

MA
 RK
 SIZ
 AM
 U S
 VE
 TU

Kritika
antikomunizma

Ralph Miliband
Marcel Liebman

Razmišljanja o
antikomunizmu

Alan Wolfe

Ironija
antikomunizma

L. V. Skvorcov

Savremeni
antikomunizam

broj

9.10

1985.

U sledećem broju
NEMAČKA
SOCIJAL-
DEMOKRATIJA
U PREISPITI-
VANJU

Heinz Rapp
OBNOVA GODESBERGA

Detlev Albers
SOCIJALISTIČKA OBNOVA SPD

Ulrich Heyder
MORA LI SOCIJALDEMOKRATIJA
IZ TEMELJA MENJATI SVOJE SHVA-
TANJE DRUŠTVA I SVOJU ANALI-
ZU NAŠEG DOBA?

Richard Löwenthal
GODESBERG I SAVREMENA DRUŠ-
TVENA SITUACIJA

Detlev Albers
PRILOG KRITICI SHVATANJA SOCI-
JALIZMA U GODESBERŠKOM PRO-
GRAMU

Thomas Meyer
FUNDAMENTALNE VREDNOSTI I
OBNOVA PROGRAMA U DEMO-
KRATSKOM SOCIJALIZMU

Karl Theodor Schuon
TEORIJA PLURALIZMA I DRŽAVA

Sven Papcke
PITANJA VLASTI

Hans-Hermann Hartwich
REFORMA PRIVREDNOG I SOCI-
JALNOG UREĐENJA

Gerd Oelsner
S ONU STRANU GODESBERGA

Heinz Timmermann
AKTUELIZACIJA GODESBERŠKOG
PROGRAMA U MEĐUNARODNIM
ODNOSIMA

MARKSIZAM U SVETU, časopis
prevoda iz strane periodike i knjiga

Izdavački savet

dr Vanja Sutlić (*predsednik*), David Atlagić (*glavni i odgovorni urednik IC Komunist*), dr Dušan Dolinar, Damir Grubiša, dr Radivoj Jovadžić, dr Rade Kalanj, Jovan Komšić, Lev Kreft, dr Slavko Lukić, dr Milovan Marković, dr Vladimir Mitkov, Miloš Nikolić (*glavni i odgovorni urednik*), Boris Nonevski, dr Kasim Prohić, Vitomir Sudarski (*direktor NIRO Komunist*), dr Risto Tubić, mr August Vrtar, Vuko Vukadinović, Miodrag Vuković

Redakcija

dr Franc Cengle, dr Božidar Debenjak, dr Vojmir Franičević, Miloš Nikolić, Drago Rokсандić, dr Vukašin Pavlović, Ljiljana Vuletić

Glavni i odgovorni urednik
Miloš Nikolić

Urednik
Ljiljana Vuletić

Sekretar redakcije
Stanislava Petrović

Lektor
Dušan Bošković

Oprema i tehničko uređenje
Vladana Mrkonja
Miloš Majstorović

Izdavač: NIRO Komunist, Izdavački centar Komunist, Trg Marksa i Engelsa 11, 11000 Beograd, tel. 334-189. Casopis izlazi mesečno. Cena pojednog primerka 200 dinara. Dvobroj 400 dinara. Godišnja pretplata 2.200 dinara. Ziro račun: 60801-603-15351.

Štampa: RO štamparija Budućnost, Sumadijska 12 / Novi Sad, 1985.

MARKSIZAM U SVETU

UDC 3
YU ISSN 0303-5077

ČASOPIS PREVODA
IZ STRANE PERIODIKE
I KNJIGA

GODINA XII 1985.
BROJ 9-10

SADRŽAJ

KRITIKA ANTIKOMUNIZMA

Ralph Miliband
Marcel Liebman
RAZMIŠLJANJA O
ANTIKOMUNIZMU . . . 5

Reg Whitaker
HLADNI RAT NA DO-
MACEM TERENU: A-
MERIKA, BRITANIJA,
AUSTRALIJA I KA-
NADA 30

Jon Halliday
ANTIKOMUNIZAM I
KOREJSKI RAT (1950—
—1953) 84

William D. Graf
ANTIKOMUNIZAM U
SAVEZNOJ REPUBLI-
CI NEMAČKOJ 124

Alan Wolfe
IRONIJA ANTIKONU-
NIZMA: IDEOLOGIJA
I INTERES U POSLE-
RATNOJ AMERIČKOJ
SPOLJNOJ POLITICI . 182

Philip Brenner
VOĐENJE IDEOLOŠ-
KOG RATA: ANTIKO-
MUNIZAM I POLITI-
KA SAD U SREDNJOJ
AMERICI 200

Xavier Zeebroek
SOVJETSKI EKSPAN-
ZIONIZAM I EKSPAN-
ZIVNI ANTISOVJETI-
ZAM 237

Jean-Pierre Garnier
Roland Lew
OD PREZRENIH NA
SVETU DO ODBRANE
ZAPADA: OGLED O
RAZ-OČARANOSTI
FRANCUSKE LEVICE . 259

<i>Pascal Delwit</i> <i>Jean-Michel Dewaele</i> STALJINISTI ANTIKO- MUNIZMA	287	<i>L. V. Skvorcov</i> SAVREMENI ANTIKO- MUNIZAM: IDEJNO- -POLITIČKA SUŠTINA I EVOLUCIJA U PO- SLERATNOM PERI- ODU	333
<i>François Houtart</i> RELIGIJA I ANTIKO- MUNIZAM: SLUČAJ KATOLIČKE CRKVE .	316		

---

kritika
antikomunizma

Ralph Miliband
Marcel Liebman

RAZMIŠLJANJA O ANTIKOMUNIZMU*

Još od boljševičke revolucije oktobra 1917, antikomunizam je dominantna tema političkog rata što ga konzervativne snage vode protiv čitave levice, komunističke i nekomunističke; od 1945, a od početka hladnog rata pogotovu, antikomunizam se, bez prestanka, prenosi i pronosi najrazličitijim sredstvima i putevima — preko novina, radija, televizije, kroz filmove, članke, pamflete, knjige, govore, propovedi, zvanične dokumente — u okvirima jednog džinovskog propagandnog i indoktrinacijskog poduhvata. Nikada ni protiv čega nije bilo izneto toliko kritika i kleveta koliko protiv komunizma. Intenzitet i forme ove propagande su se menjali, zavisno od zemlje i razdoblja, ali su Sjedinjene Države, među kapitalističkim demokratijama, oduvek bile prve po intenzitetu i opsegu svog antikomunizma, iako antikomunizam, od 1917. do danas, neprekidno zauzima glavno, ako ne i centralno, mesto u politici i političkim odlukama čitavog kapitalističkog sveta. U različitim su vremenima različite komunističke zemlje bivale glavna meta napada — Kina u doba korejskog, Vijetnam u doba vijetnamskog rata — ali je Sovjetski Savez oduvek smatran najvažnijim i najopasnijim neprijateljem. Ovde ćemo se, uglavnom, baviti antikomunizmom upravljanim protiv njega.

---

* Zahvaljujemo se Johnu Savilleu za vreoma korisne primedbe, kritike i sugestije koje su se ticale prethodne verzije ovog teksta.

Bez obzira na sve različite forme koje je poprimio, antikomunizam počiva na dvema temeljnim postavkama: prvo, da je komunizam vrhovno i bezuslovno zlo, i drugo, da je to zlo ono što sovjetski vođi teže da nametnu i ostatku sveta. Ovde bismo želeli da razmotrimo upravo te dve postavke, i to s jednog nezavisnog socijalističkog stanovišta koje, iako vrlo kritično prema mnogim aspektima sovjetskog komunizma, zbog toga nije u ništa manje oštroj zavadi s antikomunizmom.

I

Još od prvih dana boljševičke revolucije, antikomunizam je sovjetski komunizam slikao najtamnijim mogućim bojama. Komunisti i mnogi drugi ljudi na levisi su, sa svoje strane, od 1917. pa sve do XX kongresa KPSS i Hruščovljevog tajnog referata 1956, slikali režim u najsvetlijim mogućim bojama, odlučno odbacujući svaku kritiku Sovjetskog Saveza kao puku buržoasku propagandu, izmišljotinu i laž. To je, bez sumnje uglavnom, i bilo tako: antikomunizam se oduvek oslanjao — i sam ih fabrikujući — na mnoge pogrešne i tendenciozne informacije o Sovjetskom Savezu. Međutim, mnoge neprijateljske informacije i komentari, čak i od onih najekstremnijih, nisu uopšte bili ni laž ni izmišljotina, a totalno i bezuslovno odobravanje svega što je sovjetski režim činio bilo je uzrok mučnih zabluda onih koji su Sovjetski Savez branili, ako ni zbog čega drugog a ono zato što ni jednom režimu — kakve god da su mu bile namere, pa čak i dostignuća — ne treba odobravati na takav način. Rečeno vredi za čitavo ovo razdoblje, ali posebnu težinu dobija u godinama Staljinove vladavine, od kraja 20-ih godina do njegove smrti 1953, kada je režim počinio mnogobrojne zločine.

Mnogi razlozi objašnjavaju ovu svesrdnu podršku što su je komunisti i drugi levičari pružali staljinističkoj politici i akciji i vredno je zadržati se na njima pošto ih antikomunizam obično ignoriše. Jedan od razloga je što su, pored represije i ubistava, postojali i izgradnja i napredak; drugo je pokrivalo prvo. Isto tako su i propusti i zločini zapadnog kapitalizma i imperijalizma jačali želju da se veruje u to da je Sovjetski Savez — siromašan, opkoljen i klevetan — zemlja u kojoj se gradi socijalizam: njegovim naporima ni u kom se slučaju ne sme štetiti a njegovim neprijateljima pomagati kritičkim komentarima. Ovo stanovište dobilo je dodatno opravda-

nje s usponom nacizma, ali i time što su Britanija, Francuska i drugi kapitalistički režimi, pokazali spremnost da izađu u susret fašističkim diktatorima. U svemu su, i Sovjetski Savez i komunističke partije pod njegovim neposrednim uticajem, odigrali značajnu ulogu insistirajući na tome da svako na levisi, ko kritikuje Sovjetski Savez, »objektivno« staje uz reakcionare i fašiste, te se s njim treba nemilosrdno obračunati. Posle drugog svet-skog rata, ovom stanovištu doprinelo je i poštovanje ogromnog doprinosa Sovjetskog Saveza porazu nacizma, ali i obnova starog političkog i ideološkog neprijateljstva u okvirima hladnog rata, kao i rešenost Zapada da odoli radikalnim pritiscima koje je podstakao tek završeni rat.

Svi ovi razlozi — a lako bi ih se moglo još navesti — pre objašnjavaju no opravdavaju tragično podleganje staljinizmu čitave armije aktivista radničkog pokreta svuda u svetu, koji su bili među najodlučnijim i najhrabrijim sudeonicima klasnih borbi svog vremena. Treba reći, imajući u vidu napade kojima su izloženi — kako od onih koji su i sami bili staljinisti, tako i od onih koji nikad ni prstom nisu makli ni za jednu časnu stvar — da su se ovi ljudi posvuda najodlučnije borili protiv konzervativnih, reakcionarnih i fašističkih snaga, ne misleći na ličnu korist i napredovanje, već naprotiv, nimalo ne štedeći sebe, često žrtvujući i slobodu i život.¹

Ovaj refleks odbrane Sovjetskog Saveza ni u kom slučaju nije iščezao. Međutim, levica već dugo zna kakva je bila realnost staljinističke vladavine, a i uglavnom je prihvaćeno da je poststaljinistički režim, iako neuporedivo manje tiranski od svog prethodnika, još uvek izuzetno netolerantan prema neslaganju i da njegove akcije u ovoj, kao i u drugim sferama, treba da budu predmet odlučne socijalističke kritike. Opseg ove kritike razlikuje se od jednog do drugog dela leveice, ali sada bar nema sklonosti da se sovjetski režim uzima kao model socijalizma: zapravo je većina na levisi sada sklonija da na sovjetski režim gleda kao na antimodel. Kako bi i moglo biti drugačije, kada se imaju u vidu neke od najčešće pominjanih odlika tog režima? Socijalistički projekt znači — a sigurno je za Marxa značio — podređivanje države društvu. Upravo suprotno je svojstveno sovjetskom sistemu. Pored toga, dominaciju države u tom sistemu obezbeđuje jedna krajnje hijerarhizovana, strogo kontrolisana i rigorozno monopolistička partija, kojoj pomaže

¹ M. Robinson, *Cult. Ghetto and State*. London, 1983, pogl. 2. predstavlja samokritičnu analizu jednog bivšeg staljiniste koja se odlikuje dostojanstvom i ozbiljnošću.

ogroman policijski aparat. Izvan partije, politički život ne postoji, a u njoj samoj ono političkog života što postoji usko je određeno onim što partijsko rukovodstvo dopušta ili odredi — što znači da mnogo političkog života nema ni u partiji. Osnovne lične, građanske i političke slobode su ograničene i nesigurne. Intelektualna sloboda, u bilo kom smislenom značenju, praktično ne postoji, a tretman disidenata ma koje vrste predstavlja skandal i nesreću za jednu zemlju koja proklamuje da je opredeljena za socijalizam i marksizam. Isto to, manje-više, važi i za druge komunističke režime. Zvati to socijalizmom znači degradirati ovaj pojam na nivo koji mu pripisuju njegovu neprijatelj.

Na levisi je bilo ljudi, pripadnika različitih i sukobljenih tendencija, grupa i partija, koji su još od prvih godina postojanja sovjetskog režima bili prema njemu krajnje kritični. U stvari baš sa marksističke levice potiču najubedljivije kritike sovjetskog režima, a naročito iz mnogih struja trockističke tradicije i od samog Trockog. I ovi kritičari su vrlo odlučno odricali, kao što i sami činimo, svaku srodnost svog stanovišta s antikomunizmom. Sada se ipak moramo vratiti onome na čemu naše poricanje ove srodnosti počiva.

Antikomunizam je, u biti, konzervativan stav koji se iskustvima režima sovjetskog tipa služi kao sredstvom — uz mnoga druga — borbe u kojoj se svaki projekt transformacije koji izlazi van skromnih okvira »postupne socijalne inženjerije«, odbacuje kao utopijski, apsurdan, opasan i rđav. Socijalisti su duboko svesni svih teškoća što neminovno prate stvaranje jedne kooperativne, demokratske i egaliterske političke zajednice. No, oni se zbog toga ne odriču svojeg opredeljenja za nju, dok se iskustva sovjetskog, kineskog, kambodžanskog ili kog drugog režima ne mogu smatrati bespogovorno relevantnim posvuda, a najmanje u zemljama u kojima su ekonomski, socijalni, politički i kulturni uslovi umnogome drugačiji od onih u zemljama u kojima su građeni i grade se komunistički režimi. Niti bi većina socijalista želela da odvoji komunistički projekt — kakvim ga je Marx zamišljao — od značenja socijalizma. Baš naprotiv, oni ga pre vide kao ispunjenje, ma kako daleko, obećanja socijalizma.

Antikomunizam je, isto tako, izuzetno selektivan u svom viđenju komunističkih režima i sistematski prezentira jednu veoma iskrivljenu sliku njihove realnosti. On, posebno, nastoji da potisne u duboku senku ili čak posve previdi njihovu pozitivnu stranu i njihova ekonomska,

društvena i kulturna dostignuća. Dvostrana priroda režima sovjetskog tipa je suštinski deo njihovog bića. Kao i u slučaju staljinističkog doba u Sovjetskom Savezu, i u većini ovih režima, ako ne i u svim, jedno kraj drugog stoje razvoj i progres, ali i diktatura i represija.

Antikomunizam, uz to, ne samo da umanjuje ili ignoriše postignuti stupanj razvoja, već i malo ili nimalo pažnje poklanja uslovima i okolnostima u kojima su ostvareni. Komunistički režimi su došli na vlast većinom u zemljama u kojima je glavina stanovništva tradicionalno bila na ovom ili onom stupnju nerazvijenosti — ponegde čak krajnje — i izložena surovoj lokalnoj ili stranoj eksploataciji, živeći u ovom ili u onom obliku autoritarne vladavine, često kolonijalne. Pored toga su mnoge od ovih zemalja bile opustošene pre ili posle dolaska komunista na vlast bilo građanskim ratovima, bilo stranom intervencijom — ili obema — kao u slučajevima Sovjetskog Saveza, Kine, Koreje, Vijetnama, Laosa i Kambodže, a komunistički režimi su bili i sami izloženi ekonomskom ratu vođenom pod nadzorom Sjedinjenih Država, kao u slučaju Kube. Drugim rečima, svi komunistički režimi su od samog početka bili opterećeni strašnim hendikepima i teškoćama. Ovaj spoj nerazvijenosti i eksploataciji, na jednoj, i kapitalističkog neprijateljstva i razaranja, na drugoj strani, niti poništava niti otklanja negativne aspekte ovih režima, ali je veoma relevantan za svaku ozbiljnu ocenu njihove prirode i dinamike, a njihov napredak i dostignuća čini još vrednijim.

Antikomunizam je, isto tako, tendenciozno selektivan i na drugi način: on osuđuje političke i ljudske greške komunističkih diktatura, ali vrlo često prašta ili prosto ignoriše zloupotrebe i zločine desničarskih režima. Takvi režimi, ma koliko tiranski i zločinački bili, mogu računati na punu podršku Sjedinjenih Država i drugih kapitalističkih zemalja, a sve, razume se, u ime odbrane demokratije i slobode. U krajnjem, može se izraziti, ređi radi, uopšteno žaljenje zbog zlodela desničarskih režima (premda se to ne formuliše tako), uz bojažljivu nadu da će već doći vreme kada će zloupotrebe do kojih dolazi nestati. Kontrast između ove popustljivosti i oštrine kojom se napadaju sve zloupotrebe u komunističkim režimima veoma je upadljiv i mnogo govori o autentičnosti antikomunističke brige za ljudska prava, demokratiju i ostalo. No, tome ćemo se kasnije iznova vratiti.

Gospođa Jeanne Kirkpatrick, bivši profesor političkih nauka i sadašnji šef američke delegacije u Ujedinjenim nacijama, pokušala je da opravda ovu razliku u sta-

vu prema desničarskim diktaturama i komunističkim režimima, pozivajući se, *inter alia*, na to da su prve samo »autoritarne«, dok su drugi »totalitarni«. Autoritarne diktature sposobne su za reforme i promenu u pravcu demokracije, dok komunistički i levi totalitarni režimi nisu.² Ove ideje zavređuju komentar.

Prvo, »autoritarni« režimi koje Zapad podržava, postaju manje represivni i »demokratičniji« jedino kad su u dubokoj krizi ili kad su ugroženi. Sama kriza rezultat je pritisaka i borbe, čak i oružane, protiv tih istih režima, i upravo to je opasnost koju taj režim, uz punu podršku Sjedinjenih Država, nastoji da otkloni, najčešće surovom represijom. Jedino onda kada u tom ne uspe, može doći do reformi. Grozna ironija ovog scenarija je u tome što do koncesija ne dovodi uspeh politike Sjedinjenih Država, već njihova nemoć da podupru tiranski režim.

Drugo, ovi ustupci obično ostavljaju netaknutim represivne strukture ovih režima, njihove policijske i vojne aparate, kao i sve one snage koje podržavaju režim, pre svega. Odredi smrti, sistematska i ekstenzivna tortura, zatvaranje i ubijanje protivnika mogu izaći iz mode i to je, doista, veliki dobitak, ali većina ljudi odgovornih za zločine režima ostaje na svojim mestima na vlasti i zadržava svoj uticaj, igrajući važnu ulogu u javnim poslovima. Nema valjanog razloga da se oni iznova ne vrate.

Treće, i u vezi s tim, jeste da promene do kojih dođe u političkom domenu — takve kakve su — ostavljaju netaknutim ekonomske i društvene strukture koje i predstavljaju stalni izvor socijalnog ugnjetavanja za veliku većinu stanovništva; jednako netaknuti ostaju i dominantni strani interesi i međunarodni kapital u tim zemljama. Za veliku većinu eksploatacija, potčinjenost, glad i neishranjenost, hronične bolesti i kratak životni vek ostaju uglavnom neizmenjeni i pored demokratskih promena do kojih može doći u dalekoj i tuđoj im prestonici, dok su pokušaji onih koji su mu izloženi, da se odupru ili da ublaže socijalno ugnjetavanje, suočeni s ništa manje nasilnim otporima no što su bili pod diktaturom. Jedina realna mogućnost znatnijeg napretka i dalje ostaje revolucionarni preobražaj ekonomskog, društvenog i političkog sistema, kao i razvlašćivanje konzervativnih snaga u društvu i državi, što bi, neminovno, značilo i štetu za interese moćnog stranog kapitala. To nije dovoljan uslov za napredak, ali je, sigurno, bitan.

² J. J. Kirkpatrick, *Dictatorships and Double Standards*, New York, 1982, pogl. 1.

Upravo i jeste cilj lokalnih oligarhija i njihovih stranih zaštitnika da spreče, asimiliraju, neutralizuju i slome sve pokušaje koji streme revolucionarnoj promeni: demokratske reforme kojima se pribegava kada se otvorena represija pokaže neuspešnom, smatraju se sredstvom održanja — a nikako ne preobražaja — *status quo*.

Revolucionarna promena do koje je došlo na Kubi je ta koja je omogućila Reuterov izveštaj iz Havane, što ga je londonski *Times* objavio pod kraj 1983. godine pod naslovom »Kako je Castro stvorio državu blagostanja dostojnu zavisti«, a vredan je opširnog navođenja: »Čak bi i najgorčeniји kritičari Fidela Castra teško mogli da umanje napredak što ga je ostvarila kubanska revolucija — od koje se 1. januara navršava dvadeset pet godina — u izgradnji države blagostanja kakve nema ni u mnogo bogatijim zemljama.

Zajemčeno pravo na besplatno školovanje i zdravstvene usluge jedan je od najvećih uspeha kubanske komunističke vlade, koja je — kada su gerilci dr Castra preuzeli vlast 1959. godine — nasledila jedno umnogome drugačije društvo.

Zvanične statistike, u čijoj izradi učestvuju stručnjaci Ujedinjenih nacija, ilustruju preobražaj do kojeg je došlo na ovom tropskom, većinom poljoprivrednom, ostrvu.

Prosečni životni vek Kubanca rođenog 50-ih godina bio je oko 50, a danas je 73 godine, dok je smrtnost novorođenčadi od 60 na svakih 1000 rođenih pala na svega 16. Vakcinacija i poboljšana ishrana, higijenski i životni uslovi doveli su do iskorenjivanja bolesti koje su još uvek ozbiljan problem u većini zemalja 'trećeg sveta'. Tokom protekle decenije nije zabeležen ni jedan slučaj paralize, malarije, dfiterije i dečijeg tetanusa, bolesti koje su nekad odnosile hiljade života kubanske dece.

Socijalne pogodnosti koje se protežu od-kolevke-pa-do-groba obezbeđuju da čak ni najsiromašnije porodice ne gladuju i da imaju jednako pravo na medicinsku zaštitu i školovanje. Izdaci vlade na obrazovanje i zdravstvo idu do gotovo 20% nacionalnog budžeta. Broj bolnica i lekara se utrostručio a nova bolnica u centru Havane, 'Hermanos Ameijeira', simbol je bezmalo opsesivne brage nove vlasti da obezbedi najbolju medicinsku zaštitu.«³

Ni o jednoj kapitalističkoj zemlji »trećeg sveta« ne bi se mogao napisati ovakav izveštaj, ali se on odnosi up-

³ *The Times* od 30. XII 1983.

ravo na onaj vid komunističke realnosti koji antikomunizam teži da ignoriše.

Uz to je i totalitaristička etiketa koja se lepi komunističkim režimima korisnija kao kleveta no kao deskripcija. Kakve god bile namere njihovih vođa, totalnu dominaciju koju etiketa označava aktualno iskustvo ne potvrđuje: ovi režimi ne samo da moraju da se suočavaju s različitim protivljenjima, već su — ma kako represivni bili — prinuđeni da stvore određene mehanizme participacije i konsultacije da bi do izraza došlo mnoštvo zahteva, podsticaja, pritužbi i nezadovoljstava u bazi. Nešto se od toga čuje i sluša, nešto ne, ali je slika orvelovske 1984 koju antikomunizam nudi, netačna. Za one ljude koji iskorače izvan uskih okvira ortodoksije što ih nameću partija i država, život je verovatno gorak i težak, i to je optužba koja stoji, kad su ovi režimi u pitanju. No, istovremeno, ovo uglavnom nisu režimi u kojima zgaženo stanovništvo živi poput orvelovskog proletarijata pod strogom totalitarnom kontrolom. Predstava da je to tako samo je deo ideološkog rata u kojem je istina, kao i u svim ratovima, jedna od prvih žrtava. Jedan od ciljeva ove propagande je uzdizanje, po rečima C. Wright Millsa, kapitalističke demokratije, poznatije kao demokratija, kao i prikrivanje činjenice da u ovim kapitalističkim demokratskim režimima postoje pritisci u pravcu prinudne komformizacije.

Takođe je netačno reći da režimi sovjetskog tipa, pošto su totalitarni, nisu sposobni za promene. To su sve režimi modernizacije; čak neki od njihovih osnovnih problema upravo proizlaze iz produktivističke megalomanije samo pogoršane odsustvom efikasne političke kontrole. U svakom slučaju, dinamika koja ih pokreće nameće im eksperiment, promenu i prilagođavanje. I ovde jedva da je išta dalje od nepomičnog sveta 1984. S druge strane, istina je da mnoge od preduzetih reformi ne teže eroziji, a kamoli dokidanju monopolističke uloge komunističke partije i njene »vodeće uloge«. Čak i ovde ima razlika. Do erozije ove »vodeće uloge« povremeno je dolazilo, bez obzira na otpore njenog rukovodstva. Čehoslovačka s proleća 1963. pokazuje kakve se sve promene mogu iznutra nametnuti jednom sistemu koji je bio simbol rigidnosti, dok Poljska iz 1980. i kasnije pokazuje kako su promene istovremeno i moguće i izuzetno teško izvodljive zbog toga što im se Sovjeti protive. Češko proleće su zaustavili sovjetski tenkovi, a kretanja u Poljskoj nova forma komunističkog bonapartizma nametnuta sovjetskim pritiskom i omogućena, važno je dodati,

sovjetskom blizinom. Sve to, međutim, ne umanjuje značaj ovih iskustava kao nagoveštaja budućnosti.

Isto tako se ne može potcenjivati ni obim promena do kojih je u samom Sovjetskom Savezu došlo nakon Staljinove smrti. Sistem se u svojoj suštini nije izmenio, a ipak se, unutar njegovih krutih okvira, mnoštvo njegovih funkcija zapravo transformisalo od dana neobuzdane tiranije, tim pre što uopšte nije ni nerearno ni utopijski smatrati da će se i češka i poljska iskustva, vremenom i na drugi način, osetiti i u Sovjetskom Savezu.

Etiketa totalitarizma deo je ideološkog rata u još jednom smislu — utoliko što ide kako uz komunističke, tako i uz fašističke režime, te samim tim, sugerije da su posredi veoma slični sistemi. Određenije, sugerije se da su komunizam i nacizam manje-više identični. To je možda dobro kao propaganda, ali predstavlja vrlo slabu političku analizu. Bilo je sličnosti između staljinizma i nacizma u primeni masovnog terora i masovnih ubistava, ali su među njima postojale i ogromne razlike. Staljinizam je bio »revolucija odozgo« koja je htela da modernizuje Rusiju od vrha do dna, na bazi državnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju (najveći deo ovih sredstava za proizvodnju i sam je bio proizveden u toku te »revolucije odozgo«); i Rusija je zbilja bila transformisana, po strahovito visoku cenu. Nacizam je, sa svoje strane, uza svu svoju retoriku preobražaja, bio kontrarevolucionarni pokret i režim koji je *konsolidovao* kapitalističko vlasništvo i ekonomske i društvene strukture što ih je Hitler nasledio od Vajmarske Republike. Kao što je često isticano, dvanaest godina apsolutne nacističke vladavine niti je korenito izmenilo, niti je uopšte ikad i nameravalo da korenito izmeni društveni sistem koji je postojao u vreme Hitlerovog dolaska na vlast. Spajati nacizam i staljinizam i jednostavno ih izjednačavati kao totalitarne pokrete i režime krajnje desnice i krajnje levice, isto je što i onemogućiti pravilno razumevanje njihove prirode, sadržine i svrhe.

Treba pojasniti još dve stvari u vezi s pokretima koji su bivali glavne mete antikomunističkih napada i kleveta. Prvo, revolucionarne pokrete koji su izbili u prvi plan posle drugog svetskog rata, niti su predvodili, niti su njima dominirali, komunisti. U tom pogledu postoji doba razlika između revolucionarne scene prve i druge polovine XX veka. U prvoj polovini, bar posle 1917, revolucionarne pokrete levice širom sveta su predvodili većinom komunisti, a oni su, sa svoje strane, prihvatili vazalski odnos prema Komunističkoj internacionali, i za-

pravo njenom ruskom rukovodstvu, uvereni da je to sinonimno — ili da bar nikako nije protivno — njihovoj odanosti vlastitoj nacionalnoj borbi. Oni koji nisu mislili tako, nisu dugo ostajali vođi.

Revolucionarni pokreti druge polovine veka uopšte nisu bili te vrste, premda su im komunisti često bili sastavni deo. Kubanski revolucionari, recimo, nisu bili komunisti kada su se otisnuli na put koji će ih, konačno, 1959. dovesti do Havane; to nisu ni sandinisti u Nikaragvi, a ni oslobodilačke snage u El Salvadoru.

Štaviše, nijedan revolucionarni pokret, ma gde u svetu, bilo da sebe naziva marksističko-lenjinističkim ili ne, više ne veruje da Moskvi duguje ma kakvu posebnu odanost, niti da su interesi za koje se sam bori nužno sinonimni s interesima Sovjetskog Saveza. Svi ti pokreti snažno su prožeti nacionalnim osećanjima, a jedan od njihovih najjačih podsticaja je upravo želja da svoju zemlju oslobode strane dominacije, pogotovu američke. Ideja da bi oni bili voljni da jednu tuđinske dominacije zamene drugom i jednu zavisnost drugom, apsurdna je i dobrim delom se izvodi iz prilično rasističkog shvatanja po kojem nekad zavisni narodi »trećeg sveta« u stvari nisu u stanju da budu slobodni od strane dominacije poput britanskog ili američkog naroda, i da je njihovim vladama, za njihovo dobro, potrebno tutorstvo, želele ga one ili ne. Revolucionarne pokrete i režime mogu neprijateljstvo i intervencije Zapada primorati da traže sovjetsku podršku i da stupe u tešnje veze sa Sovjetskim Savezom. Kuba je izvrstan primer toga procesa: postoje valjani razlozi da se pretpostavi da njene veze sa Sovjetskim Savezom ne bi ni izbliza bile tako tesne da kubanski revolucionarni režim nije bio suočen s tako odlučnom rešenošću Sjedinjenih Država da mu nanese svaku moguću štetu i, konačno, da ga obore. Isto važi i za druge revolucionarne pokrete i režime koje je američko neprijateljstvo nateralo da potraže podršku Sovjetskog Saveza.

Druga se stvar tiče komunističkih partija u razvijanim kapitalističkim zemljama. U jednom slabijem smislu, one su i dalje revolucionarne partije — utoliko što su još uvek privržene korenitoj transformaciji svojih zemalja u pravcu socijalizma. U tom bi smislu i većina socijaldemokratskih partija mogla polagati pravo na revolucionarnost. Komunističke partije, uz to, ističu svoju privrženost klasnoj borbi, koriste njen rečnik emfatičnije od njihovih socijaldemokratskih takmaca i proklamuju svoju vezanost uz marksizam-lenjinizam, ili barem marksizam. No, one su podjednako opredeljene za delovanje

u okvirima ustavnosti i za strategiju koja prioritet daje izbornim i parlamentarnim uspesima. Kao što je već rečeno, većina ih više ne prihvata diktat Sovjetskog Saveza i mnogo se bave time da podvuku kako će slediti sopstveni put u socijalizam, u skladu s njihovim nacionalnim tradicijama, okolnostima i potrebama. I pored ovakvih proklamacija, većina ovih partija i dalje održava bliske, čak izuzetno bliske veze sa Sovjetskim Savezom i njegovim saveznicima. Međutim, i pored svega, samo u svetu aveti antikomunizma, ove partije mogu izgledati kao puke produžene ruke sovjetske moći, koje cepte od želje da sopstvene zemlje dovedu pod sovjetsku dominaciju.

Ovaj stav primenjen globalno od suštinske je važnosti za legitimizaciju kontrarevolucionarnih akcija protiv revolucionarnih pokreta i režima, a oni ne moraju zvanično biti komunistički da bi ih se opadalo kao trojanske kornje i petu kolonu. To bi se moglo dogoditi svakom revolucionarnom pokretu ili režimu. Upravo to je osnova na kojoj Sjedinjene Države nastoje da opravdaju svoju tvrdnju da, recimo, Nikaragva pod sandinistima predstavlja direktnu opasnost po bezbednost Sjedinjenih Država. Ova tvrdnja može izići izvan domena čiste fantazije samo pod pretpostavkom da sandinisti doista žele da dovedu Sovjetski Savez u svoju zemlju. Međutim, i sama ta pretpostavka pripada domenu onoga što bismo mogli nazvati funkcionalnom besmislicom.

No, još jedna pretpostavka ne da se odvojiti od pomenute, naime ta da je Sovjetski Savez očajnički rešen da ide iz zemlje u zemlju, gonjen onim ekspanzionizmom koji je, kao što smo na početku kazali, druga osnovna postavka antikomunizma. Sada ćemo se pozabaviti tim navodnim ekspanzionizmom.

II

Drugi svetski rat je zaglušujućim jednoglasjem na Zapadu pretvorio u opšte mesto ideju da je Sovjetski Savez imperijalistička i ekspanzionistička sila čiji vođi teže svetskoj dominaciji, a njihovi hegemonistički planovi ugrožavaju ne samo susede nego i celi svet. Razlikuju se formulacije ove optužbe kao i objašnjenja ekspanzionizma koji se njome pripisuje Sovjetima, a i koncepcije onoga što bi s tim u vezi trebalo činiti, no poenta ostaje ista: Sovjetski Savez predstavlja permanentnu opasnost za sve slobodne zemlje i to, u očima mnogih antikomu-

nista, čak veću od nacizma, zbog njegove podmuklosti i prodornosti. Najmanje što iz toga sledi je obuzdavanje i odvracanje posredstvom vojne moći Sjedinjenih Država i njihovih partnera u NATO i stalno prisutna svest o dokazanim opasnostima od »smirivanja«.

Pre nego što to raspravimo, valja se podesiti na to da je žestoko neprijateljstvo prema Sovjetskom Savezu bilo osnovno načelo diplomatije velikih sila mnogo pre no što je uopšte bilo reči o nekom sovjetskom ekspanzionizmu. Na kraju krajeva, upravo u prvim danima boljševičkog režima su armije ovih zemalja ušle u Rusiju sa zadatkom — kako ga je tada formulisao Winston Churchill — da »uguše boljševizam u njegovoj kolevci«. Marx i Engels su 1848. u *Komunističkom manifestu* napisali da »balk kruži Evropom — balk komunizma«, ali to više nije bio balk komunizma, već njegova užasavajuća stvarnost. Po prvi put u istoriji je jedna država postala otelotvorenje komunizma, i to u najvećoj zemlji sveta. Nije čudno da su predstavnici starog poretka pokušali da je unište i da su, ne uspevši u tome, bili obuzeti time da suzbiju i smanje njen uticaj u svetu, pri čemu im sovjetski ekspanzionizam nije bio neophodan. Antikomunizam u čistom obliku je bio sasvim dovoljan.

U knjizi *Politics and Diplomacy of Peacemaking* (Politika i diplomatija mirotvorstva) s podnaslovom »Containment and Counterrevolution at Versailles« (Obuzdavanje i kontrarevolucija u Versaju) profesor Arno Mayer primećuje da je »Pariska mirovna konferencija bila mesto donošenja odluka od kojih je svaka u određenom stepenu trebalo da zaustavi boljševizam.«⁴ To bi moglo biti i *lajtmotiv* britanske i francuske diplomatije između dva rata: bar nije moguće napisati pravu diplomatsku i političku istoriju tog doba u kojoj to ne bi bio ključni element. Naročito je za britansku diplomatiju suzbijanje komunizma i njegovog širenja po britanskoj imperiji bilo osnovnija preokupacija nego nacizam.

Isto tako je antikomunizam bio ono što je diktiralo veliki deo osnovne strategije zapadnih saveznika u drugom svetskom ratu. Jedva da se i jedna od značajnijih epizoda nakon 1942. da objasniti ne uzimajući u obzir strahovanje od socijalnih nemira po završetku rata i od doprinosa što bi ga sovjetski vojni uspesi i pobeđe mogli imati po revolucionarni preobražaj u oslobođenim zem-

⁴ A. J. Mayer, *Politics and Diplomacy of Peacemaking, Containment and Counterrevolution at Versailles 1918—1919*, New York, 1967, str. 9.

ljama.⁵ Naravno, nije bila reč samo o spasavanju Evrope od komunizma: briga je bila globalna i obuhvatala je britanske, francuske i ostale kolonijalne teritorije uzburene u očekivanju nacionalnog i socijalnog oslobođenja.

Nije tada, u stvari, komunizam bio problem, problem je bila radikalna promena u kojoj je bilo izvesno da će komunisti igrati važnu, ali ne jedinu i glavnu ulogu. U Zapadnoj Evropi komunističke partije su odigrale ključnu stabilizacionu ulogu u vreme velikih socijalnih i političkih previranja, odbacujući kao neprimernu svaku avanturističku politiku, tj. svaki potez koji bi mogao dovesti u pitanje njihovo učešće u buržoaskim vladama u koje su ušli. Ovakva strategija bila je od neprocenjive koristi za održanje društvene discipline radničke klase, a tu su strategiju komunističke partije sledile po odobrenju sovjetskih vođa, posve uvereni da bi svaka druga naišla na njihov žestok otpor.

Ni Sovjetski Savez nije insistirao na staljinizaciji Istočne Evrope odmah po završetku rata: u stvari, sve do 1947. do zaoštavanja hladnog rata, i nisu bili uspostavljeni čisto komunistički režimi u zemljama koje je Staljin želeo da ima u sovjetskoj sferi uticaja. Kasnije se — 1948. nakon komunističkog prevrata — tim zemljama priključila i Čehoslovačka. Valja pomenuti da je Staljin bio savršeno spreman da komuniste u Grčkoj prepusti sudbini koju su im nametnuli grčki reacionari uz podršku Britanaca, i da dopusti da Grčka prvo uđe u britansku a potom u američku sferu uticaja.

Ono čemu su zapadni saveznici težili pod kraj drugog svetskog rata bilo je ono isto čemu se težilo krajem prvog: restauraciji i stabilizaciji starog poretka uzdrmanog ratom i ugroženog radikalizmom koji je izazvan ratom. Ovo je nastojanje imalo mnoge i različite forme i podrazumevalo je konfrontaciju sa Sovjetskim Savezom na mnogim i različitim tačkama. Upravo to, a ne sovjetski ekspanzionizam, stavilo je u pokret dijalektiku eskalacije i protiveskalacije koja je odredila čitavu istoriju post-ratnih godina.

S ove tačke gledišta je »hladni rat« unekoliko obmanjujući pojam: on implicira antagonizam jedne države prema drugoj — što je nesporno — ali to zamagluje činjenicu da u osnovi tog antagonizma leži rešenost zapadnih sila da posvuda uguše revolucionarne pokrete, pa

⁵ Ovaj strah od Dalekog istoka i očekivanog ulaska Sovjetskog Saveza u rat protiv Japana, možda nije bio jedini razlog odluke da se bace atomske bombe na Hirošimu i Nagasaki, ali je sigurno bio deo kalkulacija koje su do takve odluke dovele.

čak i reformističke, čemu je na svoj način i iz posebnih razloga Sovjetski Savez bio prepreka. »Međunarodni građanski rat« — termin koji koristi profesor Mayer, kao i mnogi drugi — bliži je stvarnoj prirodi ove konfrontacije.

Sovjetski Savez je 1939. pripojio istočnu Poljsku, baltičke države, zapadnu Ukrajinu i Belorusiju. Ove teritorije bile su, naravno, deo carističke imperije pre 1917. To nije opravdanje za pripajanje zemalja koje su — kao Litvanija, Letonija i Estonija — nezavisnost stekle zahvaljavajući padu carizma. No, to je ipak relevantno za prosuđivanje one vrste razmišljanja koja je određivala poteze sovjetskih vođa — ovde je to bila smeša nacionalizma, specifičnog viđenja onoga što je neophodno za sovjetsku bezbednost, potpune ravnodušnosti spram želja naroda o kojima je reč, uz šta je, možda, išlo i uverenje da oni, na kraju, moraju shvatiti blagodeti svoga povratka u rusku državu koja je sada sovjetska zajednica.

Posle 1945. u sferu kojom dominira Sovjetski Savez dospеле su Poljska, Mađarska, Bugarska, Istočna Nemačka i Čehoslovačka, dok je odnos s Rumunijom pre nagodba nego kontrola. SSSR se 1979. silom oružja protivstavio mogućem gubitku kontrole u Avganistanu, a isto je uradio i 1956. u Mađarskoj i 1968. u Čehoslovačkoj. Njegove veze s Kubom i Vijetnamom su veoma bliske. Na drugoj strani, njegovi odnosi s drugim komunističkim zemljama su neodređeni i kreću se od manje-više prijateljskih — kao u slučaju Severne Koreje i Jugoslavije — pa do otvoreno neprijateljskih — kakvi su s Kinom i Albanijom; odnosi sa zemljama koje same sebe nazivaju »marksističko-lenjinističkim« — poput Južnog Jemena, Etiopije, Mozambika i Angole — su dobri, ali daleko od kontrole nad njima.

Šta nam to kazuje o dinamici sovjetske politike? Za antikomunizam, odgovor je sasvim prost i očevidan: to nam govori o spoju sovjetskog imperijalizma s ruskim tradicionalnim imperijalizmom, kaže nam da je totalitarni ekspanzionizam nezasićen, da su posredi komunistička agresivnost i neutoljiva glad za svetskom dominacijom. Međutim, postoji i drugačije viđenje, realističnije i pre utemeljeno u stvarnoj istoriji no u ideološkim fantazijama — viđenje po kojem je sovjetsku spoljnu i odbrambenu politiku određivala, pre svega, rešenost njegovih vođa da obezbede sigurnost Sovjetskog Saveza sred onoga što su smatrali duboko neprijateljskim i pretećim okruženjem.

Sovjetska uverenost u postojanje neprijateljskog i pretećeg kapitalističkog sveta često se na Zapadu osuđuje i izlaže poruzi kao »neurotična«, »patološka« i posve neosnovana, iako stvari stoje drugačije i govore u prilog upornom neprijateljstvu što ga sve kapitalističke sile pokazuju prema Sovjetskom Savezu još od boljševičke revolucije. Nekad je ono bilo više a nekad manje otvoreno, ali nikada nije nestajalo iz ponašanja Zapada prema Rusiji. Razne kapitalističke sile su se smenjivale na čelu antikomunističkog tabora — prvo su to bile Britanija i Francuska, potom nacistička Nemačka i, najzad, Sjedinjene Države. No, nije čudno što se Rusi, mnogo jasnije od zapadnih naroda, sećaju činjenice da je to neprijateljstvo, u dva navrata, imalo po njih teške posledice: u intervencionističkom ratu kojeg su kapitalističke sile vodile protiv boljševičkog režima u prvim godinama revolucije, i u ratu koji je Nemačka sa svojim saveznicima vodila protiv Sovjetskog Saveza. Britanija i Sjedinjene Države bile su, manje-više, ruske saveznice, ali je Sovjetski Savez bio ostavljen sam — on je podneo svu žestinu udara nemačke vojne moći od 1941. do 1944. godine i njemu je u deo pala najveća odgovornost za uništenje nemačke vojne mašine: zadatak koje je mogao biti ostvaren samo uz stravične ljudske i materijalne gubitke.⁶ Već i to je dovoljno da pokaže kako ideja o kapitalističkom neprijateljstvu — a nacistička Nemačka je bila kapitalistička sila koja je s drugim kapitalističkim silama imala veoma prijateljske odnose dotle dok njeni ekspanzionistički apetiti nisu postali preveliki — nije nikakva paranoidna izmišljotina, nego realnost. To se neprijateljstvo nije ispoljavalo samo povremeno u vojnom smislu već i kroz dosledno neprijateljsku ekonomsku, diplomatsku i stratešku političku praksu. Samo u antikomunističkoj propagandi neprijateljski odnos prema Sovjetskom Savezu, koji je osnovna nit zapadne, a naročito američke politike u poratnom razdoblju, može biti »kričica Rusa«. Neprijateljstvo je tu od samog početka: ono što bi se Rusima moglo staviti na teret — sem represivnih akcija kojima su pribegavali unutar granica zemlje — jeste činjenica da ih je ono što su smatrali neophodnim za sigurnost zemlje vodilo da se ponašaju na način koji je američkim i drugim zapadnim vođama olakšao ubeđi-

⁶ Dobro je poznato da su Rusi izgubili oko 20 miliona ljudi u ratu. Materijalna šteta koju su pretrpeli, takođe je bila ogromna: prema zvaničnim sovjetskim izvorima, totalno ili delimično je razoreno 15 velikih gradova, 1710 manjih gradova i 70000 sela, 6 miliona građevina, više od 30000 preduzeća, itd., itd. D. Horowitz, *The Free Colossus*, London, 1964, str. 51, nap. 3.

vanje vlastitog stanovništva u opravdanost neprijateljstva, a izuzetno odbojna svojstva režima sovjetskog tipa, to su još više olakšala. Ovde se zbiva i jedna još veća i opasnija pogreška tipa *non sequitur*: pošto je sovjetski režim represivan, opšte je prihvaćeno (čak zdravo za gotovo) da on mora biti i imperijalistički i ekspanzionistički. To, međutim, nikako ne sledi. Sasvim je moguće da jedan režim bude tiranski i, *istovremeno*, bez ikakvih imperijalističkih ambicija. Na drugoj strani, činjenica da su Sjedinjene Države kapitalistička demokratija, a u očima njenih vođa i naroda demokratija *tout court*, lako vodi uverenju da one ne mogu imati imperijalističkih i hegemonističkih pretenzija. Ni to, naravno, ne sledi. Najviše što se za kapitalističku demokratiju, krajem XX veka, može reći u ovom pogledu je da ona svoje imperijalističke planove danas ostvaruje mnogo teže no ranije i to zbog međunarodnog otpora koji oni izazivaju. No, to na žalost, ne čini njihovo ostvarenje nemogućim.

Sovjetske akcije koje su najbolje poslužile potvrđivanju teze o sovjetskom ekspanzionizmu — staljinizacija istočnoevropskih režima i intervencije u Mađarskoj, Čehoslovačkoj i Avganistanu — mnogo se racionalnije mogu objasniti brigom sovjetskih vođa sa sigurnost zemlje. Isto važi i za neke brzoplete poteze što su ih sovjetski vođi povlačili, s vremena na vreme, nakon drugog svetskog rata: za berlinsku blokadu 1948. i postavljanje sovjetskih raketa na Kubi 1962, na primer.

U ovom je kontekstu značajno ukazati i na to da se Staljin dosta oprezno ponašao kada se 1948. suočio s istupanjem Jugoslavije iz komunističkog bloka: sovjetska reakcija se ograničila na klevetanje Jugoslovena od strane komunističkih partija širom sveta i na neke pokušaje destabilizacije Titovog režima. Na sličan način su Sovjeti prihvatili i gubitak Kine po izbijanju kinesko-sovjetskog spora, i ograničili svoju reakciju na naglo obustavljanje svake pomoći, na pokušaje destabilizacije i na klevete na koje je kineska strana odgovorila punom merom.

Ove reakcije ne izgledaju kao činovi vladara obuzetih neodoljivim porivom teritorijalnog ekspanzionizma i vojnog avanturizma. One većma ukazuju na jedan uglavnom oprezan pristup međunarodnim odnosima, zapravo mnogo manje ideološki i intervencionistički od onog kojeg se Sjedinjene Države drže u svojoj vanjskoj politici nakon drugog svetskog rata. Od rata su Sjedinjene Države intervenisale u svim delovima sveta u gušenju revolucionarnih pokreta i radi održanja *status quo* koji pogoduje njihovim osnovnim ciljevima. One su, u

stvari, intervenisale ne samo protiv revolucionarnih pokreta i režima nego i protiv onih umereno reformističkih — u Gvatemali 1954. i Čileu 1970—1973 — čineći sve što su mogle da destabilizuju i obore ustavne i pluralističke vlade i, na mesto njih, dovedu vojne hunte, kojima su, potom, pružale stalnu i čvrstu podršku — a sve u ime nacionalne bezbednosti, slobode, demokratije itd. Nikaragvanski reformistički režim je poslednji koji se našao na udaru neprijateljstva Sjedinjenih Država, ali neće biti i zadnji. U svetlu svih ovih dokaza antirevolucionarnih intervencija u ime američke bezbednosti, teško bi se moglo reći da ima išta nenormalno u zaokupljenosti sovjetskih lidera bezbednošću ma koliko se mogli neslagati s njihovim poimanjem te bezbednosti ili onim čemu to poimanje vodi. Sve u svemu, događaji pokazuju da su se sovjetski vođi mnogo manje olako od američkih pozivali na nacionalnu bezbednost u odbrani onoga što su smatrali svojim interesima. Oni su, u stvari, često pokazivali znatan stepen uzdržanosti u razdobljima kriza: njihove akcije, odnosno njihovo nečinjenje u krizi nastaloj posle izraelske invazije Libana u leto 1982, sasvim su dobra ilustracija i u potpunoj su opreci s američkom vojnom intervencijom u toj oblasti. Takođe ne treba prevideti ni da su Rusi tada posve mirno prihvatili »obrat u savezništvu« onih zemalja koje su ih, uz poniženje, isterale, bez obzira na svu pomoć koju su im pružili: Egipat je najbolji primer, Somalija nešto manje dobar.

Sovjetski vođi, naravno, nastoje da steknu prijatelje i izbore uticaj gde god je to moguće; na uspostavljanje revolucionarnih režima gledaju kao na prednost za sebe, bilo da se ovi deklarišu kao marksističko-lenjinistički ili ne. Osnovni razlog tome je jasan, a već je nagovešteno o čemu je reč: svi takvi režimi, bez obzira na ideološka opredeljenja, za jedan od svojih ciljeva imaju izvlačenje vlastite zemlje iz američke uticajne sfere, odnosno u mnogim slučajevima tačnije — iz domena američke dominacije. Neminovno je da se svako takvo slabljenje američke globalne moći, na sovjetskoj strani, vidi kao čisti dobitak.

U ovom je pogledu veoma značajno ne to što Sovjetski Savez povećava pomoć revolucionarnim pokretima i tek uspostavljenim revolucionarnim režimima, već što je, pri tom, vrlo oprezan. On tim režimima ipak pruža podršku i pomoć, a samim svojim prisustvom na međunarodnoj sceni predstavlja značajnu protivtežu američkoj moći i interesima. To je ponekad odlučujuće: vrlo je verovatno da se, na primer, kubanski režim ne bi odr-

žao bez sovjetske podrške i materijalne pomoći. Tako je i kubanska vojna intervencija u Angoli bila presudna za revolucionarne snage upravo u ključnom momentu. Da li je Kuba delovala samoinicijativno ili po sovjetskom nalogu, nije posebno važno: ona ništa ne bi ni činila da i sama ne uživa podršku Sovjetskog Saveza.

U tom je smislu posve tačno da je postojanje Sovjetskog Saveza i njegovo aktivno prisustvo na međunarodnoj sceni subverzivno, ili da može biti takvo, i da je ono često protivno antirevolucionarnim ciljevima Sjedinjenih Država i njihovih saveznika. Naivna je iluzija primitivnijih privrženika antikomunizma da bi revolucionarni pokreti nestali, ili prestali biti revolucionarni, samo kad se u svetu više ne bi osećao štetni i pogubni uticaj Sovjetskog Saveza. Ipak je istina da bi se s tim pokretima, uglavnom, lakše izlazilo na kraj kad Sovjetski Savez ne bi postojao, ili kad bi ga se, nekako, moglo sprečiti da im pruža bilo kakvu pomoć. Bar u ovom pogledu, i s konzervativne tačke gledišta, antikomunizam ima pravo.

Svaki pokušaj uspostavljanja ravnoteže krivica odmah, prirodno, povlači anatemu antikomunizma i automatski se oglašava za apologiju progona disidenata, Gulaga, staljinizma i svega drugog što ne valja u sovjetskom režimu. To je oblik moralnog terorizma i političkog učenjivanja kome se nužno treba odupreti. Pored ukazivanja na aktualne a ne na mitske dokaze, onima koji su verovanje u sovjetski ekspanzionizam oglasili za stvar političke inteligencije, poštenja, morala, itd. može se postaviti i jedno prosto pitanje: kakve to razloge antikomunizam može ponuditi koji bi opravdali shvatanje po kojem je sve što sovjetski vođi čine motivisano ekspanzionističkim težnjama i ciljevima? Odnosno, koji su *razlozi* na koje bi se pozvali u objašnjavanju ovih ekspanzionističkih težnji?

Ispitivanjem se ponuđeni razlozi pokazuju kao posve slabi. Jedan od njih je da sovjetski vođi imaju nezavisitu volju za moć. No, ne postavlja se uopšte pitanje da li oni žele moć pošto se to može smatrati nespornim, premda bi se teško moglo reći da je to svojstveno jedino njima. Svi vođi na svim stranama sveta žele moć — inače ne bi bili vođi. Sovjetski vođi već imaju svu moć koju su u stanju da imaju, pa čak i više od toga; nema ničega što bi ukazivalo da ova vrsta pseudopsihološke konstrukcije nudi ma šta svojim plauzibilnim objašnjenjem sovjetske spoljne politike.

I doista je bilo, kao što je već pomenuto, mnogo prilika u kojima su se sovjetski vođi — daleko od toga da pruže podršku revolucionarnim zbivanjima koja su mogla doprineti uvećanju njihove moći u svetu — zapravo protivili onome što su smatrali revolucionarnim avanturizmom i štetnim po ono što, po njihovom mišljenju, nalaže sovjetska sigurnost. Ovde se valja podsetiti da bi i jugoslovenska i kineska revolucija bile zaustavljene da su njihovi vođi prihvatili sovjetski savet da stupe u koaliciju sa svojim neprijateljima. Da su poslušale, posledica bi bilo ograničavanje a ne širenje moći komunizma, a Staljin je bio voljan da to prihvati baš kao što je prihvatio i jedan, već pominjani, uzmak komunizma, onaj u Grčkoj.

Ova sumnjičavost prema revolucionarnim pokretima i strah od avanturizma nisu bili Staljinova specifičnost. Ispoljavali su ih i njegovi naslednici, recimo, u krajnje uzdržanom stavu prema majskim događajima u Francuskoj 1968, i slaganju s odustajanjem Francuske komunističke partije od avanturističke politike.

Ovi primeri takođe obesnažuju i drugi razlog koji se navodi kao opravdanje sovjetskog ekspanzionizma, to će reći da su sovjetski vođi gonjeni porivom ideološkog prozelitizma i da se neće smiriti sve dok svet ne bude preobraćen — i silom ako je nužno — baš u njihovu vrstu marksizma-lenjinizma. Ni ovom razlogu dokazi ne idu u prilog. Sovjetski vođi mogu pozdraviti to što se ovaj ili onaj revolucionarni režim oglašava za marksističko-lenjinistički, ali već je napomenuto da njihovo odobravanje počiva, ne na nekom velikom ideološkom žaru, već na mnogo ovozemnijem uverenju da takve proklamacije, bilo da znače dobre odnose sa Sovjetskim Savezom ili ne (što je takođe moguće), gotovo sigurno navešću rđave odnose sa Sjedinjenim Državama. »Marksizam-lenjinizam« može dobiti podršku sovjetskih vođa, baš kao što »demokratija« ili »sloboda« mogu dobiti podršku zapadnih, ali su ideološke pobude, pri svemu tome, oduvek imale tek drugostepenu ulogu u sovjetskoj spoljnoj politici: te pobude nikad nisu odvratile sovjetske vođe od akcija nadahnutih najčistijom *realpolitikom*. Sporazum Hitler-Staljin, koji je bio na snazi od 1939. do Hitlerovog napada na Sovjetski Savez 1941, predstavlja najbolju ilustraciju, ali bilo je i drugih takvih akcija.

U svakom slučaju, mora se, isto tako, reći da u marksizmu-lenjinizmu, o marksizmu da ne govorimo, nema ničega što bi njihove sledbenike obavezivalo da drugima donose preobraćanje na vrhu bajoneta. Naprotiv, jedno

od osnovnih načela marksističke revolucionarne teorije je da revolucije nisu za izvoz i da ih je neophodno izvoditi u vlastitoj zemlji. Proleterski internacionalizam nalaže podršku revolucionarnim pokretima, ali to teško da se poklapa s izvozom revolucije. Antikomunizam često postupa kao da su sovjetski vođi strastveni preobraćenici u trockističku doktrinu permanentne revolucije. Oni to nisu. Podrška što je pružaju revolucionarnim pokretima zasniva se na posve drugačijim pobudama, među kojima je daleko najvažnije ono što oni podrazumevaju pod sovjetskim »nacionalnim interesom« i sovjetskom bezbednošću. Nijedna od tih pobuda ne može biti osnov one vrste globalnog ekspanzionizma za koju antikomunizam tvrdi da je srž sovjetskih ciljeva.

III

Do sada smo o antikomunizmu govorili kao da postoji samo jedna njegova verzija. Ima ih, u stvari, podosta i moglo bi biti korisno ako ukažemo na različite pozicije, naglaske i nijanse unutar zajedničkih okvira antikomunizma.

Pre svih postoji apsolutistička pozicija, čija su ispoljenja različita, ali im je svima zajednički imenitelj potpuno, nekvalifikovano i strastveno odbacivanje komunizma kao oličenja zla, dela Sataninog, proizvoda najmračnijih i najrđavijih strana ljudskog duha, kao negacije civilizacije i prosvećenosti i tome slično. Taj antikomunizam, ekstremno moralistički obojen, često s jakim religijskim konotacijama, vidi Sovjetski Savez kao materijalno otelotvorenje zla i kao glavni izvor njegovog širenja. Sledstveno tome je i njegov nestanak s lica Zemlje temeljni preduslov čovekove obnove i spasenja, nešto za šta se treba moliti i delati, boriti se i umreti.

Privlačnost ove pozicije je u tome što ona dopušta, čak zahteva, sve vrste hiperbola i ne traži nikakvu potvrdu posredstvom dokaza, analiza ili ma čega sličnog; posve dovoljno je da bude iskazana, i to, po mogućstvu, egzaltiranom retorikom. Nju ne sputavaju ni razboritost, ni kompromisnost, ni nagodba, ni prilagođavanje. Svaki takav obzir već je po sebi znak korumpiranosti, slabosti i pervertiranosti. Kako bi iko mogao želeti prilagođavanje krajnjem zlu?

Na apsolutističkoj poziciji stoje različiti ljudi, od primitivnih antikomunista iz Društva Johna Bircha i drugih srodnih ultradesničarskih organizacija u Sjedinje-

nim Državama i drugim kapitalističkim zemljama, pa do sofisticiranih američkih i evropskih intelektualaca, među kojima su mnogi eksstaljinisti, eksmaoisti, bivši ultralevi revolucionari ili možda-revolucionari ove ili one vrste, koji svoja sadašnja uverenja zastupaju s onim istim neobuzdanim i apokaliptičnim žarom s kojim su zastupali i stara. Njihovi se redovi stalno popunjavaju sovjetskim i istočnoevropskim emigrantima čije razumljive ogorčenost i mržnja donose vredno pojačanje u ovaj deo antikomunističkog tabora.

Apsolutistička pozicija ima, razume se, veoma snažnu političku rezonancu. To, međutim, nije pozicija koju bi zapadni konzervativizam rado prihvatio osim za potrebe ideološkog rata u čijim se okvirima predsednik Reagan poziva na Sovjetski Savez kao na »carstvo zla«; ali, čak i takvu retoriku, političari moraju oprezno koristiti jer bi mogla prepasti njihove birače, koji ne žele opasne i skupe krstaške pohode. Zapadni konzervativizam nije manje antikomunistički od ultraša s desnice, ali njegovim vođi moraju pokušavati da se nagode sa Sovjetskim Savezom i govoriti manje ostrašćenim jezikom iz kojeg pregovori, pa čak ni kompromis, ne mogu biti isključeni.

Ovde postoji čitav raspon pozicija čije pristalice odreda žele da svi revolucionarni pokreti budu ugušeni, a sovjetska pomoć njima smanjena ili zaustavljena. Na jednom kraju ovog konzervativnog spektra tinja nada — čak uverenje — da bi i više od obuzdavanja bilo ostvarivo i da bi »komunizam« mogao biti potisnut i u onim zemljama u kojima je odneo prevagu, pa čak da bi se to moglo dogoditi i u samom Sovjetskom Savezu. Na suprotnom, liberalnom kraju spektra, postoji uverenje, posve opravdano, da bi ovakve aspiracije nužno vodile politici i akcijama iz kojih bi proistekao rat, sve do nuklearnog rata, uključujući i njega. Na ovom kraju postoji i nada da bi se Sovjetski Savez mogao navesti da igra umevenu (i smirujuću) ulogu u svetu, pod uslovima koji bi, ekonomski i politički, bili povoljni za njega. Sovjetski Savez mora biti odvratan, i to odvratan od pružanja pomoći revolucionarnim pokretima pre no odvratan od vojnog napada na Zapad, što je mogućnost u koju nijedan ozbiljan političar stvarno ne veruje.

Uz konzervativni antikomunizam, još od prvih dana boljševičke revolucije, postoji i žestoki socijaldemokratski antikomunizam. To je imalo i ima ozbiljne političke posledice. Podeljenost na levicu i desnicu u radničkom pokretu kapitalističkih zemalja bila je oštra i duboka mnogo pre no što se Lenjin uopšte pojavio. No, pobjeda bolj-

ševika je tu podeljenost izuzetno brzo produbila i dala joj nove institucionalne forme, dok je represivna priroda sovjetskog režima — uz komunističke napade na socijaldemokratske vođe — ojačala već postojeće tendencije ka socijalizmu, koji ne bi ugrožavao postojeći poredak. Antikomunizam je bio osnovni činilac urastanja socijaldemokratskih pokreta u postojeći poredak, a predstavljao je i snažnu ideološku osnovu sporazuma između socijaldemokratskog vođstva i njegovih konzervativnih protivnika. On je, u poratnom razdoblju, isto tako bio temelj njihove međusobne saglasnosti u spoljnoj i odbrambenoj politici pa su socijaldemokratski vođi odigrali glavnu ulogu u legitimizaciji hladnog rata i mobilizaciji radničkog pokreta pod stegom antikomunizma.

U mnogim zemljama je antikomunizam bio i moćno oružje u rukama socijaldemokratskih sindikalnih i političkih vođa tokom borbe što su je, u sindikatima i partijama, vodili protiv komunista i levih aktivista koji su im ugrožavali pozicije. Na izazov je često bilo sasvim zgodno odgovoriti antikomunističkim klevetama, koje su, u mnogim slučajevima, bile praćene i uklanjanjem kritičara s uticajnih i važnih položaja, kao i njihovim isključivanjem iz partije.

Antikomunizam je, pri tom, konzervativnim snagama u kapitalističkim zemljama bio od neprocenjive vrednosti u borbi protiv čitave levice, pa i socijaldemokratske. On je, u stvari, njihovo najomiljenije oružje: ni na jednim izborima u kapitalističko-demokratskim režimima (o »izborima« u kapitalističko-autoritarnim da ne govorimo) posle 1918. godine konzervativci nisu propustili da se posluže komunističkom i sovjetskom »opasnošću«, čak i kad je komunizam bio sasvim irelevantan za predmet spora, a komunisti bili često — u Sjedinjenim Državama faktički sasvim — odsutni sa scene. Čim se komunizam uvede u spor, ma kako neopravdano, napušta se argumentacija i prelazi se na pogrde i klevete, koje se upravljaju protiv svakoga ko u potpunosti ne odobrava osnovne postavke antikomunizma, odnosno protiv svake ideje i politike koja antikomunizmu padne na um. Koliko god se socijaldemokrati i liberali nadmetali sa svojim konzervativnim takmacima u antikomunističkim proklamacijama, ovi su drugi na tom terenu bez premca.

Uz sve to, činjenica da je komunizam mogao biti identifikovan sa Sovjetskim Savezom — a on je, nakon 1945, oglašen za užasnu i stalnu opasnost po nacionalnu bezbednost — omogućila je antikomunistima da optuže svakog ko im se suprotstavi ne samo kao bezbožnika,

imoralistu, nepatriotu i subverzivnog (to je bio običaj još od 1917, ali i mnogo pre toga), već i kao onoga koji je potpora, saveznik ili agent najvećeg neprijatelja vlastite zemlje. Neki antikomunisti velikodušno dopuštaju mogućnost da svi koje su optužili nisu stvarno bili izdajnici, nego tek slabe i naivne budale, što ne znači da ne treba optužiti i njih i njihova shvatanja.

Identifikovanje komunista sa sovjetskim prijateljima korisno je poslužilo i legitimizaciji lova na veštice na nivou države. Postojanje veštica traži i efikasne lovce na njih; ta potreba znatno je olakšala opravdavanje jačanja kontrolnih i nadzornih funkcija države, kao i ogromni porast obima i moći službi bezbednosti. Antikomunizam i jaka država su u direktnoj vezi: što je rašireniji i ekstremniji prvi, to je izraženiji razvoj u pravcu druge. Kad se komunizam oglasi za izvor otvorene i prisutne opasnosti — od subverzije u zemlji i vojne agresije izvana — mnogo se lakše tvrdi da su vremena takva da ne dopuštaju luksuz liberterskih obzira.

Isto razmišljanje vredi i za društvo u celini. Pred komunističkom opasnošću, ne samo da država mora biti jaka i budna, već to moraju biti i sve društvene institucije u kojima subverzija može biti najpodmuklija i najopasnija — mediji, škole, univerziteti, firme čiji je rad vezan za odbranu, pa čak i one čiji nije. Uklanjanje ljudi oglašanih za politički nepouzdana, nezdrave, potencijalno subverzivne, drugim rečima, odveć leve, nije uvek i nužno eksplicitno; sa antikomunističkog stanovišta, najvažnije je da se uklanjanje sprovodi i da služi kao opomena drugima. Mera u kojoj se to događa zavisi i od toga koja je država i koji period posredi, no i pored toga što su spektakularniji oblici makartizma sada diskreditovani, njegova degenerisana verzija je postala sastavni deo života u mnogim, ako ne i u većini, kapitalističkih zemalja.

Antikomunizam se, u poslednje vreme, mnogo koristio retorikom u kojoj istaknuto mesto pripada ljudskim pravima, političkim i građanskim slobodama i tako dalje. Doista je reč o dragocenim vrednostima, koje su, upravo stoga, u samom središtu socijalističkog projekta. S druge strane, antikomunisti se, kao takvi, ne mogu smatrati iskrenim braniteljima tih vrednosti. Već je ukazano na selektivnost s kojom oni brane ljudska prava i političke slobode, kao i na oprost koji su spremni da daju i najrepresivnijim režimima, pod uslovom da nisu komunistički. Pored toga se može primetiti da se baš među tim istim braniteljima slobode i ljudskih prava u komu-

nističkim režimima, nalazi većina najzagriženijih zagovornika gušenja građanskih i političkih sloboda u njihovim zemljama i većina najvatrenijih pristalica intervencionističke politike koja treba da učvrsti tiranske režime.

Postoji, međutim, još nešto što valja reći o načinu na koji antikomunisti gledaju na ljudska prava, osim selektivnosti s kojom se njihova briga za ta prava obično ispoljava. Reč je o ekstremno ograničenom značenju koje oni pripisuju ljudskim pravima. Smatra se — posve ispravno — da su ta prava prekršena kada su ljudi lišeni prilike da se koriste osnovnim građanskim i političkim pravima i kada su progonjeni zbog toga što su u opoziciji prema svojim vladama ili režimima. Međutim, ljudska prava su prekršena, i to na stravičan način, i kada su ljudi, žene i deca lišeni elementarnih životnih potreba, kao što je slučaj u »trećem svetu«, i ne samo u »trećem svetu«. Glad, bolesti izazvane siromaštvom, manjak čiste vode, kratki životni vek predstavljaju istinsko kršenje ljudskih prava.⁷ Međutim, ovo nisu kršenja koja su antikomunistički branitelji ljudskih prava naročito spremni da napadaju, pa čak ni da priznaju. Naprotiv, njihovih antikomunizam navodi da prećutno odobravaju, pa čak i da podržavaju, društveni poredak odgovoran za ta kršenja, i da se suprotstavljaju pokretima koji teže promeni postojećeg stanja. Ovi krstaši se predstavljaju kao borci za ljudska prava, ali je njihov krstaški pohod u stvari podrška svemu što vodi upravo njihovom poricanju.

U tom antikomunističkom pohodu, kao što smo već rekli, avet sovjetske vojne opasnosti svetskih dimenzija igra apsolutno središnju ulogu. Ona služi legitimizaciji američkih i drugih intervencionističkih poduhvata u svim delovima sveta protiv revolucionarnih, pa čak i reformističkih pokreta, pod izlikom da bi ti pokreti, dozvoli im

⁷ Norman Geras piše da »40000 dece umire svakog dana; da će od 122 miliona rođena 1979. godine 17 miliona (bezmalu 14%) umreti pre pete godine života; da je 350—500 miliona ljudi osakaćeno, uglavnom zbog siromaštva; da je 100 miliona onesposobljeno zbog nedovoljne ishrane; da 180 miliona dece ne dobija dovoljno hrane da bi održavalo zdravlje i minimalnu fizičku aktivnost; manjak proteina koji može izazvati mentalnu zaostalost pogada 100 miliona dece do pete godine starosti u zemljama u razvoju... više od polovine stanovnika 'tećeg sveta' nema čistu vodu a bolesti koje se prenose vodom odnose oko 30000 ljudi svakog dana i na njih otpada oko 80% svih oboljenja; svake godine 400 do 500 miliona obole od trahoma, a 6 miliona dece umre od dijareje...; da je očekivani ljudski vek u bolivijskim rudnicima kalaja pao na 35 godina zbog silikoze i tuberkuloze; da će 375 miliona ili više ljudi ove godine biti u 'trećem svetu' otrovano pesticidima...« (N. Geras, *Marx and Human Nature: Refutation of a Legend*, London, 1983, str. 105.)

se da se razmahnu i uspeju, sigurno »pustili Ruse unutra«, da bi to vodilo »domino efektu« i neminovno ugrozilo vitalne ekonomske i strateške interese Zapada. Sve je dopušteno da bi se to sprečilo, čak i masakri velikog broja muškaraca, žena i dece u vojnim operacijama.⁸

Sovjetska avet ima i izuzetno važnu ulogu u legitimizaciji trke u naoružavanju. Ništa drugo sigurno ne bi moglo navesti stanovnike kapitalističkih zemalja da pristanu na izdatke, besmisao i rizike te trke. Samo oružje ne stvara rat, ali potreba da se opravda trka u naoružavanju rađa kampanje antikomunističke propagande koje doprinose napetosti i bremenitosti međunarodne atmosfere. U takvoj atmosferi, konfrontacija između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza postaje sve verovatnija i sve opasnija.

Opasnost od takve konfrontacije je, u svakom slučaju, već dovoljno velika. U svetu obuzetom potrebom za promenom *status quo*, antikomunističko insistiranje na tome da se Sjedinjene Države moraju odupreti toj promeni i sprečiti je svojom intervencijom, znači u stvari da izbegavanje konfrontacije između supersila zavisi od sovjetskog prećutnog pristanka na američku intervenciju, ma gde se dogodila. To nikako nije siguran osnov na kome bi očuvanje mira moglo počivati.

Protiv antikomunizma se mora boriti. Tu borbu u mnogome otežava priroda sovjetskog režima i mnogo toga u njegovoj politici i akcijama — od odnosa prema Sahanovu i drugim disidentima na jednom, do upada u Afganistan, na drugom nivou. Ipak se ta borba ne sme prekinuti — za dobro mira, demokratskih prava i razvoja socijalizma.

(Ralph Miliband i Marcel Liebman, »Reflections on anti-communism«, *The Socialist Register* 1984, str. 1—21)

Prevela Vera Vukelić

⁸ To su činili Francuzi u Indokini i Alžiru, Britanci u Malaji i Keniji, Amerikanci u Koreji i Vijetnamu. Razaranja što su ih Sjedinjene Države počinile u Vijetnamu i Kambodži još nisu posve zaboravljena, ali ona iz Koreje retko se pominju. Njih je komandant Dalekoistočne komande za bombardovanja ovako opisao: »Rekao bih da je čitavo Korejsko poluostrvo tek jedna stravična razvalina. Sve je uništeno. Ništa iole vredno nije preostalo... Pre no što će ući Kinezi, mi smo posustali. U Koreji više nije bilo ciljeva.« (Horowitz, *naved. delo*, str. 135.)

Reg Whitaker

HLADNI RAT NA UNUTRAŠNJEM PLANU: AMERIKA, BRITANIJA, AUSTRALIJA I KANADA

»Boli li te, draga majko?«
»Mislim da je bol negde u sobi«, reče gospoda Gradgrind, »ali ne bih zasigurno mogla reći da ga ja imam.«

Dickens, *Teška vremena*

Decenija po završetku drugog svetskog rata bila je formativni period poratnih savezništava, tačka leđenja pred hladni rat. Postoji veoma obimna literatura o međunarodnim aspektima onoga što se događalo tokom te decenije. Pak ipak, jedna od najupadljivijih karakteristika toga vremena odnosila se na unutrašnji plan: »pooštravanje kontrole u kapitalističkom i komunističkom taboru, stvaranje vojnih blokova, represija nad onima koji su sumnjičeni kao simpatizeri druge strane (progon titoista u Istočnoj Evropi, makartizam u SAD).«¹ Ovaj proces unutrašnje političke represije bio je jedan od elemenata prethodne podele poratnog sveta na dva naoružana i relativno disciplinovana tabora. To je imalo duboke posledice po politiku uključenih zemalja. Zaoštavanje ideološkog sukoba i upotreba prinude radi konsolidacije kvaziratnog nacionalnog konsenzusa, nisu mogli ne uticati na praksu politike pluralizma i nadmetanja u kapitalističkim demokratijama. Upravo u Sjedinjenim Državama, vodi i organizatoru zapadnog bloka, uticaj makartizma na liberalno-demokratsku praksu, bio je najupadljiviji. Otud i obimna literatura, često veoma kvalitetna, o uti-

¹ Fred Halliday, *The Making of the Second Cold War*, London, 1983, str. 8.

čaju hladnog rata na zbivanja unutar SAD. Međutim, malo je pisano o tom uticaju u drugim zemljama engleskog govornog područja, u kojima se slabiji trag makartizma u javnosti, uglavnom, smatra dokazom njegovog nepostojanja. Hladni rat je, ipak, vođen i unutar drugih zapadnih zemalja, saveznica SAD. Taj rat je vođen na različite načine, u zavisnosti od specifičnih uslova svake pojedine zemlje. Američka varijanta — makartizam — nema povlašćeni status modela prema kojem bi se sudilo o drugim zemljama.

Postoji čitav niz unutrašnjih reakcija na hladni rat koji zahteva stanovitu specifikaciju. Ovde ću ponuditi jedno tumačenje značaja američkog iskustva, a potom pregled, većinom zasnovan na sekundarnim izvorima, britanskog i australijskog, kao i sažetak mojih zaključaka, izvedenih na osnovu obimnog istraživanja arhivskih izvora i dokumenata dobijenih na osnovu uvida u informacije i intervjue, o kanadskom iskustvu.²

U analizi nacionalnih iskustava hladnoratovske represije, želim odmah na početku da uvedem razlikovanje između *državne represije* i *političke represije*. Pod »državnom represijom« se podrazumevaju forme prinudne kontrole koju vrši zvanični državni aparat — legitimna upotreba sile u klasičnom veberovskom smislu. »Legitimno« se, naravno, odnosi samo na postojeći pravni i konstitucionalni okvir i akcije koje sankcioniše državna vlast. »Politička represija« tiče se primene prinude izvan državnog sistema u užem smislu, s korenima u širem političkom sistemu (partijama, grupama za pritisak, privatnim asocijacijama). Makartizam, kao opšti pojam, opisuje širenje represije izvan okvira državnog u politički sistem (npr. javno kaljanje pojedinca od strane nekog političara vodilo je sankcijama protiv njega kao što su otpuštanje s posla ili neformalni napadi zajednice; ili, recimo, čistka među sindikalistima-levičarima koju nije sprovedla država, nego sami sindikati). Premda je makartizam, u njegovoj krajnje jasnoj američkoj formi, bio taj koji je izazvao najveću zabrinutost liberala, važno je shvatiti da je državna represija bila, i ostala, integralni deo presađivanja i reprodukovanja hladnog rata na unutrašnjem planu svih zapadnih zemalja. Veća usredsređenost američkih saveznika na represivni aparat države navela je mnoge posmatrače na pogrešan zaključak

² Taj projekt će se pojaviti kao knjiga čiji je radni naslov *Hladni rat u Kanadi 1945—1955* u saradnji sa Garyjem Marcuseom. Vreme i novac za ovaj projekt je obezbedio Savet za istraživanje u društvenim i humanističkim naukama.

da je unutrašnja represija bila neki specifično američki aspekt hladnog rata.

Svaka rasprava o prekomernosti političke represije u kapitalističkim demokratijama mora početi jednim jasnim razgraničenjem. To isto razdoblje — kraja 40-ih i početka 50-ih godina — koje je na Zapadu obeležio makartizam, bilo je i vreme učestalih čistki i represije u sovjetskom bloku. Strogo uzev, sa stanovišta političkog nasilja, jedva da je moguće ikakvo poređenje između dva bloka: komunističke čistke bile su mnogo ekstenzivnije, brutalnije i krvavije od svega što su najekstremniji lovci na veštice na Zapadu mogli da zamisle. Procenjuje se da je samo u Istočnoj Evropi, više od milion i po članova komunističkih partija isključeno; u nekim zemljama članovi najviših rukovodstava su ubijani. Istovremeno je u Sovjetskom Savezu, Staljin koristio antisemitizam, antiintelektualizam, antikosmopolitizam kao teme čistke koja bi »da je Staljin poživeo... najverovatnije zadobila stravične razmere čistki iz 1936—38.«³

Pa ipak, ma koliko se razlikovale političke prakse dvaju blokova, zaprepašćuje kako se tempo represije (ako ne i njen intenzitet) ubrzavao i usporavao kao da njime diriguje ista palica hladnoratovske discipline. Smrt Staljina i politička abdikacija senatora McCarthyja početkom 50-ih godina predstavljaju simboličnu prekretnicu koja označava kako obnovljenu rešenost oba tabora da se nagode oko razlika, tako i slabljenje unutrašnje discipline i represije. Čak i na vrhuncu represije postoje upadljive sličnosti: američkom otkriću unutrašnje sveprisutne crvene opasnosti, »zavere tako ogromne, infamije tako crne«, na drugoj strani je pandan otkriće sveprisutnosti titoističkog neprijatelja: »svojevremeno takvim operacijama, čistke su transcendirale svaku svesnu ili poluracionalnu svrhu uklanjanja antiruskih ili čak potencijalno nepomirljivih elemenata.«⁴ U oba tabora, represija je bila *iracionalna*, nekontrolisana i na kraju je ugrozila unutrašnju stabilnost. Makar bila i autodestruktivna, pa otud, i samoograničavajuća, represija je bila i u funkciji hladnog rata, određujući, veoma oštro, granice političkog neslaganja i dopušteni stepen konflikta u okvirima dva bloka. Što obnova hladnoratovskog nadmetanja, krajem 70-ih i početkom 80-ih godina, nije bila praćena istim

³ Zbigniew Brzezinski, *The Soviet Bloc: Unity and Conflict*, New York, 1961, str. 91—97; Roy Medvedev, *Let History judge: the Origins and Consequences of Stalinism*, NY, 1972, str. 484—497; Adam Ulam, *Expansion and Coexistence*, NY, 1974, str. 466.

⁴ Isto, str. 467—468.

stepenom represije kao prethodno razdoblje (da ponovimo, stepenom koji nije bio isti u oba bloka), samo ukazuje na to da je prva hladnoratovska represija poslužila okamenjivanju unutrašnje političke prkse u forme, u toj meri prikladne, da čine gotovo izlišnim nove talase represije.

Sjedinjene Države

Osnovni tokovi represije u Sjedinjenim Državama su poznati. Jednovremeno s tek ispoljenim opredeljenjem za globalnu konfrontaciju sa Sovjetskim Savezom, u unutrašnjoj se politici javlja konzervativni antinjudilovski trend. Republikanska kontrola u Kongresu, nakon izbora 1946, bila je tek vrh konzervativnog ledenog brega. Glavni protivnapad na posleratnu veću borbenost radnika predstavljao je represivni antiradnički Taft-Hartleyjev zakon donet 1947. Iste je godine demokratska administracija obznanila svoj program lojalnosti i bezbednosti, osnov potonjih progona navodno levičarski opredeljenih državnih nameštenika. Primer federacije su sledile države i gradovi. Do sredine 50-ih godina, desetine hiljada državnih nameštenika je bilo otpušteno ili je dalo otkaz u strahu od otpuštanja. Godine 1948. pojavio se spisak »subverzivnih« organizacija — u stvari, javno ograničenje slobode udruživanja koje je obnavljano i proširivano iz godine u godinu. Iste godine je došlo i do spektakularnog javnog sukoba Alger Hiss-Whittaker u sudskim odajama i bezmalo cirkuskih saslušavanja Komiteta za unutrašnje poslove o antiameričkim aktivnostima (HUAC) u Holivudu. Ponovni izbor Harry Trumana iste godine nije ništa doprineo slabljenju desničarske represije, koja je izuzetno porasla sa slabljenjem američke pozicije u hladnom ratu, sovjetskim učvršćivanjem u Istočnoj Evropi, berlinskom blokadom i pobedom komunista u Kini 1949, kao i probom sovjetske atomske bombe.

Početkom 50-ih godina, s američkim trupama angažovanim u Koreji, obrazac unutrašnje represije biva posebe jasan. Federalna vlada je krčila put svojim unutrašnjim čistkama, poveravanjem FBI-u mnogobrojnih poslova unutrašnjeg špijuniranja i izvođenja tajnih operacija, korišćenjem imigrantskih i pasoških zakonskih odredbi za kontrolu kretanja vlastitih građana, deportovanjem »nepoželjnih« i nepuštanjem u zemlju posetilaca koji su smatrani opasnim. Atmosfera sumnjičavosti se širila nadole kroz strukture građanskog društva. Univer-

³ Marksizam u svetu

zitate i škole je preplavio talas čistki, cenzure i iznuđenih izjava lojalnosti. Mediji su očišćeni od svih drugačijih mišljenja. Osobe osumnjčene za neloyalnost bile su otpuštane s poslova koji gotovo nikakve veze nemaju s državom ili poverljivim informacijama. Povrh svega, specifično američka forma represije postala je poznata: Kongresni istražni komitet je saslušavao svedoke pred televizijskim kamerama, optuživao ih za izdaju i neloyalnost, tražio od njih, kao cenu oprostaja, da se javno odreknu i »navedu imena«, to jest da se pretvore u javne potkaziivače sopstvenih prijatelja i saradnika. Oni koji to nisu učinili bili su često zatvarani, a bezmalo uvek stavljani na crne liste u svojim profesijama ili strukama. Slika »lova na veštice« često je vezivana za ovaj proces, a ime politički najuspešnijeg praktičara te tehnike, senatora Josepha McCarthyja, postalo je zaštitni znak — makartizam.

McCarthyjev spektakularni demagoški dar, podarivši čitavoj epohi epitet »McCarthyjeva era«, naveo je mnoge da se odveć isključivo usredsrede na senatora i njegovu ličnost. Proces unutrašnje političke represije otpočeo je mnogo pre no što se McCarthy uopšte pojavio na sceni i njeno se objašnjenje ne sme svesti na karijeru samo jednog čoveka. Ona uglavnom, ipak, nije nadživela političko povlačenje McCarthyja, 1954. godine. On je više no iko drugi suzio granice političke tolerancije i kad je njegova demagogija, najzad, samu sebe uništila napadom na republikanskog predsednika i američku vojsku, usledilo je vidljivo slabljenje represivnog poriva, bar u njegovom krajnje politizovanom vidu.⁵

Prvi, savremeni, pokušaji objašnjavanja represije bili su pod ograničavajućim uticajem dva faktora. Prvo, McCarthy je zaklanjao mnogo širi fenomen represije; drugo, objašnjenja makartizma većinom su dolazila iz redova američkih liberala koji su, i sami, bili značajan sastavni deo hladnoratovskog konsenzusa u nastajanju. Deo poratne reformulacije liberalne ideologije bila je delegitimizacija marksizma (donekle tolerisanog na marginama Nju Dila 30-ih godina i tokom rata) i identifikacija »komunista« kao lica izvan zaštite liberalnih sloboda. Na gotovo sveopštu selektivnost neliberalnog konsenzusa

⁵ Ali 1968. godine je čak i republikanski potpredsednički kandidat Spiro Agnew mogao reagovati s užasom kada je optužen za makartizam. Da je samo znao, rekao je Agnew, da će ga izrečene primedbe, »na bilo koji način prikazati kao Joe McCarthyja 1968, radije bih se bio pet puta prevrnuo preko glave no što bi ih izrekao«. Navedeno u Richard M. Fried, *Men Against McCarthy*, NY, 1976, str. 345.

o pitanju izražavanja, slobode udruživanja i slobode mišljenja, hladnoratovski liberalizam je reagovao prilično burno, ali i s dosta intelektualne i političke konfuzije, kada je represija prešla u ruke desničarskih antinjudilovskih republikanaca poput McCarthyja, kao neposrednog sredstva protiv liberala.⁶ Problem je formulisan kao »makartizam«, a ne kao hladnoratovska represija, dok su objašnjenja bila koliko izraz ideološke i intelektualne krize američkog liberalizma na izmaku prevlasti Nju Dila, toliko i rezultat naučne analize fenomena represije.

Hladnoratovske reakcije liberala sumirane su u zborniku liberalnih zvezda političke sociologije, koji je uredio Daniel Bell.⁷ Bellova skupina akademskih liberala, od Talcotta Parsonsa do Seymoura Martina Lipseta, predstavlja promišljen i temeljan prikaz tada aktuelnih tema. Makartizam nije bio proizvod ni ekonomskih ni klasnih snaga, pa čak ni ideologije. On se, namesto toga, ovde javlja kao odraz statusnih strahovanja u masovnom društvu. On zaista i jeste predstavljao mračnu stranu demokracije, onu koju je prvi otkrio de Tocqueville — neliberalno lice populizma. Američki liberali, koji su sebe, u danima Nju Dila, videli kao neposredne nastavljače džeksonijanskih i populističkih pokreta prošlosti, sada su videli sebe kao napadnutu i privilegovanu elitu koja se našla pod udarom autoritarnih i netolerantnih masa predvođenih narodnim vođom-demagogom.⁸

Ovo objašnjenje je, uz neke nijanse, opstalo netaknuto godinama. Krajem 60-ih godina su gašenje hladnoratovskog liberalizma i početak Kennedy-Johnsonovog vijetnamskog fijaska, potakli neka nova promišljanja pr-

⁶ Mary Sperling McAuliffe, *Crisis on the Left: Cold War Politics and American Liberals 1947—1954*, Amherst, Mass., 1978, daje najbolji uvid u razvoj hladnoratovskog liberalizma. O savremenim formulacijama nove ortodoksije vidi Arthur Schlesinger, Jr., *The Vital Center*, Boston, 1949, a o tome koliko daleko u represiju mogu zagaziti čak i bivši marksistički liberali vid. Sidney Hook, *Heresy, Yes-Conspiracy*, NY, 1957, i *Common Sense and the Fifth Amendment*, NY, 1957. Pokrovitelj antimakartističkog traktata Jamesa Rortyja i Moshe Dectera, *McCarthy and the Communists*, Boston, 1954, bio je Američki kongres za kulturne slobode, jedna veoma liberalna organizacija za koju se kasnije ispostavilo da iza nje stoji CIA.

⁷ Daniel Bell, ur., *The New American Right*, NY, 1955, prošireno i obnovljeno kao *The Radical Right*, Garden City, NY, 1964.

⁸ Jedan od onih koji su svoje priloge objavili u upravo navedenom zborniku što ga je uredio Bell, Richard Hofstadter, kasnije je napisao obiman ogled o antiintelektualizmu u Americi: *Anti-intellectualism in American Life*, NY, 1963, kako bi objasnio duboke kulturne korene makartizma.

vih hladnoratovskih iskustava. Knjiga Michaela Paula Rogina, *The Intellectuals and McCarthy: the Radical Specter* (Intelektualci i McCarthy: avet radikalizma) razorila je veliki deo pomenute argumentacije.⁹ Iscrpnom empirijskom analizom Rogin pokazuje da makartizam nije ni u kakvoj vezi s nekadašnjim agrarnim i radikalno populističkim pokretima, kako su teoretičari masovnog društva tvrdili. Starija studija Nelsona Polsbyja, koji se bavi političkim naukama, bila je pokušaj da se izmeri masovna podrška McCarthyju. Polsby zaključuje da je ta podrška bila koncentrisana onde gde su republikanci tradicionalno bili jaki. On sugerira da je McCarthy bio »ovisniji od svoje partije i lično manje efikasan u širokim slojevima no što se obično pretpostavlja«. ¹⁰ Rogin preuzima Polsbyjev zaključak da je partija bila ona varijabla od koje je najneposrednije zavisila podrška koju je McCarthy imao i dalje ga razvija: McCarthy je mobilisao jedno krilo — izolacioniste iz malih gradova srednjeg zapada — unutar podeljene Republikanske partije. Njegova je kampanja oživela u hladnoratovskom kontekstu koji su činili gubitak Kine, neminovnost da se izvojuje pobjeda u Koreji, te posledična potraga za žrtvenim jarcem nadohvat ruke, kao i oživela antinjudilovska raspoloženja. McCarthy svoj uspeh ne duguje toliko radikalizmu, koliko manipulaciji tradicionalnih političkih ustanova i neuspehu demokratskih i liberalnih elita da mu se suprotstave. Njegov uspeh zaista je bio slom liberalne volje u eri hladnog rata. McCarthy je izgubio uticaj tek kada se okrenuo protiv republikanskog predsednika, Senata i američke armije. Rečju, »čim je McCarthy postao 'radikalan', izgubio je dominantni položaj u američkoj politici«. ¹¹

Jedno od čudnovatih zapažanja koje sledi iz empirijskih istraživanja stavova javnog mnjenja tokom McCarthyjeve ere, nije opšti liberalizam — on je bio uglavnom na istom nivou kako pre tako i posle McCarthyja — već pre odsustvo dejstva na javnost izuzetno izvikanih tema subverzije i pretnji. Na otvoreno pitanje postavljeno u leto 1954, šta ih lično najviše zabrinjava, manje od 1% nacionalnog uzorka je pomenulo komunizam (ili građanske slobode). Prvo šire kvantitativno ispitivanje stava birača na američkim nacionalnim izborima 1952, donelo je iznenađujuće otkriće da se, bez obzira »na

⁹ Cambridge, Mass., 1967.

¹⁰ »Towards an explanation of McCarthyism«, *Political Studies* 8, oktobar 1960, str. 268.

¹¹ Rogin, str. 260.

svu pomamu oko međunarodne subverzije«, ta stvar »tako slabo dojmila javnosti da jedva da je uopšte pomenuta našim ispitivačima — ona je, u stvari, bila mnogo manje važna za odluku da se glasa za republikanskog kandidata nego činjenica da je demokratski predsednički kandidat, Adlai Stevenson, razveden!«. ¹² Ničega ni nalik masovnoj mobilizaciji oko ekstremno antikomunističkih ideja nije bilo. Predstava da je McCarthy mogao postati američki Hitler, već u začetku, bila je paranoidna fantazija — nikada nije postojala američka masovna politika krajnje desnice. Bilo je, pak, ekstremno desne politike u vodećim ustanovama američke vlasti, ali to je posve druga stvar.

Važno je shvatiti specifičnost problema s kojim smo ovde suočeni. Teoretiziranja o »autoritarnoj ličnosti« ili »autoritarizmu radničke klase« uopšte ne odgovaraju na pitanje zbog čega je antikomunizam, s tolikom snagom, hrupio na političku scenu upravo u posebnim okolnostima kraja 40-ih godina, i zbog čega je zamro sredinom 50-ih. Na to pitanje još manje odgovaraju objašnjenja antropološkog tipa koja nude kritičari kulture pozivajući se na »nacionalni karakter«. Nije reč o tome da su takva objašnjenja nužno pogrešna ili nezanimljiva; jednostavno, objašnjavajući sve uopšte, ona ne objašnjavaju ništa posebno. ¹³

Ograničenost liberalnih objašnjenja još više je osvetlila skorašnja revizionistička istorija korena političke represije u eri hladnog rata. Kenneth O'Riley je vrlo dokumentovano pokazao da je, u stvari, služba američke vlade, J. Edgar Hooverov FBI, bila ta koja je još 1946. smislila i povelu široku i intenzivnu antikomunističku kampanju u vlasti i medijima. FBI je snabdevao Komitet za antiameričke aktivnosti, McCarthyja i druge kongresne lovce na veštice, informacijama bez kojih oni ne bi mogli da deluju. ¹⁴ Bila je to birokratska, odozgo-nadole operacija. Drugi radovi, posebno rad Athana Theoharisa, pokazuju ključnu ulogu Trumanove admi-

¹² Sam Stouffer, *Communism, Conformity and Civil Liberties*, NY, 1955, str. 59; str. 88. Angus Campbell, et al., *The American Voter*, NY, 1960, str. 50—51. Stouffer je takođe otkrio da u jeku vojska-McCarthy saslušanja, koja su direktno televizijski prenošena, 2/3 američke publike nije bilo u stanju da navede ime ni jednog jedinog kongresmena ili senatora koji je vodio istragu nad komunizmom (str. 88).

¹³ O autoritarizmu radničke klase vid. S. M. Lipset, *Political Man*, Garden City, NY, 1963, str. 87—182.

¹⁴ Hoover and the Un-Americans, Philadelphia, 1983. Vid. takođe Athan Theoharis, *Beyond the Hiss Case: The FBI, Congress and the Cold War*, Philadelphia, 1982.

nistracije u uvođenju represije. Demokrati su bili ti koji su doneli program lojalnosti i bezbednosti kako bi iz vladinih ustanova uklonili komuniste i »nelojalne« nameštene: državne i gradske uprave su sledile taj primer. Upravo je demokratski državni pravni zastupnik podigao retorički nivo govora o opasnosti od subverzije i prvi objavio sramnu listu subverzivnih organizacija. Upravo su demokrati usavršili umetnost »crvene mrlje« i krivice-zbog-udruživanja tokom njihovog žestokog nasrtaja na Henry Wallaceovu Progresivnu partiju 1948. Čak je i 1954, nakon što su demokrati izgubili Belu kuću i nakon što je zenit makartizma prošao, upravo liberalni demokrata, Hubert Humphrey, mnogo doprineo da Kongres usvoji Zakon o kontroli komunista, jedan od najrepresivnijih zakona McCarthyjeve ere.¹⁵

Ponekad se tvrdi da su demokrati samo reagovali na snažne desne pritiske nastojeći da ih ublaže i tako preduhitre.¹⁶ No, ne sme se gubiti iz vida da je i sama Trumanova administracija bila izvor desnih pritisaka. Hladni rat je otpočeo pod okriljem demokrata. Republikanci su bili partija izolacionizma i fiskalnog konzervativizma. S Trumanovom doktrinom, tim mirnodopskim programom naoružavanja, s Marshallovim planom, stvaranjem NATO i, najzad, upućivanjem američkih trupa u Koreju, demokratski je predsednik uveo Ameriku u permanentne vojne, političke i ekonomske intervencije na globalnom nivou, uz ogromnu cenu. Konsolidacija na unutrašnjem planu je podrazumevala obezbeđivanje dvo-partijskog konsenzusa o spoljnoj i odbrambenoj politici. S početka, naročito u vreme republikanske kontrole Kongresa 1947—1948. godine, bilo je izvesnih teškoća pri odobravanju sredstava. Republikanski senator Artur Vandenberg, ključni Trumanov saveznik u Kongresu, predstavnik starog izolacionističkog krila, savetovao je predsedniku »da istera đavola iz američkog naroda«. Njegov savet je prihvaćen. Počeci američkog opredeljenja za hladni rat u spoljnoj politici bili su praćeni crvenim strašilom kod kuće. To je služilo ne samo da se privuku izolacionisti i tvrdice u igru, već i da se obesnaži i diskredituje potencijalno neslaganje levog krila unutar stare

¹⁵ Theoharis, *Seeds of Repression*, Chicago, 1971, i Richard M. Freeland, *The Truman Doctrine and the Origins of McCarthyism*, NY, 1972. Prvi su ovo stanovište izneli, istražujući McCarthyjeve lične korene u Viskonsinu, John Steinke i James Weinstein, »McCarthy and the Liberals«, *Studies on the Left*, br. 2/3, leto 1962; ponovo objavljeno u James Weinstein i David Eatkins, ur., *For a New America*, NY, 1970, str. 180—196.

¹⁶ Fried, *naved. delo*, str. 28. i sl.

Rooseveltove koalicije. To je i uspelo izbacivanjem Henry Wallaceovog krila iz političkog života i hladnim ratom vođenim unutar CIO (Kongres industrijskih organizacija) protiv elemenata radničke levice bliskih Komunističkoj partiji.

Trumanova administracija nije, naravno, izmislila demone desničarske represije koji su digli glave u najvišim institucijama američkog života. Ali, ulagajući im se i ohrabrujući ih, ona je podarila verodostojnost ideji da se komunisti nalaze na visokim mestima s kojih se poigravaju nacionalnim interesima. Rečju, ona je dala legitimitet stvari koja je mogla ići u prilog jedino protivnicima demokrata. Trumanova administracija je poverovala da je njena preventivna represija imala uspeha kada je Truman bio ponovo izabran 1948, a republikansko-južnjačkomodratsko-progresivna opozicija bila poražena. Međutim, bilo je to tek kratkotrajno zatišje jer su se vatre lova na veštice još više rasplamsale. Kada je McCarthy stupio na scenu 1950, jastrebovi su se ostrvili. Neke od vodećih ličnosti Nju Dila su nastradale. Ministarstvo inostranih poslova, središte Trumanovog novog »internacionalizma« postalo je glavna meta lovaca na veštice, naročito posle »gubitka« Kine. Athan Theoharis je valjano sumirao veze između vanjskog i unutrašnjeg hladnog rata u vreme kad su demokrati bili na vlasti: »Hladni rat nije uticao samo na američku spoljnu politiku; on je, isto tako, stvorio klimu koja je uticala na domaće pravosuđe i politiku. Makartizam nije bio aberacija, nego dramatični izraz prihvatanja antikomunističke retorike svojstvene hladnom ratu i promene fokusa i taktike ostrašćenih i konzervativnih republikanaca, ogorčenih protivnika Nju Dila. Spoljna politika je tim republikancima omogućila da diskredituju progresivne ideje Nju Dila i da nasrnu na povećane, složene međunarodne odgovornosti koje je sobom povlačila politika obuzdavanja Trumanove administracije.«¹⁷

Ono što se pred nama pokazuje je slika nacionalne vlade koja Ameriku uvodi u permanentni »mirnodopski« rat, oslanjajući se na navodnu unutrašnju komunističku opasnost i eksploatišući je, da bi eliminisala neprijatelje sa vlastite levice, ali i dobila podršku desnice. Potom su republikanci pretvorili unutrašnju subverziju i potrebu za represijom u oružje napada na demokrate. Tim su se oružjem uglavnom služili pripadnici srednjepozadnog izolacionističkog krila, ali ga je i internacionalističko istoč-

¹⁷ Athan Theoharis, *The Yalta Myth*, Columbia, Mo., 1970, str. 4.

no krilo tolerisalo dok ga je smatralo efikasnom partijskom taktikom. Postojalo je jedno razdoblje u kojem su spoj hladnoratovske strategije države i dinamike partijskog sistema vodili jačanju političke represije u zemlji. Kada se represija počela okretati i protiv demokrata, oni su jednostavno bili bespomoćni jer su i sami odobravali njene osnovne pretpostavke. Najzad je represija, u ličnosti McCarthyja, zapretila i republikancima, koji su tada bili na vlasti. Ona je postala kontraproduktivna, te su se najznačajnije konzervativne institucije američke vlasti — Senat, Predsedništvo, čak i sama Republikanska partija — odrekle McCarthyja. Mediji su prihvatili taj stav i senator je od tada bio izvan vidokruga javnosti. Represija je povučena iz javne političke arene i vraćena na mesto koje joj tradicionalno pripada u državnom sistemu. McCarthyjeva era je bila završena.

Mada je ovaj period obeležila politička represija, za razliku od državne, gotovo da nema dokaza, kako sam već pomenuo, o postojanju neke masovne politike. Specifično američki politički sistem — s naročitom podelom snaga, slabom partijskom disciplinom i difuzijom moći kroz čitav kvazifeudalni kompleks komiteta, podkomiteta, predsednika, biroa i agencija — očito je predstavljao takav institucionalni okvir koji je pogodovao eksploataciji crvene opasnosti kao političkog pitanja. U takvom sistemu, mobilizacija masovnih pokreta mnogo manje vredi od mobilizacije ključnih elita i interesnih grupa. Nepažljivost i očevidna ravnodušnost šire javnosti za komunističku subverziju možda su bili pozadina iščežavanja tog pitanja nakon kontranapada republikanaca, ali ništa nije učinjeno da se odvrte slobodni strelci-lovci na veštice u Kongresu i oni koji su ih oponašali na državnom i lokalnom nivou, od proigravanja i proćerdavanja političkog kapitala koji je, u suštini, poticao iz unutrašnjih izvora samog političkog sistema i iz političkih elita.

Bez obzira na svu njenu složenost, američka politika je demokratska, i to u uskom smislu: političari moraju biti izabrani i delovati na nekoj vrsti popularne osnove. Pitanjem koja ih to specifična publika podržava, bavili su se i još se bave brojni američki politolozi. Čini se da su tradicionalne pristalice republikanaca, posebno one konzervativnije, izolacionistički nastrojene i iz manjih gradova, bile okosnica McCarthyjevih simpatizera u izbornom telu. Partijska koncentracija istovremeno je bila neujednačena. Podrška je bila mala, pre svega, u dve skupine izbornog tela. Moglo se očekivati da će katolici

i jušnjaci u izuzetno velikom broju podržati makartizam. Katolici su — ne samo zbog McCarthyjevog irskog katolicizma nego i zbog žestoko antikomunističke ideologije koje se katolička crkva držala u celom svetu — više od protestanata podržavali McCarthyja (prosečno između 8 i 10%). Na takav procenat uticali su drugi faktori, naročito partijski: katolici su većinom pristalice demokrata, te je partijska identifikacija onemogućila stvaranje masovne katoličke baze.¹⁸ Jušnjaci su bili skloni ispoljavanju stavova primerenih makartističkoj ideologiji, dok su političari s Juga dosledno bili među najratobornijim ratnicima hladnog rata i represivnim reacionarima u pogledu građanskih sloboda. No i ovde se umešao partijski faktor — u ovom slučaju, dramatično. McCarthy je bio posebno nepopularan na Jugu, koji je većinom, čak monolitno demokratski.¹⁹

Postoji još jedna publika koja je vredna ispitivanja. Kakva je bila reakcija radničke klase na makartizam, kad se imaju u vidu »autoritarizam radničke klase« i »revolt masa« iz standardnih liberealnih objašnjenja? Ovde odgovor ne može biti jedan. Sindikalno organizovani radnici pokazivali su ispodprosečnu podršku McCarthyju, a u njegovoj vlastitoj državi glasali su, ne toliko za demokrate, koliko protiv njega. AFL (Američka federacija rada) težila je neutralnosti, s nekoliko promakartijevskih sindikata, ali s većinom neprijateljski raspoloženom. Sindikati objedinjeni u CIO bili su antimakartistički raspoloženi, možda pre zbog vezanosti uz Demokratsku partiju, nego zbog toga što su senatora videli kao pretnju američkim institucijama.²⁰

Podrška radničke klase i sindikata McCarthyju kao takva znatno je manje zanimljiva od pitanja kako su se antikomunizam i hladni rat prelamali u životu radničke klase. Američki rad je izišao iz rata sa zahtevima za neminovno povećanje najamnina, što je postalo još akutnije zbog visoke poratne inflacije. Usledio je talas štrajko-

¹⁸ D. F. Crosby, *God, Church and Flag*, str. 228—251.

¹⁹ Stouffe, *naved. delo*, str. 116—117. Fried, *naved. delo*, str. 311, napomena. David Oshinsky, *A Conspiracy So Immense*, NY, 1983, str. 498. Ironija je da su političari s Juga otkrili komunističko pitanje krajem 50-ih godina, kada je ono uveliko bilo diskreditovano na nacionalnoj sceni. McCarthy je pokušao da izgradi mostove prema jušnjacima zauzimajući se za države koje su bile na desničarskim pozicijama, ali ono što je moglo biti moćna reacionarna alijansa početkom 50-ih godina, bilo je mrtvorodenče pet godina kasnije.

²⁰ David Oshinsky, *Senator Joseph McCarthy and the American Labor Movement*, Columbia, Mo., 1976, str. 108—109.

va. Desna struja, čiji je izraz bio vaskrsli republikanizam, bila je osobito tvrda u svom antisindikalizmu. Taft-Hartleyjev zakon je bio jedan krak mešanja države u radne odnose i unutrašnje stvari sindikata; drugi je bilo proširenje vladinog programa lojalnosti i bezbednosti i na one industrije koje su imale veze s odbranom; treći je bio lov na »crvene« u kongresnim ispitivanjima radnika.

Sindikati nikako nisu bili pasivne žrtve napada države i poslodavaca. U nekim slučajevima, desničarski sindikati su aktivno pozivali državu da se umeša kako bi uklonili svoje rivale s levog krila. CIO je dragovoljno sproveo žestoku unutrašnju čistku. Napad na sindikate kakvi su bili UEW (Ujedinjeni električari), Sindikat rudara, topioničara i valjaoničara i Sindikat kožara i krznara bili su uspešni i drastično su ih oslabili. Pored toga su mnogobrojni pripadnici levih krila — funkcioneri u drugim sindikatima — bili uklonjeni. Komunisti nikada nisu bili ključni element u američkom radu, ali je uvođenje hladnog rata u samo srce radničkog pokreta, ne samo oslabilo jedinstvo radnika u po njih značajnom trenutku, već je bitno uticalo i na neuspeh novih inicijativa sindikalnog organizovanja neorganizovanih sektora (»bele kragne« i Jug), te doprinelo desindikalizaciji onih sektora u kojima su čistke bile najtemeljnije (električna i tekstilna struka).²¹

Postoji još jedan, širi kontekst u koji treba situirati rad. Hladni rat je, po sebi, bio jedan široki kejnzijski program trošenja od kojeg je i rad imao koristi. Trumanova administracija se odužila svojim pristalicama iz sindikata, podarivši punu zaposlenost, uz relativno nizak nivo najamnina, što ga je garantovao budžet za odbranu. Sami sindikati ponašali su se kao voljni prenosioci anti-komunističke ideologije. U nedostatku autonomnih ustanova radničke klase koje bi podsticale razvoj klasne svesti, američki radnici bili su naročito podložni prodroru nacionalističkih, šovinističkih i autoritarnih vrednosti, vrednosti koje su se preporučivale svojom združenošću sa sistemom koji je umeo da plaća. Možda je upravo to najznačajniji element potpunog trijumfa hladnoratovskog antikomunizma u Americi; pre to nego svima poznato divljanje makartizma u redovima intelektualaca, državnih nameštenika i drugih grupa unutar srednje klase. Hladni rat je direktno prodro u život radničke klase i u njene organizacije, i to kombinacijom selektivne pri-

²¹ Mike Davis, »The Barren Marriage of American Labor and the Democratic party«, *New Left Review*, br. 124, novembar—decembar 1980, str. 43—84.

nude i materijalnih podsticaja. Ideološki, posledice su bile poražavajuće po progresivnu politiku u Americi.

Posle ovoga moramo se upitati koji je bio izvor političke represije protiv levičarskih sindikata i sindikalista. Da li je to bila igra američkog kapitala, preventivni udarac protiv zahteva borbene radničke klase? Ostavljajući po strani izvore i korene samog hladnog rata i ulogu američkih poslovnih krugova u globalnoj konfrontaciji sa Sovjetskim Savezom, malo je ubedljivih dokaza za to da je unutrašnji hladni rat planiran i vođen iz upravnih odaja korporativne Amerike. U stvari se krupni biznis osećao nelagodno pred demagoškim preteranostima McCarthyja i drugih lovaca na veštice.²² Sitno preduzetništvo je imalo drugačiji stav kao i njegove lokalne organizacije, poput trgovinskih komora, Američke legije, klubova i sličnih, koji su često delovali kao izvršioци represije. Međutim, sitno preduzetništvo nije bilo u stanju da samo izvede skladan i uspešan napad na američki radnički pokret. Korporativni kapital je u celini pokazivao volju da se dogovara sa odgovornim radničkim vođama, a u meri u kojoj su odgovorni vođi bili spremni da vlastite redove očiste od radikalnih i nepouzdatih elemenata, umereni represivni pritisak od strane države i političara, služio je svrsi. Makartistička preterivanja u pogledu represije, većma su bila proizvod dinamike političkog sistema i partijskih potreba desnog krila Republi-kanske partije.

Britanija

U obimnoj studiji o antikomunističkoj represiji u Americi, opravdano naslovljenoj *The Great Fear* (Veliki strah), David Cate konstatuje da se i »Britanija opredelila za politički i vojni savez protiv Sovjetskog Saveza, ali da to nije bilo praćeno poterom za crvenima i lovom na veštice unutar zemlje«. On, isto tako, piše da »američki liberalizam nije uspeo da sačuva autentično liberalne vrednosti i standarde tolerancije, a to je u Britaniji opstalo, bez obzira na konfrontaciju s Rusijom. Britanci Attleejeve ere su, za razliku od Britanaca Pitove ere ili vremena sukoba s katoličkom Španijom u XVI

²² Pregled koji je doneo *Fortune* 253 najviša izvršna tela 1954. godine pokazuje da se velika većina protivila McCarthyju, a da je pozitivne podrške bilo izuzetno malo. Charles J. V. Murphy, »McCarthy and the Businessman«, *Fortune*, april 1954, str. 156—192.

veku, sačuvali glavu...²³ Cauter ovde iznosi uobičajeno viđenje. Ono je u toj meri opšteprihvaćeno da nema nijedne studije koja bi se bavila isključivo uticajem hladnog rata na unutrašnju politiku u Britaniji; stoga je sliku nužno sklapati na osnovu fragmentarnih informacija iz različitih izvora. Od četiri zemlje koje u ovom tekstu posmatram, britansko iskustvo je, bez ikakve sumnje, najdalje od američkog. No, to ne treba da iznenađuje jer je Britanija druga zemlja i u njoj se stvari drugačije rade nego u Americi. Mnogo su interesantniji efekti hladnog rata na samu Britaniju. Tu bi se, pak, moglo pokazati da je ovo iskustvo važnije no što uobičajeno viđenje dopušta.

Poznato je da je Britanija iz drugog svetskog rata izišla kao drugorazredna sila. U jeku poratnih prestrojanja u svetu, Britanija se, stisnuta između dveju super-sila i ozbiljno oslabljena teškom ekonomskom situacijom, opredelila za savez sa Amerikom, što ju je dovelo ne samo u podređen položaj u diplomatiji i odbrani, već je vezalo oporavak britanske ekonomije za američku dolarsku pomoć i podrazumevalo podređivanje britanskog kapitala američkom planu posleratne ekonomske obnove pod hegemonijom američkog kapitala.²⁴ Postojale su i alternative ovoj strategiji koje su većinom dolazile s levog krila Laburističke partije. To što su bile marginalne i lako odbačene, kao i to što nije bilo nacionalne kapitalističke strategije degolističkog tipa iza koje bi stajalo desno krilo torijevske partije, dovoljno ukazuje na dubinu prodora temeljnih ideoloških postavki hladnog rata u središnje institucije britanske politike. S druge strane, Britanija je doskora bila velika sila, tek nedavno zbačena s imperijalnog trona, i možda još ne sasvim svesna izmenjenih okolnosti u kojima se našla. Bilo bi preterivanje kazati da Britanija nije direktno doprinela međunarodnoj politici koja je dovela do jaza među ratnim saveznicima — do hladnog rata; zapravo je, u izvesnom smislu, britanska vlada bila bar toliko koliko i američka, a na početku možda i više, rešena da se konfrontira sa Sovjetskim Savezom i da njegove interese i namere prikaže u najgorem svetlu, barem u početnim fazama hladnog rata.²⁵ Što se to dogodilo za laburističke vlade, koja je za unutrašnje reforme dobila ogromnu izbornu podršku,

²³ Cauter, str. 30, 20.

²⁴ Ključ ovog tumačenja nalazi se u Joyce and Gabriel Kolko, *The Limits of Power*, NY, 1972, str. 11—90.

²⁵ Moglo bi se dokazivati da je upravo spoj britanskih povećanih obaveza u inostranstvu i njene nemoći da za njih plati, doprineo iznenadnom prilivu američkih dolara i moći u Evropu

ku, od ključne je važnosti za razumevanje uticaja hladnog rata na unutrašnju situaciju u Britaniji.

Deo toga uticaja koji je najteže dokumentovati jeste prodor američke države u ključne sektore britanskog državnog aparata. Na vojnom planu je čak i laburistička vlada pokušala da očuva autonomiju stvaranjem britanskog nuklearnog naoružanja. To nije bilo pozdravljeno u Vašingtonu, koji je nastojao da, kontrolom strateških materijala, onemogući Britaniju da postane nuklearna sila. No, u svakom slučaju, specifično korišćenje britanske bombe u svakodnevnoj diplomatskoj praksi bilo je, u najmanju ruku, neizvesno.²⁶ Najvažnije je to što je američki uticaj prodirao kroz bezbednosno-obaveštajni aparat, koji su Amerikanci stvarali na globalnom nivou. Sigurno je da odeljku vojne obaveštajne službe koji se bavi bezbednošću i kontrašpijunažom (MI5) nisu bili potrebni američki rođaci da bi mu ulili antikomunističku strast, toliko snažnu da se okreće čak i protiv izabranih vlada: slučaj notorno falsifikovanog »Zinovjevlog pisma«, upotrebljenog da bi se uklonila prva laburistička vlada 1924. godine, dovoljan je pokazatelj starosti antikomunističkog rodoslova britanske obaveštajne službe. Specifične ugovorne obaveze su još neposrednije vezale britansku za američku bezbednosno-obaveštajnu mrežu, čemu je naročito doprineo UKUSA sporazum, prema kojem su SAD, Britanija, Kanada, Australija i Novi Zeland objedinili svoje kriptografske i kapacitete za elektronsko osmatranje u celom svetu. Ovaj, još uvek tajni sporazum, odmah je omogućio SAD neposredni pristup kapacitetima za elektronsko osmatranje u zemljama-potpisnicama, ali je doveo i do takvog stupnja integracije da je desničarski novinar i glasnogovornik MI5, Chapman Pincher, ustvrdio da je »zavisnost tolika i saradnja tako bliska da sam uveren da bi šefovi bezbednosti po svaku cenu štitali tu povezanost.«²⁷

Državna represija je dobila zvaničnu formu već 1948, kada je Clement Attlee nagovestio nameru svoje vlade

i »treći svet« krajem drugog svetskog rata. Joyce i Gabriel Kolko, *naved. delo*; M. R. Gordon, *Conflict and Consensus in Labour's Foreign Policy*, Stanford, 1969; Alan Bullock, *Ernest Bevin: Foreign Secretary, 1945—1951*, London, 1983; Elisabeth Barker, *The British Between the Superpowers 1945—50*, Toronto, 1983; F. S. Northedge i Audrey Wells, *Britain and Soviet Communism*, London, 1982, str. 103—136.

²⁶ O atomskoj saradnji vid. Gregg Herken, *The Winning Weapon*, NY, 1982.

²⁷ Pincher, *Inside Story*, NY, 1979, str. 38. Najbolji pregled saradnje između Britanije i SAD u ovoj sferi nudi James Bamford, *The Puzzle Palace*, NY, 183, str. 392—425.

da na britanske državne službe primeni domaću verziju Trumanovog programa lojalnosti i bezbednosti. Delom nadahnete Guzenkovom špijunskom aferom u Kanadi (o čemu će biti kasnije reči), a delom posledica američkog pritiska, britanske čistke su bile znatno manjeg obima od američkih i bio im je svojstven blaži odnos prema optuženim nameštenicima (između 1948. i 1955. godine, gotovo 2/3 od 135 stalno zaposlenih državnih službenika, koji su bili označeni kao potencijalno opasni za bezbednost, bilo je premešteno na položaje za koje se ne traži bezbednosna podobnost; ostali su ili otpušteni, ili su sami dali otkaz). Uspostavljene su takve izvansudske ožalbene procedure da je bilo moguće, premda malo verovatno, da nameštenik, pogrešno označen kao opasan, bude vraćen na svoje radno mesto. Ovaj sistem je bio proširen 1952. godine, uvođenjem »pozitivne trijaže«, a na osnovu britansko-američko-francuskog sporazuma koji je za nekih 10000 položaja predviđao ekstenzivno ispitivanje »svih detalja iz života dotičnog službenika«. Proces »prosejavanja kroz bezbednosno sito« počeo je važiti i za zaposlene u kompanijama čiji rad je vezan za odbranu, koji su mogli biti otpušteni, odnosno čiji je ugovor s kompanijom mogao biti prekinut, ukoliko ne zadovolje službu bezbednosti.²⁸

Ako se britanske čistke i čine blagim u poređenju s američkim pirom, načelo na kojem su počivale je, u isto vreme, vrlo simptomatično. Komunistam kao skup uverenja i udruživanje u poznate komunističke, ili navodno komunističke, organizacije pretvoreni su u kriterijume za otpuštanje iz državne službe. U specijalnoj studiji posvećenoj bezbednosti koju je 1956. sačinila konferencija tajnih savetnika, zaključuje se da »osnovnu opasnost predstavljaju komunisti i osobe koje su, iz ovih ili onih razloga, pale pod komunistički uticaj. Komunistička vera preteže nad čovekovom normalnom lojalnošću prema njegovoj zemlji«. Dodaje se da opasnost predstavljaju i simpatizeri komunizma. I »lične slabosti« poput pijančenja, narkomanije, homoseksualnosti, odnosno »svaki raspusan način života« treba da budu predmet ispitivanja službe bezbednosti kao osnov rizika. Nameštenik protiv koga su iznete optužbe, nije se nikada obraćao sudu, dok aktualna ožalbena procedura nije dozvoljavala ni prisustvo pravnog savetnika, ni unakrsno ispitivanje

²⁸ O čistki se govori u: David Williams, *Not in the Public Interest*, London, 1965; u H. Street, *Freedom, the Individual and the Law*, Harmondshorth, 1977. i u Tony Bunyan, *The History and Practice of the Political Police in Britain*, London, 1977.

izvora na osnovu čijih informacija je neko terećen, pa čak ni to da se sazna na čemu konkretno počivaju optužbe. Jedan poznavalac ove materije kaže da je postupak u britanskim čistkama »uistinu tek bleđa aproksimacija odavno poznate proceduralne forme prirodne pravde«, dok se drugi pita »zašto bi osobi optuženoj za izdaju bilo dopušteno da se suoči s onima koji je terete, a onome koji će biti otpušten s posla zato što je verovatno da će počinuti izdaju nije dato ni to minimalno sudsko pravo?« Ovi problemi nelegalnosti procedure zaklanjaју jedno drugo, možda ključnije, pitanje.

Čistka, u stvari, nije bila naročito efikasna, niti je to sada, čak ni u njenim kategorijama izraženo. Kako je Harold MacMillan rekao u Donjem domu 1961, nakon okončanja još jednog u nizu špijunskih skandala, »takvi se slučajevi... zbog same njihove prirode... veoma teško otkrivaju ili sprečavaju bilo kakvim bezbednosnim procedurama. Nema te procedure koja bi mogla jemčiti da će biti uhvaćen čovek koji je promenio opredeljenje i vešto prikriva svoju konverziju.«²⁹ Pa ipak su se čistke nastavile. Zar ne bismo mogli zaključiti da su ideološke funkcije čistki bile bar isto toliko važne koliko i mogućnost da se uhvati potencijalni strani agent? Ono što čistkama jeste postignuto bilo je zvanično isključivanje određenih političkih uverenja i političkih organizacija iz legitimnih okvira liberalne demokratije. Država je pružala primer, *pour encourager les autres*. Stvarni broj onih koji su bili pogođeni nije toliko važan koliko obznanjivanje da se određene ideje i udruženja više ne smatraju legitimnim. Politizovana preterivanja makartizma samo su ružne i izlišne izrasline na ovom sistemu. Britanski establišment nije za njima imao potrebu.³⁰

Attleejevoj čistki u državnim službama nije nedostajala ni podrška iz laburističkih redova. Preko 40 laburističkih poslanika izjavilo je da je čistka »za žaljenje«, ali ih je na kraju samo petorica i glasalo u skladu s tim žaljenjem; 31 laburista je i formalno čestitao premijeru. TUC (Trade Union Congress — Kongres sindikata) je odobrio ovaj potez. Poput Trumanovih demokrata u SAD, i laburisti su prednjačili u zvaničnom proskribovanju određenih levičarskih tendencija, uz jedva nekoliko javno izraženih sumnji.³¹

Državna represija je, neminovno, otišla dalje od državnih službi i vojne industrije. Specijalni ogranak, telo

²⁹ Williams, str. 170—171, 197; Street, str. 246.

³⁰ Isto, str. 154.

³¹ David Childs, *Britain Since 1945*, London, 1979, str. 36; Bob Jones, *The Russia Complex*, Manchester, 1977, str. 183—184.

koje se bavilo unutrašnjom špijunažom, imalo je dužnosti koje je Prestonički komesar policije opisao kao »držanje na oku svih grupa ljudi . . . čije aktivnosti, pre ili kasnije, verovatno mogu dovesti do otvorenih akata pobune ili remećenja reda«; ogranak je osnovan na osnovu naredbe Ministarstva unutrašnjih poslova 1946. godine da bi prikupljao i upoređivao spiskove komunista i »otvorenih« pristalica — čak i da bi, preko uličnih prodavaca novina, pribavljao imena i adrese onih koji naručuju *Morning Star*. Agenti Specijalnog ogranka su se infiltrirali i u sindikate. Najpoznatiji slučaj odigrao se u vreme štrajka dokera u Mrsisajdu i Londonu, krajem 40-ih godina, kada su agenti krišom beležili rasprave u *ad hoc* organizacionom komitetu i o svemu obavestili Arthura Deakina, desničarski nastrojenog generalnog sekretara Sindikata transportnih i drugih radnika (TGWU), koji je smesta isključio organizatore. Sedam dokera je 1951. bilo izvedeno pred sud na osnovu ratnog zakona koji zabranjuje podstrekavanje na štrajk: »većinu dokaza protiv njih predstavljali su razgovori što su ih zabeležili agenti Specijalnog ogranka«. Ian Taylor konstatuje da se posle ozbiljnih političkih zaokreta 1947. godine, laburistička vlada počela »politički« oslanjati na policiju upravo u momentu u kojem je odustala od planiranja i u kojem se odvijao prenos kontrole.³²

U Britaniji nije bilo nikakvog ekvivalenta Taft-Hartleyjevom zakonu ili političkom nasrtanju izvana na »komuniste« — članove sindikata. Radnička klasa je bila odveć snažna, sindikati odveć jedinstveni, a njihov politički izraz, Laburistička partija, odveć popularna. Državna represija upravljena protiv levičarskih sindikata nije izostala, kao što i navedeni primeri pokazuju, ali to nije bilo osnovno. Namesto toga su činjeni pokušaji političke represije kroz same sindikate i posredstvom političkih mehanizama Laburističke partije, pri čemu se pozivalo na socijaldemokratsku solidarnost.

Komunisti su sigurno imali izvesnu snagu u sindikatima, jamačno veću od one koju je partija ikad uspela da pokaže u izbornoj areni. U doba kad je sovjetsko-britansko ratno savezništvo bilo na vrhuncu, TUC je bio primoran da povuče svoj »crni cirkular« donet 1934. godine, koji je zabranjivao da komunisti kao delegati uđu u sindikalne savete. Posle toga su se komunisti konsolidovali u svojim starim uporištima (sindikatom škotskih i velških rudara) i načinili nove prodore u Sindikat vat-

³² Bunyan, *Political Police*, str. 123—127; Taylor, *Law and Order*, London, 1981, str. 68—69.

rogasaca, Sindikat topioničara, Sindikat električara (ETU) i TGWU. »Bez preterivanja se može reći« — prilično preterujući primećuje Pelling — »da su oni držali u rukama bezmalo čitav sindikalni pokret«. Činjenice teško da idu u prilog postojanja ičeg nalik kontroli komunista u pokretu koji je, u celini, čvrsto vezan za Laburističku partiju. No, kako se hladni rat, krajem 40-ih godina zaoštavao, u pokretu su se javili elementi koji su težili da iz njega uklone svaki komunistički uticaj.³³

Najžešća ofanziva je počela krajem 1947, kada je sekretar Laburističke partije, gospodin Morgan Phillips, razaslao okružnicu kojom je pozvao sindikate da izbace sve funkcionere-komuniste. Upozoravanje na »kampanju sabotaže«, na podstrekavanje nezadovoljstva u fabrikama i na »razaranja radničkog pokreta iznutra« posve su u skladu s hladnoratovskim tonovima. Ubrzo je usledila čistka koju je vlada sprovela u sopstvenim službama. Arthur Deakin je pohitao, kako TGWU ne bi zaostao, te je uputio poziv članstvu da krene u lokalne čistke. Pred pogoršanja međunarodne situacije i jaza koji se 1947. počeo širiti između zapadnih socijaldemokratskih partija i zapadnih komunističkih partija koje su bile na sovjetskoj liniji, ukazuje se na još jedan motiv tadašnje anti-komunističke kampanje. Vlada se u to vreme okretala jednoj politici ograničavanja nadnica i napad na komunizam je bio zamišljen kao napad na borbenu opoziciju sindikata. Komunistička partija nije, međutim, kao što konstatuje Panitch, bila protivnik nacionalne politike nadnica 1945—1947. godine. Pre Bele knjige iz 1947. godine je ETU, kojim su rukovodili komunisti, podržavao takvu politiku generalnog saveta TUC. No, s vladinim ponovnim opredeljenjem za ograničenja, koincidirao je zaokret KP ka borbenoj hladnoratovskoj opoziciji. Od tada su komunisti-članovi sindikata postali najbučniji neprijatelji ograničenja. Antikomunistička ofanziva je mogla biti većma ideološka no materijalna po svojim korenima, ali kad je već otpočela poslužila je i obesnaživanju onoga što je, u tom trenutku, bilo glavni izvor antivladine opozicije u sindikatima. Ipak je hladnoratovska ideološka zaslepljenost bila tolika da je desničarsko rukovodstvo moglo nesvesno preuveličati razmere komunističkog uticaja, težeći da svaku borbenu opoziciju nakon 1947. identifikuje kao crvenu — što je veliko pojednostavljivanje realnosti. Svojevrсна je ironija u tome što je štrajkačka aktivnost u Britaniji bila na svom vrhuncu u vreme kad

³³ Pelling, *The British Communist Party*, London, 1958, str. 137.

su komunisti bili u kooperativnoj fazi, i da je naglo je-
njavala kad je KP postala militantna.³⁴

TGWU je konačno usvojio i formalno isključenje
komunista na konferenciji održanoj 1949. godine, nakon
neuspeha njegove kampanje da u članstvu podstakne
antikomunizam. Sličnu odluku je usvojio i Sindikat rad-
nika u municipalnim i vladinim ustanovama. Drugi su,
kao ETU i AEU, odbili da preduzmu takve korake. Pu-
kotine u međunarodnoj solidarnosti sindikata su se ši-
rile s političkim protivljenjem francuskog CGT (General-
na konferencija rada) Marshallovom planu da bi, najzad,
početkom 1948. godine TUC, u dosluhu s AFL (Američka
federacija rada) i američkim Ministarstvom inostranih
poslova, istupio iz Svetske federacije sindikata i, kasnije,
sudelovao u formiranju Konfederacije slobodnih sindi-
kata iza koje je stajala CIA.³⁵

Tragovi antikomunizma u britanskim sindikatima su,
u najboljem slučaju, isprekidani. Jasno je da je većina
bitaka bila plod manipulacije sindikalnih birokrata. Me-
đu običnim članstvom nije moglo biti podstaknuto goto-
vo nikakvo oduševljenje za progon komunista, a isti iz-
vori govore da je interesovanje za komunistički problem
bilo veoma slabo među članovima sindikata koji su, na-
vodno, bili pod komunističkim uticajem.³⁶ TUC je kao
celina bio u stanju da očuva svoje tesne veze s laburis-
tičkom vladom, čak i pored štednje i ograničenja rad-
nica, dok se britanski sindikalni pokret svrstao uz hlad-
noratovsku spoljnu i odbrambenu politiku američkog sa-
veza. S druge strane, ipak se ne može reći da je hladni
rat, u isto vreme, bio i plan integracije britanske rad-
ničke klase u kapitalističku državu, što važi za američ-
ko iskustvo. Dok je nova imperijalna uloga Amerike mo-

³⁴ J. Goldstein, *The Government of British Trade Unions*,
London, 1952, str. 259—260; Pelling, str. 153—159; M. Harrison,
Trade Unions and the British Labour Party Since 1940, London,
1960, str. 132—133, 143—145, 153—155, 182—186. Harrison isto tako
konstatuje da je Udruženje naučnih radnika uspeo da ostane
nevezano za Laburističku partiju u hladnoratovskoj eri, bez ob-
zira na sve kritike koje su za sapatništvo njegovog rukovodstva
često iznosili obični članovi (str. 327). Slični levičarski sindikati
naučnih radnika u Kanadi i Australiji nisu odoleli lovu na atom-
ske špijune i državnoj i političkoj represiji krajem 40-ih godina.

³⁵ Za vreme antikomunističke hajke u sindikatima u Britaniji
se pojavilo bar jedno razgolićavanje crvene napasti od strane
bivšeg komuniste: C. H. Bob Darkeova knjiga *The Communist
Technique in Britain* (London 1953). Pisao ju je bivši komunist,
vozač autobusa iz Londona, nudeći proročku sliku sovjetskog
oktopoda, doduše nešto manje mračnih boja no u američkim pri-
mercima istoga žanra.

³⁶ Pelling, *naved. delo*, str. 131—132.

gla doneti i materijalnu kompenzaciju američkoj radnič-
koj klasi, Britanija je svoju staru imperijalnu ulogu gu-
bila upravo zbog vlastitog siromaštva. Američki savez ni-
je mogao ponuditi britanskoj radničkoj klasi nikakvu re-
alnu materijalnu kompenzaciju, osim sprečavanja pot-
punog nacionalnog bankrota. Tako je hladni rat pružao
ograničene mogućnosti ideološkog potkupljivanja britan-
ske radničke klase.

Laburistička partija je doista imala direktnog udela
u iskorišćavanju hladnog rata za diskreditovanje mišlje-
nja i aktivnosti na svojoj levici. Kao vlada, ona je že-
lela da iza svojih projekata ima solidarnost radničke kla-
se; kao partija, nadala se da će ukloniti svog istorijskog
rivala u radničkoj klasi, dok je, kao graditelj antisov-
jetskog američkog saveza, želela da očuva, u najvećoj
mogućoj meri, nacionalno jedinstvo i konsenzus za svo-
ju odbrambenu i spoljnu politiku. U tom procesu se par-
tija ponekad upuštala u aktivnosti koje nisu bile bez po-
sledica po praksu liberalne demokratije.

Kao politički rival britanska KP je izgledala dovolj-
no beznačajno. U velikom političkom porazu laburista
1945, kao i za četiri godine zvanične prosovjetske ratne
propagande, KP je uspeła da na njenoj listi budu izab-
rana samo dva člana parlamenta (uz možda nekolicinu
kriptokomunista koji su se provukli pod laburističkim
bojama — što je već dovoljan znak slabosti). Obe ko-
munističke partije su 1950. pretrpele poraz; u prethod-
nih pet godina partiju je napustio veliki broj članova.³⁷

Na Konferenciji Laburističke partije 1945. odbijena
je, ali s tesnom većinom, ponuda komunista za stvara-
nje saveza (u duhu narodnog fronta). Izvršni organi La-
burističke partije bili su nezadovoljni stepenom proko-
munističkih osećanja. Harold Laski je 1946. objavio *The
Secret Battalion* (Tajni bataljon), snažan napad na KP
kao neliberalnu, autoritarnu i opasnu po sve slobode.
Komunisti nisu, tvrdio je Laski, to što govore da jesu;
oni su pritajeni, disciplinovani zaverenici koji teže pod-
rivanju i uništenju Laburističke partije. Iste je godine
partijska konferencija odbacila novi predlog za savez-
ništvo, ovoga puta ogromnom većinom. Ma koliko bilo
razumljivo njeno odbijanje da dopusti suparničkoj par-
tiji postojanje u okrilju vlastitih struktura, to se odbija-
nje nije svelo samo na isključivanje KP, nego je otišlo
mnogo dalje u sumnjivijem pravcu. Još od 20-ih godina
laburisti su imali liste proskribovanih organizacija; član-
stvo u njima moglo je biti osnov za isključenje iz par-

³⁷ Pelling, *naved. delo*.

tije. Ta lista, stalno uvećavana i proširivana, bila je, u stvari, partijska verzija sramne američke liste. Imajući u vidu hegemoniju Laburističke partije na britanskoj levljici i u sindikalnom pokretu, ova lista je obično nemoćavala da organizacije, označene kao komunističke, steknu iole brojnije članstvo. To je imalo specifične političke posledice. Pre pojave CND (Kampanja za nuklearno razoružanje) Laburistička partija je anatemisala mirovne organizacije kao sovjetske fasade. Stoga je, kad god bi laburistička vlada donosila sudbonosne odluke, ne samo da podrži američko nuklearno odvratanje nego i da stvara britansko nuklearno naoružanje pod britanskom kontrolom, šira mobilizacija protiv nuklearnog oružja u redovima laburističkih pristalica bila znatno otežana zbog aktivne represije upravljene protiv mirovnih saveta, osnovnih organizacionih formi tadašnjih mirovnih kampanja. Kada je Laburistička partija 1973. ukinula listu, Chapman Pincher je izjavio da je događaj, »ubrjavajući nagli zaokret laburista ulevo«, »prestravio službu bezbednosti«. I s razlogom jer, dok je postojala i bila na snazi, lista je obavljala dobar deo onoga za šta bi se, inače, moralo pribeći direktnoj državnoj represiji.³⁸

Laburističko vodstvo se naročito otvoreno poslužilo antikomunizmom nastojeći da obezbedi partijsku podršku Bevinovoj hladnoratovskoj politici. Premda laburističko oduševljenje za konfrontaciju sa Sovjetskim Savezom nije bilo ni izbliza toliko ideološki ostrašćeno kao jevandjeljski antikomunizam američkih političara, partijsko rukovodstvo, i Bevin naročito, nikada nisu oklevali da se, pominjanjem crvene opasnosti, reše opozicije. Niz nedorađenih, fragmentarnih i ponekad krajnje idealističkih alternativa — »socijalistička spoljna politika«, »treća sila« i, konačno, »bevanizam« — poput povorke se nesigurno kreće partijskom pozornicom prvih godina hladnog rata, dok Bevan svaki glas dobijen za spoljnu politiku uzima kao znak poverenja, kao opomenu onima

³⁸ Childs, str. 2—9; Harrison, str. 215—216; Laski, *The Secret Battalion*, London, 1946; Pelling, str. 146—147; Pincher, *Their Trade is Treachery*, NY, 1982, str. 256. Ponekad bi i laburisti s desnog krila zazvučali bezmalo kao makartisti u njihovim netolerantnim etiketiranjima svekolike unutrašnje opozicije kao komunističke. Posle partijske konferencije 1952. Hugh Gaitskell je izjavio za *Times* da je uznemiren nekim »komunistički nadahnutim« rezolucijama. Dalje je rekao da je od šest delegata po jedan bio ili komunist ili sklon komunistima. Čak i ako je srazmera jedan na svakih dvadeset, to je po Gaitskellovom mišljenju »izuzetno šokantno stanje nad kojim bi Nacionalna egzekutiva morala smesta da se zabrine«. Ralph Miliband, *Parliamentary Socialism*, London, 1973, str. 326.

koji bi ga, iz potaje, mogli udariti nožem u leđa. Njegova linija je stalno dobijala, i od 1949. godine je bevanovska spoljna politika bila tako opšteprihvaćena da njena osnovna načela neće više biti dovođena u pitanje sve dok laburisti budu ostali na vlasti. Ono što više iznenađuje, gledano unatrag, to je lakoća s kojom su egzekutiva i vodi desnih sindikata, prizivanjem komunističke opasnosti, otklanjali sva nastojanja laburističke levice da artikuliše alternativnu spoljnu politiku. Uklapanje u hladnoratovsko jedinstvo, uz pomoć otvoreno antikomunističke retorike, bez sumnje je pomoglo da se sumnjičavi američki kongresmeni uvere da su britanski socijalisti pouzdani, makar bili i ekscentrični, ali je ta retorika imala i svoju domaću primenu.³⁹

Opozicija koja bi, po mišljenju rukovodstva, otišla predaleko — što možda uopšte nije bilo tako — mogla je očekivati dosta surove mere. To su i doživeli neki laburistički poslanici koji su, zbog toga što su vladinu spoljnu politiku dovođili u pitanje, praktično bili isključeni iz partije. Jedan poslanik s levog partijskog krila je bio isključen iz partije jer je sudelovao u slanju telegrama podrške Pietru Nenniju, italijanskom socijalističkom vođu, koji je odbio da prihvati antikomunizam koji su Amerikanci 1948. nametali nekomunističkoj levljici u Italiji. U razloge za isključenje poslanika iz partije je spadalo i njegovo članstvo u Društvu britansko-sovjetskog prijateljstva. Opoziciju prema NATO koju je predvodio poslanik Konni Zilliacus, čovek s levog partijskog krila, ali jamačno ne saputnik KP, prećutno je podržalo više od 100 laburista ne došavši u Parlament. Međutim, jedino su Zil-

³⁹ Jones, *Russia Complex*, umesno primećuje da je bevanovski realizam odbijao da prizna legitimnost interesa u pogledu bezbednosti koje je SSSR postavljao u Istočnoj Evropi, dok se jednovremeno pozivao na sovjetsku politiku sile kako bi opravdao vlastitu antisovjetsku politiku. S druge pak strane, za idealiste koji su pripadali školi socijalističke spoljne politike, sovjetska politika je donosila pouke pune ironije: »spoljna politika samog Sovjetskog Saveza je u toj meri odgovarala načelima realističke škole da se da pomisliti, koliko god to moglo izgledati ironično, da je najbolji učitelj laburističke levice u ovoj stvari možda bio upravo Staljin lično« (str. 190). Elisabeth Barker u *The British Between the Superpowers* pominje slučajeve u kojima su Ministarstvo inostranih poslova, a potom i vojni vrhovi predlagali da se hladni rat vodi kao žestoko ideološki antikomunistički pohod na svim frontovima; Bevin se to očito nije posebno doimalo (str. 47, 177—178). O sukobu vodstva i disidentata unutar partije vid. M. R. Gordon, *Conflict and Consensus in Labour's Foreign Policy*, Stanford, 1969, str. 102—164; Harrison, str. 217—218; D. Howell, *British Social Democracy*, London, 1976, str. 140—159; D. Coates, *The Labour Party and the Struggle for Socialism*, London, 1975, str. 68—69.

liacus i još jedan laburistički poslanik stvarno glasali protiv NATO predloga i obojica su bila isključena iz partije; nije im bilo dozvoljeno da se žale partijskoj konferenciji održanoj 1949. Zilliacusovu pobunu — malu, izolovanu i neefikasnu, kakva je bila — partija je tretirala kao subverzivnu petu kolonu koju treba smrviti.⁴⁰

Korejski rat, pod čudnim i ratobornim vođstvom američkih vojnika, počeo je zabijati klin u anglo-američku hladnoratovsku solidarnost, ali nije prodro do Laburističke partije sve dok se nije vratila u opoziciju. Ostavka Aneurina Bevana, koja je 1951. godine usledila nakon zahteva Ministarstva zdravlja da ga se pozove na odgovornost zbog ponovnog naoružavanja, izuzetno dobro pokazuje koliko je laburistička vlada odmakla na hladnoratovskom putu: ona se, zbilja, bila opredelila za mogući rat s Kinom zbog Koreje, bez prethodnih konsultacija s partijom i Parlamentom. Sam bevanizam nije, kako primećuje Howel, bio »alternativa zvaničnoj politici... Bevanizam je pre bio simptom napetosti što ih je unutar Partije izazvalo njeno praktično prihvatanje postojećih ekonomskih odnosa«. Bevanovo sopstveno nedosledno držanje — od kritičara nuklearnog odvratanja do glasnogovornika koji je prenosio stav izvršnih organa protiv unilateralnog nuklearnog razoružanja — dovoljan je dokaz koherentnosti bevanizma.⁴¹

Ne treba dopustiti da slabost kojom se levica opirala laburističkoj politici zamagli pravi smisao trijumfa hladnoratovske socijaldemokratije. Značenje poraza laburističke levice nadilazilo je trenutno razrešenje frakcionaštva. Strašna optužba za saputništvo je, u napetoj i neizvesnoj atmosferi toga doba, služila za diskreditovanje levičarskog socijalizma uopšte. Bevin je verovao da je otvoreno neprijateljstvo prema Rusiji nužno za očuvanje socijaldemokratije. On je uspeo da Britanija postane deo američke uticajne sfere, u kojoj su američki krediti i američki uslovi određivali naročitu socijaldemokratsku politiku na unutrašnjem planu. Kao što piše Hinton: »Bez suštinskog raskida s Bevanovom spoljnom politikom ne može biti nikakve uspešne socijalističke ofanzive kod kuće«. Ipak je, kako Miliband drži, »uzmak laburističke levice bio, pre svega, prouzrokovan razbuk-tavanjem hladnog rata«. Bio je to klasičan začarani krug. Jones ukazuje na simbolični smisao Orwellove 1984, čiji

⁴⁰ Miliband, *naved. delo*, str. 306; Jones, *Isto*, str. 183, 202—205; R. J. Jackson, *Rebels and Whips*, London, 1968, str. 65—71, 203—211.

⁴¹ Miliband, *Isto*, str. 312—313, 329—336; Howel, str. 187—190; Childs, str. 63—64.

je autor naivno verovao u to da će njeno objavljivanje doprineti jačanju socijaldemokratije, dok je ona, umesto toga, poslužila kao batina desničarskim sudeonicima hladnog rata. »Delom je razlog bio u tome što su socijalizam i Rusija *bile* međusobno povezane ideje, te je diskreditovanje jedne nanosilo štetu drugoj, a delom u tome što su hladnoratovske reakcije na sovjetski pritisak jačale desnicu i slabile socijaldemokratiju u celom svetu«. Diskreditovanje levog socijalizma je očevidno u »ponovnom promišljanju« laburističke politike 50-ih godina, u kojem je glavnu reč vodilo desno krilo partije (Healey, Gaitskell i Dalton). Iza antikomunističke ofanzive s početka hladnog rata ostali su osakaćena partija i intelektualni vakuum na levisi dug bar deceniju.⁴²

Iako je antikomunizam ostavio jasne posledice u Laburističkoj partiji, njegovi tragovi su u britanskom društvu bili neuporedivo manje vidljivi no što su bili u McCartyjevoj Americi. Malo šta ukazuje na postojanje razgranate političke represije: otpuštanje predavača s Londonske škole za slavističke studije zbog političkih razloga, objava lokalnog saveta da će komunistima biti zabranjeno da predaju — takvi primeri ne nedostaju, ali su oni bili malobrojni. Nije besmisleno reći da je više Britanaca stradalo zbog primene američkog McCarranovog zakona pri pokušaju da početkom 50-ih godina posete SAD, no što ih je ikada stradalo od ma koje forme političke represije u vlastitoj zemlji.⁴³

Da bi se razumelo zbog čega je hladnoratovska represija bila ograničena onako kako je bila, mora se razmotriti uloga torijevske partije. Krajem 40-ih godina je bilo nekih elemenata u Britaniji koji su mogli uputiti torijevce na makartističku strategiju. Britanija je imala laburističku vladu opredeljenu za program socijalističkih reformi, kojem su se ogorčeno opirali britanski poslovni krugovi, vodeći zajedničku antisocijalističku kampanju. Laburisti su bili na vlasti kada je počeo raspad Imperije, komunizam je plavio Srednju Evropu i Daleki Istok, a nakon 1951, i razotkrivanje Burgessa i Macleana je postalo jasno da se u državnim službama nalaze sovjetski agenti visokog ranga. Zašto ne kampanja kojom bi

⁴² Hinton, str. 174—175; Miliband, *naved. delo*, str. 306; Jones, str. 216. Colin Leyes ukazuje na još jednu dugoročnu posledicu antikomunizma. Laburistička partija se načelno protivila iskorišćavanju industrijske akcije u političke svrhe, koje su komunisti zastupali posle 1947. godine. To je umnogome doprinelo jačanju laburističkog parlamentarizma, *Politics in Britain*, Toronto, 1983, str. 182.

⁴³ Pelling, *naved. delo*, str. 161—162.

se za propast Britanije okrivila komunistička peta kolona, pomagana i podstrekavana od ružičaste Laburističke partije, pune saputnika i Staljinovih vernika? Torijevci su jamačno bili srećni kada su, u dosluhu s Ministarstvom spoljnih poslova, tajnim službama i torijevskom štampom, 1924. uspjeli da zbace s vlasti prvu laburističku vladu stvorivši strah od crvenih falsifikovanim Zanoljčevim pismom. Ponekad se kandidati s torijevskog desnog krila nisu libili ponekog crvenog ujeda u izbornim nadmetanjima, a povremeno su se na torijevskim konferencijama čuli predlozi da se komunizam stavi van zakona, ali su konzervativci, u celini posmatrano, izvukli iznenađujuće malo od čitave stvari.⁴⁴

Stvarno predstavlja ironiju činjenica da je Churchill bio taj koji je 1950. predložio sastanak na vrhu sa Sovjetima da bi se izbegla ratna opasnost, dok je laburistička vlada bila ta koja je ideju odbacila i javno izražavala bojazan da bi torijevci mogli da uznemire američke saveznike. Torijevci su, u najmanju ruku, pokazali više fleksibilnosti prema odnosima sa sovjetskim blokom i malo veću kritičku distancu od američke politike. Torijevsko vođstvo je imalo vlastite jake razloge da obeshrabri desno krilo partije. Svojim sramnim »Gestapo« izbornim govorom iz 1945, sam Churchill je dao upravo najgori primer. Njegov grubi pokušaj povezivanja socijalizma s totalitarizmom bio je, prema gospodi McCallumu i Readmanu, ključni događaj tih izbora — ali nikako u namevanom smislu. Naprotiv, Attlee je na tom govoru napravio kapital lišavajući ser Winstona lika *nacionalnog* vođe, koji je stekao u ratu. Torijevci su uvećali grešku pokušavajući s crvenim ugrizom Harolda Laskog, što je bila taktika koja je »biračke mase ostavila iznenađujuće nezainteresovanim«. Masovnost podrške laburistima i nivo svesti radničke klase prosto su onemogućili torijevce da uberu neki poen u stilu Zinolvjevlevog pisma. Churchill nikada nije zaboravio lekciju i pomno je vodio računa da taktika plašenja crvenim ostane skrivena. Štaviše, nema ni pomena tome da su torijevci optuživali laburiste za skrivanje izdajnika u vladinim ustanovama. »Izdajnici« su većinom bili iz iste klasne sredine iz koje i sami torijevci; Kim Philbyje nisu štitili laburisti, njih je štitila solidarnost viših klasa. Konačno, velika centralizovanost i disciplinovanost partija u parlamentarnom sistemu je

⁴⁴ L. Chester, S. Fay i H. Young, *The Zinoviev Letter*, London, 1967. H. G. Nicholas, *The British General Election of 1950*, London, 1951, str. 222; D. E. Butler, *The British General Election 1951*, London, 1952, str. 120—121, 199.

omogućavala torijevskom vođstvu da s lakoćom kontroliše potencijalne ispade pripadnika svog desnog krila, za razliku od teškoća koje je imalo republikansko vođstvo s McCarthyjevim krilom.⁴⁵

Pri svemu tome je delovao još jedan činilac. Veličina laburističke pobeđe 1945. toliko se duboko dojmila torijevaca da su i sami pohitali da usvoje mnoge od izbornih ciljeva laburista. Ono što je postalo poznato kao »batskelizam«, bilo je u stvari smeša načela države blagostanja i insistiranja na slobodi pojedinca. Jedna njegova strana bio je nacionalni konsenzus za američki savez i hladni rat u spoljnoj, a druga, nepristajanje torijevaca da napadnu laburiste zbog neloyalnosti u unutrašnjoj politici. Oni su to tim pre odbijali da čine jer je britanska srednja klasa već početkom 50-ih godina bila uznemirena makartističkim ispadima u Americi koji su postali povod za izlive nezadovoljstva zbog američke dominacije, izlive tradicionalnog osećanja kulturne nadmoći i mlakog britanskog patriotizma, što ni na koji način nije remetilo osnovne niti što su Britaniju vezivale uz američku imperiju. Velik deo svojih uspeha 1950—1951. torijevci duguju ovom »liberalnom i nezavisnom mnenju«. Potom su se, u kampanji za organičavanje prava tajne policije, tokom koje su razotkriveni i osuđeni britanski premieri makartističke nepravde, brojni istaknuti torijevci, laburisti i liberali javili kao njeni pokrovitelji. Imajući u vidu ovo približavanje partija, ne treba da čudi ni to što je Churchill izbornu kampanju 1950. smatrao smerom, ni to što je ona otpočela božjom službom na kojoj je, u prisustvu lidera svih partija, kenterberijski nadbiskup u svojoj propovedi situirao »miroljubivi izborni sukob u senku dubljeg svetskog sukoba između hrišćanstva i materijalizma«.⁴⁶

Potom se Britanija svrstala iza hladnog rata pod pokroviteljstvom socijaldemokrata. Bilo bi preterano reći da ovaj proces nije bio praćen represijom na unutrašnjem planu, i to pre svega državnom i — naročito unutar same Laburističke partije i sindikata — političkom, isto tako, ali je ona, u poređenju s Amerikom, bila relativno blaga. Tome je mnogo doprinela dinamika par-

⁴⁵ Gordon, str. 151—152; Northedge i Wells, str. 125—129; R. B. McCallum i A. Readman, *The British General Election 1945*, London, 1947, str. 142—149.

⁴⁶ Andrew Gamble, *The Conservative Nation*, London, 1974, pogl. 3; Miliband, *Parliamentary Socialism*, str. 308—309; Leon Epstein, *Britain — Uneasy Ally*, Chicago, 1954, str. 182—183; Henry Pelling, *America and the British Left*, London, 1956, str. 153—154; Nicholas, str. 90; Bunyan, str. 166—167; Williams, str. 172—179.

tijskog sistema u posleratnom razdoblju, a iza partijskog sistema bili su odnos klasnih snaga i tadašnja jačina britanske radničke klase.

Australija

Po intenzitetu unutrašnje represije Australija se naziva između Britanije i Amerike. »Hladni rat je u Australiji — piše u jednom novijem tekstu — kao i u Americi, predstavljao pozadinu žestokog antikomunističkog krstaškog rata koji je uništio slobodne ustanove zemlje kao i karijere mnogih nezužnih pojedinaca. Ironija je da je gadni i neukusni primer histeričkog antikomunističkog pohoda u Americi poslužio kao glavna ustava sličnim tendencijama u Australiji.«⁴⁷

U toku je bilo naglo uvlačenje Australije u hladni rat kao strateški važnog dela područja s kojeg su Amerikanci vodili svoje vojne i obavestajne operacije na Dalekom Istoku. Jedna imperijalna zavisnost je, od kraja 40-ih do početka 50-ih godina, ustupila mesto drugoj. Bilo bi iznenađujuće da je ovo svrstavanje uz jednu stranu velike pukotine Istok-Zapad prošlo bez dubokih posledica na unutrašnjem planu. Kao što piše Robin Gollan: »To što se u Australiji zbivalo tih godina... ne može se razumeti izvan konteksta svetske situacije. Svako značajno pitanje u društvu — bila reč o političkim merama, ideološkom stavu ili kulturnom opredeljenju — mereno je i prosuđivano, u određenoj meri, kroz odnos prva problemima proisteklim iz globalnog sukoba. Reakcionari i komunisti su za to bili spremni; ostatak društva — većina — bio je u to uvučen, sviđalo mu se to ili ne.«⁴⁸

I Australija je, kao i Britanija, imala laburističku vladu u formativnom periodu hladnog rata. I ovde je, kao i u Britaniji, socijaldemokratija uspostavila odnose odbrambene, bezbednosne i obavestajne saradnje i integracije s Amerikancima, saglasno potrebama hladnog rata. Poput britanske, i Australijska laburistička partija (ALP) je uskoro potonula u političku anonimnost — koja je, zapravo, za nju potrajala gotovo deset godina duže no za britansku partiju. Međutim, hladni rat je na australijsko tlo stipio s mnogo više žestine i imao je mnogo

⁴⁷ Dennis Phillips, *Cold War Two and Australia*, Sydney, 1983, str. 31—32.

⁴⁸ Gollan, *Revolutionaries and Reformists*, Canberra, 1975, str. 206.

dalekosežnije posledice za socijaldemokratiju — za ALP i radnički pokret. Australijska laburistička vlada bila je znatno slabija od britanske u samoj zemlji, dok je australijska desnica bila i jača i manje sklona kompromisima sa socijalizmom i državom blagostanja nego britanski konzervativci. Taj spoj je, u uslovima naglog uvlačenja zemlje u hladni rat, podstakao desnicu da kao političku taktiku prihvati crvenu plašnju, a to je, naravno, za posledicu imalo mnogo zbunjenosti i poremećaja u ALP i sindikatima.

Connell i Irving o poznim 40-im godinama govore kao o nastojanju »vladajuće klase da mobilizuje« protiv socijalizma sindikalno organizovanu srednju klasu, »bele okovratnike« i one koji se bave ličnim radom. Kao što se kasnije pokazalo, ta mobilizacija bila je praćena i rascepom u sindikatima i samoj ALP po komunističkom pitanju. Laburistička vlada je u jednom trenutku ponudila politiku pune zaposlenosti u okviru posleratne obnove, zatraživši od glasača da se na referendumu 1944. izjasne za trajni prenos kontrole cena, proizvodnje i zaposlenosti sa država na federaciju (koja je takva ovlašćenja imala tokom ratnog stanja). Laburisti su izgubili referendum i uzmakli; uzmak se pretvorio u rasulo kada je uzburjana poslovna zajednica uspela da, nakon mobilizatorske masovne propagandne kampanje, bude odbačena predložena nacionalizacija banaka i nakon što su lekari uspeali da potisnu i unište socijalnu zdravstvenu zaštitu. Ove kampanje su uspešno mobilisale mase za novi konzervativizam, a crvena plašnja je bila sastavni deo ideološkog nastupa.⁴⁹

Opsađena od desnice, laburistička vlada se našla i na udaru levice, kad je, istovremeno, Australijska komunistička partija prihvatila tvrdnu levu hladnoratovsku liniju krajem 40-ih godina. Dugi i razorni štrajk u ugljenokopima 1949. godine, naveliko je prikazivan kao komunistička zavera koja koincidira s padom Kine. Iako komunistički sindikalni vođi nisu nužno bili i najborbeniji, laburistička vlada je prihvatila desničarsko tumačenje i slomila štrajk: vođe su bile uhapšene, a sindikalni fondovi zamrznuti. Iste se godine odigrala i serija progona vodećih komunista zbog pobune. Vođ partije poslat je u zatvor na tri godine zbog toga što je izjavio da bi australijski radnici pozdravili sovjetske trupe kao os-

⁴⁹ R. W. Connell i T. H. Irving, *Class Structure in Australian History*, 1980, pogl. 5; Gollan, str. 214—222; Nixon Apple, »The Rise and Fall of full Employment capitalism«, *Studies in Political Economy*, br. 4, jesen 1980, str. 17—18.

lobodioce. Za njim je otišao još jedan istaknuti komunista, a potom je usledila serija progona, posebno komunista u sindikatima, praćena brojnim protestima zbog »izmišljenih optužbi« i ugrožene slobode govora. Kada je jedan komunista iz države Viktorija, promenivši uverenje, priču o tome prodao senzacionalističkoj štampi, u toj je državi osnovana Kraljevska komisija za komunističku subverziju. Laburistička vlada je reagovala umnogome slično Trumanovim demokratima u to vreme, priključivši se lovcima na crvene, da ne bi bila kritikovana zbog blagosti; pri tom nije imala više uspeha od njih, između ostalog i zato što je mahanje crvenom opasnošću bilo prihvatljivo izolacionističkim i rasističkim elementima unutar australijske radničke klase — ohrabreni, ti elementi su oslobodili snage koje su prouzrokovale mnoge i trajne štete.⁵⁰

Liberalna i Zemaljska stranka su jedva čekale da okaljaju ALP kao marionetu komunista. Još pre kraja rata je Robert Menzies, vođ liberala, izneo pred Parlament rezoluciju kojom se laburistička vlada osuđuje zbog toga što »ohrabruje komunističke aktivnosti u Australiji«. Uoči izbora 1946, opozicioni list je upozoravao svoje čitaoce da je »glas za laburiste — glas za komuniste«. U zajedničkoj izjavi datoj 1949. godine, vođi Liberalne i Zemaljske partije obećavaju da će, ako budu izabrani, komuniste proglasiti ilegalnom partijom, da će vrhovnom državnom pravozastupniku dati ovlašćenje da ma koje udruženje oglasi komunističkim, pa dakle i ilegalnim, kao i da će zabraniti komunistima rad u sindikatima. Oni su, potom, u uspešnoj izbornoj kampanji, nastavili da poistovećuju komuniste i laburiste.⁵¹

Preuzimajući vlast 1949, Menziesova vlada je zatekla situaciju u kojoj je makartizam već bio načinio značajne prodore. Još 1946. je Savet za naučna i industrijska is-

⁵⁰ Gollan, str. 244—248; Kylie Tennant, *Evatt: Politics and Justice*, Sydney, 1970, str. 248—253; Alastair Davidson, *The Communist Party of Australia*, Stanford, 1969, str. 108—110; Enid Campbell i Harry Whitmore, *Freedom in Australia*, Sydney, 1973, str. 327. Nezavisni ALP antikomunistički strelac u Parlamentu Jack Lang je kombinovao antisemitizam, izolacionizam i ožiranje useljavanju sa crvenom histerijom, tvrdeći, recimo, da je dolazak jevrejskih izbeglica iz Evrope zavera komunističke internacionale koja treba da napuni Australiju agentima. Konstatujući da se antikomunizam oslanjao na »indirektno povezane stavove, pred-rasude i strahove« tipične za radnički pokret, jedan autor prilično čudno zaključuje da je laburistička preventiva u ovoj stvari bila »odveć spora i odveć tih«. John Iremonger, »Cold War Warrior«, u: Heather Radi i Peter Spearritt, ur., *Jack Lang*, Neutral Bay NSW, 1977, str. 229.

⁵¹ Gollan, *Isto*, str. 178; 152; Davidson, *Isto*, str. 110—111.

traživanja bio optužen zbog novodnog prikrivanja komunista i prosovjetski nastrojenih naučnika. Amerikanci i drugi saveznici su postavljali pitanje australijske pouzdanosti u pogledu atomskih istraživanja i drugih poverljivih, njima dostupnih informacija. Laburističko desno krilo je prednjačilo u optuživanjima, a kada je laburistička vlada reorganizovala Savet, njegov ugledni šef — koji je, u vreme napada, branio ustanovu i upozoravao na opasnost od pogubne kampanje koja će uništiti slobodu istraživanja — bio je primoran da ode. Zakon o vojnim projektima, usvojen 1947, predviđao je kazne do godinu dana zatvora za svakoga »ko govorom ili pisanjem zastupa ili podstiče onemogućavanje, ometanje ili opstrukciju« realizacije ma kog vojnog projekta.⁵²

Menziesova vlada je održala reč i 1950. je iznela predlog Zakona o borbi protiv komunista, koji je, između ostaloga, davao pravo državi da oglašava osobe ili udruženja za komunističke, dok je optuženima nalagao da dokazuju vlastitu nevinost. Zamisao o rasturanju i zabrani KP nije smatrana odveć efikasnom, čak ni među nekim članovima kabineta, jer nije bilo sigurno da bi vodila stvarnom uklanjanju te partije, pošto bi se ova, ako bude bila zabranjena, mogla povući u ilegalnost, kao što je učinila u vreme nemačko-sovjetskog pakta 1939—1941. Zamisao je, međutim, smatrana korisnom u izbornoj borbi, a istovremeno i sjajnim lukavstvom koje će izazvati podele u ALP. Upravo ovo drugo se ubrzo i dogodilo. Laburistička egzekutiva je bila za to da se zakonski predlog usvoji. Laburistički poslanici su bili podeljeni, ali pošto je vlada odbacila niz predloženih amandmana, većina ih je bila protiv usvajanja predloga — ali je na kraju egzekutiva odnela prevagu, imajući u vidu rezultate ispitivanja javnog mnjenja, koji su pokazivali da je 2/3 Australijanaca za predlog.

Sindikati su bili prestravljeni snagom onih koji su bili za intervenciju države. Predlažući Zakon, Menzies je imenovao četrdesetak sindikalista kao komuniste. Bar polovina među imenovanima bila je u toj meri upadljivo pogrešna, da je Menzies bio kasnije prinuđen da ih povuče. Deset sindikata i Komunistička partija su, pred sudovima, pokrenuli pitanje ustavnosti zakonskog predloga, angažujući vodećeg laburističkog političara, Herberta Evatta, da zastupa stvar pred Vrhovnim sudom. Evatt je pobedio i utvrđeno je da zakonski predlog pre-

⁵² Brian Fitzpatrick, *The Australian Commonwealth*, Melbourne, 1956, str. 236—238; Richard Hall, *The Secret State*, str. 41; Davidson, str. 107—108.

koračuje okvire ovlašćenja federacije. Ubrzo zatim Evatt je došao na čelo ALP. Imajući na čelu laburista čoveka kog je vlada smatrala (komunističkim) saputnikom, nakon što je 1951. uspeo dvaput da raspusti oba skupštinska doma, Menzies je krenuo u hladnoratovsku, antikomunističku kampanju. Bez obzira na marginalne poraze u Donjem domu, vladina koalicija je uspeła da izbori kontrolu u Senatu. Menzies je odmah zakazao referendum radi usvajanja ustavnog amandmana koji federaciji »daje ovlašćenje da se bavi komunistima i komunizmom«. Tako su Australijanci imali priliku, jedinstvenu u zemljama engleskog govornog područja tokom hladnog rata — da se demokratski i direktno izjasne o jednom delu represivnog antikomunističkog zakonodavstva.⁵³

Svim glasačima je podeljen pamflet u kojem se iznose razlozi za »da« vladinim rečima (glavni instrument komunističke agresije na Australiju je bila peta kolona tajnih agenata koji su se uvukli na ključna mesta) i razlozi za »ne« koje je sačinila ALP, a u kojima se, na početku, kaže da su laburisti »bezrezervno protiv komunizma« i da su spremni da preduzmu »efikasnu akciju da bi se porazio komunizam u Australiji«, ali da su, u istoj meri, protiv Menziesovog predloga koji je »nepotreban, nepravedan i totalitaran«. Uoči kampanje, ispitivanja javnog mnjenja su pokazivala da je 80% »za«. Štampa je, takođe, gotovo bez izuzetka bila »za«. Dr Evatt je svom snagom krenuo u borbu protiv zvaničnog makartizma, čak povremeno saradujući i s komunistima. Uprkos represivnoj atmosferi doba, pogoršanoj činjenicom da su se australijske trupe u to vreme borile protiv komunista u Koreji, odlučno antimakartističko vođstvo laburista je uspelo da izazove odziv u radničkoj klasi i liberalnoj srednjoj klasi. Do dana izlaska na referendum je došlo do dramatičnog preokreta: 51% je glasalo protiv. Istina je da su australijski birači pokazali veliki oprez prilikom usvajanja ustavnih amandmana, ali je isto tako činjenica da je postotak onih koji su glasali protiv bio veći od postotka onih koji su glasali na opštim izborima za laburiste, nešto ranije iste godine. Jedno od mogućih tumačenja je da bi, da su laburisti dosledno težili da budu na čelu borbe protiv represivnih preteranosti hladnog rata, umesto što su pokušavali da preduhitre desnicu, celokupna slika hladnoratovske Australije možda bila manje žalosna no što je stvarno bila.⁵⁴

⁵³ Phillips, str. 39—41; Hall, str. 50; Leicester Webb, *Communism and Democracy in Australia*, Melbourne, 1954.

⁵⁴ Webb, str. 127—156, 178—185.

To što je predlog Zakona o borbi protiv komunista propao na referendumu jeste predstavljalo pobjedu građanskih sloboda, no to je, u mnogom pogledu, bila samo simbolična pobjeda. Mehanizam represije već je postojao u okvirima postojećeg zakonodavstva, a laburisti su se njime već uveliko služili. ASIO (Australian Security and Intelligence Organization — Australijska organizacija za bezbednost i obaveštajnu službu) osnovana je 1949. pod liburističkim okriljem. ASIO je bila važan kanal integrisanja australijske obaveštajne službe i službe bezbednosti u širu hladnoratovsku mrežu — osnovana je uz pomoć MI5, a kasnije je uspostavila veze sa CIA. Okosnicu ASIO je predstavljala jedna mala samozvana elitna obaveštajna grupa koja je smatrala svojom misijom spasenje nacije od neodgovornih ekscesa demokratije i politike. »Melburnški patuljci«, kako ih je nazvao dr John Burton (sekretar Odeljenja za vanjske poslove u vreme Evatta, koji je nastojao da sledi nezavisnu spoljnu politiku i zbog toga navukao gnev desnice), uzeli su stvari u svoje ruke kada je glavnog patuljka, ser Charlesa Spryja, Menzies postavio na čelo ASIO 1950. Od tada je vojna obaveštajna služba, zadužena za civilnu bezbednost, s jakim uticajem na spoljnu i odbrambenu politiku i aparatom, koji joj je bio na raspolaganju, mogla da obezbedi da budu izabrane vlade koje njoj odgovaraju. Kontroverzno, premda skriveno, mešanje ASIO u politiku i dalje je predmet zabrinutosti. Specijalni državni ogranci su bili pripojeni ASIO, kao pomoćni crveni odredi, koji su prikupljali obimne dosijee o političkim uverenjima i političkim aktivnostima privatnih lica. Direktni mentor specijalnih ogranaka je bio FBI, koji ih je podsticao da se usredsrede na laburističke pristalice i upuštaju u lov čak i na umereno progresivne birokrate i političare, upravo u duhu američkog lova na veštice. Kao što je jedna kasnija sudska istraga našla, »kao i na Maginot liniji, i ovde je čitava odbrana od očekivane subverzije, stvarne ili imaginarne, građena isključivo na jednoj strani«. Drugi mehanizam uključivanja Australije u američku bezbednosno-obaveštajnu mrežu bio je UKUSA tajni sporazum, zaključen 1947, čija je subordinirana potpisnica bila. Taj sporazum je otvorio put za instaliranje američke elektronske opreme za osmatranje na australijskoj teritoriji, ali uglavnom pod američkom kontrolom, i sa znatnim mogućnostima američkog njuškanja po australijskoj politici (i deljenja tih informacija s »po-

uzdanom« mrežom ASIO i specijalnih ogranaka, mada ne nužno i sa izabranim vladama).⁵⁵

Zbog makartističkih optužbi za komunističku subverziju u državnim službama i u strahu da Amerikanci ne počnu smatrati Australiju nepouzdanim saveznikom, laburistička vlada je 1948. godine naredila da se izvrši bezbednosna provera državnih službenika s pristupom poverljivim informacijama. Predsednik Odbora državnih službi je upozorio premijera da merila koja se, pri tom, primenjuju vode nepovoljnim izveštajima za simpatizere koji govore o spoljnim poslovima i levičarskim ideologijama. Ne osvrćući se na to, premijer je zapravo proširio obim bezbednosnih provera. S dolaskom Menzies na vlast, obim je bio »dramatično proširen«, te je obuhvatao i sve pretendente na položaje u javnim službama, bilo da su od posebnog značaja ili ne. Direktiva kabineta iz 1953. insistira na tome da nikome, u vezi s kim ASIO ima »neke sumnje«, ne može biti dopušten pristup poverljivim materijalima. »Sumnje« su se hranile iz obimnih dosijea ASIO i Specijalnog ogranka o političkim uverenjima i aktivnostima građana, vezama s organizacijama koje su smatrane subverzivnim od strane policije (uključujući i Savet za građanske slobode), opredeljenjima rođaka i prijatelja, prikupljenim na osnovu informacija mreže uroda, dostavljača, plaćenih agenata i sličnih. Nije bilo ožalbene procedure za one čijim je karijerama mogla biti naneta šteta, ni obraćanja sudu, ni mogućnosti suočavanja i unakrsnog ispitivanja izvora negativnih informacija. Što je najvažnije, desničarske političke predrasude službe bezbednosti su, u stvari, dobile zvaničnu sankciju i bile nametnute svim javnim službama i svakom pojedincu koji je mogao poželeti da radi u birokratskom aparatu.⁵⁶

Drugo osnovno područje državne represije bila je kontrola useljavanja. Sigurno je da je strah od toga da bi raseljena lica, koja su uoči rata počela dolaziti u Australiju, mogla ugroziti bezbednost zemlje, bio jedan od glavnih razloga za osnivanje ASIO. Za vreme Menziesove vlade, 50-ih godina, ASIO se pretvorila u »pravu

⁵⁵ Nicholas Whitlam i John Stubbs, *Nest of Traitors*, Brisbane, 1974, str. 13—28; Hall, str. 42—57; Desmond Ball, *A Suitable Piece of Real Estate*, Sydney, 1980. ASIO je dobio formalno pravnu osnovu Zakonom o australijskoj bezbednosno-obaveštajnoj organizaciji, koji je donet 1956. godine i u kome se bezbednost definiše kao »zaštita australijske federacije i njenih teritorija od akata špijunaže, sabotaže ili subverzije, direktnih ili samo name-ranih, u granicama federacije ili izvan njih« (Campbell i Whitmore, str. 334).

⁵⁶ Phillips, str. 38; Hall, str. 58—64; Campbell i Whitmore, str. 337—338.

vanjsku službu koja je delovala zaklanjajući se iza Odeljenja za imigraciju« u šesnaest stranih zemalja. Uspostavljene su veze s lokalnim snagama bezbednosti koje su otkrivale i označavale komuniste među onima koji su podnosili zahteve za useljavanje. Hall piše da je »ostavimo li po strani moguće nepravde nanete pojedincima, pogubni aspekt ove operacije bilo povezivanje ASIO s tajnim policijama drugih zemalja«, u koje je spadala i razmena informacija s nekim vrlo represivnim i nedemokratskim režimima (desničarskim, razume se). Menziesova vlada je, isto tako, pokušala da sopstvenim građanima nametne pasoška ograničenja, ukoliko putuju u zemlje koje se vladi nisu dopadale (to će reći, u sovjetski blok), između ostalih, i supruzi sudijske vrhovnog suda Novog Južnog Velsa, koja je bila aktivna u Australijskom savetu za mir. Ovo se pokazalo teško izvodljivim te se, nakon neuspeha referendumu o predlogu zakona protiv komunista, od pokušaja uglavnom odustalo.⁵⁷

Pored Komunističke partije je, u prvim godinama hladnog rata, glavna meta državnog represivnog aparata bio Australijski savet za mir, osnovan 1949. Njemu su etiketu komunističkog zaklona lepili ne samo ASIO, policija, vladina koalicija, nego i laburističko vođstvo. Opravdani strah od nuklearnog rata je naveo ljude da Savetu za mir, jedinoj organizaciji koja je u to vreme vodila kampanju za razoružanje, pruže značajnu podršku. Menzies je, pokušavajući da stavi komuniste van zakona, revnosno raspirivao ratnu histeriju oko Koreje, javno hvaleći predloge generala MacArthura da se izvrši invazija Kine i da se protiv Severne Koreje upotrebi nuklearno oružje. U tom kontekstu je Savet za mir predstavljao oslonac opozicije ratu. Alastair Davidson, u iscrpnoj i poštenoj knjizi koja se bavi australijskom komunističkom partijom, konstatuje da je, iako su komunisti uticali na njegovo osnivanje, već 50-ih godina Savet za mir »prerastao u istinski masovni pokret u kome su i različite hrišćanske konfesije bile veoma uticajne« i da ga »partija nije kontrolisala u meri u kojoj je to želela«. Službu bezbednosti nisu zanimale takve tanane nijanse, pa su lokalni saveti za mir bili preplavljeni uhodama i agentima, njihove su pristalice proganjane, a njihovi motivi kaljani. Laburisti su se iz opozicije oduševljeno priključili lovu na veštice, svojim pristalicama su zabranili uč-

⁵⁷ Fitzpatrick, str. 126—127; Hall, str. 67. Informacije o pasoškoj kontroli u Australiji su nađene u diplomatskim depešama Kanadske vrhovne komisije u Australiji: Public Archives of Canada, Ottawa, Privy Council Office Records, 1952, dosije C-22-1.

lanjivanje u savete, a dr Johna Burtona su skinuli s kandidatske liste ALP zbog toga što je prisustvovao mirovnoj konferenciji u Peking. Konferenciju koju su u Australiji 1953. organizovala deseterica sveštenika, osudio je ne samo Menzies nego i Evatt, i to na temelju krivice za udruživanje. Protiv članova saveta su primenjavana pasoška ograničenja. Posledice ovog nasilnog gušenja i lažnog prikazivanja debate o ključnom problemu kakav je nuklearna katastrofa, kao i o implikacijama što ih australijska spoljna i odbrambena politika imaju za mir u svetu, ne mogu biti sporne.⁵⁸

Afera Petrov koja je izbila 1954. godine, bila je, bez sumnje, najveći uspeh sprege koalicione vlade i ASIO. Naveden od strane tajnog agenta ASIO, službenik šifrantskog odeljenja sovjetske ambasade je izdao tajne koje se tiču sovjetske špijunaže s australijskim komunistima. Dramatičnom spasavanju njegove žene iz kandži dvojice KGB-ovih gorila u avionu za Rusiju, dat je najveći mogući publicitet. Kako to Whitlam i Stubbs zaključuju u svojoj obimnoj analizi ove afere, vlada je »savršeno pripremila prebegavanje Petrova kao hladnoratovsku ekstravaganciju«. Ima nejasnih elemenata koji se tiču saradnje ASIO i vlade na dan uoči izbora i satnice prebegavanja. Sazvana je Kraljevska komisija, tri dana je spremala javnu objavu senzacionalnih optužbi protiv australijskih izdajnika koji špijuniraju za Sovjete, a onda je sve naglo odloženo za posle izbora. Laburisti su, na ispitivanju javnog mnjenja, imali 52% izgleda na pobjedu. Deset dana po spasavanju gospođe Petrov, Menziesova vlada je imala 57% šansi. Na izborima koji su usledili, laburisti su pali kao žrtva jednoglasne anticrvene kampanje u kojoj je štampa svom raspoloživom snagom sudevala. Whitlam i Stubbs zaključuju da je »jak razlog za ponovni izbor vlade bila komunistička plašnja, plašnja koju je stvorila sama vlada«. To je postalo posve jasno kada je Komisija nastavila rad. Na kraju, bilo je jedva nešto oipljivo, ali je bilo mnogo makartističkog crvenog etiketiranja i naveliko javno rastrubljenog uništavanja ugleda i karijere. Komisija je bila otvoreno stranački opredeljena: ALP, i posebno dr Evatt, bili su joj meta koliko i komunizam.⁵⁹

⁵⁸ Hall, str. 45; Davidson, str. 104—106; Gollan, str. 260—278.

⁵⁹ Whitlam i Stubbs, str. 94, 168. i *passim*. Hall nalazi da je afera Petrov bila prekretnica u odnosima laburista i ASIO: laburisti su bili uvereni da je ASIO, u najmanju ruku bio »u dosluhu« s Menziesom, a da je u najgorem slučaju »planski montirao dokumenta« — u svakom slučaju, odnosi su posle afere bili neprijateljski (str. 50). O Evattovoj ulozi vidi kod Tennanta, *Evatt*.

Ako je afera Petrov pokazala tesnu saradnju makartizma i države, neke od najgorčnijih bitaka hladnog rata u Australiji su vođene bezmalo sasvim izvan okrilja države, unutar sindikata i Laburističke partije. Dobro organizovani i nepomirljivi pokreti antikomunističke represije nastali su pod ideološkim i sektaškim stegom rimokatolicizma. Bez obzira na nesporne veze sa službom državne bezbednosti, mora se istaći da je katolički antikomunistički pokret predstavljao jednu uglavnom samostalnu snagu s masovnom bazom.

Australijski sindikalni pokret je već neko vreme nosio u sebi dve raznorodne i možda nepomirljive snage. Komunisti, koji nikada u Australiji nisu imali nekog izbornog uspeha, beležili su značajne uspehe u sindikatima, naročito tokom rata. Procene su različite, ali negde između četvrtine i polovine australijskih sindikata je bilo pod vođstvom KP na kraju rata. Istovremeno je, čvrsto povezana katolička manjina u Australiji, većinom irskog porekla, bila »premalom zastupljena u najelitnijim predgrađima i zanimanjima«, ali i odveć zastupljena u radničkoj klasi i među laburističkim glasačima (1954. godine su katolici činili 16% australijskog izbornog tela, ali gotovo 1/3 onih koji su glasali za ALP). Malobrojna, mobilna naviše, nova srednja klasa je dala ideološke vođe katoličkim radnicima, čija je klasna svest često bila kombinovana s jakim religijskom identifikacijom otvoreno antikomunističkog određenja. Tokom španskog građanskog rata su se u australijskoj katoličkoj zajednici osećali snažni odjeci desničarske uloge crkve. Vatrene katolički aktivista, laik, s neverovatnim, premda odgovarajućim imenom, Bartholomew Augustine Santamaria, postao je vođa ličnost u Katoličkoj akciji i Katoličkom socijalnom pokretu, ili prosto Pokretu, koji je u eri hladnog rata bio na svom vrhuncu. Poput njegovih komunističkih neprijatelja, i Pokret je bio tajanstven, organizovan na ćeljskom principu i svojim je članovima nametao čvrstu kontrolu i disciplinu. Parohijski sveštenici su doprinosili stvaranju klime straha među katolicima pričama o neposredno predstojećem crvenom prevratu, a Pokret je organizovao sve — od vojnih vežbi i obuke do pristotre i »razotkrivanja« nabeđenih prikrivenih komunista.⁶⁰

Upravo u sindikatima su borbeni katolici imali najviše uspeha. Pod imenom Industrijskih grupa, ili jedno-

⁶⁰ Davidson, str. 126; K. S. Inglis, »The Australian Catholic Community« u Henry Mayer, ur., *Catholics and the Free Society*, Melbourne, 1961, str. 8; R. N. Spann, »The Catholic Vote in Australia«, isto, str. 117; Gollan, str. 174—175; Paul Ormonde, *The Movement*, Melbourne, 1972.

stavno Grupaša, oni su krenuli u borbu da unište komunistički uticaj, i to u svemu sledeći pri tom stil komunističke taktike prevrata i preuzimanja na sebe radničkog jedinstva. Isprva je laburističko vodstvo izgleda bilo sklonno da iskoristi Grupaše kao sredstvo protiv komunista, ali su oni, na kraju, ugrozili i same laburiste, pa ih je dr Evett otvoreno napao. Valja reći, da su se početkom 50-ih godina, s jedne strane, neki katolici-laburistički poslanici počeli isticati kao mahnuti i bezobzirni makartisti (jedan od njih je Australijski nacionalni univerzitet napao da je gnezdo komunista), koji su direktno išli naruku koalicionoj vladi. Podeljenost unutar partijske klike ispoljavala se mučno i javno. Sindikati su, na drugoj strani, bili rascepljeni na dva dela. Pošto je ALP intervenisala protiv Grupaša, rasep se, neminovno, proširio i na samu partiju. U državi Viktorija je snažan katolički pokret unutar ALP bio na Menziesovoj strani na referendumu o predloženom zakonu protiv komunista i kasnije je predstavljao jezgro otpadničke antikomunističke Laburističke partije, koja se pojavila na izborima 1955. Najzad je 1957. godine bila formirana Demokratska laburistička partija, kao rival ALP. Ove partije nisu bile naročito uspela zamena za laburiste, ali su nesumnjivo pomogle da se koalicija liberala i Zemaljske stranke održi na vlasti čitavu generaciju. Na kraju je katolički antikomunizam ograničio i porazio samog sebe. Kao što Ormonde zapaža, mnoge katolike-radnike Pokret nikad nije uspeo da privuče, dok su ga drugi odlučno odbacivali zbog toga što su njegove vođe »odustali od radikalne kritike kapitalističkog sistema i sve svoje fizičke i intelektualne snage usredsredili na problem komunizma«. Antikomunizam, u krajnjoj analizi, ne može biti supstitut za svest radničke klase, ali se njegova razorna uloga u radničkom pokretu, u politici radničke klase i u praksi liberalne demokratije u Australiji ne bi smela potceniti.⁶¹

⁶¹ Robert Murray, *The Split*, Melbourne, 1970; D. W. Rawson, *Unions and Unionists in Australia*, Sydney, 1978, str. 80—122; P. L. Reynolds, *The Democratic Labor Party*, Milton Queensland, 1974; Ormonde, str. 66; Louise Overacker, *Australian Parties in a Changing Society*, Melbourne, 1968. Čak i u vreme referenduma o predloženom zakonu protiv komunista, bilo je očevidno da klasa i partija mogu, u određenoj meri, odneti prevagu nad antikomunističkom ideologijom katoličanstva: pri ispitivanju javnog mnjenja, katolici su bili ispod polovine dok su druge veroispovesti pokazivale većinu u prilog glasanja »za«; s druge strane, katolici su u mnogo većem broju glasali za ALP na izborima 1949. i 1951. godine, no što su glasali protiv na ranijem referendumu (Webb, str. 96—99). Uspešnost Grupaša u istiskivanju komunista

U pogledu državne i političke represije, Australija je, dakle, bila bliža Americi. Dva faktora koja se čine najvažnijim u objašnjenju tog iskustva su: spremnost australijske desnice i njenih političkih izraza — Liberalne i Zemaljske partije — da prihvate antikomunizam kao batinu kojom će tući socijaldemokratsku opoziciju, i podela unutar ALP i radničkog pokreta po tom pitanju, kao i nesposobnost vodstva da se dosledno suprotstavi strategiji desnice. Na kraju, Australija je dospela u podređeni položaj u odnosu na Amerikance, a australijska levica je doživela strašan poraz i dugi izgon u političku anonimnost.

Kanada

Kanada je ušla u hladni rat rano i s isto onoliko otvorenog oduševljenja u zvaničnim krugovima koliko ga je bilo u Americi i Britaniji. Krajem 40-ih godina odigrala se serija poteza — američko-kanadski sporazumi o odbrambenoj saradnji, bezbednosno-obaveštajni sporazumi i sprege (UKUSA sporazumi, FBI-RCMP [Royal Canadian Mounted Police — Kraljevska kanadska konjička policija]) veze, diplomatski i vojni paktovi (NATO i kasnije NORAD), ekonomski sporazumi (sudelovanje u Marshallovom planu), podsticanje neposrednog ulaganja američkog kapitala u Kanadu — čiji je krajnji učinak bilo postojano i neizbežno uvlačenje Kanade u američku ekonomsku, vojnu i diplomatsku orbitu. Ideologija antikomunizma i odbrane slobodnog preduzetništva i slobodnog sveta visoko se kotirala u javnoj retorici toga doba, ali su bila prisutna i emotivno umerenija mišljenja o kanadskim realnim mogućnostima izbora i granicama autonomne akcije u privatnim razgovorima političara i birokrata koji su donosili ključne odluke. U početku je u Odseku za spoljne poslove bilo nekih rasprava oko toga treba li Kanada da sledi tvrdnu ili pomirljivu liniju prema SSSR. Golubovi su, međutim, bili potučeni onoga trenutka kada su spoljnopolitička zbivanja zatvorila mogućnost pomirljivog izbora. Kanadski saveznici, Britani-

iz sindikata pokazuje činjenica da su komunisti-sindikalisti među običnim članovima slovilj kao dobri i borbeni sindikalisti. Čak i Kraljevska komisija za komunizam države Viktorija, 1949—1950, mora da prizna da »onde gde su štrajkove vodili komunisti, ili gde su na njih uticali, cilj štrajkova je bio, pre svega, da se postigne poboljšanje u interesu čoveka« (navedeno prema Gollan, str. 257). U ovom pogledu katolička ideologija nije mogla da ide dalje u odavanju priznanja.

ja i Amerika su, u stvari, nametnuli ograničenja kanadskej akciji. Istovremeno su kreatori kanadske politike delili preovlađujuća uverenja svojih saveznika. Svojevrsna je ironija da je upravo sam Sovjetski Savez udario temelj zvaničnom kanadskom antisovjetizmu, i to još 1945—1946. godine.⁶²

Događaj koji je tako snažno povukao Kanadu u središte hladnoratovskog vrtloga istovremeno je bio događaj koji je odredio hladni rat, kao rat koji se vodi i na vanjskom i na unutrašnjem frontu. Prebegavanje Igora Guzenka, šifrantskog službenika sovjetske ambasade u Otavi u jesen 1945. s dokumentima koji upliću kanadske komuniste i njihove simpatizere u sovjetsku špijunsku mrežu, predstavljalo je međunarodnu senzaciju kada je, početkom naredne godine, bilo obnarodovano. Bio je to, na određeni način, prvi javno ispaljeni hitac u hladnom ratu (tajni manevri među ratnim saveznicima, behu, naravno, česti). Kanadska vlada je izvukla naravoučenije da je SSSR neprijateljska sila i da njeno neprijateljstvo ide sve do kontrole nad nelojalnom petom kolonom u Kanadi. Objava izdaje kojom će se s toliko neobuzdane strasti uskoro mahati po američkoj političkoj pozornici, po prvi put se, u stvari, čula u Kanadi. Način na koji se čitava stvar odvijala, po sebi je zanimljiva studija razlika između Kanade i Sjedinjenih Država.

Konsultacije s britanskom i američkom vladom (koje su još uvek, dobrim delom, needostupne kao poverljive informacije) i s elementima iz britanske i američke službe bezbednosti i obaveštajnog aparata, urodile su usklađenom kontrašpijunskom operacijom sve tri zemlje. Atomista Nunn May je bio uhapšen u Britaniji i na kraju osuđen na deset godina zatvora po Zakonu o službenoj tajni. U Kanadi je, tajnim nalogom, RCMP ovlašćena da uhapsi izvestan broj osumnjičenih po Zakonu o ratnim merama. Taj izuzetno represivan zakon, deo zakonodavstva iz vremena ratne pripravnosti, koji je ostao na snazi i posle završetka rata, dopuštao je hapšenje bez optužbe, bez pravnog savetnika, i bez *habeas corpusa*. Posle dugih saslušanja u odajama RCMP, bez ikakve predstave o tome šta im se događa, osumnjičeni su potom izvođeni pred Kraljevsku komisiju i ispitivani o njihovim aktivnostima dok su bili u vladinoj službi, o vezama iz prošlosti i političkim uverenjima. Potom je Kraljevska komisija objavila svoje nalaze, imenujući osamnaest Ka-

⁶² Vid. na primer Don Page i Don Munton, »Canadian Images of the Cold War 1946—47«, *International Journal*, 33, leto 1977.

nađana kao sovjetske špijunske agente, među njima i komunističkog poslanika u Parlamentu, Freda Rosea.⁶³

Činjenica da je u krivičnom postupku koji je usledio, skoro polovina optuženih bila oslobođena, godinama podstiče različite spekulacije. Ne može biti sporno da se sovjetske špijunske operacije doista jesu odvijale i na tlu Kanade i da su, pri tom, stvarno, korišćeni Kanadani ideološki naklonjeni komunizmu. To nimalo ne iznenađuje, ali je bitno *kako* su te činjenice *iskorišćene*. Pre svega, spremnost kanadske vlade da koristi vanredna ratna ovlašćenja u doba mira i da potpuno liši građanskih prava osumnjičene za špijunažu, dala je osnovni ton kasnijoj hladnoratovskoj državnoj represiji. Drugo, mada je kanadska vlada pohitala da uspostavi normalne, premda hladne, diplomatske odnose sa SSSR, ona nije skrivala svoju nameru da aferu Guzenko maksimalno iskoristi za svoje unutrašnje političke ciljeve. Jasno je pristicalo i iz Izveštaja Kraljevske komisije, i iz izjava vladinih zvaničnika i iz medija, da je komunistička ideologija koren nelojalnosti prema Kanadi. Komunistička partija je bila oglašena ilegalnom za vreme rata i oko stotinu njenih pristalica je bilo internirano pod izlikom da su neprijatelji ratnih napora zemlje. Čak i nakon što je Sovjetski Savez postao saveznik, posle nacističke invazije 1941, zvanična veličanja viteške Crvene armije pratilo je postojano neprijateljstvo države i policije prema kanadskim komunistima. Afera Guzenko je bila signal da je era narodnih frontova (KPK je podržavala liberalne na izborima 1945. godine, protiv socijaldemokrata) definitivno završena. Što se to dogodilo upravo usred poratnog vala štrajkova, u kome su komunisti-sindikalisti imali značajnu ulogu, mogla je biti tek slučajnost — ali sa stanovišta, kako države tako i kapitala, vrlo srećna slučajnost.⁶⁴

Guzenko je bio samo prvi u nizu poratnih prebega, koje su mediji prikazivali kao uzore hrabrosti koji su izabrali slobodu namesto totalitarizma (ironija je, ali je baš takva slika bila i na drugoj strani za komunističkog izdajnika koji je SSSR pretpostavio vlastitoj zemlji). Svim sredstvima — od autobiografije-bestselera do holivudskog

⁶³ Merrily Weisbord, *The Strangest Dream*, Toronto, 1973, sadrži mnoge zanimljive intervju s komunistima umešanim u aferu.

⁶⁴ Izveštaj Kraljevske komisije za ispitivanje određenih činjenica itd., Ottawa 1946; Robert Bothwell i J. L. Granatstein, *The Gouzenko Transcripts*, 1982. Ja se još uvek borim kako bi mi neki od ključnih dokumenata ovog slučaja postali dostupni, bezmalo posle četrdeset godina.

filma (u kome gizdavi Dana Andrews igra uljeza Guzenka) — širena je takva slika, kao i Guzenkovim postupcima koji su ga, navodno, spasavali od sovjetskih ubica (vreća na glavi prilikom javnih istupa bila je najuočljivija). Zanimljivo je da dokumenta, u koja je uvid odobren na osnovu Zakona o dostupnosti informacija, ukazuju na to da je sam Guzenko, odmah po prebegavanju, predložio kanadskoj vladi da, posredstvom medija, plasira njegovu opsenujuću i veoma ideologizovanu sliku. Rečju, nema sumnje da je afera Guzenko, svesno i efikasno, iskorišćena da bi otpočeo hladni rat u Kanadi.⁶⁵

Prve reakcije javnosti i političara bile su različite. Čuli su se protesti protiv metoda Kraljevske komisije (neki od onih koji su protestovali i sami su potom imali bezbednosnih problema) ali i pozivi u lov na veštice i uklanjanje izdajnika svim razpoloživim sredstvima. Kanadska vlada je, u ovakvoj situaciji, reagovala ustanovljavanjem razgranatog i složenog sistema bezbednosnih provera u federalnim ustanovama. Počev od 1946. godine, sistem je pod nadzorom Grupe za sigurnost viših državnih službenika, čija je istražna agencija bio RCMP-ov ogranak za bezbednost, »prosejavao« desetine hiljada državnih službenika i kandidata za poslove u državnoj službi svake godine. Obimne crvene liste RCMP, vođene još od Vinipeškog generalnog štrajka 1919. i zasnovane na obaveštenjima agenata i dostavljača, korišćene su koliko i obimna preslušavanja suseda i kolega. Nepovoljni nalazi, koji su podrazumevali ne samo političke informacije već i »lične mane« kao što su alkoholizam, homoseksualnost ili socijalno aberantne navike, mogli su biti fatalni za napredovanje u karijeri državnog službenika, pa čak i za njegov ili njen posao. Ožalbena procedura nije bila dopuštena, kao ni mogućnost da se optuženi suoči s izvorima informacija protiv sebe; čak mu nije bilo moguće da sazna kakve su optužbe protiv njega. Zahtevi za bezbednosne provere su pristizali u takvom broju da RCMP hronično nije bio u stanju da im iziđe u susret. Za zaposlene u javnom sektoru političke implikacije su bile jasne: kao što piše u vladinom uputstvu iz 1952. godine (koje je bilo na snazi sve do 1963), »osobi koja je član Komunističke partije, ili onoj koja rečima ili delom pokazuje da veruje u marksizam-lenjinizam, odnosno ma koju drugu ideologiju koja zagovara nasilno zbacivanje

⁶⁵ Ova referenca se odnosi na intervju s Guzenkom tokom 1945—1946, koji su odskora izvan Odeljenja za vanjske poslove, saglasno Zakonu o dostupnosti informacija.

postojeće vlasti, ne može biti dopušteno da stupi u javnu službu».⁶⁶

Ideološka primena bezbednosnih provera bila je naročito očita u lovu na veštice u Nacionalnom odboru za film. U ovom slučaju jasno su bili prisutni američki pritisci, čije je poreklo bilo i u represivnom državnom aparatu (FBI i obaveštajna služba) i u holivudskoj filmskoj industriji koja je želela da uništi slabog rivala unutar istog tržišta, kojima su se priključili kanadski jastrebovi (naročito Ministarstvo odbrane, voljni prenosilac američkih zahteva) i privatni kapital uloženi u istu proizvodnu granu, kako bi zajednički uništili političku nezavisnost jedne inovativne i kreativne grupe filmskih dokumentarista. NFB je za vreme rata osnovao progresivni škotski filmski radnik John Grierson. Firma je stekla značajan međunarodni ugled. Sam Grierson je, tokom Guzenkovih saslušanja bio tek ovlaš okaljan, a iz Sjedinjenih Država ga je proterao J. Edgar Hoover. NFB je optužen za prikrivanje komunista (za 30—40 osoba je ustvrđeno da su crveni), liberalni predsednik odbora je prinuđen da da ostavku, tri stalno zaposlena su otpuštena kao opasni po bezbednost, dok su mnogi radije sami otišli da ne bi bili otpušteni. Umetnicima i stvaraocima je bilo jasno stavljeno do znanja da progresivna shvatanja više nisu sigurna. Bila je to kanadska verzija holivudske inkvizicije koju je vodio Komitet za antiameričke aktivnosti, ali se ona odvijala unutar samog državnog sektora.⁶⁷

Sistem bezbednosti je izišao izvan okvira državnog sektora. RCMP je bio pozivan da ispita političku pouzdanost osoba zaposlenih u privatnim kompanijama koje imaju vojne ugovore, a oni koji nisu prošli proveru bili su premeštani s poslova poverljive prirode. Uskoro su prihvatni odseci za sigurnost u firmama koje su saradivale s vojskom otpočeli vlastite provere. Još je čudnovatije bilo proširivanje proveravanja i na mornare na Velikim jezerima. Do toga je došlo na insistiranje Amerikanaca koji su bili prestravljeni mogućnošću da se crveni mornari infiltriraju u američke luke za vreme nedeljnog izlaza. Na tome je insistirao i Međunarodni sindikat pomoraca (SIU — Seafarers International Union), gangsterski američki sindikat koji je uvezen da bi uništio komunistički Kanadski sindikat mornara (CSU — Canadian

⁶⁶ Reg Whitaker, »Origins of the Canadian Government's International Security System 1946—1952«, *Canadian Historical Review*, 65, br. 2, 1984.

⁶⁷ Whitaker, »Origins...«, str. 171—173.

Seamens Union). U stvari je CSU već bio uništen kada su stupile na snagu odredbe o bezbednosti na Velikim jezerima, a SIU-ova kontrola pri angažovanju mornara činila je suvišnim prisustvo aparata državne bezbednosti. Najzad, kad je američka makartistička paranoja oslabila, kanadske vlasti su ovu mučnu i nepotrebnu intervenciju prebacile u privatni sektor.⁶⁸

Aparat bezbednosti je imao još jednu osnovnu sferu delovanja — imigraciju. Po završetku rata u Kanadu se slio ogroman broj izbeglica i raseljenih lica, ali je još dugo potom trajalo masovno useljavanje jeftine radne snage kojom se hranio veliki poratni bum. Identifikovanje i odbacivanje »rizičnih« u toj golemoj reci ljudstva postalo je osnovni zadatak službenika državne bezbednosti. U potpunoj tajnosti su razrađeni i realizovani planovi za otkrivanje eventualno prisutnih komunista i drugih levičara (traženi su i bivši nacisti i italijanski fašisti, ali je bilo nesporno šta je politički važnije). Agenti RCMP su, pod maskom imigracionih službenika, bili postavljeni u sva kanadska odeljenja za vize u inostranstvu, a uspostavljane su veze i sprege s lokalnim snagama bezbednosti i policije i sudelovano je u internacionalnim operacijama CBI i britanske službe bezbednosti, kako bi se dobio uvid u političke i krivične dosijee. Uz zahteve koji su odbijani iz razloga bezbednosti nikada nije davano nikakvo objašnjenje, ni podnosiocu zahteva ni njegovim rođacima u Kanadi ako ih je imao, niti je bilo prava na žalbu. Možda su u svemu tome za RCMP najvažnije bile upravo te veze uspostavljene sa službama bezbednosti u mnogima zemljama (čak i sa službama takvih režima kakvi su bili španski fišistički, portugalska i turska diktatura).

Ova skrivena strana imigracije imala je i svoja posebna preterivanja i deformacije, u koje je spadalo, između ostalog, i prikrivanje antisemitizma i drugih rasnih predrasuda iza »nacionalne bezbednosti«. Prema nekim zemljama je odnos bio stroži zbog toga što su u njima postojale snažne komunističke partije (Francuska i Italija, recimo). Odnos prema budućim useljenicima iz zemalja sovjetskog bloka je možda bio najčudnije deformisan. Umesto da podstiče antikomunističke izbeglice i njima popunjava redove desničarskih etničkih organizacija u Kanadi, RCMP je (držeći se tadašnjeg stava američke obaveštajne službe) bio protiv takvog useljavanja

⁶⁸ Dokumenta koja se odnose na Velika jezera pronađena su u arhivima Privy Council Officea i Odeljenja za transport i rad. Javni arhivi Kanade.

pod izgovorom da svako kom ti režimi daju izlaz mora biti sovjetski agent. Tek pošto se u slučaju mađarskih izbeglica 1956—1957. godine umešala vlada i obesnažila primedbe službe bezbednosti, moglo je početi useljavanje iz Istočne Evrope. Tako je bilo okončano nešto što bi se moglo opisati kao bizarna krajnost hladnoratovske iracionalnosti.⁶⁹

Drugu stranu delovanja snaga bezbednosti u sferi imigracije je predstavljala primena pasoških ograničenja za Kanađane, kojoj se pribegavalo s promenljivim uspehom; bilo je i slučajeva poništaja državljanstva ranije naturalizovanim državljanima koji su se ogrešili o hladnoratovska pravila ponašanja. To se dogodilo mnogim Jugo-Kanađanima koji su se vratili u domovinu da bi pomogli socijalističku obnovu u Titovom režimu. Kao i u Sjedinjenim Državama, i ovde su vršene specijalne kontrole kako bi se onemogućio ulaz u zemlju onim posetiocima iz inostranstva, za koje se smatralo da se bave politički sumnjivim aktivnostima — po tom osnovu su svi govornici na levičarskim ili mirovnim skupovima bili rutinski odbijani, a na graničnim prelazima su ustanovljeni kontrolni spiskovi (neki od njih veoma liče na *Ko je ko* u svetu slavnih naučnika i umetnika, od Sartrea do Picassoa). Sjedinjene Države i Kanada su saradivale u graničnoj kontroli i zabrani ulaska, kojom su onemogućavane radne posete organizatora i funkcionera onih međunarodnih sindikata za koje se smatralo da su komunistički: neobično uzajamno isključivanje stranih agitatora.⁷⁰

Kako je napredovala hladnoratovska manija bezbednosti, tako su rasli uloga i uticaj RCMP. Budući jednovremeno i državna bezbednost i regularna policija, RCMP je bio baštinik polumitološkog prestiža Konjanika. U isto vreme je, kao i ASIO u Australiji, ogranak za bezbednost RCMP bio mlađi partner američkih i britanskih odgovarajućih službi. Tvrd desničarski stav, tipičan za sve zapadne snage bezbednosti, u ovom je slučaju bio još pogoršan zbog bliskih veza RCMP sa FBI i američkim Ministarstvom inostranih poslova McCarthyjevog doba. Dokumentacija američkog Ministarstva inostranih poslova pokazuje, na primer, da je RCMP redovno snabdevao američke diplomatske i konzularne predstavnike u Kanadi obimnim materijalima iz dosijea o kanadskim »pod-

⁶⁹ Informacije se uglavnom zasnivaju na dokumentima iz arhiva Odeljenja za useljavanje, rad i Državnog saveta.

⁷⁰ Socialdemokratski političari i sindikalisti-desničari su ponekad prečutno podržavali državnu intervenciju protiv sindikalnih organizatora komunista posredstvom kontrole useljavanja.

rivačima«, kojima pristup nisu imali čak ni ministri kanadske vlade. Posebni dosijeji su formirani za one državne službenike i političare za koje je smatrano da su potencijalno sumnjivi. Rečju, RCMP je, po mnogo čemu, bio instrument američke hladnoratovske politike i ogranak američkog bezbednosno-obaveštajnog aparata u jednoj perifernoj, ali ne nevažnoj, susednoj zemlji. Postojala je još jedna mračna strana RCMP-ovih dosijea o podrivačima. Tadašnje ratne pripreme sadržavale su i plan za osnivanje koncentracionih logora u koje bi odmah — ukoliko dođe do stanja ratne pripravnosti — bile internirane osobe koje se smatraju opasnim, među njima i laburistički vođi. To je već bilo učinjeno za vreme drugog svetskog rata, ali su sada spiskovi bili neuporedivo duži i razrađeniji.⁷¹

Karakteristično za državnu represiju u Kanadi je bilo to što se, uglavnom, odvijala u potpunoj tajnosti. Na primer, ništa javno nije bilo rečeno, čak ni u parlamentu, o rezultatima bezbednosnih provera u javnim službama. Na sva pitanja o ugrožavanju bezbednosti odgovaralo se upornim ćutanjem. Ono što se dešavalo oko useljavanja i pasoša bilo je zaogruto neprozirnom birokratskom maglom. Sve je bilo upravo obratno zbivanjima na američkoj sceni, na kojoj je činjeno sve da bi se maksimalno obnarodovao rad snaga bezbednosti: objavljena su na prvim stranama, čak i na televiziji, imena i brojevi »opasnih po bezbednost« koji su otpušteni iz društvene službe. Kanadska vlada je, međutim, čak bila nesklona otpuštanju stalno zaposlenih državnih službenika iz razloga bezbednosti, dajući prednost njihovom premeštanju na manje osetljiva mesta (mada su mnoga privremena postavljenja bila ukinuta i ljudi se našli na ulici), uglavnom iz straha od publiciteta koji uvek prati takva otpuštanja. Bilo je makartijevaca u koje je spadao i vođa zvanične opozicije u Parlamentu, koji su pokušavali da politizuju probleme bezbednosti, ali se vlada jednostavno pozvala na svoje izvršne privilegije i na nacionalni interes, preobrativši oluju u muk. To je bilo u stilu kanadske državne represije, koji je pomalo podsećao na britanski iz istog perioda; taj stil se mora imati u vidu prilikom procenjivanja kanadskog iskustva.

Ključ za razumevanje tog iskustva predstavlja partijski sistem. Sa socijaldemokratijom kao relativno sla-

⁷¹ Prepiska američkih konzulata i ambasada, Odeljenje državnih arhiva, Državni arhiv SAD. O RCMP uopšte vid. John Sawatsky, *Men in the Shadows*, Toronto, 1980. i *For Services Rendered*, Toronto, 1982.

bo razvijenom trećom partijskom strujom (manjkale su joj institucionalne veze sa slabim i razbijenim radničkim pokretom), kanadskom federalnom politikom su vladali liberali, neprekidno na vlasti od 1935. do 1957, simbiotički povezani s moćnim vrhom državnih službi i glavnim centrima korporativne moći u Kanadi. Ma koliko dobro bili ušančeni, liberali uopšte nisu bili spremni da dopuste da njihovi desni takmaci, konzervativci, protiv njih koriste komunistički problem. U tom bi se smislu, istorijski gledano, moglo pokazati da su oni, u vlastitom interesu, bili mnogo osetljiviji i inteligentniji od Trumanovih demokrata u istom periodu: oni su nadživeli unutrašnju hladnoratovsku represiju, dok su demokrati izgoreli u onoj istoj vatri koju su sami zapalili. Istovremeno se mora podvući da liberali nisu bili primorani da uveravaju republikanski Kongres u to da je potrebno do odobri ogromne sume za globalne vojne, diplomatske i ekonomske poduhvate. Pored toga, oni su čvrsto držali u rukama glavni adut svojih konzervativnih protivnika — imali su bezmalo potpunu političku prevlast u Kvebeku i francuskoj Kanadi uopšte. Katolicizam je bio čvrsta osnova antikomunističke ideologije u Americi i Australiji, a Kanada je bila veća katolička od obeju. Kvebek je imao reakcionaran, vrlo represivno antikomunistički režim, a francuski katolici su bili politička snaga u većini sklona makartističkom stavu. A ipak su, iz istorijskih razloga, u nacionalnoj politici bili pristalice liberala. Konzervativci su, pak, imali najjače uporište u antikatoličkom i anti-francuskom Ontariju. Nikakav nacionalni savez desnica i antikomunista nije bio moguć, te su liberali, s premijerom katolikom iz Kvebeka, bili u stanju da uvedu Kanadu u američki hladnoratovski savez, zadržavajući, pri tom, represiju uglavnom unutar tajnom obavijenih međa države i, istovremeno, čuvajući vlastitu kožu za mogući udar desnice, do koga je zaista i došlo u Americi i Australiji.

Premda u Kanadi ima puno samohvalisanja liberalnijom i tolerantnijom političkom kulturom od one u Sjedinjenim Državama, to se čini sumnjivim iz više razloga. Prvo, tu je neprijatna činjenica da podaci o javnom mnenju pokazuju da Kanađani nisu ni tolerantniji, ni manje autoritarni po svojim stavovima od Amerikanaca. Ako je makartizam bio, kako je već ukazano, ne masovna pojava već dinamika elita i partija, onda su stvari u Kanadi izgledale drugačije jer je konjunktura elita i partija bila drugačija. Još manje ima smisla pripisivati kanadskim elitama veću privrženost liberalnim

vrednostima, kada se zna da su one u prošlosti pokazale znatnu netoleranciju prema neistomišljeništvu i veliku neliberalnost prema radikalizmu.⁷² Prosvećeni vlastiti interes bi bolje pristajao njihovim motivima u eri hladnog rata. Konačno, ne treba zaboraviti da revnosno nastojanje vlade i birokratske elite da monopolizuju sredstva represije nije nikakav dokaz liberalnosti. Naprotiv, državna represija u Kanadi, a naročito aktivnosti RCMP službe bezbednosti, još od početka hladnog rata izazivaju sporove i pritužbe.⁷³

Isto tako ne bi bilo pošteno reći da makartističke političke represije u Kanadi nije bilo, čak i ako ona nikada nije dostigla nivo McCarthyjeve Amerike ili Menziesove Australije. Jedan očit primer, čiji su koreni bili u državi ali su odatle prodrli u politički sistem, predstavlja kampanja koja je vođena da bi se diskreditovao i razorio Kanadski kongres za mir. Učlanjen u Svetski savet za mir, pod harizmatiskim vođstvom dr Jamesa Endicotta — bivšeg sveštenika i misionara u Kini, koji je u kineskoj revoluciji bio na strani komunista — Kongres je postigao nekoliko značajnih uspeha u mobilizaciji kanadske javnosti protiv opasnosti od nuklearnog rata krajem 40-ih i početkom 50-ih godina. Kanadska vlada, zauzeta učlanjivanjem Kanade u NATO i nuđenjem trupa za Koreju, kao i pretvaranjem kanadskih oružanih snaga u kontinentalnu odbranu po američkim uputstvima, nije bila naročito raspoložena da dopusti da kanadski građani slobodno raspravljaju o vrednosti nuklearne ravnoteže straha. Nasrtaj države na Kongres je prerastao u zvanično podstaknut makartistički napad na legitimnost privatnog udruživanja građana. Ministar inostranih poslova i kasnije dobitnik Nobelove nagrade za mir, Lester Pearson, je u javnim govorima napadao dr Endicotta kao neloyalnog agenta komunističkog totalitarizma. Mediji su preuzeli stvar i uskoro su članovi Kongresa izloženi neprijatnostima, masovne skupove su napadale grupe organizovanih razbojnika (praktično podsticane od strane Pearsona), na Endicottovu kuću je bila bačena bomba, oduzimana je pravo na korišćenje prostorija: ukratko, korišćena su sva sredstva političke represije. Kada je Endicott otputovao u Kinu i podržao osudu američkog rata u Ko-

⁷² Ovo obuhvata progon radikala po drakonskom paragrafu 98 Krivičnog zakona 30-ih godina — masovne deportacije radikala i sindikalnih organizatora tokom iste decenije, kao i interniranje i policijsko gonjenje komunista i drugih neistomišljenika za vreme drugog svetskog rata.

⁷³ Vid. na primer groznicu koja je dovela do formiranja McDonaldove kraljevske komisije o »prestupima« RCMP.

reji i Južnoj Kini, Kabinet je raspravljao o tome da li da protiv njega podigne optužbu za izdaju. Ministre je od toga odvratila jedino ogromnost kazne — smrtna. Prava slika Kanade u hladnom ratu je upravo činjenica da je Kabinet u stvari raspravljao o tome da optuži za izdaju Kanadanina čije se izjave nisu ticale Kanade nego Sjedinjenih Država! Kampanja diskreditovanja Kongresa za mir uglavnom je postigla svoj cilj: mirovni pokret je bio odsečen od državne politike, bar za nekoliko godina. Otud se može reći da je kanadska država, kad bi se našla suočena s potencijalno masovnim pokretom koji se ne slaže s hladnoratovskom politikom, bila spremna da pribegne političkoj ako bi joj se državna represija učinila nedovoljnom.⁷⁴

Primena političke represije bila je naročito vidljiva u uticaju hladnog rata na kanadski radnički pokret. Liberalna vlada, s dugom predistorijom pokušaja kooptiranja sindikalnih birokrata (i podrške većeg broja radničkih glasova u celoj zemlji), nije imala nikakvih namera da se upušta u agresivne pravne intervencije u sindikalnim pitanjima (a la Taft-Hartleyjev zakon u SAD). Svi elementi su bili tu — malobrojni borbeni komunisti kao sindikalni organizatori, kao i nekoliko sindikata pod komunističkim vođstvom, sve praćeno posleratnim talasom štrajkova i upornim zahtevima za podizanje nadnica i priznavanje sindikata — ali je liberalna vlada više volela da prepusti sindikatima da se sami očiste od radikalnih elemenata. U tome se mogla osloniti na temeljni konzervativizam većine sindikalnog vođstva, na američki antikomunistički uticaj koji je dopirao kroz mehanizam međunarodnih sindikata, ali i na to što su neki ljudi u rukovodstvu sindikata počeli uviđati da bi kanadska radnička klasa mogla imati koristi od ponovnog naoružavanja i visoke zaposlenosti, ukoliko bude sudelovala u ratničkoj državi (makar i u nižem stepenu od Amerikana). Vlada se mogla osloniti i na uticaj socijaldemokratskih pristalica CCF u borbi s komunistima, koju su oni vodili još od 30-ih godina.

Bez obzira na uplitanja socijaldemokrata, komunisti su često bili efikasni i odlučni organizatori koji su pomogli pokretu da se razvija (a nekad su dopuštali da ih u tome sprečava njihova linija, kao 1939—1941). CCF i njene pristalice u sindikatima su bile prethodnica hladnoratovske socijaldemokratije već krajem 30-ih godina i to-

⁷⁴ Stephen Endicott, *James G. Endicott: Rebel Out of China*, Toronto, 1980. I sam sam imao pristup Endicottovoj arhivi u kojoj se nalaze i mnogi materijali o Kongresu za mir.

kom rata, poglavito u CCL (Kanadski kongres rada) u kome su komunisti bili aktivni organizatori. Komunisti su bili izbačeni i iz Ujedinjenih radnika čeličana, a potom i iz Ujedinjenih radnika automobilske industrije. Posve nalik američkim poratnim čistkama, Sindikat kožarskih i krznarskih radnika je bio lišen vlastitog jakog komunističkog rukovodstva. Sindikat rudara, topioničara i livaca je odoleo čistkama i bio uvučen u dugu bitku za ponovnu registraciju, nakon koje je tek jedan, premda veliki, ogranak Sindikata nastavio rad. Posebno je usklađen bio napad — u kojem su učestvovali CCL, CCF, međunarodni sindikat i američka vlada — na komunističko vođstvo Internacionalnog sindikata drvodelja Amerike u Britanskoj Kolumbiji i uspeo je u potpunosti. Ujedinjeni radnici elektro struke su, predvođeni izuzetno sposobnim rukovodstvom, potkraj 40-ih godina, uspeali da prebrode isključenje iz CCL i da nadžive suparnički sindikat koji su osnovali njihovi protivnici, ali je to bila iznimka.⁷⁵

Krajem 40-ih i početkom 50-ih godina, čistke su bile svakodnevne u suparničkom Kongresu trgovačkih i drugih radnika (TLC) u kojem su zanatski elementi bili vrlo jaki. Najokrutnija i najkrvavija od sviju čistki je vođena na obalama i na kraju je slomila Sindikat kanadskih pomoraca. Udeo kanadske države, vidan u davanju državljanstva poznatom američkom sindikalnom razbijaču Halu Banksu (koji je, kasnije, bio prinuđen da prebегne natrag u SAD kako bi izbegao krivično gonjenje) samo je jedno od pitanja što ih je moguće postaviti u vezi s aktivnom ulogom države u uništenju Sindikata kanadskih pomoraca, mada ni taktičke i strateške pogreške ovog Sindikata ne treba, pri tom, potcenjivati. Država je sankcionisala čitavu aferu kada je Odbor za radne odnose odlučio da se ovaj Sindikat ne može smatrati legalnim pošto je pod kontrolom komunista.⁷⁶

Najveći gubitnik u svemu tome bilo je, i pre toga gotovo beznačajno, jedinstvo kanadskog radničkog pokreta: borbeni sindikalizam je postao sumnjiv, lojalnost je vrednovana više od sposobnosti, a čitav pokret je ušao u period relativnog muka koji je prekinut tek 60-ih godina. Socijaldemokratija je pobedila na duge staze kao što je pokazalo vezivanje Kanadskog kongresa rada (koji je bio spoj CCL i TLC) za naslednika CCF, NDP, 1961.

⁷⁵ Irving Abella, *Nationalism, Communism and Canadian Labour*, Toronto, 1973.

⁷⁶ Materijal o TLC se zasniva na istraživanjima Garyja Marcusea namenjenim našoj zajedničkoj studiji o hladnom ratu u Kanadi (vidi napomenu 2).

godine. No, i u Kanadi, kao i u Britaniji i Australiji, samouništaujuća ograničenja hladnoratovske socijaldemokratije bila su, do u detalj, isto toliko očevidna koliko i ograničenja hladnoratovskog liberalizma u Americi. Pošto je i preko nje prešla neselektivna četka krivice-zbog-udruživanja i reakcionarne atmosfere doba, i CCF je pala kao žrtva onog istog hladnog rata koji je tako jednodušno pomagala, što ju je praktično paralisalo kao političku partiju. Liberali su pobedili kao, uostalom, i poslodavci.

Primeri političke represije se ne ograničavaju isključivo na čistke u sindikatima. Kanada je, u ovom periodu, bila svedok brojnih primera makartizma u raznim strukama, školama i lokalnim zajednicama. Nije bila retkost da lokalni školski odbori zabrane »komunistima« da predaju; vodeći fizičar čija su stanovišta bila progresivna bio je primoran da napusti zemlju pošto je proveo vikend u Poljskoj; diplomiranom pravniku u Britanskoj Kolumbiji nije dopušteno da postane advokat jedino zbog toga što je bio pristalica komunista (odluka koju je podržao Vrhovni sud provincije); neki članovi Torontskog simfonijskog orkestra bili su otpušteni zbog toga što im američke imigracione vlasti nisu dopustile da rade u SAD jer su »bezbednosno sumnjivi«. Moguće je navesti mnogo primera, a ipak i dalje ostaje činjenica da se Kanada razlikovala od Sjedinjenih Država: u njoj politička represija nikada nije bila partijsko pitanje od iole znatnije važnosti i nijedan političar nacionalnog značaja nije mogao napraviti karijeru na »crvenim ujedima«.

Poslednji čin makartističke faze hladnog rata se za Kanadane odigrao 1957. godine u dalekom Kairu. Tu je kanadski ambasador u Egiptu, poznati marksistički poznavalac japanske istorije, Herbert Norman, izvršio samoubistvo, pošto je stare i diskreditovane antikomunističke optužbe protiv njega obnovio američki senatski komitet. Zvanična Otava je bila besna, kanadsko javno mnjenje uvređeno, a čak su i konzervativni listovi izrazili duboko ogorčenje zbog postupka Amerikanaca. Odnosi između Kanade i SAD su »pali na najnižu tačku«, prema dnevnim zapisima kanadskog ambasadora u Vašingtonu. Normanova smrt je šokirala kanadski establišment i za mnoge Kanadane ostala simbol gadnih krajnosti makartizma. Pri tom je, ipak, poistovećivanje makartizma sa Amerikom zaklonilo deo puta koji je i Kanada prešla u istom pravcu. U Kanadi će ojačan aparat državne represije ostati kao nasleđe hladnog rata.⁷⁷

⁷⁷ Normanom se bavi Roger Bowen, *E. H. Norman, His Life and Scholarship*, Toronto, 1984.

Zaključak

Sve četiri ovde pominjane države svrstale su se protiv Sovjetskog Saveza i zastupale fanatičnu hladnoratovsku ideologiju na međunarodnom planu; sve četiri su se zatvorile u ratne ekonomije i čvrsto zbijene odbrambene i bezbednosno-obaveštajne mreže. Američka hegemonija u zapadnom savezu ne bi smela da zakloni činjenicu da su Britanija, Kanada i Australija u znatnoj meri dobrovoljno pravile svoje izbore i ostajale pri njima.

Hladni rat su svi njegovi učesnici jasno sagledavali kao rat na dva fronta: vanjskom i unutrašnjem. Sve četiri države su pooštrile unutrašnju kontrolu nad neistomišljeništvom, pogotovu onim koje je predstavljalo odstupanje od političke i vojne logike hladnog rata. Sve su svoje državne aparate očistile od »bezbednosnih rizika« sumnjive lojalnosti. Odlučno ciljajući u levičarska mišljenja i aktivnosti kao subverzivna i potencijalno povezana s neprijateljem izvana, sve četiri države su se, na vrlo specifičan način, umešale u život političkih zajednica svojih zemalja, određene ideje lišavajući legitimiteta a druge jačajući. Sve četiri države su podsticale, aktivno ili pasivno, širenje državne represije i na domen politike, posebno u ključnom sindikalnom sektoru, unutar kojeg su antikomunističke čistke prepuštene samim sindikalistima.

Politička represija izvan okvira državnog sistema bila je, pre svega, karakteristična za Ameriku i u manjem stepenu Australiju, dok su Kanada i Britanija u tom pogledu znatno zaostajale. Stepem političke represije bio je nadasve u funkciji partijskog sistema i odnosa klasnih snaga koje su u osnovi partijskog sistema. Onda gde je radnička klasa bila najslabija, a socijaldemokratija i komunizam praktično nepostojeći, antikomunistički lov na veštice je bio najgrozničaviji i najintenzivniji; gde je, pak, radnička klasa bila naj snažnija, a socijaldemokratija najnadmoćnija, čini se da je antikomunistička histerija bila najograničenija. Ideološka predubeđenja hladnog rata bila su sasvim jednoznačna, a samoj su socijaldemokratiji naneli znatnu štetu njeni pokušaji da krene antikomunističkom strujom, kao što pokazuje primer njudilovskog krila Demokratske partije u Americi.

Paprepašuću pojava u sve četiri zemlje je odsustvo masovnog oduševljenja za hladnoratovski krstaški pohod kojeg su se poduhvatili nacionalni vođi; no, tu činjenicu treba posmatrati u svetlu podjednagog odsustva masovnog protivljenja. Unutrašnje bitke hladnog rata bile su bitke koje su većinom suparničke elite vodile, i

to za svoje ciljeve. Imajući u vidu to šta je bio hladni rat, uvek je bilo jasno koje će elite isplivati na vrh. Oni koji su pokušali da slede antikomunizam jednostavno kao čist ideološki krstaški pohod, na kraju su i sami postali destabilizujući element i bivali uklonjeni. Međutim, sredinom 50-ih godina su u sve četiri zemlje na vlasti bili konzervativni hladnoratovski režimi koji više nisu imali potrebe za neumerenom unutrašnjom represijom, jer su iza njih stajali snažno razvijeni državni aparati, koji su uglavnom kontrolisali unutrašnje političko neistomišljeništvo, dok je ključne snage levice otupeo i zbunio sam hladni rat. Takvi su bili učinci prve decenije hladnog rata.

(Reg Whitaker, »Fighting the Cold War on the Home Front«, *The Socialist Register* 1984, str. 23—67)

Prevela Vera Vukelić

Jon Halliday

ANTIKOMUNIZAM I KOREJSKI RAT (1950—1953)

1. Uvod

Londonski *Daily Worker* je 16. aprila 1952. godine doneo neupadljiv članak o konferenciji za štampu koju je u Meksiko Sotiju održao veliki meksički slikar Diego Rivera. Njegova poslednja slika, *Košmar rata i san mira*, čiji je naručilac bila meksička vlada, upravo je bila uklonjena. Dve teme slike bile su: lista potpisnika (među kojima i Frida Kahlo), koji su se zalagali za Pakt o miru pet sila, i prikaz grozota korejskog rata. Slika je tada nestala i navodno je u Peking. Čak se i Picassov *Masakr u Koreji* (1951) retko reprodukuje i pominje. Korejski rat je poznat, ili bolje rečeno nepoznat većini zapadnog sveta preko filma *M.A.S.H.*, u kojem je sjajno rešen problem prave prirode korejskog rata — Korejci se gotovo uopšte ne vide, a sve se svodi na nekoliko izolovanih američkih vojnika u šatoru, koji razglabaju o bolesti, seksu i golfu.

Tim izbegavanjem, *M.A.S.H.* razotkriva i centralnu istinu o korejskom ratu — naime, da on nije bio samo antikomunistički, već i u tom meri antikorejski da Amerikanci i njihovi saveznici, ne samo da nisu mogli razumeti ko su im stvarni neprijatelji, nego čak ni ko su njihovi korejski saveznici. Svi Korejci su postali »domoroci« i američki piloti su uskoro dobijali naređena da žestoko zasipaju napalmom i bombama *svaku* naseobinu Korejaca.¹ U za-

¹ U vezi sa sindromom domorodaca vid. Reginald Thompson, *Cry Korea*, Macdonald, London, 1951, str. (Thompson je na početku rata bio dopisnik *Daily Telegrapha* iz Koreje.); Julian Tunstall, *I Fought in Korea*, Lawrence & Wishart, London, 1953,

padnoj istoriji i mitologiji uvrežena je dvostruka eliminacija: korejskog komunizma i korejskog revolucionarnog pokreta, s jedne, i čitave istorije, kulture i društva korejskog naroda, s druge strane. Paradoksalni paroksizam čitave stvari jeste da je, iako su Amerikanci i njihovi saveznici u stvari okupirali Severnu Koreju — jedini put kad su Amerikanci uopšte okupirali neku komunističku zemlju, i jedini primer njihovog uspešnog izbacivanja iz nje — ovo iskustvo bezmalo izbrisano iz sećanja. Ne postoji ni jedna jedina studija koja be se bavila ovim jedinstvenim događajem poratne istorije: svrgavanjem postojećeg komunističkog režima i okupacijom njegove prestonice i 90% njegove teritorije.

2. Koreja: nepoznata ali napadnuta

Nemoguće je dokazati da bi se Zapad, da je znao više o Koreji, iole drugačije ponašao. Ali, nepoznavanje je bilo od uticaja na to da Zapad prenebregne interese korejskog naroda. Na Kairskoj konferenciji je Britanija iznela fatalnu formulu po kojoj je Koreja trebalo da postane slobodna i nezavisna »u pravo vreme«. Na kraju je, bez obzira na napore Rusa (koji nisu bili prisutni u Kairu), Koreja dobila gori tretman no bilo koja druga nacija posle drugog svetskog rata. Uprkos tome što uopšte ništa nije imala s napadima na saveznike, Koreja je sredinom 1945. godine bila okupirana — severno od 38. paralele su ušli Rusi, a južno od nje Amerikanci. I ona je, poput Nemačke, koja je bila zemlja-agresor, bila podeljena. No, Jug je dobio mnogo goru administraciju nego Zapadna Nemačka — u izvesnom smislu Koreja (Južna) je dobila onakvu okupaciju kakvu je Japan zasluživao, ili kakva mu je bila namenjena.²

Koreja, jedna od najstarijih nacija na svetu, s bogatom kulturom, provodi pod japanskom okupacijom razdoblje između 1910. i 1945. Japan ju je u potpunosti anektirao, a uprava je bila izuzetno surova. To što je bila oku-

str. 12. na kojoj prenosi naređenje oficira da se »puca u sve što nosi belo« (većina korejskih civila nosi belo) i »ne uzimajte zarobljenike«; kapetan Walter Karig, »Korea — Tougher to crack than Okinawa«, *Collier's* od 23. IX 1953, str. 24. (Podnaslov ovog članka je »Naš crveni neprijatelj krši sva pravila civilizovanog ratovanja, skriva se iza ženskih sukanja i pušta decu da se igraju u blizini meta bombardovanja«.)

² O ovome i onom što je usledilo, izvrstan izvor predstavlja: Bruce Cummings, *The Origins of the Korean War: Liberation and the Emergence of Separate Regimes 1945—1947*, Princeton University Press, Princeton, 1981.

pirana od strane jedne neevropske sile, a i to što je retko ko na Zapadu znao bilo njen bilo okupatorov jezik, sigurno je doprinelo opštem nepoznavanju te zemlje. Na Zapadu gotovo ništa nije pisano o otporu japanskom kolonijalizmu. Na žalost, verovatno najbolje poznata činjenica o Koreji na Zapadu bila je da su brojni Korejci bili stražari u japanskim zarobljeničkim logorima, gde je njihova brutalnost bila legendarna. Posle 1945. godine je tek nekolicina zapadnih novinara posetila Koreju. Jedan od njih je bio Edgar Snow koji je novu 1946. godinu dočekao s američkim trupama na 38. paraleli. Njegov, čini se jedini, tekst o tom putovanju, malo poznati kratki članak objavljen u listu *Saturday Evening Post*, počinje važnim iskazom: »Imajući u vidu sve što je rečeno o našoj okupaciji Koreje, verovatno je najvažnije to što smo ovde u stvari zaustavili jednu revoluciju.«³ Najmanje poznato većini ljudi na Zapadu je da su SAD, zapravo, oborile postojeći široko nacionalni korejski režim, uspostavljen septembra 1945, i da su bile oružani oslonac a često i direktni učesnik u vladavini terora koja je, na kraju, razbila levičarski pokret na Jugu, a njegove pristalice prognala ili u ilegalnost, u zatvore, ili na Sever, ili u grob. Mark Gayn, jedan od retkih svedoka nekolicine pobuna protiv američke okupacije na Jugu, svrstava ih, opravdano, među velike seljačke ustanke u istoriji.^{3a} Do izbijanja korejskog rata, 1950, verovatno je oko 100000 ljudi bilo masakrirano ili ubijeno u gerilskim borbama na Jugu.

Sever

Nepoznavanje onoga što se stvarno događalo na Jugu, kao i korejske istorije (uključujući i to da Koreja nije bila odgovorna za rat protiv saveznika), pratilo je jednako potpuno odsustvo poznavanja onoga što se zbivalo u severnom delu zemlje. Na žalost, u oba slučaja, posredi nije bilo čisto neznanje: nedostatak znanja bio je, kao i obično, pomešan s pogrešnim znanjima, predrasudama i čistim lažima.

³ Snow, »We Meet Russia in Korea«. *Saturday Evening Post*, 30. III 1946, str. 18. Tekst se pojavljuje ponovo, donekle izmenjen, u Snow, *Journey to the Beginning*, Gollancz, London, 1959, str. 393—398, pod naslovom »We Stop a Revolution«. Robert Klonsky, »27 Yrars Ago: A United States Soldier in South Korea«, u *Korea Focus*, New York, tom 2, br. 1 (januar—februar 1973), str. 63—64, kaže da je ovaj Snowov objavljeni tekst umnogome razblažen.

^{3a} Mark Gayn, *Japan Diary*, New York, 1948, pruža izvanredan izbor na oko 100 strana o Južnoj Koreji krajem 1946. godine.

Dva su osnovna problema vezana uz severnokorejski režim: prvo, priroda sovjetske okupacije Severa (1945—1948), i drugo, pozadina, osnove i politika nove korejske administracije uspostavljene na Severu posle poraza Japana. Oba je potrebno posebno razjasniti. Bez toga je korejski rat podjednako teško razumeti koliko i vijetnamski bez poznavanja vijetnamskog revolucionarnog pokreta, istorije Ho Chi Minha itd. A upravo tako se s korejskim ratom postupa — čak i na levičari.⁴

Sovjetska okupacija Severne Koreje je trajala od avgusta 1945. do septembra 1948. godine (formalna nezavisnost: sovjetske trupe su se povukle do kraja 1948). Ovo je, bilo atipično u poređenju s ulogom Rusije u Istočnoj Evropi. S početka su Rusi priznavali lokalne korejske organizacije, narodne komitete i, što više iznenađuje, prihvatili veoma decentralizovanu administraciju i široku političku koaliciju na Severu. Prvih meseci je bilo lične nediscipline, ali nikako pljačke postrojenja i uređaja kao u severoistočnoj Kini. Naprotiv, Rusi su odmah počeli činiti napore da se ekonomija oporavi i pomagali su ne samo obnovu poljoprivrede nego i novu industrijalizaciju i brži rast.⁵ Kako je to Cumings sažeto formulisao: Sovjete nisu voleli, ali je njihova politika bila popularna; s Amerikancima je bilo upravo obratno.

Spor oko prirode sovjetske okupacije je neodvojiv od kontroverzi (i nepoznavanja) oko istorije korejskog revolucionarnog pokreta i stvarnog identiteta i uloge Kim Il Sunga.⁶ Osnovnu karakteristiku korejskog revolucionarnog pokreta predstavlja to što mu je baza bila uglavnom izvan Koreje — u korejskoj dijaspori u severoistočnoj Kini —

⁴ Recimo, I.F. Stone, *The Hidden History of the Korean War*, Monthly Review Press, New York, 1952, drugo izdanje 1969, predstavlja pionirsko, izuzetno i hrabro izlaganje američkih mahinacija i obmana — što je jedino što Stone i tvrdi da čini. Međutim u knjizi se samo jedan jedini put pominje Korejska radnička (komunistička) partija i samo dva puta Kim Il Sung (str. 224), i to u kontekstu iz kojeg bi mogli biti uklonjeni, ne izmenivši pri tom smisao celine. Muka je u tome što doista postoje dve »skrivenne istorije«: jedna je svakako skrivena istorija onoga čemu su SAD težile u Koreji: ali je druga, bez koje je prvu nemoguće pravilno razumeti, istorija korejske levice. SAD nisu prosto izabrale da intervenišu bilo gde — one su odlučile da uđu u rat, po prvi put posle 1945. (sa izuzetkom Grčke) u jednoj zemlji s jakim revolucionarnim pokretom, i protiv nje.

⁵ Vid. Cumings, *naved. delo*, pogl. 11. Zanimljiva su zapažanja u Edwin W. Pauley, *Report on Japanese Assets in Soviet-Occupied Korea*, koji je dostavljen predsedniku Sjedinjenih Država juna 1946, posle posete američke misije, čiji je šef bio Pauley, Severnoj Koreji u maju i junu 1946. godine.

⁶ O Kimovoj karijeri vidi kod Cumingsa, posebno str. 397—403, gde su svedočanstva vrlo razložno ispitana.

i što najsnažniji nije bio u periodu neposredno pred oslobođenje (kao u Jugoslaviji ili Albaniji), nego krajem 30-ih godina. Kim je 30-ih godina bio istaknut gerilski vođ u severoistočnoj Kini, ali izgleda da je početkom 40-ih godina bio prinuđen da se skriva (možda po Staljinovom nalogu) na sovjetskom Dalekom Istoku. On ni u kom slučaju nije bio, kao što Seul i mnogi zapadni izvori još uvek tvrde, nepoznata varalica; niti je bio, kako zvanične hagiografije tvrde, nesporni nacionalni vođ, a još manje je on, kako Pjongjang često preterujući iznosi, predvodio oslobođenje zemlje. Severnu Koreju je oslobodila sovjetska Crvena armija.

Pod okriljem uglavnom »nemešajuće« sovjetske okupacije uprave, početkom 1946. godine je uspostavljena nova korejska uprava, koja je sprovela niz radikalnih reformi (agrarnu reformu, ukinula neravnopravnost polova itd.), koje su nesumnjivo korejske. Postoji dokumentacija koja dokazuje da je, negde od sredine 1946, Kim stvorio vlastitu »prvu korejsku« liniju.

Iz toga je proistekao ne samo društveni i ekonomski preobražaj Severa već i još veće uzdizanje *nacionalnih* zasluga Kima i korejskog radikalnog pokreta. Korejski komunistički pokret, mada podeljen u dijaspori, imao je značajne zasluge, opšte priznate, kao snaga koja se dosledno borila protiv Japanaca. Premda on nije stvarno oslobodio Koreju, odmah je po oslobođenju, na nekoliko nespornih načina, pokazao da ima najviše prava da zastupa naciju. Prvo, energičnim uklanjanjem tragova japanskog kolonijalizma (oduzimanje svekolike japanske imovine i kažnjavanje domaćih izdajnika); agrarnom reformom (»Zemlja zemljoradnicima« je bila parola reforme sprovedene marta 1946 — najbrže i najmiroljubivije agrarne reforme u Aziji, a verovatno i u ma kojoj socijalističkoj zemlji uopšte); treće, formalnim izjednačavanjem žena (jula 1946) — koje je donelo stvarni napredak — unutar jednog dotad veoma tradicionalnog patrijarhalnog društva;⁷ i poslednje, premda ne i najmanje značajno — političkim opredeljenjem za ujedinjenu i nezavisnu Koreju.

Posledica je bio ogromni val podrške Severu u čitavoj Koreji. Cumings beleži da je oko 350000 — 370000 Korejaca koji su živeli u Japanu (od kojih su mnogi poticali s Juga) izabralo da se vrati na Sever — »što je verovatno najbrojnija grupa dobrovoljnih useljenika u jednu socija-

⁷ O ovim reformama sam pisao, kao i o njihovom dugoročnom značaju, u dva teksta: »The North Korean Enigma«, *New Left Review*, br. 127, 1981; i »The North Korean Model: Gaps and Questions«, *World Development*, br. 9/10, 1981.

lističku zemlju uopšte« (a uslediće i brojni drugi potom).⁸ U izveštaju objavljenom u *New York Postu*, poslatom iz Seula 20. novembra 1945. godine kaže se: »vredno je pomena da, dok se neprekidna reka Korejaca sliva preko granica ka Jugu, možda još šira reka legalno teče put ruske zone.«⁹

Novi znak popularnosti Severa bilo je dejstvo primera tamošnjih reformi.¹⁰ Amerikanci su se takođe bojali da bi Rusi, sa svojom prvom okupacijom-sa-oslobođenjem jedne zemlje »trećeg sveta«, mogli proći bolje no Amerikanci, i da bi se »trećem svetetu« sovjetsko tutorstvo moglo zbog toga učiniti poželjnijim od američkog.

Jug

Drugu stranu medalje je predstavljalo ono što se zbivalo u Južnoj Koreji. Ovde su Amerikanci odbili da priznaju narodne komitete, pa su čak u početku, koristili japanske trupe protiv korejskog patriotskog pokreta (što je bilo gore od sličnih akcija u Indokini i Indoneziji, kad se ima u vidu dužina i okrutnost japanske kolonijalne vladavine u Koreji). Oktobra 1945. u Koreju se vratio ostareli konzervativni političar Syngman Rhee. Rhee je 34 godine živeo u izgnanstvu u SAD (s mnogo manje dodira s vlastitom zemljom, i pod mnogo pomnijim nadzorom njegovih pokrovitelja nego Kim Il Sung, koji je posle pobeđe nad Japancima nazvan ruskom marionetom). Još uvek nisu jasne sve okolnosti Rheejevog povratka, ali izgleda da se vratio protivno željama Ministarstva inostranih poslova SAD, verovatno uz podršku MacArthura i delegata OSS, M. Prestona Goodfellowa.¹¹ Sam Rhee nije saradivao

⁸ Cumings, str. 562; upor. str. 61.

⁹ *Amerasia*, decembar 1945, str. 324—325. U to vreme su i Seul i SAD širili izveštaje o velikom broju ljudi koji beže iz sovjetske zone i o zlodelima koja se tamo čine. Međutim, Pauley, dosledni antikomunista, izveštava Trumana: »... Bio sam prisutan unakrsnom ispitivanju mnogih Korejaca-povratnika i svi su se slomili (sic-J.H.) i priznali da je ono što su govorili bilo ono što su čuli a ne ono što su videli«. (Pauley, *Report*, str. 139). Takođe je zanimljiva i Pauleyova napomena o Korejcima *povratnicima*: mnogi od onih koji su se kretali od Severa ka Jugu bili su ljudi koji se vraćaju u svoja sela, iz kojih su ih oterali Japanci ka Severu, naročito u Severnu Koreju i Mandžuriju. Upor. Cumings, *naved. delo*, str. 425—426.

¹⁰ Cumings, *naved. delo*, str. 417—418, 424—426.

¹¹ Novu svetlost na Rheejovu karijeru i njegov povratak baca Cumings, *naved. delo*, str. 188. James Cameron govori o »navodno plemenitom starom izgnaniku, krajnjem reakcionaru... Syngmanu Rheeju« (*Point of Departure*, Panther, London, 1980, str. 98). Sredinom 1948. američki politički savetnik, Joseph E. Jacobs,

sa Japancima i imao je reputaciju poznatog starog nacionaliste. Režim kojem je uskoro stao na čelo, bio je sastavljen uglavnom od dve grupe: nekadašnjih japanskih saradnika — posebno u ključnim sektorima vojsci i policiji, i desničara-američkih savetnika poput Goodfellowa, koji se potajno nadao da će biti u stanju da baci levicu u koncentracione logore.¹² Rhee nije bio samo džangrizav — bio je u početnom stadijumu senilnosti. On je prionuo na uklanjanje organizovane levice — i većine centra, pa čak i opozicije s desnog krila (njegovog glavnog rivala, nacionalistu Kim Kooa je ubio 1948. godine jedan oficir; glavni vođa centra, Yo Un-hyong je bio ubijen jula 1947. u po bela dana na seulskoj ulici, pred očima policije).

Pored toga, Rheejev režim nije imao nikakvu politiku ekonomskog oporavka (po mnogo čemu, bio je to ponovni povratak Yieovog režima koji je vladao Korejom čitavih petsto godina pre japanske okupacije). Širom Juga je bilo mnogo seljačkih pobuna, naročito 1946.

Narodni komiteti su praktično bili uništeni na Jugu 1947, ali Rhee i SAD nisu bili u stanju da uspostave stabilan režim, te su se SAD obratile Ujedinjenim nacijama pokušavajući da preko njih legitimiziraju Rheejovu vladu, barem na Jugu — i da je, ako je moguće, prošire i na Sever. Istorija ove neverovatne prevare je opisana na drugom mestu.¹³ Ovde su bitne dve stvari. Prvo, odvojenim izborima na Jugu su se protivili svi politički vođi u celoj Koreji, osim Rheeja, i osnovano se može pretpostaviti da je 80% organizovanih političkih snaga bilo protiv takvih izbora. Svi najznačajniji političari Juga, među njima i vrlo konzervativni Kim Koo i Kimm Kiu-sic, putovali su na Sever, gde su održane dve opštenacionalne konferencije koje su bile pokušaj da se spreči podela zemlje.¹⁴ (Teško za-

pisao je da »on [Rhee] definitivno pati od kompleksa mesije... Neki njegovi prijatelji kažu da je ujutro obično racionalan, ali da je po podne sasvim van sebe«. (Navedeno u: Charles M. Dobbs, *The Unwanted Symbol: American Foreign Policy, the Cold War, and Korea 1945—1950*, Kent State University Press, 1981, str. 154; Dobbov naslov je tipičan za izvesnu opravdavajuću školu »slučajaja«.) Možda je najbolji tekst o Rheeju upravo onaj kome je on sam autor, tj. njegov intervju dat *U. S. News and World Reportu*, 13. VIII 1954.

¹² Pismo Goodfellowa američkom generalu Johnu R. Hodgeu, komandantu okupacije, 21. VI 1946, navedeno kod Cumingsa, *naved. delo*, str. 532.

¹³ Time sam se bavio u radu »The United Nations and Korea«, u: Frank Baldwin, ur., *Without Parallel: The American-Korean Relationship Since 1945*, Pantheon Books, New York, 1974.

¹⁴ O tome je iscrpno reč, uz osvrt na sporna pitanja u »The Korean Revolution« u mojoj knjižici *Three Articles on the Korean Revolution*, AREAS, London, 1972, str. 12—13. (Verzija pri-

misliv događaj u Nemačkoj 1948!) Drugo, UN bez obzira na političku volju i opredeljenje, nikada nisu imale ni ljudi ni sredstava da bi bile tačno obavestene o tome što se stvarno zbiva na Jugu, još manje da bi kontrolisale izbore 1948. godine.

Na temelju ovog unilateralnog poteza, formirana je avgusta 1948. Republika Koreja (ROK), s prestonicom u Seulu i Rheejom kao predsednikom. Ona je polagala pravo na jurisdikciju nad celom zemljom.

Istog meseca su održani još jedni izbori. Sever tvrdi da je u njima učestvovao (tajno) i Jug sa 77,52% birača i Sever, sa 99,97%. Upravo na tim izborima, režim uspostavlja septembra 1948. u Pjongjangu Demokratsku Narodnu Republiku Koreju (DPRK) i temelji njeno pravo da zastupa čitavu naciju.¹⁵

Protivno i ondašnjim i sadašnjim tvrdnjama Zapada, nekog izjašnjavanja je doista bilo u nekim južnim oblastima, kao i na Severu, ali Merrill sigurno ispravno stoji na stanovištu da su tvrdnje DPRK preterane.¹⁶ Osnovni problem u vezi s tim tvrdnjama je da su one u biti neproverljive. Pretenzije DPRK nisu i ne mogu biti opštepriznate, ni u samoj Koreji ni u inostranstvu. Pretenzija DPRK da predstavlja čitavu naciju ima osnova, ali ne po strogo legalnom (i neproverljivom) kriterijumu. Specifična politička konfuzija koja je prevladala na leviци (sem u komunističkom pokretu »koji je bio na liniji«) u momentu izbijanja korejskog rata u junu 1950, objašnjiva je delimično sledećim međusobno povezanim činjenicama: a) stajanjem UN iza ROK i b) neuspelom/nesposobnošću DPRK da utemelji svoje pravo ne samo kao legitimne vlade sverne polovine Koreje, nego kao organizovane snage koja ima pravo, ili bar najviše osnova da predstavlja čitavu korejsku naciju. Razlozi za to se svode na spoj: 1) istinskog nepoznavanja Koreje i njenog revolucionarnog pokreta, i 2) spajanja (namernog i nenamernog) Kima i Staljina i DPRK i SSSR. Retko ko je na Zapadu uopšte mogao zamisliti da je Kim nezavisan od Rusije ili da bi mogao biti nezavisan u savezu s njom. Zapadna leвица nije bila u stanju da situira DPRK i Korejsku radničku (komunističku) partiju (KWP) ni u njihov lokalni korejski, ni u međunarodni kontekst.

premljena za štampu se pod istim naslovom pojavila u: *Socialist Revolution*, San Francisco, t. 1, br. 6, 1970.)

¹⁵ *The U. S. Imperialists Started the Korean War*, Foreign Languages Publishing House, Pyongyang, 1977, str. 67—68. Ovo je vrlo korisno izlaganje DPRK strane u sporu s mnogo pozivanja na zapadne izvore (od kojih su mnogi očito indirektno prevedeni s japanskog).

¹⁶ John Merrill, »The Cheju-do Rebellion«, *Journal of Korean Studies*, Seattle, t. 2, 1980, str. 177—178.

3. Pozadina i početak rata

Kažu da se Gertrude Stein, umirući, podigla na svojim jastucima i zapitala okupljene oko njenog kreveta: »Šta je odgovor?« Potom je pala natrag i kad su svi pomislili da je preminula, ona se još jednom pridigla i rekla: »Šta je pitanje?«, posle čega je umrla. Čudnovato je da je osnovno pitanje koje se postavlja u vezi s korejskim ratom: »Ko ga je otpočeo?« Čak i na levisi se to obično smatra ključnim. Međutim, to pitanje se nikad ne postavlja o vijetnamskom ratu, na primer. Distanca se lako pokazuje čim se postavi pitanje: »Ko je otpočeo vijetnamski rat?«

Korejski rat je u biti bio građanski rat, kojeg je strana intervencija (1945) odložila, dodatno komplikovan izvana nametnutom podelom zemlje, te dakle, u formi koju je najzad poprimio, u krajnjem prouzrokovan tom stranom intervencijom. Da nije bilo američke (i ruske) okupacije i podele, levica bi lako uzela u svoje ruke čitavu Koreju, baš kao što je učinila u Jugoslaviji. Nije Severna Koreja izvršila invaziju na Južnu Koreju juna 1950, nego je to učinio američki imperijalizam 1945.

Pozadina rata svodi se na dve okupacije i uspostavljanje dva odvojena režima, od kojih je svaki tvrdio da ima jurisdikciju nad čitavom zemljom. Kada su SAD i SSSR okupirali po polovinu zemlje, neokončane građanske borbe bile su delom prigušene — malo represijom, delimično zahvaljujući redistribuciji levice i desnice: jedna se vezala za Sever, druga za Jug. Između ostalog, ova političko-geografska redistribucija značila je i da su oba režima sačinjena od ljudi kako iz Severne tako i iz Južne Koreje (to je naročito važno kada je reč o vojsci Juga u kojoj su vojnici i zapovednici bili, gotovo isključivo, bivši saradnici Japanaca, među kojima i mnoge izbeglice sa Severa, rešene da svrgnu vladu u Pjongjangu).

Posle proglašenja DPRK 9. septembra 1948, SSSR je izjavio da će svoje oružane snage povući do kraja te godine, što je i učinio. SAD su svoje snage povukle sredinom 1949, ostavljajući samo KMAG (Grupa vojnih savetnika u Koreji).¹⁷

Neposredna pozadina rata ima dva osnovna aspekta, oba krajnje potcenjena u konvencionalnoj literaturi. Prvi je stanje potpunog razdora i nemira unutar ROK, čak i

¹⁷ Robert K. Sawyer, *Military Advisors in Korea: KMAG in Peace and War*, Department of the Army, Office of the Chief of Military History, Washington, D. C., 1962, str. 42. KMAG je bila Grupa američkih vojnih savetnika u Koreji [US Korean Military Advisory Group].

u samom državnom aparatu, u periodu od njenog osnivanja sredinom 1948. pa do 25. juna 1950. Drugi su veoma oštre pogranične borbe koje su otpočele naročito žestoko od sredine 1949. godine.

Prema zvaničnoj američkoj vojnoj povesti rata, južnjačka armija se raspala ubrzo posle 25. juna 1950.¹⁸ Jedan od razloga je, sigurno, bila i činjenica da su se i vojska i država već izvesno vreme pre toga nalazile u stanju dezintegracije. Odmah po osnivanju ROK, nova armija je bila gotovo razbijena nizom unutrašnjih pobuna, tokom kojih su pobunjeničke trupe osvajale i držale pod svojom kontrolom veće gradove i do čitavu nedelju dana. Ne zna se koliko je oficira pobijeno dok velike čistke nisu okončane. Maja 1949. su dva bataljona prebegla s oficirima u DPRK;¹⁹ i jedan vojni brod se pobunio i takođe prebegao na Sever.

U isto vreme je delovao dosta širok gerilski pokret, naročito u planinskim oblastima i na ostrvu Čeju, na južnoj obali. Bezbrojne su bile čarke i ubistva omražene Rheejove policije. Američko-Rheejevu operaciju protiv gerilaca na ostrvu Čeju Cumings naziva »jednom od najbrutalnijih, najdoslednijih i najintenzivnijih antigerilskih operacija u poratnoj Aziji«. ²⁰ Verovatno je da je oko sto hiljada ljudi bilo ubijeno u borbama i masakrima u Južnoj Koreji još pre no što je korejski rat izbio. Treba konstatovati i da je ovoliki stepen surovosti i nasilja bio u upadljivoj nesrazmeri sa zanemarljivim nasiljem među Korejcima u vreme oslobođenja od Japanaca.

Povrh svega, Rheejev režim je bivao sve izolovaniji. Američki Kongres je počeo da reže fondove, a na (nameštenim) izborima maja 1950. Rhee i njegove pristalice jedva dobijaju zanemarljivu manjinu mesta u Nacionalnoj skupštini. Rhee, i ovog puta, reaguje nasiljem. Njegova policija upada u Skupštinu i hapsi 22 poslanika: šesnaestorici su bile razbijene glave, rebra polomljena ili probijene bubne opne. Do juna 1950. Rheejev režim se lju-ljao.²¹

¹⁸ Roy E. Appleman, *South to the Naktong, North to the Yalu*, Department of the Army, Office of the Chief of Military History, Washington, D. C., 1956, str. 34.

¹⁹ Se-Jin Kim, *The Politics of Military Revolution in Korea*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1971, str. 55.

²⁰ Cumings, *naved. delo*, str. 349; Merrill, *naved. delo*, napomena 16 prvo je ukazivanje na pobunu na ostrvu Čeju, kraj južne korejske obale.

²¹ Andrew Roth, »Korea's Impending Explosion«, *The Nation*, 13. VIII 1949, str. 152. O slabosti Rheejevog režima vid. studiju CIA »Prospects for the Survival of the Republic of Korea«, 28. X 1948, koja je navođena kod Johna Merrilla, »Internal Warfare in Korea«, u: Bruce Cumings, ur., *Child of Conflict: The*

Tokom čitavog ovog peioda su trajale čarke duž 38. paralele. Nekako oko sredine 1949. one su počele da se šire. Na Zapadu ni o obimu ni o uzrocima ovih sukoba nikada nije rečena cela istina. Šef KMAG, general William Roberts je avgusta 1949. pisao svom prijatelju, generalu Boltéu: »Svaki od njih [sukoba] bio je, po našem mišljenju, uzrokovan upadima malih južnokorejskih grupa severno od paralele. U svakom su se čuli karakteristički povici južnokorejske vojske 'Napad, pojačanje, municija!'... Južnokorejci žele da izvrše invaziju Severa... Većina incidenata je posledica nervoze suparničkih lokalnih grupa. I Sever i Jug greše: napadi Severa nikada nisu bili ni približnih razmera.«²² Bivši zapovednik južnjačke mornarice, kontraadmiral Lee Young-woon, rekao mi je da je avgusta 1949. izveo po naređenju Rheejevog ministra odbrane, Shin Sin-moa, ničim provociran napad na mornaricu DPRK u Monggampou. »Morate takve stvari uzeti u obzir«, kazao je general Lee. I bivši šef južnjačke obaveštajne službe, brigadni general Choi Duk Shin mi je rekao: »Pre svega morate imati na umu da su većinu oficira-zapovednika južnokorejske vojske činile izbeglice sa Severa koje su mrzele komunizam. One su i pre toga (tj. pre 25. juna 1950) nekoliko puta prodirale i do 3—4 milje na Sever... Činjenica je da je visokim oficirima Juga rat bio potreban.«²³

Ključno pitanje, dakle, uopšte nije: »Ko je ispalio prvi metak 25. juna ujutro?« Pravo pitanje je: zbog čega su pogranične čarke *baš u tom momentu* prerase u pravi rat, i koji su to politički i vojni faktori učinili da se DPRK odluči da nasilno pređe 38. paralelu i krene na Jug?

Odgovor treba tražiti u složenom spoju unutrašnjih i međunarodnih činilaca. Konvencionalne zapadne analize prenaglašavaju međunarodne nauštrb lokalnih faktora i, razume se, većma ističu komunističku zaveru nego desničarsko-američke severnopacifičke intrige. Međutim, ključna je i jednostavna činjenica da je Koreja bila posve zrela

Korean-American Relationship, 1943, 1953, University of Washington Press, Seattle, 1983, str. 144.

²² Roberts Bolteu, 19. VIII 1949, navedeno kod Merrill, *isto*, str. 148.

²³ Moji intervjui s brigadnim generalom Leejem i generalom Choiem, u Njujorku, 3. IV 1973. O japanskoj prošlosti članova generalštaba južnokorejske armije vid. kod Kima, *The Politics of Military Revolution*, naved. izdanje. Na početku korejskog rata svi viši komandanti južnokorejske vojske — osim jednog jedinog — bili su bivši pripadnici japanske vojske. Korejsku narodnu armiju (KPA) su, pak, predvodili isključivo veterani pokreta otpora protiv Japanaca. Prikladnu analogiju bi predstavljala borba bivših SS-ovaca u zapadnoj vojsci protiv Titovih partizana, recimo.

za revoluciju, koju su SAD zaustavile na Jugu. DPRK je oštećena strana ne po tom osnovu što je južnjačka armija upala na njenu teritoriju ujutro 25. juna, već po osnovu akreditiva što ih ima da predstavlja čitavu naciju (što je kriterijum koji, u stvari, prihvataju sve strane u sporu).

Moja je hipoteza da je DPRK donela *političku* odluku, u veoma kratkom roku — i *samostalno* — da pređe 38. paralelu i izazove slom Rheejevog režima, nadajući se da se to može završiti bez ili pre američke intervencije. Ova karta je izgubila — ali je malo nedostajalo da dobije. Rheejev režim se stvarno raspao znatno pre ulaska Narodne armije (KPA). Čini se da je stanovništvo Juga, u celini, pozdravilo oslobođenje od Rheeja.²⁴ KPA je bila u stanju da naoruža veliki broj lokalnih stanovnika, ali su SAD bile u stanju da se dočepaju dela jugoistočne Koreje i da odatle, nakon iskrcavanja u Inčonu septembra 1950, otpočnu ponovni ulazak u Koreju.

U svemu je najmanje jasna uloga Rheeja i njegovih ličnih saveznika. Richard Nixon je, mnogo kasnije, pisao da je 25. jun bio »njihov loš proračun, zasnovan na našem pogrešnom tumačenju.«²⁵ Usledili su lažni napadi, pravi okršaji i čarke duž 38. paralele, praćeni velikim artiljerijskim bitkama, a avgusta 1949. i pokušaj admirala Leeja da potopi čitavu severnu flotu.

Dva argumenta govore protiv linije DPRK i komunističke koja tvrdi da je Rhee otpočeo rat. Prvi je da su se armija i država na Jugu posve raspale odmah nakon 25. juna 1950, a da je sam Rhee bio gotovo izbačen i s položaja i iz same Koreje. Drugi pokazuje da, iako su SAD

²⁴ »...milioni Južnokorejaca su pozdravili mogućnost ujedinjenja, makar i u uslovima komunizma. Oni su preživeli policijsku brutalnost, intelektualnu represiju i političke čistke. Malo ih je bilo spremno da se bori za profitere, ili umre za Syngmana Rheeja. Samo 10% stanovnika je napustilo Seul, mnogi vojnici su dezertirali, a brojne javne ličnosti, među kojima i Kimm Kiu Sic, prišle su Severu.« (Alfred Crofts, »The Case of Korea: Out Falling Ramparts...«, *The Nation*, 25. VI 1960, str. 547.) Rhee i njegove pristalice su tvrdili da su oni južnjački političari (uključujući neke poslanike) koji su prešli na Sever, kada je izbio korejski rat, bili ubijeni. No, nedavno je čovek, koji ih je pre juna 1950. poznao, sreo jednoga od njih i uverio se da su i onaj koga je sreo i drugi živi i zdravi 1982. godine (privatna informacija autora). Ovde nema dovoljno prostora za razmatranje svih spornih pitanja, ali pokušao sam da pokrenem diskusiju o početku rata u »What Happened in Korea?«, *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, vol. 5, br. 3, novembar 1973. i u »The Korean War: Some Notes on Evidence and Solidarity«, *isto*, vol. 11, br. 3, 1979. (Nadalje za časopis koristim kraticu BCAS.)

²⁵ Richard Nixon, *The Real War*, Warner Books, New York, 1980, str. 254, navedeno kod Bruce Cumings. »Introduction: The Course of Korean-American Relations 1943—1953«, Cumings, ur., *Child of Conflict*, naved. izdanje, str. 49.

ušle u rat prilično brzo, ta brzina nije bila dovoljna za momentalni napad na DPRK 25. juna 1950. godine. Oba argumenta zavređuju da budu razmotrena.

Što se tiče prvog: on ne znači ništa drugo do da se ROK raspala, što dokazuje da je bila u lošem stanju. Gledano s veće vremenske distance, jasno je da ga je, iako se Rhee na početku povlačio, korejski rat spasao: bez njega bi Rhee bio gotov, što su i neki američki viši oficiri smatrali.

Niko ne može sporiti istorijske dokaze o tome da je Rhee sa svojim vojnim vrhom želeo da napadne Sever, da je taj napad planirao i nastojao u sve da uvuče i SAD. Na osnovu dostupnih izvora to nije sporno. U takvoj situaciji postoje bar dve mogućnosti. Prva je da je Rhee, juna 1950, znao ili mislio da američka pomoć stiže. Druga je da je smatrao da bi *mogla*, te je povukao jednostrani potez *kako bi* prinudio SAD da se umešaju, čak i ako njegov prvi potez ne uspe (tj. da ne bude stvarni prodor na Sever). Pošto se većina zapadnih izvora slaže u tome da je Rheeja pre 25. juna 1950. zadržavala samo jedna jedina stvar — nedostatak podrške američkog vrha invaziji Severa — treba videti da li se u tom pogledu išta promenilo sredinom 1950. godine.

DPRK je dobro iskoristila posetu Johna Foster Dullesa Južnoj Koreji sredinom juna 1950. Dulles je obišao 38. paralelu, govorio u Nacionalnoj skupštini i privatno se sreo s Rheejom. Prema izvorima, on je Rheeju dao vrlo snažnu — *i neograničenu* — podršku, bez ikakvog protivljenja Rheejovoj otvoreno iznetoj nameri da napadne Sever. DPRK tvrdi, ne bez svake osnove u dokumentima, da je Dulles otišao i dalje.²⁶ Ove tvrdnje se na Zapadu uglavnom odbacuju.

Međutim, postoje čvrsti dokazi koji govore da je DPRK ispravno protumačila Dullesovu posetu kao zaokret u američkoj politici. MacArthur stvarno u svojim memoarima piše da je Dulles »očigledno preokrenuo« američki stav prema Rheeju — tačno nedelju dana pre no što je počeo rat.²⁷ Nikada dovoljno pomno nije razmotrena mogućnost da je Rhee Dullesove izjave mogao protumačiti i tako da znače da bi on, počinjući rat, mogao prinuditi SAD da ga pomognu — ili čak i mogućnost da je on tu

²⁶ Ministarstvo inostranih poslova Demokratske Narodne Republike Koreje, *Documents and Materials Exposing the Instigators of the Civil War in Korea: Documents from the Archives of the Rhee Syngman Government*, Pyongyang, 1950, posebno poglavlje IV. O tome vidi niže, a o događajima juna 1950. i Dullesovoj poseti sam pisao u »The Korean War...«, BCAS, XI, 3, 1979.

²⁷ Douglas MacArthur, *Reminiscences*, Crest Paperback ed., New York, 1965, str. 371.

podršku unapred bio dobio, možda od *jednog dela* američkog režima. Tada bi bilo shvatljivo i to što je Rhee krenuo u napad i bio primoran na povlačenje (postoji i mogućnost da je bio toliko dementan da je očekivao slom DPRK). Zapadni izvori u celini sramno potcenjuju, ili čak skrivaju, Rheejovu doslednu ratobornost — njegovu želju da napadne DPRK i pre juna 1950, njegovo nastojanje da spreči okončanje rata krajem 1953, kao i njegov trud da dobije američku podršku za novi rat 1953—1954. godine.

Postoji još jedna mogućnost: da je i DPRK, takođe, protumačila Dullesove izjave tako da znače da će SAD ubuduće čvršće stajati iza Rheeja, koji će, stoga *ili* napasti — u kom bi se slučaju SAD umešale kad za to budu spremne (tj. vrlo brzo, ali možda ne odmah) — *ili* da nade DPRK da će Rheeja zbaciti domaća opozicija više ne mogu biti dugog veka. Moramo se zamisliti i nad činjenicom da je KPA krenula u napad 25. juna, prema američkim izvorima, mobilizovana manje od polovine — što nije baš normalan način da se otpočne ofanzivni rat. Američki ambasador u Seulu, John Muccio je, mnogo godina kasnije, izjavio: »Imao sam osećaj da ako su komunisti i približno inteligentni koliko mi smatramo da jesu, onda ne bi ni trebalo da pribegnu sili jer Jug ima odviše slabosti«.²⁸

Nedovoljna spremnost SAD se može tumačiti na različite načine. Nekolicina vodećih američkih ličnosti je izjavila da su one pozdravile korejski rat. Američki državni sekretar Dean Acheson je kasnije priznao: »Koreja se istrčala i spasla nas«.²⁹ General Van Fleet, komandant 8. armije kaže da je »Koreja bila blagoslov. Moralo je biti neke Koreje, ovde ili negde drugde u svetu«.³⁰ Dakle, ne može se odbaciti ideja da su *neki* američki zvaničnici želeli *neki* rat. To što Amerika nije bila spremna za momentalni kontranapad u Koreji (mada je bila spremna kako za momentalnu *političku* akciju tako i za momentalnu vojnu odmazdu) nije nespojivo s mogućnošću da je *deo* američkog aparata blagonaklono gledao na rat u Koreji.

Antikomunizam je, prirodno, uzeo oblik ne samo pripisivanja rdavih namera DPRK nego i predstavljanja Kim Il Sunga kao ruske marionete. Bilo je to, najzad, upravo

²⁸ John J. Muccio, May 1975; u: Francis H. Heller, ur., *The Korean War: A 25-Year Perspective*, The Regents Press of Kansas, Lawrence, 1977, str. 11.

²⁹ Na seminarima u Princetonu, 9. VII 1953, navedeno kod Cumingsa u »Introduction«, Cumings, ed., *Child of Conflict*, str. 49.

³⁰ *New York Journal-American*, 19. I 1952, navedeno u: I. F. Stone, *naved. delo*, str. 348. Mogućnost da su SAD želele povratak izgubljenog u Koreji postaje verovatnija zbog činjenice da je prvi pokušaj obaranja jednog komunističkog režima posle drugog svet-skog rata — onaj u Albaniji 1949. godine — upravo bio propao.

ono vreme kada je Dean Rusk, čovek koji je zapravo povukao liniju podele kroz Koreju 1945, nazivao Narodnu Republiku Kinu »slovenski Mančukuo«. Pomisao da bi se DPRK mogla uzeti ozbiljno, da ona ima vlastitu istoriju i revolucionarno iskustvo i da bi Kim mogao biti još jedan Tito, gotovo nigde se nije čula. Najređe od svega se pominjalo da su Kim i KPA (Korejska narodna armija) mnogo bliže povezani s Kinom nego sa Rusijom, i da su njihovi odnosi sa Staljinom oduvek prilično teški.

Hruščovljevi memoari, objavljeni na Zapadu pod naslovom *Hruščov se seća* 1970—1971. godine, nude sjajan primer složenosti problema upotrebe i procenjivanja svedočanstava. U njima se nalazi veoma zanimljivo poglavlje o korejskom ratu (tom 1, deo 2, pogl. 11). Hruščovljevo poglavlje se dosledno koristi — na potpuno nekritičan način — premda je njemu ne samo neophodna procena, nego se, nakon što je takvo procenjivanje obavljeno, pokazuje da s njim nešto nije u redu: problem je ne u tome da li su ili ne sami materijali autentični, nego da li objavljeni tekst tačno reprodukuje ono što je Hruščov govorio u magnetofon. John Merrill je pokazao da to nije slučaj.³¹

U objavljenoj verziji se nedvosmisleno opisuju dve posete Kim Il Sunga Moskvi u doba pre korejskog rata. Na osnovu tih opisa uglavnom svi zaključuju da je Kim planirao rat sa Staljinom. No, dok se u objavljenom tekstu samouvereno kaže: »Kim se vratio kući a potom opet došao u Moskvu kada je sve smislio« (str. 394), u integralnom transkriptu stoji: »Po mom mišljenju, ili je bio utvrđen datum njegovog povratka ili je trebalo on da nas obavesti čim završi razradu svih svojih ideja. Potom se ne sećam kog je meseca ili godine (podvukao J. H.) Kim Il Sung došao i izneo svoj plan Staljinu.«

Čak ni obaveštajna služba SAD ne poseduje ni trag druge Kimove posete i za nju ne postoji nikakva nezavisna potvrda. Oslanjanje na Hruščova kao na dokaz da se Kim opet pojavio u Moskvi kako bi sa Staljinom uskladio plan o otpočinjanju rata, biva ozbiljno uzdrmano činjenicom da Hruščov nije u stanju da datira prvu Kimovu posetu. Objavljeni tekst: »Negde... krajem 1949. Kim Il Sung je stigao... na konsultacije sa Staljinom« (str. 393). (Kim je bio u Moskvi zapravo marta 1949, čitavih 15 meseci pre izbijanja korejskog rata.) Na trakama, pak, Hruščov čak ne može ni godinu da pogodi: »Ne sećam se koje je to godine bilo, ali po mom mišljenju, čini se, 1950...«

³¹ John Merrill, kritičko ispitivanje *Khrushchev Remembers* u *Journal of Korean Studies*, vol. 3, 1981, str. 181. (Brojevi stranica dati u tekstu u zagradama odnose se na britansko Penguinovo izdanje iz 1977.)

Tako nam originalna traka pokazuje da Hruščov dokazano Kimovu posetu smešta čitavu godinu kasnije (pri tom je vreme veoma važno), dok navodnu drugu posetu uopšte nije u stanju vremenski da smesti. Hruščov je možda u pravu, ali to teško da je dovoljno valjan dokaz na koji bi se moglo osloniti.

Ipak se na Hruščovljeve memoare u objavljenoj verziji i dalje mnogi pozivaju, bez trunke kritike, pa čak ni ispitivanja.

Drugi tekst koji se često navodi u prilog tvrdnji da je Sever planirao i otpočeo rat jeste članak što ga je u *Lifeu* objavio Pawel Monat, za koga se kaže da je bio »poljski vojni ataše u Severnoj Koreji tokom korejskog rata«. On je to doista i bio, ali Monat u Koreju nije stvarno stigao do jula 1952. On je imao predstavu o tome kako je rat počeo — ali ona je bila sasvim iz druge ruke, mnogo poznija od događaja — i sumnjivo prikladna. Većinom se pri pozivanju na njegovu verziju navodi članak iz *Lifea*, a sasvim retko detaljna verzija iz njegove knjige *Spy in the U. S.* (Špijun u SAD).³² I ovde valja uzeti u obzir kontekst svedočanstva, a kontekst je prebegavanje u SAD.

Standardna zapadna verzija — da su Rusi potakli i potpomagali rat — dobija udarac i s posve neočekivane strane, iz izvora nedavno otvorenih za javnost u britanskim arhivama: od Douglasa MacArthura lično.³³ James (sada ser James) Plimsoll izveštava 21. novembra 1950. da mu je MacArthur rekao da »nije pronađen nijedan dokaz postojanja veze između Sovjetskog Saveza i severnokorejske agresije. Jedina eventualna veza bila je upotreba ruske opreme...« MacArthur pominje i »slučajno« bombardovanje Sovjetskog Saveza — za koje je Rusija čak odbila odštetu. Sovjetski Savez se nije žalio ni kad su Amerikanci pogodili elektrocentralu u Severnoj Koreji koja je snabdevala strujom sovjetski daleki istok. Plimsoll nastavlja: »7. MacArthur je mišljenja — da su stvarno oni potakli severnokorejsku agresiju, Rusi ne bi tako potpuno okrenuli leđa Severu, ne pružajući mu uopšte nikakvu pomoć. Bila bi to najveća izdaja u istoriji od kada je Juda primio njegovih trideset srebrnjaka.«

Zapadna interpretacija isto tako ne uspeva da pruži nikakvo racionalno objašnjenje ponašanja SSSR u OUN

³² Monatov mnogo navođeni (ali slabo čitani?) članak nalazi se u *Lifeu* od 27. VI 1960; dok se tekst ponavlja i u: Pawel Monat sa Johnom Dilleom, *Spy in the U. S.*, F. Muller, London, 1964, str. 193. i dalje.

³³ Public Records Office (nadalje PRO), (UK) FO 371/84075. Plimsoll je bio šef australijske delegacije u UNCURK (Komisiji UN za ponovno ujedinjenje i rehabilitaciju Koreje).

(sem ako ultramakijavelistička teza da je Staljin želeo da se Kim kuva u sopstvenom sosu nije tačna, u šta sumnjam). Rusi su bili odsutni kada se raspravljalo o priznavanju Narodne Republike Kine, ali se čini neshvatljivim — čak i kao prevara — da bi ostali pri istom stavu da su znali da će rat izbiti.

U završnici sage o OUN, vredi pomenuti i u kojoj je meri čitava struktura organizacije bila preplavljena antikomunizmom i antikomunistima. Dve trećine osoblja u centrali OUN činili su američki građani, pod strogom kontrolom FBI, izloženi stalnoj antikomunističkoj prisotnosti.³⁴ OUN je mnoge od svojih ključnih odluka donela na osnovu neadekvatnih informacija kojima su često manipulirali generalni sekretar Trygve Lie i američki zvaničnici. Neke informacije koje su dopirale do OUN poticale su od predstavnika Organizacije u Koreji, ali su neke poticale iz očito nepouzdanih izvora, a neke čak iz jamačno netačnih izveštaja, poput Syngman Rheejevih, njegovog ministra odbrane i oficira njegove armije.

Kada je izbio rat, OUN su, po prvi put u svojoj istoriji, izneverile temeljno načelo da se moraju saslušati obe strane u sporu. DPRK je bila lišena prava da brani svoju stvar. U jesen 1950. DPRK je dostavila UN fotostatičke kopije materijala zaplenjenih u Seulu, koji su išli njoj u prilog. Nekim od ovih materijala, koji dokazuju da je Rhee planirao invaziju Severa, autentičnost su potvrdili, bilo njihovi tvorc, bilo primaoci (među njima i jedan službenik američke ambasade i jedan bliski [američki] savetnik Rheejev). Koliko mi je poznato, nijednom od ovih dokumenata, nijedan živi neposredni svedok, nije odrekao autentičnost. Dokumenti su stigli u OUN i novembra su svima stavljeni na uvid radi konsultacije. Posle toga su nestali.³⁵

³⁴ Shirley Hazzard, »The Betrayal of the Charter«, *Times Literary Supplement*, London, se. 17. IX 1982, str. 967—968. predstavlja izvanredno izlaganje i kritiku standardne samozadovoljne varijante oličene u: Evan Luard, *A History of the United Nations*, koju Hazzardova prikazuje. Neke podatke o Trygve Lievim kombinacijama i mahinacijama iznosim u tekstu »The United Nations and Korea«. Vrsnu analizu predstavlja, Marie-France Labouz, *L'ONU et la Corée*, Presses Universitaires de Paris, Paris, 1980.

³⁵ Potvrda o tome da su dokumenti stigli do OUN nalazi se u »Zabelešci sekretarijata«, od 6. XI 1950. godine. (UN document, A/C, 1/565/Add 1). Informacija o tome da su nestali potiče iz autorovog telefonskog razgovora s jednim višim službenikom OUN, 19. juna 1984. u Njujorku. Moguće je da su u *Documents and Materials exposing...* (naved. u nap. 26) koje je 1950. godine izdalo Ministarstvo inostranih poslova DPRK, neki ili čak svi dokumenti koji su u fotostatičkoj formi bili poslani OUN, ali nisam bio u stanju da to utvrdim. Knjiga sadrži i zanimljiva priznanja viših službenika Rheejevog režima koje je zarobila KPA.

Osim što su se prema DPRK odnosile rđavo, OUN kao telo ni za trenutak nisu ušle u bit problema i njegove korene, što znači da su i same, manipulirane od strane SAD, pomogle da se stvori i potvrdi legitimitet jednog nerepresentativnog režima, koji je, kao takav, predstavljao pretnju miru kako u Koreji tako i u celom svetu. Opravdane pritužbe u tom smislu što ih je DPRK prosledivala OUN, i pre juna 1950, bile su uvek bez oklevanja odbacivane.

4. Politički karakter rata

Antikomunizam je na Zapadu stupio u akciju kako bi korejski rat lišio svih njegovih suštinskih karakteristika: manje je bio građanski rat, a više deo hladnog rata; premda rat s očevidno lokalnim korenima, on je povezan s Kremljom, a uz degradaciju korejskog revolucionarnog pokreta je išlo nipodaštavanje Rheejove ratobornosti; iako rat s mnogo svojstava oslobodilačkog rata od tirana, bio je prikazivan kao ničim opravdana invazija koja je donela samo jad i masakre stanovnicima Juga.

Običnom građaninu je bezmalo čitavo vreme bilo stvarno nemoguće, ili bar izuzetno teško, da otkrije šta je istina. U SAD je postojala veoma stroga cenzura dopisa iz Koreje. Isto su uveli i vlasnici novina u Britaniji: James Cameron je podneo ostavku u *Picture Postu* zato što nije objavljen njegov izveštaj o Rheejevom zlodelima; René Cutforthovi izveštaji o napalmu su bili zabranjeni na BBC.³⁶ U SAD su senatori McCarran i McCarthy jurili domaće disidente u poznatom lovu na veštice, koji je bio veoma povezan s Korejom no što se priznaje (prva optužba protiv Owena Lattimorea bila je, recimo, povezana s Korejom).³⁷

Antikomunizam i odbijanje da se upozna korejsko društvo odigrali su jednako važne uloge u tretmanu dve ključne (i povezane) epizode rata: okupacije/oslobođenja

³⁶ Cameronovo sećanje nalazi se u njegovom *Point of Departure*, str. 145. i dalje; René Cutforthova setna razmišljanja nalaze se u: *The Listener*, 11. XI 1969, str. 342—343; lično sam imao dva nezaboravna susreta sa pokojnim René Cutforthom, kome dugujem mnoge fascinantne informacije i uvide u korejski rat. Sja-jan prikaz cenzure štampe u Koreji nalazi se kod Philipa Knightleya u: *The First Casualty*, André Deutsch, London, 1975.

³⁷ Stanley I. Kutler, *The American Inquisition: Justice and Injustice in the Cold War*, Hill & Wang, New York, 1982, sadrži zanimljiva poglavlja o Lattinmoreu i Johnu W. Powellu, s dosta novih vrednih podataka o vezi između Koreje i američkog lova na veštice.

Juga od strane severnokorejske armije i okupacije Severa od strane američko-UN (trupe 16 američkih saveznika) — Rheejevih snaga.

Ponovno ujedinjenje I (jun-septembar 1950)

Po standardnoj zapadnoj verziji, severnokorejska vojska je bila neprijateljski dočekana; Sever je nametnuo tuđinski komunistički okupacijski režim i, potom, usledili su brojni pokolji.

Po verziji DPRK, severnokorejska vojska je bila toplo dočekana; reaktivirali su se narodni komiteti i novi se režim uglavnom oslanjao na komuniste s Juga; novi režim je naoružao brojne stanovnike Juga; sprovedene su mnoge reforme, među njima i agrarna reforma i ukinuta je nejednakost žena; Rheejev režim je vršio masovne pokolje na Jugu, idući ispred KPA — jednako u pozadini borbe i u oblastima koje je Rhee iznova osvojio pošto je KPA bila potisnuta septembra 1950.³⁸ Po zvaničnoj verziji DPRK (posle avgusta 1953), i novi režim narodnih komiteta je počinio neka ubistva i zločine tokom juna-septembra 1950.³⁹

Ovde nema prostora da se razmrsi kako treba čitavo klupko protivrečnih svedočanstava na sveobuhvatan način, ali je osnovno sledeće:

a) KPA je *doista bila* toplo dočekana; tome najviše u prilog govore sećanja američkog generala Deana.⁴⁰

b) Osnov novog režima su *zaista bili* lokalni narodni komiteti, koji su, iako im je Rheejeva represija znatno smanjila broj, s mnogo više prava no druga tela, mogli biti smatrani predstavnicima naroda.

c) KPA je *zaista* naoružala i regrutovala izuzetno veliki broj lokalnih stanovnika (procene se kreću između 400 i 500 hiljada⁴¹). Neki zapadni kritičari drže da je reč

³⁸ Verzija DPRK se može naći u *The U. S. Imperialists Started the Korean War*.

³⁹ Odmah po završetku korejskog rata, DPRK je sudila — i osudila na smrt — grupu vodećih južnjačkih komunista (BBC, *Summary of World Broadcasts*, deo V (Daleki istok), br. 277, 18. VIII 1953, str. 36—56). Ovu mračnu aferu sam pokušao da razmrsim u »The Korean War Notes...«, BCAS, XI, 3, 8. Iako nema razloga da se sumnja u to da je bilo ekstenzivnih represalija, slučaj južnjačkih komunista, takav kakav je, nije uverljiv.

⁴⁰ William F. Dean, *General Dean's Story*, Wiking Press, New York, 1954, naročito str. 67—80.

⁴¹ John Gittings, »Talks, Bombs and Germs: Another Look at the Korean War«, *Journal of Contemporary Asia*, vol. 5, br. 2, 1975, str. 208, donosi brojku od 500000 vojnika južnjačke armije »za koje se veruje da su bili prevaspitani i uzeti« u KPA. I drugi

o prinudno mobilisanima, ali i ovde svedočanstvo generala Deana — kome teško da bi se mogla pripisati pristrasnost ove vrste — protivreči takvim interpretacijama.

d) Novi režim *stvarno je* sproveo široke reforme. Njegove tvrdnje da je u kratkom periodu oslobođenja sproveo agrarnu reformu, uglavnom se odbacuju ili prenebregavaju, ali se 1973. godine u Južnoj Koreji pojavio pouzdano autentičan materijal u kojem se reprodukuju brojke i podaci o agrarnoj reformi, uz sasvim blagu primedbu, naime da su »neke brojke preterane«.⁴²

e) Čvrsto, mada posredno, svedočanstvo u prilog postojanja podrške novoj administraciji na Jugu, nudi broj ljudi koje je Rhee pobio kad je iznova okupirao Jug. Gregory Henderson, američki diplomata koji je tada bio on-de, piše da je »verovatno više od 100000« ljudi ubijeno bez suđenja na Jugu, neposredno po ponovnom uspostavljanju Rheejevog režima u jesen 1950.⁴³

Koliko mi je poznato, samo su tri zapadna dopisnika bila lično prisutna severnokorejskoj okupaciji Juga: Philip Deane iz (londonskog) *Observera* i Maurice Chanteloup iz AFP, koji su bili svedoci dolaska KPA, a potom jula 1950. bili odvedeni na Sever kao zarobljenici; i britanski dopisnik, Alan Winnington, iz (londonskog) *Daily Workera*. Winnington kaže da je ROK poubijala između 200 i 400 hiljada ljudi tokom Rheejevog povlačenja pred KPA.⁴⁴ Na Zapadu se ova tvrdnja uglavnom izvrgava podsmehu ili se ignoriše. Međutim, postoji svedočanstvo koje ukazuje da bi je vredelo preispitati. Posebno je zaprepašujuće svedočenje Philipa Deanea koje je, iako iz druge ruke, upečatljivo jer izuzetno i eksplicitno premošćuje informacioni jaz između protivrečnih verzija. Deane se seća da mu je Winnington pričao o pokolju što ga je Rheejeva policija izvršila u Tedžonu — i da on prosto nije mogao u to da veruje. Nekoliko nedelja kasnije, Deaneu je o istom incidentu govorio i francuski misionar brat Cadars. Cadars je vlastitim očima gledao kako južnokorejska policija ustreljuje 1700 ljudi u Tedžonu — u prisustvu

izvori ukazuju na to da su i civili s Juga pristupali vojsci (ili bili mobilisani u nju): general Dean, takođe, implicira da je to bio slučaj (Dean, *naved. delo*, str. 68—78).

⁴² Kim Chum-kon, *The Korean War*, Kwangmyong Publishing Co., Seoul, 1973, str. 384. Tekst o agrarnoj reformi može se naći i u BBC, *Summary of World Broadcasts*, Daleki istok (deo V), br. 64, 11. VII 1950, str. 11—12. Detalje su autoru potvrdila šestorica viših oficira KPA u intervjuu koji je s njima imao u Pjongjangu, 26. VII 1977.

⁴³ Gregory Henderson, *Korea: The politics of the Vortex*, Harvard University Press, Cambridge, 1968, str. 167.

⁴⁴ Alan Winnington, *I Saw the Truth in Korea*, Daily Worker, London, 1950, str. 6.

američkih oficira.⁴⁵ Admiral ROK Lee mi je rekao da je Rhee sistematski ubijao političke zatvorenike probijajući se ka Jugu, nastojeći da te smrti prikači severnokorejskoj armiji i/ili lokalnim komunistima.⁴⁶ Reporteri kao James Cameron i René Cutforth govore o stalnoj, sistematskoj brutalnosti Rheejove policije. Aktivnosti Rheejovih snaga René Cutforth u kasnijem periodu opisuje kao »mnoštvo pokolja, ne previše borbi.«⁴⁷ U dokumentaciji britanskog ministarstva spoljnih poslova postoje brojna svedočanstva o zločinima Rheejovih snaga na Jugu. Pošto su Rhee (i SAD) zvanično odobrili ubijanje *svakoga* ko je *osumnjičen* za komunizam, a Rhee pokazao tako bezočnu ravnodušnost prema životima vlastitog naroda,⁴⁸ postavlja se pitanje: da li je Winningtonova verzija uopšte neverovatna?

Razume se, stvar nije prosto samo u tome ko je više i gorih zločinaca počinio. Postoje pouzdana svedočanstva o tome da su lokalni komunisti poubijali mnogo ljudi bez suđenja, i to u dva navrata: odmah po oslobođenju — kada su ubijani policajci i zemljoposednici; i potom pred sam kraj — kad je, izgleda, narodne komitete uhvatila panika po američkom iskrcavanju u Inčonu, septembra

⁴⁵ Philip Deane, *Captive in Korea*, Hamish Hamilton, London, 1953, str. 83—84.

⁴⁶ Razgovori s autorom, Njujork 3. IV 1977; Los Angeles, marta 1978.

⁴⁷ Razgovor s autorom marta 1983. Cutforth je u *Listeneru* pisao »i o drugim groznim prizorima: ustreljivanju civila koje je policija označila kao 'komuniste' bez suđenja. Ova pogubljenja su vršena ... na svakom komadu puste zemlje na kome se mogao iskopati jendek i ispred njega poredati zatvorenici. Uz to je Syngman Rheejeva policija bila zastrašujuće brutalna i pokvarena: jedan od njenih osnovnih prljavih poslova bila je prodaja siromašnih devojaka iz izbegličkih kolona gradskim javnim kućama.« (*Listener*, 11. XI 1969, str. 343.)

⁴⁸ Najveći pokolj koji su izvršile Rheejeve snage — kojeg čak ni zapadni izvori ne spore — odigrao se u Kočangu, februara 1951: tada je »oko 600 muškaraca i žena, mladih i starih, bilo saterano u usku dolinu i poubijano iz mašinki.« (John Kie-Chiang Oh, *Korea: Democracy on Trial*, Cornell University Press, Ithaca, 1968, str. 35, 206.) Surovost Rheejevog režima pokazuje i jedan događaj koji se retko pominje u standardnoj literaturi: skandal s Korpusom za narodnu odbranu. U korpusu su bili »mladi Južnokorejci, nasilno odvedeni u vojsku iz izbegličkih logora, koje su komandanti izglednijivali do smrti, bespravno prisvajajući njihova sledovanja hrane.« (Chung Kyungmo, »The Second Liberation of South Korea and the Democratization of Japan«, *The Japan Interpreter*, vol. 9, br. 2, 1974, str. 194.) Chung dalje kaže da ih je 50000 »zvanično« umrlo. Međutim, izvor blizak seulskoj vladi, bez sumnje, navodi brojku od »preko 90000«. (Kim, *The Politics of Military Revolution*, str. 70.) Bilo da je posredi brojka 50 ili 90 hiljada, to je zasigurno jedna od najvećih strahota modernog doba.

1950. No, ostavljajući po strani politički ili moralni sud o tome ko je i zbog čega bio ubijan, valja istaći dve stvari.⁴⁹ Prvo, izgleda nesporno da komunisti nisu ubili ni približno onoliko ljudi koliko Rheejev režim — i potpuno neosnovane optužbe u tom smislu koje iznosi britanska vlada bile su, i jesu, izuzetno nečasne. Drugo, i unekoliko značajnije, nije bilo ničeg što bi se iole moglo uporediti sa sistematskom okrutnošću i onim što je Cutforth nazvao »užasnom brutalnošću« Rheejeve policije. Ova policija je redovno primenjivala torturu, kao i usmrćivanje raspinjanjem i drugim stravičnim načinima.⁵⁰

Konačno — i, za mene, upečatljivo — svedočanstvo o ponašanju kratkotrajnog levog režima, bar u Seulu, donosi službena studija američkog vazduhoplovstva o Seulu pod komunističkom okupacijom, *The Reds Take a City* (Crveni osvajaju grad). Posredi je *zvanična* studija o okupaciji Seula. Ona je, isto tako, izvor mnogih kasnijih nedoumica. U knjizi se nalaze *izabrani izveštaji očevidaca* o komunističkoj okupaciji i ni u jednom od njih se ne pominju zločinaci komunista. Postoji jedno svedočanstvo o Narodnom sudu, od nekog Kun-ho Leeja, za koga se kaže da je »autor nekoliko veoma poznatih dela o korejskom pravu.«⁵¹ Prema Leeju, Narodni sud je »u stvari... predstavljao pokolj nevinih ljudi«. Otkuda on to zna? Otud što je, kaže, čuo od svoje »starije tetke« (koja je, kaže on, bila očevidac). Od knjige izabranih svedočanstava očevidaca, prikupljenih samo nekoliko meseci posle događaja o kojima je reč, očekuje se ipak nešto bolje. Odsustvo ijednog neposrednog svedočanstva — a na osnovu knjige je jasno da bi se ono u njoj našlo da ga je bilo moguće pronaći — za mene je uverljivije od svega drugog.

⁴⁹ Gayn, *Japan Diary* izvanredno prikazuje pozadinu i poreklo policijskih snaga, čiji su mnogi pripadnici prošli japansku obuku. Savetnik američke ambasade je pisao krajem juna 1950: »Zatvori u Seulu su prepuni političkih zatvorenika. Pre šest nedelja sam obišao policijski zatvor u Inčonu: zatvorenici su živeli u uslovima koje oklevam da opišem u ovom pismu. To podseća na scene iz Božanstvene komedije; Goya bi mogao biti autor onoga što smo tamo videli. Šta će se dogoditi sa gotovo 10000 političkih zatvorenika, ako grad bude predat? Teško je zamisliti činove odmazde i mržnje koje bi ljudi tada počinili...« (Navedeno u: Frank Baldwin, ur., Harold Joyce Noble, *Embassy At War*, University of Washington Press, Seattle, 1975, str. 255.)

⁵⁰ O raspinjanjima vidi: Cameron, *Point of Departure*, str. 134; upor. fotografiju u *Daily Workeru*, 5. X 1950; Winnington, *I Saw the Truth...*, passim.

⁵¹ John W. Riley, Jr., i Wilbur Schramm, *The Reds Take a City: The Communist Occupation of Seoul, with Eyewitness Accounts*, Greenwood Press, Westport, Conn., 1973 (reprint izdanja iz 1951), str. 46. Ovaj vredan izvor sam pomno ispitivao u »The Korean War: Notes...«, BCAS, XI, 3.

Ponovno ujedinjenje II (oktobar-decembar 1950)

Od oktobra do decembra 1950. godine SAD su, uz pomoć trupa Komonvelta (uključujući i britanske) i turskih trupa, okupirali 90% Severne Koreje (teritorije i stanovništva).

Iz kozmetičkih razloga SAD su odlučile da bi bilo dobro da južnokorejske trupe predvođe napredovanje na Sever. Nova administracija je, *de facto*, bio američki okupacioni režim, pod kojim i s čijim ovlašćenjem (nekad otvorenim i svesnim, nekad prećutnim i nesvesnim, ali ništa zbog toga manje odgovornim) su operisale Rheeove horde — policija, ROK armija, omladinske grupe, razbojničke bande i stari zemljoposednici. I u ovom slučaju ima malo ili nimalo saglasnosti oko toga šta se zapravo događalo, ali za razliku od tromesečne okupacije Juga, ne postoje dve stvarno protivrečne verzije zbivanja. Postoji jedna verzija — i postoji jedno ćutanje. Verzija DPRK kaže da su (dok se KPA organizovano povlačila) američko-Rheejove snage vršile strašne pokolje, naročito partijskih kadrova, ali i običnih građana, žena i dece.⁵² Zapad ne govori uopšte ni reč o svom jednom i jedinom uspešnom ponovnom osvajanju jedne već komunističke zemlje. Koliko znam, čak nema ni ozbiljnih pokušaja da se opovrgne verzija DPRK.

DPRK kaže da je »stotine hiljada«⁵³ ljudi pobijeno, ali nikada ni ona nije pružila iscrpne podatke o mrtvima za vreme okupacije Severa. Sovjetski podaci pokazuju da je Sever, od 1949. do 1953. godine, izgubio znatno više od milion ljudi.⁵⁴ Oblast u kojoj je najveći postotak stanovništva pobijen sigurno je okrug Sinčon u Južnoj Hvange provinciji, gde je od 142788 stanovnika ubijeno njih 35383.⁵⁵

DPRK nikada nije iznela ukupan i potpun broj, a ne ide joj u prilog ni to što ne pravi razliku između akcija koje se pripisuju američkim (i drugim) snagama, na jednoj, i akcija Rheejovih trupa, policije i neregularnih jedinica, na drugoj strani, odnosno između odgovornosti za te akcije.

⁵² *The U. S. Imperialists Started the Korean War*, str. 288. O tim sam događajima opširnije pisao u *BCAS*, XI, 3.

⁵³ *The U. S. Imperialists...*, str. 236.

⁵⁴ V. V. Martynov, *Koreya*, Izdatel'stvo »Mysl'«, Moskva, 1970, str. 59, navedeno u: Robert Ante, »The Transformation of the Economic Geography of the DPRK«, *Korea Focus*, t. I, br. 3, 1972, str. 55. Brojke pokazuju smanjenje broja stanovnika od 11,76% između 1949. i 1953. godine.

⁵⁵ *The U. S. Imperialists...*, str. 233, 235; u vreme kad sam posetio okrug Sinčon, rečeno mi je da su brojke za okrug znatno iznad nacionalnog proseka (autorov intervju, 28. VII 1977).

Međutim, optužbe DPRK su znatno osnovanije no što se uglavnom smatra na Zapadu. Iako je nemoguće pouzdano znati šta se stvarno zbivalo u svakom kraju zemlje, izgleda verovatno da su ove optužbe u osnovi istinite — tj. da su američke i Rheejove snage poubijale izuzetno veliki broj ljudi tokom njihove okupacije Severa.

Postoje, ne samo detaljne optužbe severnokorejskog režima i neki fizički dokazi (koji nisu konkluzivni i mogu se krivotvoriti), nego i izveštaji stranih delegacija koje su bile na Severu: izveštaj delegacije Međunarodne federacije žena-demokrata iz 1951. i delegacije Međunarodnog udruženja pravika za demokratiju iz 1952, kao i izveštaji Wilfreda Burchetta i Alana Winningtona.⁵⁶ Odbacivanje *svih* ovih svedočanstava pod firmom antikomunizma nije uverljivo, a najmanje je to kada je reč o iskazima o ubistvima što ih daje neposredni svedok kakav je Julian Tunstall. Čak i jedan australijski katolički sveštenik koji je u to vreme kao zarobljenik bio na Severu potvrđuje istinitost ovih tvrdnji (što se tiče jednog određenog mesta za koje se smatra da je na njemu pobijeno 600 ljudi).⁵⁷ I dosije britanskog minisarstva inostranih poslova potvrđuju da su počinjeni veliki zločini.

Sve to je neophodno situirati u dati kontekst, baš kao i Mi Laj. Pre svega, postojala je otvoreno iskazana namera Rheeja da istrebi komunizam i komuniste, čak i one samo »sumnjive«, kao i nesporna *aktivna* kampanja njegove policije i vojske da se iznađu sumnjivi; pošto je to naveliko činjeno na Jugu, bilo bi nelogično pretpostaviti da nije rađeno i na Severu, gde se za mnoge ljude osnovano moglo pretpostaviti da su komunisti. Drugo, američke trupe su pokazivale otvoreni prezir prema životu Korejaca, a imale su i naređenje da ubiju svakog potencijalno neprijatelja. Pešadija je, uz to, delovala u već prethodno bombardovanjem razorenim oblastima, što je formiralo kontekst brutalizacije. Kada su snage UN ušle u DPRK, SAD su već bile zasule Sever milionima galona napalma i

⁵⁶ Monica Felton, britanska članica međunarodne delegacije žena izveštava o onome šta je videla u *That's Why I went*, Lawrence & Wishart, London, 1953. Međunarodno udruženje pravika za demokratiju, *Reports on Investigations in Korea and China*, mart-april 1952, (IADL, Brussels, 1952); konferencija za štampu i članak Jacka Gastera, britanskog člana IADL delegacije, *Daily Worker*, 23. IV 1952. i 9. V 1952.

⁵⁷ Philip Crosbie, *Three Winters Cold*, Browne and Nolan, Dublin, 1955, str. 220; uporedi: J. Tunstall, *naved. delo*, str. 39, gde se nalazi neposredno svedočanstvo britanskog vojnika koji je bio na Severu. Zapažanja američkog vojnika, starijeg mornaričkog vodnika, Scotta D. Olivera, nalaze se u Oliverovom pismu, *Korea Focus*, vol. 3, br. 1, avgust—septembar 1974, str. 40. i dalje, gde se pominje i masovno silovanje.

drugih eksploziva, pa čak, posle pet meseci rata i zvanično prestale s bombardovanjima — jer više nije bilo ciljeva koje bi bombardovali (nešto što se nikad nije dogodilo u Vijetnamu).⁵⁸ Nimalo blagonakloni, američki visoki oficiri obično o onome što je učinjeno u Koreji govore kao o najgorem krvoproliću za koje se uopšte zna.⁵⁹ Trupe američkih saveznika sistematično su spaljivale čitava sela i gradove, naročito prilikom povlačenja krajem 1950.⁶⁰

»Ne ljuljaj čamac«

Nedavno otvorene britanske arhive otkrivaju sramno ponašanje vlade kako laburističke tako i konzervativne.

⁵⁸ General-major Emmett O'Donnel, Jnr., u svedočenju na MacArthurovim saslušanjima 25. VI 1951. (US Congress, Senate Committee on Armed Services and Committee on Foreign Relations, *Military Situation in the Far East: Hearings to Conduct an Inquiry into the Military Situation in the Far East and Facts Surrounding the Relief of General of the Army Douglas MacArthur from His Assignments in That Area*. 82nd Congress, 1st Session, 1951 t, 4, str. 3063.)

⁵⁹ MacArthur: »Rat u Koreji već je gotovo uništio taj narod... Nikada nisam video takva razaranja... Video sam, mislim, krvi i nesreće koliko i drugi ljudi, a ipak, stomak mi se prevrnuo poslednji put pad sam bio tamo. Pošto sam video sve te ruševine i te hiljade žena i dece, i sve to, povraćao sam... (MacArthur Hearings, vol. 1, str. 82). Obratite pažnju na to da je MacArthur izgubio svoj položaj a tek je prošla 1/4 rata, dok se njegovo svedočenje odnosi na manje od 1/3, što je bio period koji je prethodio intenzivnom američkom bombardovanju Severa.

Na istim saslušanjima je senator Stennis zapitao generala O'Donnella: »Severna Koreja je praktično uništena, zar ne?« General O'Donnell je odgovorio: »O da, sve smo to uradili kasnije u svakom slučaju... Rekao bih da je čitavo, gotovo čitavo Korejsko poluostrvo samo jedna stravična ruševina. Sve je uništeno. Ništa iole vredno nije preostalo« (t. 4, str. 3075). General Curtis LeMay, zapovednik Strateške vazdušne komande u korejskom ratu, kasnije se sećao da mu je Pentagon, od koga je tražio odobrenje da »savrni sa zemljom« pet najvećih severnokorejskih gradova, odgovorio: »To je suviše stravično«. Međutim, primećuje LeMay, »za oko tri godine... mi smo savrnili sa zemljom svaki grad u Severnoj Koreji... Sad, za period od tri godine, to je prihvatljivo.« (LeMayovi usmeni iskazi u John Foster Dulles Papers, Princeton University, navedeno kod Brucea Cumingsa. »Korea: the New Nuclear Flashpoint«, *The Nation*, 7. IV 1984, str. 416. O američkom bombardovanju Severne Koreje, uključujući i glavne brane, s proleća 1953. uporedi: Gittings, »Talks, Bombs and Germs...«, str. 212—216.)

⁶⁰ »Spalili smo sve i svašta što je uopšte moglo da gori.« (Scott Oliver, pismo, *naved. delo*, str. 40; uporedi: Tunstall, *I Fought in Korea*, str. 49 (američke trupe koje spaljuju, pri povlačenju, Pjongjang). Sve se to dešava pošto su na DPRK izručena oko 7800000 galona napalma.

Najviše zaprepašćuje rasprava vlade o tome da li da se sudskim putem goni *Daily Worker* — za izdaju — zbog toga što je objavio pamflet Alana Winningtona *I Saw the Truth in Korea* (Video sam istinu u Koreji), u kojem su samo opisani zločini Rheejeve vlade, od kojih nijedan nije opovrgnut. Čini se da je vlada samo iz jednog razloga odlučila da se ne pokreće sudski postupak — jer bi u slučaju presude »kriv je«, jedna jedina kazna bila moguća — smrtna, koja je bila obavezna.⁶¹

Čitav zaokret u vladinoj politici, ni približno temeljan kao u SAD, sveo se na pokušaj učutkivanja. Jedan zagonetan slučaj se vezuje za (britansko) Udruženje ujedinjenih naroda, koje je u januarskom broju *United Nations Newsa* za 1951. želelo da objavi priču Jamesa Camerona o (Rheejevim) zlodelima (koju je prethodno odbio *Picture Post*, a najzad objavio *Daily Worker*). Gospodin Judd iz *UN Newsa* se obratio ser Gladwynu Jebbu (tadašnjem britanskom predstavniku u OUN), zamolivši ga da napiše odgovor. U internoj beleški Forin ofisa, datiranoj 23. novembra 1950, stoji: »Gospodin Judd ima maniju pisanja visokim zvaničnicima i zbog najmanje provokacije.« Međutim, Gladwyn Jebb nije bio budala; mudro je odbio, pošto, kako je pisao ser Piersonu Dixonu iz Forin ofisa, »nikako ne bi bilo lako napisati bilo šta što bi izgledalo ubedljivo...« Dixon zaključuje: »Uveren sam da je Judd u ovoj aferi u velikoj zabludi... A to je tek jedan od nekoliko slučajeva u kojima je Udruženje ujedinjenih naroda u ovoj zemlji u poslednje vreme izgubilo korak.«⁶²

Kada su lokalni ogranci Udruženja ujedinjenih naroda i sindikalni ogranci počeli pisati vladi o zločinima Rheeje, ministarstvo inostranih poslova je pokušavalo da sve to zaustavi, izjašnjavajući se protiv objavljivanja te korespondencije »pošto bi inače svi ogranci Udruženja ujedinjenih naroda pali u iskušenje da stupe u prepisku sa F. O. [Foreign Office], te bi mi mogli doći u situaciju da se objave mnoga naša pisma upućena tim ograncima... Najbolji način da se takva prepiska spreči je upućivanje ogranka na njihove centrale.«

Kada je ogranak Laburističke partije iz Njukastla na Lajmu usvojio rezoluciju kojom je osudio Rheejeve zločine, vlada je odgovorila da se Britanija tamo ne bori za Rheejev režim, nego protiv agresije. U drugim slučajevima je izvrđavala proteste, odgovarajući da će i dalje pratiti celu stvar (premda je bar jednom ovo uveravanje izostalo u nacrtu odgovora Forin ofisa na pitanja postavljena u Donjem domu).

⁶¹ Cab. 71 (50), 6. XI 1950, P. R. O. London.

⁶² FO 371/84179, PRO; i gornja informacija iz istog.

Druga tehnika, dostojna prezira zbog njene bezobzirnosti, bila je prosto odgovoriti: »Pa šta?« *Daily Mirror* je 7. novembra 1950. objavio detaljan izveštaj svog dopisnika Dona Greenleesa u kojem su opisana stravična prebijanja, ljudi isprebijani kundacima pušaka i pogubljenja žena i muškaraca. George Thomas (sada lord Tonypany) je nameravao da tim povodom postavi pitanje 13. novembra. U zabeleški Forin ofisa, uputu ministru za Donji dom, piše: »Ako se javi interesovanje za izveštaj objavljen u *Daily Mirroru* 7. novembra, može se reći da u njemu nema ničeg bitno drugačijeg no u ranijim izveštajima«.

Kada je gospodin Judd pisao Ernestu Bevinu, državnom sekretaru za inostrane poslove da bi Britanija i (njeni) Ujedinjeni narodi trebalo da učine nešto u vezi s ponašanjem Rheeja, Forin ofis opet stupa na scenu i odgovara Juddu da »Komisija Ujedinjenih naroda nema... legalnog ovlašćenja... da preuzima bilo šta u vezi sa stagnom stvari na teritoriji kojom već upravlja tamošnja vlada«. Čitavo vreme vlada je znala za svireposti koje je Rhee činio. »Nesreća je što Južnokorejci čine svireposti, a administracija povremeno pokušava da nametne svoju volju na način koji su osnovano kritikovale komisije Ujedinjenih naroda.« Ranije pismo britanskog čoveka u Koreji, Aleca Adamsa, Forin Ofisu malo više razotkriva zbivanja: »... čak ni čitajući između redova vi verovatno ne možete ni zamisliti represalije, policijsku brutalnost, kratke postupke itd., kojih je verovatno isto toliko među Južnokorejcima koliko i među severnim 'crvenim'«. ⁶³ *Times* je izveštavao: »Jedan od članova istražiteljskog tima Ujedinjenih naroda kaže da su represalije isto toliko brojne koliko i izveštaji (*sic*) o komunističkim zlodelima. Mnogi od nekorejskih pripadnika savezničkih snaga su svesni toga...« (25. oktobar 1950).

No, suština stava britanske vlade — tj. gluv i nem na sve što se tiče Rheejevog režima (sem retkih oskudnih obaveštenja) — možda se najbolje iskazuje u načinu na koji je razrešila problem decembra 1950: britanske trupe bile su svedoci masovnog pokolja što su ga izvršile Rheejeve trupe. Izveštač iz Seula⁶⁴ je zabrinut i javlja Forin ofisu: »Koliko sam shvatio, znatnu sućut u redovima britanskih vojnika podstakli su kako svirep način egzekucije tako i činjenica da su pogrešno za dvoje ubijenih mislili da su dečaci (a bile su u stvari žene... koje su nosile pantalone)... Strahujući da bi moglo doći do incidenta budu li britanske trupe ponovo izložene prizoru masovnog pogubljenja, juče sam upoznao američku ambasadu s ne-

⁶³ FO 371/84055, PRO, London.

⁶⁴ FO 371/84075, PRO, London.

odložnom potrebom da odvrati korejske vlasti od daljih nepotrebnih rizika [!].« (Rheejeve snage su na brzinu vršile pokolje kad bi se KPA povukla u Seul — J. H.) Pomenuto masovno pogubljenje se odigralo 15. decembra, već 17. dogodilo se novo. Ali, problema nije bilo — britanske (i američke) trupe ostale su po strani, sklonjene. J. S. H. Shattock iz Forin ofisa piše Adamsu u Seul: »Stalni izveštaji o 'svirepostima' i 'političkim streljanjima' (navodnici su originalni) prave nam, kao što vam je poznato, dosta problema... doista nam je žao što vas moramo opterećivati ovakvim zahtevima u vezi s informacijama«. Nekoliko dana kasnije, sve je u redu i službenik Forin ofisa piše: »Interesovanje javnosti za pogubljenja čini se jenjava i ne očekujemo mnogo novih neprilika«.

James Cameron beleži da se, pošto je poslao svoj dosije o Rheejevom zlodelima britanskoj delegaciji u OUN (kojoj je tada na čelu bio Kenneth Younger), ništa nije dogodilo.⁶⁵

Stare britanske tehnike izolacije i zloćudnog nemara vlada i štampa su znalački primenjivale. Najistaknutija ličnost među onima koje su se u Forin ofisu protivile ratu, ser John Pratt, poznati stručnjak za Kinu (i brat Borisa Karloffa) bio je žestoko napadnut i uklonjen.⁶⁶ Emrysu Hughesu nije data dozvola da postavi izložbu fotografija o bombardovanju Pjongjanga u Donjem domu.⁶⁷ Monica Felton, britanski delegat u delegaciji žena koja je 1951. posetila DPRK je izgubila posao predsednika Stevenage korporacije za razvoj. Štampa je, sa izuzetkom *Daily Worker*, ignorisala izveštaj Međunarodnog udruženja pravika iz 1952. godine. Izveštaj što ga je 1952. sastavila Međunarodna komisija naučnika o bakteriološkom ratu, u kojoj su bili istaknuti naučnici, među kojima i Britanac Joseph Needham, bio je odbačen bez ikakvog ispitivanja u njemu iznetih tvrdnji. Vlada je dokaze iz njega nazvala pseudonaučnim, a sam izveštaj »očito bezvrednim«.⁶⁸

Premda Britanija nikada nije otišla u krajnost HUAC, McCarrana i McCarthyja u SAD, ponašanje laburističkih i konzervativnih vlada i vlasnika medija predstavlja bednu i sramnu epizodu britanske istorije, uz časne izuzetke kao što su S. O. Davies i Emrys Hughes među političarima, i mnogi od dopisnika iz Koreje.

⁶⁵ Cameron, *Point of Departure*, str. 145.

⁶⁶ Pratt je pisac jedne od prvih brošura, *Korea: The Lie That Led to War*. British China Friendship Association, London, 1951.

⁶⁷ Gittings, »Talks, Bombs and Germs«, str. 214.

⁶⁸ *Korea*, br. 1, 1953, Cmd. 8793 (ondon, HMSO, mart 1953), str. 11.

5. Kina ulazi u rat

Ulazak Kine u rat bio je na Zapadu prikazan kao krunski dokaz kako komunističke agresije tako i koordinacije u komunističkom taboru (uprkos činjenici da je, navodno monolitni socijalistički blok, imao samo dve članice, koje su se, obe direktno ugrožene, borile protiv 16 protivnika na drugoj strani — i znatno kasnije od njih, takođe!). Danas je teško rekonstruisati mitologiju onog doba, ali se ona možda najbolje sažima u Dean Raskovom opisu NR Kine kao »slovenskog Mančukua«.

Tada je osnovna slika Kine na Zapadu bila sastavljena od sledećih elemenata: a) Kina je ruska marioneta; b) ona se narugala odredbama međunarodnog prava jer se: (i) umešala u rat u drugoj zemlji bez valjanog razloga i jer (ii) svoje namere nije nagovestila na konvencionalan (»častan/civilizovan«) način. Stav Zapada sažet je u rezoluciji koja je progurana u OUN 1. februara 1951, kojom se Kina osuđuje kao zemlja-agresor zbog njenog ulaska u korejski rat. Jedva da je potrebno podsećati na to: 1) da su snage SAD stigle do kineskih granica pre no što se Kina umešala; a) da je Kina imala valjanog osnova da strahuje da bi savezničke snage lako mogle nastaviti i preko Jalua.⁶⁹

Kada je Kina stvarno ušla u rat krajem 1950, malo ko se potrudio da pokuša da shvati njene metode, ciljeve i opšte držanje. Prvo što je manjkalo bilo je pravilno shvatanje vrlo dubokih veza koje su postojale između kineskog i korejskog revolucionarnog pokreta, i posebno, između dveju revolucionarnih armija KPA i PLA (kineske vojske). Ovde je propagandna slika Kima kao ruske marionete možda služila zaslepljivanju onih koji mit prenose. Retko je ko obraćao pažnju na činjenicu da se veoma mnogo Korejaca — možda čak 200000 (1949) — borilo i u PLA.⁷⁰ Jedan od najviših komandanata KPA, Mu Jong,

⁶⁹ Dokumenti odnedavno dostupni javnosti o Attleejevoj poseti Vašingtonu početkom decembra 1950, u tom smislu mnogo toga obelodanjuju. Acheson je bio mišljenja da bi SAD mogle biti posve izbačene sa Korejskog poluostrva, te se raspravljalo o nužnosti »još jednog Denkerka« ili »jednog Tobruka« (= držanja jednog šanca oko Seula). Attlee je više vremena utrošio pokušavajući da ubedi Trumana da ne napadne Kinu no na bilo šta što je bilo u vezi s atomskom bombom (FO 371/84105, PRO, London).

⁷⁰ Bruce Cumings, »The Korean War: Korean Society, American Society«, neobjavljeni tekst izlagan i deljen na seminaru na temu »Rat i društvo«, u Shelby Cullom Davis Centru na Princeton Univerzitetu, 14. X 1983; o ranijim zbivanjima i njihovoj pozadini, vid. kod Cumingsa, *Origins*, str. 411. i dalje. Prve kineske trupe su ušle u Koreju 14. (ili oko 14) oktobra 1950, dok je glavni kontranapad KPA i CPV (kineskih dobrovoljaca) počeo 26. novembra.

bio je učesnik Dugog marša; Kim Il Sung i većina viših oficira KPA su se borili, zajedno s kineskim komunistima, u Mandžuriji 30-ih godina. Korejske snage su odigrale važnu ulogu u oslobođenju severoistočne Kine i bile su poznate kao Korejska dobrovoljačka armija. U znak sećanja, kineskim snagama u Koreji je dat naziv — Kineski narodni dobrovoljci (CPVs). Stupajući u korejski rat, Kina je izjavila da nije posredi tek samoodbrana, nego i obaveza da se vrati krv koja se duguje korejskom narodu.

Ubrzo po dolasku u Koreju, kineski dobrovoljci su doprineli onome što je Dean Acheson nazvao »najgorim porazom američkih snaga još od Bul Rana«, a ipak su ih pogrdno zvali »hordama« (naslov prvog »učenog« dela o kineskoj armiji objavljenog u SAD bio je *Red China's Fighting Hordes* [Borbene horde crvene Kine]).⁷¹ Retki su bili posmatrači koji su, kao René Cutforth, opažali način na koji su Kinezi pokušavali da vode »narodni rat« u krajnje teškim uslovima.⁷² I najzad, antikomunistički otrov se izlivao na Kineze i zbog njihovog tretmana ratnih zarobljenika, premda na osnovu činjenica proizlazi mnogo diferenciranija slika od one koja je svojevremeno nuđena, a u koju se i danas uglavnom veruje, makar i prećutno.

6. Izbeglice i ratni zarobljenici

Okolo sredine 1951. godine rat se, manje-više, stabilizovao u blizini 38. paralele, gde je svojevremeno i počeo. Pregovori o prekidu borbi su počeli i vukli su se dve godine dok, najzad, nije potpisano primirje 27. jula 1953 (Južna Koreja je odbila da potpiše primirje i Rhee mu se žestoko opirao i pre no što je potpisano i posle toga).⁷³

⁷¹ Achesonov navod iz pisma Trumanu, od 25. VII 1955, u: Dean Acheson, *Among Friends: Personal Letters of Dean Acheson*, ur., David McLellan, Dodd, Mead & Co., New York, 1980, str. 104, navedeno kod Cumingsa, u: »The Korean War: Korean Society, American Society« (napomena 70). *Red China's Fighting Hordes*, od potpukovnika Roberta E. Rigga, Military Service Publishing Co., Harrisburg, P., 1951.

⁷² René Cutforth, *Korean Reporter*, Allan Wingate, London, 1952, str. 103—104, pominje bitku u kojoj su Kinezi nastojali, namerno, da ne ubijaju obične britanske vojnike, već samo oficire — po cenu ogromnih gubitaka za njihovu stranu. To je užasno iznerviralo britanski oficirski kadar (intervju autora).

⁷³ Amerikanci su pripremali plan (»Operacija uvek spremni«) za hapšenje Rheeja i njegovih najznačajnijih saveznika — vid. John Kotch, »The Origins of the American Security Commitment to Korea«, u Cumingsa, ur., *Child of Conflict*, str. 244. i dalje. Upor. Mark W. Clark, *From the Danube to the Yalu*, Harper & Brothers, New York, 1954, pogl. 18; Richard Nixon, *The Memoirs of Richard Nixon*, Arrow Books izdanje, London, 1979, str. 126—129. na ko-

SAD su odugovlačile rat pokušavajući da legitimišu svoj prvi kompletni kontrarevolucionarni rat protiv komunizma. Stavši na stranu nepopularne autokratije protiv onoga što je, u stvari, bio narodnooslobodilački pokret otelovljen u DPRK i njenoj vojsci KPA, SAD su se morale dobro pomučiti da bi izgledalo da je *njihova* strana (Rhee) popularna, a neprijatelj, DPRK — i Kina — nepopularni.

Glavni kamen spoticanja — pred proces sklapanja sporazuma o miru — odmah su bacile SAD pokrećući pitanje ratnih zarobljenika. Opšte prihvaćeno tumačenje Ženevskih konvencija bilo je da zarobljenike treba vratiti u zemlju porekla. SAD su insistirale na »dobrovoljnoj repatrijaciji«. Lepa, visokoparna fraza, ali ona nije značila to što se činilo da znači.⁷⁴ Suština američke strategije svodila se na pokušaj fabrikovanja plebiscita na temelju dve jedine grupe Korejaca (i Kineza), koje je bilo moguće prinuditi ili izmanipulisati, tako da izgleda da potvrđuju američku tezu. Problem ratnih zarobljenika i fabrikovanje izbeglica bili su deo iste pojave: pokušaja da korejski narod progovori protiv DPRK, protiv socijalizma i korejskog nacionalnog pokreta. Stoga su SAD i Rhee ne samo stvarali izbeglice nego su ih i *izmišljali* u velikom broju, poričući realnost i obrnutih kretanja (uporedi stanje 1945—1946. godine), pripisivali smanjen broj stanovnika na Severu (koji je najvećim delom bio posledica razornih bombardovanja) begu naroda. Izbeglice i ratni zarobljenici su postali stožer oko kojeg se obrtalo izlaganje zapadne strane u sporu.⁷⁵

jima se govori o Rheejevom pokušaju da uveri Nixona i Eisenhowera da se rat nastavi krajem 1953; vid. takođe Rheejev intervju *US News and World Reportu*, od 13. VIII 1954; Barton J. Bernstein, »The Pawn as Rook: The Struggle to End the Korean War«, *BCAS*, vol. 10, br. 1, 1978.

⁷⁴ Korisna rasprava o ovim pitanjima, u kojoj su korišćeni mnogi neobjavljeni izvori, nalazi se kod Bartona J. Bernsteina, »The Struggle over the Korean Armistice: Prisoners of Repatriation?«, u: Cumings, ur., *Child of Conflict*. Američki državni sekretar Dean Acheson je »dobrovoljnu repatrijaciju« smatrao protivnom Ženevskoj konvenciji (str. 277). Važan materijal se može naći kod Alana Winningtona i Wilfreda Burchetta, u: *Plain Perfidy*, Peking, 1954. Američki ciljevi bili su i *lokalni* (tj. vezani uz sam korejski rat) i *opštni* — da pokušaju da demorališu komunističke države u celom svetu.

⁷⁵ Harold E. Fey, »How Refugees Are Made?«, *Christian Century*, 23. I 1952. (Južnokorejska vojska je isterivala ljude s njihovih ognjišta — ne samo da bi povećala broj glava već i zbog pljačke, itd.); uporedi: Cutforth, *Listener*, str. 343. Kad su krenuli, izbeglica se trebalo oslobađati: u vreme drugog povlačenja iz Seula, januara 1951, Amerikanci su, s minobacačima, zaposeli reku Han, južno od Seula kako bi zarobili izbeglice, koje već nisu imale kud. (Cutforth, *Korean Reporter*, str. 116—117). Što se tiče

Pitanje ratnih zarobljenika ima neka zajednička svojstva s pitanjem izbeglica. Ovde je bilo neophodno pokazati: 1) da najveći mogući broj zarobljenika u rukama saveznika ne želi da se vrati natrag u komunizam i da što je moguće manji broj zarobljenih saveznika u rukama komunista želi da ostane na toj strani; a ako 2) iko to želi, takva se odluka mora pripisati »ispiranju mozga«, »indoktrinaciji« — i torturi.

Gotovo se ne može sumnjati u to da većina na Zapadu smatra da konačni sud o pravičnosti i nepravdičnosti korejskog rata ovisi od odgovora na dva pitanja: prvo, »Ko ga je otpočeo?«; i, drugo, koji ljudi i koliko njih je želelo da ostane u komunizmu, odnosno da se vrati u njega? Mislim da se s puno prava može reći da je Zapad svoju glavnu propagandnu pobjedu izvojevao *na Zapadu*. Većina ljudi još uvek veruje da su zapadni ratni zarobljenici bili izloženi ispiranju mozga i prinudi i da Amerikanci i njihovi saveznici nisu maltretirali ratne zarobljenike koje su držali, bar ne u meri koja bi se mogla porediti s onom koja se pripisuje drugoj strani.

Ovde nedostaje prostora da se to mračno pitanje raščisti kako zavređuje, ali treba istaći sledeće:

1. Saveznička strana je, dokazano, vršila nasilja nad ratnim zarobljenicima — *i zapravo je poubijala na stotine ratnih zarobljenika u planiranim akcijama*. Ridgway je doveo trupe i tenkove na 200 milja od linije fronta: »Hteo sam — kako je sam rekao — da imam pri ruci mašineriju za ubijanje kako bi se obavio temeljan posao.«⁷⁶ Istovremeno se opsenarilo falsifikovanim statistikama o umiranju saveznika u zarobljeništvu druge strane.

2. Komunisti-ratni zarobljenici, poput Britanaca u nemačkom zarobljeništvu, nisu smatrali zarobljeništvom razlogom da odustanu — borbu su nastavljali i u logorima.⁷⁷

groteskne manipulacije brojkama, vidi Rheejev intervju, *US News*, 13. VIII 1954.

⁷⁶ Matthew B. Ridgway, *Soldier: The Memoirs of Matthew B. Ridgway*, Harper & Brothers, New York, 1956, str. 233. Najveći poznati pokolji dogodili su se na Kodže i Pongam ostrvima, na kojima je 85 ratnih zarobljenika ubijeno samo u jednom navratu, decembra 1952. Wilfred Burchett i Alan Winnington, *Koje Unscreened*, Britain-China Friendship Association, London, n. d. /1953?/, str. 3, na kojoj se kaže »oko tri hiljade ratnih zarobljenika je bilo pobijeno ili ranjeno... do kraja 1952. godine«, prema američkim zvaničnim kominikeima i izveštajima zapadnih novinskih agencija, isključivo. Što se tiče ukupnih brojki i poredenja, vid. Gittings, »Talks, Bombs and Germs«, str. 210—211; uporedi Gavan McCormack, *Cold War Hot War: An Australian Perspective on the Korean War*, Hale & Iremonger, Sydney, 1983.

⁷⁷ Kako je general Collins dosta grubo formulisao, »njihovo svesno iskorišćavanje ratnih zarobljenika za kinjenje njihovih

3. SAD su dopustile divljanje Rheejevih desničarskih razbojnika po zarobljeničkim logorima, a i dovodili su odrede kuomintangskih agenata s Tajvana da »nadgledaju« ratne zarobljenike. Američki ambasador Muccio je kasnije o ovim Chiangovim trupama govorio kao o gestapovcima,⁷⁸ dok je jedan američki zvaničnik situaciju u logorima opisao kao »vladavinu terora«. Glavni američki pregovarač u Panmundžomu, admiral Joy je zapisao u svoj dnevnik da su, kad bi kineski nacionalisti u logorskom dvorištu zapitali ko želi da se vrati u NRK, »oni koji su to želeli bivali ili prebijani ili ubijani (sic) ...« (b). Po proceni dva tumača, dostupnoj američkim zvaničnicima, pošteno ispitivanje bi pokazalo — umesto 85% odbijanja koje su Amerikanci zabeležili — realno negde oko 15%. SAD su smatrale naročito važnim što je moguće veći procenat prebega među Kinezima. Rhee je tome doprinomio upadima u logore i nasilnom deportacijom (»oslobađanjem«) oko 27000 zatvorenika, među kojima je bilo na hiljade Kieza, u Tajvan. I SAD su, sa svoje strane, pomagale nečasno razvrstavajući zarobljenike kao civile.

No, dve se stvari ne mogu sporiti: a) američki saveznici su ubili neuporedivo više zatvorenika nego što su komunisti ubili (ili pustili na umru u zarobljeništvu); i b) sistematski primenjivano nasilje u zarobljeničkim logo-

porobljivača i zavodenje svetskog javnog mnjenja na njihovu stranu, bilo je efikasna taktika« (J. Lawton Collins, *War in Peacetime: The History and Lessons of Korea*, Houghton Mifflin, Boston, 1969, str. 343.) Jedna od »pouka« generala Collinsa je da su Severni Korejci izazvali incident u Tonkinškoj struji (str. 387). Potresno svedočanstvo o lokalnoj narodnoj podršci ratnim zarobljenicima — 200 milja iza linije fronta, u oblasti do koje se KPA nikada nije probila — dolazi od generala Marka Clarka, koji beleži da su, posle bitke kod Kodžea, juna 1952, Amerikanci »raselili selo koje je bilo centar komunikacione mreže DPRK ... kako bi dodir između seljaka i zatvorenika postao skoro nemoguć«. (Clark, *From the Danube to the Yalu*, str. 65.) Jedan drugi američki izvor nudi fotografiju raseljavanja jednog sela — njegovim spaljivanjem do temelja. (Walter G. Hermes, *Truce Tent and Fighting Front*, Government Printing Office, Washington, D. C., 1966, str. 261.)

⁷⁸ Informacija preuzeta od Bernsteina, »The Struggle over the Korean Armistice«, str. 274. i dalje, a posebno str. 285. Dean Acheson je i sam priznao nečasno razvrstavanje zatvorenika (isto, str. 286). Pitanje stvarnih opredeljenja i želja ratnih zarobljenika izuzetno je komplikovano kada je reč o kineskim trupama, među kojima su mnogi — naročito oni zarobljeni na početku borbi — bili doskora, ili neposredno pred odlazak u korejski rat, pripadnici Kuomintanške armije. O tome zanimljive informacije nudi: William C. Bradbury, Samuel M. Meyers i Albert D. Biderman, ur., *Mass Behaviour in Battle and Captivity: The Communist Soldier in the Korean War*, University of Chicago Press, Chicago, 1968, uključujući i dva poglavlja čiji je koautor Jeane J. Kirkpatrick.

rima saveznika obesnažuje sve tvrdnje da je broj onih koji su odbili repatrijaciju istinski plebiscitarno izjašnjavaње za antikomunizam.

7. Natrag u zaborav?

Rat je konačno završen potpisivanjem primirja 27. jula 1953. Neuporedivo veća pažnja je posvećivana početku nego završetku ovoga rata. Rheejovo žestoko opiranje završetku rata, samo po sebi je već element koji se mora uzeti u obzir pri određivanju političkog karaktera ovog rata. Činjenica je da je strana DPRK činila aktivne napore da se borbe prekinu, dok je južnjačka strana preduzimala korake da se one nastave. Time se ne odgovara na pitanje ko je sve to započeo, ali se nešto saznaje o dvema korejskim stranama.

U razdoblju od početka leta 1951. godine — kada se front uglavnom stabilizovao — pa do primirja, dve godine kasnije, SAD su postupno intenzivirale bombardovanje Severa. Na Zapadu se mnogo raspravljalo o tome da li su ili ne SAD koristile bakteriološka oružja u Koreji. Mnogo manje pažnje je bilo usredsređeno na stravična razaranja koja su zadesila DPRK: na nju je bačeno više bombi tokom korejskog rata no što je bačeno na čitavu Evropu (iz svih izvora) u drugom svetskom ratu. SAD ne samo da su sravnile najveći deo DPRK sa zemljom, one su spalile napalmom ko zna koliko stotina hiljada Korejaca, oterale preostalo stanovništvo i industriju pod zemlju i, na kraju, bombardovale brane irigacionih sistema (ovo poslednje su činili i nacisti, što je oglašeno ratnim zločinom u Nirnbergu). U intervjuu iz 1954, koji je bio pod embargom sve do njegove smrti, Douglas MacArthur je rekao: »Bio bih bacio 30—50 atomskih bombi ... preko mandžurijske prevlake«. Potom je planirao »da postavi ... od Japanskog do Žutog mora [tj. sredinom Severne Koreje] pojas radioaktivnog kobalta ... On je aktivan između 60 i 120 godina«. ⁷⁹ General Ridgway je želeo da primeni hemijska oružja u zimu 1950—1951. godine (MacArthur je morao da ga podseća da je otrovni gas Ženevskom konvencijom stavljen van zakona). Severna Koreja je bila gore razorena čak i od Severnog Vijetnama. Odnedavno

⁷⁹ Navedeno kod Cumingsa, *The Nation*, 7. IV 1984; i informacija koja odmah potom sledi je iz istog izvora. Odmah nakon što je MacArthur povučen, *Newsweek* je pisao: »Odmah možete zanemariti sve priče o 'sejanju' radioaktivnog pojasa preko teritorije Koreje. Pentagon kaže da bi to bilo preterano skupo. Ipak se o postavljanju pojasa nervnog gasa s odloženim dejstvom preko poluostrva raspravlja već neko vreme ...« (30. IV 1951 [Periscope]).

javnosti dostupna dokumenta i dnevnici pokazuju da su SAD bile spremne da razmatraju apsolutno sve mogućnosti u vezi sa Severnom Korejom: ubijanje većine njenog stanovništva i razaranje zemlje, uništenje njene poljoprivrede, sistema za navodnjavanje i čitave ekologije.⁸⁰ Mislim da bi upravo u ovaj opšti kontekst trebalo smestiti i specifične rasprave o bakteriološkom ratu.

Pitanje bakteriološkog rata je krajnje sporno i ovde ga ne možemo iscrpno razmatrati.⁸¹ Nekoliko novijih tekstova bacaju znatno više svetlosti na njega. Još uvek je dobrim delom otvoreno pitanje da li su ova oružja uopšte korišćena — i da li je to bilo na eksperimentalnoj ili masovnoj bazi. Oko toga je svetski komunistički pokret tokom korejskog rata vodio koordiniranu kampanju širokih razmera. Zapad je vatreno poricao da je koristio bakteriološko oružje — i tome se na Zapadu uglavnom verovalo. Međutim, Zapad je lagao o nekim izuzetno važnim elementima: naročito je negirano da su SAD pružile zaštitu najistaknutijim japanskim stručnjacima za bakteriološka oružja, na čelu s generalom Ishiiem. Tvrdnje komunističke u tom smislu bile su odbacivane kao propaganda, iako su, u stvari bile tačne — što je i sama američka vlada dobro znala (Ishii je čak bio odveden u Fort Detrick u državi Merilend 1949. godine, posle čega je obustavljen proces protiv njega).⁸² DPRK je optuživala SAD da su

⁸⁰ Među najstravičnijim stvarima koje su izbile na videlo u Trumanovom dnevniku su i njegova privatna maštanja o bacanju atomskih bombi na Moskvu, Lenjingrad, Peking i druge gradove. On se, takođe, žalio na to da je »pokušavati nagoditi se s komunističkim vladama nalik pokušaju časnog čoveka da se nagodi sa ... da se nagodi s vodom nar'komanskog lanca«. (*Truman Diary*, zapis pod 27. I 1952, navedeno kod Bernsteina, »Struggle over the Korean Armistice«, str. 291, 290; upor. Barton J. Bernstein, »Truman's Secret Thoughts on Ending the Korean War«, *Foreign Service Journal*, 57, novembar 1980. S druge strane, neki od tih papira pokazuju koliko su američki lideri bili neskloni Rheeju (Eisenhowerovo mišljenje o Rheeju vid. kod Roberta H. Farrella, ur., *The Eisenhower Diaries*, W. W. Norton, New York, 1981, str. 248, 275. Eisenhower je malo šta preduzeo svojevrmeno u vezi s tim, naravno.

⁸¹ McCormack, *Cold War Hot War*, pogl. 11, dobar je sažetak, kao i reference; vid. takođe: Stephen L. Endicott, »Germ Warfare and 'Plausible Denial': The Korean War 1950—1953«, *Modern China*, t. 5, br. 1, januar 1979; Jaap van Ginneken, »Bacteriological Warfare«, *Journal of Contemporary Asia*, t. 7, br. 2, 1977. Najnovije delo, među onima u kojima se tvrdi da bakteriološka oružja nisu korišćena, jeste: Albert E. Cowdrey, »Germ Warfare and Public Health in the Korean Conflict«, *Asian Perspective*, t. 7, br. 2, 1983.

⁸² John W. Powell, »Japan's Germ Warfare: The U. S. Cover-up of a Crime«, *BCAS*, t. 12, br. 4, 1980 (kraća verzija u: *Bulletin of Atomic Scientists*, oktobar 1981). O Powellovom slučaju, vid. Kutler, *The American Inquisition*, naved. izdanje, pogl. 8, gde se,

preuzele i jednog od sudeonika nacističkog bakteriološkog ratnog programa, generala Waltera Schreiberera. Ovo, koliko mi je poznato, nikada nije priznato u ono doba (a još uvek je to slabo poznat aspekt američke politike, na svoj način značajniji od uzimanja u službu Klaus Barbiea, na primer). Ipak, 1983. godine potvrđeno je da su optužbe DPRK istinite.⁸³ Sve ovo, naravno, ne dokazuje da su SAD vodile bakteriološki rat u Koreji, ali pokazuje da je značajan deo severnokorejsko-kineskih tvrdnji — koje su SAD odbacivale u to doba s istom žestinom s kojom su poricale i primenu bakteriološkog oružja — bio istinit.

Zapad je odbacio izveštaj Međunarodne komisije naučnika iz 1952. i jednog od njenih članova izložio hajci. Međutim, navodi iz tog izveštaja nikada nisu bili naučno opovrgnuti (niti je izveštaj bio, kako je britanska vlada olako tvrdila, pseudonaučan).⁸⁴ Neki američki piloti su u zarobljeništvu priznali da su bacali bakteriološke bombe. Po oslobađanju, neki od njih su povukli ta priznanja. Na Zapadu se prvobitna priznanja odbacuju kao iznuđena pod prisilom, ali se opovrgavanja prihvataju. Pri tom, pak, ima dokaza da su bar neka opovrgavanja bila data pod pritiskom.⁸⁵

U stvari, nijedna strana nije se zaista bavila argumentima i dokazima one druge. Svojevremeno je Claude Bourdet primetio da, pošto je lažljivost komunističkog tabora uopšte veća, tim je on obavezniji da dokazuje da je u pravu.⁸⁶ I doista je tačno da je u Staljinovo doba komu-

takođe, govori i o dosad nerasvetljenoj misteriji upada američkog generala Samsa u Vonsansku oblast, marta 1951. upada o kojem je izveštavao na čudan način *Newsweek*, 9. IV 1951. godine, a potom je bio opisan slikovito u *Colliersu* od 22. IX 1951 (Peter Kalischer, »Doctor Commando«).

⁸³ *International Herald Tribune*, 21. II 1983, u kojem piše da je Schreiber »neposredno pomogao američki bakteriološki program [i da je svojevrmeno] bio osuđen u odsustvu pred poljskim sudom zbog vršenja medicinskih opita na zatvorenicima u Aušvicu«. Optužbe DPRK su prenete u: *The US Imperialists Started the Korean War*, naved. izdanje, str. 254; van Ginneken, »Bacteriological Warfare«, str. 135.

⁸⁴ Vid. napomenu 68.

⁸⁵ Endicott, naved. delo, naročito u vezi slučaja puk. Walkera M. Mahurina. U Mahurinovom opovrgavanju nailazimo na jednu veoma dobru rečenicu: »Priznanje pisano za Kineze bilo je bezmalo isto sačinjeno kao i ovo«. (Tekst u OUN, dokument, A/C.1.66; isti dokument sadrži tekstove 10 opovrgavanja koje su SAD prosledile OUN, General Assembly, *Official Records*, 1st Committee, 8th Session, Agenda Item 24, 26. X 1953.) Opovrgavanje je uzeto na bolničkom brodu na Pacifiku, i dato pod zakletvom nekom Henryju R. Petersenu, koji je kasnije postao čuven u Votergejt-skoj aferi. Upor. McCormack, *Cold War Hot War*, pogl. 11.

⁸⁶ Claude Bourdet, »Vérité et Bactéries«, *L'Observateur*, br. 101, 17. IV 1952.

nistički pokret u svetu retko i slabo dokazivao istinu o mnogim pitanjima. On je pokazivao tendenciju da rešava probleme poput korejskog rata kroz kampanje, pune rigidnih formulacija, očitih izvrđavanja, a ponekad i izmišljotina, što recimo i danas šteti zvaničnoj (i jedinoj) DPRK verziji događaja. Zapad, naprotiv, izgleda kao da obiluje informacijama, obelodanjenim tajnim informacijama, i otkrićima, a ipak, kad se sve sabere, Zapad je o korejskom ratu lagao mnogo više nego druga strana, i to u nekim od najbitnijih stvari.

Međutim, za razliku od vijetnamskog rata, do argumenata se retko može doći direktnim korišćenjem publikovanih izvora. Korejski rat je još uvek zakopan: čak ga je nužnije *iskopati* nego analizirati.

Takođe je nužno izmeniti predstavu o njemu, jer baš on je bio ona velika prekretnica poratnog sveta, rat na prelazu od drugog svetskog rata ka svemu onome što je potom usledilo. Vada su SAD, po prvi put (ostavimo li Grčku po strani), direktno ratovale protiv jedne komunističke revolucije i jedini put bile su u direktnom ratnom sukobu s jednom velikom komunističkom silom (Kinom). To je jedini put kada su Sjedinjene Države uspele da oko sebe okupe široku koaliciju armija, ukupno 16, sa svih pet kontinenata (Kolumbiju iz Latinske Amerike, Etiopiju i Južnu Afriku iz Afrike). Taj rat je uslovio kasniju evoluciju čitavog modernog sveta. U SAD je podstakao lov na veštice, poznat pod pogrešnim imenom »makartizam«; za trajanja korejskog rata CIA se uvećala za četiri puta; naglo su porasli američki vojni izdaci. Prema Deanu Achesonu, taj rat je isto tako »razorio Trumanovu administraciju«. ⁸⁷ Australija se učvrstila u svom proameričkom stavu, dok je korejski rat doveo do pada laburističke vlade 1951. godine — i time dugoročno unazadio Laburističku partiju. Da bi mogli da namire vojni budžet za 1951. godinu, koji je iznosio 14% nacionalnog dohotka, laburisti su čak uveli porez od 50% na veštačke vilice i naočare koje su dobijali osiguranci. NATO, osnovan 1949, doživljava kolosalni uspon tokom korejskog rata. Rat je, isto tako, omogućio SAD da konsoliduju svoje saveze s novim armijama širom sveta — s grčkom, turskom, filipinskom i tajlandskom, recimo. ⁸⁸

⁸⁷ Pismo, 25. VII 1955; pismo Trumanu, vid. napomenu 71.

⁸⁸ Na neki način, najznačajnije savezništvo koje je tada konsolidovano upravo je ono sa Južnom Korejom. Kada se vijetnamski rat razbuktao, Amerikanci su našli tek ponekog saveznika koji bi im pomogao (ne računajući korejske veterane). Sigurno najznačajniji je bila Južnokorejska armija koja je već, na smenu, imala 312000 vojnika u Indokini (Vijetnamu i Kambodži). Ove korejske trupe su se, između ostalog, odlikovale svojom brutalnošću. Jedan od najviših oficira ROK, Chon Doo Hwan, koji je

Korejski rat, a ne revolucija u Kini, bio je uzrok odluke SAD da ne dopuste Kini pristup na Tajvan, ostavljajući je tako podeljenu. Zbog američkog neprijateljstva prema Kini u korejskom ratu, a ne zbog neprijateljstva prema kineskoj revoluciji kao takvoj, Kina je bila oglašena za agresora u OUN, februara 1951. Korejski rat je bio taj koji je prouzrokovao američku podršku — ili stvorio uslove za nju — kako filipinskom režimu protiv Huka tako i Francuzima u Indokini. ⁸⁹ Isto tako postoji i veoma duboka veza između korejskog i ratova u Indokini. Mnogi od viših francuskih oficira u Indokini su putovali u Koreju, dok su američki, kao general Collins, išli do Vijetnama. Kada je korejski rat završen 1953. godine, izvestan broj američkih vojnih saveznika je otišao direktno u Vijetnam. ⁹⁰ U pogledu strategije, Koreja je neposredno prethodila »fleksibilnom odgovoru« i novim idejama Maxwella Taylora i Johna F. Kennedyja. Korejski rat je veoma snažno uticao i na kinesku strategiju i na njeno kasnije diplomatsko ponašanje. ⁹¹

Jedan od razloga u prilog promene predstave o korejskom ratu je i to što je on toliko dugo po strani u svim raspravama o posleratnom svetu. Premda je bio *jedini* rat između Zapada kao bloka i komunističkog sveta, vođen je u jednom društvu, i oko njega, o kojem Zapad nije znao mnogo, i za koje nije mnogo mario. Tako je, da uzmemo samo neke od najboljih tekstova na levlci, korejski revolucionarni pokret nepomenut u I. F. Stoneovoj *Hidden History* (Skrivena istorija); korejski rat se ne pominje u verovatno najbriljantnijem razmišljanju o hladnom ratu

bio zapovednik ozloglašene brigade »Beli konj« u Vijetnamu, bio je i diktator u Južnoj Koreji. Ove vijetnamske veterane Chon je upotrebio kako bi ugušio Kvandžu ustanak, maja 1980. Dugoročno nasleđe korejskog rata u formi armija koje služe u date svrhe je glavni fenomen kojem bi izvesno odgovarao termin »subimperijalizam«, kad se on već ne bi koristio za označavanje drugog pojma.

⁸⁹ Sve ovo je objašnjeno u Trumanovoj deklaraciji 27. VI 1950, *Department of State Bulletin*, 3. VII 1950.

⁹⁰ Clark, *From the Danube to the Yalu*, str. 319, 321—322; Collins, *War in Peacetime*, str. 357.

⁹¹ Peng Teh-huai, *A Report on the Chinese People's Volunteers in Korea*, 12. IX 1953, dodatak *People's China*, 1. X 1953. Mnogo kasnije Vijetnamci su tvrdili da Kina zagovara »rešenje korejskog tipa /za/ Indokinu... tj. prekid neprijateljstava bez ikakvog političkog rešenja«. (Ministry of Foreign Affairs, *The Truth About Vietnam-China Relations Over the Last Thirty Years*, Hanoi, 1979, str. 19.) Korejski rat je isto tako mnogo uticao na odnose DPRK sa SSSR i Kinom, kao i na kineske odnose sa SSSR (najveći deo kineskih zaduženja kod SSSR sklopljen je tokom korejskog rata, a sredstva su bila namenjena naoružanju).

G. Therborna, iako je on, u stvari, samo središte hladnog rata; dok radikalni preobražaj DPRK u Schurmannovoj *The Logic of World Power* (Logika svetske moći) ima i oskudan i neblagonaklon tretman, mada je tamošnja agrarna reforma verovatno najmiroljubivija i najuspešnija reforma ikad sprovedena u nekoj socijalističkoj zemlji.⁹²

Najveću pobedu antikomunizma predstavlja brisanje Koreje, i upravo je to temeljno uklanjanje čitave jedne nacije i njene kulture i dopustilo SAD da vode jedan u toj meri surov rat. Međutim, i antikomunizam, kao i sve drugo, ima svoje diferencijale. Iako je Kina bila glavna meta američkih optužbi i fobija oko »ispiranja mozga«, ona je sada prihvaćena kao američki saveznik (mada osuda Kine iz 1951. nikada nije povučena u OUN). Severna Koreja je, pak, i dalje uspešno ostrakizovana i slabo shvaćena: nijedna veća zapadna zemlja je ne priznaje, isto kao ni Japan, a čak i više od 30 godina po završetku rata, SAD imaju prema njoj najstroži trgovinski embargo.

Čini se posve neverovatnim da bi se opasna situacija na Dalekom istoku i tragedija podeljene Koreje mogle razrešiti ne učini li se napor da se upozna i razume prošlost. To podrazumeva i bar minimalno razumevanje korejskog rata, takođe. A to opet zahteva napor da se o ratu drugačije misli no što je uobičajeno: umesto da se misli samo o njegovom početku, mora se pogledati u njegove uzroke i korene; namesto usredsređenosti na jedno posve »interno zapadno« pitanje kao što je MacArthurovo puškaranje aprila 1951, neophodno je ispitati prirodu i politički karakter rata, i tadašnje političke borbe u samoj Koreji. Kao što je Gerturde Stein s pravom mislila, bez pravih pitanja malo je verovatno da će se doći do pravih odgovora.

Na kraju bih zamolio sve koji raspolažu neposrednim saznanjem o činjenicama — bilo da je reč o informacijama

---

⁹² Ove tekstove izdvajam isključivo zbog njihove važnosti: moje primedbe na Stoneov tekst (vid. napomenu 4); Göran Therborn, »From Petrograd to Saigon«, *New Left Review*, br. 48, 1968; Franz Schurmann, *The Logic of World Power*, Pantheon, New York, 1974; i recimo, »kolektivizacija je izazvala znatno nezadovoljstvo kod seljaka, a Kim Il Sungova surova vlada je izazvala istu vrstu napetosti kakva je postojala u zemljama pod sovjetskom vlašću u Istočnoj Evropi« (str. 239). Kolektivizacija još uvek nije bila sprovedena u periodu o kojem je reč (koji je prethodio korejskom ratu); Kimova vladavina se po mnogo čemu razlikuje, pa se ne dá uporediti sa situacijom u Istočnoj Evropi. Korejski rat je dat kao celina u: Joyce i Gabriel Kolko, *The Limits of Power: The World and United States Foreign Policy, 1945—1954*, Harper & Row, New York, 1972.

očevidaca, bilo o dokumentima — koje se tiču korejskog rata, da stupe s mnom u dodir preko *Socialist Registera*. Svaka informacija će biti primljena sa zahvalnošću i uz punu diskreciju. — J. H.

(Jon Halliday, »Anti-Communism and the Korean War«, *The Socialist Register 1984*, str. 130—163)

Prevela Vera Vukelić

ANTIKOMUNIZAM U SAVEZNOJ REPUBLICI NEMAČKOJ

Antikomunizam je najmoćnija politička snaga na svetu. Op-skrbljen impoznatnom ideologijom i skupom živih slika i svetih dogmi, on zapoveda psihičkim i materijalnim izvorima najmoćnijeg industrijsko-vojnog arsenala u istoriji čovečanstva. Njegove su snage raspoređene po svim kontinentima, njegov se uticaj oseća u svakoj važnijoj sferi i sposoban je za činove koji se — ako se pripišu komunistima — smatraju nasilničkim i nepoštenim. Naš strah da bi komunizam jednoga dana mogao zavladatai većim delom sveta čini nas slepim za činjenicu da je antikomunizam već uspeo u tome.

Michael Parenti¹

Komunisti bar pričaju o problemima. Mi odveć često samo pričamo o komunistima.

Richard Nixon²

Bez mnogo preterivanja se može ustvrditi da je ideološki temelj krnje zapadnonemačke države bio, i ostao, antikomunizam. Mada antikomunizam u SRN vrši, u biti, iste socijalne funkcije kao i u drugim razvijenim kapitalističkim zemljama — *ersatz* ideologije, društvene discipline, opravdanja za klasnu dominaciju — naročiti uslovi, koji u zemlji preovlađuju posle 1945, formirali su ga i razvili na poseban, prepoznatljivo drugačiji način. Poput drugih elemenata klasne dominacije, i on je dinamičan, razvija se i stoga se stalno reprodukuje i transformiše. Upravo ti naročiti uslovi (koje bi, za sada samo pobrojali: postfašističko društvo, položaj zemlje u »prvoj liniji« hladnog rata, »internacionalizacija« klasnog sukoba i »uspešna« kapitalistička politička ekonomija) i dinamičnost daju zapadnonemačkom antikomunizmu njegov poseban oblik i sadržaj. Tekst koji sledi je pokušaj da se analiziraju i shvate kako specifičnost tako i univerzalnost antikomunizma u SRN.³

¹ Michael Parenti, *The Anti-communist Impulse*, New York, 1967, str. 3—4.

² Iz govora održanog u Njujorškom klubu ekonomista, maja 1984, ovde navedeno prema *Sunday Star*, Toronto, 27. V 1984.

³ Radeći ovu studiju delimično sam se oslanjao — naročito u prva tri odeljka — na istraživanja i ideje iz moje knjige *The German Left Since 1945: Socialism and Social Democracy in the German Federal Republic*, Cambridge, UK i New York, 1976.

Totalni poraz koji je usledio posle totalnog rata, razaranja i osiromašenja, kao i okupacija četiri sile, stvorili su, u nedeljama i mesecima posle kapitulacije Trećeg Rajha, takav odnos snaga u Nemačkoj, za koji je izgledalo kao da nagoveštava naglu društveno-ekonomsku promenu, ako ne čak i *predrevolucionarnu situaciju*. Subjektivno, tada je stvoreno jedno opšte antifašističko, pa dale i antikapitalističko raspoloženje koje je duboko prodrlo čak i u buržoaske klase⁴, a počivalo je na uviđanju da su bivše vladajuće klase i predratni društveno-ekonomski sistem proizveli — ili da bar nisu bili u stanju da anticipiraju i odupru im se — fašizam i rat. A objektivno, klasna moć nacionalsocijalističke elite i njenih klasnih saveznika bila je uništena — privremeno i stranom vojnom silom, bez sumnje. Moć junkerske elite na Istoku najzad je bila slomljena pripajanjem većine njenih teritorija Poljskoj i Sovjetskom Savezu, i eksproprijacijom i podelom njenih poseda u sovjetskoj okupacionoj zoni. Poslovnim elitama, poglavnicima industrije i finansija, imovina je bila zaplenjena, a mnogo pripadnika se našlo u zatvoru. Sa slomom nacističke države, sudski i državni organi, da ne govorimo o vladi, ostali su bez ikakve institucionalne vlasti. Još opštije, verovatno dve trećine bivše srednje klase bilo je (takođe privremeno) ekonomski proletarizovano⁵, a redove im je popunjavao i priliv deklasiranih izbeglica i proteranih sa Istoka.⁶

Iako je opšte raspoloženje toga perioda bilo i stanje šoka, pometenosti i apatije, koliko i političkog angažovanja⁷, i mada se masovna socijalistička svest nije razvila

⁴ Gerhard Stuby, »Bürgerliche Demokratietheorien in der Bundesrepublik«, u Reinhard Kühnl, ur., *Der bürgerliche Staat der Gegenwart. Formen bürgerlicher Herrschaft II*, Reinbek bei Hamburg, 1972, str. 91.

⁵ Thomas Wellmann, »Die soziologische Lage der Bundesrepublik«, *Deutsche Rundschau*, LXXXIX, 1953, str. 591.

⁶ Naprotiv, crkvena hijerarhija ostala je relativno neoštećena (posledice će biti razmotrene) i, zahvaljujući činjenici da su bile desetkovane, a potom ujednačene srednje klase, vlasnici industrijskih postrojenja i nekretnina — iako u privremenom rasulu — bila je u relativno boljem položaju no u vreme Trećeg Rajha, bar u zapadnim okupacionim zonama.

⁷ Marta 1946. je 1/3 ispitanika odgovorila da ih politika više ne zanima i da nalaze da je sigurnije da ostanu van nje, dok je 2/3 izjavilo da nema nameru da pristupi nekoj političkoj partiji. (Lewis J. Ediger, *Kurt Schumacher: A Study in Personality and Political Behaviour*, Stanford, 1965, str. 76.) U OMGUS-ovoj (Office of the Military Government of the United States) anketi je 75% ispitanika izjavilo, oktobra 1947, da bi odbili da prihvate odgovornu političku dužnost (*OMGUS Public Opinion Survey*, serija

podstaknuta prethodnim razdobljem antinacističkih borbi — situacija nalik onoj iz »ersatz revolucije« 1918 — ipak je pretežna većina politički svesnih i politički aktivnih Nemaca zagovarala socijalističko preuređenje društva i ekonomije. Praktično u središtu svih javnih rasprava — uključujući i partijske programe i proglose, sporna pitanja između Nemaca i okupatora, ustavne debate i glavne teme u masovnim medijima (koji su bili pod neposrednom kontrolom saveznika do 1947. godine) — bili su predlozi za eksproprijaciju, podruštvljavanje i javnu svojinu, te zaštita i proširenje građanskih sloboda.

Ova težnja *demokratskom socijalizmu* najjasnije se očitovala u jedinstvenom antifašističkom pokretu (antifa), popularnoj levičarskoj organizaciji, spontano nikloj na lokalnom nivou, u sve četiri okupacione zone. Antifašistički pokret je značajan iz više razloga, a svi su uticali na kasniji razvoj antikomunističke ideologije u SRN. Prvo, njegovo vođstvo i masovna podrška poticali su iz antinacističke elite⁸, kategorije koja je, uglavnom, obuhvatala levicu: leve socijaldemokrate, komuniste, kao i povratnike iz izgnanstva i bivše zatočenike koncentracionih logora, prve i dosledne protivnike Trećeg Rajha.⁹ Drugo, njegov osnovni programski cilj bilo je objedinjavanje socijalističkog pokreta, uz prevazilaženje starog spora između »demokratskog socijalizma« i »diktature proletarijata«, koji je, svojevremeno, onemogućio KPD i SPD da stvore zajednički antifašistički front u doba Vajmarske Republike.¹⁰ Treće, njegova je ideologija bila beskompro-

I, br. 88); u razdoblju od februara 1947. i avgusta 1949. je šest od deset Nemaca izjavilo da bi se opredelilo za vladu koja nudi ekonomsku sigurnost pre no za onu koja garantuje građanske slobode (OMGUS *Public Opinion Survey*, serija I, br. 175, 6). Novembra 1945. je 80% ispitanih izjavilo da lično nisu zainteresovani za politiku i da to rađe prepuštaju drugima; januara 1949. taj postotak je pao na 60 (OMGUS *Public Opinion Survey*, serija I, br. 100 i 175).

⁸ Termin je skovao Gabriel A. Almond, »The Social Composition of the German Resistance«, u G. Almond i W. Kraus (ur.), *The Struggle for Democracy in Germany*, Chapel Hill, N. C., 1949, str. 107.

⁹ »Sem nekolicine istaknutih pisaca i intelektualaca ... izgnanici koji nisu pripadali levičarskim grupacijama, igrali su neznatnu ulogu u antinacističkom emigrantskom pokretu ... Tako se politički život antinacističkog pokreta pre svega odvijao oko raznorodnih levičarskih grupa«. (Lewis J. Edinger, *German Exile Politics*, Berkley, 1956, str. xi.) Bar 90% svih zatvorskih kazni izrečenih iz političkih razloga od 1933. do izbijanja drugog svetskog rata, odnosilo se na pristalice radničkog pokreta. (Wolfgang Abendroth, *Sozialgeschichte der europäischen Arbeiterbewegung*, Frankfurt, 1965, str. 176.)

¹⁰ Vid. Albrecht Kaden, *Einheit oder Freiheit? Die Widergründung der SPD 1945/46*, Hanover, 1964, str. 46.

misno i nesvodivo demokratsko-socijalistička, takva da se nijedno od dva načela nije moglo ostvariti bez drugoga; ne samo politika nego i društvo i ekonomija trebalo je da budu objekt demokratizacije i podruštvljenja.¹¹ I, četvrto, antifašisti ne samo da su zastupali radikalno socijalističke programe poput nacionalizacije rudnika, banaka, krupne industrije i drugih ključnih ekonomskih sektora¹², već su počeli i uticati na konkretne socijalističke mere: na osnivanje *Aktionsgemeinschaften* članova SPD i KPD u mnogim mestima, na zaposadanje fabrika koje su pripadale ratnim zločincima, na obustave proizvodnje vezane za naoružanje itd.¹³

Ovaj masovni samonikli pokret za demokratski socijalizam predstavljao je opasnost za sve četiri okupacione sile koje su ga aprila (u zapadnim zonama), odnosno maja 1945. godine (u sovjetskoj zoni) zabranile. U sovjetskom slučaju su osnovni razlozi gušenja antifašističkog pokreta, možda, bili taktički: trebalo je uvećati relativnu snagu KPD (pa tim i njenu težinu u budućoj nagodbi), pre no joj se dopusti utapanje u jedinstvenoj socijalističkoj partiji.¹⁴ U zapadnim pak zonama — one ubrzo, pod dominacijom SAD (Marshallov plan pomoći, obnove i oporavka savezničkih zemalja) postaju deo antisovjetske zone — antifašistički pokret je predstavljao opasnost mnogo fundamentalnije vrste. Sa stanovišta održanja i jačanja svetskog kapitalističkog sistema, »zadržavanja« i jačanja svetskog kapitalističkog sistema, »zadržavanja« — a potom i »potiskivanja« — komunizma na međunarodnom nivou, te afirmacije SAD kao svetske sile i branioca liberalne demokratije, antikapitalistička orijentacija antifašističkih grupa je, bez sumnje, bila disfunkcionalna. Od samog početka, američka politika je išla za »antikomunističkim impulsom« (Parenti), koji je u samom središtu »skupa interesa« što ga je formulisao John Gimbel: »Osim što su želeli da denacifikuju, demilitarizuju i preorijentišu Nemce i Nemačku, interes Amerikana bio je i da se pobrinu za vlastitu bezbednost, tako što će pomoći ekonomski oporavak Nemačke i Evrope i

¹¹ Vid. na primer »Buhenvaldski manifest«, objavljen u: Hermann Brill, *Gegen den Strom*, Offenbach, 1946.

¹² *Dokumente und Materialien zur Geschichte der Deutschen Arbeiterbewegung*, serija III, vol. 1, E. Berlin, 1956, str. 267.

¹³ Isto; vid. takode: Rolf Badstubner, *Restauration in Westdeutschland 1945—1949*, E. Berlin, 1969, str. 118; i G. Mannschatz i J. Seider, *Zum Kampf der KPD im Ruhrgebiet für die Einigung der Arbeiterklasse und die Entmachtung der Monopolherren 1945—1947*, E. Berlin, 1962, str. 57—58.

¹⁴ Abendroth, *naved. delo*, str. 76.

osigurati opstanak slobodnog preduzetništva. Oni su želeli da onemoguće socijalizam, da preduprede komunizam, da prištene novac američkih poreskih obveznika, da spreče francuske planove o rasparčavanju Nemačke i da zaustave Sovjetski Savez u Srednjoj Evropi.¹⁵

Tako je američkom naredbom JCS 1067 obustavljena svaka politička aktivnost u zapadnoj zoni i raspušten antifašistički pokret, zabranjene su političke partije, stavljene van snage one zakonske odredbe koje pozivaju na socijalizaciju ključnih sektora ekonomije i suspendovane sindikalne aktivnosti, uključujući i predloge za radničko saodlučivanje. Kada je, nekoliko meseci kasnije, ponovo bio dozvoljen rad partija i sindikata, za to su bile potrebne zvanične dozvole; izvršeno je pregrupisanje saglasno partijskim podelama od pre 1933. godine, a vojna uprava je imenovala lidere, prvo iz redova pripadnika nenacističkih (i, u određenoj meri, nesocijalističkih) elitnih grupa — a kako je hladni rat bivao intenzivniji — i sve više iz redova bivših članova NSDAP i drugih istaknutih ličnosti Trećeg Rajha.

Tako je znatan deo onih koji su bili izabrani da vode »novu Nemačku« po svojoj orijentaciji i nazorima, veoma nalikovao predratnim elitama. Ideološko opravdanje ovog dvostrukog procesa — *restauracije* predratnih elita i *renacifikacije* — nalazimo već u JCS 1067, gde se iznosi teza o kolektivnoj krivici, koja nediferencirano čitav nemački narod drži odgovornim za zločine i aberacije koje su, »u ime naroda«, počinile vladajuće klase Trećeg Rajha. Kao i njen pandan — teza o »isključivoj odgovornosti Hitlera« (na koju će se pozivati nemačka elita vraćena na stare položaje) — ova teza je za posledicu imala skidanje krivice s onih pojedinaca i klasa, koji su, u stvari, aktivno saradivali u dolasku nacista na vlast i sudelovali u formulisanju i sprovođenju njihove politike.

Kroz dveri zdanja kolektivne krivice gotovo čitava najbezočnija i najbrutalnija elita Trećeg Rajha — iz sudskog, državno-birokratskog i obrazovnog sistema, iz vojske i, naravno, poslovnog sveta — stupa u elitnu strukturu Druge Republike: skoro svi predstavnici krupnog preduzetništva, koje je američka Kilgoreova komisija 1945. proglasila ratnim zločincima, bili su već do 1943. na svojim starim položajima; od oko 53000 državnih službenika, otpuštenih s posla posle 1945. zbog nacističke prošlosti, jedva da ih je oko 1000 ostalo trajno izvan držav-

¹⁵ John Gimbel, *The American Occupation of Germany. Politics and the Military 1945—1949*, Stanford, 1968, str. xiii.

ne službe, dok je sudstvo, gotovo 100% već 1946. bilo popunjeno istim ljudima.¹⁶

Njihovo prisustvo je, razume se, doprinelo — a i trebalo je da doprinese — »ekonomskoj ofanzivi« nužnoj za vođenje hladnog rata. Restauriranjem kapitalizmu, s njegovim ideološki nerazvijenim antikomunizmom i objektivnom potrebom da spreči istorijski preokret u SRN, bili su neophodni brzi i opipljivi rezultati u sferi ekonomskog napretka. To je, pak, zahtevalo odustajanje od ekonomskih odredbi iz sporazuma u Jalti i Postdamu, baš kao što je i renacifikacija označila negaciju njihovih političkih odredbi. Tako su (najavljene) mere dekartelizacije i reparacije napuštene i, umesto njih, dolaze monetarna reforma i Marshallov plan. Ovom politikom ne samo da je, praktično, sav teret reparacija za čitavu Nemačku bio prebačen na Istočnu Nemačku — jer je opustošeni Sovjetski Savez, kao najveća žrtva nacističke agresije, bio prinuđen da zahteva reparacije na koje je imao pravo po Postdamskim sporazumima — nego se i oslobađanje od srazmerno nerazvijenih teritorija na Istoku, pokazalo kao dobitak za izvozno orijentisanu zapadnonemačku ekonomiju: »čim je (Zapadna) Nemačka mogla da nađe izvozne artikle i da njima plati uvoz hrane, ona je počela samo dobijati podelom«.¹⁷ Izuzetno obezvređena nemačka marka, rezervoar jeftine radne snage stalno popunjavan nezaposlenima i izbeglicama sa Istoka, te ogromni zadaci obnove koji su apsorbovali sve proizvodne kapacitete, upotpunjuju formulu *Wirtschaftswundera*. Bez društveno-ekonomske promene koja bi mu prethodila, baštinici poratnog ekonomskog oporavka i razvoja mogle su biti jedino restaurirane elite.

Tu je izvor još jednog apologetskog mita po kojem su se nemački lideri u posleratnom razdoblju nekako uspele uzdići iznad »tereta krivice« i »ideoloških barijera«; oni »nisu očajavali nad problemima kolektivne krivice, prevladavanja prošlosti i vajmarskom tradicijom, nego su se odmah prihvatili izgradnje nove države«.¹⁸ Naravno. Sve to su, u njihovom interesu i za njih obavile zapadne vojne vlasti, pravdajući se »potrebama hladnog rata« i nužnošću da se »zadrži komunistička opasnost«.

¹⁶ Arnold Brecht, »Personnel Management«, u: Edward H. Lichtfield, ur., *Governing Post-War Germany*, Ithaca, New York, 1963, str. 264.

¹⁷ Michael Balfour, *Four-Power Control in Germany and Austria 1945—1946. I: Germany*, London, 1956, str. 175.

¹⁸ Mit nastavlja David P. Conradt (*The German Polity*, New York i London, 1982, str. 88) sledeći čvrsto utemeljenu tradiciju zapadnonemačke društvene nauke.

Tako je kontekst zapadnonemačkog antikomunizma bio, u znatnoj meri, kodeterminisan savezničkom, i napose američkom spoljnom politikom. S početka je uloga vojne uprave bila u osnovi pasivna: ona je odlagala reforme, dotle dok ne budu mogli biti obnovljeni »normalni« uslovi. Što je hladni rat postajao intenzivniji, to se politika saveznika više oslanjala na aktivni intervencionizam u rasponu od vojnih pretnji do restauracije i renacifikacije objedinjene zapadne zone.¹⁹ Antikomunistička orijentacija američke politike prerasla je u multifrontovsku ofanzivu koja će povući sobom i podređivanje interesa nemačkog naroda u praktično svim sferama društvene interakcije. U vojnom smislu, to je zahtevalo od ratom iscrpljenog stanovništva borbenost i spremnost na žrtvovanje; u političkom, to je značilo gušenje postojećih društveno-demokratskih tendencija i prinudno pristajanje na formalno liberalno-demokratski sistem utemeljen na obnovljenoj kapitalističkoj ekonomiji. Ekonomski je izgledalo kao da to dovodi u pitanje program obnove i ponovne izgradnje — mada su tu opasnost umanjili *Wirtschaftswunder* i remilitarizacija. Socijalno, to je u suštini značilo ponovno uspostavljanje klasne dominacije bez obzira na novi duh egalitarizma. Na spoljnopolitičkom planu, antikomunistička ofanziva će, zbog nemačkog strateškog položaja i konstelacije interesa Istok-Zapad, dovesti do nacionalne podele.

Da bi ovo sveobuhvatno kršenje (zapadno) nemačkih interesa uopšte moglo proći, bila je neophodna jedna ubedljiva legitimizirajuća i opravdavajuća koncepcija. Ovde se antikomunizam pokazao kao idealno primeren, pogotovu američkim ciljevima. Valjalo je samo »provesti« već dobro razvijenu i proverenu doktrinu u nemački idiom; lokalni društveno-ekonomski uslovi i tek probuđeni interesi odrediće pravac i brzinu. Stoga ne čudi što je »prevaspitavanje za demokratiju« — zbog monopola vojnih vlasti nad nastavnim programom, masovnim medijima i svim političkim i društvenim organizacijama — veoma brzo preraslo u prevaspitavanje u duhu antikomunizma.²⁰

¹⁹ Iako ovde nije mesto za utvrđivanje odgovornosti za hladni rat, treba pomenuti da su sve važne korake koji su učinili ireverzibilnom podelu Nemačke inicirale zapadne okupacione sile, a naročito američka vojna uprava. To važi kako za formiranje dve i tri zone tako i za nametanje monetarne reforme i propagandu antikomunizma, ali i za formiranje odvojene zapadne države i NATO pakta.

²⁰ U vezi s tim vid. H.-J. Brauns, U. Jaeggi, K. P. Kisker, A. Zerdick, B. Zimmermann, *SPD in der Krise. Die deutsche Sozialdemokratie seit 1945*, Frankfurt, 1976, str. 39.

Američka pozivanja na slobodu i demokratiju u ime militantnog antikomunizma slagala su se i s izvesnim konkretnim strahovima i željama veoma rasprostranjenim u poratnoj Nemačkoj. Čak i pre kapitulacije, nemačke mase koje su se, čuvši zahtev saveznika za totalnu predaju, bojale najgoreg, a bile su, bar, neodređeno sve-sne nacističkih zločina protiv čovečanstva — budući svedoci brutalnog lova na Jevreje i druge »nepoželjne«, posredstvom govorkanja o genocidu, svakodnevnih dodira s radnicima na prinudnom radu itd. — pomagale su ratne napore do samog kraja. Antikomunizam je bio tačka dodira sa zapadnim pobednicima i stoga, makar i ovako kasno, sredstvo da se izbegne poziv na odgovornost za ono što je učinjeno. Pored toga je Sovjetski Savez — žrtva mnogih nacističkih zločina — bio aktivno angažovan, kao što je već pomenuto, u ostvarivanju odredaba Postdamskog sporazuma, *inter alia* i na fiksiranju istočne nemačke granice na liniji Odra—Nisa, na naplati reparacija, potpunom razoružavanju i sličnom. Izbeglice i prognanici koji su u hiljadama pristizali u zapadne zone, donosili su najrazličitije ozlojeđenosti i stravične priče. Otuda je antikomunistički savez sa zapadnim silama izgledao neuporedivo prihvatljiviji od polaganja računa za zlodela Trećeg Rajha.

U svakom slučaju, antikomunizam je — za razliku od recimo liberalnih, pa čak i socijalnih prava — već bio duboko ukorenjen u nemačkom mišljenju. On je bio tek proširenje tradicionalnog antisocijaldemokratizma koji je već ostvarivan u Drugom Rajhu, jednako tradicionalnim nemačkim metodama: cenzurom, progonima, političkim zabranama i Berufsverbotom.²¹ Za trajanja Trećeg Rajha, antikomunizam je, naravno, bio integralni deo Weltanschauunga rasizma i *Volksgemeinschafta*; moglo bi se, čak, dokazivati da je antikomunizam predstavljao *raison d'être* nacionalsocijalizma.²² Tako se nemački narod posle 1945. godine — obuzet traumom (drugog) izgubljenog rata koju je pratilo nedvosmisleno uviđanje

²¹ Antisocijalni demokratizam se, pak, može slediti sve do reakcionarnog antirepublikanizma, kao nemačke feudalne reakcije na francusku revoluciju; vid. R. Crusius i M. Wilke, »Der Antikomunismus als Legitimationsproblem der deutschen Linken«, u: R. Dutsche i M. Wilke (ur.), *Die Sowjetunion, Solschenizyn und die westliche Linke*, Reinbek bei Hamburg, 1975, str. 73.

²² To jest, ako se analiza fašizma odvija u kontekstu analize kapitalizma. To čini, recimo, Francois Chatelet, *et al.*, *Elements pour une Analyse du Fascisme*, Paris, 1976; Nicos Poulantzas, *Fascism Dictatorship*, London, 1977; takode i Reinhard Kühnl, naročito u *Texte zur Faschismuskussion: Positionen und Kontroversen*, Reinbek bei Hamburg, 1974.

da je poraz potpun, a odgovornost podeljena; uslovljen dvanaestogodišnjom nacističkom propagandom pod kontrolom SS države i opterećen svešću o svom saučesništvu u svemu tome — uhvatio za ideološko uže antikomunizma koje su mu dobacile zapadne okupacione sile, kojima je, pak, da bi zaokružile svoj novi međunarodni ekonomski poredak, bila potreba kapitalistička, liberalno-demokratska i antikomunistička (Zapadna) Nemačka.

Hrišćanska demokratija i klerikalni antikomunizam

No, i ovde, jednostrano viđenje uloge zapadne intervencije u Zapadnoj Nemačkoj može jednako lako poslužiti apologiji: u svetlu »svemoći okupacionih vlasti«²³ Nemačka je »bespomoćni objekt«, a može se i ustvrditi i da je okupacija s nemačkog naroda skinula i »poslednji ostatak neposredne odgovornosti« za politički razvoj.²⁴ Nesumnjivo je da su, kako Rolf Badstuber kaže, prisustvo i intervencija okupacionih sila bili nezamenljivi preduslovi i uslov uspeha za restauraciju kapitalizma, a s njim i uspeha antikomunizma. Ali: »Da [imperijalistička buržoazija] nije uspela da, svojom politikom stvori masovnu političku podršku svojoj političkoj liniji... tada ni bajoneti imperijalističkih okupacionih sila, ma kako brojni, ne bi bili u stanju da spreče istorijski preokret u čitavoj Nemačkoj, čak ni za trenutak.«²⁵

Bilo bi pojednostavljeno i uglavnom pogrešno smatrati nemačku hrišćansku demokratiju — *Christlich-Demokratische Union* (CDU) na severu i jugozapadu, i *Christlich-Soziale Union* (CSU) u Bavarskoj — pukim sredstvom vojnih vlasti u Trizoni, i SAD u SRN. Istina je da su se hrišćansko-demokratske partije, na čelu koalicije buržoaskih partija, pokazale najsposobnijim da deluju unutar parametara što su ih postavile okupacione sile (uključujući i antikomunizam). No, Unija je isto tako bila u stanju da, u okviru datih ograničenja, deluje i improvizuje kako bi preobrazila zapadnonemačku krnju državu u jednu od vodećih antikomunističkih razvijenih kapitalističkih zemalja Evrope, i udarila joj svoj pečat.

²³ Hans-Peter Schwarz, *Vom Reich zur Bundesrepublik. Deutschland im Widerstreit der aussenpolitischen Konzeptionen in den Jahren der Besatzungsherrschaft*, novo izdanje 1981, str. 11.

²⁴ Sigmund Neumann, »Einführung«, u: Max-Gustav Lange, ur., *Parteien in der Bundesrepublik*, Stuttgart i Diseldorf, 1955, str. xxiii.

²⁵ Badstuber, *naved. delo*, str. 89.

U periodu između 1945. i 1949. nijedna partija koja je želela masovnu podršku nije mogla biti bez socijalističkog programa. No, u isto vreme, svaka partija koja je želela da tu masovnu podršku potvrdi na izborima morala je imati dozvolu za rad od vojnih vlasti, te tako delovati u skladu s liberalno-demokratskim pravilima igre. Ovakva situacija ne samo što je onemogućila ujedinjavanje radničkog pokreta, kako je već rečeno, nego je sprečila i svaki povratak nedemokratskim uverenjima i praksi na desnici — sa izuzetkom antikomunizma. Pošto je kapitalizam trenutno bio krajnje diskreditovan, konzervativnim snagama su bile potrebne neke druge ideološke tačke oslonca da bi počele opet iz početka. Ovde se hrišćanstvo javlja kao prihvatljivo za okupacione sile, na jednoj, i pogodno za ublažavanje i smirivanje radikalno-socijalističkih programa SPD i KPD, na drugoj strani.

Preživele crkve su osiguravale institucionalni oslonac hrišćanskoj demokratiji. Jer, iako su bile duboko vezane kako uz staru autoritarnu državu tako i uz Treći Rajh²⁶, i iako su koegzistirale s nacističkim režimom i, zapravo, od njega dugo imale koristi — dobro poznate borbe između crkve i države počele su pred sami kraj Trećeg Rajha — crkve su bile srazmerno netaknute i prosperitetne 1945, a uz to okružene oreolom antifazišma koji im je tada omogućavao da vrše nesrazmerno snažan uticaj na politiku i društvo. Njihov poznati predpolitički pristup i antisocijalistička tradicija bili su latentni oslonac takvih, tada neophodnih političkih izjava CDU/CSU kakav je bio Ahlen program iz 1947, u kojem se, između ostalog, tražilo dokidanje kapitalističkog sistema i zagarovao »novi društveni i ekonomski poredak«.²⁷

Hrišćanska demokratija, u ovom razdoblju u obliku hrišćanskog socijalizma, bila je privremeni ideološki temelj zapadnonemačkog konzervatizma — dotle dok nije mogao biti zamenjen klerikalnim antikomunizmom, o čemu će nadalje biti reči. Kao i mnogo toga drugog u vezi sa CDU/CSU, ni sama partija nije bila tek antedatirana verzija, recimo stare Partije centra, utemeljena na

²⁶ O ulozi crkve u Trećem Rajhu vidi: Friedrich Baumgartel, *Wider der Kirchenkampfllegenden*, Neuendettlarsau, 1959; Hans Müller, *Katolische Kirche und Nationalsozialismus*, Munich, 1963; Gunter Lewy, *The Catholic Church and Nazi Germany*, London, 1964.

²⁷ Kopija se nalazi u sedištu CDU u Bonu. Bavarska CSU, od samog početka koalicioni partner CDU, nikada zapravo nije zastupala hrišćanski socijalizam; rana dokumentacija može se naći u publikaciji sekretarijata CSU, *10 Jahre CSU in Bayern*, München, 1955.

katolicizmu. Ona je pre bila nad-verska i, u religijskim pitanjima, krajnje nedogmatična. Ona je, zaista, više no ijedna druga zapadnonemačka partija, bila proizvod svog vremena i uslova. Negativni primer fragmentacije buržoaskog tabora u vreme Vajmarske Republike, snažna apolitično-autoritarna tradicija moderne nemačke istorije i uspeh Nationalsocijalističke partije u svim društvenim klasama — makar i nesrazmeran u srednjim klasama — sigurno su igrali važnu ulogu u osnivanju CDU/CSU.

Ideološki — sem antikomunizma i slobodnog Zapada — partija nikada posle Ahlena nije imala nijedan konzistentan i logičan program, nego je, umesto toga, svoje proglase ograničavala na opšte parole, a svoje platforme prilagođavala promenjenim društveno-ekonomskim uslovima. Tako je uspevala da u svim klasama dobije masovnu podršku: na izborima sve profesionalne i imovinske grupe u, manje-više, jednakom procentu glasaju za partiju. Drugim rečima, CDU/CSU, *Volkspartei par excellence*, »igra posredničku i integrativnu ulogu među socijalnim partnerima, koja jedva da se razlikuje od uloge same države«. ²⁸ U stvari je koalicija koja podupire CDU/CSU, u osnovi, ona ista na koju se oslanjao i Treći Rajh; razlika je u tome što, dok je drugi pribegavao koordinaciji tih grupa, prva ih je mogla pluralizovati u okrilju paternalističkog konzervatizma. Dinamična, prilagodljiva, sposobna da pravi ustupke svom »laburističkom kriku« i drugim istaknutim socijalnim manjinama, bez predrasuda prema ograničenim reformama, CDU/CSU je bila prva zbirna ili konglomeratna partija u posleratnoj politici u SRN. A ono što ona, kao i druge moderne konzervativne partije, stvarno zbira jesu različiti interesi dominantnih klasa. ²⁹

Otud je CDU/CSU bila u stanju da se predstavlja kao reformistička, progresivna, kao zastupnica opšte volje, kao religijska, moderna, nadpartijska, antikomunistička, ili ma kakva, već prema tome šta je trenutna situacija nalagala; i ona je to mogla činiti s izvesnim pravom jer je jednovremeno sve to i — sa izuzetkom antikomunizma — nijedno od toga

Masovna baza i pomenute ideološke sklonosti su — uz postojeću imanentno-sistemsku funkciju hrišćanske demokratije — omogućile vladajućim klasama koje su se

²⁸ Gerhard Schutz, »Die CDU-Merkmale ihres Aufbaues«, u: M. G. Lange, ur., *naved. delo*, str. 123.

²⁹ Ralph Miliband, *The State in Capitalist Society*, London, 1969, str. 187.

konsolidovale, da stvore CDU državu³⁰, kao osnovni instrument zapadnonemačkog antikomunizma. Ta je država imala nekoliko dimenzija. Politički je jaka država bila neophodna radi odvratanja javnog mnjenja od preovlađujućeg antikapitalističkog raspoloženja i upućivanja opozicije u novom pravcu. Za razliku od »dvostruke egzekutive« Vajmarske Republike, nova struktura vlasti je predviđala snažnu egzekutivu i učvrstila je zaštitivši je od pritiska javnosti (npr. »Klauzula pet procenata« koja je ograničavala parlamentarnu zastupljenost novih partija, nepostojanje plebiscita i referendum, »konstruktivno glasanje o nepoverenju« radi smene egzekutive). Društveno-ekonomsku dimenziju je, više no išta, predstavljalo *Wirtschaftswunder*, čiji su uspesi postajali vidljivi potporniji »ekonomije slobodnog tržišta« i »društvenog partnerstva« koje je proklamovala CDU/CSU. Brza obnova premoći preduzetničkih klasa, njihova tesna saradnja sa CDU državom i ogromne nejednakosti u prihodima koje je proizvelo »čudo«, samo su pospešivali odvijanje procesa restauracije i renacifikacije koji je otpočeo još pod vojnom upravom.

Nerealizovane reforme u obrazovanju, socijalnim službama, u vezi s »moralnim zakonima« (abortus, jednaka prava vanbračne dece itd.) bile su ili odgođene ili skinute s političkog dnevnog reda, bar delom pod pritiskom umerenjačkog uticaja crkve. Isto važi i za povratak bivših nacista na istaknute položaje u javnom životu: dr Hans Globke, Adenauerov državni sekretar i čovek od poverenja, ne samo da je pomagao u izradi autoritativnog komentara Nirnberških rasnih zakona, nego je, pre svega, sudelovao u njihovoj izradi. Adenauerovi prvi kabineti su, stvarno, vrvili od bivših nacista: Theodor Oberlander, ministar za izbeglice, Gerhard Schroeder, ministar unutrašnjih poslova, Hans-Christoph Seebohm, ministar saobraćaja — sve u svemu čitava trećina prvog Adenauerovog kabineta. Mnogo više bivših nacionalsocijalista apsorbovale su diplomatske službe i sudstvo (što je već pominjano), *Länder* vlade, *Bundeswehr*, kao i vrhovi poslovnog sveta, državne službe i obrazovni sistem. ³¹ Prema tome, kao što kaže profesor Kühnl, pošto se »važni rukovođeci položaji nalaze u rukama grupa koje su saradivale s fašizmom, koje su imale koristi od fašizma i

³⁰ Termin posuđen iz naslova izvanrednog zbornika eseja, G. Schäffer i C. Nedelmann, *Der CDU-Staat. Studien zur Verfassungswirklichkeit der Bundesrepublik*, München, 1967.

³¹ Prisustvo bivših nacista u svim slojevima zapadnonemačkog društva isrpno je dokumentovano i već dugo je činjenica prihvaćena u svim društvenim krugovima.

bile njime intelektualno zaražene, ne čudi što ovde deluju autoritarne i fašističke tendencije u različitim oblicima».³²

Ne čudi ni što su, 60-ih godina, čak i najviši predstavnici Savezne Republike — predsednik Lübke i kancelar Kiesinger — bili kandidati »grupa koje su nekad imale značajne funkcije u fašističkom periodu»³³, a i sami su bili u tesnim vezama s nacionalsocijalizmom: Kiesinger, kao član Partije i funkcioner Goebbellovog Ministarstva propagande, a Lübke, kao graditelj i verovatni (što nije pouzdano dokazano) konstruktor koncentracijskih logora.

I konačno, nadnacionalne dimenzije CDU države ključni su činilac koji objašnjava prirodu zapadnonemačkog antikomunizma. Jer, osnovana na temeljima agresivne antikomunističke politike, kruna zapadna država je, na određen način, svoje postojanje dugovala i svojoj sposobnosti da funkcioniše kao bedem protiv komunizma. To je podrazumevalo nekoliko stvari. Pitanje ponovnog naoružavanja Savezne Republike se, po prvi put, postavilo krajem 1947. u vezi s politikom zadržavanja, a novi podstrek mu je dalo izbijanje korejskog rata. Zbog masovne opozicije, nikakvog napretka u tom pogledu nije bilo sve do 1955. i 1956. godine, kada je donet niz zakona o dobrovoljnom stupanju u vojnu službu, proizvodnji ratnog materijala i opštoj obaveznoj regrutaciji. Baš kao što je *Wirtschaftswunder* vratilo dobar deo ugleda poslovnom svetu, tako je i ponovno naoružavanje izuzetno doprinelo tome da vojska opet bude poštovana i da se Nemci još aktivnije identifikuju s politikom sile i potiskivanja komunizma. Uz to, izdaci na odbranu, kao oblik javnog trošenja izvan preraspodele, podstiču ekonomski rast, a to ide u prilog *status quo* i pečati klasnu saradnju između preduzetničkih i vojnih elita.

Ponovno naoružavanje je učvrstilo još više prve linije hladnoratovskog fronta, ali je, isto tako, ohrabrilu DRN da se i sama remilitarizuje. Ako je do 1956. godine i bilo ikakvih izgleda za ponovno ujedinjenje, to što se SRN opet naoružala, značilo je da nacionalno jedinstvo, nakon toga, više ne može biti ostvareno osim nasilnim putem. Zapadna integracija samo je učvršćivala tu situaciju. Zapadnonemački ulazak u NATO, njeno članstvo

³² Reinhard Kühnl, »Die Auseinandersetzung mit dem Faschismus in BRD und DDR«, u: Gerhard Hess, ur., *BRD-DDR: Vergleich der Gesellschaftssysteme*, Köln, 1971, str. 269.

³³ Isto, str. 262—263.

u Evropskoj zajednici za odbranu (EDC), OECD, Carinskoj uniji, ECM, Evropskom savetu, Svetskoj banci i Međunarodnom monetarnom fondu — bili su samo stepenici ka uspostavljanju sveobuhvatne političke, ekonomske, društvene i vojne međuzavisnosti, svaki od njih još jedno zaoštavanje hladnog rata i *de facto* novi korak dalje od zvanično proklamovanog cilja ponovnog ujedinjenja zemlje. Nadoknada za zapadnonemačko podređivanje interesima Zapada bio je konačni povraćaj njenog političkog suvereniteta, suvereniteta za koji Ekkehard Krippendorff kaže da je stečen »... po cenu najkompletnije i najsveobuhvatnije 'integracije' koja se uopšte da zamisliti, bilo koja zemlja da je u pitanju (sa izuzetkom DRN, kao logičnom kopijom)».³⁴

Ova (nužno prilično opširna) analiza CDU države i njenih različitih dimenzija, otkriva nekoliko ključnih mehanizama prinude ugrađenih u samu strukturu hrišćansko-demokratske dominacije. Politika CDU/CSU je, u svojoj suštini, bila duboko iracionalna. Ona je težila da bude nacionalistička, premda je svoju krunu državu vezala uz zapadni savez; ona je proklamovala mir, a stupala je u antikomunistički vojni savez koji je otvoreno za cilj imao reviziju posleratnog *status quo* u Srednjoj Evropi; ona je pružala sliku sigurnosti i kontinuiteta, a bar generaciju, ako ne i više, lišila je svake realne sigurnosti; njen lik pomiriteljke i objediniteljke bio je neodrživ kraj njene restauracije klasne dominacije i njenog davanja prvenstva interesima poslovnih krugova.

Ove protivrečnosti i socijalne antagonizme mogle su ublažiti jedino snažne, socijalno efikasne ideološke dogme koje je, da bi bile ubedljive, bilo neophodno zaodnuti u »apolitične« istine prihvatljive širokim slojevima i klasama³⁵ — u labav konglomerat popularnih mržnji, shvatanja i opštih, ritualizovanih verovanja. Ovi ideološki elementi morali su biti izloženi u militantnoj, agresivnoj formi i biti tim nepodložniji kritici što su bili u os-

³⁴ Ekkehard Krippendorff, »Introduction«, u: E. Krippendorff i V. Rittberger, ur., *The Foreign Policy of West Germany: Formation and Contents*, London i Beverly Hills, 1980, str. 2; ili, kako je to Konrad Adenauer rekao 1954. francuskom visokom komesaru Francois Poncetu: »Ne zaboravite da sam ja jedini nemački kancelar koji je jedinstvu vlastite zemlje pretpostavio jedinstvo Evrope«.

³⁵ Gordon Smith, među ostalima, prihvata ovaj način razmišljanja. On piše da iako ova tri elementa — antikomunizam, hrišćanstvo, ekonomija slobodnog tržišta — »doprinosu karakteru partije« ... »oni ne uspevaju da njenoj politici udahnu snažan ideološki sadržaj kakav bi joj, recimo, nacionalizam mogao udahnuti« (*Democracy in West Germany: Parties and Politics in the Federal Republic*, London, itd., 1979, str. 91).

novi iracionalniji³⁶, skoro isto kao i američki antikomunizam.

Stoga se ono posebno u vladajućoj ideologiji CDU države može sažeti u formuli: *klerikalni antikomunizam* — kombinacija politizovanih religijskih ideja, koje su ušle u vladajuću ideologiju i uobličile je u meri kojoj nema ravne ni u jednoj drugoj razvijenoj kapitalističkoj zemlji, i intenzivnog iracionalnog antikomunizma (s vrlo racionalnom socijalnom funkcijom, doduše), koji se po stilu i sadržaju da uporediti s američkim makartizmom, uz bitnu razliku: zapadnonemački antikomunisti nisu nastojali da razgolite ili potkopaju vladu — oni su bili deo nje.

Međutim, pre razmatranja klerikalnog antikomunizma, vredni podsetiti da je antikomunizam u SRN, neposredno po završetku rata, zaista imao racionalne osnove. Postojali su sasvim osnovani razlozi za kritiku sovjetske politike u okupiranoj Nemačkoj, kao i kritiku strategije, taktike i uverenja KPD, a posle februara 1946, i SED u sovjetskoj zoni. O tome će biti reči opširnije u narednom odeljku. Sve dotle dok su druge partije — uključujući i Hrišćanske demokrate — nudile alternativne predloge i programe, nivo međupartijskih debata je bio relativno objektivniji. No, s intenziviranjem hladnog rata 1947. i firmiranjem krnje zapadne države 1949, kvalitet zapadnonemačkog antikomunizma, kojeg je hranila i odgajala CDU/CSU, postajao je sve emotivniji i iracionalniji, da bi zenit dostigao 50-ih godina. Ovde se stoji na stanovištu da bi se ta iracionalizacija antikomunizma mogla pripisati kako *pretpostavkama* tako i *društvenim funkcijama* hrišćanske demokratije.

Što se tiče pretpostavki, klerikalna osnova hrišćanske demokratije — poduprta relativnom nadmoćnošću crkve koja je već pominjana — samo je bila oživljavanje stare ideje o »borbi za Zapad« protiv »antihrišćanskih« snaga oličenih u komunizmu i socijalizmu. Tako je, na primer, ideja o »odlučnoj bitki« između »hrišćanskog Zapada« i »azijatskog boljševizma« oduvek bila sastavni deo političkog Weltanschauunga crkve. Fiksacija na Zapad je delom poslužila kao *ersatz* nacionalizmu u CDU državi, kao vrsta utehe za izgubljeno nacionalno jedinstvo koje je moralo biti žrtvovano radi restauracije kapitalizma i o-

³⁶ Hans Beyer s pravom ističe militantnu agresivnost zapadnonemačkog antikomunizma i iscrpno je dokumentuje; vidi: »Die Hauptinhalt unserer Epoche und seine Auswirkungen auf die anti-kommunistische Strategie und Ideologie des Imperialismus«, *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, t. 31, br. 4, 1983, naročito str. 406—407.

čuvanja klasne dominacije; tamo gde bi racionalni internacionalizam naišao na slab odziv masa, kulturno-religijska invokacija *das Abendlanda*, hrišćanstva itd. je pružala regresivni supstitut.

Čak i kad crkve nisu aktivno propagirale otvoreni antikomunizam, ni upućivale emotivne pozive, temeljne ideološke predispozicije čijem su stvaranju one doprinele, često su bile pogodne kao oslonac profesionalnim antikomunistima. Neka nam jedan primer zameni mnoge: kad su desničarski krugovi počeli zagovarati atomsko oružje 1956, tvrdili su, između ostalog, da je opredeljenje za atomsku bombu više od obične vojne odluke, da je to i hrišćanska odluka; za vojnike, pristalice takve politike, govorilo se da »veruju kako je uništenje fizičke egzistencije malo u poređenju s razaranjem duše i savesti što ga izaziva apsolutna ideologija. Oni su već shvatili koliko čovek može biti mrtav iako mu je telo još uvek živo.«³⁷ Crkve gotovo nikad nisu dovodile u pitanje ovakve iskaze; naprotiv, one su bile osnovna građa pastoralnih pisama, propovedi i sličnog.

Što se tiče socijalnih funkcija antikomunizma, preostaje Zapadne Nemačke u produženu ruku i instrument američke (antikomunističke) spoljne politike zahtevalo je i proizvođenje odgovarajuće mitologije. Ovu nepohodnu funkciju je obavila teorija totalitarizma, ekonomično i delotvorno, a bila je, kao i toliko drugog što je bilo vezano za hladni rat u SRN, prethodno formulisana i isprobana od strane glavne okupacione sile. U grubljoj, prvobitnoj formi, koncept totalitarizma počivao je na pojednostavljenoj predstavi — koju je prvi izneo George Kennan u svom glasovitom članku u *Foreign Affairs* — o »ruskom nacionalnom karakteru« kao agresivnom i ekspanzionističkom, koji neminovno vodi »sovjetskom imperijalizmu« kome se Zapad mora odupreti. Ovu tezu je do 1949. razrađivala jedna studijska grupa koju su zajedno skupili Ministarstvo inostranih poslova i Ministarstvo odbrane, naloživši joj da analizira implikacije činjenice da Sovjeti poseduju atomsko oružje. U rezultatu tih promišljanja, Aktu NSC-68 Nacionalnog saveta za bezbednost, tvrdi se da totalitarizam, koji postoji na unutrašnjem planu u Sovjetskom Savezu, vodi njegovom ekspanzionizmu na vanjskom. Sovjeti, nesposobni da tolerišu postojanje slobodnih društava ma gde (pošto bi ona, samim svojim postojanjem, potkopavala njihovu stabilnost) moraju pokoriti i podrediti ostatak sveta. Stoga je »diplomacija sa Sovjetskim Savezom nešto o čemu ne

³⁷ Major Mauer, *Deutsche Monatshefte*, br. 3, 1960, str. 12.

može biti ni govora, jer oni nikada ne mogu birati — njihov unutrašnji karakter tera ih da se šire.³⁸ Ovo shvaćanje se, po pravilu, provlačilo i kroz zvanično zapadno-nemačko mišljenje tokom čitave pete decenije. Pošto se vratio iz posete Moskvi, Konrad Adenauer je 1955, na primer, izjavio: »Shvatio sam na licu mesta da su kremaljski vođi čvrsto uvereni da će komunizam pod vođstvom Moskve jednoga dana vladati svetom. I... mada sam putovao tek nekoliko kilometara u unutrašnjost, mogao sam na licima ljudi koje sam sretao, videti da su izgubili duše. Narod u Rusiji više nije u stanju ni da se smeje, ni da plače. Oni su bez duša. Takav je režim, u to sam više no ikad uveren, poguban po čovečanstvo.«³⁹

Adenauer je, zaista, bio u prvim redovima antikomunističke avangarde. Za njega se radilo o tome »da li će Evropa ostati hrišćanska, ili će postati neznabožička«; zbog toga je »Bog Nemačkoj dodelio zadatak da spase Zapadnu Evropu i zapadno hrišćanstvo.«⁴⁰

U svojim poznijim, tananijim verzijama, totalitarizam je uspešno — u smislu delovanja na mase — uveo identifikovanje fašizma i komunizma i, tako, bio u stanju da preusmeri postojeća antifašistička osećanja, zgražanje nad počinjenim ratnim zločinima i genocidom, kao i druge negativne stavove vezane uz tek poraženog neprijatelja, ka novopristiglom takmacu u borbi za globalni uticaj i hegemoniju. Da bi se to ostvarilo, ne samo da je bilo nužno staljinizam prikazati kao komunizam *per se*, već je bilo neophodno prenebregnuti ili omalovažiti⁴¹ i veoma različita polazišta, masovne baze, socijalne funkcije i ciljeve komunizma i fašizma, a istovremeno, određene nebitne, vanjske sličnosti (čistke, samo jednu ideologiju, monopol nad medijima i sredstvima prinude itd.) apsolutizovati i pretvoriti u suštinske, prikazujući ih kao temeljnu prirodu oba sistema.⁴² Nadasve je isticana suštinska oprečnost između »slobode«, ostarive isključivo u —

³⁸ Navedeno kod Alana Wolfea u: *The Rise and Fall of the 'Soviet Threat': Domestic Sources of the Cold War Consensus*, Washington, D. C., 1979, str. 13; analiza i promišljanje ovih kretanja nalaze se na str. 10—12. i *passim*.

³⁹ Navedeno kod Rudolfa Augsteina, *Konrad Adenauer* (prev. W. Wallich), London, 1964, str. 39.

⁴⁰ Navedeno kod Beyera, *naved. delo*, str. 407.

⁴¹ Ovu veoma plodnu kritiku teorija totalitarizma razvio je Reinhard Kühnl u, recimo, dva toma dela *Formen bürgerlicher Herrschaft*, naved. izdanje.

⁴² Ovo tumačenje su kasnije potpuno razvili i izložili C. Friedrich i Z. Brzezinski, u nekoliko izdanja njihove knjige *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*; vidi takođe, Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York, 1956.

i kroz — liberalnu demokratiju, s jedne, i »totalitarnog ropstva«, s druge strane. Pomeranje je očigledno: stvarna linija društvenog izbora povučena je između liberalizma i diktature, a ne između društvenih interesa i/ili društvenih klasa. Čak i ako se ideološki fenomen totalitarizma vezivao za duboku i opravdanu poratnu težnju demokratizaciji i participaciji, on je negirao društveno-ekonomske reforme, koje su bile nužni preduslov stvarnog postojanja liberalnih prava i konkretizacije apstraktne slobode.

Teorija totalitarizma se podudara sa totalizacijom komunističkog neprijatelja u izvoriste i nosioca svega zla, pokretača svih zlokobnih sila i oličenje svih zamislivih negativnih svojstava — posve analogno ulozi Jevreja u nacionalsocijalističkoj ideologiji. Naduvavanje »boljševičke opasnosti« i »svetske komunističke zavere« na čisto emotivnom planu, van svih granica normalne uverljivosti, preobrazilo je ideološki antikomunizam u stvar vere, u nešto što može biti jedino predmet potpunog prihvatanja ili odbacivanja, koje je, pak, povlačilo isključivanje iz praktično svih sfera društvenog života. Ovoj isključivosti antikomunizam duguje svoju bezmalo totalnu hegemoniju, pošto »najmoćnije ideologije nisu one koje prevladaju uprkos svim izazovima, već one koje nikada i nisu dovedene u pitanje jer u svojoj sveprisutnosti većma nalikuju 'samoj prirodi stvari'...«⁴³

Kako je onda bilo moguće da ovaj totalizovani ili postvareni antikomunizam tako naglo i tako sveobuhvatno stupi na scenu za manje od pola decenije? Pored već pomenutog masovnog saučesništva u ekscesima Trećeg Rajha i opšteg strahovanja od sovjetske želje da se račun i srede, kao i antisocijalističkih aspekata nemačke političke kulture, poratni antikomunizam je, delom, uspeo i zbog svesne manipulacije grupa koje su mogle samo dobiti ako on bude bio prihvaćen: elita vlasti, preduzetništva i državne birokratije, uključujući i vojsku, te bivših nacista na svim društvenim nivoima. To je već nagovešteno i kad je bila reč o legitimizaciji bonske republike. I doista, zvanična komunistička objašnjenja antikomunizma ustrajavaju u sagledavanju ove pojave isključivo kao zavere »najagresivnijih grupa imperijalističke buržoazije« koje su ga podsticale »vaskrsavanjem najreakcionarnijih filozofskih, ideoloških i političkih ideja.«⁴⁴ Iako ovo

⁴³ Parenti, *naved. delo*, str. 4.

⁴⁴ Grupa autora pod rukovodstvom Ludwiga Elma, *Konserwatismus in der BRD: Wesen, Erscheinungsform, Traditionen*, E. Berlin, 1982, str. 5.

parcijalno tumačenje uglavnom stoji, ono ne uspeva da objasni sve dimenzije sindroma, a posebno ne masovnu podršku i naročitu privlačnost što ih je imao. Pri svem tom se ipak može tvrditi, recimo, da su vodeći predstavnici zapadnonemačkog preduzetništva BDI (Savez nemačke industrije) i BDA (Udruženje nemačkih poslodavaca) oduvek vodeća snaga širenja antikomunističke propagande. Prikazivanjem preduzetništva kao tvorca i čuvara liberalne tržišne ekonomije, pa tako i slobode i demokratije kao takvih (uz jednovremeno podsticanje renacifikacije i restauracije i ustrajno opiranje širenju demokratije na radnom mestu), ova udruženja vode svim sredstvima kojima raspolazu antikomunističku ofanzivu bez presedana. Tako »... pozivanje na komunističku opasnost dobija u toj meri istaknuto mesto u ideologijama udruženja poslodavaca jer istovremeno obavlja dve funkcije: izražava slaganje s prihvaćenim stanovištima ali i služi interesima preduzetnika, ili, rečju, pruža univerzalno prihvaćene argumente za realizaciju partikularističkih interesa«. ⁴⁵

U tom su duhu i ponovno naoružavanje Zapadne Nemačke i obnovljeni militarizam, kao i ogromno trošenje izvora i energije koje je to podrazumevalo, bili racionalizovani antikomunizmom. Pošto je uspostavljen, sistem nacionalne odbrane je urodio vlastitim ideološkim posledicama: mentalitetom opsadnog stanja, pripravnošću na rat, zavisnošću od Zapada. Čitava mreža skrivenih interesa — od snabdevača i ugovarača do bankara, univerziteta i konzervativnih političara — na ovaj način je stala iza održanja antikomunizma.

Manipulativni aspekti zapadnonemačkog antikomunizma se još jasnije očituju kad se ukratko razmotre i njegove osnovne tehnike i funkcije na unutrašnjem planu.

Pored uobičajenih tehnika antikomunizma koje praktikuje većina razvijenih kapitalističkih zemalja — krivice zbog udruživanja, optužbi za objektivno pomaganje komunističkih projekata, jednostranu klevetu, krivično gonjenje ili moguće krivično gonjenje, itd. ⁴⁶ — moralna diskriminacija je naročito pogubna. Biti antikomunista isto je što i biti slobodan, hrišćanin, moralan; biti »slab« prema komunizmu isto je što i biti neslobodan, ateista, nemoralan. Tako formulisana, dihotomija ne može biti predmet racionalne rasprave, pošto je reč o moralnim

⁴⁵ K. O. Hondrich, *Die Ideologien von Interessenverbänden*, W. Berlin, 1963, str. 168.

⁴⁶ Sumirano i razmotreno u, na primer, Heinrich Hannover, *Politische Diffamierung der Opposition im freiheitlich-demokratischen Rechtsstaat*, Dortmund-Barop, 1962, str. 2—3.

apsolutima. Praktično, ova se tehnika može primeniti protiv svake grupe ili pojedinca koji ne pristaje uz antikomunistički društveni konsenzus.

Tako se, na primer, protivnici atomskog oružja optužuju za oportunistam; u tome se ide toliko daleko da im se pripisuje da bi im buduća pobeda komunizma mogla doneti nekakve koristi. Štaviše, nemoralno je imati svoj deo od ekonomskog prosperiteta i istovremeno ga napadati; ako je neko protiv društvenog poretka SRN, onda treba da živi u DRN. Željena i nameravana posledica primene ovakvih metoda bio je snažan pritisak u pravcu socijalnog konformizma. Optužba za antikomunizam treba samo da bude izrečena — ne treba joj podrška: tada obaveza dokazivanja automatski prelazi na optuženog, koji, čak i ako je u stanju da dokaže svoju nevinost, biva »uprljan« optužbom. O političkim predlozima i merama prosuđivalo se, ne po onome koliko stvarno vrede, već po stepenu u kojem su u skladu s komunističkim ciljevima ili po broju »istočnih veza« pripisivanih onima koji su ih iznosili.

Aktualna praksa klerikalnog antikomunizma je, gotovo uzgred, kršila upravo liberalna prava na slobodu informisanja i izražavanja, kao i ideale mira i koegzistencije koje je trebalo da čuva. Sloboda je bivala negativno određivana, i to posredstvom odnosa države spram komunizma: *odbrana* »slobode i demokratije« postala je isto što i sloboda sama. I opredeljenost za mir i koegzistenciju, isto je tako izjednačavana s podrškom komunizmu. Prema ekstremnodesničarskom *Rotbuchu*, mir je za komuniste značio svetsku revoluciju, pa su i oni na Zapadu koji su bili za mir, bili borci za svetsku revoluciju.

Na osnovu svega, sada se može zaključiti da je centralna funkcija antikomunizma na unutrašnjem planu — *društvena disciplina*. Klerikalni antikomunizam je u SRN ispunio, i trebalo je da ispuni, specifični zadatak — ono što su Reiche i Gäng nazvali »eksternalizacijom klasne borbe« ⁴⁷, odnosno po rečima pokojnog Wernera Hofmanna, »transponovanje vertikalnih unutardruštvenih sukoba na horizontalni plan«. ⁴⁸ Uvođenje moćnog vanjskog neprijatelja pretvara unutrašnji klasni sukob u prividno međunarodni. Istovremeno se protiv ovog vanjskog neprijate-

⁴⁷ Reimut Reiche i Peter Gäng, »Vom antikapitalistischen Protest zur sozialistischen Politik«, *Neue Kritik*, br. 41, april 1967, str. 18.

⁴⁸ Werner Hofmann, *Stalinismus und Anti-Kommunismus. Zur Soziologie des Ost-West Konflikts*, Frankfurt, 1967, str. 152—153.

lja, koji nastoji da poseje seme razdora služeći se svojim agentima u čovekovoј vlastitoј zemlji, mora boriti svim sredstvima. U SAD je iz ovog sindroma izrasla koncepcija antiameričke aktivnosti, dok je on u SRN rodio *Alleinvertretungsanspruch*, odnosno polaganje prava zapadne države na to da predstavlja nemačku naciju i nemački »duh«. Tako je »Nemačka« određena kao teritorija na kojoj je opstao tradicionalni društveni poredak s njegovim starim vrednostima, normama i načinima ponašanja, a »Zona« kao mesto na kome vladaju strane sile uz pomoć lokalnih agenata. Stoga se implicira da njoj pripada i određeno pravo ili mandat da ponovo uspostavi jedinstvo »oslobađanjem« ugnjetenog dela i njegovim priključivanjem vlastitom pravednom, autentičnom sistemu.⁴⁹

Zadatak održanja nacionalnog integriteta podrazumeva ogromni napor da se ostvari jedinstvo cilja. On, pre svega, znači učvršćivanje *statusa quo*, pošto — saglasno mitu bujice koji je popularisala BDA — svaka društvena reforma, ma kako beznačajna, može povući čitav lanac društveno-ekonomskih promena koji bi išao u korist komunistima. Drugo, to podrazumeva nemilosrdno razotkrivanje i uklanjanje svega što ugrožava nametnuti konsenzus: protivnika rata, učesnika marševa za istok, pacifista, kritičnih intelektualaca, nezavisnih ljudi u postojećim partijama i, naročito, navodnih komunisti. Te tako to podrazumeva i treće: ideološku kohezivnost ili vladajuću ortodoksiju u čijim je okvirima svaki pojedinac, baš kao i svaka grupa, prinuđen da se dokazuje kao najbolji antikomunista; »ortodoksija se uzdiže do monomanije«.⁵⁰

Na kraju se važnost ovog razmatranja oblika, funkcija i značenja klerikalnog antikomunizma može konkretizovati kratkim osvrtom na način na koji je CDU država tretirala Nemačku komunističku partiju.⁵¹

KPD je, početkom 50-ih godina, sputana velikom zavisnošću od DRN i time što je bila glavna meta antikomunističkih osećanja i službenih diskriminatornih zakonskih i državnih mera, imala veoma ograničenu masovnu podršku. Na drugoj strani, ona je i dalje dosledno artikulisala izvestan broj opštih interesa koje nisu, ili ih nisu adekvatno, zastupale glavne partije. Ona se uporno zalagala za antifašistički socijalistički front, protivila se

⁴⁹ I o ovome vid. *Isto*, str. 153—154.

⁵⁰ Parenti, *naved. delo*, str. 92.

⁵¹ Ovo razmatranje, u osnovi, sledi Grafa, *naved. delo*, pogl. IV (3).

ponovnom naoružavanju i atomskom oružju, opirala se autoritarnim merama kakve su bile ograničavanje slobode govora i zakoni o vanrednom stanju i tražila više ekonomske demokratije, čemu su stremili i pripadnici najrazličitijih grupa, pa i onih čije su interese zanemarivale postojeće partije. Bilo je očevidno da bi diskreditovanje ili čak zakonska zabrana KPD jednovremeno značilo i smanjenje mogućnosti uticaja svih onih grupa koje su delile njene ciljeve. Tokom prve polovine 1951. godine, dok su trajali pregovori savezne vlade oko ponovnog naoružavanja uprkos sve jačoj opoziciji, dolazi do prvih progona komunističkih organizacija koji dovode do zabrane Komunističkog omladinskog pokreta i Udruženja žrtava nacističkih progona. Tokom septembra su činjeni i poslednji koraci za uvođenje SRN u Evropsku odbrambenu zajednicu, te je vlada za nedelju dana podnela i formalni predlog za zakonsku zabranu Partije. Dok se rešavalo pitanje zapadnonemačkog doprinosa evropskom sistemu odbrane, tekao je i postupak protiv KPD. Kada je 1954. vlada otpočela ponovno naoružavanje i pristupila NATO, i proces protiv KPD se nastavio. Kada je Adenauer 1956. formulisao svoju »politiku snage« i pozvao na opštu regrutaciju, preduzete su i mere protiv organizacija pod okriljem komunista, dok su neki od njihovih članova bili izvedeni pred sud zbog izdaje. Kada je pokret Crkve sv. Pavla protiv militarizacije stekao masovnu podršku, Savezni ustavni sud je odlučio da se KPD zvanično zabrani.

Podudarnost između jačanja opozicije i sprovođenja mera protiv KPD može, ali i ne mora, biti tako direktna kakvom se čini na osnovu vremenskog sleda zbivanja. No, zabrana je imala i nekih posledica po liberalnu demokratiju i s njom povezanu ideologiju — klerikalni antikomunizam. Prvo, posle 1956. godine, funkcioneri i članovi KPD su bili žrtve talasa hapšenja, saslušavanja i suđenja. To se dogodilo ne samo članovima partije nego i njihovim porodicama, tzv. surogat-organizacijama i osobama ili grupama osumnjičenim za naklonost prema komunističkim shvatanjima. Drugo, stvoren je čitav aparat za nadziranje svih takvih pojedinaca i organizacija. Treće, zabrana KPD je bila i napad na širu socijalističku levicu: njome ne samo da je ugušena kritika određenih specifičnih aspekata vladine politike (ponovnog naoružavanja, zapadne integracije), nego je praktično otklonjena i svaka kritika u čijoj bi osnovi bilo dovođenje u pitanje samog kapitalističkog društveno-ekonomskog poretka. Ako su programi KPD za socijalizam i mir bili pre-

stupnički, onda su — kad se primeni isto merilo — takvi bili i programi SPD i DGB.

Zabrana KPD je, isto tako, rehabilitovala i osokolila dodatno vojničke i buržoaske klase i otvorila put svim vrstama tradicionalističkih organizacija, vojnih klubova i neonacističkih udruženja. Kada se zabrana Socijal-Rajh partije, jedne neonacističke formacije, 1952. godine, navodi kao dokaz u prilog tome da se savezna vlada nepristrasno odnosila prema ekstremistima na obe strane, onda se moramo setiti da je SRP, za razliku od KPD, bilo dopušteno da stvori organizacije koje će je naslediti (na primer, klubovi bivših pripadnika SS, udruženja veterana), a koje nisu bile izložene daljim prognoza. I dok su bivši nacisti mogli pristupati drugim partijama, dotle je i samo prisustvo bivših komunista u nekoj partiji obično značilo da će ona biti oglašena za »partiju u koju su se infiltrirali komunisti«, te stoga izložena krivičnom gonjenju i/ili merama protiv pobune.

Socijaldemokratski antikomunizam

U izvesnom smislu, SPD je i trebalo da bude prva partija posleratne Nemačke. Ona ne samo da je konzistentno odražavala preovlađujuću struju toga doba — demokratski socijalizam — i okupljala daleko najveći broj dokazanih antinacistički nastrojenih pojedinaca i grupa iz predratnog razdoblja, nego bi — u ponovo ujedinjenoj i od savezničke intervencije oslobođenoj Nemačkoj — i bila dobila većinu na opštenacionalnim izborima. (Unatrag gledano, jedino se može spekulirati o stepenu u kojem je ova činjenica doprinela tome da političke elite, na obema stranama, odluče da stvore, od zapadne i istočne zone, posebne države.) Sa ovog je stanovišta partijska politika SPD pod vođstvom Kurta Schumachera bila logična i svrsishodna: ponovno ujedinjenje pre sklapanja saveza van zemlje (»nacionalni« socijalizam), uporno protivljenje pokušajima obe okupacione sile da se mešaju u nemačku politiku (nacionalni suverenitet i samoopredeljenje), nerazdruživost socijalizma i demokracije (*der Sozialismus wird demokratisch sein, oder er wird gar nicht sein!*) te, otud, i nemogućnost kompromisa bilo s »komunističkim autoritarizmom«, bilo s »kapitalističkom reakcijom« (*gegen Kommunismus und Kapitalismus mit gleicher Härte*).

Međutim, ono što je bilo moguće i konkurentan program demokratskog socijalizma za postfašističko društvo,

pretvorilo se, praktično obnoć — s nastankom zasebne zapadne države, formiranjem buržoaske koalicije, zapadnonemačkim uključivanjem u hladni rat i početkom restauracije — u program temeljne, odnosno kategorične opozicije. Uprkos izmenjenom odnosu snaga nakon 1949, partija je u svojim Šesnaest tačaka iz Bad Dirckerna (avgust 1949), odlučila da sledi »kao da« politiku: da se i dalje ponaša kao da će doći na vlast, kao da ponovno ujedinjenje neposredno predstoji, kao da je okupacija okončana i Nemačka potpuno nezavisna⁵² — i kao da je KPD u zapadnoj državi još uvek onaj isti protivnik kakav je bila u istočnoj zoni 1946. kada je nadvladala SPD i osnovala SED.

Ovde je neophodno zakratko udaljiti se kako bi se postigla veća pojmovna jasnost argumenta koji potom sledi. U apstraktnom je smislu moguće razlikovati *racionalni* i *iracionalni antikomunizam*. Racionalni antikomunizam ima bar nekakvu vezu s komunističkom teorijom i/ili praksom, te stoga u određenoj meri mora voditi računa i o sadržini svojih iskaza i posledicama svojih činova. Iracionalni antikomunizam, pak, lišava antikomunizam racionalne osnove (ili je transcendira), te je razumljiviji ako se pogledaju ciljevi onih koji ga propagiraju i psihološke osobine onih koji ga prihvataju. Slično tome — a to je jamačno znatno ređe i teže — moguće je govoriti i o *progresivnom* i *regresivnom antikomunizmu*. Socijalna funkcija ovog drugog je očuvanje klasno podeljene društvene formacije i predupređivanje ili negacija socijalističkih reformi. Progresivni antikomunizam ne mora nužno biti *contradictio in adjecto* kao što na prvi pogled izgleda. Postoje na kraju krajeva brojne nepodudarnosti između ma koje konzistentne teorije demokratskog socijalizma i prakse državnog socijalizma, naročito u DRN posle 1945. UAPD (Nezavisna laburistička partija Nemačke), jedna od nezavisnih levičarskih partija koja je zakratko postojala 50-ih godina, nudila je neke kriterijume za razlikovanje. Dok se »buržoazija bori protiv onoga što je revolucionarno« u komunizmu, nezavisni socijalisti kritikuju njegove nerevolucionarne, ili antirevolucionarne vidove: odsustvo unutrašnje demokracije, podređenost sovjetskim interesima, ideološki oportunistizam itd. No, »naš glavni neprijatelj jeste i ostaje kapitalistički sistem, i KPD se protivimo isključivo zato što borbu protiv kapitalizma vodi na pogrešnoj osnovi«.⁵³

⁵² Kurt Schumacher, *Turmwächter der Demokratie*, Berlin-Grünwald, 1953, vol. II, str. 167.

⁵³ B. L., »Der Antisowjetismus und wir«, *Freie Tribüne*, 9. IX 1950.

Slični se zaključci mogu izvući i iz Crusiusove i Dutschkeove klasne distinkcije unutar antikomunizma: »Dok se antikomunizam buržoazije zasniva na njenoj zainteresovanosti za očuvanje njenih političkih i ekonomskih položaja, dotle antikomunizam klasa koje zarađuju za život ima drugačiju motivaciju. Za njih je to stvar održanja njihovog životnog standarda, njihove slobode mišljenja, slobode kretanja, rečju, svega onoga što je rezultat borbi nemačkog radničkog pokreta.«⁵⁴

Što se tiče Schumacherove SPD — da se vratimo osnovnom toku argumentacije — moglo bi se reći da je njen antikomunizam bio dosledno progresivan u gornjem smislu, ali često iracionalan u napadima na »crvene fašiste« i »sovjetske budale«, od kojih je želela da se razlikuje. Iako je, dakle, šumaherovski antikomunizam počivao na progresivnim premisama, često prisutna iracionalnost je dovela do *pogrešne taktike*. Njegova je kreš-tavost često bila jednaka tonu CDU/CSU i, kako se od njega za običnog posmatrača nije ni razlikovala, samo ga je pojačavala. Nepomirljivo protivljenje, »jednakom žestinom«, i komunizmu i kapitalizmu, previđalo je nespornu činjenicu da antikomunističku kampanju već vodi CDU država uz podršku stranih, na tom planu avangardnih, sila; stvarni neprijatelj demokratskog socijalizma u krnjoj zapadnoj državi bio je kapitalizam.

Pored toga, čak i dok je SPD bila u radikalnoj opoziciji, čitave grupe njenih članova su bile na izbornim položajima (npr. gradonačelničko krilo u većim gradovima) i bile imenovane na razne položaje (u javnim službama i drugim državnim ustanovama) na lokalnom i pokrajinskom nivou, delom zahvaljujući i antikomunizmu koji nije bio ni progresivan ni racionalan. Taktika SPD, posle 1949, određena je jednom bezmalo lasalovskom tendencijom izjednačavanja demokratije s parlamentarizmom (*Nur-Parlamentarismus*), što je, vremenom, preraslo u nesposobnost da se zamisle druga rešenja sem ustavnih za probleme — NATO, ponovnog naoružavanja, restauracije, renacifikacije — koji su delom bili posledica vanparlamentarne klasne moći, a delom strane intervencije, što ih je SPD napadala u radikalno intoniranim govorima i tekstovima.

Posle Schumacherove smrti 1952, ove sve izraženije protivrečnosti, *inter alia*, dovode i do mediokritetskog rukovodstva, okoštavanja partijske strukture, opadanja broja članova i očajničkog traganja za izlazom iz »33-

⁵⁴ Crusius i Wilke, *naved. delo*, str. 76.

-procentnog geta«, jedinog što je partiji preostajalo iza izbornih uspeha CDU/CSU i njene apsolutne većine na izborima 1957. godine. Bez kolektivne rešenosti da se program demokratskog socijalizma realizuje, Partija je, na nekoliko konvencija i u nekoliko proširenih programskih debata sve više razvodnjavala svoju prvobitnu ideologiju i sve više poprimala prirodu hrišćanske demokratije. U antikomunizmu je nađen najpogodniji i najlakši prelaz ka ovoj politici prisvajanja. Socijaldemokratski antikomunizam — kakav su širili *Ostbüro*, partijski organi i vođi — sve češće je bio korišćen da bi se članovima koji misle drugačije zapretilo isključenjem, ili da bi ih se stvarno isključilo iz Partije — npr. slučaj levičarskih sindikalista oko Viktora Agartza ili urednika radikalnog lista *Die Andere Zeitung* — i da bi se iznudila lojalnost onih koji ostaju. Nastojeći da Partiju učine prihvatljivijom i da je otvore za nove srednje klase, partijski vođi nisu uspeali da shvate da je neograničeni, iracionalni antikomunizam, koji su počeli zagovarati, zapravo ideologija koju je CDU država stvorila, i to za sebe i svoje pristalice, te su uglavnom išli naruku baš političkim protivnicima SPD: »(SPD) nikada neće biti u položaju da zastupa interese krupne industrije bolje no što ih sama krupna industrija zastupa, da ponavlja legende o 'hrišćanskom Zapadu' i 'slobodnom Zapadu' bolje od kvalifikovanih tvoraca te ideologije — u CDU. Ona nije u stanju da priča strašne antiboljševičke priče na užasni način od profesionalnih antiboljševika kakvi su Taubert i njegovi ortaci iz škole gospodina dr Goebbelsa.«⁵⁵

Rezultat diskusija o programu bio je Badgodesberški program usvojen 1959. godine. Po njemu je SPD pre *Volkspartei* nego klasna partija; ona se sada obraća srednjoj klasi prethodno gluvoj za sve socijalističke projekte; partija prihvata društveno-ekonomski poredak CDU države (pa i zapadnu integraciju), odbacuje svako pozivanje na Marxa i definiše socijalizam kategorijama materijalne dobrobiti i antitotalitarne slobode. Ako Godesberški program označava napuštanje nezavisne politike SPD na unutrašnjem planu, onda govor Herberta Wehnera, održan 30. juna 1960. u Bundestagu, predstavlja isti preokret u pogledu spoljne politike. Posle toga, Atlantski savez, Evropska zajednica za odbranu i politika »ponov-

⁵⁵ Wolfgang Abendroth, *Antagonistische Gesellschaft und politische Demokratie. Aufsätze zur politischen Soziologie*, W. Berlin, 1967, str. 76—77.

nog ujedinjenja na bazi moći« predstavljaju osnovne karakteristike spoljne politike SPD.⁵⁶

U međuvremenu je pragmatično krilo partije — predvođeno Willy Brandtom, Fritzom Erlerom i Herbertom Wehnerom — sa svojim koncepcijama umerene reforme i modernizma, odnelo prevagu. Pod njihovim vođstvom je antikomunizam do te mere prerastao u integrativni faktor da se partija mogla postaviti kao zbir antikomunističkih, socijaldemokratskih i levičarskih elemenata, tvrdeći pri tom da svaka partija ili pokret levo od nje moraju postati komunistički, ili bar sredstvo komunista. Tako su ovakve grupe mogle *a priori* biti oklevetane; na ovaj je način SPD dodatno potvrđivala samopotvrđujuću prirodu antikomunizma. Isto načelo se počelo primenjivati i na »levičarska skretanja« unutar same partije⁵⁷, što je vodilo novom nizu isključenja i povlačenja iz partije, početkom 60-ih godina. Što se praksa SPD više udaljavala od nekadašnjih socijalističkih ciljeva, to je antikomunizam bivao značajniji kao metod održavanja discipline i integracije.

Ovaj sve iracionalniji, regresivni antikomunizam bio je vrlo funkcionalan što se tiče politike *Angleichung*, odnosno procesa oslobađanja od prošlosti, ublažavanja ideologije i formulisanja programskih načela pre kao vrednosti no kao ciljeva. Njegova je svrha bila dvostruka: da omogući vođstvu SPD da se bori za vlast u okvirima postojeće države i društva, i da integriše partiju, njeno članstvo i pristalice u tako izmenjenu socijalnu perspektivu. Nepostojanje obavezujućih načela, očividno je vođstvu pružalo veću slobodu kretanja i mogućnost promene politike saglasno promeni okolnosti.⁵⁸

Tako odredivši ciljeve za koje je politička vlast bila sredstvo, prinuđeno da se oslanja na antikomunizam kao zamenu za ideologiju i instrument održanja unutarpartijske discipline, vođstvo SPD je krenulo u novi talas isključivanja pojedinaca i grupa, koji su se, jednostavno, još uvek držali pregodesberške partijske politike. Tako je recimo Socijalistički savez studenata (SDS), koji se i dalje zalagao za detant sa Istokom i priznavanje linije Odra-Nisa kao nemačke istočne granice (sastavni deo kasnije Brandtove Ostpolitik!), kao i za javno iznošenje »smeđe« prošlosti sudija, političara i državnih činovnika na visokim položajima (kampanja koja je delom bila

⁵⁶ Wehnerov govor objavljen u *Vorwärtsu*, 8. VII 1960, str. 5. i dalje.

⁵⁷ Kako ćemo nastojati da pokažemo.

⁵⁸ Stuby, *naved. delo*, str. 103.

dokumentovana materijalima poteklim sa Istoka), bio ukinut jula 1960. godine.⁵⁹ Potom je na red došlo SFG (Društvo za pomaganje SDS): grupa intelektualaca i socijalista iz SPD, koja se okupila da bi pomogla SDS-ov napor da se održi kao delatna snaga izvan partije, bila je priuđena da izabere između SFG i ostajanja u partiji. Većina je odlučila — npr. Wolfgang Abendroth, Ossip Flechtheim, Heinz Brakemeier i Fritz Lamn — da ostane u SFG, te je bila isključena iz SPD.⁶⁰ I druge pokušaje političkog grupisanja levo od SPD — recimo Socijalistički savez (SB) i Unija nezavisnih socijalista (VUS) — SPD je, na sličan način, klevetala i negirala.

Prva velika partija, formirana samo na temelju jednog problema, mirovnog, DFU (Nemačka unija za mir) — među čijim pristalicama je sticajem okolnosti bilo i komunista i s komunistima povezanih pojedinaca — bila je izložena posebno žestokim napadima SPD. U stvari je socijaldemokratija, kao jedan od stubova CDU države, tada želela uklanjanje DFU manje-više iz istih razloga iz kojih je CDU/CSU 1956. htela da zabrani KPD. Pri tom je posegla i za mnogim istim metodama, uključujući i iracionalni antikomunizam. Za SPD je DFU bila mesto »komunističke infiltracije«, »skup korisnih idiota« za CPSU i SED i »avangarda komunističke prevratničke« taktike.⁶¹ Potom su izvršni partijski organi oglasili članstvo u DFU nespojivim s članstvom u SPD.⁶²

Ova analiza socijaldemokratskog antikomunizma, kao sastavnog dela procesa urastanja radničkog pokreta u razvijeni kapitalizam, ukazuje na nekoliko stvari. Pre svega, pokazuje proces kojim je SPD, kao i sve ostale zapadne socijaldemokratske partije, došla do jedne ideologije laburizma, koju John Saville određuje kao teoriju

⁵⁹ »Abbruch der Beziehungen zwischen SPD und SDS«, Rezolucija izvršnog komiteta Partije od 19. VII 1960, *Jahrbuch der SPD 1960/61*, Bonn, 1961, str. 452.

⁶⁰ Kurt Kusch, »Förderung des SDS«, *Sozialistische Politik*, 10. X 1961, str. 5; »Gegen ‚Sozialistische Fördergemeinschaften‘«, Rezolucija partijskog izvršnog komiteta od 6. XI 1961, *Jahrbuch der SPD*, naved. izdanje, str. 477, kao i potvrda ove odluke od strane Saveta Partije, na str. 477.

⁶¹ Vid. između ostalog izdanja SPD: *Über des Wesen und die Absichten der ‚Deutschen Friedens-Union‘*, *Informationsmaterial*, Bonn, n. d., 1961; *Die Freunde Ulbrichts*, Dokumentacione serije SPD, Bonn, 1961.

⁶² »Abgrenzung zur ‚Deutschen Friedens-Union‘«, Rezolucija izvršnog komiteta Partije od 9—10. I 1961, *Jahrbuch der SPD 1960/61*, str. 463.

i praksu klasne kolaboracije.⁶³ To što socijaldemokratska partija prihvata, i nastoji da izbori svoj deo u klasnoj hegemoniji kapitalističke države, stvara brojne sukobe unutar nje same. Dok, na primer, partijski vođi aktivno saraduju u »partijskom kartelu«, pretpostavljajući, pri tom, osnovni ideološki konsenzus kako u partiji tako i između partija — što se, u slučaju SPD, ispoljavalo kroz zajedničku akciju kao njenu verziju »društvenog partnerstva« — dotle stvarne ekonomske bitke koje se biju u partijskoj bazi (za veće nadnice, šire saodlučivanje, manje naoružavanja itd.) teže podriivanju strategije laburizma. U nedostatku misije preobražaja sistema, pa čak i koherentnog programa opozicije, antikomunizam se pre svega pojavljuje kao izuzetno funkcionalna ideologija (1) za racionalizaciju odustajanja ili odlaganja partijskih socijalističkih ciljeva, čime se izbegava okretanje od partije tradicionalno joj sklonih radnih klasa; (2) za disciplinovanje partijske levice i jačanje partijskog vođstva, uz jednovremeno (3) povećanu privlačnost partije za srednje klase u kojima ona vidi proširenje svoje masovne baze. U temelju ovakve strategije je pretpostavka da je kapitalistički društveni sistem u procesu transformacije ka nekom buržoaziranom društvu ili ujednačenom društvu srednje klase zbog čega klasna borba, u svakom slučaju, postaje izlišna.

To pretpostavljati ne znači i ukinuti sporove oko nadnica, činjenicu podređenosti rada ili kapitalističke proizvodne odnose, što sve i dalje postoji nezavisno od volje SPD. Antikomunizam može jedino zamagliti a nikako ukloniti ove činjenice. Prihvatiti antikomunizam u njegovoj buržoasko-iracionalnoj formi — »čija je specifičnost, za razliku od relevantne levičarske kritike Sovjeta, njegova nediferencirana i totalna demonizacija svih socijalističkih struktura, zajedno s njihovim lenjinističkim i staljinističkim deformacijama«⁶⁴ — znači pristati i na to da je antikomunizam u biti jedna interesno motivisana ideologija vladajućih klasa koja smera diskreditovanju svih klasnih akcija i pokreta, pa i umerenih i razumnih zahteva za koje se socijaldemokratija zalaže. Zastupajući antikomunizam, SPD je objektivno dovela laburizam do njegovih krajnjih, apsurdnih granica.

⁶³ John Saville, »The Idology of Labourism«, u: R. Benwick, R. N. Berki i B. Parekh, ur., *Knowledge and Belief in Politics: The Problem of Ideology*, London, 1973, str. 215.

⁶⁴ Fritz Vilmar, »Gesamteuropäische Koexistenz und inner-sozialistische Kritik«, Dutschke i Wilke, ur., *naved. delo*, str. 34.

Ostpolitik i Berufsverbot: dvojna strategija antikomunizma

Svojevrsna je ironija da se, čak i dok se SPD nalazila u procesu svog pristajanja uz CDU državu, dogodio čitav niz promena koje ne samo da su obesnažile mnoge od poratnih izvora moći CDU/CSU, nego su istovremeno dale za pravo i mnogim, tada već napuštenim, opredeljenjima SPD.

U ekonomskom pogledu upadljiva tendencija, početkom i sredinom 60-ih godina, bili su naglo usporavanje rasta i sve izrazitija neotpornost na krizu *Wirtschaftswundera*. Faktori koji su pogodovali ekonomskom prosperitetu i ekspanziji — sredstva Marshallovog plana, ko-rejskim ratom stimulisan izvozni bum, ponovno naoružavanje, pomoć države privatnom preduzetništvu, zapadno orijentisana trgovina — počeli su ustupati pred zasićenošću tržišta, padom proizvodnje i sve manjim socijalnim mirom. Kako se ova faza poratne ekspanzije primicala svom kraju, neki važni sektori nemačkog preduzetništva su sve više pogledali ka Istoku, kao novom (ili, određeno, obnovljenom tradicionalnom) tržištu za prodaju proizvedenog i izvoru sirovina, kao vitalnom, značajnom trgovinskom odnosu za izvozne sektore nemačke industrije, naročito čelične. No, antikomunističke premise Adenauerove spoljne i unutrašnje politike — suštinski značajne, kako smo videli, i za masovnu podršku i »totalne«, te dakle nepromenljive — predstavljale su prepreku za trgovinu sa Istokom.

Onome što je smatrao partikularističkim interesima određenih preduzetničkih i industrijskih sektora, Adenauer je stalno protivstavljao nacionalni interes, patriotizam i antikomunističku solidarnost, a tu je politiku podržavao i moćni BDI. Onde gde su se iracionalni politički stavovi sukobljavali s ekonomskim interesima, što se tiče izvoznika (koje je zastupao *Ostausschuss* — Istočni komitet, kao glavni lobi) moralo je doći ili do drugačijeg određenja nacionalnog interesa, ili je trgovina s komunističkim zemljama morala biti depolitizovana. To je tim pre bilo važno jer su druge zapadnoevropske zemlje (posebno Britanija i Francuska), ponukane sličnim ekonomskim imperativima, sve više razvijale svoje trgovinske odnose sa Istočnom Evropom, čak smanjujući udeo SRN.⁶⁵

Tako je iracionalni, regresivni antikomunizam, premda još uvek donekle funkcionalan u unutrašnjoj politici,

⁶⁵ Vid. Michael Kreile, *Osthandel und Ostpolitik*, Baden-Baden, 1978, pogl. 3.

postao prepreka ekonomskom razvoju. Spoljna politika je, zauzvrat, predstavljala smetnju ekonomskoj, ali se pod dejstvom više faktora morala i sama prilagoditi — uprkos tome što ju je SPD ne tako davno prihvatila u svim njenim bitnim odrednicama. Pre svega se u američkoj spoljnoj politici, koja je i dalje nudila i nametala parametre zapadnonemačkoj politici, upravo odvijao zakret ka detantu i koegzistenciji u vreme Kennedyjeve administracije, čime je Adenauer bio lišen svog najvažnijeg saveznika, Johna Fostera Dullesa. Automatski je izvršen pritisak na CDU/CSU da odustane od najupadljivije disfunkcionalnih aspekata njene spoljne politike — npr. od *Alleinvertretungsansprucha* i Hallsteinove doktrine; ali, učiniti to značilo je podriti i klasnu bazu i unutrašnje jedinstvo hrišćanske demokratije.⁶⁶ Privremeno rešenje je potraženo u nenadano uspostavljenom Adenauerovom partnerstvu s De Gaulleom, koje je počivalo na tvrdom antikomunizmu. Međutim, francusko-nemački ugovor o prijateljstvu malo se dojmio javnog mnjenja koje je bilo sve sklonije uspostavljanju boljih odnosa sa komunističkim zemljama.⁶⁷ Podizanje Berlinskog zida, kao logična reakcija politike sile, samo je još jasnije pokazalo bankarstvo agresivne spoljne politike i nagovestilo da će *status quo* u Srednjoj Evropi verovatno ostati na snazi još neko vreme. (Uzgređ je i »antifašistički zaštitni zid« bio ili je mogao biti podignut zahvaljujući mitu o komunističkoj agresiji; šta god inače mogao označavati — ideološke manjkavosti, gubitak legitimnosti režima — zid je bio namenjen čuvanju *status quo*, a ne odbrani od agresije spolja.)

Adenauer i njegov ministar spoljnih poslova Heinrich von Brentano su bili manje-više primorani da se povuku 1963. godine. Vlada Ludwiga Erharda je za ministra spoljnih poslova imenovala Gerharda Schroedera, i ovlasila ga da sprovodi jednu ograničenu varijantu Ostpolitik, na temelju »politike malih koraka«. Međutim, sem otvaranja nekoliko trgovinskih predstavništava i kulturne razmene sa Istočnom Evropom, ova politika nije bila u stanju da prevaziđe vlastite antikomunističke premise: Hallsteinovu doktrinu i nepriznavanje DRN. CDU/

⁶⁶ Ovaj argument sličan je argumentu Claudie von Braunmühl, *Kalter Krieg und friedliche Koexistenz: Die Aussenpolitik der SPD in der Grossen Koalition*, Frankfurt, 1973, posebno str. 146—156.

⁶⁷ Pregled ispitivanja javnog mnjenja može se naći u: K. Baker, R. J. Dalton, K. Hildebrandt, *Germany Transformed: Political Culture and the New Politics*, Cambridge, Mass., i London, 1981, str. 119.

/CSU nije mogla razviti nikakvu koherentnu ekonomsku i spoljnu politiku prema komunističkim državama sve dok je sama partija bila podeljena na istočno i atlantsko-degolističko krilo.

Uza sve to je CDU/CSU—FDP koalicija, još od kraja 50-ih godina, pokušavala da progura seriju zakona o vanrednom stanju, za koje međutim nije uspeła da dobije potrebnu dvotrećinsku većinu. Ovi zakoni koji su podsećali na član 48. Vajmarskog ustava — cenzura štampe, ukidanje opozicije, zabrana prava na štrajk, neodređena definicija »vanrednog stanja«, itd.⁶⁸ — bili su očevidno upravljani protiv potencijalne unutrašnje opozicije, a naročito protiv sindikalnih zahteva, antinuklearnih grupa, leve antisistemske opozicije, itd., čija se pojava mogla očekivati u času kada se završavalo ekonomsko čudo, pošto: »ovi zakoni legalizuju uspostavljanje jedne složene birokratske mašinerije čiji fino povezani zupčanci mogu funkcionisati jedino ako *ne* dođe do verbalno prizivane 'opasnosti izvana' i atomske katastrofe. Otvoreno namenjeni 'mirnodopskom vremenu', svrha im može biti jedino čuvanje statusa quo od društvene krize.«⁶⁹

U takvoj se situaciji SPD, koja je već načelno odustala od protivljenja ovakvim vanrednim merama, solidarisala sa spoljnom politikom CDU/CSU i postala tim privlačnija kao potencijalni koalicioni partner. Pored toga se spremnost SPD da se poduhvati ekonomskog planiranja i državne intervencije podudarala s planovima krupnog preduzetništva za ekonomski rast; erhardovska neoliberalna ekonomska politika sve više je smatrana manje adekvatnom od Karl Schillerove koncepcije sveobuhvatnog ekonomskog usmeravanja (*gesamtwirtschaftliche Steuerung*).⁷⁰ Tako je i Erhard, kao naslednik Adenauerove linije, morao biti uklonjen 1966. i zamenjen Kurt-Georgom Kiesingerom, pre no što dođe vreme da Unija stupi u veliku koaliciju.

SPD je, sa svoje strane, takođe vitalno bila zainteresovana za veliku koaliciju. Ophrvana sve snažnijim unutrašnjim neslaganjima, nesposobna da funkcioniše čak

⁶⁸ Verzija od 26. V 1965. je objavljena kao: »Entwurf eines Gesetzes zur Änderung des Grundgesetzes (Notstandsgesetz)«, posebno izdanje Presse und Funknachrichten, n. p., 1965.

⁶⁹ H. J. Blank i J. Hirsch, »Parlament und Verwaltung im Gesetzgebungsprozess«, u: Schäffer i Nedelmann, ur., *naved. delo*, str. 96.

⁷⁰ Vid. »Das Hamburger Strategiepapier«, Freimut Duve, ur., *Der Thesenstreit um 'Stamocap': Die Dokumente zur Grundsatzdiskussion der Jungsozialisten*, Reinbek bei Hamburg, 1973, pogl. A (2).

i kao lojalna opozicija — skretanjem pažnje na Spiegel aferu 1962, ili na telefonsko prisluškivanje i Fibag i HS 30 skandale, početkom 60-ih godina — fiksirala na stvaranje sopstvene slike i jurnjavu za glasovima, bez alternativne politike i programa u svim vitalnim oblastima, njoj je, po svaku cenu, bilo neophodno učešće u vlasti kako bi potvrdila svoj postgodesberški kurs i demonstrirala svoju »odgovornost« i »sposobnost vladanja«. Takvu priliku joj je pružila velika koalicija 1966.

Celovito objašnjenje značaja velike koalicije nadilazi okvire ovog teksta, ali što se tiče njegove osnovne teme, antikomunizma, valja ukazati na nekoliko stvari. Učešće SPD u *Grosse Koalition* neminovno je dovelo do erozije podrške koju je ona tradicionalno imala u radničkoj klasi. Ekonomska kriza krajem 60-ih godina bila je uglavnom prevladana primenom Schillerove politike zajedničke akcije, u čijim je okvirima preduzetništvo bilo pokretna snaga ekonomskog oporavka; odnos između preduzetništva i države je tako racionalizovan (više planiranja, više koordinacije, garantovani profiti), a akumulacija kapitala je svesno podsticana poreskim olakšicama, novčanom pomoći i sličnim merama. Sasvim prirodno, predstavnici organizovanog rada, a naročito borbeni sindikat metalaca, dospevaju u sve otvoreniju konfrontaciju s vođstvom SPD. Na svim pokrajinskim izborima 1967. i 1968. godine opao je postotak glasova koje je SPD dobila, u nekim slučajevima čak drastično.

Pored toga, formiranje velike koalicije se, isto tako, može smatrati i poslednjim katalizatorom u nastajanju Vanparlamentarne opozicije (APO) od, do tada, nepovezanih grupa, koje su prestale verovati u sposobnost države da odgovori njihovim potrebama: studentski pokret (u čijem centru je bio SDS!), mirovni pokret, razočarani i isključeni socijaldemokrati, raznorodni pokreti okupljeni oko pojedinačnih problema — od pokreta protiv zakona o vanrednom stanju, *Notstand der Demokratie*, do marševa za istok — pacifisti, neutralisti, više ili manje radikalni marksisti itd. Intenzitet opiranja APO-a osnovnim tokovima zapadnonemačkog društvenog poretka — slepom antikomunizmu, zakonima o vanrednom stanju, Vijetnamu, militarizmu, »partijskom kartelu«, zakonu protiv pobačaja, stagnaciji političkog života i sličnom — u najmanju ruku pokazuje neke od problema proisteklih iz politike potpunog pristajanja uz desnicu koju je vodila SPD.

Reakcija vođstva SPD na ovakvu situaciju bila je ambivalentna. S jedne strane, demonstracije i masovni

skupovi APO samo su potvrđivali neophodnost zakona o vanrednom stanju, za čije je usvajanje vođstvo bilo. Antikomunizam je još uvek funkcionisao kao instrument unutarpartijske discipline, kako to pokazuje isključivanje Saveza univerzitetskih studenata (SHB) sredinom 1968, kao i mnogih pojedinaca, pa i čitavih lokalnih partijskih organizacija. No, s druge strane, suočeno s problemom sve slabije masovne podrške i temeljne opozicije s leve, partijsko vođstvo je bilo prinuđeno da potraži način da diferencira partiju u okvirima koalicije, te da, s tim novim likom uvažnosti, krene u formulisanje jednog efikasnog izbornog nastupa. Jedna alternativna spoljna politika, koja ne bi morala podrazumevati nikakve temeljne reforme na unutrašnjem planu, po sebi je bila najpogodnije sredstvo da se takav cilj ostvari. Suštinski važna za uspeh nezavisne spoljne politike SPD bila bi podrška preduzetničkih krugova (čija je relativna premoć bila znatno uvećana ulaskom SPD u veliku koaliciju).

I zaista, velika koalicija je uspela da depolitizuje trgovinu između Zapada i Istoka i da sklopi trgovinske sporazume s nekim istočnoevropskim zemljama, pre svih s Rumunijom 1967. Međutim, trgovina je i dalje bila podređena političkim stavovima. *Conditio sine qua non* daljeg napretka bilo je priznavanje DRN, koje CDU/CSU nije mogla, čak ni u okvirima koalicije, da prihvati, a da se ne rasturi kao partija i ne uništi ideološki temelj na kojem je počivala. Bilo je očevidno da CDU/CSU nije u stanju da iziđe na kraj s ovim spojem poslovnih interesa i emotivno opterećenog antikomunizma, to jest bila je nesposobna da deluje između dva ekstrema — »interesa izvoza i primata spoljne politike, između patriotizma i profita«.⁷¹

Međutim, socijaldemokrati su to bili u stanju. U konzervativnoj, iracionalnoj antikomunističkoj klimi tadašnje savezne CDU države, zastupati spoljnu politiku kakva odgovara javnom mnenju i ekonomskim potrebama — čak i uz jednovremeno ustrajno opiranje radikalnoj promeni — značilo je primeriti se slici partijskog postgodesberškog umerenog reformizma. Ali, pre no što je Ostpolitik mogla postati osnov izborne snage SPD, bilo je nužno ispuniti određene uslove i učiniti određene ustupke.

Prvo, socijaldemokratima je bio potreban koalicioni partner. I pored potpune usredsređenosti partije na imanentnost sistema i njegovo uvažavanje, njen se udeo dobijenih glasova, na izborima 1961. i 1965, nije povećao iznad onoga što bi *Genosse Trend* (spoj demografskih i

⁷¹ Kreile, *naved. delo*, str. 33.

socijalnih promena) verovatno i inače doneo. A, kako je već pomenuto, ulazak partije u veliku koaliciju, uslovi je, zapravo, značajan glasački zaokret. U tom se trenutku koalicija sa Slobodnim demokratima činila najprikladnijom. FDP, kao ni SPD, nije bila opterećena balastom »hladnih ratnika«, klerikalnih antikomunista i drugih grupa čije je interese zadovoljavao zastareli antikomunizam. (U njoj se doduše nalazila jedna malobrojna isključiva frakcija, ali su tu bili i mnogi antiklerikalno nastrojeni bivši nacisti; no, njih se lako moglo osloboditi, kompenzirajući taj gubitak očekivanim prilivom liberalnih glasača iz drugih partija.) Ni FDP nije bila vezana ni za kakvo uporište u radničkoj klasi, te je stoga slobodno mogla zastupati interese srednje klase, iste one koje je SPD želela da veže uz sebe. Mada je FDP od 1949. godine bila manje-više stalni partner u koalicijama CDU/CSU, kao čistiji zastupnik preduzetništva, njena je politika oduvek bila racionalnije i otvorenije naklonjena modernim sektorima kapitalističke ekonomije.

Drugi preduslov za realizaciju SPD Ostpolitik bilo je skidanje zabrane KPD. Na kraju, politika gušenja i progona komunista na unutrašnjem planu, ne slaže se baš najbolje s normalnim trgovinskim i političkim odnosima sa drugim komunističkim državama. U svakom slučaju, zakonski zabranjena komunistička partija, nakon dugogodišnjih progona, više nije predstavljala nikakvu pretnju ustavnom poretku; naprotiv, njeno je postojanje moglo poslužiti kao dokaz jedne nove tolerancije. Čak i u okvirima velike koalicije, SPD je bila u stanju da utiče na ponovnu legalizaciju nemačkih komunista, koji su se 1968. konstituisali kao DKP (Nemačka komunistička partija).

Treće, za to je bilo neophodna podrška preduzetničkih krugova ne samo okupljenih oko *Ostausschussa* i iz proizvodnih sektora nego i od strane progresivnih elemenata finansijskih i industrijskih sektora. Ona je zadržana delom i proračunatim pristupom dugoročnim interesima preduzetništva u celini, pristupom koji se može sažeti u pojmu *Modell Deutschland*.⁷² Pristalice *Modell Deutschlanda* su ozbiljno shvatile tadašnji aforizam Franz-Josefa Straussa, po kojem je Zapadna Nemačka predu-

⁷² Pojam *Modell Deutschland* nalazi se u središtu pažnje već duže od deset godina, te je i relevantna literatura izuzetno obimna. Dve valjane knjige na engleskom jeziku su: W. E. Patterson i G. Smith, *The West German Model, Perspectives on a Stable State*, London, 1983, i Frieder Schlupp, »*Modell Deutschland and the International Division of Labour*«, u Krippendorff i Rittberger, ur., *naved. delo*, pogl. 2.

go ekonomski div i, pri tom, politički patuljak. SRN se već bila uzdigla do ranga druge-treće najveće kapitalističke sile na svetu, ali je u spoljnoj politici još uvek bila podređena interesima drugih zapadnih sila. Sada se pak SRN morala spremati da preuzme svoje svetske političke odgovornosti, koje podrazumevaju prihvatanje međunarodne realnosti — linije Odra-Nisa, nacionalne podela — i mnogo fleksibilniju spoljnu politiku. Saradnja preduzetništva biće u toj stvari posebno bitna. Pošto je izvozni sektor oduvek bio pokretač ekonomskog razvoja, njegova dobrobit — osigurana povoljnijom međunarodnom klimom — doprineće razvoju ekonomije u celini. Država i preduzetništvo će se međusobno dopunjavati, a njihova saradnja će učvrstiti istaknutiji društveni i ekonomski položaj SRN u svetu. Integracija u otvorenu i slobodnu svetsku ekonomiju potisnuće ekonomski nacionalizam i imobilnost. Kejnzijsko državno planiranje i trošenje, čija je pretpostavka ekonomski rast, obezbediće optimalne uslove za akumulaciju. Naklonjenost SPD/FDP tehnologiji i modernom upravljanju daće podsticaj izvoznim kapacitetima SRN. U isto vreme, prisustvo SPD će garantovati da rad ostane miran — pošto je ona u stanju da bolje od CDU/CSU umeri i priguši radničke zahteve — dok će korektivno prisustvo FDP moći da ukloni »socijalistička preterivanja«. U svakom slučaju, humana strana nove koalicije delaće i u korist rada: obnovljeni ekonomski rast doneće više socijalnih povlastica, a normalni odnosi sa DRN će ublažiti napetost i iznova ujediniti porodice.

I konačno, četiri, bilo je nužno obezbediti masovnu biračku bazu i oslabiti radikalnu kako levu tako i desnu opoziciju. Za to je bila neophodna dvostrana strategija. S jedne strane je istočna politika, uz sve što ju je pratilo, morala zadovoljiti široki raspon interesa: desnici je nudila učvršćivanje nacionalne moći i prosperitet, a levici je pružala jednu racionalniju spoljnu politiku, dijalog sa Istokom i nagoveštaj potpunog detanta i mira; za desnicu je Karl Schiller bio otelotvorenje tehnokratske efikasnosti, društvenog partnerstva i državne podrške preduzetničkim interesima, dok je Willy Brandt za levicu predstavljao simbol mira, liberalizacije i saosećanja. Tako su se u istočnoj politici spojili nematerijalni interesi politički razdvojenih porodica i prijatelja, sa postmaterijalnim interesima mirovnih i antinuklearnih pokreta, tvoreći masovnu bazu veoma materijalnih interesa dinamičnijih sektora zapadnonemačkog preduzetništva.

Mala koalicija, stvorena 1969, bila je u ovom poslednjem veoma uspešna: međusistemska trgovina između Istoka i Zapada se više nego udvostručila od 1955. do 1973. godine⁷³, trgovinski suficit SRN sa Istočnom Evropom popeo se od 0,7 milijardi DM 1970. na 8 milijardi DM 1975,⁷⁴ dok se zapadnonemački izvoz u Sovjetski Savez sa vrednosti od 1,6 milijardi DM 1971. popeo na 4,8 milijardi DM do 1974.⁷⁵ Uprkos žestokim, u osnovi anti-komunističkim napadima CDU/CSU — koja se, sada u opoziciji, oslobodila unutarpartijskih napetosti između atlantista i istočnjaka — socijaldemokratsko-liberalna koalicija je uspela da, između 1969. i 1972, ubrzano »normalizuje« odnose sa Istokom, sklapajući ugovore sa Sovjetskim Savezom, Poljskom, Čehoslovačkom itd., i regulišući međunemačke odnose priznavanjem DRN i linije Odra—Nisa. Na osnovu svega toga, mala koalicija je izvojevala značajnu izbornu pobjedu 1972, a kancelar Willy Brandt je dobio Nobelovu nagradu za mir 1973.

Premda je ovaj odeljak do sada u prvi plan isticao objektivne i subjektivne faktore koji su težili *transformisanju* klerikalnog antikomunizma, to nikako ne treba shvatiti kao da znači da je istočna politika *oslabila* ili otklonila antikomunizam (mada ga je, u izvesnom smislu lišila njegove racionalne osnove). Naprotiv, njegove bitne socijalne funkcije su i dalje bile na snazi, čak i ako su se lica onih kojima to ide u prilog u političkom domenu izmenila. Pre svega je raznorodnim grupama, čija je podrška bila neophodna za realizaciju ove dramatične promene u spoljnopolitičkoj orijentaciji, bila nužna jedna zajednička i nespecifično ideološka kohezijska sila. Došavši na vlast, prva socijaldemokratsko-liberalna koalicija imala je uz sebe tanku i nepouzdanu većinu, izloženu žestokoj antikomunističkoj kampanji desnice, u kojoj su sudelovali ne samo CDU/CSU već i njeni masovni mediji, interesna udruženja, mnoge od državnih službi i izvesni broj preduzetničkih sektora. Čak i unutar SPD i FDP su se glasne manjine stalno protivile ovom ili onom aspektu istočne politike. Stoga je, na unutrašnjem planu, antikomunizam i dalje bio od suštinskog značaja za obuzdavanje opozicije, učvršćivanje socijalne kohezije i održavanje unutarpartijske discipline u obe partije. Iz tih su razloga »graditelji istočne politike bili prinuđeni da uvek iznova podvlače da međunarodna saradnja sa ko-

⁷³ Kreile, *naved. delo*, str. 32.

⁷⁴ Michael Kreile, »Ostpolitik Reconsidered«, Krippendorff i Rittberger, ur., *naved. delo*, str. 138.

⁷⁵ Isto, str. 134.

ponovnom naoružavanju i atomskom oružju, opirala se autoritarnim merama kakve su bile ograničavanje slobode govora i zakoni o vanrednom stanju i tražila više ekonomske demokratije, čemu su stremili i pripadnici najrazličitijih grupa, pa i onih čije su interese zanemarivale postojeće partije. Bilo je očividno da bi diskreditovanje ili čak zakonska zabrana KPD jednovremeno značilo i smanjenje mogućnosti uticaja svih onih grupa koje su delile njene ciljeve. Tokom prve polovine 1951. godine, dok su trajali pregovori savezne vlade oko ponovnog naoružavanja uprkos sve jačoj opoziciji, dolazi do prvih progona komunističkih organizacija koji dovode do zabrane Komunističkog omladinskog pokreta i Udruženja žrtava nacističkih progona. Tokom septembra su činjeni i poslednji koraci za uvođenje SRN u Evropsku odbrambenu zajednicu, te je vlada za nedelju dana podnela i formalni predlog za zakonsku zabranu Partije. Dok se rešavalo pitanje zapadnonemačkog doprinosa evropskom sistemu odbrane, tekao je i postupak protiv KPD. Kada je 1954. vlada otpočela ponovno naoružavanje i pristupila NATO, i proces protiv KPD se nastavio. Kada je Adenauer 1956. formulisao svoju »politiku snage« i pozvao na opštu regrutaciju, preduzete su i mere protiv organizacija pod okriljem komunista, dok su neki od njihovih članova bili izvedeni pred sud zbog izdaje. Kada je pokret Crkve sv. Pavla protiv militarizacije stekao masovnu podršku, Savezni ustavni sud je odlučio da se KPD zvanično zabrani.

Podudarnost između jačanja opozicije i sprovođenja mera protiv KPD može, ali i ne mora, biti tako direktna kakvom se čini na osnovu vremenskog sleda zbivanja. No, zabrana je imala i nekih posledica po liberalnu demokratiju i s njom povezanu ideologiju — klerikalni antikomunizam. Prvo, posle 1956. godine, funkcioneri i članovi KPD su bili žrtve talasa hapšenja, saslušavanja i suđenja. To se dogodilo ne samo članovima partije nego i njihovim porodicama, tzv. surogat-organizacijama i osobama ili grupama osumnjičenim za naklonost prema komunističkim shvatanjima. Drugo, stvoren je čitav aparat za nadziranje svih takvih pojedinaca i organizacija. Treće, zabrana KPD je bila i napad na širu socijalističku levicu: njome ne samo da je ugušena kritika određenih specifičnih aspekata vladine politike (ponovnog naoružavanja, zapadne integracije), nego je praktično otklonjena i svaka kritika u čijoj bi osnovi bilo dovođenje u pitanje samog kapitalističkog društveno-ekonomskog poretka. Ako su programi KPD za socijalizam i mir bili pre-

stupnički, onda su — kad se primeni isto merilo — takvi bili i programi SPD i DGB.

Zabrana KPD je, isto tako, rehabilitovala i osokolila dodatno vojničke i buržoaske klase i otvorila put svim vrstama tradicionalističkih organizacija, vojnih klubova i neonacističkih udruženja. Kada se zabrana Socijal-Rajh partije, jedne neonacističke formacije, 1952. godine, navodi kao dokaz u prilog tome da se savezna vlada nepristrasno odnosila prema ekstremistima na obe strane, onda se moramo setiti da je SRP, za razliku od KPD, bilo dopušteno da stvori organizacije koje će je naslediti (na primer, klubovi bivših pripadnika SS, udruženja veterana), a koje nisu bile izložene daljim prognoza. I dok su bivši nacisti mogli pristupiti drugim partijama, dotle je i samo prisustvo bivših komunista u nekoj partiji obično značilo da će ona biti oglašena za »partiju u koju su se infiltrirali komunisti«, te stoga izložena krivičnom gonjenju i/ili merama protiv pobune.

Socijaldemokratski antikomunizam

U izvesnom smislu, SPD je i trebalo da bude prva partija posleratne Nemačke. Ona ne samo da je konzistentno odražavala preovlađujuću struju toga doba — demokratski socijalizam — i okupljala daleko najveći broj dokazanih antinacistički nastrojenih pojedinaca i grupa iz predratnog razdoblja, nego bi — u ponovo ujedinjenoj i od savezničke intervencije oslobođenoj Nemačkoj — i bila dobila većinu na opštenacionalnim izborima. (Unatrag gledano, jedino se može spekulirati o stepenu u kojem je ova činjenica doprinela tome da političke elite, na obema stranama, odluče da stvore, od zapadne i istočne zone, posebne države.) Sa ovog je stanovišta partijska politika SPD pod vođstvom Kurta Schumachera bila logična i svrsishodna: ponovno ujedinjenje pre sklapanja saveza van zemlje (»nacionalni« socijalizam), uporno protivljenje pokušajima obe okupacione sile da se mešaju u nemačku politiku (nacionalni suverenitet i samoopredeljenje), nerazdruživost socijalizma i demokracije (*der Sozialismus wird demokratisch sein, oder er wird gar nicht sein!*) te, otud, i nemogućnost kompromisa bilo s »komunističkim autoritarizmom«, bilo s »kapitalističkom reakcijom« (*gegen Kommunismus und Kapitalismus mit gleicher Härte*).

Međutim, ono što je bilo moguće i konkurentan program demokratskog socijalizma za postfašističko društvo,

pretvorilo se, praktično obnoć — s nastankom zasebne zapadne države, formiranjem buržoaske koalicije, zapadnonemačkim uključivanjem u hladni rat i početkom restauracije — u program temeljne, odnosno kategorične opozicije. Uprkos izmenjenom odnosu snaga nakon 1949, partija je u svojim Šesnaest tačaka iz Bad Dirckema (avgust 1949), odlučila da sledi »kao da« politiku: da se i dalje ponaša kao da će doći na vlast, kao da ponovno ujedinjenje neposredno predstoji, kao da je okupacija okončana i Nemačka potpuno nezavisna⁵² — i kao da je KPD u zapadnoj državi još uvek onaj isti protivnik kakav je bila u istočnoj zoni 1946. kada je nadvladala SPD i osnovala SED.

Ovde je neophodno zakratko udaljiti se kako bi se postigla veća pojmovna jasnost argumenta koji potom sledi. U apstraktnom je smislu moguće razlikovati *racionalni* i *iracionalni antikomunizam*. Racionalni antikomunizam ima bar nekakvu vezu s komunističkom teorijom i/ili praksom, te stoga u određenoj meri mora voditi računa i o sadržini svojih iskaza i posledicama svojih činova. Iracionalni antikomunizam, pak, lišava antikomunizam racionalne osnove (ili je transcendirna), te je razumljiviji ako se pogledaju ciljevi onih koji ga propagiraju i psihološke osobine onih koji ga prihvataju. Slično tome — a to je jamačno znatno ređe i teže — moguće je govoriti i o *progresivnom* i *regresivnom antikomunizmu*. Socijalna funkcija ovog drugog je očuvanje klasno podeljene društvene formacije i predupređivanje ili negacija socijalističkih reformi. Progresivni antikomunizam ne mora nužno biti *contradictio in adjecto* kao što na prvi pogled izgleda. Postoje na kraju krajeva brojne nepodudarnosti između ma koje konzistentne teorije demokratskog socijalizma i prakse državnog socijalizma, naročito u DRN posle 1945. UAPD (Nezavisna laburistička partija Nemačke), jedna od nezavisnih levičarskih partija koja je zakratko postojala 50-ih godina, nudila je neke kriterijume za razlikovanje. Dok se »buržoazija bori protiv onoga što je revolucionarno« u komunizmu, nezavisni socijalisti kritikuju njegove nerevolucionarne, ili antirevolucionarne vidove: odsustvo unutrašnje demokracije, podređenost sovjetskim interesima, ideološki oportunizam itd. No, »naš glavni neprijatelj jeste i ostaje kapitalistički sistem, i KPD se protivimo isključivo zato što borbu protiv kapitalizma vodi na pogrešnoj osnovi.«⁵³

⁵² Kurt Schumacher, *Turmwächter der Demokratie*, Berlin-Grünnewald, 1953, vol. II, str. 167.

⁵³ B. L., »Der Antisowjetismus und wir«, *Freie Tribüne*, 9. IX 1950.

Slični se zaključci mogu izvući i iz Crusiusove i Dutschkeove klasne distinkcije unutar antikomunizma: »Dok se antikomunizam buržoazije zasniva na njenoj zainteresovanosti za očuvanje njenih političkih i ekonomskih položaja, dotle antikomunizam klasa koje zarađuju za život ima drugačiju motivaciju. Za njih je to stvar održanja njihovog životnog standarda, njihove slobode mišljenja, slobode kretanja, rečju, svega onoga što je rezultat borbi nemačkog radničkog pokreta.«⁵⁴

Što se tiče Schumacherove SPD — da se vratimo osnovnom toku argumentacije — moglo bi se reći da je njen antikomunizam bio dosledno progresivan u gornjem smislu, ali često iracionalan u napadima na »crvene fašiste« i »sovjetske budale«, od kojih je želela da se razlikuje. Iako je, dakle, šumaherovski antikomunizam počivao na progresivnim premisama, često prisutna iracionalnost je dovela do *pogrešne taktike*. Njegova je kreštavost često bila jednaka tonu CDU/CSU i, kako se od njega za običnog posmatrača nije ni razlikovala, samo ga je pojačavala. Nepomirljivo protivljenje, »jednakom žestinom«, i komunizmu i kapitalizmu, previdalo je nespornu činjenicu da antikomunističku kampanju već vodi CDU država uz podršku stranih, na tom planu avangardnih, sila; stvarni neprijatelj demokratskog socijalizma u krnjoj zapadnoj državi bio je kapitalizam.

Pored toga, čak i dok je SPD bila u radikalnoj opoziciji, čitave grupe njenih članova su bile na izbornim položajima (npr. gradonačelničko krilo u većim gradovima) i bile imenovane na razne položaje (u javnim službama i drugim državnim ustanovama) na lokalnom i pokrajinskom nivou, delom zahvaljujući i antikomunizmu koji nije bio ni progresivan ni racionalan. Taktika SPD, posle 1949, određena je jednom bezmalo lasalovskom tendencijom izjednačavanja demokratije s parlamentarizmom (*Nur-Parlamentarismus*), što je, vremenom, preraslo u nesposobnost da se zamisle druga rešenja sem ustavnih za probleme — NATO, ponovnog naoružavanja, restauracije, renacifikacije — koji su delom bili posledica vanparlamentarne klasne moći, a delom strane intervencije, što ih je SPD napadala u radikalno intoniranim govorima i tekstovima.

Posle Schumacherove smrti 1952, ove sve izraženije protivrečnosti, *inter alia*, dovode i do mediokritetskog rukovodstva, okoštavanja partijske strukture, opadanja broja članova i očajničkog traganja za izlazom iz »33-

⁵⁴ Crusius i Wilke, *naved. delo*, str. 76.

-procentnog geta«, jedinog što je partiji preostajalo iza izbornih uspeha CDU/CSU i njene apsolutne većine na izborima 1957. godine. Bez kolektivne rešenosti da se program demokratskog socijalizma realizuje, Partija je, na nekoliko konvencija i u nekoliko proširenih programskih debata sve više razvodnjavala svoju prvobitnu ideologiju i sve više popimala prirodu hrišćanske demokratije. U antikomunizmu je našen najpogodniji i najlakši prelaz ka ovoj politici prisvajanja. Socijaldemokratski antikomunizam — kakav su širili *Ostbüro*, partijski organi i vođi — sve češće je bio korišćen da bi se članovima koji misle drugačije zapretilo isključenjem, ili da bi ih se stvarno isključilo iz Partije — npr. slučaj levičarskih sindikalista oko Viktora Agartza ili urednika radikalnog lista *Die Andere Zeitung* — i da bi se iznudila lojalnost onih koji ostaju. Nastojeći da Partiju učine prihvatljivijom i da je otvore za nove srednje klase, partijski vođi nisu uspeali da shvate da je neograničeni, iracionalni antikomunizam, koji su počeli zagovarati, zapravo ideologija koju je CDU država stvorila, i to za sebe i svoje pristalice, te su uglavnom išli naruku baš političkim protivnicima SPD: »(SPD) nikada neće biti u položaju da zastupa interese krupne industrije bolje no što ih sama krupna industrija zastupa, da ponavlja legende o 'hrišćanskom Zapadu' i 'slobodnom Zapadu' bolje od kvalifikovanih tvoraca te ideologije — u CDU. Ona nije u stanju da priča strašne antiboljševičke priče na užasniji način od profesionalnih antiboljševika kakvi su Taubert i njegovi ortaci iz škole gospodina dr Goebbelsa.«⁵⁵

Rezultat diskusija o programu bio je Badgodesberški program usvojen 1959. godine. Po njemu je SPD pre *Volkspartei* nego klasna partija; ona se sada obraća srednjoj klasi prethodno gluvoj za sve socijalističke projekte; partija prihvata društveno-ekonomski poredak CDU države (pa i zapadnu integraciju), odbacuje svako pozivanje na Marxa i definiše socijalizam kategorijama materijalne dobrobiti i antitotalitarne slobode. Ako Godesberški program označava napuštanje nezavisne politike SPD na unutrašnjem planu, onda govor Herberta Wehnera, održan 30. juna 1960. u Bundestagu, predstavlja isti preokret u pogledu spoljne politike. Posle toga, Atlantski savez, Evropska zajednica za odbranu i politika »ponov-

⁵⁵ Wolfgang Abendroth, *Antagonistische Gesellschaft und politische Demokratie. Aufsätze zur politischen Soziologie*, W. Berlin, 1967, str. 76—77.

nog ujedinjenja na bazi moći« predstavljaju osnovne karakteristike spoljne politike SPD.⁵⁶

U međuvremenu je pragmatično krilo partije — predvođeno Willy Brandtom, Fritzom Erlerom i Herbertom Wehnerom — sa svojim koncepcijama umerene reforme i modernizma, odnelo prevagu. Pod njihovim vođstvom je antikomunizam do te mere prerastao u integrativni faktor da se partija mogla postaviti kao zbir antikomunističkih, socijaldemokratskih i levičarskih elemenata, tvrdeći pri tom da svaka partija ili pokret levo od nje moraju postati komunistički, ili bar sredstvo komunista. Tako su ovakve grupe mogle *a priori* biti oklevetane; na ovaj je način SPD dodatno potvrđivala samopotvrđujuću prirodu antikomunizma. Isto načelo se počelo primenjivati i na »levičarska skretanja« unutar same partije⁵⁷, što je vodilo novom nizu isključenja i povlačenja iz partije, početkom 60-ih godina. Što se praksa SPD više udaljavala od nekadašnjih socijalističkih ciljeva, to je antikomunizam bivao značajniji kao metod održavanja discipline i integracije.

Ovaj sve iracionalniji, regresivni antikomunizam bio je vrlo funkcionalan što se tiče politike *Angleichung*, odnosno procesa oslobađanja od prošlosti, ublažavanja ideologije i formulisanja programskih načela pre kao vrednosti no kao ciljeva. Njegova je svrha bila dvostruka: da omogući vođstvu SPD da se bori za vlast u okvirima postojeće države i društva, i da integriše partiju, njeno članstvo i pristalice u tako izmenjenu socijalnu perspektivu. Nepostojanje obavezujućih načela, očevidno je vođstvu pružalo veću slobodu kretanja i mogućnost promene politike saglasno promeni okolnosti.⁵⁸

Tako određivši ciljeve za koje je politička vlast bila sredstvo, prinuđeno da se oslanja na antikomunizam kao zamenu za ideologiju i instrument održanja unutarpartijske discipline, vođstvo SPD je krenulo u novi talas isključivanja pojedinaca i grupa, koji su se, jednostavno, još uvek držali pregodesberške partijske politike. Tako je recimo Socijalistički savez studenata (SDS), koji se i dalje zalagao za detant sa Istokom i priznavanje linije Odra-Nisa kao nemačke istočne granice (sastavni deo kasnije Brandtove Ostpolitik!), kao i za javno iznošenje »smeđe« prošlosti sudija, političara i državnih činovnika na visokim položajima (kampanja koja je delom bila

⁵⁶ Wehnerov govor objavljen u *Vorwärts*, 8. VII 1960, str. 5. i dalje.

⁵⁷ Kako ćemo nastojati da pokažemo.

⁵⁸ Stuby, *naved. delo*, str. 103.

dokumentovana materijalima poteklim sa Istoka), bio ukinut jula 1960. godine.⁵⁹ Potom je na red došlo SFG (Društvo za pomaganje SDS): grupa intelektualaca i socijalista iz SPD, koja se okupila da bi pomogla SDS-ov napor da se održi kao delatna snaga izvan partije, bila je prinuđena da izabere između SFG i ostajanja u partiji. Većina je odlučila — npr. Wolfgang Abendroth, Ossip Flechtheim, Heinz Brakemeier i Fritz Lamn — da ostane u SFG, te je bila isključena iz SPD.⁶⁰ I druge pokušaje političkog grupisanja levo od SPD — recimo Socijalistički savez (SB) i Unija nezavisnih socijalista (VUS) — SPD je, na sličan način, klevetala i negirala.

Prva velika partija, formirana samo na temelju jednog problema, mirovnog, DFU (Nemačka unija za mir) — među čijim pristalicama je sticajem okolnosti bilo i komunista i s komunistima povezanih pojedinaca — bila je izložena posebno žestokim napadima SPD. U stvari je socijaldemokratija, kao jedan od stubova CDU države, tada želela uklanjanje DFU manje-više iz istih razloga iz kojih je CDU/CSU 1956. htela da zabrani KPD. Pri tom je posegla i za mnogim istim metodama, uključujući i iracionalni antikomunizam. Za SPD je DFU bila mesto »komunističke infiltracije«, »skup korisnih idiota« za CPSU i SED i »avangarda komunističke prevratničke« taktike.⁶¹ Potom su izvršni partijski organi oglasili članstvo u DFU nespojivim s članstvom u SPD.⁶²

Ova analiza socijaldemokratskog antikomunizma, kao sastavnog dela procesa urastanja radničkog pokreta u razvijeni kapitalizam, ukazuje na nekoliko stvari. Pre svega, pokazuje proces kojim je SPD, kao i sve ostale zapadne socijaldemokratske partije, došla do jedne ideologije laborizma, koju John Saville određuje kao teoriju

⁵⁹ »Abbruch der Beziehungen zwischen SPD und SDS«, Rezolucija izvršnog komiteta Partije od 19. VII 1960, *Jahrbuch der SPD 1960/61*, Bonn, 1961, str. 452.

⁶⁰ Kurt Kusch, »Förderung des SDS«, *Sozialistische Politik*, 10. X 1961, str. 5; »Gegen ‚Sozialistische Fördergemeinschaften‘«, Rezolucija partijskog izvršnog komiteta od 6. XI 1961, *Jahrbuch der SPD*, naved. izdanje, str. 477, kao i potvrda ove odluke od strane Saveta Partije, na str. 477.

⁶¹ Vid. između ostalog izdanja SPD: *Über des Wesen und die Absichten der ‚Deutschen Friedens-Union‘*, *Informationsmaterial*, Bonn, n. d., 1961; *Die Freunde Ulbrichts*, Dokumentacione serije SPD, Bonn, 1961.

⁶² »Abgrenzung zur ‚Deutschen Friedens-Union‘«, Rezolucija izvršnog komiteta Partije od 9—10. I 1961, *Jahrbuch der SPD 1960/61*, str. 463.

i praksu klasne kolaboracije.⁶³ To što socijaldemokratska partija prihvata, i nastoji da izbori svoj deo u klasnoj hegemoniji kapitalističke države, stvara brojne sukobe unutar nje same. Dok, na primer, partijski vođi aktivno saraduju u »partijskom kartelu«, pretpostavljajući, pri tom, osnovni ideološki konsenzus kako u partiji tako i između partija — što se, u slučaju SPD, ispoljavalo kroz zajedničku akciju kao njenu verziju »društvenog partnerstva« — dotle stvarne ekonomske bitke koje se biju u partijskoj bazi (za veće nadnice, šire saodlučivanje, manje naoružavanja itd.) teže podrivanju strategije laburizma. U nedostatku misije preobražaja sistema, pa čak i koherentnog programa opozicije, antikomunizam se pre svega pojavljuje kao izuzetno funkcionalna ideologija (1) za racionalizaciju odustajanja ili odlaganja partijskih socijalističkih ciljeva, čime se izbegava okretanje od partije tradicionalno joj sklonih radnih klasa; (2) za disciplinovanje partijske levice i jačanje partijskog vođstva, uz jednovremeno (3) povećanu privlačnost partije za srednje klase u kojima ona vidi proširenje svoje masovne baze. U temelju ovakve strategije je pretpostavka da je kapitalistički društveni sistem u procesu transformacije ka nekom buržoaziranom društvu ili ujednačenom društvu srednje klase zbog čega klasna borba, u svakom slučaju, postaje izlišna.

To pretpostavljati ne znači i ukinuti sporove oko nadnica, činjenicu podređenosti rada ili kapitalističke proizvodne odnose, što sve i dalje postoji nezavisno od volje SPD. Antikomunizam može jedino zamagliti a nikako ukloniti ove činjenice. Prihvatiti antikomunizam u njegovoj buržoasko-iracionalnoj formi — »čija je specifičnost, za razliku od relevantne levičarske kritike Sovjeta, njegova nediferencirana i totalna demonizacija svih socijalističkih struktura, zajedno s njihovim lenjinističkim i staljinističkim deformacijama«⁶⁴ — znači pristati i na to da je antikomunizam u biti jedna interesno motivisana ideologija vladajućih klasa koja smera diskreditovanju svih klasnih akcija i pokreta, pa i umerenih i razumnih zahteva za koje se socijaldemokratija zalaže. Zastupajući antikomunizam, SPD je objektivno dovela laburizam do njegovih krajnjih, apsurdnih granica.

⁶³ John Saville, »The Ideology of Labourism«, u: R. Benwick, R. N. Berki i B. Parekh, ur., *Knowledge and Belief in Politics: The Problem of Ideology*, London, 1973, str. 215.

⁶⁴ Fritz Vilmar, »Gesamteuropäische Koexistenz und inner-sozialistische Kritik«, Dutschke i Wilke, ur., *naved. delo*, str. 34.

Ostpolitik i Berufsverbot: dvojna strategija antikomunizma

Svojevrsna je ironija da se, čak i dok se SPD nalazila u procesu svog pristajanja uz CDU državu, dogodio čitav niz promena koje ne samo da su obesnažile mnoge od poratnih izvora moći CDU/CSU, nego su istovremeno dale za pravo i mnogim, tada već napuštenim, opredeljenjima SPD.

U ekonomskom pogledu upadljiva tendencija, početkom i sredinom 60-ih godina, bili su naglo usporavanje rasta i sve izrazitija neotpornost na krizu *Wirtschaftswundera*. Faktori koji su pogodovali ekonomskom prosperitetu i ekspanziji — sredstva Marshallovog plana, korejskim ratom stimulisan izvozni bum, ponovno naoružavanje, pomoć države privatnom preduzetništvu, zapadno orijentisana trgovina — počeli su ustupati pred zasićenošću tržišta, padom proizvodnje i sve manjim socijalnim mirom. Kako se ova faza poratne ekspanzije primicala svom kraju, neki važni sektori nemačkog preduzetništva su sve više pogledali ka Istoku, kao novom (ili, određnije, obnovljenom tradicionalnom) tržištu za prodaju proizvedenog i izvoru sirovina, kao vitalnom, značajnom trgovinskom odnosu za izvozne sektore nemačke industrije, naročito čelične. No, antikomunističke premise Adenauerove spoljne i unutrašnje politike — suštinski značajne, kako smo videli, i za masovnu podršku i »totalne«, te dakle nepromenljive — predstavljale su prepreku za trgovinu sa Istokom.

Onome što je smatrao partikularističkim interesima određenih preduzetničkih i industrijskih sektora, Adenauer je stalno protivstavljao nacionalni interes, patriotizam i antikomunističku solidarnost, a tu je politiku podržavao i moćni BDI. Onde gde su se iracionalni politički stavovi sukobljavali s ekonomskim interesima, što se tiče izvoznika (koje je zastupao *Ostausschuss* — Istočni komitet, kao glavni lobi) moralo je doći ili do drugačijeg određenja nacionalnog interesa, ili je trgovina s komunističkim zemljama morala biti depolitizovana. To je tim pre bilo važno jer su druge zapadnoevropske zemlje (posebno Britanija i Francuska), ponukane sličnim ekonomskim imperativima, sve više razvijale svoje trgovinske odnose sa Istočnom Evropom, čak smanjujući udeo SRN.⁶⁵

Tako je iracionalni, regresivni antikomunizam, premda još uvek donekle funkcionalan u unutrašnjoj politici,

⁶⁵ Vid. Michael Kreile, *Osthandel und Ostpolitik*, Baden-Baden, 1978, pogl. 3.

postao prepreka ekonomskom razvoju. Spoljna politika je, zauzvrat, predstavljala smetnju ekonomskoj, ali se pod dejstvom više faktora morala i sama prilagoditi — uprkos tome što ju je SPD ne tako davno prihvatila u svim njenim bitnim odrednicama. Pre svega se u američkoj spoljnoj politici, koja je i dalje nudila i nametala parametre zapadnonemačkoj politici, upravo odvijao zaokret ka detantu i koegzistenciji u vreme Kennedyjeve administracije, čime je Adenauer bio lišen svog najvažnijeg saveznika, Johna Fostera Dullesa. Automatski je izvršen pritisak na CDU/CSU da odustane od najupadljivije disfunkcionalnih aspekata njene spoljne politike — npr. od *Alleinvertretungsansprucha* i Hallsteinove doktrine; ali, učiniti to značilo je podriti i klasnu bazu i unutrašnje jedinstvo hrišćanske demokratije.⁶⁶ Privremeno rešenje je potraženo u nenadano uspostavljenom Adenauerovom partnerstvu s De Gaulleom, koje je počivalo na tvrdom antikomunizmu. Međutim, francusko-nemački ugovor o prijateljstvu malo se dojmio javnog mnjenja koje je bilo sve sklonije uspostavljanju boljih odnosa sa komunističkim zemljama.⁶⁷ Podizanje Berlinskog zida, kao logična reakcija politike sile, samo je još jasnije pokazalo bankarstvo agresivne spoljne politike i nagovestilo da će *status quo* u Srednjoj Evropi verovatno ostati na snazi još neko vreme. (Uzgređ je i »antifašistički zaštitni zid« bio ili je mogao biti podignut zahvaljujući mitu o komunističkoj agresiji; šta god inače mogao označavati — ideološke manjkavosti, gubitak legitimnosti režima — zid je bio namenjen čuvanju *status quo*, a ne odbrani od agresije spolja.)

Adenauer i njegov ministar spoljnih poslova Heinrich von Brentano su bili manje-više primorani da se povuku 1963. godine. Vlada Ludwiga Erharda je za ministra spoljnih poslova imenovala Gerharda Schroedera, i ovlastila ga da sprovodi jednu ograničenu varijantu Ostpolitik, na temelju »politike malih koraka«. Međutim, sem otvaranja nekoliko trgovinskih predstavništava i kulturne razmene sa Istočnom Evropom, ova politika nije bila u stanju da prevaziđe vlastite antikomunističke premise: Hallsteinovu doktrinu i nepriznavanje DRN. CDU/

⁶⁶ Ovaj argument sličan je argumentu Claudie von Braunmühl, *Kalter Krieg und friedliche Koexistenz: Die Aussenpolitik der SPD in der Grossen Koalition*, Frankfurt, 1973, posebno str. 146—156.

⁶⁷ Pregled ispitivanja javnog mnjenja može se naći u: K. Baker, R. J. Dalton, K. Hildebrandt, *Germany Transformed: Political Culture and the New Politics*, Cambridge, Mass., i London, 1981, str. 119.

/CSU nije mogla razviti nikakvu koherentnu ekonomsku i spoljnu politiku prema komunističkim državama sve dok je sama partija bila podeljena na istočno i atlantsko-degolističko krilo.

Uza sve to je CDU/CSU—FDP koalicija, još od kraja 50-ih godina, pokušavala da progura seriju zakona o vanrednom stanju, za koje međutim nije uspeła da dobije potrebnu dvotrećinsku većinu. Ovi zakoni koji su podsećali na član 48. Vajmarskog ustava — cenzura štampe, ukidanje opozicije, zabrana prava na štrajk, neodređena definicija »vanrednog stanja«, itd.⁶⁸ — bili su očevidno upravljani protiv potencijalne unutrašnje opozicije, a naročito protiv sindikalnih zahteva, antinuklearnih grupa, leve antisistemske opozicije, itd., čija se pojava mogla očekivati u času kada se završavalo ekonomsko čudo, pošto: »ovi zakoni legalizuju uspostavljanje jedne složene birokratske mašinerije čiji fino povezani zupčanci mogu funkcionisati jedino ako *ne* dođe do verbalno prizivane 'opasnosti izvana' i atomske katastrofe. Otvoreno namenjeni 'mirnodopskom vremenu', svrha im može biti jedino čuvanje statusa quo od društvene krize.«⁶⁹

U takvoj se situaciji SPD, koja je već načelno odustala od protivljenja ovakvim vanrednim merama, solidarisala sa spoljnom politikom CDU/CSU i postala tim privlačnija kao potencijalni koalicioni partner. Pored toga se spremnost SPD da se poduhvati ekonomskog planiranja i državne intervencije podudarala s planovima krupnog preduzetništva za ekonomski rast; erhardovska neoliberalna ekonomska politika sve više je smatrana manje adekvatnom od Karl Schillerove koncepcije sveobuhvatnog ekonomskog usmeravanja (*gesamtwirtschaftliche Steuerung*).⁷⁰ Tako je i Erhard, kao naslednik Adenauerove linije, morao biti uklonjen 1966. i zamenjen Kurt-Georgom Kiesingerom, pre no što dođe vreme da Unija stupi u veliku koaliciju.

SPD je, sa svoje strane, takođe vitalno bila zainteresovana za veliku koaliciju. Ophrvana sve snažnijim unutrašnjim neslaganjima, nesposobna da funkcioniše čak

⁶⁸ Verzija od 26. V 1965. je objavljena kao: »Entwurf eines Gesetzes zur Änderung des Grundgesetzes (Notstandsgesetz)«, posebno izdanje Presse und Funknachrichten, n. p., 1965.

⁶⁹ H. J. Blank i J. Hirsch, »Parlament und Verwaltung im Gesetzgebungsprozess«, u: Schäffer i Nedelmann, ur., *naved. delo*, str. 96.

⁷⁰Vid. »Das Hamburger Strategiepapier«. Freimut Duve, ur., *Der Thesenstreit um 'Stamocap': Die Dokumente zur Grundsatzdiskussion der Jungsozialisten*, Reinbek bei Hamburg, 1973. pogl. A (2).

i kao lojalna opozicija — skretanjem pažnje na Spiegel aferu 1962, ili na telefonsko prislušivanje i Fibag i HS 30 skandale, početkom 60-ih godina — fiksirala na stvaranje sopstvene slike i jurnjavu za glasovima, bez alternativne politike i programa u svim vitalnim oblastima, njoj je, po svaku cenu, bilo neophodno učešće u vlasti kako bi potvrdila svoj postgodesberški kurs i demonstrirala svoju »odgovornost« i »sposobnost vladanja«. Takvu priliku joj je pružila velika koalicija 1966.

Celovito objašnjenje značaja velike koalicije nadilazi okvire ovog teksta, ali što se tiče njegove osnovne teme, antikomunizma, valja ukazati na nekoliko stvari. Učešće SPD u *Grosse Koalition* neminovno je dovelo do erozije podrške koju je ona tradicionalno imala u radničkoj klasi. Ekonomska kriza krajem 60-ih godina bila je uglavnom prevladana primenom Schillerove politike zajedničke akcije, u čijim je okvirima preduzetništvo bilo pokretna snaga ekonomskog oporavka; odnos između preduzetništva i države je tako racionalizovan (više planiranja, više koordinacije, garantovani profiti), akumulacija kapitala je svesno podsticana poreskim olakšicama, novčanom pomoći i sličnim merama. Sasvim prirodno, predstavnici organizovanog rada, a naročito borbeni sindikat metalaca, dospevaju u sve otvoreniju konfrontaciju s vođstvom SPD. Na svim pokrajinskim izborima 1967. i 1968. godine opao je postotak glasova koje je SPD dobila, u nekim slučajevima čak drastično.

Pored toga, formiranje velike koalicije se, isto tako, može smatrati i poslednjim katalizatorom u nastajanju Vanparlamentarne opozicije (APO) od, do tada, nepovezanih grupa, koje su prestale verovati u sposobnost države da odgovori njihovim potrebama: studentski pokret (u čijem centru je bio SDS!), mirovni pokret, razočarani i isključeni socijaldemokrati, raznorodni pokreti okupljeni oko pojedinačnih problema — od pokreta protiv zakona o vanrednom stanju, *Notstand der Demokratie*, do marševa za istok — pacifisti, neutralisti, više ili manje radikalni marksisti itd. Intenzitet opiranja APO-a osnovnim tokovima zapadnonemačkog društvenog poretka — slepom antikomunizmu, zakonima o vanrednom stanju, Vijetnamu, militarizmu, »partijskom kartelu«, zakonu protiv pobačaja, stagnaciji političkog života i sličnom — u najmanju ruku pokazuje neke od problema proisteklih iz politike potpunog pristajanja uz desnicu koju je vodila SPD.

Reakcija vođstva SPD na ovakvu situaciju bila je ambivalentna. S jedne strane, demonstracije i masovni

skupovi APO samo su potvrđivali neophodnost zakona o vanrednom stanju, za čije je usvajanje vođstvo bilo. Antikomunizam je još uvek funkcionisao kao instrument unutarpartijske discipline, kako to pokazuje isključivanje Saveza univerzitetskih studenata (SHB) sredinom 1968, kao i mnogih pojedinaca, pa i čitavih lokalnih partijskih organizacija. No, s druge strane, suočeno s problemom sve slabije masovne podrške i temeljne opozicije s leve, partijsko vođstvo je bilo prinuđeno da potraži način da diferencira partiju u okvirima koalicije, te da, s tim novim likom uvaženosti, krene u formulisanje jednog efikasnog izbornog nastupa. Jedna alternativna spoljna politika, koja ne bi morala podrazumevati nikakve temeljne reforme na unutrašnjem planu, po sebi je bila najpogodnije sredstvo da se takav cilj ostvari. Suštinski važna za uspeh nezavisne spoljne politike SPD bila bi podrška preduzetničkih krugova (čija je relativna premoć bila znatno uvećana ulaskom SPD u veliku koaliciju).

I zaista, velika koalicija je uspela da depolitizuje trgovinu između Zapada i Istoka i da sklopi trgovinske sporazume s nekim istočnoevropskim zemljama, pre svih s Rumunijom 1967. Međutim, trgovina je i dalje bila podređena političkim stavovima. *Conditio sine qua non* daljeg napretka bilo je priznavanje DRN, koje CDU/CSU nije mogla, čak ni u okvirima koalicije, da prihvati, a da se ne rasturi kao partija i ne uništi ideološki temelj na kojem je počivala. Bilo je očevidno da CDU/CSU nije u stanju da iziđe na kraj s ovim spojem poslovnih interesa i emotivno opterećenog antikomunizma, to jest bila je nesposobna da deluje između dva ekstrema — »interesa izvoza i primata spoljne politike, između patriotizma i profita«.⁷¹

Međutim, socijaldemokrati su to bili u stanju. U konzervativnoj, iracionalnoj antikomunističkoj klimi tadašnje savezne CDU države, zastupati spoljnu politiku kakva odgovara javnom mnjenju i ekonomskim potrebama — čak i uz jednovremeno ustrajno opiranje radikalnoj promeni — značilo je primeriti se slici partijskog postgodesberškog umerenog reformizma. Ali, pre no što je Ostpolitik mogla postati osnov izborne snage SPD, bilo je nužno ispuniti određene uslove i učiniti određene ustupke.

Prvo, socijaldemokratima je bio potreban koalicioni partner. I pored potpune usredsređenosti partije na imanentnost sistema i njegovo uvažavanje, njen se udeo dobijenih glasova, na izborima 1961. i 1965, nije povećao iznad onoga što bi *Genosse Trend* (spoj demografskih i

⁷¹ Kreile, *naved. delo*, str. 33.

socijalnih promena) verovatno i inače doneo. A, kako je već pomenuto, ulazak partije u veliku koaliciju, uslovio je, zapravo, značajan glasački zaokret. U tom se trenutku koalicija sa Slobodnim demokratima činila najprikladnijom. FDP, kao ni SPD, nije bila opterećena balastom »hladnih ratnika«, klerikalnih antikomunista i drugih grupa čije je interese zadovoljavao zastareli antikomunizam. (U njoj se doduše nalazila jedna malobrojna isključiva frakcija, ali su tu bili i mnogi antiklerikalno nastrojeni bivši nacisti; no, njih se lako moglo osloboditi, kompenzirajući taj gubitak očekivanim prilivom liberalnih glasača iz drugih partija.) Ni FDP nije bila vezana ni za kakvo uporište u radničkoj klasi, te je stoga slobodno mogla zastupati interese srednje klase, iste one koje je SPD želela da veže uz sebe. Mada je FDP od 1949. godine bila manje-više stalni partner u koalicijama CDU/CSU, kao čistiji zastupnik preduzetništva, njena je politika oduvek bila racionalnije i otvorenije naklonjena modernim sektorima kapitalističke ekonomije.

Drugi preduslov za realizaciju SPD Ostpolitik bilo je skidanje zabrane KPD. Na kraju, politika gušenja i progona komunista na unutrašnjem planu, ne slaže se baš najbolje s normalnim trgovinskim i političkim odnosima sa drugim komunističkim državama. U svakom slučaju, zakonski zabranjena komunistička partija, nakon dugogodišnjih progona, više nije predstavljala nikakvu pretnju ustavnom poretku; naprotiv, njeno je postojanje moglo poslužiti kao dokaz jedne nove tolerancije. Čak i u okvirima velike koalicije, SPD je bila u stanju da utiče na ponovnu legalizaciju nemačkih komunista, koji su se 1968. konstituisali kao DKP (Nemačka komunistička partija).

Treće, za to je bilo neophodna podrška preduzetničkih krugova ne samo okupljenih oko *Ostausschussa* i iz proizvodnih sektora nego i od strane progresivnih elemenata finansijskih i industrijskih sektora. Ona je zadobijena delom i proračunatim pristupom dugoročnim interesima preduzetništva u celini, pristupom koji se može sažeti u pojmu *Modell Deutschland*.⁷² Pristalice *Modell Deutschlanda* su ozbiljno shvatile tadašnji aforizam Franz-Josefa Straussa, po kojem je Zapadna Nemačka predu-

⁷² Pojam *Modell Deutschland* nalazi se u središtu pažnje već duže od deset godina, te je i relevantna literatura izuzetno obimna. Dve valjane knjige na engleskom jeziku su: W. E. Patterson i G. Smith, *The West German Model, Perspectives on a Stable State*, London, 1983, i Frieder Schlupp, »*Modell Deutschland* and the International Division of Labour«, u Krippendorff i Rittberger, ur., *naved. delo*, pogl. 2.

go ekonomski div i, pri tom, politički patuljak. SRN se već bila uzdigla do ranga druge-treće najveće kapitalističke sile na svetu, ali je u spoljnoj politici još uvek bila podređena interesima drugih zapadnih sila. Sada se pak SRN morala spremirati da preuzme svoje svetske političke odgovornosti, koje podrazumevaju prihvatanje međunarodne realnosti — linije Odra-Nisa, nacionalne podela — i mnogo fleksibilniju spoljnu politiku. Saradnja preduzetništva biće u toj stvari posebno bitna. Pošto je izvozni sektor oduvek bio pokretač ekonomskog razvoja, njegova dobrobit — osigurana povoljnijom međunarodnom klimom — doprineće razvoju ekonomije u celini. Država i preduzetništvo će se međusobno dopunjavati, a njihova saradnja će učvrstiti istaknutiji društveni i ekonomski položaj SRN u svetu. Integracija u otvorenu i slobodnu svetsku ekonomiju potisnuće ekonomski nacionalizam i imobilnost. Kejnzijsko državno planiranje i trošenje, čija je pretpostavka ekonomski rast, obezbediće optimalne uslove za akumulaciju. Naklonjenost SPD/FDP tehnologiji modernom upravljanju daće podsticaj izvoznim kapacitetima SRN. U isto vreme, prisustvo SPD će garantovati da rad ostane miran — pošto je ona u stanju da bolje od CDU/CSU umeri i priguši radničke zahteve — dok će korektivno prisustvo FDP moći da otkloni »socijalistička preterivanja«. U svakom slučaju, humana strana nove koalicije delaće i u korist rada: obnovljeni ekonomski rast doneće više socijalnih povlastica, a normalni odnosi sa DRN će ublažiti napetost i iznova ujediniti porodice.

I konačno, četiri, bilo je nužno obezbediti masovnu biračku bazu i oslabiti radikalnu kako levu tako i desnu opoziciju. Za to je bila neophodna dvostrana strategija. S jedne strane je istočna politika, uz sve što ju je pratilo, morala zadovoljiti široki raspon interesa: desnici je nudila učvršćivanje nacionalne moći i prosperitet, a levice je pružala jednu racionalniju spoljnu politiku, dijalog sa Istokom i nagoveštaj potpunog detanta i mira; za desnicu je Karl Schiller bio otelotvorenje tehnokratske efikasnosti, društvenog partnerstva i državne podrške preduzetničkim interesima, dok je Willy Brandt za levicu predstavljao simbol mira, liberalizacije i saosećanja. Tako su se u istočnoj politici spojili nematerijalni interesi politički razdvojenih porodica i prijatelja, sa postmaterijalnim interesima mirovnih i antinuklearnih pokreta, tvoreći masovnu bazu veoma materijalnih interesa dinamičnijih sektora zapadnonemačkog preduzetništva.

Mala koalicija, stvorena 1969, bila je u ovom posljednjem veoma uspešna: međusistemska trgovina između Istoka i Zapada se više nego udvostručila od 1955. do 1973. godine⁷³, trgovinski suficit SRN sa Istočnom Evropom popeo se od 0,7 milijardi DM 1970. na 8 milijardi DM 1975,⁷⁴ dok se zapadnonemački izvoz u Sovjetski Savez sa vrednosti od 1,6 milijardi DM 1971. popeo na 4,8 milijardi DM do 1974.⁷⁵ Uprkos žestokim, u osnovi antikomunističkim napadima CDU/CSU — koja se, sada u opoziciji, oslobodila unutarpartijskih napetosti između atlantista i istočnjaka — socijaldemokratsko-liberalna koalicija je uspela da, između 1969. i 1972, ubrzano »normalizuje« odnose sa Istokom, sklapajući ugovore sa Sovjetskim Savezom, Poljskom, Čehoslovačkom itd., i regulišući međunemačke odnose priznavanjem DRN i linije Odra—Nisa. Na osnovu svega toga, mala koalicija je izvojevala značajnu izbornu pobjedu 1972, a kancelar Willy Brandt je dobio Nobelovu nagradu za mir 1973.

Premda je ovaj odeljak do sada u prvi plan isticao objektivne i subjektivne faktore koji su težili *transformisanju* klerikalnog antikomunizma, to nikako ne treba shvatiti kao da znači da je istočna politika *oslabila* ili otklonila antikomunizam (mada ga je, u izvesnom smislu lišila njegove racionalne osnove). Naprotiv, njegove bitne socijalne funkcije su i dalje bile na snazi, čak i ako su se lica onih kojima to ide u prilog u političkom domenu izmenila. Pre svega je raznorodnim grupama, čija je podrška bila neophodna za realizaciju ove dramatične promene u spoljopolitičkoj orijentaciji, bila nužna jedna zajednička i nespecifično ideološka koheziona sila. Došavši na vlast, prva socijaldemokratsko-liberalna koalicija imala je uz sebe tanku i nepouzdanu većinu, izloženu žestokoj antikomunističkoj kampanji desnice, u kojoj su sudelovali ne samo CDU/CSU već i njeni masovni mediji, interesna udruženja, mnoge od državnih službi i izvesni broj preduzetničkih sektora. Čak i unutar SPD i FDP su se glasne manjine stalno protivile ovom ili onom aspektu istočne politike. Stoga je, na unutrašnjem planu, antikomunizam i dalje bio od suštinskog značaja za obuzdavanje opozicije, učvršćivanje socijalne kohezije i održavanje unutarpartijske discipline u obe partije. Iz tih su razloga »graditelji istočne politike bili prinuđeni da uvek iznova podvlače da međunarodna saradnja sa ko-

⁷³ Kreile, *naved. delo*, str. 32.

⁷⁴ Michael Kreile, »Ostpolitik Reconsidered«, Krippendorff i Rittberger, ur., *naved. delo*, str. 138.

⁷⁵ Isto, str. 134.

munističkim režimima ni u kom slučaju ne povlači za sobom slabljenje otpora komunističkim grupama unutar zemlje. Tako se Ostpolitik slaže sa Berufsverbot.⁷⁶

Ono što je bilo potrebno, bila je nova *forma* antikomunizma, diferenciranija i istančanija od klerikalnog antikomunizma, sigurno, ali ništa manje konzistentna i moćna. Takvu je formu predstavljao Berufsverbot.

Iako je, zahvaljujući izveštajima Amnesty International, nalazima Russellovog suda i mnogobrojnim peticijama, protestima međunarodnih organizacija koje štite građanska prava, Berufsverbot dobro poznat, ovde bi se ipak vredelo osvrnuti na neke od njegovih odlika, kako bi ih se potom moglo dovesti u vezu s njihovim antikomunističkim funkcijama. Berufsverbot se odnosi na Dekret protiv radikala, što su ga zajednički doneli 28. januara 1972. godine⁷⁷ savezni kancelar i pokrajinski predsednici, i njime se zabranjuje rad u državnoj službi — na saveznom, pokrajinskom i lokalnom nivou — osobama koje su definisane kao »ekstremisti«, »radikali« i »antidemokrate«, bilo desne, bilo leve orijentacije. Ovaj dekret je kasnije pretvoren u zakon, i to u jeku ofanzive istočne politike, a neposredno pre izbora 1972. To je učinio kancelar Brandt (koji je kasnije priznao da je to bila greška).⁷⁸ Od tada ovaj zakon »ima aktivnu podršku zakonodavstva koje stvara široku mrežu zakonskih odredbi kojima se ozakonjuje politička represija, sudstva koje je strašno kooperativno i savitljivo i, što najviše uznemirava, sindikalnog pokreta, koji, s retkim izuzecima, saraduje do tačke — priznate i dokumentovane — ,kooperacije' sa Specijalnim odsekom.⁷⁹

Etimološki, Berufsverbot (zabrana bavljenja vlastitim zanimanjem) aludira na činjenicu da, u jednoj zemlji u kojoj više od 1/10 radne snage predstavljaju državni nameštenici — od radnika na železnici do univerzitetskih profesora — biti udaljen iz državne službe znači *de facto* biti isključen iz vlastite profesije, naročito u slučaju nastavnika, administrativnih službenika i drugih koji ne mogu očekivati da će naći nameštenje izvan državnih institucija. Verovatno je protiv oko milion i po Ne-

⁷⁶ Isto, str. 134.

⁷⁷ Reprokovano u: Claudia von Braunmühl, »The Enemy Within: The Case of Berufsverbot in West Germany«, *The Socialist Register*, 1978, str. 58.

⁷⁸ R. Steinke, W. Süß i U. Wolter, »His Refrain is Heard Around the World: An Initial Assessment of the Bahro Congress«, u: Ulf Wolter, ur., *Bahro: Critical Responses*, White Plains, New York, 1980, str. 218.

⁷⁹ Von Braunmühl, »Berufsverbot...«, str. 67.

maca bila vođena istraga od kada je sve to počelo, a možda ih je oko 2000 izgubilo posao ili ga nije ni dobilo na kod toga.

Kritičari Berufsverbota su već rekli gotovo sve o kontinuitetu između njega i *Obrigkeitsstaat* tradicije u Nemačkoj. Bismarckov Zakon protiv socijalista, nacistički kodeks političkih zakona i Adenauerov Zakon protiv radikala iz 1960. predstavljaju nesumnjive prethodnike. Naročito je poučno poređenje s nacionalsocijalizmom. I tada i sada, antikomunizam je bio depersonalizovan i birokratizovan, što je, u određenom smislu, dehumanizovalo njegove žrtve i olakšalo primenu represivnih mera protiv njih. (Mada s poređenjem ne treba ići predaleko, valja reći da je sistem koncentracionih logora i masovnog genocida morao biti potpuno birokratizovan i depersonalizovan da bi bio efikasan,⁸⁰ fenomen koji najbolje sažima izraz Hannah Arendt, »banalnost zla«.⁸¹ Bez problema se iznalaze i pojmovni, čak jezički kontinuiteti. Na primer, Zakon o obnovi profesionalne državne službe iz 1933, u verziji iz 1937. godine kaže da »državni službenici moraju uvek i bezrezervno služiti nacionalsocijalističkoj državi« (lojalnost načelu države); postojeći Zakon o saveznoj državnoj službi zahteva od državnih nameštenika »da pruže apsolutne garantije svoje lojalnosti slobodnim demokratskim načelima u skladu sa Ustavom« (lojalnost ustavnom načelu).⁸²

U neodređenosti termina poput »lojalnost državi« i »lojalnost ustavu« — kao i u čitavoj skali zapadnonemačkog antikomunističkog pravnog jezika, od protivustavnih aktivnosti, krivice za udruživanje, zločina protiv ustava, klevetanja države, pa do kontakta s osobama optuženim za navedene radnje itd. — otkriva se naročita »genijalnost« Berufsverbota. Na jednoj strani se očito politička pitanja i problemi prividno depolitizuju i objektivizuju njihovim uklanjanjem iz strogo političkog domena, zakonodavstva i političkih partija, i prenošenjem u pravni sistem u čijim okvirima se njima »nepristrasno« bave »stručnjaci«. Pod »pravnim sistemom« se ovde ne podrazumeva samo čitava sudska struktura, od lokalnog do saveznog nivoa, nego i mreža tajnih službi i službi prinude, različiti nivoi Službe za zaštitu ustava, Specijalni odsek,

⁸⁰ U vezi s realizacijom programa istrebljenja, vid. jednu od najcelovitijih studija, Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, New York, 1961.

⁸¹ Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, New York, 1963.

⁸² Franz Hegmann, »Toeing the Line West Germany«, *CAUT Bulletin*, februar 1982, str. 12.

Vojna obaveštajna služba, policija itd. Ove službe mogu ispitivati pojedince, skupljati o njima informacije ako odluče, konsultovati stručnjake, uzimati na uvid bankovne i personalne dosjee i tome slično.

No, s druge strane, glazura objektivnosti narušena je na različite načine. Bez izuzetka su sve ustanove pravnog sistema (upravo definisanog) prepune bivših nacionalsocijalista, premda ih je danas, zbog protoka vremena, manje nego pre deset ili dvadeset godina. Kao što piše Franz Hegmann: »Kada se ima u vidu činjenica da neonacistička mreža obuhvata — ili je obuhvatala u različitim periodima — visoke službenike u Saveznom predsedništvu, Saveznom administrativnom sudu, čak i u Saveznom birou za zaštitu ustava (zapadnonemački FBI)... prisustvo političkih predubeđenja postaje shvatljivije. Nacističku mrežu u državnim službama dopunjava prisustvo pripadnika stare nacističke elite u privatnoj industriji, onih koji su se manje-više povukli s otvorene političke scene samo zato da bi zauzeli ključna uporišta u višim slojevima ekonomsko-industrijskog kompleksa.« Potom Hegmann dodaje: »Pomalo je zbunjujuće u ovom kontekstu da se nekadašnje sluge nacističke države i aktivni članovi najveće »terorističke organizacije« u ljudskoj istoriji, danas bave progonom takozvanih studentskih radikala.«⁸³

»Politička predubeđenja« o kojima se u ovom navodu govori odnose se na doslednu primenu Berufsverbota protiv levice, što je u upadljivoj opreci s činjenicom da zakon, pre svega, ima u vidu neofašističke organizacije. Ova opservacija ukazuje na krajnju subjektivnost i arbitrarnost, s kojima se on može primenjivati i s kojima se primenjuje, što, sa svoje strane, pokazuje kakva je uloga pravnog sistema u stvaranju i jačanju antikomunizma. Tako se recimo tumačenje ustavnosti u rukama bivših nacista-pravnih eksperata, vremenom sve više (re)orientisalo ka hegelovskoj i autoritarnoj verziji. Theodor Maunz — isti stručnjak koji je svojevremeno pisao konačni komentar nacionalsocijalističkog pravnog sistema, i koji isto čini i u SRN, u delu koje će uskoro doživeti svoje 22. izdanje — bije bitku protiv »pravnog pozitivizma« i »parlamentarnog apsolutizma« koje bi rađe zameenio »državom po sebi« čiji joj »službenici duguju svest o njoj«.⁸⁴ Istovremeno su ustanove koje se bave zaštitom us-

⁸³ Isto, str. 13—14.

⁸⁴ Dieter Deiseroth, »Kontinuitätsprobleme der deutschen Staatsrechtslehre(r)? Das Beispiel Theodor Maunz«, u: D. Dieseroth, F. Hase i K. H. Lauder, ur., *Ordnungsmacht: Über das Ver-*

tavnog poretka proširile listu razloga za sumnju, tj. povoda za pokretanje ispitivanja lojalnosti ustavu državnog službenika ili onog ko se prijavljuje za takvu službu.⁸⁵ Ovo proširenje, nigde kodifikovano, ostavljeno je slobodnoj odluci suda.

Ne samo da se tako levica pre svega našla na udaru Berufsverbota nego je i definicija (levičarskog) »neprijateljstva prema ustavnom poretku« stalno proširivana tako da obuhvati, pored komunista (legalne partije od 1968) i njihovih simpatizera, i pacifiste, zelene, pristalice alternativnih životnih stilova, članove grupa orijentisanih proistočnonemački, borbene sindikaliste, radikalne novinare, kritične nastavnike i druge. Ako je potrebno, može se pribeci naročitom pravnom sofizmu radi racionalizacije ovog antilevičarskog predubeđenja. Savezni administrativni sud — »čija su dva člana bili u aktivnoj službi Trećeg Rajha«⁸⁶ — presudio je, na primer, da je neofašistička NPD legalno konstituisana partija u skladu s članom 21. osnovnog zakona i da članstvo u njoj nije osnov za neprimanje ili za otpuštanje iz državne službe. A ipak isto načelo ne važi za članove DKP pošto je njihova partija antiustavna (*verfassungswidrig*) mada ne i stvarno neprijateljska prema ustavnom poretku (*verfassungfeindlich*), što je zakonom predviđen osnov za formalnu zabranu.⁸⁷

U svakom slučaju — a i to je deo »genijalnosti« Berufsverbota — zabrana je upravljena većma protiv *pojedina* no protiv organizacija kao takvih. Na taj je način bilo moguće probiti »formalne« legalne ograde i uklanjati pojedince iz državne službe, ne dirajući pri tom u pravo njihove partije ili udruženja da postoje. Time se, na neki način, razbija i atomizira kolektivni cilj partije/udruženja i svodi sve na probleme pojedinca: »veliki kotao neprijateljstva prema ustavu bio je zamenjen hiljadama malih kotlića ustavnog neprijateljstva«.⁸⁸ Dakle, posredi je zamena za zabranu (ustavom zaštićene) partije/udruženja — administrativnim uklanjanjem ključnih članova. Što je još važnije, Berufsverbot tako deluje i

hältnis von Legalität, Konsens und Herrschaft, Frankfurt, 1981, str. 103.

⁸⁵ Vid. iscrpni popis »razloga za sumnju« kod von Braunmühlove. »Berufsverbot...«, str. 64—65.

⁸⁶ Wolfgang Abendroth, »Das Bundesverfassungsgericht und die Berufsverbote im öffentlichenn Dienst«, u: *IMSF Informationsbericht, Nr. 22: Berufsverbote in der BRD, eine juristisch-politische Dokumentation*, Frankfurt, 1976, str. 31.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Theo Schiller, »Stellungnahme zum Entwurf eines Gesetzes zur Änderung dienstrechtlicher Vorschriften«, u: *Isto*, str. 38.

kao sredstvo odvracanja potencijalnih članova i pristalica opozicionih pokreta, pa čak i onih koji bi možda pomislili da potpišu neku peticiju ili posete skup koji takva grupa organizuje.

Bio je to korak dalje od starog klerikalnog antikomunizma, koji je »samo« sastavljao crne liste izvesnih organizacija saglasno specifikovanim kriterijumima (pre no što krene u progon svih mogućih osoba koje su u ma kakvoj vezi s takvim grupama). Potom su pojedinci, s ma kog kraja opozicije, u ma koje vreme, mogli biti oglašeni neprijateljima ustavnog poretka i lišeni mogućnosti da zarađuju za život. Definiciju neprijateljstva prema ustavnom poretku dala je, kao što je pokazano, desnica. Tako je, i pored prividne ustavnosti kojom je bio zaodeven, Berufsverbot u stvari podređen određenim »višim« i »nadređenim« normama. Rainer Barzel, CDU/CSU kandidat za kancelara 1973. godine, obratio se poslanicima svoje partije sledećim rečima: »Ako postojeća zakonska osnova nije dostatna da ukloni članove DKP iz državne službe, CDU/CSU je spremna da, s drugim demokratskim partijama, takvu zakonsku osnovu stvori. U tom bi se smislu moralo razmišljati o ustavnom amandmanu.«⁸⁹

Antikomunizam oličen u Berufsverbodu i deformacije koje ga prate, razlikuju Zapadnu Nemačku ne samo od njene vajmarske prethodnice nego i od svih drugih kapitalističkih liberalnih demokratija. Po Friedhelmu Haseu, specifično i kvalitativno novo u tome je »što (za razliku od Vajmarske Republike) današnja zapadnonemačka država polaže pravo, a to pravo počiva na zakonu, na to da je politički kompetentna da eliminiše određene političke struje, da ih jednom zsvagda uklanja s političke pozornice. Tako je ovde politička represija otklonila svaku zavisnost od situacije i prilike, što je za nju bilo specifično u prošlosti; ona se oslobodila konkretnih okolnosti i rizika specifičnih, promenljivih situacija, te uglavnom ne zavisi od određenih opasnosti i njihovog političkog vrednovanja, posve drugačije no što je slučaj u normalnim vanrednim stanjima, izuzetnim situacijama i policijski određenim opasnostima. »Slobodni demokratski ustavni poredak legitimise akte represije ne posredstvom određenih situacija i okolnosti, nego to čini na univerzalnom, ideološkom nivou.«⁹⁰

Stoga, da ponovimo, *odbrana* »slobodnog demokratskog ustavnog poretka« krši građanska prava koja su

⁸⁹ »Die Stellung der CDU/CSU«, *Isto*, str. 80.

⁹⁰ Friedhelm Hase, »Bonn und Weimar: Bemerkungen zu der Entwicklung vom 'okkasionellen' zum 'ideologischen' Staatsschutz«, u: Dieseroth *et. al. ur.*, *noved. delo*, str. 70.

utemeljena u tom poretku, od slobode govora i udruživanja pa do slobode izbora profesije. Tvorac termina *Ge-sinnungsschnüffelei* (njuškanje po tuđim mislima), Herbert Wehner, jedan od onih koji su formulisali tadašnju politiku SPD, rekao je o Berufsverbotu: »Ne vidim da ima smisla težiti zaštiti slobodnog ustavnog poretka, ako nam je prvi korak k tome njegovo uklanjanje.«⁹¹ Konceptija borbene demokratije — nastala pod prinudom istorijskih uslova — pretvara se u borbenu odbranu postojećeg društveno-ekonomskog poretka. Zaštita skupa normi i pravila političkog života pretvara se u zaštitu i učvršćivanje vladajuće ideologije. Stoga je ono što se štiti i učvršćuje zapravo razvijeni kapitalizam, čije osnovno opravdanje ostaje antikomunizam, ali antikomunizam sada uzdignut do pravne norme i praktičnog imperativa.

Ersatz antikomunizam: zakon i poredak

I do sada se pojam ersatza javljao u analizi antikomunizma u SRN: klerikalni antikomunizam kao ersatz ideologija, socijaldemokratski antikomunizam kao ersatz za socijalističku politiku i ciljeve, Berufsverbot kao ersatz gušenja opozicione politike, »pravni sistem« kao ersatz političke rasprave. Ovaj odeljak će tome dodati još jednu, konačnu, surogat-metaforu: zakon i poredak kao ersatz antikomunizam.

Berufsverbot predstavlja, u stvari, prvi pokušaj da se zakon pretvori u supstitut mnogo otvorenijeg političkog antikomunizma, kako pokazuje prethodni odeljak. Pri tom ipak sam Berufsverbot nije bio dovoljan da spreči — iako je pomogao da se promene — antikomunistički utemeljene klevetničke kampanje protiv SPD koje je vodila desnica. Pošto su zapadnonemački odnosi sa Istočnom Evropom bili normalizovani i racionalizovani — i kad je postalo jasno da istočna politika neće ići dalje od regulisanja odnosa Istok—Zapad do, na primer, stvaranja posebnog integralnog evropskog identiteta, ili alternative trci u naoružavanju — javila se realna mogućnost za konzervativnu reakciju na ove nagle izmene u spoljnoj politici, uprkos sve represivnijim merama male koalicije na unutrašnjem planu. Tu reakciju je olakšala i strategija koje se SPD uporno držala kako bi očuvala unutarpartijsku disciplinu, strategija insistiranja na tome

⁹¹ Navedeno kod Detlefa Lehnerta u *Sozialdemokratie zwischen Protestbewegung und Regierungspartei 1848—1983*, Frankfurt, 1983, str. 205.

da nezakonita i kriminalna politika počinje na prvoj levoj granici partije, ili čak i na krajnjoj levoj unutar nje same. Ova strategija ne samo da je lišila socijaldemokratiju političke odbrane u apologetske svrhe, nego je zapravo potvrđivala ono što su hrišćanski demokrati neprekidno tvrdili, naime da se SPD, i pored dobrih namera, graniči s kriminalnim, protivustavnim snagama, pa da čak mnoge od njih ima i u vlastitim redovima; stoga je istinski čuvar ustavnog poretka i pouzdani zaštitnik zakona i poretka CDU/CSU.

Iz tih razloga je često bilo moguće primeniti Berufsverbot protiv onih koji su ga i doneli. U nekim pokrajinama pod upravom CDU/CSU, on je primenjivan protiv socijaldemokrata koji su već bili stupili ili su hteli da stupe u državnu službu⁹², i (ređe) protiv slobodnih demokrata.⁹³ I zaista, među »razloge za sumnju«, na osnovu kojih je odlučivano o pokretanju postupka provere nekog državnog službenika ili onog ko je to želeo da postane, često su spadali i učešće u demonstracijama podrške istočnoj politici SPD, pripadnost omladinskim organizacijama SPD (SHB i Jusos) i — bar u Bavarskoj — članstvo u sindikatima. Naučnici međunarodnog ugleda, socijaldemokrati, izgubili su ili nisu uspeli dobiti mesta na univerzitetima ne samo zbog toga što su zagovarali jedinstvo levice (sociolog Horst Holzer) nego i zbog toga što su sudelovali u kampanji protiv zakona o vanrednom stanju i mirovnom pokretu (član SPD i politolog Wolf-Dieter Narr).⁹⁴ Slična sudbina je zadesila i mnoge druge nastavnike, nameštenike u državnoj administraciji i državne službenike koji su pripadali SPD.

U takvoj je situaciji vođstvo SPD — nespremno na političke reforme koje bi Berufsverbot lišile njegovih socijalnih funkcija — bilo primorano da deluje uklješteno između dve sve antagonističnije izborne grupacije: *progressivnih unutarpartijskih snaga* i *potencijalnih izvora masovne podrške*, posebno njenih novih glasača u srednjoj klasi i dinamičnim sektorima preduzetništva.

⁹² Hans Kremendahl, »Die Freiheit-Sozialismus-Diskussion im Bundestagswahlkampf 1976 und das Verhältnis von Konsens und Konflikt im Parteiensystem der Bundesrepublik Deutschland«, u: Gerhard Göhler, ur., *Politische Theorie Begründungszusammenhänge in der Politikwissenschaft*, Stuttgart, 1978, str. 119.

⁹³ Unija demokratskih pravnik Savezne Republike, »Zusatzbericht der VDJ über die Berufsverbote an die UNO und die nationalen Sektionen des IVDJ vom Januar 1975«, u: *IMSF Informationsbericht no. 22, naved. delo*, str. 26.

⁹⁴ Ovaj i drugi slučajevi su iscrpno dokumentovani u: *Isto*, str. 50. i sl.

(1) Još 1973. na partijskoj konvenciji u Hanoveru, i ponovo na minhenskoj konvenciji 1974, srazmerno malo-brojna, ali izuzetno vidljiva i artikulirana unutarpartijska struja protiv Berufsverbota — koju su, uglavnom, činili feministkinje, pravnici, levi sindikalisti, jusosi i preostali članovi SHB — uspeva da budu usvojene rezolucije po kojima članstvo pojedinca u legalnoj političkoj partiji ne treba da utiče na mogućnost njegovog zapošljavanja u državnim ustanovama, razlozi zbog kojih se neko ne prima u državnu službu treba da budu pismeno izneti i nikako zasnovani na svedočenju anonimnih svedoka. Ovakvo umereno formulirane rezolucije bile su odraz uspešne strategije partijskog vođstva koje je umele da nevino formuliše pitanje i da se ponaša oprezno. No, istovremeno se opet pribeglo unutarpartijskoj disciplini kako bi se članstvo odvratilo od saradnje sa (legalnim ali) »protivustavnim« organizacijama i od uključivanja u vanparlamentarne akcije. »Predsedništvo SDP ponavlja, s razlogom, hitnu preporuku svim članovima partije da ne sudeluju u otvorenoj kampanji protiv navodnog ‚Berufsverbota‘ i da se drže podalje od svih akcija za koje postoji osnovana sumnja da ih predvodi DKP ili da u njima ima odlučujuć uticaj.«⁹⁵ Kršenja ovog unutarpartijskog umerenog i antikomunističkog konsenzusa bila su potom tim oštrije kažnjavana. Sve radikalniji jusosi — premda prevelika i odveć važna grupacija da bi bili disciplinovani en masse — doživeli su da mnogi njihovi članovi budu odstranjeni i isključeni 70-ih godina. Posebnu opasnost je, sa stanovišta partijskog vođstva, predstavljalo krilo Mladih socijalista čije je suštansko teorijsko opredeljenje bilo vezano za koncept državnog monopolističkog kapitalizma, a smatralo se da potiče sa Istoka. Zbog toga je partijsko vođstvo isključilo glavne predstavnike ove struje i distanciralo se od njihovih doktrina. Klaus Uwe Benneter je 1977. godine bio isključen zbog toga što je napisao da je »SPD, shodno svojoj tradiciji i svom programu, obavezna da na partijski sistem gleda kao na klasno specifičan spektar. S tog stanovišta su CDU i CSU partije klasnih protivnika, dok komunisti, premda naši politički protivnici, nisu klasni neprijatelji.«⁹⁶

Tako Berufsverbot, opasan ali i dalje funkcionalan, SPD nikada nije ni ukinula, ni odbacila. Jedino mu je bilo dopušteno da postupno odumre. Savezna vlada je

⁹⁵ Kominike za štampu Izvršnog komiteta SPD od 11. VI 1975, reprodukovano, u: *Isto*, str. 88.

⁹⁶ Navedeno kod Kremendhala, *naved. delo*, str. 120.

1975. predložila zakon — utemeljen na rezolucijama iz 1973. i 1974. godine — po kojem članstvo u »radikalnoj organizaciji« ne bi bilo dovoljan osnov za udaljšavanje iz državne službe; većina CDU/CSU je, međutim, bila protiv tog zakona i Bundesrat ga nije prihvatio. Savezna vlada je maja 1976. prosledila određena uputstva, u biti identična s predloženim zakonom iz 1975, koja su se, doduše, odnosila isključivo na savezne ustanove. Neke od SPD pokrajinskih vlada (u Bremenu, Berlinu, Heseu) su krajem 70-ih godina ukinule automatske provere kandidata za državnu službu, a 1977. je, kao prva CDU pokrajinska vlada, to učinila i vlada u Saru. Jednako je postupila i savezna vlada. Suština Berufsverbota ipak i dalje živi utoliko što kandidati i službenici i dalje mogu biti proveravani i odbijeni »zbog te stvari«, čime je očuvan efekt odvrćanja. Njegova socijalna funkcija — pritisak ka komformizaciji i društvenoj disciplini — nije se ni najmanje promenila. Osnovni razlog zahvaljujući kojem je bilo moguće ublažavanje najspornijih tehnika Berufsverbota tokom 70-ih godina, bila je jedna druga forma antikomunizma — kontrapobuna, odnosno antiterorizam — motiv o kome će sada biti reči.

(2) Ali, da se vratimo osnovnoj niti naše argumentacije: vođstvo SPD, čija je moć počivala na njegovoj sposobnosti da integriše partiju u društvo i ekonomiju razvijenog kapitalizma, nije se, tek tako, moglo lišiti Berufsverbota ako je želelo da održi na okupu masovnu bazu među radnicima, u novoj srednjoj klasi i dinamičnim sektorima preduzetništva, koja je partiju održavala na vlasti. Naprotiv, promene do kojih je došlo nametale su još jaču potrebu za društvenom disciplinom i ersatz ideologijom. Do tog je trenutka već bilo očevidno da su iscrpećni pozitivni učinci istočne politike i da je stalni ekonomski rast — temelj i ključna pretpostavka kejnzijske teorije društvenog partnerstva kakva je bila *Modell Deutschland* — sve podložniji krizi.

S potpisivanjem sporazuma sa Sovjetskim Savezom i njegovim saveznicima, te sporazuma sa DRN po formuli »dve nemačke države i jedan nemački narod« doseglo se do granica istočne politike, pogotovu onih što ih je nametao postojeći svetski poredak. Daleko od toga da bude prevazilaženje napetosti između dva neprijateljska politička i ideološka bloka, istočna politika je za svoju pretpostavku imala jednu prethodnu »zapadnu politiku« koja je podrazumevala učvršćivanje i ušančivanje zapadnog saveza i njegovog antikomunističkog *raison d'être*. Pošto je formalizovala istočno-zapadni *status quo* i olakšala us-

pon međusistemske trgovine, istočna politika je naglo gubila zamah s okoštavanjem prvih linija hladnoratovskog fronta, a naročito nakon što je Reaganova administracija preuzela vlast u SAD 1980.

Imobilizam u spoljnoj politici se, manje-više, vremenski podudarao s nizom ekonomskih nedaća i kriza za koje se govorilo da su potaknute osnivanjem OPEC, prvog uspešnog kartela proizvođača Juga. Socijalna napetost se povećala u vreme talasa štrajkova 1971. i 1973. godine, dok su, istovremeno obećane reforme vezane za saodlučivanje, obrazovanje, poreske zakone, pobačaj itd., bile odložene, razvodnjene ili se od njih odstupalo. SPD se, naravno, mogla pozvati na »protivdejstvo« FDP u maloj koaliciji, na premoć CDU/CSU u Bundesratu, ili na konzervativnost sudova i državnih službi, kako bi se, bar donekle, opravdala za neuspeh u donošenju reformi. No, njena politika i mere očito su bili usmereni na podsticanje ekonomskog oporavka, nametanjem ograničenja i privremenog žrtvovanja u mnogo većoj meri tradicionalnim pristalicama partije u radnim slojevima, a mnogo manje njenim novim glasačima. U te su mere spadali zamrzavanje plata, ili, ako je potrebno, i njihovo snižavanje, kresanje programa socijalne sigurnosti, racionalisanje benzina (doduše bez mera koje bi onemogućile krupne koncerne da profitiraju), nove mogućnosti za preduzetništvo, i posebno za izvoznike (koji su proizvodili 1/4 bruto nacionalnog dohotka, a za čijim je proizvodima potražnja sada opala za 10%)⁹⁷, revalorizacija marke itd.

Promene u vrhu male koalicije su olakšale zaokret od (unutarsistemske) reformizma ka nadzoru nad krizom i efikasnosti. Helmut Schmidt, ključna ličnost SPD desnice i, kao najveći prijatelj preduzetnika unutar partije, očevitni Schillerov naslednik, zamenjuje Willy Brandta (koji ipak ostaje predsednik partije), nakon njegove ostavke posle Guillaumeove afere 1974. godine. Hans-Dietrich Genscher postaje lider FDP posle prelaska Waltera Scheela u kancelariju predsednika savezne vlade. Schmidt-Genscherova vlada, budući u manjoj meri poistovećena s reformizmom i detantom, imala je odrešene ruke da se pozabavi, »pragmatično« i »bez besmislica«, sa sve ozbiljnijim problemima zapadnonemačke države. Novi rukovodeći tim bio je tako sastavljen da je mogao da poziva na jedinstvo i solidarnost radi prevazilaženja radničkih nemira i unutarpartijskih sukoba oko izdataka na odbranu, primene nuklearnog oružja, prodaje oružja Saudijskoj Arabiji i sličnog, a da istovremeno uspostavi

⁹⁷ Kreile, *Osthandel und Ostpolitik*, str. 165.

lja sve direktnije veze s preduzetništvom i konzervativnim partijama.

»Zakon i poredak« se ovde javlja kao najpogodnije ideološko načelo odbrane jedinstva i solidarnosti ove vaskrsle *Volksgemeinschaft* (ili barem *Interessengemeinschaft*), i pored toga što su ekonomske nedaće i okoštavanje politike radali kako »materijalne« (štrajkovi, zaposedanje fabrika) tako i »nematerijalne« (mirovne demonstracije, građanske inicijative, protivljenje gradnji nuklearnih generatora, ekološki pokret, akcije protiv Berufsverbota) klasne sukobe. Berufsverbot je, naravno, upravo predstavljao prvi korak u svodenju političkih pitanja na pravna, i, snagom tog svodenja, mogućnost zakonskog gonjenja, zabrane i delegitimizacije svekolike političke opozicije. To je pokazao prethodni odeljak.

Ove metode i glomazni aparat »pravnog sistema«, stvoren radi njihove realizacije, mogli su potom biti korišćeni, *mutatis mutandis*, i uz tek rođenu ideologiju *kontrapobune* i *antiterorizma*.

Nije sporno da je pojedinačnih terorističkih činova bilo u SRN tokom 70-ih godina, i da su oni, svi skupa, tvorili neophodni pretekst antiterorističke kampanje za zakon-i-poredak. Od prvih akcija »bande Baader-Meinhof« na početku decenije, preko tragedije na minhenkim olimpijskim igrama 1972. i kidnapovanja Petera Lorenza 1975. od strane Pokreta 2. juni 1967, pa do pogubljenja, sredinom 70-ih godina predsednika BDA Hanns-Martina Schleyera, saveznog tužioca Friedricha Bubačka i bankara Jürgena Pontoa, i oslobađanja 93 taoca iz otetog Lufthansinog aviona u Mogadišu — široko publikovane akcije terorista i drakonske protivmere države praktično su bacile u zasenak sve druge opštije političke dijaloge. Subjektivni osećaj nacije u škripcu još je više bio pojačan međunarodnim talasom sličnih incidenata — delatnost italijanskih Crvenih brigada, bečko kidnapovanje funkcionera OPEC, niz avionskih otmica, nasrtaji na živote Ronalda Reagana i pape Ivana Pavla II — stvarajući raspoloženje »opsađenog Zapada«.

Kao i vlade nekih drugih razvijenih kapitalističkih zemalja, i vladajuća koalicija u SRN je otkrila da joj problem terorizma pruža priliku za obnovu njene poljuljane legitimnosti. Ona je, gotovo odmah, prepoznala ono »čudno opsceno, evokativno značenje«⁹⁸, što ga terorizmu

⁹⁸ Eleonara Cebotarev i Jorge Nef, »Economic Development and Terrorism: Some Empirical and Theoretical Generalisations«, tekst izlaganja na XVI godišnjem skupu Kanadskog udruženja za mir i obrazovanje, Halifax, 1981, umnoženi referat, str. 4.

pripisuje javno mnjenje, te je, držeći se te slike, teroriste prikazivala kao iracionalne krvožedne ludake i neprilagođene, primorane da svoje individualne neuroze i patologije sublimiraju sabotirajući društvo kao celinu i njegovu državu.

Kada se koristi kao ideološki ersatz za pribavljanje podrške javnosti i opravdavanje društvene discipline, antiterorizam, kao i antikomunizam, zahteva upravo jednu takvu totalnu, nediferenciranu verziju kakva je ova individualno-psihološka. Kad su propagatori ovakvog tumačenja uspešni, a oni to u SRN jesu, onda se mogu otkloniti, već tim, dva destabilizujuća aspekta terorizma na unutrašnjem planu. Prvo, zahtevi i programi terorističkih organizacija postaju irelevantni jer se ignorišu ili negiraju. Retki su Zapadni Nemci koji, recimo, znaju da je Pokret 2. jun 1967. nastao kao reakcija na policijsko ubistvo berlinskog studenta-demonstranta, koje se odigralo tog dana, a da je dodatni podstrek dobio kada je jedan mladi desničar — nadahnut čitanjem *Bild-Zeitunga*, ekstremno desničarskog tabloida čiji je izdavač bio kvazimonopolista Springer — pokušao da ubije Rudija Dutschkea. Još manje ih je svesno kritike koju je Frakcija crvene armije upućivala »partijskom kartelu« u Zapadnoj Nemačkoj, eskalaciji naoružanja, slabljenju detanta, politici zakona i poretka, Berufsverbota i razvijenom kapitalizmu uopšte. Retko se razmišljalo o simboličkom značaju terorističkih ciljeva: Buback je bio prilježni administrator primene protiv levice odredbi o antiustavnoj delatnosti i političke pravde; Ponto je bio moćni i konzervativni bankar; Schleyer (bivši nacista) — na čelu najmoćnijeg dosledno antikomunističkog udruženja zapadnonemačkog preduzetništva. Čak i kad bi se obnarodovale pojedine terorističke ideje, to je rađeno u formi karikature ili *a priori* odbacivanja, te ih se, u svakom slučaju, diskreditovalo.

Drugo, terorizam se tretira kao strogo izolovana pojava. Ne govori se uopšte o društveno-ekonomskom kontekstu; ne pravi se nikakva razlika između državnog i individualnog terorizma⁹⁹, jer kad bi se pravila, pokazalo bi se da prvi normalno prethodi drugom.¹⁰⁰ Stoga profesionalni antiteroristi nemaju potrebe da se protivstavljaju *administrativnom teroru* Berufsverbota koji, li-

⁹⁹ Razlika koju prave Jorge Nef i David Moore u: »The Terrorist Weapon: An Appraisal«, *Laurentian University Review*, tematski broj »Politika i nasilje«, vol. XIV, br. 1, novembar 1981. str. 27—37.

¹⁰⁰ Cebotarev i Nef, *naved. delo*.

šen bilo kakvih objektivnih kriterijuma »neprijateljstva prema ustavnom poretku«, nema ni zakonskih ograničenja koja bi sprečavala njegovu zloupotrebu, a sproveden jednim krajnje arbitrarnim postupkom, potencijalno ugrožava sve buduće državne službenike i tako ih teroriše.¹⁰¹ Nema ni pomena *strukturnog terora*, neodvojivog od kapitalizma; ne pominju se loša ishrana, rđavi uslovi stanovanja i uveliko umanjene životne šanse siromašnih, hendikepiranih i bolesnih. Uopšte se ne govori ni o *policijsko-vojnom teroru*, koji ne samo da nasilno guši demonstracije i povremeno dovodi do usmrćenja ili povrede učesnika u njima nego i, samim svojim postojanjem, koči nekomformističku društvenu akciju.

Umesto toga, individualni teroristi, klevetani od strane medija, svih partija — koje se nadmeću međusobno u intenzitetu i žestini — kao i svih državnih ustanova, postaju obeščašćeni, dehumanizovani otpadnici, a ostatak društva — ugrožena, napadnuta grupa. Opsadni mentalitet se, posredstvom manipulacije ljudskim strahovima, pretvara u osvetnički mentalitet, koji, sa svoje strane, ne samo što priprema stanovništvo za mnogo represivniju državu nego ga navodi i da njenu potrebu zagovara.¹⁰² Tako su se izdaci na policiju od 1970. do 1974. povećali sa 2,56 milijardi na 5,16 milijardi DM, dok se budžet odeljenja za kriminalne istrage ušestostručio; istovremeno su policijske snage bile reorganizovane i centralizovane.¹⁰³ Tehnološka modernizacija, svojstvena *Modell Deutschland*, proširila se i na nacionalnu bezbednost, na tehnike odbrane od pobune i antiterorizam. Delom i iz toga razloga, opsadno stanje nije dovelo do stvaranja zakasnelih verzija *Freikorps* ili *Geheimbündler* — pa ni borbenih grupa ili odreda smrti. Antiterorističke akcije mogle su se odvijati i razvijati isključivo u okviru sistematizovanih i kompjuterizovanih državnih institucija.¹⁰⁴

¹⁰¹ U pismu što ga je Amnesty International uputila tadašnjem predsedniku Walteru Scheelu, kaže se da Zapadni Nemci izbegavaju potpisivanje peticija, čak i onih protiv genocida i torture: »Kao razlog nam je navedeno da takve osobe ili rade u državnoj službi, ili nameravaju da je dobiju, te se boje da bi potpisivanje peticije moglo biti za njih štetno«. Sebastian Cobler, *Order and Politics in West Germany*, (prev. Francis McDonagh), Harmondsworth, 1978, str. 66.

¹⁰² John Dornberg, »West Germany's Embattled Democracy: the Anti-Terrorist Threat from the Right«, *Saturday Review*, 10. VI 1978, str. 20.

¹⁰³ Ovid Demaris, *Brothers in Blood: The International Terrorist Network*, New York, 1977, str. 233. i 255.

¹⁰⁴ I ovde bi se, ne idući predaleko, moglo reći isto i za Treći Rajh koji je, takođe, praktično iskorenio antidržavni terorizam.

Do kraja 70-ih godina zapadnonemački sistem bezbednosti stvarno je postao jedan od najzapaženijih, najhvaljenijih i najuspešnijih takvih sistema u svetu.

Sva ova kretanja — čvrst stav prema teroristima, iracionalizacija predmeta nezadovoljstva, inflacija državnog aparata represije itd. — u biti se ne razlikuju od onih koja su se odvijala i u drugim kapitalističkim demokratijama koje su se našle u sličnom položaju (iako su temeljnost i sveobuhvatnost njihovog odvijanja, već po sebi, tipične za SRN). No, ono što je specifično nemačko u antiterorističkoj kampanji jeste njeno korišćenje kao polazišta mnogo dalekosežnijih mera, zaštićenih i legitimisanih zakonom, koje su bile upravljene (kao i zabrana komunističke aktivnosti i Berufsverbot) protiv svakog protivljenja vladajućem društveno-ekonomskom poretku, bilo ono aktualno ili samo latentno.

Pravni sistem je korišćen na dva osnovna načina kako bi se inkriminirala politika i nametnuli zakon i naredak kao sredstvo društvene discipline. Politički obojenci izvršioци zakonske prinude i sudstva tumače postojeće zakone široko i slobodno. Svaka javno izražena sumnja u, na primer, zvaničnu verziju zbivanja oko akcija Baader-Meinhof grupe kažnjiva je kao kleveta države. Zvanična paranoja je, zbilja, otišla toliko daleko da su savezni organi zakonske prinude odlučili da izvrše proveru svih 1500 prisutnih na sahrani Ensslinove, Baadera i Raspea koji su, kako je poznato, navodno izvršili samoubistva u zatvoru Stamhajm.¹⁰⁵ I više od toga, »sudeñja demonstrantima, skvoterima i učesnicima zauzeća gradilišta, u optužbama za »klevetu države« ili za »remecenje mira«, kroz primenu Berufsverbota i akcije za očuvanje »industrijskog« i »socijalnog« mira — otpor se oglašava za teror. Kritika, informacija i protest se kažnjavaju kao »subverzija«, a obaveštenost se, ako je potrebno, redukuje na ono što je zvanično objavljeno.«¹⁰⁶

Potom su, na narednom stupnju, dalekosežniji zakoni — u većini slučajeva mnogo unapred pripremljeni — doneti i primenjivani žurno i revnosno. Zakon o zaštiti društvenog mira, koji je Bundestag jednoglasno usvojio januara 1976, ide korak dalje od kažnjavanja aktualnih »kriminalnih« akata i uzima pojedinačne motive i stavove kao kriterijum za osudu okrivljenih. Osobe krive za »pružanje podrške i odobravanje nasilja« za koje je na bilo koji način verovatno da mogu »poremetiti jav-

¹⁰⁵ Cobler, *naved. delo*, str. 10—11.

¹⁰⁶ Isto, pogl. 4(4). Argumenti u ovom i narednom paragrafu uglavnom slede Coblerovu valjano dokumentovanu argumentaciju.

ni mir«, mogu biti osuđene na duge zatvorske kazne. »Pretnja kriminalnim aktima, njihovo opravdavanje ili odobravanje«, kao kriterijum znači da krivica postoji ukoliko optuženi izražava (čak i najnejasnije i veštački konstruisano) saglašavanje s nečim što se može smatrati terorističkim aktima. Čak i zagovaranje nasilja, u bilo kom obliku i iz bilo kojih razloga, može dovesti do osude pojedinca, pošto su takve izjave »društveno štetne i opasne po zajednicu«. Pri tom se, pak, »očito ništa neće preduzimati, niti je namera da se preduzme, kad šef policije ili ministar unutrašnjih poslova objašnjava zbog čega je bilo »neophodno i neizbežno« da njegovi podređeni uklone štrajkačke straže kako bi u fabriku mogli ući štrajkbreheri.

Očito se ništa neće preduzimati kad savezni kancelar »pozdravlja u ime slobodnog sveta« to što američka armija »brani« našu slobodu — u Vijetnamu ili na drugom mestu — genocidom.

Očito se ništa neće preduzimati kad gradonačelnik pokušava da objasni svojim sugrađanima zbog čega špekulant ima pravo na to da njegovu kuću isprazni policija i izbaci zakupce stanova na ulicu, kako bi kuća potom mogla biti srušena, a na njenom mestu građen luksuzni poslovni blok.«¹⁰⁷

Prema tumačenju Vrhovnog suda, kriv se može biti ne samo zbog toga što se razmišlja u kategorijama sličnim onima u kojima misle teroristi, nego krivica postoji i ako neko »odobrava zločine« koje čine stranci, u drugim zemljama, koji ni na koji način nemaju veze sa SRN. Takvo se odobravanje može smatrati »doprinosom opštoj spremnosti za kriminalne aktivnosti u zemlji.«¹⁰⁸

I kompleks zakonskih odredbi koje čine paragraf 129 Krivičnog zakona, iako formalno upravljene protiv terorizma, zapravo se odnosi na čitavu levicu. (Zakon se retko primenjuje protiv desnice — »pošto vrana vrani oči ne vadi«¹⁰⁹ — čak ni protiv otvoreno nasilnih neofašističkih organizacija, koje se, u većini slučajeva, tretiraju kao skupine dobromislećih ali nestrpljivih pojedinaca kojima treba vremena da se ohlade.) Za tvorce i izvršioce zakona, levica je pak uključena u široku, opaku zaveru, u čijim okvirima postoji genijalna podela rada. Tako Vrhovni sud ističe da »se jedan učesnik bavi aktivnostima čiji je antiustavni karakter posve očevidan, dok drugi agituje za opšte političke ciljeve, a treći izvršava zadatke čiji

¹⁰⁷ Isto, str. 97.

¹⁰⁸ Isto, str. 104.

¹⁰⁹ Isto, str. 110.

sto tehničke prirode«. ¹¹⁰ Gotovo da je suvišno dodati da su, na osnovu ovakvih sudskih presuda, mnogi ljudi mogli biti a i bili su istraživani, saslušavani, proveravani — u stvari terorisani — ne zbog njihovih dela, ili tekstova, i veza (premda su i one važne), nego zbog ideja za koje se pretpostavljalo da su njihove, tekstova koje su mogli napisati, pa čak i zbog opštih predispozicija što su ih mogli imati.

Na kraju se, dakle, jedino može ponoviti polazna pretpostavka ovog odeljka: zakon i poredak su, onako kako je to ovde opisano, u SRN postali zamena za antikomunizam. Zajedno sa Sebastianom Coblerom, mogli bismo reći da su sudovi postali pre organi opravdavanja no pravde¹¹¹, a da su policijsko-militarističke vrednosti — komformizam, *Ordnung* i poslušnost — uzdignute do osnovnih lajtmotiva vladajuće ideologije u zemlji. *Rechtsstaat*, posredovana »pravnim sistemom« sve se više približava *Polizeistaat*, a gde se njih dve sastaju, *Obrigkeitsstaat* je neminovni rezultat.

Zaključak: antikomunizam u ideologiji i praksi u SRN

Uvek deluje pomalo neprilično to što se baš SPD javila kao partija zakona i poretka i očito najviše izvukla od antikomunizma. Da bi to ostvarila, ona je morala odbaciti i poslednji trag socijalizma — sem, možda, preostale socijalne orijentacije koja je, međutim, bila praćena mnogo doslednijom orijentacijom ka preduzetništvu — i prilagoditi se poratnoj društvenoj, ekonomskoj i političkoj situaciji koju su oblikovali interesi američke spoljne politike a stvorila ju je hrišćanska demokratija. U tom smislu, ponekad pominjana »SPD država« i nije ništa drugo do proširena i racionalizovana CDU država. To je naročito jasno ako se pogledaju sastav i orijentacija svih drugih državnih institucija, a posebno dominacija CDU/CSU u Bundesratu, mnogim pokrajinskim i stotinama lokalnih uprava. Dakle, što je socijaldemokratija više usavršavala i modernizovala CDU državu, to je duže mogla ostati na vlasti. Ideološki pokretač ovog *Angleichung* je bio antikomunizam, u njegovih nekoliko ersatz varijanti. Antikomunizam je pak — ovde u značenju antisocijalizma, antireformizma, zapravo antidemokratizacije — isto što i prihvatanje osnovnih pravila koja dikтираju najkonzervativniji interesi u društvu, pristanak da

¹¹⁰ Isto, str. 111.

¹¹¹ Isto, str. 146.

se političko nadmetanje/sukob odvija pod njihovim uslovima te, otud u krajnjem, isto što i delanje u korist desnice.

I doista, čak i kad je istočna politika izgubila svoj sjaj, a ekonomska kriza nakon 1973. poništila kejnzijski znak jednakosti između preduzetničkog prosperiteta i radničkog blagostanja, mala koalicija je bila u stanju da sačuva u svojim rukama saveznu političku vlast. No, to je delom bilo moguće i zahvaljujući njenoj spremnosti i sposobnosti da propagira antikomunizam i antiterorizam mnogo odlučnije i sistematičnije od desnice. (Da li bi CDU/CSU bila u stanju da donese Berufsverbot ili Zakon o zaštiti društvenog mira?) Antikomunizam je omogućio SPD da vlada bez sučeljavanja s implikacijama socijalističke politike, na osnovu koje su radne klase i glasače za nju, a pružio joj je i ideološko opravdanje za odbacivanje njenog prvobitnog antikapitalizma. I više od toga, on je otvorio put saradnji s preduzetničkim interesima i pridobijanju glasova srednje klase. No, istovremeno jeto što su se hrišćanska i socijalna demokratija međusobno nadmetale — u predlaganju zakona, držanju govora i uticanju na javnost — jačajući antikomunizam, bez sumnje je stvorilo trajniji i intenzivniji antikomunizam, nego što bi bio slučaj, recimo, da je na vlasti bila CDU/CSU. U svakom slučaju SPD je, kao i CDU pre nje, prestala biti partija koja stvara svest, pretvorivši se u partiju koja je odraz mnenja; sem širokog otpora promeni, ni za nju se, kao ni za CDU/CSU, ne može reći da ima jasan smer ili *raison d'être*, čak ni posle izbornog poraza 1983.

Svoj opstanak na vlasti mala koalicija može delom zahvaliti i sporom hrišćansko-demokratskom prilagođavanju političkom životu koji se u Saveznoj Republici menjao i modernizovao. Brojna ispitivanja stavova birača, vršena za poslednje tri decenije, jasno pokazuju valjano utemeljen masovni osećaj za »legitimnost režima« i »legitimnost sistema«. ¹¹² Sirovi, nediferencirani antikomunizam nije više kvaziautomatski odvrćao potencijalne pristalice od SPD. Dok je SPD prednjačila u doterivanju i prilagođavanju antikomunizma — na primer, kombinujući Ostpolitik i Berufsverbot — dotle se CDU/CSU, tokom 70-ih godina, uporno držala u osnovi adenauerskog antikomunizma. Pošto su bezuspešno pokušali da vode izbornu kampanju 1972. napadajući istočnu politiku i sve one koji su njome »zaraženi«, hrišćanski demokrati su,

¹¹² Neke od ovih studija sumirane su kod Bakera, Daltona i Hildebrandta, *naved. delo*, str. 27.

na podstrek tadašnjeg sekretara partije Kurta Biedenkopfa, usvojili strategiju još otvorenijeg antikomunizma, tvrdeći da i SPD, kao i komunisti, teži kolektivističkom društvu i totalnoj državi, koji će uništiti inicijativu i slobode.¹¹³ Prevedena, ova se strategija u izbornim parolama 1976. javlja kao *Freiheit statt Sozialismus* (CDU) i kao *Freiheit oder Sozialismus* (CSU).¹¹⁴ Stari argument, »svi putevi socijalizma vode u Moskvu« suštinski je oživeo u otvorenom izjednačavanju SPD sa realno postojećim socijalizmom. Po rečima saveznog kancelara Helmuta Kohla: »Socijalizam ni u kom slučaju nije tek stanje kakvo vlada u Sovjetskom Savezu ili DRN. Socijalizam se događa svugde gde država, tobože težeći dobrobiti svih, sebi uzima sve više prava, tako ih oduzimajući građaninu. S tim u vezi je Max Weber dao monstruožnu sliku totalitarne države blagostanja kao 'ugodnog prebivališta poslušnosti'. Socijalizam — to nije samo komunistička diktatura, Zid i arhipelag Gulag. Socijalizam je isto tako i potajno razaranje liberalnog društva posredstvom poreskih zakona, ekonomskom politikom protiv privatnog vlasništva, kolektivnim školskim sistemom itd. itd. Takozvani demokratski socijalizam stvara, u bezbrojnim individualnim sferama, veoma zavisno društvo koje ga, potom, mora iznova izabrati. Mnoge zemlje slobodnog Zapada su već na putu ka tom društvu poslušnosti. Mi se u Zapadnoj Nemačkoj moramo odupreti njegovim počecima.«¹¹⁵

Hrišćanski demokrati su 1980. za svog kandidata za kancelara izabrali Franz-Josefa Straussa, predstavnika najkonzervativnijih elemenata i najnepomirljivijeg antikomunistu u partiji. Njegovo upozoravanje na neposrednu opasnost od komunističkog prevrata nije imalo uspeha kod upućenijeg dela izbornog tela.

Bez obzira na zakasnelo prilagođavanje CDU/CSU opštem raspoloženju, SPD je, u svojoj ulozi upravitelja CDU države i avangarde antikomunizma, bivala sve slabija zbog sve oštrijih suprotnosti na levici, desnici i u centru partije.

Partijski centar — sindikati i njihove radničke pristalice — osipao se još od vremena velike koalicije. Ka-

¹¹³ Vid. Hermann Scheer, »Der Mythos des Privaten: Kurt Biedenkopfs Funktion für die 'neue' CDU«, u: Martin Griefenhagen, ur., *Der neue Konservatismus der siebziger Jahre*, Reinbek bei Hamburg, 1974. str. 183.

¹¹⁴ Parole koje su navele jednog kolegu i prijatelja da na svoja kola stavi nalepnicu *Socijalizam je sloboda*, zbog čega je navukao neprijateljstvo pristalice sve tri partije!

¹¹⁵ Navedeno kod Kremendahla, *naved. delo*, str. 111—112.

ko je već ukazano, u situaciji ograničenog rasta u kojoj javni izdaci više nisu mogli obezbeđivati i preduzetničke profite i više nadnice, sam temelj socijalnog partnerstva se raspadao. SPD je dosledno usmeravala svoje mere oporavka ka prosperitetu preduzetništva, u čemu je imala određeni uspeha, ali lez povećanja nadnica i pune zaposlenosti. Premda su ograničene reforme sprovedene — naročito u obrazovanju, nadoknadi za nezaposlenost, kontroli zakupnina, legalizaciji pobačaja — one su zaustavljene u onoj tački u kojoj su se sukobile s interesima preduzetništva i željama srednjih klasa, tj. usporene su i razvodnjene.

Na desnici su čak i najdinamičniji preduzetnički sektori sve više okretali leđa ideji socijalnog partnerstva i privolevali se otvorenijem prihvatanju društvenog konflikta i ravnodušnosti spram nekad veoma privlačne preduzetničke društvene svesti. Analogni kretanja su u SAD rodila reganizam, a u Britaniji tačerizam. Ona su u SRN s početka dovela do fundamentalnog rasepa u maloj koaliciji. FDP je u monetarističkoj politici, redukovanoj ulozi države u ekonomiji i direktnijem oslanjanju na tržišne sile videla izlaz iz stagflacije i ekonomske imobilnosti. Partijski skupovi SPD su, međutim, i dalje bili za veća državna ulaganja (radi podsticanja preduzetničke aktivnosti, a ne radi poboljšavanja situacije radnika), dok je partijski vrh podvlačio štedljivost i ograničavanje nadnica. Tome su se protivili i centar i levica.

Kritika SPD s leveice bila je ogorčena i ticala se, uglavnom, problema nuklearne energije i razoružanja. Raspeta između (1) potrebe da utiša svoje pristalice na desnici, partija je prihvatila (antikomunistički utemeljenu) NATO logiku odvracanja, dopustivši stacioniranje američkih srednjodometnih raketa na nemačkoj teritoriji i uvećavajući zapadnonemački doprinos zapadnom savezu; i (2) želje da preduhitri sve jaču opoziciju partijske leveice i nagli uspon popularnosti antinuklearne Partije zelenih, zbog čega je ovim akcijama posvetila dosta retorike o potrebi mira, detanta itd. Nazivajući SPD partijom umerenog ekstremizma, Rudolf Bahro je vidi kao partiju koja »pokušava da ostvari pravi podvig usklađujući svoje verovanje u odvracanje s poverenjem u nju kao partiju mira«. ¹¹⁶ Članovi partijske leveice su, demonstrirajući pred partijskim skupom 1982, saželi deceniju razvoja partijske mirovne politike, pevajući: »SPD 1972

¹¹⁶ Rudolf Bahro, »The SPD and the Peace Movement«, *New Left Review*, br. 131, 1982, str. 21.

— *mehr Demokratie wagen, SPD 1982 — mehr Panzerwagen*«.

Stoga su, u određenom momentu, sve protivrečnosti socijaldemokratsko-liberalne koalicije, koja je počivala na (osavremenjenom) posleratnom antikomunističkom konsenzusu, morala da se kristalizuju i izazovu sveži *Wende* u politici Savezne Republike. Preimućstva koalicije sa stanovišta konzervativnih snaga — mogućnost kooptiranja sindikata, stvaranje uslova za trgovinu između Istoka i Zapada, održavanje industrijskog mira, tehnološka i upravljačka inovativnost — gube na značaju sa ponovnim zaoštavanjem hladnog rata, jačanjem fundamentalne opozicije (zeleni), sve ispoljenijom socijalnom nedisciplinom (protesti, demonstracije za mir, razoružanje, socijalnu pravdu) i, nadasve, s problemima nacionalne ekonomije (nadnice protiv profita). U tim se okolnostima CDU/CSU javlja kao adekvatniji instrument konfrontacione, klasno svesne politike; kao pouzdaniji saveznik zapadnog saveza; kao spremnija da obuzda radničke zahteve (recimo, 35-časovnu radnu nedelju); kao izričitiји monetarista u fiskalnoj politici; kao spremnija na kresanje države blagostanja i sada sposobnija da zastupa antikomunističku ideologiju koja će, u narednim godinama, biti neophodna da bi učinila trajnu strukturalnu zaposlenost prihvatljivijom, da bi navela ljude da prihvate manje socijalnih povlastica i da bi se prevladao široki otpor nuklearnim reaktorima i sve većim vojnim arsenalima. Zadatak je hrišćansko-demokratsko/slobodnodemokratske koalicije, dogovorene 1982. i legitimisane izborima 1983, upravo to da postigne. SPD je, odigravši svoju ulogu u evoluciji zapadnonemačkog antikomunizma, podeljena iznutra i ideološki konfuzna, gurnuta natrag na periferiju političkog života.

Analiza antikomunizma u Saveznoj Republici Nemačkoj, kao i u slučaju drugih razvijenih kapitalističkih zemalja, iznova pokazuje svu ideološku zakržljaloost, odsustvo vizije svojstveno ovim društvima. Ona razotkriva liberalnu demokratiju kao jednu novu i militantnu ortodoksiju: antikomunizam podilazi, izvlači na površinu i manipuliše najdublјim strahovima i nezadovolјstvima stanovništva i kanališe ih u iracionalnu, agresivnu apologiju *status quo*a. I doista, on ljude lišava i njihovih nada i njihove budućnosti: »mesto koje bi u javnom mnenju mogao zauzimati bolji poredak budućnosti, sada zauzima negativna slika — avet komunizma«. ¹¹⁷ Iznad svega, kao pro-

¹¹⁷ Hondrich, *naved. delo*, str. 172.

ročanstvo koje samo sebe ostvaruje, antikomunizam potkopava izgledе za razoružanje i mir. Njegov logični završetak je rat.

(William D. Graf, »Anti-Communism in the Federal Republic of Germany«, *The Socialist Register 1984*, str. 164—213)

Prevela Vera Vukelić

Alan Wolfe

IRONIJA ANTIKOMUNIZMA: IDEOLOGIJA I INTERES U AMERIČKOJ POSLERATNOJ SPOLJNOJ POLITICI

Još od 1945. godine američki vrh se poziva, obeshrabrujuće uporno, na sovjetske akcije kao na dokaz da je komunizam sila zla, koja bi ovladala celim svetom da je u tome ne zaustavlja čvrsta ruka. Od svih sovjetskih akcija, na formiranje hladnog rata je možda najviše uticao prekrat kojim je prosovjetsko rukovodstvo došlo na vlast u Čehoslovačkoj 1948. godine. Upravo taj slučaj, pak, može poslužiti i kao pokazatelj jednog drugog neverovatnog svojstva hladnog rata — stepena u kojem su Sjedinjene Države, bukvalno, s radošću pozdravljale agresivne akcije Sovjetskog Saveza jer su na njima gradile unutrašnji konsenzus oko antikomunizma. Toga radi, pogledajmo istoriju.

Početkom 1945. sovjetske trupe su, probijajući se ka Zapadu, okupirale Moravsku i Slovačku. Praški pokret otpora je 5. maja izišao na ulice i otpočeo bitku protiv poslednjih preostalih nacista. General Patton i američka Treća armija su bili oko 56 milja odatle. Iako su ga američki vojni komandanti i aktivisti OOS požurivali da uđe u Prag, general Eisenhower ih je, nakon konsultacija sa šefom sovjetskog generalštaba, Aleksejom Antonovom, izneverio. SAD su političkim sporazumom već bile pre-pustile Čehoslovačku Rusima.

Jedini problem toga sporazuma bili su sami Česi. Premda je Čehoslovačka komunistička partija bila odista popularna, jedini izlaz za podeljenu i poraženu zemlju predstavljala je koaliciona vlada u koju bi ušli kako komunistički vođa Klement Gottwald tako i češki patriote Jan Masaryk i Edward Beneš. Maja 1946. održani su izbori

i leвица je — pocepana na komuniste i leve socijaliste — jedva izborila minimalnu većinu. U naredne dve godine su Gottwald i njegovi saveznici vršili sve snažniji pritisak kako bi Čehoslovačku primakli Sovjetskom Savezu. Američka politika kao da je i bila namenjena tome da im pomogne. Vašington je odbio da da Masaryku pšenicu, čime je naškodilo podršci koju je ovaj uživao u zemlji. Predsednik Truman i državni sekretar George Marshall odbili su da prihvate dolazak češkog nacionalnog heroja u Vašington. Marshall je 6. oktobra 1947. obavestio američku vladu da će »Moskva verovatno biti primorana da zgrabi Čehoslovačku jer bi relativno slobodna Čehoslovačka mogla ozbiljno ugroziti politički položaj Moskve«. Sovjetska nastojanja da kontrolišu zemlju bila su, kako je Marshall privatno rekao, »posve defanzivna«¹. Masaryk se, razočaran i neupućen u to da su ga Amerikanci otpisali, vratio u Prag i tu se suočio s komunističkim udarom. Bez ikakve podrške SAD, njegov položaj je bio bezizlazan i uskoro je Gottwald, sa NKVD-om i 18.000 sovjetskih vojnika u Austriji kao zaleđem, preuzeo vlast. Čehoslovačka je postala sovjetski satelit.

Reakcija Trumanove administracije na krizu februara 1948. pokazuje metaforu zadovoljenja. »U situaciji smo koja je jednaka onoj u kojoj su bile Britanija i Francuska s Hitlerom«, pisao je Truman svojoj kćeri. Pošto su marta meseca vesti o Masarykovoj zagonetnoj smrti stigle na Zapad, Vašington je obuzelo osećanje veoma blisko hysteriji. Truman se 17. marta obratio Kongresu optužujući Sovjete za agresiju: »... Sovjetski Savez i njegovi agenti su uništili nezavisni i demokratski karakter čitavog niza zemalja u Istočnoj i Srednjoj Evropi. Ove bezobzirne akcije i jasna namera da ih se proširi i na preostale slobodne evropske zemlje, doveli su do sadašnje kritične situacije u Evropi. Tragična smrt Čehoslovačke Republike izazvala je šok u čitavom civilizovanom svetu.«

Posledice Trumanovog govora na unutrašnjem planu bile su brze i dramatične. Henry Wallace, koji je s leveice mogao ugroziti ponovni Trumanov izbor, bio je izolovan i, na kraju, potisnut. Aprila 1948, Kongres je odobrio Marshallov plan, a sredstva juna meseca. Tri milijarde za vojni budžet, namenjene daljem razvoju vazduhoplovstva, odobrene su aprila meseca, a uskoro su ta sredstva dodatno povećana. Do okončanja češke krize, budžet vazduhoplovstva se udvostručio. Nikada se toliko promena u

¹ Zanimljiva zapažanja o češkim zbivanjima mogu se naći kod Richarda Maynea, u: *Postwar*, Schocken Books, New York, 1983, str. 118—139. kao i kod Daniela Yergina u: *Shattered Peace*, Houghton Mifflin, Boston, 1978, str. 343—357.

strukturi i delovanju američkog vojnog establišmenta nije dogodilo za samo dvanaest meseci koliko ih se desilo u godini nakon februara 1948. Nesigurni, kvaziizolacionistički ekonomski džin postao je i vojna supersila.

Sa stanovišta međunarodnih odnosa, američka reakcija na češku krizu jedva je shvatljiva. Kako bi rekao George Kennan, nije »ništa neočekivano, ništa neuobičajeno u ponašanju komunista — u češkoj krizi i berlinskoj blokadi — izazvalo toliku uzbunu u zapadnim prestonicama... Reakcija Vašingtona bila je duboko subjektivna, potaknuta pre domaćim političkim raspoloženjima i institucionalnim interesima no teorijskim uvidom u naš međunarodni položaj.«² I doista je, što se unutrašnje politike tiče, češka kriza inicirala jedan proces koji će se stalno ponavljati tokom hladnog rata. Bitni elementi toga procesa su sledeći:

1) Sovjetski Savez se, nesumnjivo, ponašao kao glavna vojna sila. On je nastojao da svaku situaciju iskoristi kako bi uspostavio kontrolu nad svakom regijom u svetu ako je držao da je to u njegovom nacionalnom interesu.

2) Daleko od svakog protivstavljanja takvoj sovjetskoj kontroli, Sjedinjene Države su je prećutno podsticale; takvi sovjetski potezi su im odgovarali i gotovo da su ih sa olakšanjem posmatrale.

3) Javno su, međutim, Sjedinjene Države govorile upravo suprotno onom što su potajno očekivale.

4) Rečju, hladnoratovska retorika i antisovjetska osećanja nikada nisu bili upravljani protiv Rusa, već su bili namenjeni američkoj javnosti i kongresmenima, kao i evropskim saveznicima. Ta retorika je postala bitan sastavni deo procesa razbijanja šah-mat pozicije, jer je proizvodila akciju onde gde je prethodno bio otpor.

Kreatori američke politike su nalazili analogije s Minhenom, ali postojala je jedna suštinska razlika između sudbine Praga 1939. i 1948. godine. Ni Chamberlain ni Daladier nisu istovremeno optuživali nacizam i priznavali mu legitimnost, dok su Truman i njegovi savetnici javno napadali upravo ono isto društvo čiju su kontrolu nad Čehoslovačkom potajno prihvatili. U tom je smislu hladni rat otpočeo onda kada se jasno uvidelo da između ideologije i interesa postoji jaz. Antikomunizam je, kao ideologija, zahtevao vojnu akciju i stanje stalne pripravnosti. A ipak se Amerikanci nisu stvarno pripremali za novi rat. Kapitalisti su počeli imati koristi od mira, te je stabilnost, a ne kontrarevolucija, postala krajnji cilj Zapada. Tako će

² Navedeno u: Robert Dallek, *The American Style of Foreign Policy*, Knopf, New York, 1983, str. 176.

vremenom pažnjom kreatora američke politike ovladati jedan osnovni problem: kako dozirati antikomunizam, i to tako da plamen bude stalno dovoljno visok da bi služio domaćim ciljevima, a da se pri tom ipak ne razgori toliko da bi izazvao požar.

U ovom ću ogledu izneti tri pretpostavke. Prvo, da američki spoljnopolitički establišment, ni čitavu generaciju posle početka hladnog rata, nije uspeo da prevlada jaz između ideologije i interesa. Ideje koje su 1948. bile stvorene isključivo za javnu upotrebu, do 1984. su pretrale u sistem u koji lično veruju i sami kreatori politike. Drugačije rečeno, Vašington je bivao tim opčinjeniji određenim tumačenjem savremene istorije, što je to tumačenje ostali svet bio manje sklon da prihvati. Reaganova administracija otvara proces u kojem objekti propagandne kampanje postaju njeni subjekti.

Moja druga pretpostavka jeste da je konfuzija ideologije i interesa bila ta koja je transformisala prirodu rivaliteta među supersilama. Krajem 40-ih godina su i Sjedinjene Države i Sovjetski Savez nastojali da izvojuju stratešku prednost, ali su svoje ambicije zaodevali u humanističku retoriku. U Americi se to, međutim, poricalo. Ruse, govorilo se, kao nosioce jedne totalitarne ideologije, okolnosti gone da delaju onako kako njihova hilijastička vizija nalaže. To da totalitarna država uvek sledi diktate ideologije pokazalo se, unatrag gledano, kao pogrešna primena iskustva s nacistima na Sovjetski Savez. U stvarnosti su se sovjetski vođi, do srži konzervativni, pokazali sasvim sposobnim da vešto slede pravila real-politike. Ta je činjenica, koliko razočaravajuća za levicu, toliko dobrodošla kapitalu. Upravo su Sjedinjene Države, to društvo duboko uvereno u vlastiti pragmatizam i realizam, bile one koje su svoju spoljnu politiku počele temeljiti većma na teorijama o svetu no na samom realnom svetu.

Treće, i što je najgore, tvrdim da do zakasnelog trujumfa antikomunističke ideologije, da do njenog uspeha da se preobrati u realnost — onu istu koju je trebalo baš ona da deformiše — dolazi u trenutku u kojem teorija nuklearne strategije primorava nacionalne države da vode politiku zasnovanu na percepcijama, a ne na mogućnostima. Odvraćanje, kakvo je uspostavljeno između supersila, veću važnost pripisuje subjektivnom opažanju namera nego namerama samim. Sovjetsko rukovodstvo, koje stoji na čelu jedne autoritarne države u čijim je okvirima malo ili nimalo unutrašnje slobode, ima neuporedivo manje potrebe od američkog da se bavi ideološkim deformacijama u prirodi svoga protivnika. Stoga je, paradoksalno, sa same svoje nedemokratske strukture, Sovjetski

Savez manje od Sjedinjenih Država podložan preobraćanju interesa u ideologiju; u Americi su, naprotiv, vođi stalno primoravani dinamikom izbornih kampanja da pojednostavljaju svet i spuštaju se do najnižeg, svima razumljivog, stupnja tumačenja motiva protivnika. Tako demokratsko društvo lakše dospeva pod vlast ideologije nego autoritarno i usled toga, njegova spoljna politika, u nuklearnom dobu, ima neuporedivo više izgleda da bude nepredvidljiva i neuravnotežena. A, kako je, u okvirima teorije odvratanja, opažanje namera dobilo strateški značaj, ta politika je, isto tako, neuporedivo opasnija.

Kreatori američke politike su, kasnije, otvoreno priznavali da su, krajem 40-ih godina, namerno preuveličavali opasnost od Sovjeta. Trumanova administracija je, kao što je pomenuto, privatno gajila razumevanje za sovjetsko ponašanje, koje je bilo upadljivo odsutno iz njenih javnih istupa. Dve godine, posle češke krize, Paul Nitze, Leon Keyserling i drugi iz administracije, okončali su rad na NSC-68, strogo poverljivom izveštaju o sovjetskim namerama. Dean Acheson je kasnije govorio o tome koliko je bilo važno da taj dokument bude pisan »jasnije od istine«, kako bi se što bolje »uzdrмали duhovi u vrhu«, dok je Nitze u jednom kasnijem razgovoru izjavio kako su sukobi unutar birokratije nametnuli potrebu da se grubljim jezikom progovori o »sovjetskoj opasnosti«. ³ Drugim rečima, kada je već odlučeno da se javnost obmane u pogledu onoga što su zvaničnici znali da zaista jesu sovjetske namere, tek korak je ostao do samoobmane i toga da čak i oni na veoma visokim mestima prihvate fantomsku sliku sovjetske ekspanzije, sliku koja će, vremenom, postati zvanična. Kao što kaže John Lewis Gaddis za NSC-68, »nepreciznost je, kako su njegovi sastavljači verovali, bila neophodna da bi se podstakla akcija...« ⁴ Tako je američka spoljna politika, tokom čitavog hladnog rata, u stvari bila sasvim racionalno zasnovana na jednoj nepreciznoj i birokratski deformisanoj slici protivnika.

Ničeg posebnog ni jedinstvenog nije bilo u odluci Trumanove administracije da obmane javnost. Političke elite su, tokom čitave istorije, nepokolebljivo dosledno, govorile jedno, čineći nešto posve drugo. Ono što je vredno komentara jeste proces kojim su američki vođi dospeli dotle da zaborave da su lagali. Objašnjenje ovog zaborava

³ Dean Acheson, *Present at the Creation*, Norton, New York, 1969, str. 375—76; Paul Y. Hammond, »NSC-68: Prelude to Rearmament« u: Warner Schilling, ur., *Strategy, Politics, and Defence Budgets*, Columbia University Press, New York, 1962, str. 309.

⁴ John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment*, Oxford University Press, New York, 1982, str. 99.

pohranjeno je u specifičnostima američke političke kulture.

Ekonomski, Sjedinjene Države su postale svetska sila već u doba prvog svetskog rata, ako ne i ranije. Kada bi ekonomija bila jedino objašnjenje za ponašanje nacionalnih država, tada bi rast i ekspanzija američke ekonomije jednoznačno i predvidljivo rodili i globalne političke ambicije. No, taj proces je bio sve pre no jednostavan, jer iako je Amerika postala ekonomski div, njen politički sistem i viđenje sveta ostali su na nivou XVIII veka. Izolacionizam, decentralizovanost, lokalizam, uravnoteženi budžeti, niski porezi, podela vlasti i druge američke specifičnosti predstavljale su slabu građu za stvaranje jedne imperijalne države. Specifičnost Amerike, kao svetske sile, proističe iz ogromnog raskoraka koji postoji između kosmopolitiskog kapitalizma i parohijske demokratije. U Americi je predmoderna politička kultura spojena s postmodernim ekonomskim sistemom, te stoga njenu politiku karakterišu česte oscilacije od jednog do drugog pola, kao da svaka promena ciklusa zahteva potpuno negiranje onoga što joj je prethodilo.

Mada su američki kapitalisti revolucionisali sredstva za proizvodnju krajem XIX i početkom XX veka, oni su, u poređenju s Evropom, kasnili s modernizacijom države, držeći se radije *laissez-faire* ideologije koja je vremenom bivala sve zastarelija. To što ekonomska elita nije pristajala na političke promene istinski je opterećivalo sve one na izbornim položajima. Oni su mogli birati ili prihvatanje konvencionalnog stanovišta i zaborav, ili se pak boriti za liderstvo koje je podrazumevalo gradnju države i modernizaciju. Ono što je kasnije postalo poznato kao progresizam (reformizam ili, danas, liberalizam) bio je u stvari ovaj drugi pravac: stvaranje države sposobne da odgovori nacionalnim i internacionalnim potrebama kapitala u celini, njegovom opiranjju uprkos.

Jedan od metoda prevladavanja ukorenjene kratkovidosti predstavljala je i mobilizacija javnog mnjenja za modernizaciju. Privlačna parola ponuđena narodu na plebiscitarn način mogla je mobilisati javnost i prevagnuti nad upornim opiranjem ekspanziji države koje je bilo prisutno u lokalnim vlastima, američkom Senatu i sudovima. Muka je bila pronaći odgovarajuću parolu. Populistički kandidati su često nailazili na dobar odziv u masama, ali su njihovi projekti (kontrola banaka i železnica, borba protiv motiva profita) izazivali nevolje na drugoj strani. U potrazi za programom proširenja domena države koji bi mase prihvatile, a koji istovremeno ne bi budio opasne strasti na drugoj strani, političari su ubrzo otkrili carstvo

spoljne politike. U razdoblju između Theodore Roosevelta i Woodrow Wilsonove administracije rođena je moderna američka država.

Premda su i Roosevelt i Wilson bili ekspanzionisti, između njih ipak postoji jedna bitna razlika. Prvi je bio bestidni imperijalista, čiji je neskriveni cilj bio trijumf američke sile i prestiža; drugi, čije svetske ambicije nisu bile ništa manje, uspešno ih je i dosledno zaodavao prihvatljivijom retorikom, u kojoj je čak bilo i antiimperijalističkih primesa. Od ova dva modela, wilsonovski je uskoro odneo prevagu. Amerikanci kao da nisu imali ništa protiv toga što se carstvo stvara, ali nikada nisu želeli da se otvoreno prizna kako se upravo to radi. Theodore Roosevelt je uništila njegova otvorenost. Wilson je shvatio da je američka politička kultura parohijalna i pacifistička, te da zahteva upotrebu humanističkih simbola u objašnjavanju akcija koje su u nacionalnom interesu.

Jedva da može biti sumnje u to da je naredni američki predsednik koji je zemlju uveo u rat, Franklin Roosevelt, birajući između dva pomenuta pristupa, prihvatio ne onaj njegovog rođaka, nego Wilsonov. Veličina političkog genija F. D. Roosevelta upravo je u ritulu što ga je razradio kako bi američki narod uveo u evropski rat postupno i na izgled, upravo ne čineći to.⁵ F. D. R. je rodonačelnik tradicije po kojoj se jedna stvar ideološki govori, dok se na međunarodnom planu čini baš suprotno od toga. Kao što piše John Milton Cooper: »Najvažnija lekcija koju su Rooseveltovi naslednici naučili iz njegove spoljne politike jeste da javnost može slediti ispravni put jedino ako je ili obmanuta ili napujdana i da svaki pokušaj da se narod prosveti samo izaziva nevolje. Mnogo raspravljano i često osuđivano 'imperijalno stolovanje' polovinom XX veka upravo je ona baština što ju je Franklin Roosevelt ostavio onima koji su posle njega bili predsednici.«⁶ Rooseveltova senka je bila ogromna i u njoj je, kako primećuje William E. Leuchtenberg, skriveno i rođenje vojno-industrijskog kompleksa i države blagostanja, takođe.⁷ Sposobnost Trumanove administracije da očuva i unutrašnje i javno viđenje sovjetskih namera — sposobnost koju su imali i njegovi naslednici — svoje poreklo ima u načinu na koji je F.

⁵ Vid. Robert A. Dallek, *Franklin Delano Roosevelt and Foreign Policy*, Oxford University Press, New York, 1979.

⁶ John Milton Cooper, Jr., *The Warrior and the Priest*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1983, str. 361.

⁷ William E. Leuchtenberg, *In the Shadow of FDR*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1983, str. 245.

D. R. uspešno manipulirao domaćim javnim mnenjem tokom drugog svetskog rata.

Liberalni predsednici koji su stvarali atmosferu međunarodne krize kako bi dobili podršku za svoje verzije širenja moći države (Truman, Kennedy i Johnson u novije vreme) igrali su proračunatu igru. Oni su se nadali, ili su barem pretpostavljali, da će se Amerikanci vremenom sroditi sa svojom ulogom imperijalnog zaštitnika, i da će svoj izolacionizam i svoje starinske političke navike žrtvovati zarad ekonomske i materijalne koristi što im ih može doneti čelni položaj u svetskoj ekonomiji. Kada je dostignuta ta tačka, kada je američki politički sistem bio revidiran i doveden u sklad s onim što je američka ekonomija dostigla, tada je verovatno bilo moguće napustiti neukusnu verziju antikomunističke histerije koja je bila stvorena iz unutrašnjih političkih razloga. Ono što demokratski liberali izgleda nikada nisu shvatili, a što Ronald Reagan i republikanska desnica jesu savršeno, jeste značajna inertnost političke kulture, njena sposobnost da živi kao anahronizam čak i kad se čini da ekonomija diktira suprotno.

Ni američka politička kultura ni američka država nikada se nisu modernizovale onako kako su se liberalni reformatori nadali. Amerika 80-ih godina je zadržala svoje svetske ambicije, ali njena unutrašnja politika se još uvek drži prošlosti. Javnost je još uvek narcisoidna, zaokupljena vlastitom situacijom i jedva svesna ostatka sveta. Savetnik predsednika Reagana za nacionalnu bezbednost, čovek na najuticajnijem položaju u vladi, nije znao imena ni zemalja ni ljudi s kojima će se baviti, a to neznanje ipak nije bilo prepreka njegovom imenovanju.

Obe partije po svaku cenu žele da porezi ostanu niski, iako su sve imperijalne ambicije skupe i za njih se, u krajnjem, plaća ubranim porezom. Etnički obziri kod kuće bitno utiču na spoljnopoličke odluke, što nijedna imperija, koja drži do sebe, ne može sebi dopustiti. Stranačke borbe su ogorčene, vlada podeljena, konsenzus narušen, a elita u rasulu. Rečju, umesto da položaj Amerike u svetu odredi njen politički sistem, dogodilo se da specifično američki politički sistem uobličii imperijalno ponašanje Amerike.

Opstojavanje predmoderne politike kraj postmoderne ekonomije rezultira jednim hibridnim sistemom koji se može opisati jedino kao izolacionistički imperijalizam. Amerikanci bi da budu vojna sila, ali ne bi da im sinovinu u ratovima; kod njih je spartanska potreba za disciplinom spojena s atinskom sklonošću prema neodlož-

nom zadovoljenju i užitku; oni bez prelaza osciliraju između ratobornosti i potpunog odricanja od upotrebe sile; nacija koja obožava hrabrost, stalno je obuzeta strahom. Onda kad njima dominira strah od rata, Amerikanci zahtevaju da se uspostavi kontrola nad oružjem, ali kada je u njima jači strah od Rusa, tada od svojih političara traže da stvore ono isto oružje čiju su kontrolu prethodno zahtevali. Kao da postoje dve Amerike, od kojih svaka odgovara jednom od viđenja Sovjetskog Saveza. Antikomunizam izvlači na svetlo dana najgore u obe Amerike, podstičući parohijanizam, licemerje, religijski milenijarizam, ideološku rigidnost i napadni moralizam. Društvo koje kombinuje izolacionizam s imperijalizmom je društvo koje se svetu dvostruko nameće: jednom da bi ga ekonomski kontrolisalo, a potom da bi mu držalo moralne pridike.

Antikomunizam, u obliku kakav je zadobio pod kraj drugog svetskog rata, stvoren da bi olakšao prelaz od izolacionizma na imperijalizam, počeo je, međutim, da živi vlastitim životom, i to u toj meri da je postao štetan i po sami kapital i njegove potrebe. Fantazmagorična povećanja vojnih izdataka što ih je smislila Reaganova administracija, na primer, premda izuzetno povoljna za neke delove izbornog tela, mogu ugroziti ekonomski rast u narednih nekoliko generacija stvarajući permanentni deficit. Američki kapital biva sve ozbiljnije ugrožen od japanskih i nemačkih firmi usled oslanjanja na glomaznu tehnologiju i inovativnost, koje su svojstvene militarizovanoj ekonomiji. Sve nade koje su polagane u neku vrstu trilateralnog upravljanja svetskom ekonomijom — što je pre nekoliko godina bila poslednja reč kapitalističkog planiranja — raspršio je otvoreni nacionalizam Reaganove administracije.

Drugim rečima, 80-ih godina, antikomunizam preti potkopavanjem i samog zapadnog saveza. On vodi ekonomskoj stagnaciji, umanjuje inovativnu sposobnost Amerike, diže kamatne stope do neverovatnih visina, stvara buduću inflaciju i uverava ostatak sveta da Amerika nije pouzdan partner. Antikomunizam je, međutim, tako čvrsto ukorenjen u sadašnjoj administraciji da teško da će oslabiti s dolaskom nove. Ljudi poput Georgea Kennana su, krajem 40-ih godina, u antikomunizmu gledali privremeno lukavstvo koje će vremenom bivati sve manje neophodno. Retko se kad proračun pokazao pogrešnijim i s tako ozbiljnim posledicama.

To što je antikomunizam zadugo nadživeo vreme u kojem su oni koji su ga stvorili mislili da će iščeznuti, mora se smatrati svedočanstvom u prilog jačini demokratije. U svetskoj istoriji je bilo mnogo imperija. Takođe je

bilo mnogo društava s opštim pravom glasa. Amerika je prva koja obe te stvari spaja, i to već dugo i s izuzetnim rezultatima.

Krajem 40-ih godina su se ljudi poput Reinharda Niebuhra i Hansa Morgenthaua, pitali da li će Amerikanci biti moguće uveriti da žive u skladu sa svojim imperijalnim odgovornostima. Posve svesni latentnog izolacionizma američke političke kulture, ovi takozvani realisti su se pitali da li je demokratija spojiva s globalizmom. Kad bi se ljudima dopustilo da, u nekoj vrsti masovne politike, odlučuju, Amerikanci bi se, takvi kakvi su, pre odlučili za privatnost i parohijanizam nego za učesće u svetskim poslovima.⁸ Zabrinutost ovih ljudi bila je osnovana, ali je podrazumevala začkoljicu koju oni nikada nisu shvatili. Američka demokratija doista je dopuštala društvu mase, sastavljenom od suštinski priproste publike, da bira svoje političke vođe. No, umesto da odvrati od ideje o imperiji, ova masovna participacija je održala u životu antikomunizam koji je bio njeno racionalno pokriće, čak kada su i sami realisti, kao Morgenthau i Kennan, počeli dovoditi u pitanje osnovne imperijalne premise koje su nekada zagovarali.

Demokratija kod kuće i imperijalističko ponašanje napolju predstavljaju jednu krajnje nepostojanu kombinaciju. To je jamačno razlog da Sovjetski Savez — neopтереćen unutrašnjim neslaganjima, izbornim nadmetanjima, brbljivim novinarima i javnim debatama — može potpisivati sporazume sa Sjedinjenim Državama i očekivati da oni budu ratifikovani; prosta stvar na koju nijedna američka vlada ne može računati. To je svakako i razlog što se najambiciozniji globalisti Amerike (od pristalice slobodne trgovine krajem 40-ih godina pa do konzervativaca koji danas okružuju Reagana) ne slažu najbolje s demokratijom, i što su stalno zaokupljeni željom da sputaju štampu, da ograniče javnost rada vlade, oslanjajući se na najtajnije službe države. Najneprijateljskije raspoloženi Amerikanci prema Sovjetskom Savezu jesu upravo oni koji su najbliži antidemokratskom sovjetskom sistemu.

Postoje granice do kojih američka administracija može ići u ograničavanju demokratije zarad imperijalnih ambicija; postoji, kako nam pokazuje veći deo ovoga veka, i druga, privlačnija alternativa. Umesto da se demokratija sužava da bi joj se umanjilo dejstvo, isti učinak se može postići i njenim širenjem. Još od vremena Napoleona III nije nikakva tajna da se mase mogu mobilisati za ciljeve

⁸ Vid. Ernest W. Lefever, *Ethics and U. S. Foreign Policy*, Meridian Books, New York, 1957.

elite i da ostaju uz njih sve dok se elita dovoljno trudi da podilazi popularnim predrasudama, igra na neznanje javnosti i jača tradicionalne simbole. Koegzistencija imperije i demokratije nije ukinula demokratiju, već ju je transformisala. Sem pasivne obaveze glasanja — a ni nju svi ne izvršavaju — Amerikanci imaju vrlo oskudnu predstavu o demokratskim građanskim pravima. Vrste demokratije, koja je nastala kao sporedni produkt hladnog rata, elite nemaju potrebe da se pribojavaju. Oni koji su na vlasti, dotle dok su spremni da podilaze javnosti, raspolazu neograničenim mogućnostima deformisanja nacionalne debate i pridobijanja podrške za svoje programe. I tu doduše postoje neke granice: Ronald Reagan, recimo, nije mogao učiniti ništa da američke trupe ostanu u Libanu. Forma pasivne plebiscitarne demokratije, kakva postoji u Sjedinjenim Državama (naročito od kraja 40-ih godina naovamo), takva je da bi se, uz malo truda, mogla pretvoriti u drugo lice unutrašnje imperijalne uprave. Američki narod bi se mogao tretirati na bezmalo isti način na koji i narod Čada, kome se određuje nova vlada.

Opstojavanje antikomunizma i transformacija demokratije u plebiscit je, zapravo, isti proces. Krajem XVIII i početkom XIX veka, američka politička elita je gradila jedan sistem koji je i bio zamišljen tako da onemogućuje koncentraciju političke moći. Vlast je trebalo da bude podeljena između pojedinih država i Vašingtona, uz izvesnu prednost prvih. Na svim nivoima vlast je bila razdeljena između izvršnih, zakonodavnih i sudskih organa. Privatnim frakcijama — kasnije poznatim pod nazivom interesne grupe — bilo je priznato pravo na javno istupanje. I pored prisutnog nepoverenja u političke partije, bilo je neminovno, imajući u vidu druge pretpostavke sistema, da i one dele i usitnjavaju vlast. Neki od prvih teoretičara američke demokratije su shvatili da će se takvo osamnaestovekovno viđenje države pokazati nespojivim s nacionalnim aspiracijama. Upadljiv izuzetak predstavljaju Alexander Hamilton i John Marshall. Danas to mnogi shvataju, te su se formirale, grubo rečeno, tri škole mišljenja koje tragaju za rešenjem ovog problema.

1) Tu su oni koji bi suštinski reformisali ili ukinuli usitnjenu političku vlast i zamenili je jednom nacionalnom, modernijom državom. Ovo je stanovište vrlo popularno među liberalima Kennedyjevog tipa poput Theodora Sorensena.⁹ Ono je blisko racionalizaciji u ekonomskoj sferi koja usvaja jezik efikasnosti radi doslednijeg ostvarivanja ciljeva.

⁹ Theodore Sorensen, *A Different Kind of Presidency*, Harper, New York, 1984.

2) Postoje i oni koji bi da očuvaju usitnjenu političku vlast, ali i da nastave s imperijalnim avanturama koje su s njom nespojive. Svojevremeno je ovo stanovište imalo glavna uporišta na krajnjoj desnici, dok se sada, s izuzetkom jedne vrste libertarianizma, uglavnom može naći na levljici. No, u svakom slučaju posredi je manjinska struja koja nema preveliku težinu u nacionalnim raspravama o ovom problemu.

3) Najzad, isto je tako moguće očuvati forme decentrizovane političke vlasti — pa čak ih dosledno javno uzdizati — jednovremeno ih postupno lišavajući vlasti u korist manje odgovornih, ali centralizovanijih tajnih službi i privatnih koncentracija. Tako, recimo, Reaganov pristup predstavlja zakasnelu varijantu Walter Bagehotove distinkcije između uvaženih i efikasnih delova vlade. Da bi se u ovome uspelo, mora se imati oslonac u krstaškim pohodima poput antikomunizma, kojima se osigurava jedinstvo i izbegavaju provere od strane javnosti.

Sada postaje moguće pokušati objasniti kako je došlo do toga da nestane jaz između antikomunizma kao ideologije, i antikomunizma kao interesa. Podsećamo da ovu analizu ne zanima to što su pod kraj 40-ih godina kreatori politike namerno deformisali sovjetsku opasnost; u samoj je prirodi onih koji su na vlasti, uostalom, da deformišu ciljeve čijem ostvarenju teže. Mnogo je zanimljivije objasniti zašto je na kraju i sam spoljopolitički *establishment* privatno poverovao u ono što je isprva baš on bio namenio isključivo javnosti. Čini se da je razlog povezan s onim što Allen Matusow naziva »rastakanjem Amerike«, to jest procesom slabljenja hegemonije američkih liberala u poratnom periodu, koji je uglavnom bio uslovljen njihovim pogrešnim tumačenjem opšteg stanja toga doba.¹⁰

Hladnoratovski liberali Trumanove administracije, oličeni u ljudima kakvi su bili Dean Acheson i Averill Harriman, bili su, u suštini, devetnaestovekovni elitisti koji su delovali u okvirima dvadesetovekovne, demokratske političke kulture. Njihova je vizija države bila takva da je podrazumevala državu u kojoj bi malobrojna, obrazovana i neformalna elita, kroz odgovarajuće kanale, odlučivala u dosluhu sa sličnim elitama u drugim zemljama. U tom je pogledu Velika Britanija bila njihov model. Nesposobni da prevladaju prezir što su ga osećali prema javnosti i njenom načinu ponašanja, i puni nepoverenja prema rasparčanoj i decentralizovanoj vlasti koja je gotovo onemogućavala svako koordinirano odlučivanje sklonjeno od po-

¹⁰ Allen Matusow, *The Unravelling of America*, Harper & Row, New York, 1983.

gleda javnosti, oni su potražili oslonac u konzervativnijim interesima ukorenjenim u lokalnim ustanovama. McCarthyjevo razdoblje je, na primer, mnogo bliže vezano s nepoverenjem ljudi poput Achesona nego s ma kakvim ozbiljnim lovom na komuniste ili podrivače. Upravo zbog toga što je spoljnopolički establišment bio u toj meri elitistički po temperamentu, konzervativna je opozicija bila u stanju da monopolise demokratski simbolizam. Od McCarthyja pa do Reagana, konzervativni napadi na spoljnopolički liberalizam su vazda bili iskazivani populističkim i demokratskim jezikom. Kad god su liberali zaista lagali o svojim pravim ciljevima — otpisujući Čehoslovačku ili, što je desnici bilo važnije, prepuštajući Koreju i Kinu socijalizmu — oni su na međunarodnom planu bili realisti, ali su se ponašali naivno u okvirima domaće politike. Oni su pružili priliku desnici da ih optuži za aroganciju i otvorili su put kontraelititi koja je doista verovala u vlastitu retoriku.

Trijumf antikomunizma kao ideologije predstavlja osvetu američke desnice. Još od Nju dila je u Americi postojao tvrdokorni konzervativni pokret koji je čekao da mu se pruži prilika da izađe iz izolacije u zemlji i da ukinе tekovine za koje su se izborili radni ljudi i manjine.¹¹ Ironija je da su oni svoju priliku dobili u spoljnoj, a ne u unutrašnjoj politici. I dan-danas ispitivanja javnog mnjenja pokazuju da su specifični njudilovski programi još uvek popularni. Nije bilo te konzervativne vlade koja bi došla na vlast u Sjedinjenim Državama zalažući se za ograničavanje socijalne sigurnosti i drugih njudilovskih programa. Da su se liberali držali svojih ciljeva na unutrašnjem planu, možda bi još uvek bili na vlasti. Ali oni to nisu učinili. Oni su bili puni nezajažljivih imperijalnih ambicija. A, sledeći svoje rodonačelnike, Woodrow Wilsona i Franklina Roosevelta, nikada nisu bili pripravnici da te ambicije otvoreno iskažu. Sve dok su tako činili, sve dok su javnosti govorili jedno radeći pri tom drugo, oni su bili u opasnosti da izgube ne samo na spoljnopoličkom, nego i na unutrašnjepoličkom planu. Antikomunizam se nije mogao stavljati u pokret i zaustavljati trenutno i po volji. Nepoverenje liberala u demokratiju pomoglo je uspon antidemokratske desnice koja je svoje antipopulističke ciljeve mogla ostvarivati zaodevajući ih baš u jezik populističke demokratije. Oholost je na mestu u grčkoj tragediji, ali u demokratskoj političkoj kulturi, ona je isto što i političko samoubistvo.

¹¹ U vezi s tim vidi: Michael Miles, *The Odyssey of the American Right*, Oxford, New York, 1980.

Ako je nešto tragično u ovoj priči, onda to nije pad liberalizma, nego činjenica da je antikomunizam, kao ideologija, dostigao vrhunac upravo u trenutku kada je došlo do značajnog zaokreta u strateškoj teoriji. Suparništvo između Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Država je, na kraju krajeva, posve drugačije od svih suparništava među narodima što ih pamti svetska istorija. U prevashodno suvozemnim, radno intenzivnim, direktnim ratovima koji su se vodili između različitih država, pobeda ili poraz su, u krajnjem, zavisili od stvarnih mogućnosti svake strane. U hladnom ratu, u kome nuklearno oružje u rukama zaraćenih strana onemogućava konvencionalani rat, na određenoj tački stvarne mogućnosti počinju gubiti svako značenje. Kada su kreatori politike uvideli da je tako, ključni element teorije odvratanja su postale namere, a ne stvarne mogućnosti.

Onoga časa kada su obe strane u hladnom ratu stvorile čak i relativno mali broj nuklearnih oružja, ali dovoljan za uništenje glavnih gradova protivnika, pitanja nacionalne bezbednosti su se počela vrteti oko odmazde drugog udara. (»Onoga časa«, tj. kada je postalo jasno da efikasne odbrane od prvog nuklearnog udara nema.) Logika odvratanja drži da je jedini pouzdan metod sprečavanja prvog udara druge strane u tome da je se uveri kako će i nakon toga potencijal odmazde biti dovoljan da izazove potpuno uništenje. Teorija odvratanja je za svoju pretpostavku imala ideju da nijedan vođ supersile ne može biti toliko iracionalan da rizikuje neminovno uništenje vlastite zemlje udarajući prvi. Taj argument ima izvesne osnove. Čitavu jednu generaciju, izgledalo je kao da odvratanje sprečava nuklearni rat, ili, da budemo precizniji, nuklearnog rata nije bilo dok se praktikovalo odvratanje. Pored toga se činilo, naročito od sredine 60-ih pa do sredine 70-ih godina, da među supersilama postoji i jedan manje-više stabilan obrazac uzajamnih očekivanja.

Vremenom, pak, kao da je nešto krunulo naopako s teorijom uzajamno sigurnog uništenja. Pre svega, nove tehnologije su otvorile fantastične nove mogućnosti: MIRV je povećao broj ciljeva, porasla je potisna snaga, a kompjuterizacija je nagovestila apsolutnu preciznost. Potom su stratezi počeli zagovarati tezu da svaka strana, pored gradova, treba da cilja i oružja namenjena kontraudaru koja pripadaju protivniku, što je bila sugestija naoko protivna drugom udaru. Treće, obe strane su, a naročito Sjedinjene Države, bivale sve opčinjenije oružjima koja bi omogućila da se predupredi prvi udar. MX je najpoznatiji, a sovjetski SS-20 nešto neodređeniji ali jamačno destabilizujući primer. Najzad su SAD još jed-

nom došle na čelo i planeri su počeli razmišljati o oživljavanju antibalističkih raketnih (ABM) sistema, u šta spada i opčinjenost predsednika Reagana tehnologijom rata zvezda. Pošto ovi sistemi treba da onemoguće nadolazeći prvi udar, oni ukidaju temeljnu premisu na kojoj je počivalo uzajamno zajemčeno uništenje.

Postoji i tehnološko objašnjenje postupnog gašenja uzajamno zajemčenog uništenja. Reč je o tome da čim je moguće stvaranje ABM sistema ili sistema prvog udara, oni i bivaju stvoreni. Takav tehnološki determinizam je bez srca jer implicira da ljudska bića nisu ta koja odlučuju da korak više primaknu svet nuklearnom uništenju, već ih na to primoravaju sredstva nad kojima nemaju nikakve kontrole. Na žalost, tehnološko objašnjenje ne zadovoljava zbog toga što su tehnologije ABM i prvog udara nesavršene danas, kao god što su bile i pre petnaest godina. Poraz MAD (mutually assured destruction — uzajamno zajemčenog uništenja), rečju, valja smestiti negde drugde, i ja bih bio sklon da ustvrdim da je osnovni uzrok, bar u američkom slučaju, u dinamici političkog sistema zemlje.

Unazad gledano, mana MAD-a je bila politička, a ne tehnološke prirode. Ona nije bila vezana uz protivničke vođe koje su lako mogle shvatiti da nema odbrane od nuklearnog rata, već uz sopstveno stanovništvo koje je teško shvatalo osnove svega toga. Da bi odvracanje moglo delovati, politički lider je morao vlastitom narodu strpljivo objašnjavati kako on mora pristati na život bez odbrane pred prvim udarom da bi time drugu stranu ubedio kako ne treba da mu pribegne. Drugačije rečeno, zvaničnici zaduženi za državnu bezbednost trebalo je da priznaju — da bi MAD i dalje živeo — da u nuklearno doba stvar poput nacionalne bezbednosti uopšte ne postoji. Nema tog demokratskog vođe — pogotovu ne u Americi — koji bi tako šta mogao priznati i ostati živ politički.

Odvracanje je neposredno vodilo situaciji u kojoj je vođima dveju supersila bilo zajedničko upravo ono razumevanje prirode nuklearnog rata koje nisu mogli podeliti s vlastitim narodima. Problem se mogao rešiti samo na jedan način — ukidanjem toga zajedništva. U Sovjetskom Savezu se elitizam što ga podrazumeva odvracanje nikad i nije javio kao problem, jer tamo demokratskih očekivanja nema. No u Sjedinjenim Državama su obziri nacionalne bezbednosti, koji su onemogućavali svaku raspravu o njihovoj prirodi, postali osnovni predmet liberalne arogancije. Ljudi poput Roberta McNamare i njegovih »genijalaca« blaženo su povećavali ranjivost SAD od sovjetskog prvog udara kako bi osigurali odvracanje. Oni čak

nisu nudili ni iole uverljivo objašnjenje zašto to čine, iako je ono globalno bilo smisleno. Drugim rečima, oni isti činoci koji su omogućavali funkcionisanje odvracanja između različitih država, onemogućavali su ga unutar svake od njih, ili barem one demokratske: odvracanje je podrazumevalo stvaranje dva odeljena politička domena, što je nespojivo s demokratijom. To jest, jednog domena zajedničkog obema supersilama, koji počiva na logici posve različitoj od one na kojoj počiva drugi domen, onaj što ga vodi jedne supersile dele s vlastitim narodom. Tako se pokazuje da u doba planiranog nuklearnog rata, zatvoreno društvo može biti odgovornije od otvorenog. Demokratsko društvo će, u jednom trenutku, morati do odlučiti da li je demokratija za njega važna — i tada će morati da odustane od odvracanja, ili je, pak, za njega važniji status nuklearne supersile — u kom će slučaju morati da dignu ruke od demokratije.

Amerika je odlučila da ustraje u odvracanju, bar u onoj njegovoj verziji koja u temelju ima uzajamno zajemčeno uništenje. Kao i antikomunistička ideologija stvorena pod kraj 40-ih godina iz instrumentalnih pobuda, da bi kasnije osvojila i američko društvo i njegovo rukovodstvo, i odvracanje postavlja pitanje na koje pristalice MAD nikako nisu u stanju da odgovore: naime, ako je Sovjetski Savez tako rđav kako od 1948. govorimo da jeste, zbog čega sedimo ovde čekajući da nas on prvi napadne? To pitanje nije začudo dugo bilo postavljeno, i to isključivo zato što nikakva pitanja o nuklearnoj strategiji i nisu bila javno postavljana. No, što je konzervativna desnica imala više snage i bila spremnija da preuzme vlast, takva pitanja se nisu mogla dalje izbegavati. Iz perspektive Reaganove administracije (koja je i perspektiva konzervativnih demokrata), konverzija antikomunističke ideologije u politiku znači isto što i kraj uzajamno zajemčenog uništenja.

Od toga trenutka odvracanje, ako uopšte postoji, počiva na jednom novom skupu pretpostavki. Da bi se sprečio prvi udar protivnika, kazuje nova logika, moramo ga uveriti da mi protiv njega spremamo prvi udar. Tako se strateški značaj MX neposredno vezuje uz zamisli o akciji na prvo upozorenje i predupređivanju prvog udara. Ovaj zaokret u teoriji odvracanja možda je najvažniji pojedinačni događaj koji se zbilo za poslednjih deset godina. On je, istovremeno, i bitno uvećanje opasnosti od izbijanja nuklearnog rata, a osnovni razlog mu je činjenica da se ideologija smešala s interesom u artikulaciji strateške doktrine. Da su obe supersile autoritarna društva koja nemaju potrebe za objašnjavanjem svojih globalnih akcija kod

kuće, možda bismo i danas živeli bez planiranog prvog udara. Međutim (da joj verujemo na reč), jedna od supersila nije bila autoritarna, te stoga više nije bila u stanju da se drži onoga što se, unatrag gledano, pokazuje kao nešto sigurnija logika od ove koja se danas sledi.

Za razliku od ratova vođenih pre pronalaska nuklearnog oružja, uzajamno zajemčeno uništenje je preusmerilo interes od stvarnih mogućnosti ka namerama. Sada pak zaokret od MAD ka planiranom prvom udaru pomera dalje fokus od namera ka opažanju tih namera. Posredi je tanana, ali vitalno značajna razlika. Po Reaganovoj doktrini, nije dovoljno imati oružje za prvi udar, nego je nužno zaštititi neprijateljsku retoriku kako bismo uverili Ruse da ga svakog časa možemo upotrebiti. Ovo nalikuje takozvanoj teoriji »ludaka« koje su se držali Henry Kissinger i Richard Nixon kako bi uverili neprijatelja da su sposobni čak i za najiracionalnije činove. MAD je ipak, makar i ovlaš, počivao na teoriji ljudske racionalnosti, pretpostavljajući da nijedan racionalni vođ ne bi udario prvi ako to sobom povlači i uništenje društva kojem i sam pripada. Nova strateška doktrina, međutim, u glavu protivnika usađuje iracionalna očekivanja. Po novoj logici je važno da protivnikove percepcije onoga što smo mi u stanju da učinimo ostanu nesigurne, što bi jamčilo da on neće preduzimati ofanzivne akcije. Rečju, zaokret od MAD ka njegovom nasledniku je u stvari zaokret od pružanja protivniku najveće moguće sigurnosti u to da će znati šta ćemo mi učiniti, ka maksimalizaciji njegove neizvesnosti u pogledu naših stvarnih namera.

Kada su, u logici strateške teorije, percepcije namera zamenile namere, došlo se i do najviše i najzbuđljivije tačke u priči. Na početku hladnog rata, kada su Sjedinjene Države imale monopol nad nuklearnim oružjem, njihovi su vođi stvorili jednu ideologiju koja se suštinski razlikovala od onoga što oni jesu znali da je stvarnost. Potom su, s uspostavljanjem pariteta među supersilama i dominacijom uzajamno zajemčenog uništenja, Sjedinjene Države počele verovati u vlastitu ideologizaciju sovjetskih namera, bivajući sve više žrtvom vlastite propagandne kampanje. U drugoj fazi hladnog rata, Sovjetski Savez, kao zatvoreno društvo, nije bio podložan procesu u kojem ideologija stupa na mesto interesa, te se njegova spoljna politika mogla stabilizovati oko čistog modela ravnoteže snaga.

U trećoj fazi ovih zbivanja, kada su percepcije namera postale važnije od namera samih, ideološka konstrukcija koju je stvorila jedna supersila postaje model druge. Suočeni s neprekidnom ideološkom kampanjom koja

se vodi protiv njih — dovodeći pri tom u pitanje čak i njihovo pravo da postoje kao posebno društvo — sovjetski vođi odgovaraju istom merom, oživljavajući vlastite, dugo nekorišćene, ideološke vizije Sjedinjenih Država. To, sa svoje strane, deluje kao potvrda proročanstava američkog vrha, koji se sada, s ponosom, može pozivati na sovjetsko ideološko ponašanje kao na pozitivni dokaz u prilog tome da su američke ideološke percepcije oduvek bile ispravne. Da zaključimo, ako je hladni rat počeo tako što je jedna sila delala saglasno ideologiji, a druga saglasno interesu, ako je potom došlo razdoblje u kojem su uloge bile zamenjene, onda on kulminira procesom u kojem nijedna od njih više ne dela saglasno interesu, no se upravlja saglasno ideologiji. To je, sigurno, tačka u kojoj više ni nevinosti ni obmanjivanja nema u odnosima između supersila: svaka od njih je postala deo svetonazora one druge, svaka od njih je neophodna onoj drugoj da bi opravdala sopstveno postojanje.

Ciklus koji je otpočeo s antikomunizmom kao javnim opravdanjem za američke globalne ambicije, 80-ih godina je završen. Američki vođi ne samo da veruju u ono što su se nekada nadali da će javnost poverovati, nego su, isto tako, uspeli i Sovjetski Savez da navedu da u to isto poveruje, čime su njihova vlastita uverenja samo dodatno ojačana. Ideologiji je potrebno ovakvo ciklično kretanje da bi živela, pogotovu ako, kao u ovom slučaju, ideologija ima sve manje i manje veze s realnim svetom. Proces u kojem ideologije uvode u realnost ona ponašanja što su ih svojevremeno predviđale, i sam po sebi je dovoljno opasan; on je dva puta opasniji kada strane u sporu poseduju oružja koja poseduju. Očevidno je da će ovaj krug moći biti razbijen tek kada jedan politički pokret, koji će slediti interese opstanka a ne ideologiju apokalipse, stekne dovoljno snage da iznudi zaokret u dinamici odnosa između dve nuklearne supersile.

(Alan Wolfe, »The Irony of Anti-Communism: Ideology and Interest in Foreign Policy«, *The Socialist Register* 1984, str. 214—229)

Prevela Vera Vukelić

Philip Brenner*

IDEOLOŠKO RATOVANJE: ANTIKOMUNIZAM I SPOLJNA POLITIKA SAD PREMA SREDNJOJ AMERICI

»Boljševički vođi imaju vrlo jasne ideje o tome kva bi trebalo da bude uloga Meksika i Latinske Amerike u njihovom opštem programu svetske revolucije. Kao jedan od osnovnih ciljeva, postavili su sebi uništenje onoga što nazivaju američkim imperijalizmom, držeći da je to uništenje nužni preduslov uspešnog razvoja međunarodnog revolucionarnog pokreta u Novom svetu... Tako se Meksiko i Latinska Amerika vide kao baza za aktivnosti protiv Sjedinjenih Država.«

Državni sekretar Frank Kellogg, »Boljševički ciljevi i politika u Meksiku i Latinskoj Americi«, 1927.¹

»Međunarodni komunizam je u Gvatemali postigao početni uspeh. Sve je krenulo pre deset godina, s revolucijom u Gvatemali. Revolucija nije bila neopravdana, ali su je se komunisti dočepali ne kao mogućnosti za stvarne reforme, nego kao prilike da se domognu političke vlasti... Ako svetski komunizam bude zaposeo ma koju od američkih država, koliko god ona bila mala, stvorice se novo i opasno ratište, koje će dodatno ugroziti čitav slobodni svet i možda tražiti još veće žrtve od američkog naroda.«

Državni sekretar John Foster Dulles, 1954.²

* Svojim savetima mnogo su mi pomogli Peter Kornbluh i William Leo-Grande.

¹ *US Congressional Record — Senate*, 14. I 1927, str. 1649.

»Može se očekivati da će i budući marksističko-lenjinistički režimi u srednjoj Americi činiti ono što Nikaragva već čini: razvijati svoje oružane snage, dovoditi brojne savetnike s Kube i iz sovjetskog bloka, razvijati službe represije i vanjske subverzije i zaoštravati polarizacije kako unutar pojedinih zemalja tako i u čitavom regionu... Kriza je pred našim vratima.«

Nacionalna dvopartijska komisija o Srednjoj Americi, 1984.³

Sablasni eho odzvanja dok slušamo današnja turobna upozorenja o potencijalnoj prevlasti komunista u Srednjoj Americi. Već više od pola veka američki zvaničnici pevaju istu pesmu, za kojom slede intervencije u ovom regionu. Čitavo to vreme novinari i znalci ostajali su pre svega usredsređeni na intervencije dok su navodnu opasnost od komunizma tretirali tek nešto ozbiljnije od providnog izgovora za dominaciju SAD. Tako je *New York World*, na primer, pisao reagujući na memorandum Ministarstva inostranih poslova 1927: »Ovo se da okarakterisati jedino kao ponižavajući oblik propagande kojoj je cilj ili da spase obraz g-dina Kellogga, ili da se priključi nastojanju Ministarstva inostranih poslova da obmane i podbode američko javno mnjenje, pripremajući ga za diplomatski raskid i oružanu intervenciju.«⁴

I tvrdnje koje je o odbrani hemisfere od komunističke opasnosti iznosio državni sekretar John Foster Dulles, u vreme kada su SAD pomagale obaranje gvatemalske vlade, nas ličan način je odbacivala većina znalaca, kao jedva značajnije od prozirnog pokrića za druge američke ciljeve u Srednjoj Americi.⁵ Antikomunistička tema je, zbilja, tako često ponavljana da bi se prikrile prave namere Sjedinjenih Država prema Srednjoj Americi, da mnogi analitičari na nju gledaju isključivo kao na izliku

² John Foster Dulles »The Kremlin Out to Destroy the Inter-American System«, u: *Guatemala in Rebellion: Unfinished History*, ur Jonathan Fried, i dr., Grove, New York, 1983, str. 78.

³ Vašington, D. C., januara 1984, str. 93. /U narednim navođenjima: Kissingerova komisija/.

⁴ »If You Want Peace...«, *New York World*, 13. I 1927, preštampano u *US Congressional Record — Senate*, 14. I 1927, str. 1651.

⁵ O Gvatemali vid. Walter LaFaber, *Inevitable Revolutions: The United States in Central America*, Norton, New York, 1983, str. 122—123; Richard Immerman, *The CIA in Guatemala*, University of Texas Press, Austin, 1982; Stephen Schlesinger i Stephen Kinzer, *Bitter Fruit*, Doubleday, Garden City, 1982.

— i ništa više od toga — za intervencije SAD u tom regionu.

Sadašnja jarost protiv komunizma nije isto što i nekadašnji izgovori: ona poseduje jednu novu dimenziju. Oslobođanje hemisfere od komunizma postalo je cilj po sebi za Sjedinjene Države, religiozni krstaški pohod, ideološki rat. Stoga se sadašnja antikomunistička kampanja ne može odbaciti kao puka hipokrizija. Pošto se kampanja zahuktala, dobila je razmere krstaškog pohoda kojem je, ukazivanjem na zablude ili ponavljanjem racionalnih argumenata, gotovo nemoguće odupreti se. Antikomunističko stanovište, bez sumnje, i dalje sadržava mnoge elemente racionalizacije, te služi i drugim interesima, ali to niti je dovoljno za opis njegovog karaktera, niti ukazuje na njegov značaj kao sile koja pokreće politiku SAD u Srednjoj Americi.

U ovom tekstu bavićemo se prirodom ideološkoga rata što ga Sjedinjene Države danas vode protiv komunizma u Srednjoj Americi. Prvi odeljak će opisati puteve kojima je antikomunizam dospao u vezu s mnogim ciljevima kojima se intervencije SAD opravdavaju. Taj opis će nagovestiti određena krstaška svojstva antikomunističke kampanje. U drugom će se odeljku eksplicitirati paralele s krstaškim ratom i tu ćemo se usredsrediti na deformacije koje se propagandom šire kako bi se vernici međusobno što čvršće povezali. Treći odeljak će biti nastojanje da se objasni zbog čega antikomunizam ima toliku moć nad Vašingtonom, dok ćemo se, u završnici, baviti načinima na koje se krstaštvo manifestuje u politici, jer se upravo tu nazire njegov pravi značaj.

I INTERVENCIJA I ANTIKOMUNIZAM

Sjedinjene Države su u XX veku intervenisale u Karibima i u Srednjoj Americi iz mnogih razloga, sledeći pri tom, bar isto toliko interesa. Premda se poznavaoi razlikuju po tome koji od razloga stavljaju na prvo mesto, većina ih navodi tri najvažnija: onemogućavanje pristupa stranih sila, obezbeđivanje pristupa morskim putevima, Panamskom kanalu, sirovinskim izvorima i tržištima, i očuvanje stabilnosti. U ovom pogledu postoji konsenzus bez obzira na političku pripadnost: od znalaca na levisi pa do onih na desnici.⁶ Naravno, na različite se

⁶ Reprezentativne primere obeju orijentacija predstavljaju: LaFeber, *Inevitable Revolutions*, str. 79—80, 106—111; Cole Blasier, *Hovering Giant: US Responses to Revolutionary Change in Latin America*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 1976, str. 211,

načine objašnjava zašto su baš ova tri razloga bila dovoljno važna da se Sjedinjene Države odluče na intervenciju. Walter LaFeber, recimo, ukazuje na zainteresovanost SAD za sopstvenu bezbednost, kao i na želju da se izgradi i održi jedan sistem nove zavisnosti. Cole Blasier ističe da su SAD zainteresovane za kontrolu, ili dominantni politički uticaj, kao cilj po sebi.⁷ U svakom slučaju, od uticaja su bili i posebni interesi, a oni se kreću od posebnih interesa ljudi povezanih s birokratijom do izborne nesigurnosti predsednika.⁸

Ova tri navedena razloga očigledna su u mnogim primerima intervencije SAD. Čini se da je strah od strane sile podstakao SAD da okupiraju Haiti 1914. godine (da Nemci ne bi uspostavili kontrolu nad Vindvordskim prolazom), te da izvrše invaziju Meksika 1916. godine (takođe zbog meksičkih odnosa s Nemačkom⁹). U oba se slučaja strahovanje ticalo bezbednosti. Pažnja usredsređena na Panamski kanal i karipske pomorske puteve ponekad je bila manje stvar bezbednosti a većma trgovine, ali je teško to dvoje razdvojiti. Sjedinjene Države su u ovom veku poistovetile slobodnu trgovinu s vlastitom bezbednošću iz nekoliko razloga. Prvo, trgovina osigurava sirovine neophodne za domaću industriju i razvoj. Tako je 1950. ambasador George Kennan, podvlačeći značaj Latinske Amerike za Sjedinjene Države, isticao zaštitu »naših sirovinskih izvora«, ali se, pri tom, pozivao i na kontekst bezbednosti: ako se Evropa bude okrenula protiv Sjedinjenih Država, »Latinska Amerika će biti jedino na šta bismo se mogli osloniti«. ¹⁰ Latinoameričke sirovine su stvar-

229—231; Howard J. Wiarda, *In Search of Policy: The United States and Latin America*, American Enterprise Institute, Washington, 1984, str. 24.

⁷ Abraham Lowenthal ukazuje na to da orijentacija ka dominaciji, koju opravdano naziva »hegemonističkom pretpostavkom«, ne predstavlja toliko svesno određenoje interesa SAD, koliko posledicu sveobuhvatnog uticaja SAD u Latinskoj Americi proisteklog iz slučajnog skupa promena koje su išle u prilog SAD. Vid. »The United States and Latin America: Ending the Hegemonic Pre-emption«, *Foreign Affairs*, oktobar 1976.

⁸ Abraham F. Lowenthal, »'Liberal', 'Radical' and 'Bureaucratic' Perspectives on US Latin American Policy: The Alliance for Progress in Retrospect«, *Latin American and the United States: The Changing Political Realities*, ur. Julio Cotler i Richard Fagen, Stanford University Press, Stanford, 1974, str. 227—233; Richard J. Barnet, *Intervention and Revolution*, World, New York, 1968, pogl. 2; Blasier, *Hovering Giant*, str. 232.

⁹ Jeanny Pearce, *Under the Eagle: US Intervention in Central America and the Caribbean*, Latin America Bureau, London, 1982, str. 19; Blasier, *Hovering Giant*, str. 108—110.

¹⁰ Navedeno kod LaFebera, *Inevitable Revolutions*, str. 107.

no bile mnogo korišćene za proizvodnju naoružanja u doba korejskog rata.

Drugo, trgovina obezbeđuje tržišta za američku industriju, što je veoma važno za privredu SAD. Najzad, slobodna trgovina podrazumeva i ulaganje američkog kapitala kojim se latinoameričke zemlje i dalje drže u zavisnosti u odnosu na Sjedinjene Države. Ova zavisnost umanjuje mogućnosti tih država da okrenu leđa SAD i da prihvate odnos s nekom silom izvan hemisfere koji bi mogao ugroziti SAD.

Očito je da dinamika nove zavisnosti nije bila posve jasna mnogim kreatorima američke politike. Nova zavisnost je razumljiva, ako to uopšte jeste, jedino na intuitivnom nivou. Čini se da su kreatori politike često bili za intervencije isključivo zbog privatnih interesa.¹¹ Oni su to nekada činili jednostavno zbog ličnih i finansijskih veza u kojima su bili s ugroženim kompanijama, a nekad zato što su i sami verovali u neprikosnovenost privatne svojine i u to da je vlada Sjedinjenih Država dužna da štiti imovinu njenih podanika. Koji god da joj je bio izvor — sofisticiraniji račun o zavisnosti ili jednostavnije od toga poimanje imovine u američkom posedu — briga za privatne ulagače se, uglavnom, dobro slagala s interesima bezbednosti SAD.

Tako se i stabilnost veliča jer i ona doprinosi bezbednosti SAD i osigurava njihove trgovinske interese. Zbog toga su represivne vlade, koje su gušile neslaganja unutar svojih zemalja — često u obliku štrajkova — a bile bliske Sjedinjenim Državama, postale poželjnije od onih demokratskih, tolerantnijih prema odstupanjima; ove druge je, uz to, bilo teže kontrolisati baš zato što su bile u manjoj meri autokratske.¹²

¹¹ Blasier, *Hovering Giant*, str. 220; LaFeber, *Inevitable Revolutions*, str. 60—63. Ovaj obrazac najživlje opisuje čuvena izjava generala Smedley D. Butlera: »Proveo sam trideset i tri godine u aktivnoj službi kao pripadnik... Mornarice. I u tom sam razdoblju većinu vremena proveo kao fizikalac Krupnog preduzetništva, Wall Streeta i bankara... Tako sam 1914. pomogao da u Meksiku i naročito u Tampiku ne budu ugroženi interesi američke naftne industrije. Pomogao sam da se Haiti i Kuba pretvore u pristojna mesta na kojima će National City Banka ubirati prihode... Otvorio sam Dominikansku Republiku za prodor američkih interesa u vezi sa šećerom 1916. Pomogao sam da Honduras postane 'prvo mesto' za američke voćarske kompanije 1903.« Navedeno u: Pearce, *Under the Eagle*, str. 20.

¹² LaFeber, *Inevitable Revolutions*, str. 107. Nedavno je ovo stanovište jasno artikulisala Susan Kaufman Purcell, bivša saradnica odeljenja za planiranje politike u Stejt Departmentu. Ona primećuje — ne pravdajući tu tendenciju — da su SAD »neprijateljski raspoložene prema revolucijama i pre no što vide na šta su

Kroz većinu objašnjenja američkih intervencija se, kao zajednička nit, provlači tvrdnja da su SAD na Karibe i Srednju Ameriku gledale iz perspektive velesile i da su tu oblast smatrale svojom interesnom sferom. No, i zdrav razum nam kaže da sve velike sile delaju saglasno logici koja im nalaže da očuvaju hegemoniju nad regijom koju smatraju svojom interesnom sferom. Velike sile svoju bezbednost delom i definišu na taj način i pribegavaju tehnikama kakva je nova zavisnost da bi uspostavile i sačuvale hegemoniju.

Tvrdnja da Sjedinjene Države tretiraju Latinsku Ameriku kao svoj protektorat, kao regiju u svojoj interesnoj sferi, ne slaže se baš najbolje s načinom na koji SAD sebe vide kao neimperijalnu — pa čak i antiimperijalnu silu. Amerikanci duboko veruju u svoju izuzetnost, veruju u to da su u Novom svetu izgradili jedno društvo koje ne počiva ni na klasnim podelama ni na imperijalizmu Starog sveta, nego sledi jednu moralnu viziju. I doista ova vera probija iz javnih iskaza o američkim intervencijama u Latinskoj Americi. Kao što istaknuti konzervativni istoričar Dexter Perkins primećuje: »Uvek je iznova u sporovima do kojih dolazi naglasak većma na ideologiji nego na bezbednosti. Američki državnici su verovali, i u skladu s tim verovanjem su se i ponašali, da je najbolji način da američka javnost stane uz njihove ciljeve upravo taj da zastupaju neko moralno načelo.«¹³ Time se delom da objasniti i stalno pozivanje na navodnu ateističku komunističku opasnost koje se javlja u opravdavanju intervencije. Borbi protiv komunista ne treba nikakvo drugo moralno opravdanje. Ona je zamenila ranije racionalizacije američkih intervencija, u kojima su se SAD pojavljivale u ulozi plemenitog misionara koji treba da civilizuje ili pokrsti zaostale narode.

Trenutak u kojem je ovo misionarsko pokrće — pohod za oslobođanje hemisfere od komunizma — počelo životi vlastiti život teško je tačno odrediti. Kao što se zna, antikomunizam je izmišljen pre drugog svetskog rata. U prvoj poratnoj deceniji, pozivanja na antikomunizam u vezi s Latinskom Amerikom bila su sve češća jer su se vremenski podudarali s crvenom napašću kod kuće. Ima nekih dokaza da je, recimo, krstaški mentalitet u američkoj intervenciji u Gvatemali 1954, bio čak važniji

izišle... Znamo da autoritarni režimi neće biti neprijateljski nastrojeni prema nama, dok će demokratske vlade biti manje pokorne i, možda, većma neprijateljske«. Forum, »Can the US Live with Latin Revolutions?«, *Harper's*, jun 1984, str. 43.

¹³ Dexter Perkins, *The United States and Latin America*, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1961, str. 19.

i od želje da se povrati imovina United Fruita. Blasier nalazi da se dalasovska politika prema Gvatemali sastojala delom od religijskog pohoda protiv ateističkog komunizma, delom od ideološke bitke za slobodno preduzetništvo, a potom i od borbe protiv sovjetskog ekspanzionizma.¹⁴ Jasno je pak da se današnji pohod u potpunosti podudara s američkom brigom za bezbednost, za održavanje odnosa nove zavisnosti i hegemonističke dominacije. Dok su se nekada ovi interesi mogli odvojiti od antikomunističkog stava, danas su s njim posve spojeni. Ovo poistovećenje je omogućilo antikomunizmu da počne da živi vlastitim životom kao nit-vodilja američke politike.

Korisno je pogledati zvanične razloge koji se navode za američke vojne aktivnosti i njihovo povećano prisustvo u Srednjoj Americi i Karibima danas.¹⁵ U svakom od njih je opasnost od strane sile, tj. sile izvan hemisfere, opasnost od Sovjetskog Saveza, koji se navodno ubacio u hemisferu kako neposredno — pomažući i kontrolišući svoje agente, tako i posredno — svojom ideologijom, komunizmom.¹⁶ Marksizam-lenjinizam i komunizam shvataju se kao jedna i ista stvar, kao konzistentna ideologija s jasnim pratećim političkim programom, i što je najvažnije, kao strani.¹⁷ Polazeći od ovih

¹⁴ Blasier, *Hovering Giant*, str. 229.

¹⁵ Kao reprezentativni uzorak su služili: (1) Poruka predsednika Reagana prenošena preko televizije, 9. maja 1984; tekst objavljen u Kongresnom tromesečniku *Weekly Report*, od 12. maja 1984. /u daljem tekstu: Reaganova poruka, maja 1984/; (2) Govor predsednika Reagana Kongresu SAD, 27. IV 1983; tekst objavljen u: *Weekly Report*, 30. IV 1983. /nadalje: Reaganov govor, aprila 1983/; (3) Kissingerova komisija; (4) Svedočenje političkog podsekretara za odbranu Freda Iklea, 11. III 1982, u: US Congress, Senate, »The Role of Cuba in International Terrorism and Subversion«, Hearings Before the Subcommittee on Security and Terrorism, 97th Cong., 2nd Sess., Serial br. J—97—97, Washington 1982. /dalje navodeno kao Ikle Testimony/; (5) Svedočenje pomoćnika državnog sekretara za interameričke poslove Thomasa Endersa, marta 1982, u isto. /nadalje vođeno kao Enders Testimony/; (6) Nestor D. Sanchez, zamenik pomoćnika sekretara za odbranu za interameričke poslove, »United States Security Interests and Concerns in Latin America«, iskaz pred grupom koja je radila pod pokroviteljstvom Američkog udruženja pravnika, San Diego, 11. XII 1981, mimeo /nadalje navodeno kao Sanchez Speech/; (7) »Background Paper: Central America«, tekst koji su sastavili Ministarstvo za inostrane poslove i odbranu, Washington, 27. V 1983. /nadalje: Background Paper/.

¹⁶ Reagan Address, maj 1984; str. 1131; Reagan address, april 1983, str. 853, 855; Kissinger Commission, str. 4, 12, 14, 15, 38, 84; Ikle Testimony, str. 85, 96, 105; Enders testimony, str. 143—147; Sanchez speech, str. 3, 5—9; Background Paper, str. 3—5, 15—17.

¹⁷ Reagan address, maj 1984, str. 1131; Reagan address, april 1983, str. 853, 855; Kissinger Commission, str. 12, 14; Enders testimony, str. 146; Sanchez speech, str. 3.

premissa, logika američke zabrinutosti postaje jasna čim se pogledaju tradicionalni razlozi američkih intervencija.

1. *Strana sila.* Gotovo nikakva razlika se ne pravi između američke bezbednosti i držanja Sovjetskog Saveza podalje od hemisfere. Ukaže li se potreba, pošto su i Kuba i Nikaragva takođe na istoj hemisferi, odmah se izjednače ove dve zemlje sa Sovjetskim Savezom. Kuba i Nikaragva su povezane sa Sovjetskim Savezom kao »surogati«, »najamnici«, kao »deo sovjetske obaveštajne mreže«, »partneri« i »kolaboranti«.¹⁸ Povremeno se za neku aktivnost kaže da je »kubansko-sovjetska«, ili se tri zemlje kontekstualno povežu: »Kuba, Nikaragva i Sovjetski Savez smatraju...«¹⁹. Opsenarska veština stavlja Kubu i Nikaragvu u središte argumenata u prilog zaštiti Srednje Amerike od sile izvan hemisfere. Ovi »stranci« ugrožavaju Sjedinjene Države iz nekoliko razloga. Njihovo prisustvo navodno umanjuje poverenje što ga u SAD imaju saveznici, koji bi teško poverovali da će im ove priteći u pomoć, ukoliko vide da SAD nisu spremne da napadnu neprijatelja koji im je tako blizu.²⁰ U slučaju rata sa Sovjetskim Savezom, SAD bi bile sprečavane u slanju pomoći i pojačanja na bojište (koje bi verovatno bilo izvan hemisfere), jer bi sovjetska mornarica mogla napasti njihove vojne centre iz baza u Srednjoj Americi i na Karibima, a mogla bi i blokirati Panamski kanal.²¹ I bez rata, te baze bi pružile Sovjetima veću mogućnost prikupljanja obaveštajnih podataka o SAD i omogućile im da ostvaruju svoje ekspanzionističke planove na ovoj hemisferi.²² Njihov je cilj, kaže se, da uspostave kontrolu nad čitavom Srednjom Amerikom a potom i nad Meksikom, čime bi neprijateljska sila došla na same granice SAD. Sjedinjene Države su se i mogle razviti kao demokratija i kao najmoćnija država sveta zato što su imale sreću da nikada nisu morale braniti svoje granice. Nužnost odbrane granica bi izmenila američki način

¹⁸ Reagan address, maj 1984, str. 1131; Reagan address, april 1983, str. 855; Kissinger Commission, str. 14, 30, 88—91, 107, 113; Ikle testimony, str. 89—93.

¹⁹ Reagan address, maj 1984, str. 1133; Background Paper, str. 6.

²⁰ Reagan address, april 1983, str. 855; Kissinger Commission, str. 37, 93, 107; Ikle testimony, str. 97; Enders testimony, str. 159; Sanchez speech, str. 2.

²¹ Reagan address, april 1983, str. 853; Kissinger Commission, str. 91—93; Ikle testimony, str. 88—89, 137; Sanchez speech, str. 11—13.

²² Kissinger Commission, str. 12, 38, 92; Ikle testimony, str. 85, 137; Background Paper, str. 15.

života.²³ Ovakvi ciljevi su, uz to, i sasvim u skladu s prirodom ovih stranaca. Oni su nemilosrdni i prevrtljivi. Oni ne poštuju koalicijske vlade i iskorišćavaju prednosti liberalnih otvorenih sistema na način na koji je boljševicima uspjelo da potkopaju istočnoevropske vlade.²⁴ Njihovo sredstvo je teror, a dopusti teror na ovoj hemisferi znači pomoći širenje međunarodne mreže terora pod pokroviteljstvom Sovjetskog Saveza.²⁵

2. *Pristup tržištima, itd.* Sovjetima je jasno koliko su karipski pomorski putevi životno važni za Sjedinjene Države. Polovina američkog »brodskog tovara i uvezene nafte prolazi karipskim pomorskim putevima«. Predsjednik Reagan je 1984. izjavio da »gotovo polovina (američke) spoljne trgovine ide kroz Panamski kanal i Karipsko more«. ²⁶ Naglašavanje snabdevanja naftom je nova verzija stare brige za zaštitu američkih sirovinskih izvora, premda glavnina nafte koja se pominje uopšte ne potiče iz ovog regiona. Sve više se nafte se prerađuje u karipskom bazenu. Dok je stara zabrinutost bila uglavnom ekonomske, novi njen oblik je i komercijalne i strateške prirode. Shodno tome se i otvorenim plovnim putevima i pristupu Panamskom kanalu jednovremeno pridaje i bezbednosni i komercijalni značaj. Optuživanje marksističko-lenjinističkih režima za manjak pluralizma zasniva se na složenoj vezi između bezbednosnih i komercijalnih interesa.²⁷ Režimi o kojima je reč su kubanski, nikaragvanski i moguće vlade kojima bi na čelu bili gerilci koji se još uvek bore u El Salvadoru i Gvatemali. Kaže se da ti režimi onemogućavaju slobodni prodor američkog kapitala, zbog čega te zemlje postaju negostoljubiva podneblja za investiranje. Ulaganja se pak vide kao jedna od niti koje neku zemlju vezuju uz SAD i čine je manje otvorenom za prodor Sovjeta. Američka ula-

²³ Reagan address, maj 1984, str. 1131; Kissinger Commission, str. 91—92; Ikle testimony, str. 89; Enders testimony, str. 159. Vidi takođe: »Kirkpatrick on the 'Contagion'«, *Newsweek*, 14. III 1983, str. 22; William J. Casey, »The Real Soviet Threat at El Salvador — And Beyond«, *US News and World Report*, 8. III 1982, str. 123.

²⁴ Reagan address, maj 1984, str. 1132; Kissinger Commission, str. 30, 85—88; Ikle testimony, str. 95—96; Background Paper, str. 4.

²⁵ Reagan address, maj 1984, str. 1131; Kissinger Commission, str. 14, 37, 85; Ikle testimony, str. 93, 97; Enders testimony, str. 145—146.

²⁶ Reagan address, maj 1984, str. 1131. Vidi takođe: Kissinger Commission, str. 92; Ikle testimony, str. 88—89; Sanchez speech, str. 11.

²⁷ Kissinger Commission, str. 41; Ikle testimony, str. 93; Background Paper, str. 3.

ganja se smatraju i jedinim putem koji vodi razvoju regiona; bez toga razvoja ove zemlje su »zrele« da postanu predmet eksploatacije marksističko-lenjinističkih podri-vača.²⁸

3. *Stabilnost.* Ovim podrivačima je jasno da je zrelost uslova nepostojana i zbog toga je »očita svrha gerilskog nasilja da stvari pogorša«. ²⁹ Nestabilnost u regionu ne samo da može dovesti do uspostavljanja vlasti sovjetskih surogata, nego već dovodi do masovnog useljavanja stanovnika Srednje Amerike u SAD.³⁰ Toliki priliv useljenika dovodi u pitanje i stabilnost samih SAD, te predstavlja i bezbednosni problem. Iako se u javnim izjavama izbegavaju otvoreno rasističke natuknice o prirodi izbeglica, one su na svoj način sažetak svega što je duže od veka korišćeno da bi se opisali nepoželjni tuđinci koji ne spadaju u osnovni sastav stanovništva SAD.

4. *Moralni ciljevi.* U osnovi ovog litanija o ugroženosti Sjedinjenih Država i čitave hemisfere je moralni cilj koji ide uz borbu protiv komunizma. No, ono što se može reći otvoreno, ne treba prepuštati imaginaciji, te se moralna pouka jasno iskazuje: boriti se protiv totalitarističkog komunizma u hemisferi je »moralna obaveza i ozbiljna odgovornost«, kako je to predsednik Reagan kazao pred Kongresom. Biti po strani bi značilo da bi SAD »ostale pasivne prepuštajući narod Srednje Amerike totalitarizmu«. ³¹ Kissingerova komisija je, stvarno, istakla kako je primarni interes SAD u tom regionu očuvanje »moralnog autoriteta Sjedinjenih Država«. To podrazumeva da Sjedinjene Države »drugi treba da vide kao naciju koja čini što je pravo zato što je pravo...« ³² A pravo je da pomazemo »svojim prijateljima« koji se bore protiv komunizma. »Narod El Salvadora«, upozorava predsednik Reagan, »brani svoju slobodu i zaslužuje našu moralnu i materijalnu pomoć kako bi je odbranio«. ³³ Štaviše, i druge demokratske zemlje Latinske Amerike gledaju u Sjedinjenim Državama zaštitnika svoje slo-

²⁸ Kissinger Commission, str. 4, 86—87; Enders testimony, str. 143.

²⁹ Kissinger Commission, str. 87.

³⁰ Reagan address, maj 1984, str. 1131; Reagan address, april 1983, str. 855; Kissinger Commission, str. 93; Ikle testimony, str. 115. Vidi takođe: Alfonso Chardy, »Salvadoran refugee flood threatens US, Shultz says«, *Miami Herald*, 7. III 1984.

³¹ Reagan address, april 1983, str. 856, 855, redom.

³² Kissinger Commission, str. 37. /podvlačenje njihovo/. Drugi interes je »poboljšanje uslova života naroda Srednje Amerike«, a treći »unaprediti stvar demokratije, u najširem smislu, na ovoj hemisferi«. *Isto*.

³³ Reagan address, april 1983, str. 854.

bode od totalitarizma koji je može ugroziti u samom srcu hemisfere.³⁴

Rečju, po zvaničnoj proceni, rat protiv komunizma u Srednjoj Americi se podudara sa istorijskim interesima i vrednostima Sjedinjenih Država. Antikomunizam se u XX veku savršeno slagao sa svim razlozima američkih intervencija u ovoj oblasti, a s takvom se podudarnošću u svakom trenutku bilo lako pozivati na njega, kao na izgovor, za akcije SAD. Vremenom se, u tom procesu supstituisanja, antikomunizam pretvorio u cilj za sebe.

II ANTIKOMUNISTIČKI KRSTAŠKI RAT

Politički krstaši nisu nova pojava u Sjedinjenim Državama: bilo je mnogo pokreta, za proteklih dvesta godina, kojima je bio svojstven žar Jevandelja.³⁵ Uz njih je išao i ideološki pogled na svet koji zbivanja objašnjava u kontekstu zavere; koji složene probleme svodi na borbu dobra i zla; koji preuveličava zlo do paranoidnih razmera; koji podstiče osećaj pravедnosti u onima koji u njega veruju; i koji, u krajnjem, počiva na slepoj veri. Sadašnji antikomunistički krstaški rat, čije je poprište Srednja Amerika, sasvim pouzdano sledi ovaj model.

Zavereničko tumačenje događaja u Srednjoj Americi izbija iz svih zvaničnih beseda pomenutih u prethodnom odeljku. Sovjeti, Kubanci, a sada i Nikaragvanci planiraju da preuzmu u svoje ruke Srednju Ameriku, tvrde zvaničnici, te svi nemiri u toj oblasti direktno proističu iz toga. »Sovjetsko-kubanska težnja da pretvore Srednju Ameriku u sastavni deo njihovog geostrateškog izazova«, tvrdi Kissingerova komisija, »jeste ono što borbu u Srednjoj Americi pretvara u bezbednosni i politički problem...«³⁶ Od konteksta zavere neodvojiva je slika neprijatelja koja ima fantastične razmere. Kao što primećuje William LeoGrande: »U ovoj zamišljenoj zaveri, komunisti su sveznajući i svemogućí, nekomunisti ne znaju i ne mogu ništa.«³⁷

³⁴ Kissinger Commission, str. 113; Enders testimony, str. 155.

³⁵ Richard Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays*, Knopf, New York, 1965, uvod.

³⁶ Kissinger Commission, str. 12. U izveštaju dalje kaže (str. 86—87) da »Kuba i Nikaragva nisu izmislile nevolje« kojima se nemiri hrane, ali da pobune ne mogu opstati bez strane potpore, koja u krajnjem vodi »totalitarnom režimu u skladu s ideologijom pokrovitelja«.

³⁷ William LeoGrande, »Through the Looking Glass: The Kissinger Report on Central America«, *World Policy Journal*, zima 1984, str. 261. Ta umišljena svemoć upravo je obrazac koji

Pošto su neprijatelja uvećali do zastrašujućih razmera, krstaši potom čudovište okružuju ogromnim strahom. Komunisti u Srednjoj Americi mrze Sjedinjene Države, optužuju ih zvaničnici, svoju kontrolu nad tom regijom vide kao prvi napad na SAD, i konačno, oni žele da unište Ameriku i »njen način života«. ³⁸ Takvi strahovi vode rigidnosti koja ne trpi nikakva odstupanja, jer pristati na bilo kakvo prilagođavanje, znači prepustiti Dobro Zlu. »Latinoamerička politika predsednika Jimmyja Cartera«, svečano izjavljuje Komitet iz Santa Fea, »vrhunac je procesa prilagođavanja kojim su... latinoamerički režimi prepušteni izvankontinentalnim nasrtajima međunarodnog komunističkog pokreta«. ³⁹

Tako vođenje rata protiv neprijatelja postaje moralna obaveza koliko i samo sebi cilj. Kissingerova komisija s ponosom ističe da se »danas u Srednjoj Americi naši strateški i moralni interesi poklapaju«. ⁴⁰ Tako Sjedinjene Države mogu slavočobitno same sebe ovlastiti da određuju koji režimi u regionu jesu, a koji nisu legitimni. Kuba i Nikaragva ne ispunjavaju postavljene uslove.

Provera, pak, ima mistična svojstva. Ona ne počiva na direktnim dokazima, već proističe iz preplitanja deformacija i neizrečenih tvrdnji. Da bi se u njih verovalo, potreban je skok vere, a to je upravo ono što krstaši traže od svojih sledbenika kao uslov za priključenje pastvi. Richard Hofstadter objašnjava da je »tipičan postupak visoke škole paranoje u tome da se krene od odbranjivih pretpostavki i pomno odabranih činjenica — ili bar onoga što ima izgled činjenice — te da se potom te činjenice poređaju u krunski dokaz određene zavere koju treba zasnovati«. ⁴¹

Šest verskih zapovesti čine »dokaze« u prilog krstaškog rata u Srednjoj Americi. Redovno ponavljane, to su: (1) Sjedinjene Države štite demokratiju u Srednjoj Americi; (2) poverenje u SAD je na kušnji u Srednjoj Americi; (3) postoji sovjetsko-kubansko-nikaragvanska sprega,

Hofstadter smatra tipičnim za političku paranoju, *The Paranoid Style in American Politics*, str. 36.

³⁸ Reagan address, maj 1984, str. 1131; Kissinger Commission, str. 38.

³⁹ Komitet iz Santa Fea, »A New Inter-American Policy for the Eighties«, Washington, Council for Inter-American Security, 1980. Trojica od petorice glavnih tvoraca ovog izveštaja odigrali su važne uloge u politici prema Srednjoj Americi, ubrzo po objavljivanju izveštaja. Kritika ideološke rigidnosti Reaganove administracije može se naći u: Richard E. Feinberg, *The Intemperate Zone*, Norton, New York, 1983, str. 191—194.

⁴⁰ Kissinger Commission, str. 37.

⁴¹ Hofstadter, *Paranoid Style in American Politics*, str. 36.

te su Kuba i Nikaragva zamena za Sovjetski Savez; (4) Nikaragva ugrožava svoje susede i Sjedinjene Države; (5) zemlje ove regije su potencijalne »domine« i (6) antinikaragvanski gerilci se bore za demokratiju.

Cesto biva da se ovih šest znamenja pojave i iz nekih nespornih činjenica, baš kao što kaže Hofstadter. Činjenice se upliću kako bi potvrdile verodostojnost tkanja i kako bi se zaklonili skokovi vere koji su sama njegova potka. Nije, na primer, sporno da je Kuba marksističko-lenjinistička država, koja na Sovjetski Savez gleda kao na svog »prirodnog saveznika«. Gotovo dve trećine kubanske trgovine se odvija sa zemljama SEV. Sovjetski Savez pruža značajnu ekonomsku i vojnu pomoć Kubi, kao i velika finansijska sredstva, izvozeći u nju naftu i mašine i od nje uvozeći šećer. Kuba je snabdevala oružjem Nikaragvu i znatno je pomogla šaljući tamo nastavnike i medicinsko osoblje. Među vladajućim sandinistima ima ljudi koji sebe smatraju marksistima-lenjinistima, što važi i za neke od vođa salvadorskih i gvatemalskih pobunjenika. Međutim, ono što jeste sporno to su zaključci koji se na osnovu ovih činjenica izvlače. Razmotrimo ih svih šest ponaosob.

1. Demokratija u Srednjoj Americi može biti najčešće pominjani cilj Reaganove administracije, ali ponavljanje ne zamenjuje akciju. U El Salvadoru, koji je u središtu ove politike, ona je dovela do tri puta ponavljanih izbora od 1982. godine. No svaki put su izbori bili ograničeni jer su kandidati povezani s FDR (Demokratski revolucionarni front) bili onemogućeni da se pojave na njima. To znači da su i mnogi hrišćanski demokrati i socijaldemokrati, koji su se pojavljivali na prethodnim oborenim i diskreditovanim salvadorskim izborima, takođe bili isključeni. Poslednji izbori održani maja 1984, bili su još neverodostojniji zbog uplitanja SAD koje su pružale aktivnu podršku Jose Napoleonu Duarteu. Pa ipak se SAD i dalje drže fikcije da su izbori bili demokratski jer su na njima, bar, celi centar i desnica učestvovali. Ova fikcija počiva na tvrdnji da je salvadorska vlada onaj režim centra koji je krenuo s reformama nakon prevrata oktobra 1979, i da ona te reforme nastavlja. A zapravo, vlada koja je došla na vlast oktobra 1979. jedva da je trajala tri meseca i većinu reformi koje je pokušala da sprovede onemogućilo je vojno i desno krilo, koje je marta 1980. ponovo uspešno dođe na vlast.⁴² Većina članova prve hunte sada se

⁴² Kenneth E. Sharpe i Martin Diskin, »Facing Facts in El Salvador: Reconciliation or War«, *World Policy Journal*, proleće

nalazi u izgnanstvu, a mnogi od njih aktivno deluju sa FDR-om. Nepostojanje stvarnog progressa u demokratizaciji El Salvadora poteralo je predsednika Reagana da stavi veto na vojnu pomoć koju je tražio krajem 1983, jer bi to zahtevalo da ustvrdi kako se pomak ka demokratiji nastavlja.⁴³

Ono što bi administracija morala prevideti tvrdeći tako nešto jeste bliska povezanost između »odreda smrti« i vlade. Odredi smrti nisu razularene grupe desnih ekstremista o kojima govore zvaničnici administracije. Njih organizuju i usmeravaju visoki vojni oficiri i deo su aparata kojim se vlada služi da bi kontrolisala stanovništvo.⁴⁴ Ima i nekih dokaza koji nagoveštavaju čak njihovu povezanost s CIA.⁴⁵

Izgleda da demokratija ni u drugim zemljama Srednje Amerike ne znači mnogo administraciji. Ona se poziva na honduraske izbore, kao na otklon od autoritarne vladavine, a potom ignoriše činjenicu da je stvarna kontrola nad vladom ostala u rukama vojske.⁴⁶ Što je još gore, ona zamagljuje načine na koje sve veća američka pomoć Hondurasu jača tu vojnu kontrolu, kao i to da će američki planovi za stvaranje baze u Hondurasu verovatno uništiti civilnu vlast koju SAD retorički podržavaju.⁴⁷

Međutim, zatamnjenje je najintenzivnije u slučaju Gvatemale. Predsednik Reagan se ponovo latio prodaje vojne opreme bez obzira na zabranu Kongresa i predlo-

1984, str. 520—527; Cynthia Arnson, *El Salvador: A Revolution Confronts the United States*, Institute for Policy Studies, Washington, 1982, str. 40—56; »Locked in Battle«, NACLA, *Report on the Americas*, mart/april 1984, str. 14—17.

⁴³ Joanne Omang, »President Vetoes Bill Tying Aid to Salvadoran Rights«, *Washington Post*, 1. XII 1983. Reagan je prethodno izneo neke dokaze o napretku, ali oni su bili oštro kritikovani u Kongresu.

⁴⁴ Craig Pyles, »A Dirty War in the Name of Freedom«, i »Right Built Itself in Mirror Image of Left for Civil War«, *Albuquerque Journal*, 18. XII 1983; LeoGrande, »Through the Looking Glass«, str. 271.

⁴⁵ Philip Traubman, »Salvadoran Said to be Informant for CIA«, *New York Times*, 23. III 1984.

⁴⁶ LeoGrande, »Through the Looking Glass«, str. 262; PACCA (Policy Alternatives for the Caribbean and Central America /Političke alternative za Karibe i Srednju Ameriku/), *Changing Course*, Institute for Policy Studies, Washington, 1984, str. 31.

⁴⁷ George Black, »Fortress Honduras: Delivering a Country to the Military«, *The Nation*, 28. I 1984, str. 90—92; Fred Hiatt i Joanne Omang, »US Honduran Base at Last, Study Says«, *International Herald Tribune*, 3. II 1984; »Democratic Honduras: The Crisis of Legitimacy«, *Update*, jul/avgust 1982, Washington Office on Latin America, Washington, 1982, str. 1, 9.

žio vojnu pomoć hunti u visini od 10 miliona dolara. On tvrdi da se stopa ubistava koja vrši vojska smanjila i da izbori predstoje. Prodaja je, pak, počela u vreme vladavine generala Efraina Riosa Montta, koji je intenzivirao ubijanje seljaka Indijanaca, a »nade« u demokratske reforme su prešle na režim generala Oscara Meiija Victoresa, čoveka koji je bio učesnik takozvane ruralne pacifikacije u vreme vladavine Riosa Montta. On je pripadnik oficirskog kora koji je sprečio slobodne izbore i izazvao krvoprolića 70-ih godina.⁴⁸

2. Ako težnja demokratiji, i s njom povezano onemogućavanje diktatura, predstavlja moralnu komponentu politike SAD, onda je najvažnija njena sebična komponenta očuvanje poverenja u SAD. Mnogobrojni zvaničnici oglašavaju Srednju Ameriku za američki vitalni interes. Ako bi SAD odstupile od svog vitalnog interesa u korist neprijatelja, tada bi netragom nestalo i poverenje što ga u njih imaju saveznici. Pri tom, pak, nije baš posve jasno na koje to saveznike zvaničnici misle. Glavni evropski saveznici stalno ponavljaju administraciji da oni niti nalaze da su zbivanja u Srednjoj Americi toliko vitalna za interese SAD, niti veruju da bi SAD trebalo da pribegnu vojnom rešenju kako bi osigurale ono što jedino one same vide kao svoj interes. Jedan francuski diplomata je 1983. godine rekao: »Samo to što Sjedinjene Države veruju da iza svakog problema koji se rodi na južnoj hemisferi stoji ruska ruka, ne znači da tako i jeste.«⁴⁹ Zapad neuporedivo više brine mogućnost da se Sjedinjene Države stvarno uključe u rat u Srednjoj Americi, što bi oslabilo njihovo vojno prisustvo u Evropi. Utoliko administracija ima pravo kad pominje poverenje, ali to čini iz pogrešnih razloga. Poverenje u SAD, kao racionalnog i odgovornog aktera na međunarodnoj sceni i jeste na kušnji u Srednjoj Americi i Karibima.⁵⁰ Čak je i

⁴⁸ LeoGrande, »Through the Looking Glass«, str. 261; Victor Perera, »Guatemala Under Siege: Chaos in the Scorched Earth«, *The Nation*, 28. I 1984, str. 92—94; »Guatemala: The Roots of Revolution«, *Special Update*, februar 1983, Washington Office on Latin America, Washington, 1983.

⁴⁹ Tom Arms, »US Latin manoeuvres prompt deep concern among overseas allies«, *Miami Herald*, 29. VII 1983. Vidi i: Alfonso Chardy, »US Warns Paris not to aid Sandinistas«, *Miami Herald*, 7. IV 1984; Arthur Schlesinger, Jr., »Kissinger Report Lacks a Sense of Reality«, *International Herald Tribune*, 21. I 1984; Eldon Kenworthy, »Central America: Beyond the Credibility Trap«, *World Policy Journal*, jesen 1983, str. 197.

⁵⁰ Marta 1984. godine je više od 600 parlamentaraca iz sedam zapadnoevropskih zemalja uputilo pismo spikeru Predstavničkog doma Thomasu P. O'Neillu u kojem se izražava zabrinutost zbog akcija SAD protiv Nikaragve.

konzervativna Margaret Thatcher javno prekorila Sjedinjene Države zbog invazije na Granadu 1983. i miniranja nikaragvanskih luka 1984. godine.

Evropljani savetuju Reaganovoj administraciji da se u smirivanju sukoba u regionu osloni na zemlje Kontadore (Meksiko, Panama, Kolumbija i Venecuela). Ova četiri saveznika SAD su se i udružili upravo da bi ohrabрили SAD da se manje angažuju u ratovima u Srednjoj Americi. I ove, uz druge latinoameričke zemlje, uveravaju Sjedinjene Države da na poverenje što ga uživaju neće uticati eventualna pobeda gerile u El Salvadoru ili ostanak sandinista na vlasti, ali da bi mu štetu moglo naneti američko vojno angažovanje.⁵¹ Sjedinjene Države su ostale gluve na sve usrdne molbe svojih saveznika. One nisu odgovorile pozitivno na predloge grupe Kontadora i nastavljaju da deluju saglasno onome što one smatraju najgorim mogućim scenarijom, za koji pak Latinoamerikanci nalaze da je krajnje problematičan. Najgora varijanta bi bila ona u kojoj bi Nikaragva i ostali takozvani marksističko-lenjinistički režimi dozvolili Sovjetima da stvore baze na njihovoj teritoriji, što bi ugrozilo slobodni pristup SAD Kanalu i karipskim plovnim putevima. Nikaragva, pak, neprekidno ponavlja da ona neće dopustiti stvaranje ma čijih baza na svom tlu, dok Sovjetski Savez ničim ne pokazuje da bi bio sklon da takvu bazu ima. Čini se da on, ili nije voljan, ili nije u stanju, da plati cenu koju bi takva baza podrazumevala kako ovde tako i u El Salvadoru i Gvatemali.⁵²

3. Scenariji »najgore varijante« počivaju na važno i nepotvrđenoj pretpostavci da su Nikaragva i Kuba surogati Sovjetskog Saveza, što bi bila i svaka marksističko-lenjinistička država. Ova pretpostavka je rođena u eri pre kinesko-sovjetskog razlaza i bila je vezana uz monolitni svet komunizma. To je, istovremeno, pretpostavka koje se administracija drži jedino kad je reč o Srednjoj Americi; u drugim slučajevima — recimo u vezi s Kinom ili Jugoslavijom — ona priznaje da svi marksističko-lenjinistički režimi nisu isti, odnosno da svi nisu pioniri Sovjetskog Saveza. Kina i Jugoslavija, na primer, procentualno više trguju sa Sovjetskim Savezom nego Nikaragva. Nikaragva jeste dobila pomoć i oružje od Sovjetskog Saveza, ali je isto dobila i od nekolicine zapadnih zemalja. Za razliku od zemalja SEV, ona svoju privredu nije organizovala po sovjetskom modelu, zadržala je

⁵¹ »9 Latin Nations Report Tentative Accord on Isthmus«, *Washington Post*, 11. IX 1983.

⁵² LeoGrande, »Through the Looking Glass«, str. 269.

dosta veliki privatni sektor, ima relativno necenzurisanu štampu i u njoj postoje religijske slobode.⁵³ No, njena unutrašnja organizacija je manje bitna za ovu pretpostavku od njenih odnosa sa inostranstvom, pošto je spoljna politika Nikaragve navodno ono što zabrinjava Sjedinjene Države. U tom pogledu, pak, ništa ne govori u prilog tome da je Sovjetski Savez mogao, pa čak ni da je uopšte pokušao, da usmerava nikaragvansku spoljnu politiku. Tvrdnjama da nikaragvanska podrška Sovjetskom Savezu u Ujedinjenim nacijama pokazuje njihov ropski položaj, moglo bi se poverovati jedino ako se prihvati premisa da neka zemlja nikada ne može glasati sa Sovjetima, a da pri tom nije njihov pion. Nikaragva je, u stvari, u Ujedinjenim nacijama zauzela nesvrstani stav. I Kuba, takođe, poštuje nikaragvanski suverenitet: na to najbolje ukazuje to što je, savetujući ih u sferi spoljnih poslova, kazala sandinistima da izbegnu kubanske greške i da ne kidaju veze sa Sjedinjenim Državama.⁵⁴

Tvrdnje o kubanskom marionetstvu nisu rođene u Reaganovoj administraciji. One se čuju već dvadeset godina, a pogotovu od 70-ih godina, kada je kubanska podrška MPLA u Angoli i etiopskoj vladi u ratu protiv Sudana počela podrazumevati i slanje trupa. Postojeća svedočanstva ukazuju na dve stvari: da je Kuba prednjačila u prikupljanju sovjetske pomoći za MPLA i da je prihvatila zahtev Sovjeta da pomogne Etiopljanima.⁵⁵ I drugi slučajevi upućuju na sliku dve nezavisne zemelje koje ponekad imaju slične ciljeve i koje mogu delovati zajedno kada se ti ciljevi podudare.⁵⁶ Što je najvažnije, nema nikakvih dokaza o tome da ma koja od ove dve zemlje planira uspostavljanje kontrole nad Srednjom

⁵³ Saul Landau. »Inside Nicaragua's Class War«, *Socialist Review*, br. 71, 1983, str. 14—25; PACCA. *Changing Course*, str. 28; Kenworthy. »Central America: Beyond the Credibility Gap«, str. 189—190; Stephen Kinzer. »Soviet Aid to Managua is Seen as Crucial but Cautious«, *International Herald Tribune*, 29. III 1984.

⁵⁴ Kenworthy, »Central America: Beyond the Credibility Gap«, str. 186—187.

⁵⁵ Philip Brenner, *The Limits and Possibilities of Congress*. St. Martin's Press, New York, 1983, str. 80; William LeoGrande, *Policy in Africa, 1959—1980*, Institute of International Studies, Policy Papers in International Affairs, br. 13, Berkley, 1980, str. 17—22, 39—40; Jorge Domínguez, »Cuban Foreign Policy«, *Foreign Affairs*, jesen 1978, str. 83—84, 94—97.

⁵⁶ Robert A. Pastor, »Cuba and the Soviet Union: Does Cuba Act Alone?«, *The New Cuban Presence in the Caribbean*, Barry Levine, ur., Westview, Boulder, Colo., 1983; Alfonso Chardy, »Analyst: Cuba, Soviets at odds over Grenada«, *Miami Herald*, 9. II 1984.

Amerikom, ili da želi takvu kontrolu. Zapravo je Sovjetski Savez pokazivao i pokazuje mnogo više poštovanja prema dominaciji SAD nad njihovom uticajnom sferom, no što ga SAD pokazuje kad je reč o sovjetskoj sferi.⁵⁷

4. Sasvim slično, ne postoje nikakvi dokazi o postojanju nikaragvanske zavere za prevrate u drugim zemljama. Sjedinjene Države su najpažljivije osmatrale salvadorsku granicu, a ipak nisu došle ni do kakvih čvrstih dokaza u prilog svoje tvrdnje da Nikaragva dostavlja oružje i municiju u El Salvador. Slabost onoga što administracija zastupa jezgrovito je sredinom 1984. godine, neposredno pošto je napustio CIA, formulisao izuzetno dobro obavešteni analitičar Srednje Amerike. On je rekao da »slika salvadorskih ustaničkih operacija kao planiranih, vođenih i snabdevanih od strane Nikaragve koju nudi administracija u celini jednostavno nije istinita«. ⁵⁸ Izgleda da salvadorski pobunjenici najveći deo svog oružja i municije pribavljaju od salvadorske armije.⁵⁹

Tumačenje administracije delom se poziva i na veličinu nikaragvanskih oružanih snaga. Pri tom se gubi iz vida da su tolike snage potrebne da bi se Nikaragva zaštitila od svakodnevnih upada protivnika koje snabdeva CIA. Pored toga, Nikaragvanci osnovano očekuju da će borbe u budućnosti biti još teže, čak i direktno protiv Sjedinjenih Država ili Hondurasa.⁶⁰ Oružja koja su oni dobili su defanzivna, ali su očito bila nedovoljna čak i za to da onemoguće miniranje glavnih njihovih luka koje je CIA izvela 1983. i 1984. godine.

5. To da Nikaragvanci predstavljaju opasnost za svoje susede, zapravo je element jednog složenog scenarija o verovatnom padu Srednje Amerike pod sovjetsku dominaciju. Reč je, u stvari, o modernoj verziji »domino« teze. Administracija je zagovarala tri verzije domi-

⁵⁷ Uzroci sovjetske uzdržanosti mogli bi biti njihova nespobnost da upravljaju revolucionarnim pokretima i njihovi porazi u prošlosti. Vid. Feinberg, *The Intemperate Zone*, pogl. 3.

⁵⁸ Philip Taubman, »The CIA: In From the Cold and Hot for Truth«, *New York Times*, 11. VI 1984.

⁵⁹ Raymond Bonner, »Report Says El Salvador is Unable to Prevent Diversion of US Aid«, *New York Times*, 15. II 1984; Charles Mohr, »Salvador Rebels Reported to Get Little Arms Aid«, *New York Times*, 31. VII 1983; Christopher Dickey, »Nicaraguan Aid Called Not Vital to Salvadorans«, *Washington Post*, 21. II 1983.

⁶⁰ Sam Dillon, »Hondurans urge invasion of Nicaragua«, *Miami Herald*, 8. XI 1984; Alfonso Chardy, »Report Calls US bases in Honduras 'grave risk'«, *Miami Herald*, 17. II 1984; Bob Woodward i Fred Hiatt, »Wider CIA Efforts in Nicaragua Seen Planned if Reagan Wins«, *International Herald Tribune*, 11. IV 1984.

no efekta. Po prvoj su zemlje ovog regiona zrele za direktnu sovjetsko-kubansko-nikaragvansku agresiju, do koje dolazi preko agenata ubačenih s tim zadatkom. Po drugoj, ove zemlje mogu pasti kao žrtve »zaraze« ili »pod udarom talasa«, i u ovom slučaju jer su zrele ili nemaju dovoljno snage. Treća verzija je varijanta prve: pobunjenici mogu biti pripadnici lokalnog stanovništva ali ih kontrolišu strane sile, te zbog toga nisu samonikli.

Sve ove verzije su slikovita metafora domina i to je bezmalo sve što one jesu. Domine su sve jednako rezane i sve padaju pod istim pritiskom. A u stvarnosti, zemlje imaju različite istorije, različite snage deluju u njihovim središtima, u njima su različiti razlozi nemira i stabilnosti. Svaka se zemlja mora razumeti u njenim okvirima da bi se procenilo da li je revolucija verovatna u određenom trenutku. Kostarika je, na primer, s dužom demokratskom tradicijom i nižom represijom, bila manje pogođena pobedom sandinista nego El Salvador.⁶¹ Meksiko, koji se smatra poslednjom dominom u igri, zapravo je stabilna zemlja s dugovečnim političkim institucijama. To je jedan od razloga što je Meksiko poklonio tako malo vere zabrinutosti administracije nad dominama koje padaju.⁶²

Gerile u El Salvadoru i Gvatemali su, bez sumnje, bile osokoljene pobedom sandinista. Međutim, u ovakvim slučajevima, treba se usredsrediti na uzroke revolucije — na opresiju i siromaštvo — a ne na primer koji ju je osokolio. Revolucije, uostalom, mogu naći oslonac i u revolucijama koje su uspele druge u svetu. Poput drugih revolucija, pa i američke, i ove revolucije širokim rasponom ideja privlače sledbenike. Neki od oblika marksizma-lenjinizma su prihvatale bezmalo sve uspešne dvadesetovekovne revolucije, pa valja očekivati da će isto učiniti i revolucionari u Srednjoj Americi. No, kao i u drugim zemljama, oni prihvataju one ideje koje odgovaraju ovdašnjim uslovima i mešaju ih sa drugim relevantnim idejama. Teologija oslobođenja je — naglašavajući demokratiju, patnju siromašnih i svedočeći o tome — takođe doprinela borbi protiv tiranije u El Salvadoru i Gvatemali.

Argument da pobune u Srednjoj Americi nisu samonikle zato što se jedino revolucije podržavane izvana mogu održati, polazi od jedne nepotvrđene pretpostavke.⁶³

⁶¹ Feinberg, *The Intemperate Zone*, str. 189.

⁶² William Long, »Mexico doesn't buy the domino theory«, *Miami Herald*, 21. VII 1983; LeoGrande, »Through the Looking Glass«, str. 267—268.

⁶³ Kissinger Commission, str. 86—87.

Taj argument gotovo da i nema nikakve veze s realnošću u ovim slučajevima. Koreni gvatemalske borbe vode poreklo iz doba represije koje je usledilo nakon obaranja Arbenzove vlade 1954, iza kojeg su stajale SAD. Ta borba se razbuktala 70-ih godina, dakle upravo onda kada je Kuba svoju pažnju bila usredsredila na Afriku i kada je normalizovala svoje odnose sa latinoameričkim zemljama.⁶⁴ I gerilski pokret u El Salvadoru je u isto vreme ojačao, nakon što je vojska poništila izbore 1972.⁶⁵

6. Zamka se potpuno zatvara završnom tvrdnjom krstaša koja nas vraća polaznoj pretpostavci. Kaže se da se Sjedinjene Države bore za demokratiju u Srednjoj Americi, a protiv tuđinskih totalitarnih snaga kojima je cilj da preotmu te zemlje i oslabe SAD. Zato je svako sredstvo kojem SAD pribegnu u krajnjoj liniji demokratsko, jer mu je cilj demokratija. U tom smislu su pobunjenici koji nastoje da zbace nikaragvansku vladu uz pomoć SAD, »borci za slobodu«, a njihov cilj je jamačno demokratija u Nikaragvi, zbog toga što se bore protiv postojećeg režima.

Gotovo da nikakve sumnje više nema u to da je cilj pobunjenika da obore vladu. Čak je i administracija odustala od toga da podršku koju im pruža i dalje pravda prozirnom tvrdnjom da su hteli jedino da spreče priliv oružja.⁶⁶ Sada je zvanična intencija da se sandinisti primude da ostvare demokratiju koju su »obećali«. No, da li bi pobunjenici bili ostvarili demokratiju da su oni pobedili? Pošto u Nikaragvi već pedeset godina ne postoji demokratija, to nijedna od pobunjeničkih grupa ne može polagati pravo na neke demokratske korene. Povrh toga, od tri glavne grupacije, dve najjače s bazama u Hondurasu, bile su i direktno povezane s represijom u doba Somozine diktature.⁶⁷ Ovo posebno važi za FDN (Demokratske snage Nikaragve), čiji komandni vojni kadar u celini potiče iz Somozine Nacionalne garde. Oda-

⁶⁴ John Dinges, »Why We Are in Guatemala?«, *Inquiry*, 1982, str. 21—22; George Black, »Guatemala — The War Is Not Over«, *NACLA Report on the Americas*, mart/april 1983, str. 2—10; Fried, i dr., *Guatemala in Rebellion*, deo III.

⁶⁵ Tommie Sue Montgomery, *Revolution in El Salvador: Origins and Evolution*, Westview, Boulder, 1982, pogl. 5; Arnsion, *El Salvador*, str. 27—31, 54—62.

⁶⁶ »A Furor Over the Secret War«, *Newsweek*, International Edition, 23. IV 1984.

⁶⁷ Christopher Dickey, »Rebel Odyssey: Foes of Sandinistas Seek to Purge Somoza Stigma«, *Washington Post*, 4. IV 1983; Landau, »Inside Nicaragua's Class War«, str. 11—14; LeoGrande, »Through the Looking Glass«, str. 262.

nost demokratskim slobodama koja im se pripisuje jedva da je verovatna.

Njihove sabotaze su, zapravo, bar delom, bile usmerene i na to da onemoguće održavanje demokratskih izbora u Nikaragvi, novembra 1984. Borbe s pobunjenicima su nagnale Nikaragvu da zavede neka ograničenja koja bi mogla narušiti proces slobodnih izbora. U izborne pripreme je spadao i uspešni program opismenjavanja, kao i konsultacije s nekoliko američkih univerziteta oko proceduralnih pitanja. Podrška SAD demokratiji se, dakle, iskazuje kroz njihovo slepo odobravanje onoga što se zbiva u El Salvadoru, Hondurasu i Gvatemali, i njihovo suprotstavljanje onome što se čini u Nikaragvi, uz potpomaganje gerile koja nastoji da onemogući upravo napore u pravcu demokratije.

Dugovečnost ovih šest postavki — uprkos ozbiljnih kritika naučnika, novinara i komentatora — ukazuje na to da su one postale stvar vere. Moguće je da Reaganova administracija i nije svesna realnosti Srednje Amerike koju se pretvara da opisuje. Administracija zaista pokazuje tendenciju da s nekom vrstom »amnezije«, odnosno manjka istorijskog sećanja o onome što se zbivalo pre njenog dolaska, stigne u Vašington. Kao što kaže Eldon Kenworthy, »Vašington meša svoje otkriće gerile, svoje osvešćenje, s onim što se stvarno događa u ovim zemljama«. ⁶⁸ Nekoliko ključnih kreatora politike prema Srednjoj Americi, u prvim danima ove administracije, doista ništa nije znalo o toj regiji. Ali, to ne objašnjava zbog čega je administracija odabrala da ostane u neznanju, niti zašto je Kissingerova komisija, čak i nakon što se, kako sama kaže, konsultovala sa sedam stotina ljudi, ustrajala u propagiranju mitova.

Alternativno objašnjenje bi moglo biti da su deformacije rezultat svesne kampanje dezinformisanja. Brojni primeri govore tome u prilog, poput prve »bele knjige«, koju je sačinila administracija obrazlažući svoju politiku u Srednjoj Americi. ⁶⁹ Ispitivanje dokumenata koje je sproveo *Wall Street Journal* pokazuje, i to rečima jednog od njegovih glavnih tvoraca, da su neki njegovi delovi namerno »obmanjujući« i »preulepšani«. ⁷⁰ Tako je i meni

⁶⁸ Eldon Kenworthy, »Reagan Rediscovered Monroe«, *Democracy*, jul 1982, str. 82. (podvučeno u originalu).

⁶⁹ US Department of State, Bureau of Public Affairs. »Communist Interference in El Salvador«, Special Report br. 80, 23. II 1981.

⁷⁰ Jonathan Kwitny, »Tarnished Report? Apparent Errors Cloud US 'White Paper' on Reds in El Salvador«, *Wall Street Journal*, 8. VI 1981.

jedan zvaničnik u nezvaničnom razgovoru objasnio kako se materijalizovala faktivna tvrdnja o 250000 Nikaragvanaca pod oružjem: »Neko je jednog dana slučajno pomenuo tu brojku u saopštenju za izveštače i niko je nije osporio. Tako smo je se onda i dalje držali.«

Premda se uglavnom smatra da sve administracije nastoje da, u izvesnoj meri, manipulišu medijima i deformišu informacije, pogotovu one o vojnim operacijama ⁷¹, bila bi zaista potrebna ogromna zavera da se šest postavki američke politike ovako dosledno i dugo održe. One ne mogu biti tek posledica neznanja i svesnih deformacija. One su postale parole koje se često čuju u spoljopolitičkoj birokratiji i u Kongresu. Bez ikakvog dokaza o zaveri, postaje verovatno da je tolika sklonost mitu rezultat neke zavere. Mnogo je prihvatljivije objašnjenje po kojem je zvaničnim Vašingtonom zavladao religijski duh, antikomunističkih boja, s obeležjima paranojnog krstaštva, a da su šest osnovnih načela postala njegovo intelektualno vezivo.

III POLITIKA ANTIKOMUNIZMA

»Dakle, pre svega, dopustite da jasno ovde izjavim da su oko nekih veoma važnih stvari svi Amerikanci saglasni. Mi ćemo se suprotstaviti stvaranju marksističkih država u Srednjoj Americi. Mi nećemo prihvatiti osnivanje sovjetskih vojnih baza u Srednjoj Americi. I mi nećemo tolerisati razmeštanje sovjetskih ofanzivnih raketa u Srednjoj Americi — ili ma gde drugde na ovoj hemisferi.«

Senator Christopher J. Dodd (demokrata, Konektikat), 1983. ⁷²

Antikomunizam danas prožima sve rasprave koje se u Vašingtonu vode o Srednjoj Americi i određuje im granice. Kada je izgovorio gornju poslanicu, senator Dodd je bio vodeći protivnik vojnog pristupa Reaganove administracije Srednjoj Americi. Bez obzira na ovakav početak, on je bio oštro kritikovan od strane vođe većine Jima Wrighta (demokrate iz Teksasa) zbog toga što u-manjuje komunističku opasnost i dovodi u pitanje pred-

⁷¹ Dan Hallin, »The Media Goes to War — From Vietnam to Central America«, *NACLA, Report on the Americas*, jul/avgust 1983, str. 2—21. Vid. takođe i: Philip Knightley, *The First Casualty*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1975; David Halberstam, *The Powers That Be*, Knopf, New York, 1979.

⁷² Congressional Quarterly *Weekly Report*, 30. IV 1983, str. 856.

sednikov program. Otada se oni koji kritikuju politiku administracije prema Srednjoj Americi osećaju obavezanim da svoje primedbe otpočinu ponavljanjem kanona o užasima komunizma.

Ovaj ideološki kalup bez sumnje se može objasniti antikomunističkom ostrašćenošću funkcionera Reaganove administracije. No, njihov uspeh je tek delimično objašnjiv njihovom vatrenošću. Antikomunizam je ovladao čitavim političkim aparatom zato što, upravo u ovom trenutku, služi najrazličitijim interesima. Da bismo shvatili kako je antikomunizam postao krstaštvo u Vašingtonu, neophodno je ispitati ideološke, unutrašnjopolitičke i partikularističke faktore koji su na to delovali.

A. Ideološki faktori. Kao i prethodni antikomunistički pohodi, i sadašnji može računati na veoma raširene predrasude prema komunizmu. Popularnom kulturom 80-ih godina više nisu dominirale antikomunističke teme 50-ih, ali su iza prethodnih propagandnih kampanja ostali strahovi i fantazije. Zato se i olako izjednačavanje marksista, marksista-lenjinista i komunista sasvim glatko prihvata. Čileanski predsednik Salvador Allende je, na primer, sebe nazivao marksistom. Ovaj opis se, međutim, većma ticao njegove teorijske kritike čileanskog kapitalizma nego nekog marksističko-lenjinističkog političkog programa, na šta ga je čileanski MIR (Levi revolucionarni pokret) često podsećao. U zemljama Srednje Amerike su marksističko-lenjinistički buntovnici često bili u zavadi s komunističkim partijama svojih zemalja, jer su komunisti ispoljavali tendenciju da se klone oružane borbe. Ove se distinkcije brzo gube kada se sva tri termina koriste kao sinonimi, a upravo to čine američki funkcioneri.

Antikomunizmu je krajem 70-ih godina veliku snagu dala njegova inherentna ksenofobija. Komunizam je već bio vezan uz jednu stranu silu — Sovjetski Savez — i smatran je stranom ideologijom. U trenutku kada je nacionalni ponos bio oslabljen, a Sjedinjene Države uzdrmane udarcima koje su pretrpele u Jugoistočnoj Aziji, Iranu i oko Panamskog kanala, situacija se najlakše mogla shvatiti pozivanjem na stranog đavola. Takvo je objašnjenje zamenilo nacionalnu raspravu o ulozi Sjedinjenih Država u svetu, koja je bila moguća ali do koje nikada nije došlo. Ono je, isto tako, zamaglilo prirodu hegemonije SAD u Srednjoj Americi koja traje već osamdeset godina, kao i dinamiku dekolonizacije koja se tako odvija. Američki narod nikada nije priznao da su SAD tretirale Srednju Ameriku kao protektorat, te tako

i ne mogu razumeti otkud pokretima koji se bore za suverenitet neprijateljski odnos prema Sjedinjenim Državama. On je bio obmanut u pogledu strukturalnih izvora ugnjetavanja u Srednjoj Americi, te tako i nije mogao razumeti kako te strukture mogu roditi samonikle pobune.⁷³

Antikomunizam je omogućio i ponovnu pojavu jednog osobeno američkog objašnjenja društvenih kretanja: bakteriološke teorije nemira. Teorija počiva na metafori zdravog ljudskog tela, koje je izjednačeno sa sistemima u Srednjoj Americi koji navodno valjano funkcionišu. Zdravo telo, po ovom shvatanju, ne mogu poremetiti njegove normalne unutrašnje funkcije. Do bolesti dolazi jedino kada u njega uđe strano telo, bakterija. Jedna verzija ove teorije je vladala društvenom naukom u SAD tokom antikomunističkog pohoda 50-ih godina, a održala se sve do 60-ih. Istoričari »konsenzus« tipa su, recimo, dokazivali da su značajni društveni pokreti, poput abolicionizma, bili delo ljudi koji su imali osećaj da su izvan sistema — u stvari, ljudi koji su bili nenormalni.⁷⁴ Sam sistem ne bi mogao proizvesti takav nemir, pošto on počiva na konsenzusu o temeljnim postavkama.

Naravoučenije teorije je da se bakterije mogu proširiti i bolest će postati zarazna. Zanimljivo je da se ideja o zaraznosti komunizma u Srednjoj Americi pojavila tokom hladnog rata krajem 40-ih i početkom 50-ih godina. Ona se danas iznova javlja kao dominantna metafora.⁷⁵ Bakteriološka teorija i njeno naravoučenije opravdavaju neprijateljski odnos prema komunistima, posebno jer bude i američki duh mesijanizma, duh čišćenja hrama. Tako se antikomunizam javlja kao način da se Amerikanci sete svojih najboljih poriva, poriva da pomognu drugima i da spreče zavođenje tiranije. Amerikanci su se u drugom svetskom ratu digli protiv totalitarnog nacizma, a mogu učiniti isto i protiv totalitarnog komunizma.

Za neke Amerikance totalitarizam ne predstavlja toliko zlo zbog posledica što ih ima na društva u kojima postoji, koliko zbog toga što umanjuje mogućnost njihovog prodora u te zemlje. Iz sličnih razloga iz kojih se Sovjetski Savez protivi pluralizmu u Istočnoj Evropi — u kojoj se njegova dominacija ostvaruje posredstvom

⁷³ LaFeber, *Inevitable Revolutions*, pogl. 3.

⁷⁴ Vid. recimo David Donald, *Lincoln Reconsidered*, drugo izdanje, Knopf, New York, 1965, pogl. 2; Daniel Bell, *The End of Ideology*, izmenjeno izdanje, Collier, New York, 1962, pogl. 6.

⁷⁵ Blasier, *Hovering Giant*, str. 9; Watson, »Kirkpatrick on the 'Contagion'«.

partije — poslovni i politički vrhovi SAD štite pluralizam u Srednjoj Americi. SAD kontrolu ostvaruju posredstvom ekonomije i zato i žele da ona ostane odvojena od politike. Razlika koju Jeanne Kirkpatrick pravi između autoritarnih i totalitarnih režima do koje predsednik Reagan toliko drži, upravo i potiče otuda.⁷⁶ Autoritarne vlade dopuštaju američkom preduzetništvu da deluje uz relativno malo ograničenja. To ukazuje na činjenicu da antikomunizam naročito dobro služi nekim interesima unutar samih SAD.

B. *Unutrašnji faktori.* U trenutku kada su se ideološki faktori poklopili u pogledu potrebe vođenja krstaškog rata protiv komunizma u Srednjoj Americi, sposobnost Kongresa da se toj kampanji odupre bila je znatno umanjena. Cena izborne kampanje je 70-ih godina vrlo glavo skočila: neke izborne kampanje za Predstavnički dom su koštale oko 500000, a neke za Senat čak više od milion dolara. Niko se nije osećao sigurnim pred potencijalnom opasnošću od dobro finansiranog takmača, i svi su tražili načina da se osiguraju. Jedan od uglednih članova Predstavničkog doma, koji je sudelovao u stvaranju politike prema Srednjoj Americi, izrazio je svoj pesimizam u pogledu mogućnosti Kongresa da obuzda američko angažovanje. Upitan zašto članovi Predstavničkog doma i dalje glasaju za vojnu pomoć El Salvadoru, čak i ako se oni koji su ih izabrali tome protive, on je u privatnom razgovoru rekao: »Oni danas mogu biti protiv toga, ali ko zna šta će sutra misliti. Birači lako menjaju mišljenje u ovakvim stvarima, i niko od nas ovde ne želi da se nađe na pogrešnoj strani u tome ratu.«

Osnovni činilac koji je doprineo porastu izdataka za izborne kampanje bio je uspon komitetâ za političku akciju (PACs).⁷⁷ Iako ovi komiteti obuhvataju tradicionalni politički spektar, najbolje su koordinirani i najbogatiji među njima oni koji podržavaju kandidate desnice. Neki, poput Komiteta za očuvanje slobodnog Kongresa, prividno su usredsređeni na društvena pitanja, ali im je cilj bio da onemoguće ponovni izbor onih koji se protive vojnoj intervenciji u »trećem svetu« i osiguraju izbor vatrenih antikomunista. Naglasak kampanja je sve više pre-

⁷⁶ Jeanne Kirkpatrick, »Dictatorships and Double Standards«, *Commentary*, novembar 1979; LaFeber, *Inevitable Revolutions*, str. 104.

⁷⁷ Detaljan opis ove operacije se može naći kod Elizabeth Drew, u: *Politics & Money: The New Road to Corruption*, Macmillan, New York, 1983; Gordon Adams, *The Iron Triangle: The Politics of Defense Contracting*, Council on Economic Priorities, New York, 1981, pogl. 8.

lazio na spoljnopolitička pitanja, a desničarski kandidati su optuživali takmace koji nisu vatreni antikomunisti da prećutno podržavaju neprijatelja. S republikanskom kontrolom u Senatu, koja traje od 1981. i istaknutim antikomunistima poput Jessea Helmsa (republikanca iz Severne Karoline) koji predsedavaju senatskim podkomitetima za spoljnu politiku, antikomunistička retorika postaje sve legitimnija. U međuvremenu, potencijalni protivnici ove struje bivaju sve bespomoćniji.

I državne službe su znatno oslabljene kao potencijalni izvor opozicije antikomunističkom krstaškom pohodu. Birokratija je pokušavala da spreči krupne zaokrete kakve su novi predsednici činili u prošlosti.⁷⁸ U izvesnom stepenu ona je sprečila predsednika Reagana da u potpunosti realizuje sve što je rekao da bi želeo da uradi u Srednjoj Americi. No, kada je pomoćnik državnog sekretara za interameričke poslove, Thomas Enders, bio otpušten 1983, jer je zagovarao »dvotračni« pristup koji je uključivao i dijalog sa salvadorskim pobunjenicima, kroz birokratiju je prostrujala jeza. Premeštaj ambasadora SAD u Nikaragvi, Anthonyja Quintona početkom 1984, bio je za birokrate od karijere nedvosmislen znak onoga što su i sami već slutili. Diplomatski službenik od karijere Quinton je izazvao nezadovoljstvo kada je u svojim izveštajima odbio da se prikloni zvaničnoj liniji po kojoj se Nikaragva nalazi u raljama tvrdokornih komunista. Onima koji su želeli da sačuvaju bilo kakav uticaj ili da napreduju u karijeri, postalo je savršeno jasno da je za to nužno iskazivati antikomunističku budnost. Birokratija je već bila sklona antikomunizmu i pre toga.⁷⁹ Ono čemu bi se ona mogla usprotiviti bile su avanturističke akcije koje nisu u skladu sa interesima SAD u ovoj regiji. No, ona jedva da se imala u tome na koga osloniti, posebno s tako slabim Kongresom i javnošću u toj meri orijentisanom ka novom hladnom ratu.⁸⁰ Hladnoratovsko usmerenje Reaganove administracije samo je izvršilo dodatni pritisak na službenika od karijere u Latinoameričkom birou da se priklone antikomunističkom stavu koji se počeo širiti po čitavom Stejt departmentu.

⁷⁸ Abraham F. Lowenthal, »Ronald Reagan and Latin America: Coping With Hegemony in Decline«, u: *Eagle Defiant*, Kenneth Oye, i dr., ur., Little Brown, Boston, 1983, str. 322—325.

⁷⁹ Barnet, *Intervention and Revolution*, str. 26—27; Blasier, *Hovering Giant*, str. 249.

⁸⁰ LaFeber, *Inevitable Revolutions*, str. 274—278; Fred Halliday, *The Origins of the Second Cold War*, New Left Books, London, 1983.

Predsjednik Reagan nije izumeo hladnoratovski stav. Taj se stav počeo uobličavati još 70-ih godina kada su hladnoratovski liberali zajednički krenuli u borbu protiv detanta sa Sovjetskim Savezom i sporijeg rasta vojnih budžeta.⁸¹ Njima je zajedničko bilo i otvoreno i dugogodišnje opredeljenje za borbu protiv komunizma, te su se zalagali za »borbeno zaustavljanje« Sovjetskog Saveza. Iako Komitet za postojeću opasnost — njihov glavni forum organizovan 1976 — nije dobijao nikakav novac od firmi koje su radile za vojsku, njegovi članovi su bili mnogostrano povezani s vojnom industrijom i vojnim establišmentom. Njihov ugled je doprinosa verodostojnosti stanovišta nove desnice, koja je, sa svoje strane, pomagala nastojanja Komiteta preko konzervativnih PAC. Očito je da su se hladnoratovski liberali i nova desnica držali na međusobnom odstojanju sve do 70-ih godina, posmatrajući jedni druge sumnjičavo i neprijateljski zbog razlika u unutrašnjoj politici. Antikomunistički pohod im je omogućio da steknu zajedničku stvar i da, nakon toga, simbiotički rastu. To je, u isto vreme, bio i njihov put ka vlasti, jer su se neki od članova Komiteta priključili Reaganovoj administraciji zajedno s pripadnicima nove desnice.

C. *Partikularistički faktori.* Oni koje je predsjednik Reagan imenovao za funkcionere iz redova Komiteta bili su raspoređeni po svim delovima spoljnopolitičkog mehanizma.⁸² I sam predsjednik je bio član Komiteta. Time se ne želi kazati kako je zavera doista postojala, jer sam Komitet nije imao nikakvu kontrolu nad članovima — članstvo je samo pokazivalo zajednički stav prema komunizmu.

Iako mediji neke od novih kreatora politike prema Latinskoj Americi opisuju kao pragmatične — Thomasu Endersu je, recimo, senator Jesse Helms prebacio što je pripadao i detantom okaljanim administracijama Nixona i Forda — svi koji su povezani s latinoameričkom politikom prihvataju hladnoratovsku prizmu koju su Predsjednik i državni sekretar Alexander Haig odmah nametnuli američkom viđenju Srednje Amerike. Neki su, ipak, tome bili skloniji no drugi, a ideolozi su bili dobro

⁸¹ Jerry Sanders, *Peddlers of Crisis: The Committee on the Present Danger and the Politics of Containment*, South End Press, Boston, 1983, pogl. 6; Alan Wolfe, *The Rise and Fall of the „Soviet Threat“. Domestic Sources of the Cold War Consensus*, Institute for Policy Studies, Washington, 1979; Peter Shaw, *The New Right, Neo-Conservatives and US Policy in Central America*, teza, Bucknell University, 1984, str. 7—14.

⁸² Sanders, *Peddlers of Crisis*, str. 282—289.

raspoređeni na ključnim mestima. Bili su to ljudi koji su svoje karijere izgradili na antikomunizmu i bili su isključivi u svojoj posvećenosti toj stvari. Tako je, na primer, Roger Fontaine, jedan od koautora otrovnog Izveštaja iz Santa Fea, postao specijalist za Latinsku Ameriku u Savetu za nacionalnu bezbednost. Constantine Menges, pristalica domino teze u Srednjoj Americi 70-ih godina (koga je nekoliko senatora oštro kritikovalo 1981. godine zbog ideologiziranih i obmanjivačkih izveštaja), došao je na mesto čoveka odgovornog za procene obaveštajnih podataka CIA o Latinskoj Americi. Da li bi antikomunistički pohod bio moguć i s drugim ljudima, nije lako reći, čak i uza svu podudarnost ideoloških i unutrašnjopolitičkih faktora njemu u prilog. Nesporno je, međutim, da su određeni ljudi koji su bili okosnica Reaganove administracije, tako žestoki antikomunisti da se, pre svega, njima mora pripisati zasluga za ovaj krstaški pohod.

Zadatak su im olakšali pozivi za pomoć u borbi protiv komunističke napasti koji su stizali od konzervativaca iz Srednje Amerike. Ti pozivi su se vremenski poklopili s Reaganovim dolaskom na vlast, pošto su se i gerilski pokreti u Gvatemali i Salvadoru razbuknuli 70-ih godina. Lokalni samodršci možda su mogli ne verovati u to da su gerile komunističke i pod rukovodstvom Moskve, ili pak verovati u vlastitu propagandu, no u svakom slučaju, iskustva 50-ih i 60-ih godina su ih poučila da je dovoljno zvoniti na uzbunu zbog komunističke opasnosti da bi se dobila pomoć SAD. U tim je zemljama i vojska i policija bila sklona da vidi komunističku opasnost, jer je antikomunizam u njihovim redovima bio veoma prisutan.⁸³ Preduzetništvo u El Salvadoru i Gvatemali, tesno povezano s vojskom, i samo je bilo sklono da prihvati rigidni antikomunizam kao odbranu od bilo kakvih reformi za koje je verovalo da bi umanjile njegovu moć.⁸⁴

Najzad je jedan faktor pod kraj 70-ih godina obdario mnogobrojne ideološke i unutrašnjopolitičke pokrete koji su već imali naznake krstaškog pohoda. Predsjednik Jimmy Carter je otvorio put tome pohodu, zastupajući ili predlažući mnoge bezmalo iste postavke kojih se Reaganova administracija tako dosledno drži. U tom pogledu, formiranje antikomunističkog pohoda 80-ih go-

⁸³ LaFeber, *Inevitable Revolutions*, str. 298; Juan Jose Arevalo, *Anti-Kommunism in Latin America*, prev. Carleton Beals, Lyle Stuart, New York, 1963, str. 34—35.

⁸⁴ Arnson, *El Salvador*, str. 76; »Guatemala: The Roots of Revolution«, str. 3—4.

dina sledi obrazac pohoda iz 50-ih. Predsednik Harry Truman je pripremio makartizam svodeći spoljnopolitičke raspre na antikomunizam i nastojeći da iščeprka komuniste u vladi. Kada su ga konzervativci napali da nije dovoljno priljezan antikomunist, on gotovo da nije imao šta da navede u svoju odbranu. On je identifikovao opasnost, i mislio je što i njegovi kritičari.⁸⁵

Carterovo nasleđe je očevidno kada je reč o tri ključne zemlje: Kubi, Nikaragvi i El Salvadoru. Pogledajmo kako je u svakom od ovih slučajeva Carter pripremio teren Reaganovoj politici.

● Kuba: Carterova administracija je naglo počela da ublažava neprijateljski stav prema Kubi 1977.⁸⁶ Ambasador SAD u UN, Andrew Young ocenio je kubansko prisustvo u Angoli kao »stabilizirajuće«; kubanski i američki diplomati su počeli da rade u »interesnim sekcijama« umesto švajcarskih i čeških diplomata; turistička i kulturna saradnja su cvetale. No, krajem 1978. godine iznova dolazi do zahlađenja. Kuba i SAD su se u sudansko-etioptomskom ratu našle na suprotnim stranama, a predsednici Carter i Fidel Castro su se lično sukobili oko invazije pobunjenih Šaba na Zair. Zategnutost se povećala septembra 1979. kada je Carter počeo preuveličavati značaj prisustva sovjetske brigade na Kubi i optuživati Kubu da preti Sjedinjenim Državama. Da bi još više istakao sada već zvanično stanovište po kojem je Kuba glavni neprijatelj, predsednik je u političkoj izjavi, PD-52, naložio službama nacionalne bezbednosti da »formulišu strategije za ograničavanje kubanskih aktivnosti (u 'trećem svetu') i njeno političko izolovanje«. Novi stav je bitno uticao na formiranje zahteva čije je zadovoljavanje Carter smatrao uslovom i osnovom normalizacije odnosa. U središtu su bili bilateralni problemi kao što su migracija, nerešeni sporovi, te sovjetsko vojno prisustvo na Kubi, a od međunarodnih, kubansko angažovanje u

⁸⁵ David Caute, *The Great Fear: The Anti-Communist Purge Under Truman and Eisenhower*, Simon & Shuster/Touchstone, New York, 1979, str. 25—30, 268—279; Athan Theoharis, *Seeds of Repression: Harry S. Truman and the Origins of McCarthyism*, Quadrangle, New York, 1977.

⁸⁶ U vezi s ovim pregledom vidi: Philip Brenner, »The Unchanging Agenda in US-Cuban Relations«, referat na XI međunarodnom kongresu Udruženja za latinoameričke studije, održanom u Meksiko Sitiju, 30. IX 1983. Vidi isto: Brenner, *Limits and Possibilities of Congress*, str. 49—52, 84—88; Max Azicri, »Cuba and the United States: What Happened to Rapprochement?«, u: Levine, *The New Cuban Presence in the Caribbean*, str. 176—184; Wayne Smith, »Dateline Havana: Myopic Diplomacy«, *Foreign Policy*, jesen 1982.

Angoli, Etiopiji i karipskim zemljama. Reagan je preuzeo kako osnovne zahteve tako i stav da je Kuba glavni neprijatelj Sjedinjenih Država. Reaganova administracija je preduzela mnogo direktnije mere protiv Kube od onih koje su sprovedene u Carterovo vreme, ali te mere jasno slede iz orijentacije koju je Reagan, u odnosima prema Kubi, nasledio od Cartera.⁸⁷

● Nikaragva: Revolucija u Nikaragvi je pružila Carterovoj administraciji priliku da deluje u skladu sa proklamovanim opredeljenjem za ljudska prava i tvrdnjom da teži uspostavljanju novog odnosa prema antikolonijalnim snagama u »trećem svetu«. Optužbe konzervativaca da je Carterova politika oterala Somozu s vlasti i predala Nikaragvu u ruke marksističko-lenjinističkih sandinista pokazuju bar da se njegova orijentacija razlikovala od Reaganove. U stvarnosti je pak Carterova administracija sledila premise koje se odveć ne razlikuju od onih kojih se drže konzervativci. Sve do pred samu pobedu sandinista, Carterova administracija je pokušavala da spreči FSLN (Sandinistički narodno-oslobodilački front) da uspostavi kontrolu u zemlji. Juna 1979. godine SAD su zatražile hitan sastanak Organizacije američkih država radi formiranja multilateralnih trupa za »održanje reda« u Nikaragvi. Latinoamerikanci su odbili da pruže podršku ovom ratnom lukavstvu. Predstavnik Bele kuće zalagao se za ostanak Nacionalne garde, tj. somozizma bez Somoze. Savet za nacionalnu bezbednost je podvlačio ulagu Kube u borbi i inaugurisao ideju da su sandinisti kubanske marionete. Administracija nikada nije odbacila ove premise, ali je, po dolasku sandinista na vlast jula meseca, Carter pokušao da nađe put saradnje sa revolucijom. Brzo je poslao hitnu pomoć u vrednosti od 20 miliona dolara u Nikaragvu i predložio Kongresu da odobri novu pomoć u visini od 75 miliona. No, već septembra je administracija opet kritikovala Nikaragvu zbog antiameričkih izjava na sastanku na vrhu nesvrstanih zemalja, da bi decembra ljutito reagovala kada je

⁸⁷ U vezi s ovim vidi: LaFeber, *Inevitable Revolutions*, str. 229—242; Richard R. Fagen, »Dateline Nicaragua: The End of the Affair«, *Foreign Policy*, jesen 1979; Jan Knippers Black, »Government and Politics«, u: *Nicaragua: A Country Study*, James Rudolph, ur., US Army Area Handbook Series, Department of the Army, Washington, 1982, str. 177—178.

⁸⁸ Ovde vidi: *El Salvador*, str. 50—54, 64—70; LaFeber, *Inevitable Revolutions*, str. 247—255; Montgomery, *Revolution in El Salvador*, str. 19—20; William LeoGrande, »A Splendid Little War: Drawing the Line in El Salvador«, *International Security*, leto 1981, str. 29—32, 37—43.

Nikaragva odbila da osudi Sovjetski Savez zbog invazije Avganistana. Administraciji se činilo da Nikaragva prilazi sovjetskom taboru, te je to i rečeno. To nije bio baš najbolji način da Kongres odobri novu pomoć od 75 miliona. Lobi administracije se, doista, nije odveć trudio da obezbedi saglasnost Kongresa koja je, najзад, dobijena oktobra 1980. godine. Konačno je Reaganova administracija odlučila da ne isporuči puni odobreni iznos, i to iz antikomunističkih razloga, bliskih Carterovim.

● El Salvador: Iako Reaganova administracija možda i ne smatra El Salvador draguljem u svojoj kruni, ona se na ovu ratom potresanu zemlju usredsredila kao na mesto na kojem će biti zaustavljeno napredovanje međunarodnog komunizma — krajnju granicu koju su SAD odredile. Takva je bila i koncepcija Carterove administracije. Posle pobeде sandinista jula 1979, kreatori Carterove politike su se poboјali da bi se revolucija mogla proširiti i na El Salvador zbog brutalnosti tamošnje Romerove diktature. Ima dokaza da je administracija ohrabrivala niže oficire da ostvare planirani udar oktobra 1979. Došavši na vlast, oktobarska hunta je bez uspeha pokušavala da sprovede niz osnovnih reformi, što je Carterova administracija pozdravljala šaljući ekonomsku i vojnu pomoć, koja je trebalo da doprinese stvaranju slike »čiste kontrapobune«. No, ubrzo je stara vojna linija uspela da se konsoliduje, te je ova pomoć samo doprineła njenom učvršćenju. Carterova administracija je odbila da prizna da su se odigrale promene koje su kontrolu još jednom vratile u ruke najrepresivnijih snaga u El Salvadoru i, nakon marta 1980, držala se fikcije o navodnom kontinuitetu između postojećeg režima i oktobarske hunte. Kada je 1980. nasilje postalo intenzivnije — dodatno dramatičevano ubistvom nadbiskupa Oscara Romera — Carterova administracija je stala na stanovište da se vlada nalazi u centru, dok je nasilje delo kako levog tako i desnog ekstremizma. Postojeće veze između vlade i desnice su bile zamagljene, a Carter je nastavio sa slanjem vojne pomoći, pravdajući je tvrdnjom da je vojna stabilnost neophodna za realizaciju društvenih reformi. Posle brutalnog ubistva četiri američke vernice, 2. decembra 1980, pomoć je bila obustavljena, da bi već sredinom januara naredne godine — pred sam odlazak Cartera s vlasti — slanje pomoći bilo obnovljeno. Tada je Stejt Department, objašnjavajući ovaj korak, izjavio: »Moramo pomoći salvadorskoj vladi u njenoj borbi protiv terorizma, koji — oružjem, municijom, obukom i po-

litičkim i vojnim savetima — pomažu Kuba i druge komunističke države«.⁸⁹

Tako je Carter Reaganu praktično obezbedio sve pre-mise nužne za antikomunistički krstaški pohod. U sva tri slučaja, on je svoje akcije opravdavao pozivajući se na komunističku opasnost i usredsređujući se na komunizam kao izvorište problema s kojim je bio suočen. U razloge kojima se rukovodio pri izboru takvog pristupa mogli bi se ubrojati: njegove lične antikomunističke sklonosti, njegov strah od izbornog poraza u sve oštrije antikomunističkoj atmosferi stvorenoj delovanjem ideoloških i političkih faktora o kojima je već bilo reči, kao i njegovo oslanjanje na prvog čoveka Saveta za nacionalnu bezbednost, Zbigniewa Brzezinskog, koji je već dugo zagovarao uvođenje istočno-zapadnog orijentira u odnose SAD prema »trećem светu«. No, kakvi god da su bili razlozi ovakvog izbora, on je doprineo radikalizovanju antikomunističke klime i utro put krstaškom pohodu koji Reagan vodi.

IV OSLOBAĐANJE HEMISFERE OD KOMUNIZMA

Koreni rata protiv komunizma u Srednjoj Americi ne leže ni u bezbednosnim ni u komercijalnim interesima. Strah da bi ti interesi mogli biti ugroženi često je bio uzrokom intervencija SAD u prošlosti. Sada funkcioneri strahove vezuju isključivo za komunizam, koji je na besmislen način postao zamena za sve tradicionalne izvore strahovanja. Hegemonija bi, pak, i dalje mogla biti jedan od interesa koji sledi krstaški pohod Reaganove administracije. Ona, međutim, s visine odbacuje sve one kritike — čak i kad dolaze od istaknutih pripadnika spoljnopolitičkog establišmenta⁹⁰ — u čijem je središtu iracionalnost s kojom administracija pristupa očuvanju hegemonije SAD u tom regionu. Ona to može činiti jer kritičari ne govore o osnovnom cilju administracije, a to je vođenje ideološkog rata protiv komunizma radi njegovog isterivanja sa ove hemisfere.

Ideološki se rat može voditi na nekoliko frontova; on može imati oblik borbe između ideala, ekonomske konkurencije i vojne konfrontacije s onima koji prihva-

⁸⁹ Navedeno u: Montgomery, *Revolution in El Salvador*, str. 179.

⁹⁰ George W. Bell, »Brezhnev by the US«, *New York Times*, 14. VI 1983; Arthur Schlesinger, Jr., »The Central American Dilemma«, *Wall Street Journal*, 20. VII 1983; Kenworthy, »Central America: Beyond the Credibility Gap«, str. 183.

taju neprihvatljive ideale i ekonomske odnose. Sjedinjene Države danas su angažovane na sva tri fronta borbe koju vode protiv komunizma u Srednjoj Americi.

Na prvom frontu Reaganova administracija vodi rat zahtevajući izbore i pluralizam u Srednjoj Americi. Ovo su ideali kojih se SAD drže kao protivteže onoj idealističkoj privlačnosti za koju drže da je komunizam ima za siromašne. Na ovaj se način SAD nadaju da će stvoriti vrstu veziva koje bi, bez prinude, najzad, ove zemlje privuklo njima. Premda akcije SAD opovrgavaju njihove demokratske namere, u ovom aspektu antikomunističkog rata ima i pozitivnih poriva. Taj idealizam bi mogao biti koristan za narodne mase ovog regiona kad bi se uz njega težilo i ostvarenju nužnih pratilaca istinske demokratije — odgovarajućoj zdravstvenoj zaštiti, obrazovanju, stanovanju, ishrani i zaposlenju. No, kako bi njihovo ostvarivanje zahtevalo temeljne strukturalne promene kojima se SAD opiru, uklanjanje komunizma s hemisfere jedva da se može zasnivati na nadi u pobjedu na ovom frontu.

Na ekonomskom frontu administracija predlaže programe koji bi mogli obezbediti stanoviti razvoj da bi se obesnažio kubanski model koji uživa velik ugled u Latinskoj Americi. Međutim, glavni učinak dva centralna predloga — kiparske inicijative i paketa pomoći zasnovanog na preporukama Kissingerove komisije — bila bi obnova zavisnog statusa zemalja ove regije, uz stvaranje uslova za unosno ulaganje američkih multinacionalnih kompanija.⁹¹ Ništa od toga ne bi mnogo doprinelo smanjenju siromaštva u Srednjoj Americi. Čak i uz program pomoći u visini od 8 milijardi dolara za koji se Kissinger zalagao, reforme bi bile tek površne i ne bi izmijenile strukturu ekonomske moći koja stvara i održava siromaštvo.

Imajući u vidu slabost prva dva fronta, militarizacija je imala postati okosnica rata protiv komunizma u Srednjoj Americi. Na ovom je frontu administracija usvojila upravo onu praksu koju pripisuje komunistima.⁹² Voj-

⁹¹ Sidney Weintraub, »A Flawed Model« i Richard E. Feinberg i Richard S. Newfarmer, »A Bilateralist Gamble«, *Foreign Policy*, leto 1982; LeoGrande, »Through the Looking Glass«, str. 264–266; Philip Brenner, »Comments prepared for the National Bipartisan Commission on Central America«, dostavljen Komisiji 15. IX 1983.

⁹² Hofstadter vrlo živo opisuje tu vrstu obrasca: »Po mnogo čemu neprijatelj kao da je projekcija onoga ko je s druge strane... Temeljni paradoks paranoidnog stila je oponašanje neprijatelja« (*Paranoid Style in American Politics*, str. 32).

ni rat protiv komunizma obuhvata: obuku, snabdevanje, savetovanje i usmeravanje gerila koje nastoje da obore vladu (Nikaragva); stvaranje vlade (honduraske) koja će pomoći invaziji neke druge zemlje (Nikaragve); regionalizaciju rata, kao i direktno uvođenje stranih trupa u borbu. Ciljevi ove prakse su postali jasni 1984. godine.⁹³

Prvi cilj je bilo uspostavljanje nove vojne baze u ovoj regiji, koja bi omogućila SAD da, u slučaju potrebe, odmah intervenišu ili da iz nje rukovode vojnim operacijama. Postojeće baze u Panami, Portoriku i na Kubi su smatrane ili odveć nesigurnim ili udaljenim za ove svrhe. Taj cilj je ostvaren u Hondurasu, gde su SAD izgradile ili prilagodile postojeće aerodrome za velike transportere, sagradile kasarne, skrivene luke i instalirale najsavremeniju opremu za komunikacije. Kao što kaže Michael Klare, »sa završetkom Velikog bora II, Sjedinjene Države raspolažu jednom celovitom vojnom infrastrukturom u Hondurasu koja je dovoljna za potporu svim oblicima vojnih operacija u čitavoj Srednjoj Americi«.⁹⁴

Međutim, jednom takvom bazom se ne mogu koristiti brojne američke snage, a teško da bi Sjedinjene Države mogle ostvariti svoj drugi cilj bez direktne intervencije. Taj cilj je potpuno uništenje svih gerilskih snaga u El Salvadoru, Gvatemali i Hondurasu. Taj je cilj onemogućio sva nastojanja da se uspostavi dijalog sa oružanom opozicijom i oglasio pobjedu nad gerilcima za vitalni interes SAD. Veliku prepreku na putu ostvarivanja ovoga cilja predstavlja slabost salvadorske armije. Ova armija nije u stanju da izvojuje vojnu pobjedu nad gerilcima, niti da uspostavi stvarnu kontrolu nad četiri provincije u kojima su gerilske snage najjače. Moral salvadorske vojske je nizak i teško je držati na okupu čak i najbolje obučene vojnike. SAD su se naročito trudile da osiguraju izbor Duartea maja 1984, kako bi eventualni poziv američkim trupama mogao doći od vlade koja izgleda i legitimna i centristička. Sjedinjene Države priznaju da će potpuna pobjeda zahtevati angažovanje njihovih oružanih snaga.

⁹³ Mnogo toga je bilo jasno još 1983, nakon otkrića Direktive br. 17 o odlučivanju o nacionalnoj bezbednosti. Vid. Raymond Bonner, »President Approved Policy of Preventing 'Cuba-Model States'«, *New York Times*, 7. IV 1983. Vid. takođe Don Oberdorfer, »Applying Pressure in Central America«, *Washington Post*, 23. XI 1983.

⁹⁴ Michael T. Klare, »Central America War Games: Manœuvres in Search of an Invasion«, *The Nation*, 9. VI 1984.

Pobeda nad gerilom bila bi, međutim, samo privremena, nalaze SAD, ukoliko Nikaragvom i dalje budu vladali sandinisti. Po njima je Nikaragva sklonište pobunjenika, koji se, posle kratkog predaha, mogu opet boriti.⁹⁵ SAD se drže pouke naučene u vijetnamskom ratu, koja kaže da potpuna pobjeda znači »odsustvo skloništa i hošiminskih tragova«. One ovaj rat vide kao regionalni sukob, u kojem bi pobjeda morala podrazumjevati i zbacivanje nikaragvanske vlade. To je postalo njihov treći cilj.

Zbacivanje nikaragvanske vlade zahteva veoma složenu strategiju jer je tamošnja vojska dobro obučena i naoružana, vlada još uvek uživa široku podršku, pobunjenici su povezani s još uvek omraženom Somozinom Nacionalnom gardom, a prethodne intervencije SAD dovodile su jedino do ugnjetavanja i lišavanja. Ovde se strategija oslanja na pouke izvučene iz invazije Grenade 1983. godine. Administracija je pobjedu smatrala sigurnom kada je štampa javila da grenadsko stanovništvo pozdravlja osvajače. Grenadani su, zaista, imali štete od ekonomskog bojkota SAD. Povod za invaziju bio je raspoloženje unutar vladajuće partije koji je doveo do ubistva premijera Mauricea Bishopa. Stoga antinikaragvanska strategija teži reprodukciji onih uslova koji su na Grenadi išli u prilog SAD.

Izgleda da je plan SAD da oslabe nikaragvansku ekonomiju, kako bi stanovništvo pozdravilo njihove trupe i nadu u bolja vremena koja bi ih pratila. Po tom bi planu, takođe, trebalo podeliti vojsku, tako da ne bude sposobna da se efikasno suprotstavi osvajaču.

Da bi ostvarile svoj plan, Sjedinjene Države su prvo krenule u ekonomski rat protiv Nikaragve.⁹⁶ Zapadni saveznici su bili podstrekavani da smanje trgovinsku razmenu i odbiju davanje kredita. SAD su dale primer, smanjujući 1983. za 85% uvoz šećera iz Nikaragve i ne odobravajući kredite kod međunarodnih banaka. Aktivnosti pobunjenika koje SAD podržavaju delom su upravljene i protiv nikaragvanske ekonomije. Uništenjem rezervi nafte uoči žetve i ugrožavanjem bezbednosti međunarodne plovidbe, znatno su smanjeni devizni prihodi Nikaragve.

⁹⁵ »Background Paper: Nicaragua's Military Build-Up and Support for Central American Subversion«, sačinili Departments of State and Defense, jula 1984.

⁹⁶ John Cavanagh i Joy Hackel, »Squeezing Nicaragua's Economy«, *Washington Post*, 25. III 1984, str. C5.

Drugo, SAD vojne akcije pobunjenika usmeravaju ka demoralizaciji nikaragvanske armije i zastrašivanju stanovništva.⁹⁷ SAD se nadaju da će ponovljeni uspesi pobunjenika izazvati međusobne optužbe i razmirice u vojsci. SAD su osiono prekršile međunarodno pravo minirajući luke s ciljem da zastraše seljaštvo već sito rata. Smatra se da će neprekidni niz akcija, na kraju, okrenuti seljaštvo protiv sandinističke vlade koja nije u stanju da ga zaštiti.

Ideološki rat koji se vodi protiv komunizma u Srednjoj Americi predstavlja, dakle, neuporedivo ozbiljniju obavezu od ma kog drugog rata te vrste u prošlosti. Ovaj se rat vodi na tri fronta, a cilj mu je potpuna pobjeda. Vođenje rata podrazumeva i neumorno saterivanje domaće opozicije u antikomunističke okvire. Simptomatično je da je rat doveo i do obnove neograničene vlasti predsednika, onakve kakva je bila svojstvena »imperijalnim« predsednicima. Ignoriše se činjenica da je Kongres tražio ograničavanje podrške CIA pobunjenicima, korišćenja trupa SAD u borbama i stvaranja stacionarnih baza u Hondurasu.⁹⁸ Administracija je, takođe, pokazala drsko nepoštovanje međunarodnog prava miniranjem nikaragvanskih luka. Ovo miniranje ukazuje i na to da je predsednik Reagan odobrio obnavljanje one vrste diskreditovanih aktivnosti CIA, koje su bile ograničene 70-ih godina.⁹⁹ On je, zapravo, jasno stavio svima do znanja da se neće stati ni pred jednom preprekom na putu ka pobjedi u borbi za oslobađanje hemisfere od komunizma.

Ono što ovaj rat čini posebno opasnim jeste njegov ideološki karakter. Neprijatelj, tj. objekt borbe je amorfan zbog toga što se komunistička etiketa koristi odreda i nediferencirano. Neprijatelj može biti Kuba, zemlje koje su njeni saveznici, pa čak i one koje samo

⁹⁷ Richard J. Barnet i Peter Kornbluh, »America's Covert Operations Are Really State Terrorism«, *Los Angeles Times*, 8. IV 1984; Martha Honey, »The CIA digs with the contras«, *The Sunday Times*, London, 22. IV 1984.

⁹⁸ Martin Tolchin, »CIA Said to Overspend Its Budget on Nicaragua«, *New York Times*, 6. VI 1984; Philip Taubman i Jeff Gerth, »Reagan Administration Moves to Bypass Curbs on Latin Aid«, *International Herald Tribune*, 19. V 1984; US General Accounting Office, »Funding of Joint Combined Military Exercises in Honduras«, Appendix to Comptroller General Decision B-213137, 22. VI 1984, str. 16.

⁹⁹ William Ellsworth-Jones, i dr., »CIA: Back to Dirty Tricks«, *The Sunday Times*, London, 15. IV 1984; Peter R. Kornbluh, »The born-again CIA«, *San Jose Mercury News*, 15. IV 1984, str. 1C.

s Kubom trguju i priznaju nju i Sovjetski Savez. Okviri krstaškog pohoda nisu jasno određeni jer paranoidni strahovi nemaju veze s realnim opasnostima. Opasnosti koje ovakvo ludilo sobom nosi navele su elite da izvrše pritisak na Reaganovu administraciju da prekine pohod.¹⁰⁰ U određenom smislu, cilj pohoda je tradicionalno američki — hegemonija. No, pretvaranje toga cilja u antikomunistički krstaški pohod dovelo je do toga da SAD sada razdraženo tragaju za komunistima koje bi uništile. To za posledicu ima otpor koji se izaziva u potencijalno prijateljskim zemljama, stvaranje neprijatelja tamo gde ih uopšte nije bilo, čime se zapravo potkopava hegemonija SAD u regionu.

Još uvek je otvoreno pitanje obima u kojem će se SAD angažovati u ovom ratu i možda rešenost administracije neće biti dovoljna da potpuno uvuče Sjedinjene Države u sukob u Srednjoj Americi i vodi rat kako bi želela. Ona još uvek nije uspela da uveri javnost, značajne delove preduzetništva i, posebno, svoje latinoameričke i evropske saveznike u nužnost vođenja ovog ideološkog rata. Ovi centri moći možda bi mogli prinuditi Reaganovu administraciju da prekine svoj krstaški pohod.

(Philip Brenner, »Waging Ideological War: Anti-Communism and US Foreign Policy in Central America«, *The Socialist Register 1984*, str. 230—260)

Prevela Vera Vukelić

¹⁰⁰ Vidi, na primer: Inter-American Dialogue, *The Americas in 1984: A Year for Decisions*, Woodrow Wilson Center for International Scholars, Washington, maj 1984.

Xavier Zeebroek

SOVJETSKI EKSPANZIONIZAM I EKSPANZIVNI ANTISOVJETIZAM

»Zapadna kapitalistička i socijalistička društva jednostavno predstavljaju različite razvojne stupnjeve; među njima ima razlika, ali ne fundamentalnih.« Danas se niko ne bi usudio da, s ovakvim iskazom, istupi na političkom skupu bilo koje vrste ko bi to učinio, bio bi ismejan i smatran pre nedoraslim đaćićem koji bi da izazove senzaciju, nego odgovornim odraslim čovekom. A to je zapravo, dosta tačan sažetak onoga što su, krajem 60-ih i početkom 70-ih godina, mislili mnogi istaknuti ekonomisti, sociolozi i politički posmatrači. Walt Rostow¹, Jan Tinbergen² i Sorokin³ su recimo, predviđali da će, u ekonomskom i društvenom smislu, kapitalistički i socijalistički sistemi konvergirati i da će ih, oba, transcendirati tehnološka revolucija, stvarajući neku sintezu kapitalizma i socijalizma: društvo obilja. I drugi su, kao Galbraith⁴ i Marcuse⁵, bili skloni toj tezi, iako je ovaj drugi iz nje izveo pesimističke zaključke i drugačije je razvio. Čak je i Saharov predskazivao naučnu i tehnološku revoluciju koja bi, do 2000. godine, dovela do svetske vlade

¹ W. W. Rostow, *Les Etapes de la croissance économique; un manifeste non-communiste*, Seuil, Paris, 1963.

² J. Tinbergen, *Convergence of Economic Systems in East and West*, Rotterdam, 1965.

³ P. A. Sorokin, *Russia and the United States*, Stevens, London, 1950.

⁴ J. K. Galbraith, *The New Industrial State*, London, 1967.

⁵ H. Marcuse, *One Dimensional Man*, RKP, London, 1964.

i uklanjanja suprotnosti među narodima.⁶ Izgleda najlakše podsmehnuti se euforiji ovih teorija; cvetale su gotovo isključivo u kapitalističkim zemljama i bile proizvod izuzetno povoljnih istorijskih okolnosti. Šezdesete nisu bile samo doba pune zaposlenosti i životnog standarda, nezamislivog samo nekoliko godina ranije, nego i doba osvajanja svemira. Bar u prvim fazama, osvajanje svemira je značilo da, u naučnom i ekonomskom smislu, SSSR hvata korak sa Zapadom. U isto vreme je dugi i spori proces detanta urodio nizom sporazuma i dogovora u mnogim i različitim sferama. Bio je veoma teško odupreti se iskušenju da se ono što je u stvari bila tek efemerna tendencija ne protumači kao ireverzibilno kretanje. Pri tom bi pak bilo pogrešno misliti da su teoretičari konvergencije osećali neku naročitu naklonost prema Sovjetskom Savezu. Što se toga tiče, prvi ideolozi kraja ideologije bili su posve očit proizvod vlastitog sistema.

Danas živimo u vremenu gubitaka iluzija. Tehnostruktura prosto do maksimuma uvećava askezu. Jedino područje rasta je nezaposlenost, koje nas lagano uvodi u doba nametnutog lenstvovanja. Za mnoge više ne postoji mogućnost da poboljšaju životni standard. Čak je i sama kriza u krizi; detant se gasi pod iznenadnim udarima oprečnih poimanja bezbednosti. Jedna od istorijskih ironija jeste da je naučna revolucija, koja je pobudila tolike nade, podređena potrebama trke u naoružavanju. Tehnologija se pre svega koristi za proizvodnju oružja. Uza svo poštovanje prema alhemičarima 60-ih, mnogo je verovatnije da će 80-e biti olovno nego zlatno doba.

Nove namesto starih predrasuda

Vremena se menjaju, a s njima i diskursi. San o svetskoj vladi nestao je zauvek, razbijen prizmatičnim novim pojmovima. Novi kliše obrću stara opšta mesta na glavu. Začudo, međutim, preovlađujući pesimizam se uglavnom vezuje za samo jedan vektor stare konvergencije. Zbog toga je i megalitska borba između buržoaske države i diktature proletarijata doživela metamorfozu. Poput izvesnih arhaičnih odredbi krivičnog prava, termin »kapitalizam« je izišao iz upotrebe. On pripada XIX veku i »nije više primenljiv«. Da bi ga zamenile, u upotrebu su uvedene najarhaičnije alegorije buržoaske revolucije:

⁶ C. Zargbibe, »Espoir et illusion d'un rapprochement des structures économiques et politiques«, *Le Monde diplomatique*, avgust 1975, str. 10.

pluralizam, demokratija i sloboda. Sada ove tri aveti mogu biti viđene posvuda u našem društvenom sistemu.

Socijalizam nikada nije postojao, sem u naivnim tekstovima idealista. Čitavih 75 godina, jedan varvarski sistem nas je obmanjivao, uzurpirajući ime socijalističke utopije. On više nije u stanju da skriva činjenicu da je opsceno društvo, da je živo otelotvorenje najgore forme diktature. On više ne može skrivati užase Gulaga, ni činjenicu da je vampir koji se hrani demokratijom, jedan novi oblik imperijalizma. George Orwell, koji je predskazao ovu divovsku borbu između dobra i zla, uživa posmrtni trijumf knjigama koje jedva da su nešto starije od samog NATO, knjigama koje nalikuju Nostradamusu u La Fontaineovoj verziji.

Imajući rečeno u vidu, ne može biti govora o nekom čekanju skrštenih ruku na unifikaciju sveta. Ne samo da se moramo opredeliti — mi se moramo ukopati: što pre to bolje. Najpostojaniji deo antisovjetskog diskursa jeste vojna tema, ili, da se poslužimo berzanskim izrazom, »procena opasnosti«. NATO upravo to čini poslednjih 35 godina. »Vojna moć Varšavskog pakta je tolika da se ne da racionalno pravdati potrebama odbrane... Još uvek se pridaje veliki značaj elementu iznenađenja i brzim ofanzivnim operacijama. Snage Varšavskog pakta su organizovane, obučene i opremljene tako da mogu krenuti u ofanzivu onoga časa kada konflikt izbije.«⁷ NATO je, razume se, čisto defanzivna organizacija, »stvorena da bi sprečila rat; njen krajnji politički cilj je ostvarenje trajnog mira zasnovanog na odgovarajućim garantijama bezbednosti. Da bi ostvario svoj cilj, on mora raspolagati s dovoljno snage da onemogući napad na ma koju od svojih članica.«⁸

Nehotimični mir

U ovoj polemici nema ničeg novog. Ako obrnemo strane jednačine, dobićemo samo lik u ogledalu iste slike, ali ovoga puta je Sovjetski Savez onaj koji je u pravu. Možda je truzizam reći da nikada nijedno oružje nije bilo korišćeno u čisto defanzivne svrhe, ali to danas više odgovara istini no ikad. Otkriće atomske bombe i fantastične kombinacije rakete i jedne ili više termonuklear-

⁷ Service de l'information de l'OTAN, *L'OTAN et le Pacte de Varsovie; Comparaison des forces en présence*, Brussels, 1964, str. 3.

⁸ *Isto*, str. 1.

nih bojnih glava, rezultat je tehnološkog prodora koji je neograničenu prednost dao ofanzivnom nad defanzivnim mišljenjem. Iz toga sledi, takođe, da bi svaka ofanziva bila nezamislivo nasilna, razorna i nekontrolisana. Vojnici — i u znatno manjoj meri političari — nikada nisu voleli ono što ne mogu kontrolisati. Oba vojna pakta tvrde kako 35 godina čuvaju mir u Evropi, a oba su stvarala i podgrevala napetost koja je povremeno dovela do same ivice konfrontacije. Teško je oteti se zaključku da svaka strana traži da se veruje u mogućnosti njenog oružja, dok su obe, u stvari, prestravljene neverovatnom brzinom, dometom i razornom snagom vlastitih ofanzivnih snaga. Mir može potrajati samo dotle dok jedna od strana ne pronikne u tajnu šarade. Jedna jedina stvar stoji iznad konfrontacije i obuzdava ratoborne ambicije obe strane — verovatnoća da bi i same bile uništene u svakom interkontinentalnom sukobu. U tom smislu, odvratanje nije drugo do kodifikovana forma ucene pod maskom zakona. To nije doktrina koja obezbeđuje trajni mir, nego *de facto* situacija koja privremeno sprečava rat.

Poređenja su neprijatna

Razume se da ideja da je samo Varšavski pakt agresivan vojni savez nije nova. Najnovije viđenje stvari samo je dodatno zamračilo sliku. Uglavnom se uzima da je od 70-ih godina naovamo Sovjetski Savez uspeo da stvori sredstva za ostvarenje svoje politike globalne ekspanzije. Nema tog sastanka Vojnog saveta, Grupa za nuklearno planiranje i odbranu ili Severnoatlantskog saveta, koji bi prošao bez ponavljanja ove postavke i pregleda novih oružanih sistema što ih je uveo Sovjetski Savez. »Poređenje protivničkih snaga« bilo je prvi put objavljeno 1982, na zadovoljstvo medija i šire javnosti. Nedavno ga je informativna služba NATO dopunila i ponovo objavila. Kaže se da mu je svrha da istakne ubrzano gomilanje moći Sovjeta u svim domenima. Gomilanje je, zbilja, realno. No, ova publikacija je smišljena i zato da dokaže kako to gomilanje dovodi u opasnost nuklearni paritet u svetu i da pokaže kako SSSR ima apsolutnu nadmoć u Evropi. Tako se, recimo, tvrdi da »kvantitativna i kvalitativna poboljšanja sovjetskih strateških snaga znače da SSSR sada može poremetiti stratešku ravnotežu«. ⁹ Jedini način da NATO dođe do ovakvog za-

⁹ Isto, str. 34.

ključka jeste da istakne broj prenosnika (projektila i vazduhoplova) i njihovu snagu u odnosu na broj bojnih glava i njihovu preciznost. Na ovakav način opisivati ravnotežu strateških snaga veoma nalikuje prosuđivanju ekonomske moći jedne zemlje na osnovu površine njenih fabrika, a ne na osnovu *realne proizvodnje* i *kvaliteta proizvodnje*. Što se tiče broja bojnih glava, ogromna nadmoć SAD (1975. odnos je bio 3 : 1) nije se izmenila, čak ni izražena čisto brojčano (9.665 bojnih glava prema 8.800.¹⁰ Imajući u vidu ostale nuklearne kapacitete obeju strana, ovo je bez vojnog značaja. Na strani SAD je i preimućstvo u pogledu preciznosti i brzine lansiranja projektila.¹¹ Sovjetski Savez stoji lošije i u drugim sferama: američke bojeve glave su, na primer, ravnomernije raspodeljene na tri roda vojske (pešadija, mornarica i vazduhoplovstvo); 71% svih sovjetskih raketa predstavljaju zemaljske interkontinentalne balističke rakete (ICBM) koje su izuzetno ranjive jer ih sateliti lako otkrivaju; SAD ih imaju svega 22%. Sovjetski ICBM se mogu koristiti jedino za prvi udar ili za lansiranje na znak uzbuje.

Slabost kapaciteta drugog udara kojima raspolaže Sovjetski Savez upotpunjava sliku; ti se kapaciteti većinom sastoje od oružja koja bi verovatno ostala neoštećena u prvom udaru, drugim rečima, uglavnom od podmornica i strateških bombardera. Sovjetski Savez praktično ne poseduje strateške vazduhoplovne snage jer ih je svega 3% (za razliku od SAD gde one čine 49% svih snaga i 49% ukupne megatonaze). To je i razumljivo kad se uzme u obzir da sovjetski bombarderi imaju veoma male izgleda da stignu do ma kog cilja u SAD. Podmornice nose 32% svih sovjetskih bojnih glava; u SAD 51%. Međunarodni institut za istraživanje mira u Štokholmu (SIPRI) konstatuje da je »samo 15—20% sovjetskih podmorničkih snaga u stalnoj borbenoj pripravnosti, pošto Sovjetski Savez nije u stanju da ih više održava. Gotovo 50% američkih strateških podmornica je u stalnom kretanju. Dok se 20 američkih podmornica koje su uvek van luka smatraju neuhvatljivim za sovjetske antipodmorničke snage, dotle SAD stalno drže na oku

¹⁰ Stockholm International Peace Research Institute, *World Armaments and Disarmament: SIPRI Yearbook 1984*, London, 1984, str. 24, 27. Sve brojke su preuzete iz istog izvora.

¹¹ Detaljnije o tome vidi: Xavier Zeebroek, *La Puissance militaire soviétique*, Groupe de Recherche et d'Information sur la Paix (GRIP), *Dossier Notes et Documents*, 71, Brussels, 1984, deo I.

devet ili deset podmornica opremljenih balističkim raketama koje su stacionirane u sovjetskim lukama... Sovjetske podmornice su znatno bučnije od američkih, te su stoga i mnogo lakši plen antipodmorničkih snaga. Imajući to u vidu, kao i geografska preimućstva i tehnološku superiornost, može se smatrati da su SAD u domenu antipodmorničkog ratovanja, dominantna strana.¹²

Metode korišćene za procenjivanje ravnoteže snaga neprekidno otvaraju nove nespornosti i poklanjaju veru preteranim pojednostavljenjima. Reč je o tri zaista diskriminatorne metode. Merila poređenja su takva da sistematski idu u prilog stanovištima NATO. Nikakav se značaj ne pridaje činjenici da je Zapad, u kvalitativnom smislu, apsolutno nadmoćan. Konačno, uopšte se ne uzimaju u obzir francuske i španske snage pod izgovorom da nijedna od ovih zemalja nije deo jedinstvene vojne strukture NATO. Zbog ovih izostavljanja, jedino se sovjetske rakete i američke zemaljske rakete uzimaju u obzir pri izračunavanju ravnoteže snaga u Evropi. Dok organizacije poput SIPRI i londonskog Međunarodnog instituta za strateška istraživanja (International Institute for Strategic Studies) uvek koriste brojke koje se odnose na ceo svet, NATO se drži strategije koja ide u prilog tvrdnji da on u Evropi ne poseduje ništa čime bi se protivstavio sovjetskim SS-44, SS-5 i SS-20. Međutim, kao i slučaju ICBM, većinu raketa namenjenih Evropi nose francuske, britanske i američke podmornice (ove poslednje stacionirane u Velikoj Britaniji).

Što se tiče konvencionalnog naoružanja, NATO uvek ispušta da pomene da Sovjetski Savez poseduje, uz savremeno, i mnogo starog oružja. Tako se mnogo zlorabi opasnost koju predstavlja 50.000 sovjetskih tenkova. Premda se T-72 i T-80 mogu porediti i s najboljim zapadnim tenkovima, Sovjetski Savez ima i 35.000 tenkova T-54/55 i T-62 (dakle, 80% ukupnog broja), projektovanih još početkom 60-ih godina. Operativne slabosti ovih tenkova su potvrđene — velik broj ih je uništen u izraelsko-sirijskim borbama u Libanu 1982. godine.¹³

¹² *Course aux armements, contrôle des armements* (francuski prevod SIPRI-evog izdanja: SIPRI 1983 *Pocket Yearbook*); GRIP, *Gyroscope*, leto—jesen 1983, str. 80—81.

¹³ Detaljnije vidi: Xavier Zeebroek, »Liban, Qui a peur des armes soviétiques?«, *Gyroscope*, zima 1982—1983.

Asimetrična ravnoteža

Tokom proteklih trideset godina Sovjetski Savez je držao korak sa Zapadom, ali 90-ih ćemo verovatno biti svedoci okončanja čitavog niza američkih istraživačkih programa i široke primene razvijenih tehnologija, što će Sjedinjenim Državama omogućiti da povrate izgubljeno. Pouzdanost automatskih sistema navođenja i zastrašujuća preciznost pogađanja cilja biće najvažniji i, uz elektronske protivmere za zaobilazanje mamaca i izbegavanje sve savršenijih sistema za uzbunjivanje, određivaće mogućnost projektila da stigne do cilja. Oružja će u toj meri postati sastavni deo sveobuhvatne tehnološke strukture da, uzeta za sebe, neće biti ni od kakvog značaja za komparativne procene.

Nijedan ozbiljan istoričar ne bi čak ni pomislio da procenjuje opasnost koju neka država predstavlja na osnovu broja njenih bataljona. Da su bataljoni toliko važni, Rimsko Carstvo nikad ne bi palo pred Gotima, Napoleon bi bio izgubio sve svoje bitke, nacistička Nemačka bi znatno teže bila osvojila Francusku,¹⁴ dok bi rat u Vijetnamu bio tek obična vojna vežba za SAD. S druge pak strane, istorija je prepuna primera država koje su — iz najrazličitijih političkih, ekonomskih i ideoloških razloga — namerno otpočinjale sukobe iako su, u čisto vojnom pogledu, bile slabije od svojih protivnika. One su pobeđivale bilo koristeći prednosti iznenađenja, bilo svoju taktičku nadmoć.

U svojim proračunima NATO, po pravilu, uzima u obzir centralne delove SSSR pošto je tu koncentrisano 60—80% vojnih kapaciteta zemlje. Američka teritorija se, međutim, nikada ne uzima u obzir. To jeste odraz stvarne geografske neravnoteže, ali nema veze sa svetском ravnotežom snaga. U modi je raspravljati o konvencionalnim snagama isključivo u evropskim okvirima. Iz toga sledi da bi udeo NATO i manje od trećine svih američkih snaga trebalo da bude ekvivalent celom Varšavskom paktu i dvema trećinama svih sovjetskih snaga.

¹⁴ Francuska i Engleska su imale 3.267 aviona zajedno, a Treći Rajh 3.959. Na papiru su saveznici zapravo imali više borbenih aviona (1.420 prema nemačkih 1.264), ali je na žalost svega 690 borbenih i 1.264 drugih aviona bilo stvarno u Francuskoj juna 1940. Što se tiče tenkova, Hitler je bio u još gore položaju: juna 1940. je imao svega 2.574 komada prema savezničkih 4.100. Nijedan nemački tenk nije imao 20 tona; saveznici su ih imali 330. Detaljnije o tome vidi: J. Sapir, »Comment apprécier la menace soviétique?«, *Eviter la Guerre* (zbornik), Maspero, Paris, 1983, str. 52—53.

Da je ikada uspostavljena, Sovjetski Savez takvu ravnotežu ne bi tolerisao.

NATO igra na naše snažne evrocentrične simpatije i eksploatiše ovu usredsređenost na Evropu kako bi prikrio činjenicu da se vojna opredeljenja dve velesile radikalno razlikuju. SAD, već decenijama, imaju potpunu vojnu kontrolu nad američkim kontinentom. Jedina neposredna opasnost mogla bi doći isključivo s mora ili iz vazduha. Jedina zemlja na svetu koja se prostire na većem delu dva kontinenta suočena je s neprijateljem sa dve strane. Sovjetski Savez ne štite nikakve prirodne barijere.

Od 1945. godine SAD u najmoćnija ekspediciona i vazduhoplovno-pomorska sila sveta. SSSR je dostigao vazduhoplovnu i suvozemnu premoć duž svojih granica i na dva potencijalna ratna poprišta: kineskom i evropskom. Dominacija suvozemnih snaga već je dugo svojstvo sovjetskog opredeljenja i seže sve do ruskog carizma. To je objašnjivo i ogromnošću teritorije koju treba braniti (22.402.200 km², što je 2,5 puta veća površina od površine SAD), kao i dužinom granica i komunikacija neprekinutih morima i okeanima. Ako se najveća zemlja na svetu nazove regionalnom supersilom, to može izgledati provokativno, ali dve trećine zemljine površine čine okeani i oni koji se drže kopna nikada neće biti najjači.

Imajući to u vidu, postojeći *status quo* u odnosu na NATO i Kinu se u teritorijalnom smislu najverovatnije neće menjati. Stoga se mogućnosti sovjetskog ekspanzionizma obično procenjuju pre na osnovu njegovog vojnog prisustva u »trećem svetu« nego na osnovu mogućnosti rata među supersilama koji bi se izrodio u svetsku nuklearnu katastrofu. Stoga je u središtu pažnje sposobnost SSSR da brzo interveniše daleko od sopstvenih granica. Takođe ćemo pogledati i rezultate što ih je on do sada ostvario u tom smislu. Što se toga tiče, klasična zapadna argumentacija koja se drži konvencionalnih snaga (konvencionalnih i nuklearnih), nije nimalo uverljiva. Svaka sila koja želi da vlada svetom — a to je, tvrdi se, cilj Sovjetskog Saveza — mora svoje snage rasporediti po čitavom svetu. To znači da se ona mora oslanjati na vazduhoplovne i pomorske snage i da mora imati vojne baze po celom svetu. Sada ćemo se zato pozabaviti ovim aspektom strateške konfrontacije.

Članice NATO sve više uznemirava sposobnost Sovjetskog Saveza da svoje vojne snage prenese na sve kontinente sveta. »Sposobnost Sovjetskog Saveza da reaguje na krizne ili povoljne situacije, kao i njegova spo-

sobnost da svoju moć i uticaj učini prisutnim u zonama veoma udaljenim od njegovih granica, privukli su pažnju čitavog sveta... Nedavne analize pokazuju sovjetske težnje da usavrše kapacitete kroz tekući i planirani razvoj sovjetske mornarice, poboljšane vazduhoplovne i amfibijske kapacitete, organizacionu fleksibilnost njegovih snaga i pomake u komandnoj, kontrolnoj, komunikacionoj (CI) i logističkoj podršci.«¹⁵ »U prvoj fazi ovog usavršavanja, Sovjetski Savez je postigao značajne uspehe u Etiopiji, Južnom Jemenu, Angoli i Vijetnamu i, nešto manje, u Siriji, Tunisu i Gvineji.«¹⁶ Zaključci do kojih je izuzetno kompetentni Vojni komitet došao vrlo su zgodni, ali iz njih može slediti i nešto što je dijametralno suprotno motivima koji se obično pripisuju kremaljskom rukovodstvu. NATO ne krije da drži kako Sovjetski Savez sledi »jednu osnovnu filozofiju po kojoj sva sredstva, vojna i druga, treba da budu korišćena radi stvaranja fleksibilne mreže uticaja i otvaranja prozora prema svetu.«¹⁷ Po rečima bivšeg sekretara NATO, Josepha Luns-a, »Sovjetski Savez svoje ambicije nikada nije držao u granicama uspostavljanja i održavanja *status quo*«¹⁸ i »koristio je teorijsko pokriće miroljubive koegzistencije da bi otpočeo psihološki rat i subverziju.«¹⁹

Realni svet je, međutim, i složeniji i manje makijavelistički. Nužda koja je nalagala spektakularni razvoj sovjetske mornarice — koja je 1945. bila tek priobalna odbrana da bi se danas preobrtila u prekomorsku flotu — posve je drugačija od one koja je upravljala razvitkom američke flote. Brojne američke snage su raspoređene po svim okeanima sveta, predvođene ogromnim nosačima aviona (70.000—90.000 tona), od kojih svaki može poneti oko stotinu aviona. Nijedna od četiri sovjetske flote nije ni prineti tome. U slučaju da dođe do izbijanja većeg ratnog sukoba, one bi bile međusobno odsečene i prinuđene na povratak u matične luke. A tada bi Sovjetski Savez bio odsečen od ostatka sveta. Stoga su ratni zadaci mornarice veoma skromni.²⁰ Njen osnovni i naj-

¹⁵ »Expansion de la puissance militaire soviétique?«, *Nouvelles Atlantiques*, 1372, 10. XII 1981, Annexe A, str. 1 (publikacija Severnoatlantskog vojnog komiteta).

¹⁶ *Isto*, str. 2.

¹⁷ *Isto*, str. 1.

¹⁸ J. M. A. H. Luns, »Un Regard d'adieu sur l'OTAN«, *Revue de l'OTAN*, Brussels, april 1984, str. 2.

¹⁹ *Isto*.

²⁰ Detaljnije o tome vid. u studiji: D. M. Gormley, »The Direction and Peace of Soviet Force Projection Capabilities«, *Survival*, London, IISS, novembar-decembar 1982, str. 266—276.

važniji zadatak je da brani obale i spreči bilo kakvo iskrcavanje, a potom da obezbedi zaštitu strateških nuklearnih podmornica i njihovu premoć u zatvorenim morima (Severne flote u Arktičkom moru, i Pacifičke u Okhotskom), te da učini sve da savlada prirodne barijere (zaposedanjem tesnaca i probijanjem kanala u zaleđenim morima) i prepreke koje bi Zapad mogao postaviti kako bi sovjetski brodovi ostali zatvoreni u unutrašnjim teritorijalnim vodama. Tada, i samo tada, sovjetska mornarica bi krenula u napad na pomorske komunikacije neprijatelja i na njegove snage.

Iako je sovjetska mornarica razvijena do stupnja na kojem je u stanju da brani priobalje od osvajača sa Zapada i realizuje određene akcije ometanja neprijateljskih pomorskih komunikacija, radi se o svega 12.000 plovnih objekata (6% američkih kapaciteta) i skromnim amfibijskim snagama. Očito je, dakle, da zapravo *mirnodopske* mogućnosti te mornarice brinu kapitalističke zemlje, i to ne toliko činjenica da ona održava veze s prijateljskim »trećim svetom«, koliko to što njeni brodovi sada krstare svetskim okeanima i, uz stanovitu moć odvratanja, imaju ne malu mogućnost špijuniranja zapadnih mornarica i prikupljanja obaveštajnih podataka o njihovoj taktici i dejstvima.

To znači da, u slučaju krize ili veće zategnutosti, Zapad više nije u stanju da izvede čak ni ograničenu intervenciju i da, pri tom, bude siguran da ona neće dovesti do direktnog sukoba sa sovjetskim ratnim brodovima. Iako bi američki admirali, zbog toga, mogli postati oprezniji u otvorenom ugrožavanju sovjetskih interesa, ono što NATO opisuje kao »ofanzivnu silu čija su dejstva moguća u ma kom delu sveta»²¹, ipak nije bilo dovoljno da ih odvrati od bombardovanja Bejruta, invazije na Grenadu, blokade Nikaragve i miniranja njenih luka, i sve to za samo godinu dana.

Prisutnost na morima i pomorska nadmoć

Činjenica da je odnos snaga na morima još uvek u korist SAD i njihovih saveznica iz NATO, pomorskih sila kao što su Britanija i Francuska, nema toliko veze s brojem brodova i tonažom, koliko s njihovim bazama na stranim teritorijama. Čak ni moderna eskadra brodova na nuklearni pogon, uz svo pomoćno brodogradnja nije u stanju da stupi u vojnu akciju hiljadama kilometara od

²¹ L'OTAN et le Pacte de Varsovie, str. 18.

Tabela I

Trupe i baze na stranoj teritoriji

Lokacija trupa	Zemlja porekla			Ostali**
	SAD i saveznici*	SSSR i saveznici*		
Sev. Amerika				
1. Bermuda	SAD	1.550	—	—
2. Kanada	SAD	710	—	—
	Vel. Brit.	□	—	—
Lat. Amerika				
3. Antikva	SAD	120	—	—
4. Uskršnja o.	VB	□	—	—
5. Belise	VB	1.800	—	—
6. Kuba	SAD	2.270	SSSR 2.800	—
7. Foklandi	VB	7.000	—	—
8. Honduras	SAD	300	—	—
9. Nikaragva	—	—	—	K 2.000
10. Panama	SAD	9.130	—	—
11. Portoriko	SAD	2.980	—	—
NATO Evropa				
12. Belgija	SAD	2.390	—	—
13. Nemačka Zap.	SAD	257.980	—	—
	VB, F, B. N.	150.100	—	—
14. Grčka	SAD	3.470	—	—
15. Island	SAD	3.110	—	—
16. Italija	SAD	13.920	—	—
17. Holandija	SAD	2.120	—	—
18. Norveška	SAD	210	—	—
	VB	nep. br.	—	—
19. Portugal	SAD	1.670	—	—
20. Turska	SAD	5.310	—	—
21. V. Britanija	SAD	28.540	—	—
Varšavski pakt				
22. Čehoslovačka	—	SSSR	78.000	—
23. Nemačka Ist.	—	SSSR	406.000	—
24. Mađarska	—	SSSR	50.000	—
25. Poljska	—	SSSR	50.000	—
Ostala Evropa				
26. Španija	SAD	8.410	—	—
27. Grenland	SAD	320	—	—
28. Gibraltar	VB	2.100	—	—

* NATO i Varšavski pakt

● manje od 100 ljudi

+ kapaciteti u izgradnji

□ nekoliko stotina ljudi

** vidi tumač imena

Srednji Istok					
29. Bahrein	SAD+	—	—	—	—
30. Kipar	VB	4.900	—	—	—
	Grčka	1.300	—	—	—
	Turska	24.000	—	—	—
31. Egipat	SAD	150	—	—	—
32. Irak	—	SSSR	1.200	J	3.000
		Ist. Nemačka	160		
33. Izrael	SAD	110	—	—	—
34. Liban	—	—	—	S	50.000
35. Oman	SAD+	—	—	—	—
	VB	660	—	—	—
36. S. Arabija	SAD	480	—	—	—
37. Sirija	—	SSSR	2.500	Y	500
		IN	210		
38. Jemen, AR	—	SSSR	500	—	—
39. Jemen, PDR	—	SSSR	1.500	K	800
		IN	320		
Južna Azija					
40. Avganistan	—	SSSR	95.000	—	—
41. Diego Garsija	SAD	1.800	—	—	—
Južna Afrika					
42. Majot	F	nep. br.	—	—	—
43. Reunion	F	nep. br.	—	—	—
Daleki Istok					
44. Brunej	VB	1.000	—	—	—
45. Kambodža	—	SSSR	300	V	170.000
46. Kanton O.	SAD	•	—	—	—
47. F. Polinezija	F	nep. br.	—	—	—
48. Džilbertova O.	SAD	•	—	—	—
49. Guam	SAD	8.760	—	—	—
50. Hongkong	VB	7.650	—	—	—
51. Japan	SAD	50.740	—	—	—
52. Džonson atol	SAD	120	—	—	—
53. Koreja, Juž.	SAD	38.630	—	—	—
54. Laos	—	SSSR	500	V	45.000
55. Midvej O.	SAD	•	—	—	—
56. Filipini	SAD	14.950	—	—	—
57. Tajland	SAD	100	—	—	—
58. Teritorije pod starateljstvom	SAD	•	—	—	—
59. Vijetnam	—	SSSR	5.000	—	—
60. Vejk O.	SAD	•	—	—	—
Okeanija					
61. Australija	SAD	700	—	—	—
Afrika					
62. Alžir	—	SSSR	1.000	—	—
		IN	250	—	—
63. Angola	—	SSSR	200	K	18.000
		IN	450	—	—

64. Benin	—	SSSR	1.200	—	—
65. Cen. Afr. Rep.	F	1.500	—	—	—
66. Čad	F.	nep. br.	—	L	3.000
67. Kongo	—	SSSR	350	—	—
		IN	750	—	—
68. Džibuti	F	3.700	—	—	—
69. Ekv. Gvineja	—	—	—	M	400
70. Etiopija	—	SSSR	1.350	C	13.000
		IN	250	—	—
71. Gabon	F	450	—	—	—
72. Gana	VB	150	—	—	—
73. Gvineja	—	SSSR	380	—	—
		IN	120	—	—
		SSSR	600	—	—
74. Gvineja Bisao	—	—	—	—	—
75. O. Slonovače	F	450	—	—	—
76. Kenija	SAD+	—	—	—	—
77. Libija	—	SSSR	1.800	—	—
		IN	400	—	—
78. Madagaskar	—	IN	300	NK	400
79. Malavi	—	—	—	SA	100
80. Mali	—	SSSR	200	—	—
81. Mauritanija	—	SSSR	200	—	—
82. Maroko	SAD+	—	—	—	—
	F	150	—	—	—
83. Mozambik	—	SSSR	300	K	750
		IN	100	—	—
84. Namibija	—	—	—	SA	67.500
85. Zap. Sahara	—	—	—	M	90.000
86. Senegal	F	1.170	—	—	—
87. Sejšeli	—	—	—	T	250
88. Somalija	SAD+	—	—	—	—
89. Juž. Afrika	—	—	—	I	200
90. Sudan	—	—	—	E	700
91. Zair	F	130	—	—	—
	B	350	—	—	—
92. Zimbabve	VB	100	—	Ch	120
		—	—	NK	200

Tabela II

Zemlje s trupama u inostranstvu

B	Belgija	25.350
K	Kuba	34.550
CH	Kina	120
E	Egipat	700
IN	Istočna Nemačka	3.310
F	Francuska	58.750
G	Grčka	1.300
I	Izrael	15.200
J	Jordan	3.000
L	Libija	3.000
M	Maroko	90.400
N	Holandija	5.500
NK	Sev. Koreja	600
S	Sirija	50.000
SA	Juž. Afrika	67.600
T	Tanzanija	250
Tu	Turska	24.000

VB	Vel. Britanija	93.860
SAD	SAD	461.130*
SSSR	SSSR	700.880
V	Vijetnam	215.000
Y	Jemen, PDR	500
Ukupno		1.855.000

matične zemlje. Za to je neophodna bar jedna prekomorska baza koja bi je snabdevala gorivom, municijom i velikim količinama hrane u kratkim vremenskim intervalima. Prema *Flottes de Combat* (francuski ekvivalent *Jane's Fighting Ships*): »Uprkos svim diplomatskim nastojanjima, sovjetska mornarica još uvek ne raspolaže nijednom prekomorskom bazom koja bi bila vredna pomena, a nekoliko prava pristajanja i remonta što je uspeła da dobije ovde-onda u svetu, nikako ne mogu nadomestiti ono što bi u slučaju rata bio veoma ozbiljan hendikep«. Pored toga, »nema ničeg novog ni u njihovoj pratećoj i opslužujućoj floti, koja uza sve napore poslednjih godina, ostaje i dalje slaba tačka površinske flote«. ²² Petnaestak luka koje se obično smatraju bazama, u stvaru su tek nešto više od običnih postaja opremljenih skromnim dodatnim kapacitetima. Izgleda da je jedino stara američka baza u Kam Ranu u Vijetnamu prilagođena za veći broj bojnih brodova, oko šest podmornica-tragača i izviđačkih aviona i da je permanentnijeg karaktera. ²³ U skromnijem obimu je i Etiopija u stanju da pruži neke čisto pomorske usluge. Zemlje »trećeg sveta« koje primaju sovjetsku pomoć, obično nisu spremne da pruže tu vrstu usluga, pre svega zbog radikalnog nacionalizma i želje za nezavisnošću, zbog kojih su i prekinule s vlastitom prošlošću. Angola se, recimo, na Zapadu opisuje kao marioneta Sovjeta i Kubanaca, ali njen ustav zabranjuje stvaranje ma čijih baza na njenoj teritoriji. U vojnom pogledu, Sovjetski Savez veoma skupo plaća svoju antiimperijalističku politiku. Amerikanci su, pak, stvorili pravu paukovu mrežu od 360 većih baza i oko 1.600 postaja u 36 zemalja sveta. U slučaju rata, Mediteran, Pacifički i Atlantski okean bi trenutno postali zapadna jezera. U Gvantanamuu, koji je zapravo na kubanskom tlu, nalazi se bezmalo isti broj američkih trupa (2.270)

* U ovo nije uračunato 284.000 članova posada na brodovlju SAD.

Preko 1.800.000 pripadnika oružanih snaga nalaze se trenutno na tuđim teritorijama. Oko 1/3 vode borbe u drugim zemljama ili su okupacione snage. Većina se nalazi u bazama na stranoj teritoriji, gde su potvrda prisustva njihovih država i oči i uši oružanih snaga u njihovim zemljama.

²² J. Labayle-Couhat, *Flottes de combat* 1983, Paris, str. XXIV, XXV.

²³ »Bombardiers nucléaires soviétiques déployés au Vietnam«, *La Wallonie*, 2. III 1984.

koliko je i sovjetskih na ostatku ostrva (2.800).²⁴ Jedino Indijski okean nije pod isključivom američkom kontrolom, i to ne zato što su američke, francuske i britanske snage tamo brojčano inferiorne, nego zato što su Sovjeti izgleda u stanju da u njemu obezbede svoje stalno prisustvo, zahvaljujući Etiopiji i Južnom Jemenu.

Uz američke trupe koje se nalaze u Evropi, potrebno je još 142.000 ljudi da bi se održavalo ono što se licemerno naziva sistemom isturenih uporišta. Ova gusta i složena mreža je rezultat četrdesetogodišnje uporne primene »doktrine zadržavanja« čiji su tvorci Truman i Dulles. I u ratno i u mirno doba, ta mreža igra nezamenljivu ulogu potpore za 284.000 ljudi koji se stalno nalaze na morima, kao i za još 194.000 mornara i 400.000 pripadnika snaga za hitne intervencije. Iako se srednje pomorske sile, kao Britanija i Francuska, ne mogu porediti sa SAD, i one su zadržale lanac ostrvskih kolonija raštrkanih po svim okeanima sveta. To su uporišne tačke njihovih flota koje bi se, u ratu, međusobno mogle korisno dopunjavati. Britanija ima oko 26.000 ljudi u bazama izvan zone NATO, a Francuska 10.000 (vidi Tabelu 1).

Vojno prisustvo zemalja socijalističke zajednice izvan granica Varšavskog pakta znatno je drugačije. To prisustvo podrazumeva velike koncentracije trupa, što je klasično svojstvo okupacionih armija (na stranu pitanje političke opravdanosti). Sovjetski Savez ima 75.000 ljudi u Mongoliji i više od 100.000 u Avganistanu; Vijetnamci imaju 170.000 vojnika u Kambodži i 45.000 u Laosu. Ovde je reč o suvozemnim trupama u zemljama koje se granice s državama porekla. S čisto vojnog stanovišta, ove teritorije predstavljaju tek marginalno uvećanje sovjetskih ekspedicionih kapaciteta. Ove intervencije nisu, zapravo, bile motivisane ekspanzionističkim ambicijama. Postoji i oko 21.800 pripadnika sovjetskih i istočnonemačkih trupa u nekoliko zemalja »trećeg sveta«, ali je njihova misija drugačija. To su savetnici, tehničko osoblje i instruktori čiji je osnovni zadatak da obuče lokalne armije u načinima upotrebe sovjetske vojne opreme.

Kubanske intervencije u Angoli i Etiopiji bile su različitog obima. U oba je slučaja jedna zemlja »trećeg sveta« pružila pomoć drugoj u odbrani socijalističke revolucije kojoj je pretila intervencija izvana. Posebnu pažnju posmatrača su, međutim, privukle brzina i efikasnost vazdušnih mostova koje je organizovao SSSR, kao i sjajna sovjetsko-kubanska koordinacija, što je osi-

²⁴ R. Leger Sivard, *World Military and Social Expenditures* 1983, Washington, D. C., str. 8—9, tabele I i II.

guralo brze i odlučujuće pobjede. U slučaju Angole, kubanska odluka da pruži pomoć MPLA doneta je 5. novembra 1975, dvanaest dana posle intervencije Južne Afrike. Ova pomoć je dovela do ključnih pobjeda krajem novembra i potpunog poraza FNLA i UNITA sredinom januara 1976. Krajem januara, južnoafričke trupe su se povukle. U Etiopiji je Ogaden bio ponovo osvojen samo mesec dana po otpočinjanju kontraofanzive. U oba slučajeva su kubanske trupe bile relativno malobrojne, ukupno svega 20.000 ljudi, ili jedva divizija.²⁵ Kapaciteti koje je Sovjetski Savez koristio bili su impresivni. Transportne vazduhoplovne mogućnosti Crvene armije nisu bile u stvari nepoznate: 1968. godine je čitava divizija bila prebačena u Prag preko noći, a sve strateške tačke u zemlji su bile zaposednute u roku od šest sati. Tokom arapsko-izraelskog rata 1973. ogromne količine opreme bile su prebačene u rekordno kratkom vremenu. Sve ove operacije su se odvijale na periferiji sovjetske teritorije te i nije bilo potrebe za dodatnim gorivom. U angolskom i etiopskom slučaju, razdaljine su podrazumevale sletanje radi uzimanja goriva i dozvole za preletanje određenog broja zemalja. Bile su to prve transkontinentalne intervencije socijalističkog tabora.

Izvanredni razvoj sovjetskog vazdušnog transporta može se uglavnom objasniti praktičnim iščezavanjem drugih oblika saobraćaja (železnički, automobilski, brodski). Avioni su često jedino sredstvo komunikacije po svakom vremenu, naročito u Sibiru.²⁶ Kremlju nije izmakao operativni značaj ove činjenice, te je vazdušni vojni transport prvo postao pomoćna, a potom i strateška komanda.

Premda su kapaciteti sovjetske mornarice jamčano povećani od 1960. godine do sada, nije lako prihvatljiva tvrdnja NATO da je došlo i do pomaka od odbrane priobalja ka kontroli nad morima. Premoć na morima je još uvek američki monopol i Sovjeti tek treba da pokažu želju da je stvarno ugroze. Njihova flota je još uvek pre svega flota za borbu s protivničkim brodovima, čija je namena pre da onemogući potpunu američku kontrolu nad morima nego da je neposredno ugrozi.

U ovom kontekstu, pristup u luke nije odlučujući činilac sovjetske politike prema »trećem svetu«. U tri različite prilike, Crvena armija je izgubila važne baze koje bi njenoj floti omogućile punjenje gorivom u Mediteranu.

²⁵ Kao što će se videti iz tabele I, sada je oko 34.550 Kubanaca stacionirano izvan Kube, pretežno u Africi.

²⁶ S. I. Sikorsky, »Make It Simple... Make It Work«, *Air Force Magazine*, Washington, D. C., mart 1984, str. 92—95.

Posle raskida s Jugoslavijom, 1948, izgubljen je Kotor, a nakon raskida s Albanijom 1966. pristup drugim lučkim postajama. Najzad, okretanjem Egipta na suprotnu stranu 1971, izgubljen je i pristup Aleksandriji. Slično se dogodilo i u Indijskom okeanu 1977, kada je Sovjetski Savez izgubio pravo uplovljavanja u luku Berbera u Somaliji. Lakoća s kojom zemlje »trećeg sveta« izbacuju sovjetske savetnike i menjaju strane bez i jednog jedinog ispaljenog metka, ukazuju na krhkost »širenja socijalizma«. Ovi bi događaji trebalo da podstaknu na razmišljanje, one koji još i sada tvrde da, kad jednom stupe u neku zemlju, Sovjeti tu i ostaju zauvek. Istorija nas uči da je siromašnim zemljama neuporedivo lakše da prekinu svoje veze s Kremljom nego da otplate svoja dugovanja Zapadu. U tom je smislu MMF mnogo efikasniji i diskretniji žandar.

Za razliku od SSSR, Americancima je sistem isturenih uporišta po svetu osnovni prioritet. Pod izgovorom da štite opstanak ostatka sveta, oni su stvorili baze na samom pragu Varšavskog pakta. Oni su, u stvari, prisvojili sebi pravo otvaranja vatre iz neposredne blizine. Už doktrinu zadržavanja, to znači da strateške operacije, za Sovjete, počinju u stvari na samim njihovim granicama. Stoga je za Moskvu svako unapređivanje koje otvara mogućnost realizacije intervencija u udaljenim zemljama, jednako širenju njenog manevarskog prostora. Za Vašington je baš to nepodnošljivo. Svi znaci te neuroze su vidljivi već u jednoj jedinjoj, nasumce izabranoj, frazi iz obimne literature atlantizma: »NATO nema dovoljno veliku brojčanu prednost da bi obezbedio zadovoljavajuću ravnotežu pomorskih snaga».²⁷

Dominacija ili uticaj?

Luns jednostavno izražava uverenja svojih zapadnih kolega kada, sred tog užasa, ipak nalazi bar mrvu utehe u činjenici da su »komunistički režimi izgubili kako svoju monolitnu strukturu« tako i ideološku i političku privlačnost jer ni u čemu nisu uspeali, sem u vojnom smislu.²⁸ Po bivšem generalnom sekretaru NATO, takozvani neuspeh SSSR osuđuje ga da ostane jednodimenzionalna sila. U okvirima međunarodnih odnosa, to znači da nema mnogo motiva koji bi zemlje »trećeg sveta« ponukali da se okrenu Sovjetskom Savezu za pomoć; u to-

²⁷ *L'OTAN et le Pacte de Varsovie*, str. 5.

²⁸ Luns, »Un Regard d'adieu«, str. 5.

me nema nikakvih političkih ideala i sve što one mogu stvarno uvesti je destabilizacija. Ovako uprošćeno viđenje pravila koja vladaju odnosima Istoka i Zapada samo zaklanja problem. Model je diskreditovan i jedino što je preostalo jeste opasnost od njega.

Trgovina oružjem sa zemljama Juga je za SSSR važnija no za Zapad, i ne toliko po apsolutnoj vrednosti, koliko po uticaju koji ima na trgovinski balans. U »treći svet« je 1979—1983. otišlo 70% sovjetskog izvoza teškog naoružanja, 50% američkog izvoza i između 80 i 90% francuskog i italijanskog. Članice NATO oduvek prodaju oružje većem broju zemalja od članica Varšavskog pakta, ali dok ovaj sektor čini tek 3% celokupne njihove spoljne trgovine, on predstavlja 10% ukupnog sovjetskog izvoza.²⁹ Ova strukturalna razlika postaje sve izraženija, te sada polovinu ukupnog sovjetskog izvoza u zemlje »trećeg sveta« čini oružje. Iako je promena veoma značajna, ipak ne označava potpunu militarizaciju trgovine s »trećim svetom«.

Ta promena ima više veze s divljenjem prema sovjetskom oružju, no s divljenjem prema samom SSSR. Sovjetskim oružjem se lako rukuje, lako se održava i dobro podnosi surove uslove borbe svojstvene većini siromašnih zemalja. Ovo je oružje i jeftino te ga je moguće kupiti u količinama većim od složenijeg i osetljivijeg oružja proizvedenog na Zapadu. I najzad, rokovi isporuke su obično kraći. Sukobi na Srednjem istoku pokazuju da su operacionalne performanse ovog oružja slabije od američkog ili evropskog, ali mnoge vlade ne zanima toliko kvalitet, koliko niži troškovi i manja tehnološka zavisnost od zemlje-izvoznice. Ovde su značajnije nacionalističke i antiimperijalističke aspiracije ovih zemalja nego njihova privrženost socijalističkom idealu. Sovjetski Savez i SAD imaju slične trgovinske balanse s »trećim svetom«, ali sa Sovjetskim Savezom trguje samo 26, a sa SAD 73 zemlje.

Mada trgovina oružjem uvećava isplativost ove grane i donosi konvertibilnu valutu veoma potrebnu Sovjetskom Savezu, ona, kao vrlo specifičan vid pomoći, sama po sebi ne može uticati na izmenu osnovne prirode režima kojima se upućuje. I Sukarnova Indonezija, i Nasserov Egipat i Indija Indire Gandhi imaju veoma razvijene javne sektore, ali pri tom ipak u biti ostaju kapitalističke zemlje.

Čak i one zemlje »trećeg sveta« čije su političke i vojne veze sa Sovjetskim Savezom čvršće, trguju više sa Za-

²⁹ SIPRI Yearbook 1984, str. 177.

padom nego s njim. Etiopija i Angola predstavljaju klasične primere ovog paradoksa: 1981. godine je svega 9,8% ukupnog angolskog uvoza poticalo iz SSSR, 56,6% iz Zapadne Evrope, a 11,1% iz Južne Afrike.³⁰ Iste godine je 27% etiopskog uvoza dolazilo iz SSSR, a 54% iz SAD i zemalja Evropske zajednice.³¹

Tačno je, razume se, da Sovjetski Savez nastoji da afirmiše svoje interese širom sveta i da stoga dolazi u sukob sa SAD i njihovim saveznicima, ali je daleko od istine da on uspostavlja kontrolu nad svim zemljama s kojima uspostavi prijateljske odnose. Upravo zbog toga mnogi poznavaoци tvrde da se sfera stvarne dominacije Sovjetskog Saveza ograničava na Istočnu Evropu. Integracija političkog i vojnog ukazuje na to da međunarodna podela rada počiva na veoma uskoj ekonomskoj osnovi. Osnovni cilj SSSR je održavanje *status quo* sa NATO, te je otud na svako njegovo narušavanje sklon da odgovori zahlađenjem odnosa ili, u krajnjem, vojnom intervencijom. S druge strane, objektivni posmatrač bi teško mogao reći da one zemlje »trećeg sveta« u kojima je Sovjetski Savez iskoristio situacije koje nije sam stvorio, predstavljaju njegovu sferu uticaja. Njegovi saveznici menjaju strane, a Sovjetski Savez nije u stanju da bitno utiče na zbivanja. To što je on, 70-ih godina, značajno proširio svoju sferu uticaja u Africi i Aziji, samo po sebi, ne menja ništa. No, opet, iskušenja na koja su ga stavile Poljska i Rumunija možda pokazuju da je sfera njegovog uticaja sve nesigurnija, ali da ipak nije u znatnijoj meri narušena.

Jednovremeno se odvijaju i dva druga procesa: jedan je spor i odvija se postupno, dok je drugi iznenađujuće brz. Većina evropskih komunističkih partija se u različitom stepenu distancirala od Sovjetskog Saveza, napustivši njegovu sferu dominacije, ali ostajući u domenu njegove sfere uticaja; Avganistan, pak, koji je dugo potpadao pod sovjetsku sferu uticaja, biva nasilno uvučen u njegovu sferu dominacije.

Kanadski kremljolog, Jacques Levesque, s ekonomskog stanovišta konstatuje da »lokalne revolucije jesu proširile socijalizam i izvan granica Sovjetskog Saveza, ali mu nisu pomogle da izađu iz ekonomske inferiornosti. Naprotiv, Kina je bila 50-ih godina, a sada su Vijećnam, Angola i Etiopija veliki ekonomski teret za Sovjetski Sa-

³⁰ F. Gèze, A. Valladaö i Y. Lacoste (ur.), *L'Etat du monde. Annuaire économique et géopolitique mondial*, Maspero, Paris, 1982, str. 320.

³¹ Isto, str. 262.

vez. Sovjetski Savez je i u drugim delovima 'trećeg sveta' skupo platio za širenje svoga uticaja 50-ih i 60-ih godina. Još od Hruščovljevog pada, sovjetsko rukovodstvo nastoji da finansijski razumnije trguje sa 'trećim svetom' zbog čega ga partneri kritikuju, ali se SSSR do sada nije iole značajnije u tom pogledu približio Zapadu.« Levesque zaključuje da je »dosada širenje socijalizma izvan granica Sovjetskog Saveza donelo pre svega, mada ne isključivo, političke i strateške koristi... U tom smislu, širenje komunizma... zaista doprinosi konsolidaciji i legitimizaciji sovjetske moći.«³²

Tlapnje antikomunizma

Antisovjetizam NATO je i logičan i razumljiv jer je to organizacija država koje su, i u ideološkom i u vojnom pogledu, neprijateljski nastrojene kako prema SSSR tako i prema komunizmu uopšte. No, činjenica da jednostavne argumente NATO prihvataju mnogi intelektualci i masovni mediji na Zapadu predstavlja znak doba. Neki od tih argumenata pre nalikuju mahnitom krstaškom ratu protiv sila zla no iole pažljivom i objektivnom pokušaju da se analiziraju složeni mehanizmi koji upravljaju funkcionisanjem svakog društva. Predstavnici ove struje su u Francuskoj autori bestselera kao Glucksmann, Morin, Ellenstein, Castoriadis, Lévy, Besançon i, u nešto blažoj formi, Hélène d'Encausse. Zaprpašćuje činjenica da ova otvoreno ratnohuškačka razmišljanja uživaju toliku popularnost i da ih prihvataju ljudi veoma različitih stanovišta. Razboritije i detaljnije analize kremljologa i poznavalaca odnosa Istok-Zapad — Kennana, Bialera, Hougha, Lavignea, Julienu i Levesquea — privlače mnogo manje pažnje i bivaju bez zazora ignorisane od strane popularnih ideologa. Ima nečeg uznemirujućeg u masovnom interesovanju što su ga pobudili ovi apokaliptični proroci i njihova odveć pojednostavljena slika sovjetske opasnosti, pogotovu jer uniformno sivilo s kojim se opisuje neverovatna složenost sveta obeshrabruje otvorenije duhove. Novajlije su zbunjene ili razočarane svakom analizom svetske diplomatije ili tehnologije koja se ne može čitati kao avanturistički roman ili politički pamflet. Ali, kad analize tako izgledaju, onda tu od objektivnosti nema ni traga.

³² J. Levesque, *L'URSS et sa politique internationale de 1917 à nos jours*, Armand Colin, Paris, 1980, str. 328—329.

Antisovjetizam mnogo nalikuje čudovištu iz Loh Neša: s vremena na vreme se pojavi u daljini, osvežen višegodišnjim snom, ali ne umire nikad jer ga postojanje SSSR održava u životu. Antisovjetizam znači kraj svake umne, pa i svake racionalne rasprave uopšte, i početak emocionalne kampanje. Na žalost, tek unatrag gledano može se videti koliko je emocionalnog intenziteta i racionalnosti u svemu tome. S druge strane, međutim, ovi izlivi neobuzdanih osećanja omogućavaju vlastima da donose konkretne odluke, a apsurdnost njihovih dugoročnih posledica može se uporediti jedino s brzopletošću s kojom su donete.

Incident s južnokorejskim Boingom možda stvarno pokazuje svu paranoju i odsustvo takta sovjetske vojske, ali ga se zasigurno ne može smatrati dokazom bilo kakvog poboljšanja borbene efikasnosti ili ekspanzionističkih ambicija Sovjetskog Saveza. Taj incident je, međutim, značajno uticao na način razmišljanja američkog Kongresa, koji od tada odlaže da izglasa ogromne vojne kredite što ih traži Reaganova administracija. Tako je, još jednom, emotivna reakcija zaklonila stvarne probleme.

Pomnije ispitivanje vojnog budžeta SAD otkriva da je on direktnije povezan s kratkoročnim potrebama samih SAD no sa stvarnim razvojem sovjetskih vojnih kapaciteta. Dok se sovjetski vojni budžet povećavao konstantno još od 50-ih godina, američkom su bili svojstveni nagli skokovi u vreme ratova u Koreji i Vijetnamu. To, naravno, nije sprečilo SAD da se SSSR-om koriste kao izgovorom. Kennedy se 1960. poslužio zastrašujućim »raketnim jazom« da bi opravdao ogromni nuklearni program za koji se zalagao. Mada se danas većina komentatora slaže da je taj jaz bio čista izmišljotina, on i dalje spada u arsenal argumenata NATO, a koristi se i da bi se dokazivalo kako je Evropa lišena svake odbrane od sovjetskih SS 20. Reaganov pokušaj da se posluži argumentom »slabe tačke« kako bi nagovorio Kongres da proguta gorku pilulu programa balističke raketne odbrane, bio je manje uspešan, ali stručnjaci kalifornijskog Lawrence Livermore istraživačkog centra već pripremaju dosiseja o zabrinjavajućem »laserskom jazu«, čija se pojava očekuje 90-ih godina.

Sve što dolazi sa Istoka slika se negativnim bojama. Mane se pretvaraju u vrline i obratno. SSSR je velika ekonomska sila jedino po tome što želi da unapređuje svoju armiju i da izvozi revoluciju. Ako njegova ekonomija bude stagnirala, pašće u iskušenje da napadne Zapad kako bi se domogao tamošnje tehnologije. Trgova-

nje sa Sovjetskim Savezom je opasno i jednako je hranjenju njegove armije. Ako pak Sovjetski Savez postane samodovoljan, postaće još opasniji i ništa neće moći da zaustavi njegov razvoj. Što je sovjetska opasnost veća, tim nam je potrebna kontrola naoružavanja, ali čim se postigne sporazum, nastaje *status quo* koji, opet, jedino može koristiti SSSR-u. Njegovi su vođi starci koji su zaveli gerontokratiju, koja je odraz fosilizacije i stagnacije samog sistema. Oni su spremni na sve. Pojavi li se, pak — a sve pokazuje da je baš to slučaj — mlađa generacija i zauzme li mesto staraca, biće to mladoturci, spremni da učine bilo šta samo da bi se njihovo prisustvo osedilo na međunarodnoj sceni, bez obzira na moguće posledice tih činova po postojeću ravnotežu snaga.

Propagandne tehnike, u stvari, malo šta imaju s predmetom kojim se bave. Taj predmet prosto služi da bi se nešto objavilo i kao izgovor za polemiku. Oni koji najbešnje napadaju Sovjetski Savez, često su ljudi koji o njemu znaju najmanje. Odgovarajuća kontraargumentacija mora se znatno više oslanjati na dokaze. Međutim, ishod svake rasprave s onima koji jednovremeno imaju državnu vlast, kontrolu nad medijima i moć koju samo novac može da da, nije teško unapred predvideti. Takva rasprava je nalik borbi između Davida i Golijata — samo što David, ovoga puta, nema ni pračku.

(Xavier Zeebroek, »Soviet Expansionism and Expansive Anti-Sovietism«, *The Socialist Register* 1984, str. 278—297)

Prevela Vera Vukelić

Jean-Pierre Garnier
Roland Lew

OD PREZRENIH NA SVETU DO ODBRANE ZAPADA: OGLEDA O RAZ-OČARANOSTI FRANCUSKE LEVICE

»Imperijalizma nema, niti ga je ikad bilo... Jedina mesta na kojima sam ga sreo su zemlje istočnog bloka i totalitarističke države 'trećeg sveta'.« Ironični opis jedne od središnjih pojava kulturne revolucije, što ju je francuska inteligencija izvela 70-ih godina, daju tvorci studije o audio-vizuelnim medijima u eri transnacionalnog kapitalizma: »Samozadovoljnu ignorantsku okrenutost 'trećem svetu' zamenilo je samouvereno zapadnjaštvo, retorički zaodeno.«¹ Posredi je doista upadljiv kontrast.

Pre samo deset godina, francuska levica bila je sva okrenuta »trećem svetu«: progresivni intelektualci su bili uvereni da je borba »trećeg sveta« protiv imperijalizma i neokolonijalizma globalna borba, i da će pobjeda u toj borbi biti znak svetske revolucije. »Proleterski narodi«, toliko dugo isključeni iz istorije koja je delala protiv njih, stupaju sada u tu istoriju na spektakularan način, preuzimajući baklju od poburžoženih radničkih klasa industrijskog sveta, koje su zavedene čarima potrošačkog društva, te su izdale svoju emancipatorsku misiju.

Po samozvanim marksističkim teoretičarima Latinskog kvarta, epicentar političke revolucije pomerio se iz Evrope u »zonu bura« i ubrzo će talas preplaviti Stari svet, odnoseći sobom i sistem eksploatacije kome je odzvonilo. Ishodi velikih bitaka kao da su opravdavali ovaj proročki mesijanizam: Dijen Bijen Fu, Tet ofanziva u

¹ A. Matterlat, X. Delcourt i M. Mattelart, *La culture contre la démocratie?*, La Découverte, Paris, 1983.

Vijetnamu 1968, trijumfalni ulazak *barbudosa* sa Sijera Maestre u Havanu... Vatreno lirska i borbena literatura zapalila je maštu francuskih školaraca, novinara i umetnika na levlci. Dela Frantza Fanona, Che Guevare i Mao Tse Tunga bila su varnice koje su zapalile prerijske vatre u skućenom svetu pariskog izdavaštva i novinarstva: Sartreov predgovor *Prezrenim na svetu* predstavlja tipični primer.

Vetar koji je duvao po dekadentnom kapitalističkom Zapadu nije dolazio ni sa Zapada ni sa Istoka, već s Juga, u snažnim naletima, iz predela prezrene i izgledne periferije, iz ogromnog rezervoara pobunjenika koji opsedaju tvrđave centra i poslednje ostatke »postojećeg poretka stvari«. Uskoro će uništenje tog poretka biti stvarnost.

No, *Internacionala* nije ujedinila ljudski rod. Ogromna većina stanovnika »trećeg sveta« i dalje živi u bedi i ugnjetena je. Ono što se promenilo jeste »pogled na svet« onih koji su nekad mislili da je »treći svet« spasitelj koji će spasti ne samo sebe već i čitavo čovečanstvo. Bratsku toplinu i ushićenje potisnuli su prezir, neprijateljstvo, čak i mržnja, a u najboljem slučaju, ravnodušnost. Glad i oskudica haraju Afrikom, Azijom i Latinskom Amerikom: jedina reakcija Zapada je neka vrsta fatalističkog sažaljenja. Ekscesi korumpiranih i represivnih vlada koje nastoje da se održe po raznim budžacima »slobodnog sveta« više ne izazivaju pojedinačne proteste i masovnu mobilizaciju svojstvene 60-im godinama, ali ni podršku naših sopstvenih vlada tamošnjim diskreditovanim elitama. Sada se na otpor i pobunu žrtava gleda kao na sitne čarke u borbi između Istoka i Zapada, odnosno kao na nusprodukte podlih manevara sovjetskog »carstva zla«. Totalitarizam je izjednačen s komunizmom, pa se, sledstveno tome i borbe između Severa i Juga i borbe između onih koji vladaju i onih koji su potlačeni u pojedinim zemljama, pokazuju tek kao projekcija odnosa između Istoka i Zapada. Uz retke iznimke, vođi i ideolozi francuske levice — daleko od svakog odbacivanja kako liberalnog tako i državnog kapitalizma (koji pogrešno izjednačavaju s realnim socijalizmom) — nedvojbeno se jesu opredelili: stali su na stranu Zapada koji se, saglasno trenutnim potrebama, naziva demokratijom. Od tada je demokratija model za »treći svet«, ili kako to jedan od novih krstaša, koji se odrekao svog *gauchisme*a i privoleo se kapitalizmu, kaže: »Nema ničega iznad demokratije. Ako narodi

'trećeg sveta' treba da nađu sebe, onda moraju postati zapadniji.«²

Kako, dakle, tumačiti proces tokom kojeg je veći deo francuske levice prešao put od »slepeg oduševljenja do sistematičnog prezira«?³ Mogli bismo, razume se, slediti uobičajeni obrazac i promenu uverenja pravdati postrevolucionarnim menama. Ko ne bi bio razočaran, razboljen ili zgađen zaokretima režima izniklih iz borbi za oslobođenje? Tada bi mogli saslušati samokratike inteligencije koja je sebi dopustila zaslepljenost i koja je živela većma u snu no u realnom svetu, a potom se priključiti zadovoljstvu s kojim ta ista inteligencija čestita samoj sebi na tome što je odlučila da prekine s »mobilizujućim mitovima« i »mistifikatorskim ideologijama«. Pošto je prevazišla vlastite iluzije i infantilnu ovisnost o ideologiji, inteligencija je sada spremna da baci »novi pogled« na stvarni svet i na njegovu »složenost«. Sada je njena lozinka »lucidnost«.

Može se, međutim, i drugačije analizirati zbog čega su dojučerašnji privrženici »trećeg sveta« odlučili da krenu u novi pohod, ovoga puta pod stegom kapitalističkog Zapada, tj. mogli bismo *njen ideološki zaokret dovesti u vezu s političkim i ideološkim zaokretom društvene grupe kojoj ona pripada*. Ta grupa se odrekla borbe za socijalizam privolevši se neokonzervativizmu skrivenom u mnogobrojnim zamkama savremenosti. Privrženost »trećem svetu« bila je pojava prisutna u čitavom zapadnom svetu, ali je najizraženija bila u Francuskoj, baš kao i neobuzdano zapadnjaštvo koje je za njom usledilo. Francuska je izuzetna po tome što se u njoj karakteristike kretanja, kakva se odvijaju i u drugim razvijenim kapitalističkim zemljama, javljaju u najkarikaturnijoj formi. No, i privrženost »trećem svetu« je svojedobno u Francuskoj bila izuzetno specifična. Francuska se od ostalih razvijenih zemalja razlikuje i po tome što je u njoj, za neko vreme, progresivna javnost još jednom stavila revoluciju — i kao politički, ali i kao neposredni praktični zahtev — na dnevni red. Stoga moramo postaviti dva pitanja. Šta je to bilo u želji za revolucijom a podsticala ga je i jednovremeno zadovoljavala privrženost »trećem svetu? I koja se to društvena grupa projektovala u ovoj želji za revolucijom?

² Pascal Brückner, *Le Laglot de l'homme blanc*, Le Seuil, Paris, 1983.

³ Paul-Marie de la Gorce, »Le Recul des grandes espérances révolutionnaires«, *Le Monde diplomatique*, maj 1984.

Možda je i tačno da živimo u doba raz-očaranosti, ali šta je to što je ljude očaravalo u vreme kad je privrženost »trećem svetu« bila na vrhuncu? Ko je to podlegao uticaju čini? Naravno da su nade izneverene. Ali koje nade? I čije? Opšte je mesto da svako promišljanje društva stoji u određenom odnosu spram društvenog položaja onoga ko ga preduzima, čak i ako svesti o tome nema. Teorijska ili praktična stanovišta koja zauzimamo nisu posve neovisna od položaja što ih imamo u društvu. Stoga i diskurs o privrženosti »trećem svetu«, kao i svi drugi ideološki proizvodi, mora biti doveden u vezu ne samo s društvenom realnošću koja ga konstituše kao objekt, nego i s njegovim *društvenim subjektom*. Drugim rečima, ako želimo da shvatimo skrivene razloge konverzije francuske inteligencije prvo ka »trećem svetu«, a potom njene ponovne konverzije u zapadnjaštvo, moramo pogledati šta se zbivalo u centru i naročito u samoj Francuskoj, a ne baviti se zbivanjima na periferiji.

1. POREKLO PROBLEMATIKE: NEUGODNI SUSRET

»Treći svet« je pod raznim nazivima bio poznat u raznim vremenima, ali je njegovo obličje bilo uvek nejasno, promenljivo, čak ponekad izmišljeno. Da ne idemo do Nojeve barke, dovoljno je reći da su odnosi Istok-Zapad već vekovima opterećeni nesporazumima, pogrešnim uvidima, pa čak i odsustvom svakog uvida. »Istok« se, kao opšti pojam koji označava »ne-zapadno« obično odnosio na islamski svet, ili povremeno i na Kinu i Indiju. Za predkapitalistički Zapad, Istok je predstavljao izvor straha i carstvo izmišljenih demona. Ponekad je, međutim, bivao i primer za ugled, kao kada su se vladari doba prosvetljenosti okrenuli poukama azijskog despotizma i mudrosti tamošnjih svetih ljudi.⁴ Islam je pomalo s visine gledao na Zapad, ali je u stvari o njemu znao veoma malo.⁵ Odnos između Istoka i Zapada nikada nije bio lak, a često je počivao na međusobnom pozorenju, ako ne i mržnji. Čak i oni s više simpatija gotovo da ništa nisu znali o dalekim zemljama koje su pokušavali da opišu.

Šta god da je odnos Istoka i Zapada mogao značiti u prošlosti, za »samosvesni i sistematični evrocentrizam XIX veka... jedino prihvatljivo značenje univerzalnosti podrazumevalo je opšte prihvatanje evropskog modela.«⁶

⁴ M. Rodinson, *La Fascination de l'Islam*, Maspero, Paris, 1981.

⁵ Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*.

⁶ M. Rodinson, *La Fascination*, str. 88.

Zapadna devetnaestovekovna revolucionarna tradicija nije imala posve jasan odnos prema Istoku, koji u to vreme počinje označavati sva ona ogromna prostranstva sveta izložena surovom procesu kolonizacije. Nastojeci da izađe na kraj s kolonijalnim pitanjem, Druga socijalistička internacionala (1889) morala je izmiriti svoj univerzalistički pristup s vlastitim evrocentričkim tendencijama, da i ne pominjemo kolonijalističke težnje znatnog broja njenih sopstvenih članova, kako u bazi tako i u samom rukovodstvu.

Do dugo čekanog venčanja između pokreta za socijalno oslobođenje i naroda koji su težili oslobođenju od kolonijalnog jarma nikada nije došlo ni teorijski, ni praktično. U praktičnom pogledu, manjkala je dovoljno masovna akcija na strani kolonizovanih naroda, a u teorijskom se evropski socijalistički pokret jednostavno pokazao nesposobnim da pojmi ogromnost nezapadnog sveta.

Pre no što je 1919. bila osnovana Treća internacionala, susreti Istoka i Zapada su se najčešće svodili na agresivni imperijalistički ekspanzionizam. Vrednosti i specifičnosti kolonijalnog i polukolonijalnog sveta brutalno su gušene i podređivane imperativima belog čoveka, iza kojih su zapravo stajali zahtevi kapitalizma u ekspanziji.

Prodor modernog kolonijalizma doneo je novi izazov i snažni podsticaj promenama u nezapadnom svetlu. Ravnoteža snaga bila je, naravno, u korist Zapada — i to u meri koja, ni pre a verovatno ni posle toga, nikada nije postojala — što nam objašnjava kako moć kolonizatora da nametnu svoju volju, tako i činjenicu da nisu naišli ni na kakvu stvarnu reakciju, osim možda u slučaju Japana.

Zadugo niko i ništa nije teralo ni koloniste ni borbeno aktiviste, ma kako dobronamerni bili, da izmene bilo viđenje kolonizovanih, bilo svoje ponašanje prema njima. Čak je njihova uverenja dodatno učvršćivala činjenica da su i tako stare civilizacije kakva je kineska — koja je nekad i sama verovala u *vlastitu* superiornost — držale da je beli čovek nadmoćan. Zapad nije bio samo okrutni i neželjeni gospodar nego i učitelj koji opsenjuje.

Tek s Trećom internacionalom, odnosi Istoka i Zapada uzimaju pozitivniji pravac. Ova Internacionala je od svoje prethodnice nasledila i jednu aktivnu manjinsku antikolonijalnu struju. Na drugom je kongresu mnogo vremena posvećeno raspravama o problemima Istoka i kolonijalnih zemalja, da bi se zaključilo kako u revolucionarnoj strategiji Internacionale antikolonijalnoj borbi treba da pripadne jedno od ključnih mesta. Ipak je većina

u Internacionali, predvođena Lenjinom tvrdila da centralni problem ostaje revolucija na Zapadu, te je teza in-dijskog komunista Roya da se središte svetske revolucije pomerilo u kolonijalni deo sveta bila odbačena.

Posledice ruske revolucije su se brzo osetile na Istoku, koji se odmah odazvao na antikolonijalni zov sa Zapada, pogotovu jer su intelektualci, rešeni da modernizuju društva kojima su pripadali, u njoj videli i potvrdu i poricanje Zapada. Pobjeda boljševizma kao da je dokazivala da je moguće od Zapada uzeti ono najbolje i to okrenuti protiv njega, a »najbolje« je bio bratski poziv na pripravnost za svetsku revoluciju i raskid s egoističnim interesima koji su dotle vladali odnosima između Istoka i Zapada.

U raznim zemljama »trećeg sveta« mnoge ljude i žene, uglavnom intelektualce, obuzela je zarazna nada. Oni su snevali, ni manje ni više, o prožimanju civilizacija u kojem bi antiimperijalistički Zapad i pobunjeni Istok bili ravnopravni, o dobu u kojem bi narodi ostvarili svoje socijalno i nacionalno oslobođenje, u kojem bi njihovi stvaralački potencijali najzad bili bez stega. Njihova vizija je, inicijalno, svoje otelotvorenje našla u Rusiji, prirodnom posredniku između Istoka i Zapada. Intelektualna i antiimperijalistička pobuna pokreta 4. maj u Kini bila je istinski izraz ovog etosa. Intelektualci opredeljeni za modernizaciju zemlje i vođi ovog pokreta — jednovremeno patriotskog i pokreta prve kineske kulturne revolucije — veoma brzo su prešli put od liberalizma do boljševizma. Za njih je boljševizam bio krunski dokaz da se jedna zaostala zemlja može pobuniti protiv sopstvene zaostalosti (»tereta feudalne prošlosti«) a da ne postane neminovno plen imperijalističkih apetita.

Brak Istoka i Zapada nije bio srećan. Bilo je mnogo razočarenja, ali je bilo i nekih pozitivnih rezultata. Intelektualci su imali valjane razloge za gubitak iluzija: meandri sovjetske politike, kojom je ubrzo ovladao staljinizam, ostavljali su malo mesta snovima o prožimanju civilizacija. Većma se tu radilo o manipulaciji borbama na Istoku. U Kini su intelektualci, radikalizovani pokretom 4. maj, mislili da je njihova zemlja na pragu renesanse i jednovremeno su tragali za putem u komunizam. No, uskoro će početi njihovo bolno šegrtovanje u realizmu, u privikavanju na manevre između velikih i malih sila, u ratnim lukavstvima i mučnoj taktici klasnog rata.

Uprkos svim nesporazumima, doprinos boljševizma, čak i u staljinističkoj formi, bio je odlučujući. On je pomogao da nova praksa političke borbe bude prihvaćena

u onome što će tek docnije postati poznato kao »treći svet«, a to je bilo neuporedivo značajnije od grandioznih teorija o prožimanju civilizacija i dolasku svetskog socijalizma. Tako je spoj antiimperijalističke borbe i avangardne prakse postao moguć. Termini su toliko poznati i otrcani da se lako zaboravlja koliko su jednom bili novi i da su upravo oni bili u samom središtu radikalne privrženosti »trećem svetu«. Uzmimo za primer Kinu, čija je uloga u rađanju antiimperijalizma značajna koliko i u kasnijoj privrženosti »trećem svetu«: kada je univerzalistička groznica iz 1919. splasla, radikalizovani intelektualci su postali partijski aktivisti i vešti rukovaoci antiimperijalističkim potencijalom masa. Bilo je, razume se, mnogo uzmaca, od kojih je najgori bila kontrarevolucija 1927, pošast za koju je sovjetski mentor bez sumnje bio umnogome odgovoran, ali je *nekolicina* aktivista doista ovladala veštinom mobilizacije *širokih masa*. Bilo je to suštinski značajno otkriće koje će, potom, nadahnuti i privrženost »trećem svetu« 50-ih i 60-ih godina. Razbaštinjene mase »trećeg sveta« morale su, i mogle su, biti mobilisane pod uslovom da podsticaj dolazi iz organizovanog centra i da je avangarda organizovana kao partija koja jeste u stanju da pokrene mase. Ova je formula danas toliko poznata da je doista teško setiti se kakvu je novost svojevremeno predstavljala.

Razbaštinjene mase mogu i moraju biti mobilisane. Ništa nije moglo biti manje očevidno od ove koncepcije, rezultata naglog ali bolnog procesa sazrevanja intelektualaca u krizom uzdrmanim kolonijalnim i polukolonijalnim zemljama. Ništa nije moglo biti toliko neočekivano i toliko opasno koliko ovo naglo okretanje širokim masama. Moralo je biti zbilja veoma ozbiljno iskušenje za intelektualce i da pomisle na to da pozovu na narodni oružani ustanak — proces koji je, po definiciji, teško kontrolisati. Što su baš tako učinili bilo je, u izvesnom smislu, pre posledica priznavanja poraza no pozitivne odluke. Naime, normalnih snaga modernizacije na sceni jednostavno nije bilo, te se obraćanje narodu ticalo najsiromašnijih i najmnogoljudnijih slojeva, čak i žena, društvene kategorije koja je u zemlji poput Kine bila »manje no ništa«. Društvenim snagama u modernom smislu i nije bilo moguće okrenuti se: buržoazija i proletarijat ili jednostavno nisu postojali, ili su bili tek u zametku i nespremni za preobražaj društva i otpor imperijalizmu.

Otkada je nastao 1927, maoizam i nije bio drugo do mobilizacija i usmeravanje miliona razbaštinjenih seljaka od strane malobrojnih aktivista, većinom poteklih iz gra-

dova, ili bar obrazovanih u njima. Ubogi, ugnjetavani ali ne i pobunjeni, preobražavali su se u revolucionare jer se s njima radilo, a potom su i sami delali u ime stvari, koja im je, ostavimo li po strani agrarno pitanje, zapravo izmicala.

Tako su, dakle, osnovani elementi problematike »trećeg sveta« bili tu još davno pre drugog svetskog rata. S jedne strane, staljinizam je činio ozbiljne greške i proizrokovao neke od najozbiljnijih poraza što ih je proletarijat doživeo u svojoj istoriji. S druge pak strane, u ogromnom konglomeratu zemalja, koje će tek postati poznate kao »treći svet«, nastale su takve društvene podele koje će onemogućavati stabilizaciju, čak i kad budu na ivici propasti. Međutim, čak ni staljinizam nije bio u stanju da zaustavi da neke od društvenih pobuna ne prerastu u velike revolucije poput kineske revolucije 1946—1949. Pored svega su i teret zaostalosti i prerano opadanje lokalne buržoazije omogućili, ili čak nametnuli, malobrojnoj gradskoj sitnoj buržoaziji ulogu predvodnika nacionalne borbe.

Tako su zbog teškoća antikolonijalne borbe stvoreni uslovi, i to veoma specifični, koji su omogućili sitnoj buržoaziji i naročito njenom urbanom delu, da stupi na istorijsku pozornicu. Umesto da ostane podređena buržoaziji i proletarijatu, grupama brojnijim i značajnijim od nje u industrijskom procesu, ona se našla u položaju predvodnika borbe. Slabost buržoazije i proletarijata, kao i inertnost seljaštva, tek povremeno prekidana pobunama, pružili su radikalizovanoj sitnoj buržoaziji nenadanu istorijsku priliku i efikasan, iako neočekivan, izlaz iz onoga što se činilo istorijskim ćorsokakom.

Radikalizovana inteligencija koja je činila veoma tanak sloj stanovništva proživela je metamorfozu. Intelektualci, pisci ili školovani ljudi ovisni od tradicionalnog centra moći — ili, kao u slučaju kineskih mandarina, pripadnici stare vladajuće klase — preobrazili su se u moderne intelektualce, često suočene s gubitkom klasnog statusa i gotovo uvek s opasnošću da izgube privilegovan odnos s vlašću (i bogatstvom). Kao grupa, oni su bili svesni i opšte društvene krize i uznemireni činjenicom da se nalaze u neizvesnom položaju onih koje odbacuju kako tradicionalni nosioci vlasti tako i kolonijalni gospodari. Oni su se nalazili na pola puta između starih i novih uloga, ali istovremeno svesni posledica što ih stagnacija ima po njihove zemlje. Njima je postajalo sve jasnije da na dohvat ruke nema rešenja i da ne mogu funkcionisati kao organska grupa intelektualaca prosto jer na

vidiku nije bilo nijedne nove i dinamične klase. Za veoma kratko vreme oni su morali ovladati novim praksama i intelektualnim koncepcijama (dovoljno je pomenuti samo poslednje godine XIX i prve XX veka u Kini, Vijetnamu i Latinskoj Americi) i početi autonomno da deluju na način koji bi na Zapadu bio nezamisliv. Ovaj proces je kulminirao pojavom revolucionarne avangardne partije, partije borbenih intelektualaca koja je imala široku socijalnu bazu. Već 20-ih i 30-ih godina su se formirali u samom »trećem svetu« upravo oni elementi koji će kasnije biti u središtu privrženosti »trećem svetu«: na jednoj, partijski aktivista, obično intelektualac uplašen za budućnost, i na drugoj strani, pre neodređeni entitet poznat kao »narod« no diferencirane klase. I — između njih — uzburkano društvo u krizi.

Radikalni »trećesvetizam« u »trećem svetu«

Moda »trećesvetizma« je, naravno, poratna pojava, kao i sam pojam uostalom. Popularnost pojma može izgledati čudna, s obzirom na njegove mnoge i neodređene konotacije. On se zapravo mnogo češće koristi na Zapadu nego u drugim delovima sveta, u kojima su termini pokret nesvrstanih i trikontinentalni pokret uobičajeniji. Termin »treći svet« je kovanica ekonomiste Alfreda Sauvyja, koja se prvi put pojavila u jednom njegovom tekstu objavljenom 1952. On je, u isto vreme, označavao vrstu svetskog trećeg staleža koji nije ništa a želeo bi da bude nešto⁷, kao i »treći svet«, koji nije bio ni socijalistički ni kapitalistički. No, neke zemlje »trećeg sveta« ili su već pripadale očito staljinističkom socijalističkom taboru, ili su se spremale da stupe u njega: druge su, pak, bez sumnje, bile kapitalističke. Premda je termin »treći svet« bio neodređen i obuhvatao različite teme i mnoge veoma raznolike nacionalne realnosti, on se odnosio i na osnovnu ideju i na snagu toliko moćnu da vulkanske metafore, često korišćene da bi se ona opisala, nisu bile lišene svakog osnova. Proces nacionalnog i antikolonijalnog oslobađanja i jeste istovremeno podrazumevao jedan svet u erupciji, ali i njegovo nahrupljivanje na svetsku pozornicu.

⁷ Članak Alfreda Sauvyja završava se sledećim rečima: »Treći svet je, baš kao i treći stalež, ignorisan i prezren a i on takođe želi da bude nešto«. Naslov članka je »Trois mondes, une planète«, a navod je preuzet iz: Yves Lacoste, *Unité et diversité du tiers monde*, Maspero, Paris, 1980, t. 1, str. 14.

Veličina pojave bi mogla objasniti i uspeh kvalifikativa koji je, zapravo, malo toga kvalifikovao. Reč je, zaista, tačno isticala osnovni aspekt ideologije »trećesvetizma« u nastajanju, naime ideju o proleterskoj naciji ili čak proleterskom kontinentu. Razbaštinjena većina je bila identifikovana s celim narodom, a narod je postao sinonim za jedinstvo pobunjenih. Borba »trećeg sveta« smatrana je ključem svih problema s kojima su suočeni narodi i kontinenti, koji su se digli protiv kolonijalizma. Istovremeno je, u misionarskom smislu, ta borba mogla biti shvaćena i kao rešenje problema čovečanstva u celini.⁸

Proleterska nacija je zauzela mesto proletarijata u Marxovoj teoriji; ona je bila i vlastiti oslobodilac i oslobodilac cele ljudske rase. Mesijanski univerzalizam Zapada je još uvek tu, ali je njegov pravac bio obrnut. Kako je Fanon pisao 1961: »Treći svet' danas stoji pred Evropom kao kolosalna masa čiji je cilj da razreši probleme na koje ta ista Evropa nije uspela da iznađe odgovor.«⁹ Njegova knjiga završava se pokličom: »Zbog Evrope, zbog nas samih i zbog čovečanstva, drugovi, moramo okrenuti novi list, stvoriti nove koncepte, i pokušati da gradimo novog čoveka.«¹⁰

Način na koji je problematika bila identifikovana i pomerana znatno je doprineo popularizaciji termina koji je i sam bio neodređen. Neodređenost je imala i to preimućstvo da je zaklanjala identitet male grupe koja je propagirala ovaj populizam. Reč je, takođe, o pojavi s veoma lokalizovanom bazom. »Treći svet« je kao termin označavao i konvergenciju širokog i nezadrživog pokreta za nacionalno oslobođenje i jedne društvene snage čija je osnova veoma uska, odnosno radikalizovane inteligencije koja je koristila i usmeravala taj pokret. Boljševičko nasleđe je bilo odveć daleko od stvarnosti »trećeg sveta« da bi se neizmenjeno moglo koristiti, te je stoga bilo prilagođavano na najrazličitije načine potrebama široke mobilizacije koja je često ignorisala klasne barijere. Na taj je način inteligencija mogla mobilisati značajne društvene snage i pri tom im ne biti podređena. Lenjinističko nasleđe je moralo biti modifikovano i zbog toga što je

⁸ »Radikalni, virulentni izazov *Prezrenih na svetu* još uvek je zaogrnut u jezik kolonizatora i koristi se njihovim kodovima i deklarisanim vrednostima« (Gérard Chaliand, *Les Faubourgs de l'histoire: tiermondismes et tiers mondes*, Calmann-Levy, Paris, 1984, str. 34).

⁹ Frantz Fanon, *The Wretched of the Earth*, prev. Constance Farrington, Harmondsworth, Penguin Books, 1967, str. 253.

¹⁰ Isto, str. 255.

proces staljinizacije uništio i poslednje tragove boljševičkog internacionalizma, podređujući ga interesima Rusije i njenih novih vladara.

Izmene se mogu objasniti i teškoćama primene pojma klasne borbe na zemlje u razvoju, u kojima klase nisu bile jasno razgraničene, niti su se neprijatelji i saveznici lako uklapali u ortodokсну nomenklaturu. Stvari je dodatno komplikovala činjenica da je vodeća snaga bila avangardna partija koja je propagirala populizam, ne čineći pri tom gotovo ništa da pojasni osnov na kojem se sama borba vodi. Sporost sazrevanja novih klasa je dopuštala opstojavanje i starijih društvenih odnosa, pogotovu na selu, a vitalnost tradicionalnih oblika društvene solidarnosti je omogućavala, ako ne i nametala, kao pogodniji od klase, pojam naroda kao obuhvatne strukture.

Populizam »trećeg sveta« — po kojem narod ne obuhvata jedino lokalne *compradores* i direktne slugе kolonijalizma — nije bio veštačka tvorevina jedne grupe, toliko malobrojne, da je morao da dela u tajnosti: na protiv, on je bio realno rešenje za realne probleme (nizak stupanj klasne diferencijacije, među ostalim) i koristio je realno postojeći materijal — nacionalističku i antiimperijalističku radikalizaciju širokih slojeva. Radikalizacija je često bila nekontrolisana i lišena kako jasnog usmerenja tako i određenog sadržaja; masovna pobuna je zahtevala i jedinstvenu strukturu sposobnu da zameni neefikasne strukture (tradicionalne elite, državnu ili dinastičku vlast). U nekim je zemljama, kao u Kini, inteligencija bila očito predodređena da predvodi pokret, jer su tamo intelektualci-mandarini vekovima pripadali vladajućoj eliti. No i u onim zemljama gde nije bio takav slučaj, konkretna akumulirana iskustva dve ili tri generacije upućivala su na neodložnost novih rešenja. Ona su takođe ukazivala i gde bi se rešenja mogla potražiti. Put koji je tako teško prokrčćen morao je biti put kojim inteligencija može krenuti, a ona se tome morala prilagoditi.

Upravo širina poimanja »trećeg sveta« i raznolikost eksperimenata izvedenih iz iste matrice, dokazuju da rešenje nije bilo ni veštačko ni tipa »mnogo hteli mnogo započeli«, ali složenost tog poimanja i raznolikost formi u praksi, isto tako dokazuju da opšti pojam »trećeg sveta« nije bio adekvatan specifičnostima podneblja u kojem je bio primenjivan. Takođe, ne treba zaboraviti da ni originalno značenje termina — »treći svet« koji nije ni kapitalistički ni socijalistički — nije bilo legitimno.

Uza sve to, nesvrstani pokret i trikontinentalni pokret iz 50-ih godina, izraz su želje da se iznađe treći

put. Taj se pokušaj ispoljavao u raznim oblicima, od tra-
ganja za alternativnom kako kapitalizmu tako i komuniz-
mu, pa do nastojanja da se nađe specifični revolucionar-
ni put podjednako udaljen i od puta sovjetske Rusije i
od puta maoističke Kine.

U praksi je koncepcija »trećeg sveta« bivala identifi-
kovana sa svim mogućim varijetetima i socijalizma i ka-
pitalizma. Tačno je da su i sama priroda mobilizacije i
teškoće borbe često dovodile do toga da ova koncepcija
poprimi radikalne, ili prividno radikalne, forme koje su
vodile društvenim prevratima (Kina, Vijetnam), ali i ma-
nje ili više militantne forme antiimperijalizma (Nasserov
Egipat, Alžir). Prve su poistovećivane s realnim socija-
lizmom, a druge s realnim državnim kapitalizmom koji
je, pre ili kasnije, prerasto u privatni kapitalizam. Tu,
međutim, nije bilo ni govora o nekom trećem putu. Bez-
malo karikaturni staljinizam Kine u vreme Bandunške
konferencije¹¹ ili nakon dugog međučina maoizma, svr-
stavanje Kube uz Sovjetski Savez 1968, kao i suprotne,
prozapadne, pozicije nekih zemalja »trećeg sveta«, jed-
nostavno pokazuju da je »treći svet« nemoguće precizno
locirati i ukazuju na nemogućnost svakog koherentnog
promišljanja i svake praktične solidarnosti između tih
zemalja.

Najradikalnije i najdinamičnije forme poimanja »tre-
ćeg sveta« najjasnije otkrivaju osnovne sastojke i nje-
gove unutrašnje hemijske procese; i baš one su najviše
doprinule strastvenom opredeljivanju za »treći svet« na
Zapadu. Ako argumentaciju ograničimo samo na te for-
me, može se ukazati na nekoliko osnovnih svojstava, to-
kom borbe i nakon pobeđe.

Prva i najfascinantnija je, bez sumnje, snaga pokre-
ta. Ma koliko sa stanovišta naše tradicije besmislena, mo-
bilizacija širokih masa koju su preduzeli malobrojni ak-
tivistički, jeste bila efikasna. Nekoliko hiljada radikalizova-
nih intelektualaca doista je uspelo da mobilise milione.
Radikalni »trećesvetizam« bio je spoj neke vrste klasne
borbe (antifeudalne, antikapitalističke) i milenijarnih as-
piracija naroda.

Ni način formiranja rukovodećeg bloka nije manje
fascinantan. Grupa radikalnih intelektualaca, odveć malo-
brojna da bi na sebe preuzela sve rukovodeće funkcije,
jednostavno je inkorporirala određene slojeve stanovniš-
tva. Sami intelektualci su prošli veliki preobražaj: pre-

¹¹ Prva godina kineskog prvog petogodišnjeg plana bila je
1955. (realizacija je trebalo da otpočne 1953); plan je bio apsolut-
no verna kopija sovjetskih petogodišnjih planova.

tvorili su se u borbene kadrove, uspešno odolevši svim
iskušenjima da postanu kritični ili pak univerzalistički
nastrojeni intelektualci. Preobražaj radikalnih intelektu-
alaca u rukovodeću grupu neodvojiv je od procesa uni-
štenja kritičke funkcije intelektualca koji je, po defini-
ciji, distanciran od onih koji vladaju, ili čak u opoziciji
spram njih. Nerazlikovanje intelektualca — pripadnika od-
ređene društvene grupe, koja ima posebne svoje interese
— on intelektualne funkcije — koja nigde nije društveno
locirana — uzrok je mnogih pogrešnih tumačenja evolu-
cije što su je intelektualci stvarno prošli. To nerazlikova-
nje objašnjava i zbog čega se obično ne razume šta se
zaista dogodilo kada su intelektualci postali praktičari-
aktivisti, izvršioći zadataka posve ispod ranga pripisiva-
nog statusu »velikog intelektualca«. Maou je, na primer,
bilo sasvim jasno da je intelektualce nužno iznova kovati,
i to energijom i snagom jednakom onoj koju kovač ulaže
u kovanje gvožđa. Oba procesa su kreativna i destruktiv-
na istovremeno, i oba pretpostavljaju rad na visokim tem-
peraturama. Transformacija koja je omogućila jednoj la-
bavo povezanoj grupi da preraste u vođstvo jednog dru-
štvenog pokreta, a potom i u potencijalno vladajuću kla-
su ili grupu, legitimisala je time jednu društvenu grupu
koja nije bila »prirodna« (saglasna onome što novi proiz-
vodni odnosi određuju kao »prirodno-«) vladajuća klasa. U
tom je kontekstu država bila najvažnija postaja na du-
gom maršu ka vlasti. Prvobitno je partija-država bila
središte impulsa mobilizacije i homogenizator protivreč-
nih tendencija koje su opstojavale u narodu. Potom je
ona uzela na sebe i ispunjenje zadatka industrijske aku-
mulacije jer je akumulacija bila ili neadekvatna ili je
uopšte nije ni bilo, a kapitalizam je sam nije mogao os-
tvariti. Partija-država je prerasla u jaku državu, a anti-
imperijalistički nacionalizam u državni nacionalizam, la-
ko povredljiv i sklon mističnom veličanju nacije. Osnov-
ne karakteristike mnogih formi poimanja »trećeg sveta«
uskoro su postale sasvim očevidne, te je velike govore
prošlosti često zamenjivala prazna retorika. Ostale ka-
rakteristike — a bilo ih je mnogo — sledile su iz etosa
određene nacije ili civilizacije, iz uloge što ju je religij-
ska tradicija igrala u mobilizaciji — ili demobilizaciji —
ili iz tradicionalnih vrednosti koje su bile, već prema po-
trebama, iznova otkrivene i prilagođavane nacionalizmu.

Ponekad je, međutim, naglasak na pojmovima s mo-
dernijim konotacijama; otud popularnost termina »socija-
listički« premda ispražnjenog i od njegovog pravog sadr-
žaja i od osnovnih zahteva. Neki novi termini, poput

»afričkog socijalizma«, korišćeni su da označe stvarnost koja ni u kom slučaju nije bila nova. Drugi su, pak, korišćeni kao oznaka realnosti pojedinih zemalja: vijetnamski, korejski i kineski socijalizam ne znače ništa van odnosa spram sovjetskog modela.

Ono što je, s početka, delovalo kao bezobličan pokret, potom je donelo specifične, mada različite, rezultate. Jedan od njegovih neočekivanih uspeha koji obično prolazi nezapaženo, ostavio je trajni trag u »trećem svetu« a privremeno se njegov upliv osetio i na Zapadu. Mala grupa radikalnih intelektualaca je došla na vlast — čak i ako ni sama verovatno nikada nije očekivala da bi je njena univerzalistička retorika i militantna praksa ikada mogla transformisati u vladajuću klasu u pravom smislu reči, ili stvoriti upravo podržavljena društva koja odgovaraju njenom socijalnom biću. Istorijska vrednost, pa otud i legitimnost, njihovog postignuća je tim veća što zadatak nije bio nimalo lak. Ove su države stupile svojedobno u jedan svet kojim su dominirali staljinizam, kontrarevolucionaran i šovinstički nastrojen, i imperijalizam, koji je možda bio slab utoliko što je gubio kolonije, ali koji se upravo tada preobražavao u jedan drugačiji i moćniji imperijalizam kojem prave kolonije i nisu potrebne. Na unutrašnjem planu, seljaštvo je bilo u stanju pobune, ali je često ostajalo pasivno i ni na koji način nije bilo revolucionarno, dok proletarijat u zametku nije imao jedinstven stav prema stranim interesima i povremeno je čak pokušavao da preuzme komandu nad samim pokretom. Ove države su se našle u mrežama rivaliteta velikih sila i bile prinuđene da se oslanjaju na ponekad nepouzdanu prijateljstvo svojih saveznika, bivših kolonijalnih zemalja. One su se predavale retorici očišćenja, istovremeno primorane da se prilagode postojećoj ravnoteži snaga i mogućnostima koje su stvarno bile otvorene. Sred svih tih teškoća je ova relativno nova društvena grupa uspela da odredi sudbinu svojih naroda i da se uspešno sučeli s nekim od iskušenja doba u kojem je živela. Na svoj način, ona je izvršila neke od zadataka koje je trebalo da obave drugi, posebno buržoazija. Univerzalizam koji je tako lirski zvučao kod Fanona, i sjajno odjekivao kod Jean-Paula Sartrea i Régisa Debraya, međutim nije uspeo da preživi sve uspehe i neuspehe realnog »trećesvetizma« i aktualno aktivnog kapitalizma. Upravo na ovoj tački se odnos, uspostavljen s tolikim oduševljenjem, počeo raspadati. Iza svega je ostao antitrećesvetizam čiji smo svedoci danas.

2. PROBLEMATIZACIJA »TREĆEG SVETA« NA ZAPADU: SLUČAJ FRANCUSKE

Francuska je bila klasični dom problematizacije »trećeg sveta«. Tome je bilo više valjanih razloga, od kojih su neki najvažniji najmanje upadljivi. Dekolonizacija, očitto, nije bila proces svojstven samo Francuskoj, ali su haotične okolnosti u kojima se odvijala, kao i opiranje Francuske da napusti kolonije, učinili da zemlja postane sudeonik u dva veoma važna događaja u odiseji »trećeg sveta«: u borbama za Dijen Bijen Fu, završnici sedmogodišnjeg rata u Vijetnamu i potom u novom sedmogodišnjem ratu u Alžiru. Kada su ih Amerikanci zamenili u Vijetnamu, Francuzi nisu mogli biti ravnodušni prema onome što se zbiva u njihovoj bivšoj koloniji, koja je pod kraj 60-ih godina, postala poslednji veliki slučaj »trećeg sveta«.

Francuska je prešla dug put od 1945. do 1975. godine: problematizacija »trećeg sveta« bila je, razume se, veoma raširena pojava 70-ih godina, ali je i kolonijalizam imao barem isto toliko pristalica, ako ne i više, kad imamo u vidu, recimo brutalnost kojom je 1945. godine ugušena nacionalistička pobuna u Konstantinu.

Kada se francuska vojska sukobila s Ho Chi Minhovim Vietminom 1945. gotovo da se nisu čuli nikakvi antikolonijalistički protesti u Francuskoj. Tokom alžirskog rata — bar do 1960. godine — javno mnjenje je listom bilo za to da Alžir ostane francuski, ili, u najboljem slučaju, za trajno francusko prisustvo u Alžiru.

Silina kojom je, kasnije, prihvaćen »treći svet« inicijalno je bila posledica prljave savesti i moralističkog odbacivanja kolonijalne realnosti, koju je pre toga prihvatila većina Francuza. Ta silina je na levljici, delom proizlazila i iz unekoliko zakasnelog odbacivanja socijaldemokratskog opredeljenja za kolonijalizam, kao i iz nastojanja Francuske komunističke partije da izmeni svoj oduvek mlaki antikolonijalizam. Na kraju krajeva, FKP je za pobunu u Konstantinu rekla da je fašistička i mirno je posmatrala kako se pobunjenici bombama primoravaju na pokornost, kao i ustanici na Madagaskaru. FKP je bila u vladi kada je počeo rat u Vijetnamu. Ona je 1956. godine glasala za to da se Guy Molletovoj vladi daju posebna ovlašćenja radi pooštavanja represije u Alžiru.

U takvim okolnostima, antikolonijalizam je mogao doći jedino iz *gauchiste* kruga ili pak izvan radničkog pokreta (hrišćani). Ubrzo dolazi do spoja antikolonijalizma i antikomunizma, i to pošto je general de Gaulle vojnim

pučem 1958. došao na vlast, a desničarski režim počeo bivati sve autoritarniji. Želeći da osnaže svoj antikapitalizam, privrženici »trećeg sveta« okreću se 60-ih godina tom svetu u potrazi za modelima koji bi zamenili socijalizam, diskreditovan kompromisima s buržoazijom, i stalinistički komunizam, čije užase je razotkrio XX kongres KPSS. Godinu dana posle velike pobede kod Dijen Bijen Fua, Bandunška konferencija proklamovala je postojanje »trećeg puta«. Pokazalo se da je ideja veoma privlačna za neke grupe već radikalizovanih hrišćana, kao i za militante koji su tragali za alternativom staljinizmu. Intelektualci koji su već bili raskrstili sa staljinizmom bili su u iskušenju da napuste ortodoksnu shemu i da u prekomorskim zemljama potraže »dobri« proletarijat koji bi zamenio onaj drugi, koji je, pod vođstvom FKP, izneverio svoj revolucionarni poziv.

Populistička komponenta — ideja da će pobuna prezrenih na svetu očistiti povlašćeni zapadni svet — savršeno se uklapala u traganje za novim katoličanstvom i veličanje iskupljujućeg bratstva, koje bi obuhvatilo čitavo čovečanstvo i obsjalo celi svet.

Lirska snaga Fanonovih *Prezrenih na svetu* — pa i sami naslov — savršeni je izraz patosa izokrenutog univerzalizma, verovanja da će Istok doneti svetlost Zapadu. Ona je, takođe, izraz želje da novi istorijski subjekt zameni subjekt iz socijalističke tradicije: novi oslobodilac će doći iz poniženog sveta koji je postao zona nemira, a taj oslobodilac biće čitav narod a ne samo proletarijat. Nimalo ne iznenađuje što je ovo otkriće nove konvertite preobrati u prozelite. S početka je tek nekolicina bila svesna zadatka, a malobrojnost je kompenzirana strašću, hrabrošću — pogotovu u vreme alžirskog rata — i entuzijazmom. Kada su intelektualne zvezde poput Jean-Paula Sartrea svoj žar i dar stavile u službu antikolonijalne borbe, okrenutost »trećem svetu« postala je zaista masovan pokret među mladim ljudima u školama i na univerzitetima.

Sve ovo može zvučati dobro poznato i očigledno, ali se zbog današnjeg neprijateljskog stava prema »trećem svetu« lako zaboravlja da su svojevremeno postojali veoma osnovani razlozi za uspon suprotne tendencije u Francuskoj. Taj uspon je bio spor, ali tim sigurniji. Kolonizatori su se našli licem u lice s kolonizovanima i priznali im da i oni imaju svoju vlastitu egzistenciju i vlastito dostojanstvo, ako ne i superiornu bit. Činilo se da je arogantnom evrocentризmu konačno odzvonilo. Beli čo-

vek je bledeo sučeljen s kolonizovanim narodima u kojima je bujao život.

No, u suštinski smislu, okretanje »trećem svetu« u Francuskoj bilo je mnogo složenije i povezanije sa specifičnim kontekstom francuskog društva. Izvanredni uspehi tog pokreta u Francuskoj i njegov izuzetni uticaj na politički život zemlje može se posmatrati i kao posledica jednog drugog susreta — iako više mitskog no realnog — susreta francuskih intelektualaca sa intelektualcima »trećeg sveta«. Pogledamo li sredinu u kojoj se odvijalo okretanje prema »trećem svetu«, možemo otkriti određene analogije s društvenim grupama iz kojih su potekli avangardni vođi antiimperijalističke borbe u »trećem svetu«. I u Francuskoj je postojala jedna frustrirana intelektualna elita predstavnika moderne sitne buržoazije čiji je sve veći demografski, ekonomski i kulturni značaj bio u suprotnosti s njenom marginalizacijom na političkom nivou. Premda je planska politika Pete Republike ubrzala ekonomsku obnovu koja je počela po završetku drugog svetskog rata, Francuska je još uvek bila arhaična zemlja, i po svojim institucijama i po vladajućim vrednostima.

Jedna od specifičnosti buržoaske hegemonije u Francuskoj, u poređenju s formama dominacije u drugim razvijenim kapitalističkim zemljama, bilo je postojanje klasnog savezništva s tradicionalnom sitnom buržoazijom, koja je još uvek bila na nekom od prethodnih stepnjeva društvene evolucije: sitnim seljaštvom, zanatlijama, sitnim trgovcima, slobodnim profesijama i vlasnicima malih firmi. Savezništvo je postajalo sve očitiji anahronizam kako je rasla koncentracija kapitala, a i bivalo je sve teže održivo, pošto je tendencija monopolizacije podrazumevala likvidaciju onih sektora koji su, još od sredine XIX veka, tradicionalno predstavljali bedem protiv opasnih (radnih) klasa. No, umesto da odbaci svoje tradicionalne saveznike i okrene se menadžerima, tehničarima, nastavnicima i socijalnim radnicima rođenim u procesu modernizacije kapitalizma i sve šire državne intervencije, francuska buržoazija je načinila stratešku pogrešku i pokušala da vlada sama. Degolizam je zaobilazio predstavničke instance parlamentarne demokratije i vladao autoritarno, kombinujući ličnu harizmu šefa države se efikasnošću tehnokratskog upravljanja. Razjarena činjenicom da su joj oduzete političke odgovornosti na koje je polagala pravo kao deo klase predodređen da obavlja konceptualizaciju, kontrolu, nadzor i legitimizaciju, intelektualna sitna buržoazija se počela radikalizovati. Opozicija

prema de Gaulleu je prerasla u opoziciju prema režimu uspostavljenom 1958. i, konačno, u opoziciju prema samom kapitalizmu. Njen spori uspon bio je zaustavljen i okretanje »trećem svetu« je bilo ideološki odušak za nje-ne težnje.

Nova sitna buržoazija osećala je da joj nije mesto u jednom društvu koje je još uvek živelo u kolonijalnoj prošlosti, a zvanična ideologija mu je bila nabijena reakcionarnim etosom primerenijim iščezlom ruralnom svetu nego urbanim generacijama što ih je stvorila industrijalizacija. Ona je bila još ozlojeđena jer alternative nije bilo; neprihvatljive su bile i socijaldemokratija i praksa FKP, mađa je ova druga, pred kraj rata i odmah posle njega, privukla znatan broj intelektualaca. Tradicionalna levica nije bila u stanju da modernizuje Francusku i da uspešno dovede do kraja proces dekolonizacije. Osnivanje PSU (Jedinstvena socijalistička partija) 1960. i njen kasniji razvoj svedoče o ključnoj važnosti ovih pitanja. PSU je umnogome bila odgovorna za teorijsku, a povremeno i praktičnu, artikulaciju težnji onih koji su bili pogođeni modernizacijom.

Ni država, ni partijske strukture nisu pružale mogućnost francuskoj sitnoj buržoaziji da ostvari ambicije koje je imala, te se ona i nije mogla društveno integrisati. Zato je i odabrala da odbaci društvo. Pokušavajući da pobege od kapitalističkog društva u kojem nikakve vlasti nije imala — što i treba očekivati u zemlji u kojoj se, po pravilu, socijaldemokratske i konzervativne partije smenjuju na vlasti — ona se okrenula »trećem svetu« ne samo zato da bi izrazila svoju solidarnost s nadama naroda koji su se borili za vlastitu emancipaciju, nego da bi izrazila i svoja nadanja. Možda je najvažniji aspekt njene fasciniranosti »trećim svetom« nešto što se nikada ne pominje. Francuska sitna buržoazija, naime, nije mogla izvesti revoluciju u Francuskoj, ali je identifikujući se s revolucionarnom inteligencijom mogla imati zamenu za tu revoluciju. Odsečena od francuskog proletarijata, ona se oglasila zastupnikom razbaštinjenih masa »trećeg sveta«, stičući tako u mašti kompenzaciju za osećaj izolovanosti u vlastitoj zemlji.

Lirska iluzija privrženosti »trećem svetu« nije bila, dakle, tek fantazmagorija, populistička ostrašćenost ili pak maštanje o tome kako se različiti interesi mogu spojiti u jednoj pobuni koja bi stvorila novo društvo. Mnogo prozaičnije, bio je to proces mimikrije: francuska sitna buržoazija je želela da oponaša intelektualne elite »trećeg sveta« koje su, premda manjina, uspele da dođu na vlast

u progresivnim zemljama poput Kine, Vijetnama ili Kube.

Sa strateške tačke gledišta, »treći svet« je nudio odgovarajući model osvajanja vlasti i dokazivao da manjina, lišena svake jednoznačne istorijske sudbine, može graditi vlastitu sudbinu i ostaviti trag u istoriji. A to je bila uteha za sitnu buržoaziju koja je bila osuđena na političku impotenciju u degolističkoj Francuskoj 60-ih godina.

U osnovi, lirska iluzija je bila bojni poklič jedne grupe intelektualaca, većinom iz nižih intelektualnih slojeva, uverenih da su iznašli način da se domognu dotad nepostojećeg statusa posredujuće klase u jednoj razvijenoj kapitalističkoj zemlji. Oni su mislili da mogu istisnuti buržoaziju i sami postati vladajuća klasa. Otud i nije teško objašnjiva privlačnost »trećeg sveta«: on kao da je nudio rešenje za sve probleme. Kao što napačeno čovečanstvo oslobađa sebe, tako će i manjina — intelektualna, nezadovoljna i ponekad ponižena — iznaći sopstveni put ka uspehu. Zapadni madel, kao takav, otpada ali će neki njegovi aspekti biti revitalizovani akcijama naroda »trećeg sveta« koje će doneti oslobađajuću dimenziju. Pokret začet u nemirnim predelima »trećeg sveta« zbrisao francuske anahronizme. Ljudi se uzbuđuju i zbog mnogo manje važnih stvari!

Tačno je, isto tako, da je mnogo verbalnog opsevnarstva bilo neophodno da bi se prikrilo šta se stvarno događa; nije lako maloj grupi da usmerava potencijalni revolt i zauzdava energiju masa. Maj 1968. bio je naravno trenutak u kojem su se pokazale sve napetosti francuskog društva. Upravo tada je došlo do spoja svih konstitutivnih elemenata i formiranja okrenutosti »trećem svetu« u ideologiju Zapada. Maj 1968. je bio trenutak masovne intelektualne radikalizacije i traganja za radikalnim rešenjima, upravo jer je tada osujećenost bila na vrhuncu. Sred vrtloga zbivanja i uz zarazne parole poput »imagination au pouvoir«, oni čiji je posao bilo maštanje, počeli su zahtevati za sebe intelektualnu vlast. Kao i Kina — tada u agoniji kulturne revolucije — i Francuska je bila neispisana stranica koju su oni čija je funkcija bila da pišu i misle, ispunili svojim tekstovima i mislima. Parolu »Bili smo ništa, a bićemo sve« valja shvatiti sasvim bukvalno: oni jesu želeli da postanu gospodari svega u društvu. »Treći svet« je bio zapadna ideologija i, određenije, francuska problematika.

Snovi maja 1968, netragom su iščezli. Čak ni najmaštovitiji učesnici ne bi ni slučajno mogli predvideti ono što se potom zbivalo s Francuskom i »trećim svetom«.

Za neke ljude, bilans ipak nije posve negativan. Zahtevi intelektualaca opredeljenih za modernizaciju delom su zadovoljeni. »Modernizacija« — sada bez premca najpomodnija parola — postaje stvarnost. Arhaizmi ruralne Francuske nestaju i ustupaju mesto jednom društvu podređenom imperativima snažnog kapitalizma, a ne njegovoj tradicionalnoj stagnaciji. Francuska je postala otvorenija prema vanjskom svetu, makar se pod tim podrazumevali samo Amerika i, donekle, Japan. Sada su to uzori dobrog domaćinskog kapitalističkog ponašanja. Neki od zahteva nove sitne buržoazije su zadovoljeni. Ona je dobila priznanje koje je želela, pa čak i mesto u aparatu vlasti. Sva uzbuđenja maja 1968. urodila su jednim prozaičnim ali opipljivim rezultatom — novim klasnim savezom koji omogućava novim srednjim klasama da se čuje njihov glas, pa čak i da pregovaraju oko svog udela u vlasti. Njihov osnovni zahtev, međutim, nije zadovoljen i one su prinuđene da se odreknu najbitnijeg elementa svoje okrenutosti »trećem svetu« — ambicije da postanu vladajuća klasa. Svetom vlada kapitalizam krupne a ne sitne buržoazije. Modernizacija znači da kapitalizam mora konačno prodreti u sve sfere društva. Veličanje buržoaskih vrednosti (tržišta, profita, firme) postalo je vladajuća ideologija čije ode pevaju — ili stvaraju — svi mediji. To ne bi bilo ništa ni novo ni neobično u zemlji kakva je SAD, ali je pomalo neočekivano u Francuskoj, u kojoj je identitet levice oduvek umnogome počivao na njenom odbacivanju kapitalizma. Živeti u skladu s trenutkom danas znači biti konkurentan, biti najuspešniji od svih u svetu u kojem se svako sa svakim nadmeće. Ovaj ideološki modernizam je zbrisao plemenite i altruističke elemente okrenutosti »trećem svetu«. Kapitalizam je još jednom pokazao svu svoju oholost i samopouzdanje. Poput kapitalizma u usponu, kojeg je opisao Marx, i on ništi sve pretenzije na »drugачije življenje«. Namesto toga, on glorifikuje egoistične nagone i podređuje sve i svakoga ekonomskim zakonima koji imaju privid nepromenljivih načela.

S kapitalizmom na vrhu, moderna sitna buržoazija se mora zadovoljiti podređenim, ali nikako beznačajnim položajem. U najboljem slučaju, ona može postati podređena grupa unutar vladajuće klase. No, ona je izdašno

nagrađena za lojalnost i može se pretvoriti u dominantnu grupu unutar podređene grupe.

Pošto se nalazi na pola puta između vladajuće i radničke klase, a uloga joj je ograničena na primanje naredbi, intelektualna sitna buržoazija je posrednička klasa *par excellence*. U njenom domenu su obuka i nadzor radničke klase, premda većina njenih pripadnika tu funkciju zaodeva u nazive kakvi su »obrazovanje«, »obuka«, »informisanost«, »socijalni rad«, »rad s omladinom« i tako dalje. Rađanje medijskog društva pružilo joj je idealnu priliku da realizuje svoju ulogu posrednika.

U društvu u kojem tradicionalni mehanizmi reprodukcije proizvodnih odnosa ne funkcionišu glatko, komunikacija mora podmazivati kapitalističke društvene odnose, između ostalog i zbog toga što eksplozija kulturne industrije i nivo umetničke tehnologije koji je dostigla, predstavljaju jedan od osnovnih oslonaca novog procesa akumulacije. U zapadnim društvima, koja su sada u strukturalnoj krizi bez presedana u njihovoj istoriji, manipulisanje javnim mnjenjem je preraslo u jedno od umeća vladanja, te i na tom nivou intelektualna sitna buržoazija igra značajnu ulogu. Ona možda i nije u stanju da dođe na vlast, ali može znatno pomoći buržoaziji da ostane na vlasti, pretvarajući u imaginaran svaki napad na one koji su joj poverili medije, a ti su je podsticali da odustane od sna o svetskoj revoluciji i da se prikloni realističkom stavu, stavu onih koji su konačno našli svoje pravo mesto u realnosti kapitalizma.

Ovakva situacija dopušta novoj sitnoj buržoaziji da se uvuče u društvo; iako primorana da prihvati vlastitu podređenost kapitalističkom društvenom poretku i njegovim gospodarima (koji su sve bezličniji i anonimniji), ona sama teži dominaciji nad podređenim klasama. U određenoj meri, ona nastoji da dominira i celinom društva preuzimajući u svoje ruke kontrolu nad ideologijom i komunikacijama, odnosno značaj ideologije i komunikacija omogućava jednom delu nove sitne buržoazije da se usigne na više položaje u strukturi vlasti no što bi inače bila u stanju.

U tom bi se smislu za nekog poput Sergea Julyja, urednika *Libérationa* i aktivnog i plodnog apostola modernizacije, moglo reći da predstavlja ispunjenje starog sna o pripadnosti vladajućoj klasi. Takav uspeh je, ipak, pre izuzetak no pravilo. Novu sitnu buržoaziju još uvek muči tradicionalni strah od proletarizacije. Za razliku od stare sitne buržoazije, nova uglavnom živi od plate, te

je stoga u opasnosti da bude otpuštena i degradirana u nekoj od surovih kapitalističkih rekonstrukcija.

Navlačenje radničkog odela i potpuna proletarizacija su, naravno, slabo verovatni, ako ni zbog čega drugog, a ono jer i sama radnička klasa nestaje. Međutim, nema nikakvih garantija protiv osiromašenja ili društvene degradacije. Ti strahovi deluju na nivou svakodnevnice i daleko su od svakog sna o novom društvu, pa čak i društvu po meri nove sitne buržoazije.

Deset godina brzog razvoja kapitalizma je bilo dovoljno da skine novu sitnu buržoaziju s oblaka — koje je uzburkala jedino u sopstvenoj mašti — i vrati je na zemlju i u granice kapitalizma. Ma koliko tema modernizacije bila veoma draga ovoj socijalnoj grupi, ona nije otvorila rajska vrata. Neki od pripadnika ove grupe zaista žive u čistilištu, no tu im je ipak znatno bolje no onima koji su prinuđeni da žive niže. Oni žive u predvorju na pola puta između pakla moguće društvene degradacije i raja mobilnosti navise i radosti kapitalističkog El Dorada. Rečju, u obmani za mnoge i prilici za malobrojne. Ali, bezmalo bez izuzetka, to podrazumeva podaničku pokornost gospodaru i lojalnost prema božanskom društvenom poretku.

Čini raz-očarenja

Oni koji više ne veruju u »treći svet« tako često su opravdavali vlastito razočarenje, da je izlišno slušati njihova litanija. Alibi nije objašnjenje.

Po realističkoj vulgati, koja se izdaje za pogled na svet na obnovljenoj francuskoj levljici, odvratanje od »trećeg sveta« je logična posledica kolapsa nekih revolucionarnih mitova. Mitove je uništila tmurna realnost postrevolucionarne ere, a lirska iluzija nije mogla preživeti brutalno otkrivanje istine. Svako ima svoju priču o razočarenjima što ih je proživela »izgubljena generacija« maja 1968. na svom tegobnom povratku u krilo društva koje je nekad odbacivala.

Mnogi od njih su, na primer, u kubanskom eksperimentu videli obećanje jednog trećeg puta s onu stranu diktature profita i birokratije. No kada su desetine hiljada ljudi nagrnule u dvorište peruanske ambasade da bi tu sačekale izlazne vize, one su konačno dokazale, ako je takav dokaz uopšte bio potreban, da je jedina razlika između Fidel Castrovog tropskog socijalizma i njegovog sovjetskog pandana — klimatska.

Tridesetogodišnja borba nimalo nije primakla Vijetnam zemaljskom raju. Naprotiv, ljudi iz čamaca spremni su da reskiraju da ih pojedu ajkule ili ubiju gusari, radije no da sudeluju u stvaranju »novog čoveka«. I njihove kambodžanske susede su vodili u blistavu budućnost nepogrešivi vođi, a ipak su mnogi usput pali. Njih nisu ubili ni bombe ni meci američke vojske, pa čak ni mario- netske armije, već upravo njihovi oslobodioci.

Naši studenti i njihovi univerzitetski mentori polagali su velike nade i u Kinu, ali se pokazalo da je »velika proleterska kulturna revolucija« usput ostavila za sobom mnoge leševe. Bilo je to ponavljanje (srećom samo delimično) demografskih čuda velikog skoka¹², zbog kojeg je, jedva koju godinu pre toga, najlepši cvet pariske inteligencije igrao od sreće. Ne isпивši svoju čašu do dna u momentu kada je XX kongres razotkrio Staljinove »greške«, ona je to učinila kasnije kada je od Maovih imenovanih — ili samozvanih — naslednika saznala da je Veliki krmanoš zaista čvrsto držao krmu i u dobru i zlu, ali većma zato da bi sačuvao vlast u rukama, no da bi svoj narod doveo do bezbedne luke prosperiteta.

Šta tek reći o manjim božanstvima »trećesvetkog« panteona, o raznim afričkim socijalizmima? Kad je reč o tiraniji i nekompetentnosti stvarno je teško opredeliti se za neki od njih, dok su prezir i ravnodušnost što ih ispoljavaju prema svojim od gladi umirućim narodima gotovo jednaki onome što su ispoljavali bivši kolonizatori.

Bilo bi, naravno, besmisleno, ocrnjivati sve one danas nepostojeće socijalističke zemlje nad kojima se, prema privrženicima »trećeg sveta«, nekada vila crvena zastava. Sa izuzetkom Kambodže i nekih kratkotrajnih afričkih diktatura¹³, bilans vlada rođenih iz narodnooslobodilačkih borbi nije toliko rđav kako su naši otpadnici skloni da tvrde jer jednostavno spaljuju svoje nekadašnje bogove. U poređenju sa sudbinom radnika i seljaka južno od Rio Grande, kubanskom proletarijatu se može zavideti.¹⁴ Onima koji s toliko radosti prebrojavaju Kumbance koji su ostavili vlastitu zemlju zbog privlačnosti

¹² Proračuni pravljani na osnovu popisa iz 1964. pokazuju da između 1958. i 1961. godine oko 60 miliona Kineza nije glasalo. Njih oko 30 miliona je umrlo od gladi, dok oko 30 miliona uopšte nije rođeno.

¹³ Rekord po dugovečnosti je do skora — među afričkim režimima stvorenim u bivšim francuskim kolonijama — držao groteskno brutalni Sekhou Touréov režim. Neko vreme je i njegov režim bio popularan među anticolonijalistima u metropolama.

¹⁴ O kubanskoj privredi vid. Joseph Cassas, »De la médio-crité au décollage«, *Le Monde diplomatique*, avgust 1980..

potrošačkog društva, bilo bi bolje da pogledaju statističke podatke o emigraciji iz Portorika, Meksika i sa Haitija.

Bilo kako mu drago, nema tog društva na svetu kojem je stvarno uspelo da se oslobodi kapitalističke dominacije — državne ili privatne — ili koje bi se moglo uzeti kao model za čitavo čovečanstvo. U tom smislu, »treći« nije ništa kvalifikovaniji od starog sveta da ma kome deli lekcije iz emancipacije.

Osim toga, kako bi poruka »trećeg sveta« mogla biti samo jedna kad je on iznutra izdeljen svim mogućim sukobima i podelama, još ozbiljnije usled internacionalizacije kapitalizma? Lažni spor između Severa i Juga, koji podgreavaju nestručni stručnjaci za geopolitiku, ne bi trebalo da zakloni nešto što su privrženici »trećeg sveta« predugo ignorisali — različitosti »trećeg sveta« veće su od njegovog jedinstva. Iako je termin »treći svet« još uvek u upotrebi, nikom ne bi palo na um da poriče da se on odnosi na mnoge veoma različite situacije. On obuhvata nove industrijske zemlje u kojima se odvija nagla ekspanzija kapitalizma pošto širenje tržišnih odnosa dopušta nadeksploataciju proletarizovanih masa; afričke zemlje koje su napustile multinacionalne kompanije i ostavile ih da tonu u bedu; marksističko-lenjinističke zemlje u kojima partija-država sledi centralizovano planiranje kako bi akumulirala kapital; zemlje u kojima je »divlji« kapitalizam nagoveštavao ekonomsko čudo, a potom bankrotirao... Zemlje bogate naftom i zemlje koje, sem svojih pustinja, nemaju ništa; zemlje koje su sebe smatrale velesilama a nisu u stanju da otplaćuju dugove (Brazil), zemlje koje nisu u položaju da ostvare ni svoje veoma skromne ambicije... Praktično jedino što im jeste zajedničko to su zavisnost, glad i siromaštvo većine stanovnika, kao i represija, manje-više brutalna. Međutim, ni strašna spoznaja činjenice da su revolucionarni vođi uveli svoje narode u toliko slepih prolaza pošto su najzad došli na vlast, ni fragmentacija onoga što se nekada smatralo jedinstvom »trećeg sveta« ne mogu opravdati to što smo mu okrenuli leđa. To ne može opravdati ni one koji odlaze tamo da bi se igrali istraživača, da bi tragali za egzotičnim i pitoresknim i tvrdili da su sve oštrije nejednakosti i nepravde koje su u tom svetu videli prosto izraz »prava na različitost«¹⁵.

Neposredno poznavanje realnosti ovih zemalja ne vodi nužno i boljem razumevanju njihovog položaja. Oni koji sada pokušavaju da proklamuju nevinost belog čo-

¹⁵ Jean-Pierre Garnier, »Les nouveaux explorateurs«, *Le Monde diplomatique*, avgust 1980.

veka često govore kako je lako bilo podleći mistifikaciji »trećeg sveta« upravo zato što je on toliko udaljen. A, u stvari, bilo je potrebno mnogo namernog zatvaranja očiju i istinskog neznanja da bi se ustvrdilo kako položaj kineske žene u kulturnoj revoluciji pokazuje koliki još put valja da pređu njihove evropske sestre da bi uopšte moglo biti govora o oslobođenju žena.¹⁶ Moguće je da su jeftinija putovanja i čarter-letovi pružili priliku i samom »trećem svetu« da svoje unapred stvorene predstave proveri suočavajući ih s konkretnom realnošću, ali su malo doprinela da nestane manija projektivnosti. Prvi dodir s realnošću bio je, naravno, vrsta šoka, ali umesto da analiziraju ono što su ispod same površine pronašli, ili da se lucidno prilagode postojećoj ambivalenciji obe strane, borbene pristalice su se pretvorile u putnike, ili čak u turiste, dopustile su da ih zavede egzotičnost siromaštva i počele koristiti bedu egzotike kao kompenzaciju za vlastito političko razočarenje.

Pošto su prošli »put očišćenja od mitologije *gauhisme*«, neki od borbenih aktivista iz maja 1968. odbacili su svoj progresivni prtljag i odlučili da se vrate »trećem svetu« i pogledaju ga svežim očima, bez »naočara dogme«. Opet je bilo reči o oslobađanju ljudi, ali ovoga puta od marksističkih kategorija koje nam »onemogućavaju da vidimo kako ljudi stvarno žive« pre no od kapitalizma. Rezultat je sadašnja poplava demistifikatorskih putopisa. Tako nam jedan od naših neustrašivih svetskih putnika iznosi temeljnu istinu, koja je dugo bila skrivena iza »apstraktne visokoparnosti govora o nerazvijenosti« i »naših prelepih propovedi o svetskoj bedi«: prezreni na svetu, u stvari, žive »drugačije« ali »dostojanstveno«.¹⁷ Tim gore ako ne žive — ili ne prežive — predugo.

Na Zapadu nešto mrda

Neprijateljski odnos spram »trećeg sveta« koji je danas toliko čest ne bi bio tako zarazan da nije sastavni

¹⁶ Prvo se Claudie Broyelle proslavila njenim *Oslobođenjem žene u Kini* (Women's Liberation in China, prev. Michèle Cohen i Gary Herman, Harvester Press, Hassocks, 1977). pravoj odi maoističkom načinu oslobođenja žene. Od tada su i ona i njen muž Jacques okrenuli drugi list i bave se moralnim pridikama. Njihova *Kina: drugi pogled* (China: A Second Look, prev. Sarah Matthews, Harvester Press, Hassocks, 1980) pokazuje da je jedina stvar za koju oni veruju da je danas crvena na Istoku — krv.

¹⁷ Jean-Claude Guillebaud, *Un Voyage vers l'Asie*, Le Seuil, Paris, 1979.

deo kontraofanzive koja treba da dá legitimnost ekonomskoj i političkoj rekonstrukciji kapitalizma u doba u kojem on postaje transnacionalni fenomen. Nepotrebno je zadržavati se na reakcionarnoj klimi koja u Francuskoj preovladava u poslednjih deset godina. Najsnažniji vetar koji duva kroz intelektualne predele nije više, ni južni, ni istočni, nego zapadni, iz Sjedinjenih Država — nove tehnološke i kulturne Meke dezorijentisane inteligencije željne uklapanja u savremenost. Intelektualni predvodnici i glasnogovornici inteligencije su morali uložiti mnogo truda kako bi svoje oduševljeno preobraćanje na vrednosti tržišta, profita i firme, prikazali kao kulturnu revoluciju na levlci. Odbacivanje nekadašnjih iluzija nije bilo za to dovoljno; bilo je neophodno prezreti vlastitu prošlost i isterati đavola iz nje.

Okrenutost »trećem svetu« bila je, uza sve prikrivene ambicije, izraz želje za radikalnom promenom. Ona je stvarno predstavljala jednu viziju drugačijeg društva, makar i takvog kojim bi vladala avangarda za mase i u njihovo ime. Ta okrenutost bila je, na svoj način, deo kritičkih tradicija francuske inteligencije, izdanak sekularne tradicije opiranja postojećem poretku i današnja inteligencija je prinuđena da se oslobodi tog neprijatnog nasleđa. Ona se mora osloboditi otvorenog antikapitalizma na kojem je počivao identitet francuske levice. Otuda »novi filozofi« i glasnogovornici takozvane nove levice s toliko odlučnosti nastoje da poreknu postojanje svake potrebe traganja za alternativom kapitalizmu, pa i samu mogućnost da se ona uopšte iznađe. Oni se ne gnušaju najviše ni pogreški, ni iluzija, ni zabluda okrenutosti »trećem svetu«, već zahteva za oslobađanjem, čak i u tom donekle deformisanom obliku. Konačno, nužno je isto tako odbaciti, ali i oglasiti bukvalno nezamislivom, utopiju oslobodjenja i emancipacije.

Obzorje nove sitne buržoazije sada je svedeno u granice njenog sna o modernizovanom kapitalizmu. Stoga je ona zadovoljna svojim položajem mlađeg partnera buržoazije, sa-radnika koji dominira u ime i za račun svog gospodara. Zbog svega toga se njen potajni san o tome da će joj revolucija omogućiti da postane vladajuća klasa, pretvorio u prezir i čak mržnju prema onima koji su imali više uspeha u drugim zemljama. Maja 1968. sitna buržoazija podgrevala je nerealnu nadu da je sposobna da iskoristi moć naroda ili kontrolu radnika kao sredstvo da istisne buržoaziju, a sada prezire radikalizovane srednje klase »trećeg sveta« koje zaista jesu — zahvaljujući specifičnom sklopu okolnosti — uspele da po-

stanu državna buržoazija i da steknu privilegovani položaj o kakvom inteligencija u razvijenim kapitalističkim zemljama ne sme ni sanjati. U Francuskoj je sitna buržoazija uhvaćena u klopku uloge podređenog faktora reprodukcije kapitalističkog sistema i kada se na sva usta žali na izdaju vladajućih elita »trećeg sveta«, ona prosto svodi račune s vlastitom prošlošću.

Zaboraviti okrenutost »trećem svetu« nije dovoljno. Ni suprotan stav nije dovoljan jer lako može izgledati kao neprijateljstvo prema zemljama i narodima »trećeg sveta«. Otud se bitka protiv nekadašnje okrenutosti »trećem svetu« povezuje s nastojanjem da se rehabilituju vrednosti koje navodno prevazilaze »zastarele podele« na međunarodnom, kao što su već nadišle podele na nacionalnom nivou. Reč je o »slobodi« i »ljudskim pravima«, a puka je koincidencija da su se baš oni našli na zastavama što ih nose ovi novi krstaši koji dolaze s kapitalističkog Zapada.

Jučerašnji antiimperijalizam je već ustupio mesto mnogo pozitivnijem viđenju zapadne dominacije, i nekadašnje i sadašnje. Moderni kapitalizam je već rehabilitovao evrocentrični moralizam koji je svojevremeno odigrao značajnu ulogu u opravdavanju civilizacijske misije kolonijalizma. »Jecaji belog čoveka« nisu anatomia za Gérarda Chalianda, ponosnog što se otresao iluzija okrenutosti »trećem svetu« zarad »objektivnog i nepristrasnog istraživanja« odnosa snaga u savremenom svetu. On se, ne oklevajući, ukrcao na kola ljudskih prava i priključio se vitezovima slobodnog sveta koji kreću u pohod protiv totalitarnog carstva. »Mislim da se doba krivice primiće svom kraju«, tvrdi ovaj naš strateški ekspert. Sada kada je dekolonizacija završena (sic) i kad imamo pred sobom jedan tip režima koji se može maskirati kao »socijalistički«, »revolucionarni« ili »progresivni«, osećanju krivice više nema mesta. U tom kontekstu, »ljudska prava« mogu se smatrati prvom ozbiljnom kontraofanzivom zapadne ideologije protiv marksizma za poslednjih nekoliko decenija. Po prvi put, zapadni svet nije napadnut, već aktivno uzvraća udarac govoreći »Slušajte, i mi imamo vrednosti koje su važne, ako ni zbog čega drugog a ono jer niste u stanju da živite po njima«. ¹⁸ Odatle pa do opravdavanja svih vrsta neokolonijalističkih avantura kakve bi širenje kapitala moglo zahtevati, tek je jedan korak.

U Francuskoj su raščinjani sveštenici staljinizma i maoizma već napravili taj korak. Bernard-Henri Lévy,

¹⁸ Gérard Chaliand, intervju u *Libérationu* 29—30. XI 1980.

na primer, izgovarajući se »zaštitom naroda od njihovih vlastitih država« i stajući iznad svih ideoloških i partijskih čarki, proklamuje pravo naših država da se mešaju i smatra legitimnom i imperativnom njihovu obavezu intervencije u Čadu, Kambodži i Grenadi. Ali ne, naravno, i u Čileu, na Filipinima i u Gabonu.

Možda iznenađuje što se ljudi progresivne reputacije pozivaju na ovako otrcane argumente koji su oduvek služili kao alibi jednom internacionalizmu koji nikakve veze s proletarijatom nema, ali bi bilo pogrešno njihova ideološka preterivanja pripisati naivnosti. Naprotiv, jasnoća kojom sagledavaju svoja nekadašnja opredeljenja jednaka je onoj s kojom sagledavaju sadašnja. Reč je jednostavno o ciničnom prihvatanju činjenice da su interesi svih povlašćenih klasa uzajamno povezani, da su interesi svih eksploatatora uzajamno povezani, makar se sama sitna buržoazija u svemu tome ne mogla nadati ničim osim mrva s trpeze stvarnih eksploatatora.

Pascal Brückner zavređuje da s njim završimo. Pošto je izrazio indignaciju zbog toga što UN ne tretiraju antizapadnjaštvo i antibelački rasizam kao zločine protiv čovečanstva, ovaj valjani Kiplingov naslednik, upozorava one među prezrenima na svetu koji se usude da se pobune protiv Zapada: »Nema ničeg iznad demokratije. Ako narodi 'trećeg sveta' treba da nađu sebe, onda moraju postati zapadniji.«¹⁹ Namesto »demokratije« stavimo »kapitalizam« i — sve je tu. Istoriju iznova pišu ljudi koji su nekad mislili da su njeni tvorci, da bi potom uvideli kako je i njih same istorija izmenila. Za njih je kapitalizam krajnji horizont modernog sveta, a neprijateljski stav prema »trećem svetu« uvek je tu da se, uz njegovu pomoć, likvidira jedna stvar koju »novi pravac« istorije ne toleriše ni na rečima, ni na delu — da se bude zapadno, ali ne i atlantski. Da je francuska levica ostala verna sebi, podigla bi baklju revolucije i pokazala da »zapadniji« znači takođe »manje kapitalistički«.

(Jean-Pierre Garnier i Roland Lew, »From the Wretched of the Earth to the Defence of the West: An Essay on Left Disenchantment in France«, *The Socialist Register* 1984, str. 299—323)

Prevela Vera Vukelić

¹⁹ *Le Sanglot de l'homme blanc.*

Pascal Delwit
Jean-Michel Dewaele

STALJINISTI ANTIKOMUNIZMA

»Pariz je danas prestonica evropske intelektualne reakcije«, piše Perry Anderson u svojoj novoj knjizi *Na tragu istorijskog materijalizma*.¹ Njegova formulacija je sažeta, provokativna i uglavnom opravdana. Inteligencija za koju se, gotovo po definiciji, držalo da je na levljici, spakovala je svoj prtljag i prešla na drugu stranu. Ona sada kritikuje, ne francusko društvo, nego one koji se usuđuju da pomisle da bi ga preobrazili. Njen gnev više nije upravljen protiv nepravdičnosti sistema koji dominira, eksploatiše i otuđuje francuski narod, već protiv nepravdičnosti koja vlada »drugde«, a »drugde« u postojećem kontekstu, znači na drugoj strani, u komunističkom taboru. Antikomunizam je pomogao da se mnogi pariski intelektualci izmire — Anderson s pravom primećuje da provincijski intelektualci nisu bili njime zahvaćeni u toj meri — sa »zapadnom pluralističkom demokratijom«. Strancu je verovatno teško da zamisli do koje mere anti-komunizam danas prevladava u Francuskoj. Sem samih komunista, bezmalo svi su njime obuzeti.

Do nedavno je list *Libération* bio elokventno glasilo anarhističkih protesta; međutim, skoro je komunističke ministre u Mauroyovoj vladi opisao kao »agente KGB u Francuskoj«. Edgar Morin, izvanredni sociolog koji je dugo smatran čovekom leveice, u svojoj *La Nature de l'URSS* (Priroda SSSR) opisuje sovjetsku vlast kao »pauka koji kontroliše sve i svakoga«, a sam SSSR kao

¹ Perry Anderson, *In The Tracks of Historical Materialism*, Verso, London, 1983, str. 32.

»istorijsko čudovište«, kao »čudovišnu realnost koja je izvan svih merila i koja odstupa od svih normi«, koja je »protivna svakom razumu«. F. Garaud je, doduše, političar s desnice, ali se sjajno slaže s Charlesom Hermujem, socijalističkim ministrom odbrane (za koga je, i s kojim je, organizovala nekoliko seminara o spoljnoj politici). Ona je u jednoj televizijskoj debati izjavila da su »Sovjeti marsovci, pravi marsovci. Njihov sistem nikada ne bi mogla izmisliti ljudska bića.«

Može se navesti i mnogo drugih primera. Ovakve ekstremne izjave nisu, međutim, tek lične hiperbole; naprotiv, one su tipične za klimu koja preovlađuje u Francuskoj, pa čak i za konkretnu politiku same vlade. U poređenju s Mitterandovim atlantizmom, degolizam deluje bez sumnje antiamerički, a sam De Gaulle kao izazivač problema. Mitterandu nije bilo dosta što je prihvatio proamerički diplomatski kurs, nego napada i evropske mirovne pokrete i one socijalističke partije koji se usuđuju distancirati od Vašingtona.

Prisustvo ministara-komunista u francuskoj vladi od 1981. do 1984. godine nimalo nije promenilo stvari. Njihova lojalnost prema državi, njihova »upravljačka ozbiljnost« i njihov »osećaj odgovornosti« nimalo nisu umirili antikomunističke duhove koji i dalje u njima vide strane agente. Antikomunizam je u toj meri razbuktao mržnju desnice prema levlci, da bivši *gauchiste* pamfletista J. E. Hallier, ide tako daleko da tvrdi kako je Mitterand »ruski lakej koji zavređuje da bude stavljen pred zid i ustreljen«.

Istina je da Francuska komunistička partija sledi popustljiv kurs prema Sovjetskom Savezu, naročito u poređenju sa Italijanskom komunističkom partijom, ali ona je posve odbacila ideju da bi Moskva mogla biti model za čitavi međunarodni radnički pokret. No, takođe je istina da je krajnje sektaški stav FKP između 1977. i 1981. godine — posebno prema socijalistima — umnogome naškodilo njenoj slici. Ne može se poricati da se njenim tonom i rigidno autoritarnom praksom hrani antikomunizam, ali on se, pre svega, oslanja na pogrde, neosnovane optužbe i klevete. On se ne libi primene dvostrukih standarda i nikad ne kvalifikuje svoje iskaze. Kao i u najmračnijim danima hladnog rata, antikomunizam je u Francuskoj virulentniji no u bilo kojoj drugoj evropskoj zemlji. Njegov najbolji javni govornik je pevač, najpopularniji pevač Francuske, čiji uspeh na uznemirujući način pokazuje kolika je snaga antikomunizma. Yves Montand je svo-

jevremeno bio poznat po svojim bliskim vezama sa FKP, ali mu je radikalno antikomunistički i antisovjetski stav, kojeg se odskora drži, doneo toliku slavu da se čak šuška da bi se mogao kandidovati na predsedničkim izborima. Njega inspiriše i drugi do Jorge Semprun koji je, do pre petnaestak godina, bio istaknuti član Španske komunističke partije u izgnanstvu.

Drugim rečima, bivši komunisti igraju značajnu ulogu u antikomunističkoj i antisovjetskoj kampanji koja se vodi u Francuskoj. Njima se pridružila i mlada generacija marksista koja je, kada je maoizam bio na vrhuncu, svoje nadahnuće pre nalazila u NR Kini no u Sovjetskom Savezu. Njihovo veličanje revolucionarne Kine imalo je gotovo religijski intenzitet. Ovi otpadnici marksizma-lenjinizma nisu tek odbacili svoja stara uverenja i svoju žarku veru; s jednakom strašću su se priključili antikomunističkom i antisovjetskom taboru. Njihova strast nije ništa manja no što je bila — jedino joj se predmet promenio. Šta god oni rekli i bez obzira što izvana ne izgleda tako, kontinuitet njihovih stavova je realniji nego promena uverenja.

Predugo bi trajalo kad bismo želeli da navedemo sve bivše staljiniste i bivše maoiste koji su postali samozvani neprijatelji marksizma, maoizma i revolucije (i levičarske, pa čak i reformističke ideje promene). U Francuskoj ovaj spisak obuhvata najistaknutija imena pripadnika inteligencije. Mediji im podilaze poklanjajući im svu svoju pažnju i uzdižu ih u rang zvezda. Morin, Leroi-Ladurie, Elleinstein, Robrieux, Sollers, Glucksmann i mnogi drugi su se pretvorili u energične, čak agresivne, braniocne slobodnog sveta koji je, kako oni tvrde, suočen s totalitarnom opasnošću.

U tekstu koji sledi Pascal Delwit i Jean-Michel Dewaele ispituju slučajeve dvoje bivših komunista koji su postali otvoreni antikomunisti: Annie Kriegel, istoričara i sociologa, i Pierrea Daixa, pisca i novinara. Njihovi slučajevi ni po čemu nisu izuzetni, ali su po opštim tendencijama, intelektualnoj slabosti i ideološkom uticaju, tipični za sumorni fenomen francuskog antikomunizma. Ovaj je fenomen veoma važan, i to tim pre što ga možemo smatrati jednim od osnovnih oslonaca na kojem počiva buržoaska hegemonija danas.

I

Annie Kriegel (rođena Annie Becker) bila je veoma aktivna u pokretu otpora i tokom rata je pristupila FKP.

U to se vreme koristila imenom Annie Besse. Uprkos njenoj mladosti (nije još imala ni 20 godina), poveravani su joj odgovorni zadaci i radila je s radnicima-imigrantima u Grenoblu. U takvim je okolnostima došla u dodir sa FKP. Uskoro su njena hrabrost, mladost i njena odlučnost privukli pažnju partijskog rukovodstva. Posle rata je veoma brzo napredovala. Prvo je bila studentski organizator, ali je ubrzo postala kadrovik odgovoran za intelektualce u izuzetno važnoj Fédération de la Seine, najbrojnijoj i najuglednijoj skupini intelektualaca u FKP. Naša mlada zvezda bila je, takođe, član uređivačkog odbora teorijskog časopisa FKP, *La Nouvelle Critique, revue du marxisme militant*. »*La Nouvelle critique* je bila osnovana kad i *La Pensée*, koji je bio smatran odveć mekim i akademskim za mladalačkiji, strastveniji i borbeniji ton.«² *Les Cahiers du communisme*, drugi časopis FKP, ovako je najavio prvi broj: »Novi se časopis pojavljuje kao odgovor na nove potrebe ideološke borbe. On se pojavljuje u trenutku kada se reakcionarne snage trude najviše što mogu i šire njihove laži, klevete i nezdrave ideje... da bi opovrgao laži i falsifikate ideologa reakcije, odgovorio na njih i propagirao naše argumente i objašnjenja.«³ *La Nouvelle critique* je trebalo da bude — i bila je — ubojno oružje ideološke kontraofanzive. Ona je podjednako napadala i političare i pisce: Jules Mocha, Davida Rousseta, Bidaulta, Sartrea, Bluma, Trumana, Mauriaca, Malrauxa... Stil javnog optuživanja bio je znak raspoznavanja *La Nouvelle critique*: »Nisu oni nevoljni instrumenti velikog straha kapitalizma, ni jadne igračke objektivnih protivrečnosti čiji skriveni mehanizmi i dublji koreni im ostaju nevidljivi. Daleko od toga! Naredbe koje izvršavaju su jasne i oni znaju čijim ciljevima služe. Oni lažu i znaju da lažu. Oni lažu jer znaju da su njihove laži korisne njihovim gospodarima. Falsifikatima se služe da bi izazivali podele, ali nisu u sukobu s vlastitom nečistom savešću. Oni će pristati na svako poniženje i preturaće po svakoj kanti za đubre.«⁴ Ovaj čuveni stil je obeležje časopisa: neosnovane optužbe, stalne pogrde, bizarna poređenja i prava paranoja. Mora se reći da je ovakav stil, između ostalog, smatran i odgovorom na isto toliko sirovu antikomunističku propagandu, koja je jednako malo držala do ideoloških nijansi. Na

² Maxime Rodinson, »Self Criticism«, u: *Cult, Ghetto. State: The Persistence of the Jewish Question*, prev. John Rothschild, Al Saqi Books, London, 1983, str. 44.

³ Jeanine Verdès Leroux, *Au Service du parti*, Fayard, Paris, 1983, str. 179.

⁴ Isto.

kraju krajeva, sve se događalo kada je hladni rat bio na vrhuncu. Zapadna buržoazija je bila rešena da podeli levicu i da izoluje komunističke partije. Stoga su komunističke partije pribegle poznatoj taktici odbrane opsađene tvrđave. Što je bila izolovanija, FKP se tim više okretala samoj sebi. Svako istraživanje ovog perioda mora imati u vidu da nisu samo komunisti bili manihejci, dogmatici i sektaši. Niti su oni bili jedini koji su dobijali uputstva izvana. To, naravno, ne opravdava politiku FKP, kao ni brzinu s kojom su se njihovi članovi povukli u tvrđavu iz koje su bili izašli u vreme pokreta otpora. Takva je, dakle, bila klima kada je Annie Kriegel došla u *La Nouvelle critique*. Ona je radila s ljudima kao što su bili Casanova, Daix i Leduc, a od svih četvoro se »zahtevalo da deluju kao intelektualni policajci.«⁵ Pominjala se i »policija mišljenja«.

Annie Kriegel je napisala mnoge članke o najrazličitijim stvarima za *La Nouvelle critique*. Stil joj je bio živ, lak, vatren, agresivan i nesuptilan; rečju, posve u skladu s opštim tonom časopisa. Kriegelova je, na primer, 1952. dobila zadatak da napadne novu knjigu Jules Mocha, zloglasnog socijalističkog ministra, koji je 1947. naredio da se puca u rudare-štrajkače. Njen članak je toliko otrovan da na kraju prelazi u otvoreni napad: »Simptomatična je pomnost s kojom gospodin Moch beleži sve prljave trikove buržoazije. On sjajno nastavlja prljavo delo *Gringoirea*.«⁶ Moch i *Gringoire* se istovremeno napadaju. Kriegelova implicira da između socijaldemokratije i krajnje desnice nema suštinske razlike: *Gringoire* je bio najpoznatije glasilo profašističkog krila 30-ih godina. A, kao i svi dobri socijalisti, i Moch je lažov. »Njegovo iznošenje činjenica je laž, čista i jednostavna. 'Jedan mladi komunist je 1935. ubio Kirova'. Pogrešno, gospodine Moch; bilo je to 1934, a ne 1935. Zbog čega bi Moch lagao? Zbog naredne laži: 'Posle velikih procesa 1935, desetine hiljada ljudi je bilo ubijeno a milioni su bili deportovani'.«⁷ Jules Moch je očito znao da je Kirov bio ubijen 1934, ali laže da bi služio svojim gospodarima! A, Annie Krieger ga je uhvatila!

No, Jules Moch nije jedini izdajnik među socijalistima. Mržnja s kojom Annie Kriegel napada Léona Bluma je istovremeno smešna i gadna. »Hitler se klonio napada na Jevreje-pripadnike krupne buržoazije. Ko bi ikada

⁵ Isto, str. 81.

⁶ Annie Besse, *La Nouvelle critique*, br. 39, septembar-oktobar 1952, str. 58.

⁷ Isto.

mogao zaboraviti da je Léon Blum, sve sa ženom pored sebe, s prozora svoje vile posmatrao dim iz krematorija.⁸ Ovo je naročito gadno jer Léon Blum je bio deportovan u koncentracioni logor, a oni pripadnici jevrejske buržoazije koji nisu otišli u izgnanstvo, završili su u Aušvicu. Kriegelovoj je to moralo biti poznato. Ona se 1953. ponovo osvrće na Bluma: »Bila je to Blumova pametna formula. On nikada nije bio u pravu, ali je bio 'tako inteligentan'; vazda je preporučivao mere protivne interesima radničke klase i naroda, ali su njegovi argumenti bili tako 'suptilni'.⁹ Blumov politički bilans može biti sporan i nejednake vrednosti, ali je ovo ipak odveć jednostran opis čoveka koji je vodio Narodni front.

Socijalisti nisu bili jedina meta staljinističkih strela. I marksisti koji nisu bili članovi Partije, takođe su bili napadani, kao na primer Mascolo. Pre svega, kako uopšte neko može biti marksista a ne biti član Partije? Mascolo mora biti razbijač. Ona po njemu sipa pogrde. Na svega par strana on je optužen da je čista karikatura dijalektičara, da je sofista i da se ponaša neodgovorno. Njegova knjiga je opskurna i pretenciozna. Mascolo je naivan, besraman i eklektičar. A kada se usudi da postavi pitanje uloge intelektualaca u FKP, odgovor je jednak, uvredljiv i ne trpi odgovora. »Prosto je komično kako se najsumnjiviji predstavnici francuske inteligencije — kafanski avanturisti koji su pomalo pisci, pomalo filozofi i pomalo umetnici, a vazda jednim okom vrebaju šansu za sebe — postavljaju kao sudije kvalifikovane da presuđuju u stvarima nauke i kulture.«¹⁰ U očima tužioca Kriegelove, jedina Mascolova vrlina je što i on osuđuje i napada Gidea i Malrauxa. Svoj članak Kriegelova završava sledećim rečima: »Ovo je savršen primer sitnoburžoaske pakosti. On radije kleveće partiju radničke klase optužujući je da je sumnjičava prema intelektualcima, umesto da objektivno analizira odnos između Komunističke partije i intelektualaca.«¹¹ Srećom tu su FKP, Annie Kriegel i *La Nouvelle critique* da »očuvaju jedinstvo naše komunističke doktrine i onemogućće podele.«¹²

Annie Kriegel se ne zaustavlja na napadima na ljude; kad god se ukaže prilika ona napada i ideje. Tako se ideja o stvaranju evropske zajednice prikiva za sramni stub i opisuje kao — ni manje ni više — proces fašizaci-

⁸ Annie Besse, nav. Rodinson, »Self Criticism«, str. 43.

⁹ Annie Besse, *La Nouvelle critique*, br. 46, str. 40.

¹⁰ Annie Besse, *La Nouvelle critique*, br. 52, str. 66.

¹¹ Isto, str. 68.

¹² Isto.

je. »Stvaranje jedne evropske zajednice će biti podstrek procesu fašizacije i paralizovaće nauku i kulturu.«¹³ Svim prirodno, nikakvi se dokazi ne navode u prilog njenim tvrdnjama. Kad Kriegelova govori o fašizmu, trebalo bi da zna o čemu govori posle svega što je i sama činila u pokretu otpora. Ali, reći kao da su izgubile svako značenje. U nekim od njenih oratorskih uzleta, Kriegelovoj polazi za rukom da spoji pristrasne kritike, pune mržnje, s denuncijacijama i najbanalnijim veličanjem Staljina. Njeni napadi na autore istorijskih udžbenika koji se koriste u francuskim školama tipičan su primer. »Autori ovih knjiga kidisaće na sve. Staljin je dobar i plemenit čovek kome su se okrenuli milioni ljudi i žena. On je Lenjinov učenik i naslednik, graditelj socijalizma, vođ antifašističke borbe, veliki mirotvorac. Staljinovo ime poštuju i njegov lik vole radnici celog sveta; u svim zemljama radnici i narod se ugledaju na njega i idu za njim. Ljudi mu žele dug život i zaklinju mu se na vernost. Bedni lakeji buržoazije ga prikazuju onako kako prikazuju jedine ljude koje poznaju i s kojima ga mešaju: kao lukavog, okrutnog eksploatatora čije su ruke umrljane krvlju radnika, i zlog diktatora, poput Hitlera i Péta'na, kojima su i pomogli da dođu na vlast u kapitalističkim zemljama.«¹⁴ Teško je zamisliti manihejskiju sliku sveta. Annie Kriegel, naravno, nije bila jedina osoba u FKP sklona takvim krajnostima, ali je takođe, istina da nisu svi francuski komunisti pokazivali toliko odsustvo svake mere. Kriegelova je bila u prvim redovima borbe, pa dakle i u prvim redovima staljinizma i sektaštva.

Za čitavo to vreme Kriegelova brani »čistotu marksizma« ne samo pisanom rečju. Ona je održala mnoge govore po partijskim ograncima i lično, objašnjavajući liniju, uveravajući one koji su imali nekih sumnji, napadajući tvrdoglave, pa čak i raspuštajući one ogranke koji nisu ispunjavali svoje dužnosti, ili su podlegli gangreni kritičnosti i sumnje. Uprkos njenoj mladosti, njen autoritet, rigidnost i moć doneli su joj i prijatelje i neprijatelje u FKP. Dok je bila na čelu Komunističke studentske organizacije odigrala je, recimo, kontroverznu ulogu u isključenju Marcela Prenanta, člana Centralnog komiteta. Premda je Prenant bio poznati biolog, bio je kritikovan zbog toga što tek mlako podržava Lisenka i njegovu »proletersku nauku«. Kriegelova je, zapravo, bila ta koja ga je napala i onemogućila njegov reizbor u Centralni komitet. Kada se danas osvrće na ovaj slučaj, ona tvrdi da

¹³ Annie Besse, *La Nouvelle critique*, br. 42, str. 41.

¹⁴ Annie Besse, *La Nouvelle critique*, br. 24, str. 61.

je bila žrtva zavere i kaže da se umešala na zahtev samog Thoreza. »Da li zaista mislite da bi se mladi komunisti od 22 godine uopšte usudio da stane na govornicu pred svim vođima Partije, a da mu to nije naloženo?«¹⁵ Svoj osvrst na događaj Marcel Prenant lakonski sažima: »Čim shvati šta je u njenom interesu...«¹⁶

Poput svih partijskih funkcionera onog vremena, i ona je sudelovala u kampanji protiv Martyja, čuvenog partijskog vođe koji je pao u nemilost. »Annie Besse, jedna od najvažnijih u Fédération de la Seine, lično je istupila na sastanku studenata-komunista u Latinskom kvartu, kako bi potvrdila osnovanost optužbi protiv Martyja. Govorila je s platforme u maloj prostoriji u ulici Lhomond, uzdignutih ruku, stisnutih pesnica, zažarenih očiju. Bila je to jedna uverljiva mala usijana glava.«¹⁷

Annie Kriegel je tiho napustila FKP 1956. ili 1957. godine. Koji su bili razlozi njenog iznenadnog odlaska? Možda ju je uzdrmala sovjetska intervencija u Mađarskoj; možda, kako sama danas tvrdi, lekarska zavera, mada je Kriegelova u stvari bila organizator prikupljanja potpisa Jevreja-komunista za peticiju kojom se odbacuju »nove klevete« buržoaske štampe. Dominique Desanti je pričala kako »čitavu noć 26. maja 1955. ni ona ni njen muž nisu mogli da spavaju od muke i stalno su sebi postavljali isto pitanje: ako je Tito pravi socijalista, šta s onima koji su pogubljeni?«¹⁸

Kakvi god da bili razlozi njenog napuštanja FKP, Kriegelova se neko vreme klonila svake političke aktivnosti. Napustila je politiku i posvetila se radu na svojoj tezi o poreklu FKP. Objavljivanje teze 1964. godine obeležava njen ulazak u svet nauke. Militantna aktivistkinja je postala naučnik koga je uvažavao čitav francuski intelektualni svet. Njena teza, preštampana u jeftinijem izdanju, još uvek se smatra autoritativnim radom o tom predmetu, pa čak i klasičnim. Nije se izmenio samo status Kriegelove; argumenti su zamenili nekadašnje uvrede i ona se mnogo više oslanja na obimnu dokumentaciju nego na neutemeljene tvrdnje. Kratki i besprizivni sudovi su ustupili mesto kvalifikovanim iskazima, detaljima

¹⁵ Joël Kotek, *L'Intellectuel, Le PC et l'affaire Lysenko ou les avatars d'une science prolétarienne en occident*, neobjavljeni *Mémoire de licence*, Université libre de Bruxelles, 1970—80, str. 115.

¹⁶ Isto, str. 116.

¹⁷ Philippe Robrieux, *Histoire Intérieure du Parti communiste*, Fayard, Paris, 1981, str. 331.

¹⁸ Dominique Desanti, *Les Staliniens*, Seuil, Paris, 1970, str. 290.

i preciznosti. Njena teza je isto tako i jedno od prvih dela koje je pisano o FKP iznutra. Ona je bila prvi izdanak jednog žanra u kom će se kasnije pojaviti ogroman broj sličnih studija, od kojih mnoge hrane antikomunizam u Francuskoj. No, svojevremeno, Kriegelova je u mnogo čemu bila inovator. Ono što je ona pokušavala da dokaže, ili utemelji, jeste da je rođenje FKP bilo posledica istorijskog slučaja, da je Partija strani fenomen koji je u Francuskoj bio nakalemjen.

Od toga momenta Kriegelovu počinju smatrati vodećim stručnjakom za francuski radnički pokret. Reputaciju su joj učvrstile i druge objavljene knjige o CGT (Confédération Général du Travail), prvom svetskom ratu, francuskom radničkom pokretu i srodnim temama. Mnogi su smatrali da, na stranu nesumnjivi naučni kvaliteti njenih dela, Kriegelova ima i jednu dodatnu prednost: »Ona zna o čemu govori. Poput Racineovog junaka iz *Bajazetaa*, i ona je odrasla u haremu i zna kako po njemu da se kreće.«¹⁹ Tako je njena knjiga *Les Communistes français* klasični primerak žanra »FKP iznutra«. Te knjige objašnjavaju funkcionisanje aparata, a svaki autor dodaje po komadić novog o demokratiji, političkom obrazovanju, kadrovima, birokratima i, iznad svega, o novcu, partijskim tajnama i njenim odnosima s Moskvom. Pisana 1968, a izmenjena i dopunjena 1970, *Les Communistes français* se smatra klasičnim delom. Odmah se mora reći da je knjiga vrlo pristupačna, izuzetno dobro dokumentovana i jednostavno pisana. Sve je to doprinelo njenom uspehu, ali uz zanimljive delove, nailazimo i na takve za koje je pravo čudo da ih je mogao napasti stručnjak ovakvog ugleda: »(u FKP) se sve što miriše na različitost, smatra iznimkom, odstupanjem, ili se oglašava za sumnjivo. To je naravno licemerje, ali posebna vrsta licemerja. Svi se doduše trude da prikriju svoje poroke i omaške iz prošlosti, no u FKP svi nastoje da svoje ponašanje uobliče saglasno tipu čija je osnovna odlika dobro poznata — normalnosti.«²⁰ Potom se dodaje: »Ekscentrici kojih toliko ima u anarhističkim organizacijama — kopilani, grbavci, homoseksualci, skupljači leptirova, narikomani, fetišisti — osećaju se vrlo rđavo u komunističkim organizacijama, kao i filozofske, seksualne i kulturne manjine, ili bilo ko ko se previše oduševljava muzikom, ili prirodom.«²¹ Na stranu apsurdnost tvrdnje da se, iz

¹⁹ *L'Arche*, 26. III 1972.

²⁰ Annie Kriegel, *Les Communistes français*, Seuil, Paris, 1970, str. 135.

²¹ Isto.

nekim nepoznatih razloga, grbavci i skupljači leptirova, osećaju nelagodno u komunističkim organizacijama, valja primetiti da kod Kriegelove opet nema ni traga dokazima. Takvi odlomci jednostavno služe učvršćivanju predstave da FKP čine roboti i zombiji lišeni svih osećanja. Kriegelova se ne trudi ni oko objašnjavanja svojih tvrdnji. To što je FKP prevashodno organizacija radničke klase, moglo bi donekle objasniti zbog čega teško prihvata određene manjine ili izvesne marginalne situacije. Svoje tvrdnje Kriegelova ne dokazuje: dokumentarnost i preciznost kojima se delo u celini odlikuje, napadno su odsutni iz ovog poglavlja. Konačno, čak i da smo dokazali da u FKP nema ekscentrika, morali bismo FKP po tom svojstvu uporediti s drugim velikim francuskim partijama. Tada, i samo tada, mogli bismo možda izvlačiti neke naučne zaključke.

Partija svoje članove i vođe oblikuje u mediokritete: »Komunistički vođ se ne trudi da bi izgledao kao čovek sa ulice. Većina njih su pravi i potpuni mediokriteti. A njihov prosečnost izaziva probleme.«²² Pošto dolazi od čuvenog stručnjaka, ovo je stvarno zaprepašujuć iskaz. Kaže se da su komunistički vođi mediokriteti, ali se kriterijum po kome su takvi nigde ne definiše. Dokazi, objašnjenja i primeri jednostravno ne postoje.

Osnovna teza kako ove tako i još jedne knjige Kriegelove jeste da je FKP »kontradruštvo«. »Komunistička partija u zemlji u kojoj ona nije na vlasti funkcioniše kao partija-društvo. Kontradruštvo koje ona formira unutar šireg društva predstavlja naznaku socijalističkog društva kojim bi ona da zameni postojeće kada dođe na vlast.«²³ Ideja da je FKP kontradruštvo nesumnjivo potiče od Annie Kriegel. To je vrlo privlačna ideja i stekla je puno pristalica. Ali, pre svega toga, morali bismo se saglasiti oko toga šta pod društvom podrazumevamo. Hrabro tvrditi da je sama FKP prethodna slika i prilika socijalističkog društva kakvo ona želi da ostvari, ipak je odveć pojednostavljeno. Nije neosnovano, naravno, smatrati da bi, u slučaju da FKP dođe na vlast (šta to tačno znači takođe ostaje da se vidi) neke od njenih osnovnih karakteristika jamačno duboko uticale i na vlast i na društvo. Kriegelova se, međutim, usredsređuje samo na neka svojstva, isključujući pri tom druga. Sasvim je jasno da bi proces dolaska na vlast i okolnosti u kojima bi se odvijao, neminovno morali uticati na partiju o kojoj je reč. Isto

²² Isto, str. 136.

²³ Annie Kriegel, *Communismes au miroir français*, Gallimard, Paris, str. 179.

važi i za vršenje vlasti. No, o tome se ništa ne kaže, kao da je FKP nešto van vremena na šta društvena stvarnost nema nikakvog uticaja.

Opasnost ove vrste »argumenta« je u tome što on obično vodi nekim vrlo sumnjivim poređenjima. Tako Kriegelova svoje razmišljanje o partiji-društvu završava sledećim rečima: »Time možemo objasniti otkud se toliko mnogo karakterističkih pojava sovjetskog društva iznova javlja i u francuskoj partiji.«²⁴ Kako je moguće da jedan sociolog ranga Kriegelove upoređuje političku partiju i društvo? Koje su to uopšte osobine zajedničke oboma? Kakva je priroda tih osobina? Ni na jedno od ovih pitanja se ne odgovara, a ugled Kriegelove u intelektualnom svetu ipak ostaje netaknut.

Ova vrsta argumenta ima tu prednost da potvrđuje prethodno stvorenu sliku o FKP: čitalac nalazi upravo ono što očekuje da će naći, i to u formi na izgled naučne argumentacije.

Le Figaro je 70-ih godina ponudio Kriegelovoj posao koji je ona prihvatila, postavši stručnjak za francuski radnički pokret koji radi za jedan konzervativni list. Od toga trenutka je politički zaokret sve upadljiviji — Annie Kriegel je, bez sumnje, prešla na desnicu. Stupci *Le Figaroa* obezbeđuju platformu i masovnu publiku za njen sve militantniji antikomunizam i ultracionizam. Ljubav prema Izraelu i judaizmu ju je navela da piše i za *L'Arche*, vrlo konzervativni list, koji je zapravo zvanični organ jevrejske zajednice u Francuskoj. Kriegelova je 1979. objavila izbor članaka koje je napisala za *Le Figaro* između 1976. i 1979. godine. Ovaj izbor vredi pogledati, ako ni zbog čega drugog onda stoga što odluka autora da ih ponovo objavi ukazuje na to da ih smatra značajnijim od običnih novinskih tekstova o tekućim događajima. Ona, isto tako, oseća potrebu da objasni zbog čega je pristala da piše za *Le Figaro*, koji u uvodu opisuje kao »misaonu i vitešku novinu, istovremeno hrabru i liberalnu.«²⁵

Slika FKP koju Kriegelova nudi ostavlja čoveka bez reči: »93.879 članova regrutovanih 1975. stupilo je, dakle, u jednu klasičnu lenjinističku partiju.«²⁶ Kako neko ko piše 1975. može tvrditi da je FKP klasična lenjinistička partija? Uz to, šta je uopšte klasična lenjinistička partija? Od svog osnivanja, FKP je prošla kroz takve promene

²⁴ Annie Kriegel, *Les Communistes français*, str. 81.

²⁵ Annie Kriegel, *Le Communisme au jour le jour*, Hachette, Paris, 1979, str. 16.

²⁶ Isto, str. 23.

i modifikacije da o njoj nije moguće jednostavno govoriti kao o klasičnoj lenjinističkoj partiji. Ako se tako govori, onda se prosto briše celokupna istorija Partije i radničkog pokreta. No, možda je Kriegelovoj više stalo do toga da ispuni očekivanja čitalaca *Le Figaroa*, toliko sklonih da liniju FKP tumače onim što se događa u Moskvi.

Što se tiče bilansa Sovjetskog Saveza, on je, kako bi se i moglo očekivati, potpuno negativan. »Bilans sovjetskog režima ne obuhvata nikakve pozitivne promene u ekonomiji, politici ili kulturi. Nema potrebe to posebno dokazivati — stagnacija i inercija su samoočevidne. Niko, na primer, i ne sumnja u to da je industrijski život ozbiljno hendikepiran sporošću i nekoherentnošću centralizovanog i birokratskog sistema planiranja, nepostojanjem kvalifikovane i savesne radne snage, neopravdano velikim brojem zaposlenih i rdavim upravljanjem, kao i korumpiranošću srednjeg kadra. Poljoprivreda je možda u još gorem stanju. Sovjetsko društvo i dalje ispoljava ista negativna svojstva. Mali partijski aparat i dalje vlada nad sve nediferenciranim i stagnantnim društvom koje nikada nije bilo do kraja urbanizovano ni istinski obrazovano. Stanovništvo uopšte nije u stanju da zamisli neki kolektivni projekt. Alkoholizam je dostigao zabrinjavajuće razmere, naročito među mladima. Kulturno bankrotstvo je potpuno, a suprotnost između bezobličnog entiteta poznatog kao sovjetska kultura i vitalnosti kako samizdata tako i inteligencije, čini ga samo još uočljivijim.«²⁷

U ovih nekoliko redova nalazimo sve klasične klišeje o Sovjetskom Savezu. Niko ne poriče da SSSR ima ozbiljnih problema u poljoprivredi. Posve je jasno da je alkoholizam problem, a da sistem planiranja povremeno deluje nepovezano — ne može biti sporno. Međutim, nije ni ozbiljno ni naučno jednu zemlju opisivati isključivo uz pomoć alkoholizma, nekoherencije, neadekvatnosti i neuspeha. Nema toga režima koji bi se na vlasti mogao održati isključivo represijom. Ako je sve samo haos i stagnacija, kako onda objasniti činjenicu da sovjetski narod pruža režimu bar pasivnu podršku? Tačno je, razume se, da čitateljstvo *Le Figaroa* ne zanimaju precizne brojke i nepristrasni izveštaji stručnjaka kakvi su Maric Lavigne ili Alec Nove.

Sovjetska spoljna politika je, naravno, podređena već klasičnim ciljevima. »Sovjetski Savez ne može odustati od jedine stvari koja opravdava i njega i njegovu vlast. Njemu nije dovoljno što vlada Rusijom i njenim sateliti-

²⁷ Isto, str. 136.

ma, već želi da postane središte čitavog jednog sistema. Krajnji cilj je još uvek stvaranje svetske socijalističke republike koja bi, po definiciji, bila miroljubiva.«²⁸

Na kraju, kada je reč o spoljnoj politici, vredno je pomena da se Kriegelova slaže s Raymondom Aronom da su SAD definitivno odustale od svojih odgovornosti. Ona, takođe, povlači neverovatno poređenje između ruske revolucije i Homeinijeve revolucije u Iranu: »Revolucija koja je bez sumnje ponavljanje slavnog modela — februarske i oktobarske revolucije iz 1917.«²⁹

Što se tiče francuske unutrašnje politike, Kriegelova napada ne samo Komunističku nego i Socijalističku partiju i, posebno, njeno marksističko krilo (CERES): »Nema razlike — ili bar nema koherentne razlike između socijaldemokratije i komunizma.«³⁰ Jean-Pierre Chevènement, vođa CERES-a je »saglasno nazivu partije demokratski socijalista, ali on misli isključivo u lenjinističkim kategorijama.«³¹ Chevènementov lenjinizam je »siromašni lenjinizam, čak oskudniji od komunističkog.«³² Ona ne nudi nikakve argumente, ali se rado prepušta zadovoljstvima napada *ad hominem*: »Althusser je odveć nevinno spekulativan za ono što mora da učini. Elleinstein je odveć upadljiv spletkaroš za ono što mora da kaže.«³³

»Naučno« razdoblje Kriegelove je završeno. Vratili smo se sarkastičnom tonu, napadima, optužbama i klišeima pamfletiste; jezik autora naučnih dela je napušten.

Do sada smo pomenuli antisovjetizam, antikomunizam i antisocijalizam Annie Kriegel. Sada bi trebalo da se pozabavimo njenim ultracionizmom. Judaizam 70-ih i 80-ih godina postaje temeljni postulat Kriegelove. Ne čini se, međutim, da joj je on bio posebno važan u staljinističkom periodu: 1953. je išla čak toliko daleko da zagovara potpunu asimilaciju jevrejske zajednice. »Jevrejska solidarnost je subjektivna iluzija i proizvod dijaspore. Jevreji su uvek bili eksploatisana manjina... Jevrejska solidarnost omogućava francuskoj buržoaziji da drži u pokornosti jevrejske mase i jevrejske radnike. Ona je i prepreka potpunoj asimilaciji, koja bi bila prava propast za buržoaziju... Kao i sve druge nacionalističke ideolo-

²⁸ Isto.

²⁹ Isto, str. 325.

³⁰ Isto, str. 111.

³¹ Isto, str. 56.

³² Isto, str. 205.

³³ Isto, str. 225.

gije, i cionizam je u osnovi rasistički. On Jevreje odvaja od klasne borbe.«³⁴

Danas, pak, oštro osuđuje anticioniste i tvrdi da oni i nisu drugo do antisemiti. Njen cionizam dostiže vrhunac 1982. s pojavom *Israël est-il coupable?* u Raymond Aro-novoj ediciji Libertés 2000. Knjiga se predstavlja kao analiza delovanja rata u Libanu na zapadnu javnost, ali ton joj se može opisati jedino kao histeričan. Gotovo kao da čitamo nešto pisano pre trideset godina. Reči su izgubile svako značenje. Mete Kriegelove su se mogle promeniti, ali metodi su joj ostali isti. »Anticionizam je za komunizam isto što je rasistički antisemitizam bio za nacizam. On otkriva njegovu pravu prirodu i samu bit strategije osvajanja i ekspanzije.«³⁵ Kriegelova kreće u napad na čitavo tuce organizacija koje, kako ona tvrdi, kontrolišu ili kojima manipulišu komunisti: i to u rasponu od antirasističkih organizacija pa do Svetskog saveta crkava. Komunisti i njihovi saveznici svuda rade. Moskva i socijalistički blok su iskoristili izraelsku invaziju na Liban kako bi proverili reakciju Evrope na kampanju ispiranja mozga. »To se pretvorilo u savršeno sposoban da okrene slobodu informacija — taj osnovni kriterijum demokratije — protiv tih istih demokratija.«³⁶ Potom nastavlja: »No, nije to glavno. Glavno je da se ova svetska kampanja ispiranja mozga, sistematska kampanja dezinformisanja na svetskom planu, odvijala nesmetano. Zapadni informativni sistem je bio razoren i upotrebljen protiv Zapada.«³⁷ Masovni mediji su se predali ovoj kampanji: »Zbog njihovih levičarskih sklonosti, evropski su novinari prečesto izveštavali o događajima nekritično i posezali za svim što bi se moglo iskoristiti protiv Izraela.«³⁸

A, na račun Mitterandove vlade, ona dodaje: »Pokužuje se da je francuska spoljna politika uglavnom u skladu sa željama Moskve i francuskih komunista.«³⁹ Od dolaska levice na vlast, francusko-sovjetski odnosi su, u stvari, hladniji no ikad. Što se tiče spoljne politike, komunisti i socijalisti se razilaze po mnogim pitanjima: oko Čada, Libana, razoružanja, Izraela, Avganistana, Polj-

³⁴ Annie Kriegel, nav. Bernard Legendre, *Le Stalinsisme français. Qui a dit quoi?*, Seuil, Paris, 1980, str. 201.

³⁵ Annie Kriegel, *Israël est-il coupable?*, Laffont, Paris, 1982, str. 16.

³⁶ Isto, str. 50.

³⁷ Isto, str. 51.

³⁸ Isto.

³⁹ Isto, str. 53.

ske... ali Kriegelova nikada ne pominje ta neslaganja. Ona potom prelazi na objašnjavanje »pravih ciljeva« antijevrejskog terorizma: »Činjenica je da... oni koji ubijaju Jevreje ne ubijaju 'surogat' Jevreja, drugim rečima Izraelce. Oni ubijaju Jevreje jer žele da ubijaju Jevreje, i da mogu, poubijali bi sve izraelske Jevreje i sve Jevreje u dijaspori... Teroristička kampanja protiv Jevreja u evropskim sinagogama znači samo jednu stvar: anticionizam je konkretni izraz antisemitizma, a cilj antisemitizma je istrebljenje Jevreja.«⁴⁰

Judaizam je, zapravo, postao suštinska referentna tačka i izvor identiteta za Kriegelovu. Ona nam u knjizi saopštava da je tri puta u životu plakala iz političkih razloga: kada su Sovjeti ušli u Mađarsku 1956, kada je De Gaulle govorio o jevrejskom narodu kao elitnom opisujući ga kao dominirajući i drsko samouveren, i kada je Ivan Pavle II primio u audijenciju Yassera Arafata. Ova poslednja reakcija ima čini se više veze s mržnjom prema vođi PLO nego li s razočaranjem jer je poverenje, što ga je imala u čelnika katoličke crkve, bilo iznevereno. To što je ona u stanju da reaguje na zbivanja u Mađarskoj 1956. i na diplomatski gest Vatikana na isti način, razotkriva koliko je duboko zašla u predele iracionalnog.

Kako, dakle, u krajnjoj analizi, objasniti jednu karijeru koja je počela ultrastaljinizmom, da bi potom usledili akademski međučin i, najzad, definitivni zaokret udesno? Kako da objasnimo da neko može proći kroz sve te faze? Izgleda očevidno da individualni psihološki sklop Kriegelove ima temeljne veze s načinom na koji se ona menjala. Psihologija može pružiti bar delimično objašnjenje za neke od njenih reakcija. Sećajući se razgovora s jednim od njenih studenata, ona primećuje: »Pitam se u kojoj meri sam neke stvari zaboravila, jer mi je jedan od mojih studenata prošle nedelje zlobno napomenuo da sam 1947. napisala članak o 'cionizmu i antisemitizmu'. Šta god mi radili, više se toga ne sećam.«⁴¹ Teško je u ovome ne videti primer amnezije u psihološkom smislu. Ali, takva objašnjenja jednostavno nisu dovoljna. Njen ekstremni staljinizam i docnije napuštanje FKP mogli bi se objasniti njenom generacijskom pripadnošću. Annie Kriegel je, setićemo se, pristupila Partiji u vreme rata. A, kako i sama piše: »Nikome ko pogleda statistiku o tome koliko dugo su ljudi u Partiji ne može promaći jedna čudna brojka — od ukupnog sadašnjeg članstva

⁴⁰ Isto, str. 119.

⁴¹ Annie Kriegel, nav. Rodinson, »Self Criticism«, str. 46.

tek 3,1% ih je ušlo u Partiju za vreme rata.⁴² Prema drugim podacima koje Kriegelova navodi, samo jedan od deset onih koji su tada stupili u Partiju, još uvek spada u partijsko članstvo. Ona pripada generaciji koja je bila uništena: »Jedna generacija koja je bila desetkovana. Takođe i generacija koja je bila zavedena. Okolnosti u kojima su stupili u Partiju su ih obeležile i još uvek su fascinirani dvema tehnikama koje su tada morali naučiti: konspiracijom i partizanskim ratovanjem.«⁴³

Treba isto tako imati u vidu i motive onih koji su za vreme rata pristupali FKP. Da li su ulazili u Partiju zbog njene centralne uloge u pokretu otpora, ili zbog toga što su želeli da transformišu društvo? Razume se, nije reč o tome da su ti motivi međusobno nužno protivrečni.

Jedno istraživanje teorijske obuke koju su ovi novi članovi prolazili — ili nisu prolazili — bilo bi, razume se, veoma zanimljivo. Tokom rata jedva da su mogli biti obučavani, a posle rata ta je obuka morala biti vrlo staljinistička. U takvim okolnostima, naša mlada aktivistkinja jedva da je mogla imati bar neku neodređenu predstavu o marksizmu i teško da je mogla odoleti simplističkim argumentima u modi.

Njena odluka da pristupi Partiji morala je imati suštinske veze s ratnom atmosferom. Kada se rat i neposredno poratno vreme (hladni rat i odbrana opsadene tvrđave) smenila lagodnija vremena, naglo je iščilela i osnova na kojoj je počivalo njeno opredeljenje, pogotovu jer je i znatna doza naivnosti u tome imala svoju ulogu. No, mora da su delovali i drugi činioci. Njena je karijera morala doći u pitanje onoga trenutka kada je FKP bila prinuđena da, makar i oklevajući, preispita agresivnije vidove staljinizma s kojima se ona bila poistovećila. Nije slučajno Partija u jednom času promenila čitav uređivački odbor *La Nouvelle critique*.

Konačno, razotkrivanje i osuda Staljinovih zločina na XX kongresu KPSS, rehabilitacija »izdajnika«, samokritike i preispitivanja takođe su morali podstaći sumnje koje su, na kraju, mogle dovesti do potpune promene uverenja.

Ostavimo li lične činioce po strani, Annie Kriegel pripada onoj grupi bivših staljinista koji su se, kako to kaže Maxime Rodinson, »za svoju staru veru borili strašću neofita i koji su, potom, sledili u svemu istu vrstu razmišljanja, isti zajedljivi ton i isti nedostatak suptil-

⁴² Annie Kriegel, *Les Communistes français*, str. 67.

⁴³ Isto, str. 70.

nosti, koji im je nekad bio svojstven, ali sada u borbi protiv onoga za šta su se nekad borili.«⁴⁴

Kriegelova je prešla iz jedne krajnosti u drugu, iz komunizma u antikomunizam. Njena je vatrenost ostala ista. Kao i kad je reč o mnogim drugim staljinistima koji su prešli na stranu apsolutnog antisovjetizma, i njena se karijera da opisati u religijskim kategorijama. Ovaj zaključak je pre komentar no osuda. Za žaljenje je, ipak, što Annie Kriegel nikada nije osetila potrebu da sama objasni svoje ponašanje i akcije u prošlosti. Istina je, naravno, i da je nikada niko nije stavio u položaj da to mora da učini. Antikomunizam je danas toliko u modi u Francuskoj da ga i nije potrebno opravdavati. On je u toj meri deo političke klime da njegovi ideolozi mogu raditi i govoriti bilo šta. Mada je delo intelektualaca, on se graniči s iracionalnim. I upravo u tom smislu je slučaj Annie Kriegel egzemplaran.

II

»Marxovo učenje je svemoćno jer je ono tačno. Ono je potpuno i skladno, ono daje ljudima celovit pogled na svet...« (Lenjin, 1913).⁴⁵

»FKP se ovog ideala drži žilavije no ikad. A ipak, sedamdeset pet godina kasnije, šta je zapravo ostalo od ovih kitnjastih tvrdnji? Invazija Čehoslovačke, arhipelag Gulag, zločini Lin Piaoa i četvoročlane bande, novi vođ etiopske države čiju je revolucionarnost blagoslovio Brežnjev kada je ovaj stigao u Moskvu, iako su mu ruke još uvek bile uprljane svežom krvlju studenata, kulturni genocid naroda na periferiji SSSR, otvoreno kršenje ljudskih prava u Beogradu. Jedina postojana svojstva marksizma na vlasti su despotizam i kulturna nerazvijenost. Kakvog smisla ima uopšte svako dalje navođenje? Svaki Lenjinov pridev se pretvorio u karikaturnu suprotnost. Jadna stara FKP!« (Pierre Daix, 1978).⁴⁶

»Najveći zločin je eksploatacija čoveka po čoveku. Nacistički koncentracioni logori su tu eksploataciju doveli do vrhunca, do njenog logičnog kraja. Logori za prevaspitavanje u Sovjetskom Savezu su logični kraj nečeg posve drugog — potpunog potiskivanja eksploatacije čo-

⁴⁴ Rodinson, »Self Criticism«, str. 31.

⁴⁵ V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, tom I, knjiga prva, »Tri izvora i tri sastava dela marksizma« (bez imena prevodioca), Kultura, Beograd, str. 59.

⁴⁶ Pierre Daix, *La Crise du PCF*, Seuil, Paris, 1978, str. 21.

veka po čoveku... Oni su jedno od najslavnijih postignuća Sovjetskog Saveza« (Pierre Daix, 1949).⁴⁷

»Marksizam, nauka politike, temelji se na pokretu za oslobođenje koji predvodi proletarijat, najeksploatiranija od svih klasa. I komunistička partija se temelji na istoj nauci. Ona je istovremeno avangarda proletarijata, oblik svesti i naučno sredstvo. Ona okuplja i objedinjuje najbolje elemente proletarijata. Ona obrazuje čitavu klasu i stoga je u stanju da izgradi borbene kadrove kakvi su joj potrebni da bi izvršila njene zadatke.« (Pierre Daix, 1949).⁴⁸

»Dozvolite da vam odmah kažem: i da je Sovjetski Savez sto puta gori i da je Staljin izvršio sto puta gore zločine od onih koje je izvršio, borba o kojoj govorim ne bi bila ništa drugačija... Komunističke partije su ljudsko sredstvo stvoreno po ugledu na Partiju koju je iskovaio Lenjin« (Pierre Daix, 1949).⁴⁹

»Marcel Liebman je pobrojao Lenjinove iluzije u *Le Léninisme sous Lénine*, čemu sam i sam dodao neke u mom *Le Socialisme du silence*. Ne morate se odveć truditi da biste pronašli i druge dokaze naivnosti, neznanja, gluposti i slabosti lenjinizma« (Pierre Daix, 1978).⁵⁰

Nemojte nas pogrešno razumeti. Mi ne pokušavamo da opravdamo događaje 40-ih i 50-ih godina, i na to ćemo se kasnije vratiti. Mi takođe ne pokušavamo da se podsmevamo autoru. Naprotiv, pokušavamo da osvetlimo mehanizme koji stoje iza evolucije Pierrea Daixa koji sada, posle 34 godine u FKP, stoji na stanovištu koje Philippe Robrieux, opisuje kao »poziciju koja počiva na fundamentalističkom antikomunizmu«. ⁵¹

Pierre Daix je rođen u Ivriju na Seni 1922. godine. Još dok je bio u liceju na njega su uticali njegov profesor istorije André Meynier, socijalista, njegov profesor matematike P. Labérenne, član FKP, i tokom poslednje godine u školi, René Maublanc, jedan od filozofa FKP.

Daix stupa u FKP 26. septembra 1939, na dan kad je Daladierova vlada Partiju proglasila ilegalom. Imao je značajnu ulogu u ilegalnom radu komunističke studentske organizacije. Bio je hapšen novembra 1940. i ponovo januara 1942. Potom je proveo dve godine u

⁴⁷ Legendre, *Le Stalinisme français*, str. 105.

⁴⁸ Pierre Daix, »Les Procès Rajk, les partis communistes et la paix«, *La Nouvelle critique*, br. 10, novembar 1949, str. 29.

⁴⁹ Legendre, *Le Stalinisme français*, str. 108—109.

⁵⁰ Pierre Daix, *La Crise du PCF*, str. 93.

⁵¹ Robrieux, *Histoire intérieure*, tom 4, 1984, str. 155.

francuskim zatvorima do deportacije u Mauthausen, marta 1944. U logoru je aktivno učestvovao u organizovanju internacionalnog komunističkog otpora. Sudeći po njegovim vlastitim sećanjima, tamo je postao i staljinista: »Kad sam se konačno počeo pitati kako sam uopšte mogao postati staljinista, shvatio sam da se to moralo dogoditi u Mauthausenu«. ⁵² Tu je prvi put čuo i za postojanje sovjetskih logora za prevaspitavanje. »On je (Pavel Loukov, Rus kog je sreo u logoru) 1937. bio u logoru, sovjetskom radnom logoru. Rekao mi je da je to napravilo čoveka od njega.« ⁵³

Ovo pomalo čudno sećanje biće suština argumenata Pierra Daixa u kasnijoj kampanji protiv Davida Rousseta. ⁵⁴

Posle rata, Daix dobija posao u kabinetu Charlesa Tillona, komunističkog ministra avijacije. Tu je ostao do maja 1947. Potom je neko vreme radio za *L'Avant Garde*, komunistički studentski list, i za Editions Sociales, izdavačku kuću FKP. No, ni tu ne ostaje dugo. Tada je FKP nastojala da uspostavi ideološku kontrolu nad nekim publikacijama. Januara 1948. Daix zamenjuje Loysa Massonsa na mestu glavnog urednika *Les Lettres françaises*. Mnogi svedoci i analitičari FKP potvrđuju da je bila reč o planiranoj operaciji. Tako, na primer, Jeanine Verdès Leroux, kaže: »U to vreme FKP, koja je i sama štampala nekoliko glasila i upravo pokrenula neka nova, uspeła da uspostavi kontrolu nad izvesnim listovima. U drugim pak slučajevima su urednici bez predrasuda bili zamenjivani ljudima koji su *bezuslovno lojalni*. Oni su bili nagrađeni jer jamče *najstrožu moguću ortodoksiju* a da im se ne govori šta treba da rade. To se dogodilo

⁵² Pierre Daix, *J'ai cru au matin*, Laffont, Paris, 1976, str. 106. Daixova sećanja na dvogodišnji boravak u Mauthausenu i ilegalnu organizaciju mogu se naći u njegovoj *La Dernière forteresse*.

⁵³ Pierre Daix, *La Crise du PCF*, str. 116.

⁵⁴ David Rousset je 1950. otpočeo polemiku sa *Les Lettres françaises* oko postojanja koncentracionih logora u SSSR, o kojima je pisao u *L'Univers concentrationnaire*. Njega je napao čitav komunistički pokret. Pierre Daix koji je takođe klevetao Rousseta, branio je interese Partije, ali je na kraju izgubio spor. Ovo je jedan savremeni opis: »U komunističkim krugovima, intelektualnim i drugim, ime Davida Rousseta bilo je okruženo auzrom izdajstva i lupeštva. On je bio trockista i izdajnik. Nikad nisam čitao njegove knjige, a on je bio toliko omražen da mi nikada i nije palo na pamet da ih pogledam. On je bio toliko omražen i oklevetan da sam verovao da mu Amerikanci plaćaju da piše knjige kao što su *Les Jours de notre mort* i *L'Univers concentrationnaire* i izmišlja klevetničke priče o takozvanim koncentracionim logorima u SSSR«, nav. Leroux, *Au Service du parti*, str. 51.

kada je Pierre Daix zamenio Loysa Massonsa na mestu glavnog urednika *Les Lettres françaises*.⁵⁵ Po redaktoru časopisa Claude Morgan, »Casanova je želeo da dovede svog čoveka. Pierre Daix je marksizam gurao u sve, te je ubrzo *Les Lettres françaises* počeo slabije da se prodaje.«⁵⁶ Ili, po Renaudu de Jouvenalu: »Pierreu Daixu je bilo lako da se uljuljkuje u osećanje sigurnosti jer je uza se imao usnulog partnera na koga se mogao osloniti. On jamačno nije bio zainteresovan za komercijalnu sudbinu časopisa. Reklama je bila poslednja briga njegovog oštroumnog tima. Jedino važno bilo je odštampati list na vreme i izneti ga na ulice, a spreman sam da se opkladim da se nikada niko nije zabrinuo zbog prodaje, niti zapitao zbog čega broj neprodatih primeraka tako panično raste.«⁵⁷

Prelazak Pierrea Daixa u uređivački odbor *La Nouvelle critique* ni u čemu nije izmenio opšteprihvaćeno mišljenje da je partijski policijac. Jeanine Verdès Leroux ovako opisuje časopis: »Zvanični stavovi po svim pitanjima su tu izlagani na najtvrdi način. To je bilo jedino mesto na kojem je teorija 'dve nauke' bila potpuno razvijena i gde je kampanja za Lisenka dostigla krajnje razmere. *La Nouvelle critique* je mesto na kojem se teoretiziralo socrealističko slikarstvo i uzdizalo u nebesa. Časopis je doveo do savršenstva veštinu iskorišćavanja polemike; njenu inventivnost i zlobnost teško je i zamisliti, a gotovo da ih je nemoguće opisati. Polemika je bila pravilo i poprimila je odurne oblike. Nije to bila posledica neumerenosti nekolicine pojedinaca; bila je to taktika, kao što je jednom od naših polemičara bilo više no jasno; 'Bilo je to zaista brutalno udaranje; vojna taktika smišljena da spreči glavninu intelektualaca da ne padne pod uticaj onih s kojima mi polemishemo.«⁵⁸

Pierre Daix je u svemu tome bio veoma aktivan. Nema potrebe ulaziti u sve što je napisao. Jedan događaj, koliko važan toliko i dramatičan, dovoljno će nam kazati o upravo opisanoj atmosferi: Rajkova afera.

Mađarski ministar unutrašnjih poslova Rajk bio je 1948. godine optužen za titoizam i zaveru za obaranje socijalizma. Bilo mu je suđeno, osuđen je i ubijen. Nikakvih dokaza nije bilo, a protiv njega su jedino govorela neuverljiva »priznanja«. Pierre Daix je pisao o procesu i analizirao ceo problem u *La Nouvelle critique*.

⁵⁵ Isto, str. 105 (podvlačenja dodatna).

⁵⁶ Isto, str. 205.

⁵⁷ Isto, str. 180.

⁵⁸ Isto, podvlačenja naknadna.

Ostavljajući po strani glupe sektaške komentare o jugoslovenskom režimu⁵⁹, jedan nam odlomak pruža naročito jasnu sliku autorovog duhovnog stanja: »Dokazi su tu i svako ih može videti. Mađarska vlada je upravo objavila plavu knjigu sa stenogramom s Rajkovog procesa. Francuski prevod se pojavio. (*Les Lettres françaises* je već bio objavio Rajkovu izjavu.) Iz iskaza optuženog saznajemo da je on bio uhapšen 1931. godine od strane mađarske policije i da je postao plaćeni dostavljač. Isprva je radio za mađarsku policiju, potom je otišao u Čehoslovačku da bi konačno bio poslan u Španiju. Po onome čime raspolaže mađarska policija, njega je za vreme boravka u logoru Verne, zavrbovao francuski *deuxième bureau*. Imao je dodira i s američkim agentom, ali već ga je bio zavrbovao Gestapo koji ga je i repatrirao. Po oslobođenju zemlje, pristupa američkoj obaveštajnoj službi i biva ubačen u njihovu jugoslovensku mrežu 1947. godine. On sam je rekao da mu je Ranković (jugoslovenski ministar unutrašnjih poslova) kazao da jugoslovensku mrežu čini on i Tito. Rajk je, po vlastitom priznanju, bio posrednik Amerikanaca i delovao je po naređenjima jugoslovenske mreže. On je kovao zaveru za ubistvo rukovodstva Mađarske komunističke partije i obaranje narodnog demokratskog režima u Mađarskoj.«⁶⁰ Ovome je svaki komentar suvišan.

Ovaj hladnoratovski dogmatizam je ustupio mesto umerenijim stavovima i Pierre Daix je najzad počeo sebi postavljati neka mala pitanja. Njegov se stav počeo menjati početkom 50-ih godina, kada su se čuli prvi uznemirujući glasovi o ljudima iz neposredne Staljinove okoline. Sam Staljin bio je, razume se, van svake sumnje. U svojoj autobiografiji, *J'ai Cru au matin*, Daix ovako opisuje atmosferu u trenutku smrti diktatora: »Kao i svi drugi, bio sam potpuno slomljen, možda i više no drugi jer sam se već počeo pitati o nekim stvarima. To jednostavno znači da sam veličao mitskog oca, čijom smrću postali siročići. Članku za *Les Lettres françaises* dao sam naslov 'Učio nas je da odrastemo'.«⁶¹ Relativno brzo po Staljinovoj smrti proćule su se vesti o komešanju u

⁵⁹ »Titov nacional-komunistički režim služi se istim mistifikacijama kao i nacionalsocijalizam. On je novo oružje koje treba imperijalizmu u borbi protiv naroda koji su se tek oslobodili njegovog jarma« (»Le Procès Rajk«, str. 37).

⁶⁰ Isto, str. 29.

⁶¹ Pierre Daix, *J'ai cru au matin*, str. 317, naknadno podvučeno.

Sovjetskom Savezu.⁶² Pierre Daix je bio iznenađen, čak zaprepašćen: »U jesen 1954. *L'Humanité* (dnevni list FKP je objavio izveštaj koji mi je zatresao tle pod nogama: Amerikanac Noël Field je bio rehabilitovan u Mađarskoj. Svi koji su bili osuđeni na Rajkovom i Slanskyjevom procesu bili su optuženi za kovanje zavere s njim. To je dokazivalo da su procesi bili montirani. Mislio sam da ću poludeti.«⁶³ »Tako je znači Rousset govorio istinu.«⁶⁴

Dvadeseti kongres KPSS je potvrdio sve glasine koje su kružile. Još jednom je Pierre Daix osetio kako mu se tle trese pod nogama. Za razliku od mnogih komunista-intelektualaca, on ipak nije napustio Partiju posle sovjetskog upada u Mađarsku, koji ovako opisuje: »Sovjetsku vojnu intervenciju u Budimpešti prihvatio sam kao tragičnu ali neminovnu odluku«, i dodaje: »kada su se demonstracije u kojima su učestvovali i Guy Mollet i Antoine Pinay, završile napadom na sedište FKP i prostorije *L'Humanité*, bio sam telom i dušom uz svoju Partiju.«⁶⁵

Krajem 50-ih godina, Daix nastavlja da radi za *Les Lettres françaises*, ali sada ima otvorenije kritičan stav prema SSSR.

Važan korak je bilo pisanje predgovora za Složenicin *Jedan dan u životu Ivana Denisoviča*, 1963. Ova knjiga je skepticima dala konačni dokaz da su logori zaista postojali u Sovjetskom Savezu. Predgovor označava početak Daixovog postepenog tuđenja od Partije, procesa koji je postao još upadljiviji tokom Praškog proleća 1968. Pierre Daix je tog proleća bio u Pragu i to što je tamo video ispunilo ga je oduševljenjem. O svom doživljaju je napisao potresno svedočanstvo u *Journal de Prague*, da bi mu se iznova vratio u kasnijem *Prague au coeur* (1974). On je bio duboko potresen činjenicom da je FKP prihvatila sovjetsku intervenciju avgusta 1968, kao i normalizaciju koja je potom označila da je pokušaj izgradnje čehoslovačkog socijalizma završen.

Njegova knjiga *Ce que je sais de Soljenytsine*, koja se pojavila 1973, predstavlja konačni raskid s Partijom. On odlučuje da ne obnovi članstvo početkom 1974. godine. Trideset i četiri godine je bio član FKP, ali je sada razlaz bio potpun.

⁶² Većina ovih izveštaja se odnosila na borbu za vlast između Maljenkova i Hruščova, na fizičko uklanjanje Berije, na prve rehabilitacije i Hruščovljev put u Beograd 1955.

⁶³ Pierre Daix, *J'ai cru au matin*, str. 351.

⁶⁴ Isto, str. 337.

⁶⁵ Isto, str. 363—367.

Prekretnicu u Daixovom životu predstavlja 1974. Dotle je već bio promenio i uverenje i područje aktivnosti. U nekoliko prethodnih godina potpuno je revidirao svoja stanovišta, uverenja i ideale. Sada osnovna tema njegovih knjiga postaje sistematski antikomunizam.

Razume se da je sasvim legitimno preispitivati nečije bivše političke lojalnosti, ali su na žalost mnogi intelektualci to činili jedino povodom izmenjenih književnih i ideoloških lojalnosti.

Slučaj Pierrea Daixa je posebno nesrećan. On ne samo da nudi veoma deformisanu sliku istorije i doktrine, već isto tako polaže neosnovano pravo na poznavanje doktrinarnih i istorijskih istina. Taktika koje se držao dok je bio staljinista nije napuštena. Naprotiv, ona je prisutnija i očevidnija no što je ikada bila. Zato je i korisno pogledati kako to izgleda.

1. *Napadi, pogrde i proizvoljne klevete.* »Centralna partijska škola i dalje se drži Engelsovog učenja. Niko ne obraća pažnju na proteste Michela de Brisa. Pravo pitanje: kako se ovaj smušeni umobolnik, ovaj krvožedni moron, koji se igra masakrima čitavih rasa kao da su posredi klikeri, uopšte mogao tako dugo održati?«⁶⁶ Nikakav argument ni dokaz se, naravno, ne navodi u prilog ovoj tvrdnji. Ovakvi napadi bez sumnje imaju odlike histerije.

2. *Laganje uz pomoć izostavljanja.* U knjizi koja se bavi krizom FKP, Daix piše: »Marcel Liebman je pobrojao Lenjinove iluzije u *Le Léninisme sous Lénine*, čemu sam i sam dodao neke u mom *Le Socialisme du silence*. Ne morate se odveć truditi da biste pronašli i druge dokaze naivnosti, neznanja, gluposti i slabosti lenjinizma.«⁶⁷ To je doista vrlo neobično viđenje Liebmanove knjige. Daix sugerise da to nije ništa naročito, iako je posredi uverljivo delo koje, uz to, sadrži i mnoge delove koji protivreče upravo navedenom »sažetku«. *Le Léninisme sous Lénine* stvarno sadrži mnoge napade na deifikaciju nepogrešivog Lenjina, ali je u stvari glavna meta način na koji su ideolozi antisovjetizma deformisali njegov lik: »Gotovo očajnička snaga volje i blokirana energija svojstvene poslednjim nedeljama i mesecima njegove borbe, otkrivaju autentičnost njegovih demokratskih aspiracija.«⁶⁸ Pierre Daix tvrdi da se poziva na Liebmanove argumente, ali ih preobraća u žigosanje lenjinizma kakvog u originalnom tekstu jednostavno nema.

⁶⁶ Pierre Daix, *La Crise du PCF*, str. 106.

⁶⁷ Isto, str. 93.

⁶⁸ Marcel Liebman, *Le Léninisme sous Lénine*, Seuil, Paris, 1973, vol. 2, str. 322 (naknadno podvučeno).

U drugačijem registru nalazimo sledeći komentar prisustva kubanskih trupa u Angoli: »Kako to da se nikada ni jedan jedini član FKP, uključujući i intelektualce, nije zapitao otkuda neprekinuti niz poraza koje marksizam doživljava gde god dođe na vlast?... Da i ne pominjemo to što obezbeđuje najamnike, oduzima pravo na samoopredeljenje narodima Afrike i predaje ih u ruke Kubancima.«⁶⁹ Pierre Daix očito opet iskrivljuje istinu kako bi je uskladio s vlastitim apriornim postavkama. Šta je sa svim onim intervencijama koje su preduzete kako bi se angolski narod lišio prava na samoopredeljenje? Moramo li ga podsetiti na to da su se Kubanci umešali tek posle invazije južnoafričkih i zairskih trupa, i to na zahtev legitimnih predstavnika zemlje? Oni su pomogli Angoli da steknu stvarnu političku, društvenu i kulturnu nezavisnost. Takvo je barem tumačenje koje je prihvatio Savet bezbednosti UN u rezoluciji 387 od 31. marta 1976. O tome od Pierrea Daixa — ni reč.

3. *Intelektualno nepoštenje.* U *La Crise du PCF* Daix razmatra problematiku FKP tokom okupacije, ulogu njenog rukovodstva i drugih sudeonika tadašnjih zbivanja. Navešćemo jednu veoma jasnu aluziju na smrt Frieda Clementa, predstavnika Kominterne u Francuskoj: »Friedovo ćutanje je bilo osigurano kada su ga 'nepoznate osobe' ubile u Briselu 1943«. Daix prihvata Bruhatovu hipotezu da su Clémenta ubili komunistički agenti. »No, da bi bili sigurni, on je, na sugestiju sovjetskih savetnika, bio i posthumno osuđen tokom procesa Slanskom 1958.«⁷⁰ Bruhatova hipoteza tek treba da se dokaže, ali je Daix-ova naredna izjava doista iznenađujuća: »Julien Lahaut je takođe bio ubijen 1958«. Pre svega, datum je pogrešan; Lahaut je zapravo ubijen 1950. U to vreme je bio predsednik Belgijske komunističke partije. Tvrditi da su oba čoveka ubijeni od strane komunističkih ubica ukazuje na zaprepašćujuće nepoznavanje istorijskih činjenica. Lahauta su u stvari ubila dvojica desničara koji su tvrdili da je on — za vreme Bauduinovog krunisanja — u parlamentu uzviknuo »Živela republika!«. Ovo ubistvo je najpoznatiji i najtragičniji događaj koji se desio u Belgiji u vreme rasprava o monarhiji. U svakom slučaju, dovoljno je poznato da bi Daix morao znati i kad se dogodilo i ko je za njega bio odgovoran. Činjenice su, međutim, irelevantne kada se insinucija — makar i proizvoljna i neosnovana — može iskoristiti da se podupre optužba koja ima više veze s ideologijom no s istorijom.

⁶⁹ Pierre Daix, *La Crise du PCF*, str. 12.

⁷⁰ Isto, str. 139.

Kao i mnogi drugi intelektualci koji su nekada pripadali FKP, i Daix ispoljava tendenciju da se postavi kao istoričar komunističkog pokreta i kao marksistički teoretičar. Kao što smo već istakli, on na to ima pravo. Teško je, međutim, ne videti vezu između njegove nove karijere i činjenice da je antikomunizam sada u modi i da se antikomunistička literatura isplati.

Metod je uvek isti: Pierre Daix sve što utiče na komunistički pokret i marksističku teoriju analizira primenom tri-četiri skupa formula.

Tako, recimo, kad god razmatra istoriju FKP, to je uvek kroz Moskvu i lenjinističku teoriju (ili neku njegovu ličnu verziju te teorije): »Prava istorija FKP počinje juna 1920, i to ne u Francuskoj, nego u Kremlju u Moskvi, ako ne u Lenjinovoj glavi.«⁷¹

»Daleko od toga da prekretnica 1934. godine označava normalizaciju između FKP i francuskog naroda; ona prosto ukazuje na to da je SSSR smatrao po sebe korisnim da podrži Francusku protiv Hitlera, ili bar da onemogući francusko-nemački savez.«⁷²

»Rukovodstvo FKP je 1975—1976. počelo da priča kako se Partija promenila jer se najzad prilagodila spoznajama o Staljinovoj represiji, ali promena je u stvari bila sredstvo da se očuva kontinuitet lenjinizma, kako u organizacionom tako i u strateško-političkom smislu.«⁷³ Nikako nije sporno da je FKP povremeno delala u skladu sa željama Moskve. Svako ko nastoji da objasni šezdeset četvorogodišnju istoriju FKP isključivo izvršavanjem naredbi Kremlja, ne obraćajući pažnju ni na društveno-političke uslove u Francuskoj ni na probleme s kojima su oni suočavali FKP, pre je opsesivac no istoričar.

Kada je reč o teoriji, ništavnost tvrdnji našeg autora gotovo da ne iznenađuje. On je, 1949, na sav glas zagovarao teze sa svim obeležjima krajnje izvesnosti i dogmatizma. Da navedemo samo jedan primer: »Marksizam, nauka politike, temelji se na pokretu za oslobođenje koji predvodi proletarijat, najeksploatisanija od svih klasa. I komunistička partija se temelji na istoj nauci. Ona je, istovremeno, avangarda proletarijata, oblik svesti i naučno sredstvo. Ona okuplja i objedinjuje najbolje elemente proletarijata. Ona obrazuje čitavu klasu i stoga je u stanju da izgradi borbene kadrove kakvi su joj potrebni da

⁷¹ Pierre Daix, *Les Hérétiques du PCF*, Laffont, Paris, str. 19.

⁷² Isto, str. 164.

⁷³ Pierre Daix, *La Crise du PCF*, str. 50.

bi izvršila njene zadatke.«⁷⁴ Isti taj Daix, 1980, daje sledeće kategorične i neutemeljene iskaze, kakav je naredni: »Pošto izgleda da se toliko njegovih proročanstava ostvarilo, skloni smo da zaboravimo da je, kao naučnik, Marx bio naučnik svoga doba. Samo zato što je primenio darvinizam na istraživanje ljudskih društava, on je i mogao da zaključi kako će proizvodne snage stvoriti materijalnu osnovu socijalizma. Marx preuzima od Darwina ideju univerzalne evolucije jer njome može da podupre hegelovsku dijalektiku i postavi je na materijalističke osnove. Time Marx nehotimično svodi društvene i ekonomske pojave — za koje tvrdi da su autonomne — na biološki model. Stoga i on ima isti redukcionistički pristup kao i oni koji polaze od prirodne selekcije, onoga što pokreće darvinovsku evoluciju, i zaključuju da je kapitalizam biološki opravdan jer omogućava preživljavanje najprilagođenijih... Ne bih tako zlobno uživao u isticanju sirovosti Marxove antropologije kad ona ne bi imala toliko ozbiljne posledice. Zbog toga što dosledno veruju da će razvoj proizvodnih snaga, pre ili kasnije, društvenu nadgradnju učiniti socijalističkom, komunisti koji dođu na vlast bez ikakvog ustezanja čine zastrašujući broj dela kulturnog genocida. U tim stvarima kapitalizam nema šta od njih da nauči. Naprotiv, oni su otišli mnogo dalje no što je kapitalizam ikada otišao, a njihova nas doktrinarna uopštavanja vraćaju u dane kada su misionari kolonizovali 'nevernike' i 'pagane'.«⁷⁵

Ovaj redukcionizam i preterano pojednostavljivanje prilično iznenađuju. Ne može se poricati da, što se antropologije tiče, Marx i Engels danas deluju vrlo zastarelo i da je dokazano da su njihova, u osnovi evolucionistička shvatanja, pogrešna. Međutim, Daix nam nudi izuzetno oskudan prikaz Marxovog dela, koji uz to treba da pokaže kako se Marxova teorija nikada nije menjala. Daix se u svojim tvrdnjama nikada ne poziva na određeni odlomak određenog teksta, a razmišljanje mu je sasvim neoštromno. Sličnost između današnjeg Daixovog viđenja Marxa i onoga od pre četrdeset godina nameće se sama — radi se jednostavno o obrnutoj slici nekadašnjih apologija i oda.

Postojeća atmosfera nesumnjivo podstiče i odobrava ovakva shvatanja; moglo bi se čak reći da ih upravo nameće. Marxov život i delo, međutim, i dalje nadahnjuju mnoga istraživanja. U tom domenu ne postoje nikakve

izvesnosti i dogme; naprotiv, retki su autori koji su podstakli u toj meri različita istraživanja.

Kao što se zna, sam Marx je za sebe, jednom prilikom, rekao da nije marksista. Da vidi karikature koje danas prolaze kao marksizam, verovatno bi za sebe rekao da je antimarksista. Pierre Daix je, bez sumnje, jedan od značajnijih karikaturista. Njegove ode su bile karikature, kao što su to i njegove javne optužbe. On je uvek bio karikaturista.

III

Kontrast između neverovatne intelektualne neodgovornosti ovih autora i publike koju su uspeli da steknu naročito (ili uglavnom) u redovima francuske inteligencije je nešto što čoveka mora da zaprepasti. Njihovi tekstovi imaju sva klasična obeležja polemika u kojima su nekada desničarski novinari i piskarala bili nenadmašni: oni su namerno izbegavali racionalistički pristup, a simpatije su im bile na strani snaga reakcije i krajnje desnice. Reakcionarni pamfletisti su svoje poslednje i najveće pobeđe zabeležili 30-ih godina, kada je njihova škola predvođena Maurrasom, krenula u poslednji obračun s demokratijom, republikom, crvenima i Jevrejima. A onda je došlo božansko iznenađenje — Viši.⁷⁶

Sada intelektualci levice pišu slične pamflete. I ovi o kojima smo govorili pripadaju levisci: ni Pierre Daix ni Annie Kriegel nikada nisu odbacili svoju liberalnu odoru, i pored toga što Kriegelova stvarno radi za najveći konzervativni list. Oni tvrde, čak upornije no ikad, da brane interese napretka i demokratije. Ne treba im mnogo da ustvrde i da su pristalice istinskog socijalizma, Jaurèsovog, na primer. Oni takođe tvrde da su ozbiljni naučnici i poštenu intelektualci. Njihove tvrdnje su pomalo ekstravagantne, ali ih kritičari prihvataju i priznaju im status koji nikako ne odgovara njihovoj stvarnoj vrednosti. Ko god je dovoljno skeptičan da posumnja u njih nailazi na dve vrste primedbi. Ovi ljudi znaju o čemu govore i, razume se, neke izdavače stvarno snabdeavaju bestselerima.

»Ovi ljudi znaju o čemu govore«; »oni su videli komunizam iznutra«; »njihovo znanje ima sve dragocene

⁷⁴ »Le Procès Rajk«, str. 29.

⁷⁵ Pierre Daix, *Les Hérétiques*, str. 304—305.

⁷⁶ Tako je Maurras, apostol integralnog nacionalizma, pozdravio poraz vlastite zemlje 1940. Za njega i mnoge poput njega, poraz Republike bio je izvor utehe u tim teškim danima.

odlike ličnog iskustva«. Svi ovi argumenti se sasvim lako mogu okrenuti protiv njih. Analizirajući njihove tekstove, nalazimo sve klasične reakcije ljudi razočaranih u ljubavi. No, nikome ne pada na um da ih kritikuje zbog njihove prošlosti, iako ih je baš ona zauvek obeležila. Oni su se mogli preobratiti; ali se nisu promenili. Veličaju ih jer se čini da su prošli metamorfozu. Niko ne primećuje ono što je ostalo konstantno, iako upravo to bode oči. Njihovi bestseleri dokazuju — zahvaljujući podršci tako popustljivih i nezlobivih kritičara kakvi se samo poželeti mogu — da je publiku moguće obmanuti. Niko javno ne ukazuje, pa čak i ne primećuje, da je jednaka arogancija svojstvena i jučerašnjim slavopojkama i današnjim paskvilama; niko ne mari što nikakvih dokaza nema i što su pogrde zauzele mesto analize. Njihov izvrnuti hiperstaljinizam — obično u obliku apsolutnog manihejstva — čist je kao suza prosto jer je upravljen protiv komunizma. Histerija je ostala ista, ali je bolje prihvataju u njenoj sadašnjoj odori. Raymond Aron koji je bio — ili su bar nas tako učili — personifikacija inteligencije i pameti, pružao je ovim renegatima i gostoprinstvo i podršku, iako oni tek treba da se oporave od svoje bolesti.

Kriegelova i Daix bi trebalo da budu predmet kliničkog ispitivanja, i psihologija će, bez sumnje, imati značajno mesto u njihovim budućim biografijama. Odziv na koji oni nailaze je, pak, politička pojava i svaka analiza antikomunizma ga mora imati u vidu. Taj odziv pokazuje u kojoj je meri buržoazija spremna da se koristi antikomunizmom kao oružjem. On, isto tako, pokazuje da se sitna buržoazija, kojoj većina pariske inteligencije pripada, kreće udesno i bezrezervno pridružuje antikomunističkoj kampanji.

Ovo nije mesto na kome bismo se bavili mnogim izvorima antikomunizma ili valom antikomunizma koji je preplavio Francusku poslednjih godina. Primeri Annie Kriegel i Pierra Daixa, međutim, jasno pokazuju kolika je snaga antikomunizma. Njihov se uspeh ne da objasniti ni naučnim ni književnim vrednostima njihovih dela. Naprotiv, postojeća atmosfera samozadovoljstva i samopovlašivanja pokazuje da se od antikomunizma jedino traži smeša ekstremnih uverenja i ekstremne osornosti koja lako koegzistira sa »zdravim razumom« i iracionalizmom. Od antikomunističkog ideologa se traži jedino da bude nemilosrdni tužilac koji osuđuje bez oklevanja i bez

razumevanja. Večni neprijatelj je mrtvorodenče svetske revolucije, nešto što umire godinama a još uvek je meta besa koji nije izgubio ništa od svoje stare snage.

(Pascal Delwit i Jean-Michel Dewaele,
»The Stalinist of Anti-Communism«, *The
Socialist Register* 1984, str. 324—346)

Prevela Vera Vukelić

François Houtart

RELIGIJA I ANTIKOMUNIZAM: SLUČAJ KATOLIČKE CRKVE

U svetlu fenomena bipolarne podele na slobodni i socijalistički svet čini se uputnim ispitati i ulogu religije uopšte, odnosno hrišćanstva posebno. To je veoma obimno pitanje i nemoguće ga je ovde iscrpno izložiti, pogotovu jer su okolnosti različite a pozicije umešanih strana često kontradiktorne. Ovde ćemo zato izneti samo neke opšte teorijske napomene i potom se pozabaviti određenim brojem konkretnih primera, koji se svi odnose na rimokatoličku crkvu.

Teorijske napomene

Marksistička analiza religije obelodanjuje ambivalenciju njenih društvenih funkcija. Ona je u isto vreme izraz protesta nižih klasa, ali i sublimacija jednog porotka koji sankcioniše društvenu nejednakost. Ona nudi iluzorno rešenje nekim emancipatorskim pokretima, ali je, istovremeno, i izvor težnje za oslobođenjem. Kao institucija, ona je povezana sa ugnjetačkim snagama, ali je, takođe, u stanju da energično i proročki digne glas protiv nepravde. Ponekad je teško reći određeno čime se bavimo kada je reč o religiji, te nam je stoga nužna jedna istorijska i dijalektička analiza.

Danas ne postoji neka jedinstvena linija Crkve, premda se čini da neke tendencije dominiraju. Utoliko što je čini skup različitih predstava o svetu, sama reli-

gija jeste »idealni deo realnog«.¹ Drugim rečima, ona je jedan od elemenata koji ulaze u sastav društvenih odnosa, klasa, pa otud, i klasne borbe, i to u sferama verovanja, simboličkog izražavanja i etike, i organizovanja — crkava kao takvih.

Konteksti su, naravno, umnogome različiti. U nekim zemljama na periferiji zapadnog kapitalizma, društveni odnosi se još uvek tumače posredstvom religijskih kodova, mada je to sve ređe. Na drugoj strani, gotovo sva pretežno agrarna društva žive svoj odnos s prirodom kroz religijske predstave i prakse, koje im pružaju osnovni oblik zaštite. Religijska verovanja postoje i u industrijskim kapitalističkim zemljama, ali više ne kao predstave o čovekovom odnosu prema prirodi ili društvenim odnosima. Reč je zapravo o uverenjima koja se tiču porokla i sudbine čoveka i univerzuma, koja imaju veoma različite konotacije, za delove buržoazije, intelektualce, za radničku i takozvanu srednju klasu.

Sve to ukazuje da religijski faktor može igrati mnogo značajniju ulogu u društvenoj dinamici no što su neki spremni da priznaju. Religijski faktor je, po sebi, ambivalentan. Religiju, bez oklevanja, povezujemo s desničarskim režimima: odmah nam padaju na um katolicizam Marcosa ili Pinocheta i Reaganovo hrišćanstvo. Neke religijske vrednosti se doista mogu iskoristiti za sankcionisanje represivne ili imperijalističke politike. S druge strane, pak, mnogi revolucionari u Srednjoj Americi, na Filipinima i u Južnoj Africi nalaze u hrišćanstvu izvor opredeljenja za borbu za oslobođenje.

Stoga ne čudi što u kontekstu antikomunizma religija ima višestruku ulogu. To posebno važi za katoličanstvo. Da bismo bolje razumeli o čemu je zapravo reč, prvo ćemo pogledati razlike na teorijskom nivou, usredsređujući se na religijsku i materijalističku koncepciju istorije. Potom ćemo se baviti društvenom etikom i, konačno, problemom religijskih institucija i njihovog autonomnog prostora delovanja. Drugi deo ovog teksta donosi nekoliko konkretne primere.

1. SUPROTNOSTI NA TEORIJSKOM NIVOU

Istorijski gledano, socijalizam se razvio u okrilju filozofije, te je stoga nespojiv s religijom na teorijskom nivou. Ta nespojivost predstavlja trajni izvor neprijateljstva.

¹ Izraz je upotrebio Maurice Godelier u *L'Idéal et le matériel*, Fayard, Paris, 1984.

A. Religija i istorijski materijalizam

Tvrđnja da je svaka praksa ukorenjena u nekoj filozofskoj poziciji, što je već po sebi idealistička pozicija, znači da je podela između istorijskog materijalizma i religijskog verovanja apsolutna. U okvirima istorijskog materijalizma sasvim je lako zagovarati odbacivanje ma koje postojeće prakse ili analize. Argument je sledeći: klasna analiza predstavlja marksističku analizu i kao takva je bez sumnje povezana s Marxovom filozofijom, a ta počiva na ateizmu. Na osnovu toga se latinoamerička teologija oslobođena koja počiva — eksplicitno ili implicitno — na marksističkoj analizi latinoameričkog društva, dovodi u pitanje ili čak osuđuje. To nam objašnjava i zašto hrišćani koji pristupe nekoj društvenoj, političkoj ili revolucionarnoj organizaciji pod marksističkim uticajem, bivaju marginalizovani. Dok ovakve analize i opredeljenja nisu neproblematični, upravo opisani stav zaista implicira da se polazi od ideja ili filozofije, a ne od društvenih odnosa. Pitanje šta se podrazumeva pod društvenom realnošću i pitanje da li je tumačenje društvene realnosti kategorijom konflikta, zapravo, najadekvatniji način njenog predstavljanja, jednostavno se uopšte ne postavlja. Posledica toga je polarizacija koja daleko prevazilazi okvire filozofije i utiče i na samu praksu.

Ova tendencija postaje još upadljivija kada neka politička partija ili režim usvoje istorijski materijalizam kao referentni okvir ili platformu. U tim slučajevima, suprotstavljenost istorijskog materijalizma i religije poprima formu odnosa snaga, čiji izraz su posebne institucionalne politike i mobilizacija društvene baze za podršku tim politikama.

Marksistički orijentisane političke formacije i društveni pokreti često staju i na jedno drugo stanovište. Teorijski, problem religije je ishod a ne polazište prakse ili analize, ali kada delovi jednačine promene mesta, borba protiv religije i marginalizacija vernika postaju politički cilj, koji samo izaziva iste reakcije i iste podele kakve su i ranije postojale.

B. Društvena etika

Sve religije, a posebno hrišćanstvo, stvorile su jedan sistem društvene etike utemeljen na religijskim uverenjima. Jevanđeljska osnova hrišćanstva, recimo, može voditi traženju pravde za siromašne, pa dakle i osudi

ugnjjetavanja. Svako etičko izvođenje je, naravno, posredovano predstavom o društvenom. U nekim pretkapitalističkim društvima, društveni odnosi su bili objašnjavani i legitimisani u religijskim kategorijama, a njihovo poimanje etike je izvedeno iz ideje o božanski postavljenom društvenom poretku. Razvoj tržišnih društava i kapitalističkog načina proizvodnje učinio je ovu vrstu predstavljanja neprimerenom, te su stvorene složenije društvene doktrine, naročito u katoličkoj crkvi.

Crkvena društvena doktrina je određena tumačenjem najneposrednijih aspekata društvene realnosti, tj. međuljudskih društvenih odnosa. Društvo se sagledava kao suma međuljudskih odnosa. Marksistička misao, pak, pravi kvalitativni skok u društvenoj analizi. Ovo novo tumačenje uzima u obzir i društvene strukture i međuljudske odnose i insistira na tome da su strukture više od ukupnog zbira odnosa. Ono se usredsređuje na značajne veze između onih elemenata koji sačinjavaju društvene odnose. U klasnim strukturama, ti elementi su neminovno antagonistični.

U okvirima prvog tumačenja društvene realnosti, koje je tradicionalni osnov crkvene društvene doktrine, neposredna odgovornost pojedinca je sasvim očevidna. To gotovo automatski vodi pozivu na promenu realnosti. Realnost se doživljava kao nepravedna i opresivna, te je stoga nužno obraćati se individualnim savestima društvenih aktera. Bogati i moćni se podstiču da budu plemeniti, a siromašni i ugnjeteni da budu strpljivi u svom nastojanju da izmene društvo.

Sve je to vrlo logično jer je polazište odbijanje da se društvena realnost iščita kao klasni antagonizam i klasna borba. Pošto se i samo ovo tumačenje zasniva na međuljudskim odnosima, sve borbe i antagonizmi se odmah prenose i na taj plan, te postaju neprihvatljivi onima koji propovedaju bratstvo i ljubav među ljudima u ime religijskih vrednosti. Isto polazište može dovesti i do brkanja sredstava i ciljeva. Cilj je stvaranje jednog pravednog, bratskog društva, a saradnja klasa je sredstvo za njegovo ostvarenje, koje je određeno kao opšte dobro. Većina religijskih grupa stoji na ovom stanovištu. Njegovu izuzetno razvijenu formu nalazimo u društvenoj doktrini katoličke crkve, ali ono je isto tako osnov, recimo, pravoslavne misli. Pored toga, ovo stanovište je etički osnov religijskog pogleda na mir.²

² Ovo se odnosi i na Svetsku konferenciju za religiju i mir. F. Houtart i G. Lemercinier, *Religions and Peace-Analysis of the Statements and of the Members' Opinions of the World Confe-*

Otud je to i teorijski osnov opiranja svakoj vrsti društvene etike koja se temelji na strukturalnoj analizi klasa.

Jedan od najtipičnijih primera ovog tipa etičke konstrukcije predstavlja poslanica *Laborem Exercens* (o radu) Jovana Pavla II. Društvena realnost shvaćena je posredstvom kategorije statifikacije a nikako strukture, te enciklika ostaje na nivou deskripcije ne sežući do analize. Pravedna nadoknada se recimo uvodi bez ikakvog pozivanja na višak vrednosti, višak rada ili društveno potreban rad. Kapitalizam i socijalizam se opisuju kao izrazi ekonomskih ideja, koji svode čoveka bilo na robu, bilo na puki objekt ekonomskih odnosa. Posledica je da se oba sistema kritikuju na nivou ideja i ideologija na kojima su utemeljeni. Sa stanovišta etike zasnovane na međuljudskim odnosima, socijalizam je neprihvatljiv jer počiva na ideji klasne borbe, dočim je kapitalizam podložniji promenama nabolje.³

C. Mesto religijskih institucija

Važnost organizacije nije jednaka za sve religije. Kao što i priliči crkvi koja se razvijala u okrilju Rimskog Carstva, a potom ojačala u feudalnom razdoblju, katoličanstvo je, s pravne tačke gledišta, najrazvijenija forma religije. Drugi Vatikanski koncil je donekle modifikovao njenu organizaciju, ali ona je još uvek vrlo hijerarhizovana. Njen oblik institucionalizacije zahteva znatna materijalna sredstva za obuku personala i održavanje svetih mesta, za religijsko obrazovanje i međunarodne odnose.

Od raskola crkvi i pojave kapitalističkog sistema, katoličanstvo je, više od svih ogranaka hrišćanske crkve, učinilo da stvori mrežu institucija u sferi obrazovanja, kulture i zdravstva. Uprkos svim borbama za vlast tokom XIX i XX veka, ove institucije su se razvijale u okvirima liberalnog kapitalističkog društva. Katoličanstvo je predstavljalo opasnost za tek rođenu buržoaziju samo utoliko što je bilo vezano uz ideološku poziciju zemljišne aristokratije. S rađanjem novog klasnog neprijatelja i nove strukture društvenih odnosa, religijske su ustanove mo-

rence for Religions and Peace, CRSR, Université Catholique de Louvain, Louvain-La-Neuvre, 1984.

³ F. Houtart, »*Laborem Exercens*: Refléctions sur ses logiques théoriques et concrètes«, referat podnet na Marx Colloquium, Vrije Universiteit van Brussel, 1983.

gle postati saveznici buržoazije, makar povremeno i kri- tički prema njoj raspoloženi.

Činjenica da je kapitalistički sistem taj koji religijskim institucijama daje više prostora objašnjiva je teorijski: religijska uverenja i njihovo izražavanje nisu više od suštinskog značaja za reprodukciju društvenih odnosa. Ona su i dalje korisna, ali novi proizvodni odnosi se objašnjavaju i legitimišu kroz društveno zasnovanu ideologiju, a ne, kao nekad, pozivanjem na natprirodno (božanski dat poredak), što je bio slučaj u feudalnom društvu.

Tokom prelaska u socijalizam, institucionalni prostor religije se sužava iz mnogih razloga. Na jednoj strani, država na sebe preuzima organizaciju zdravstva, obrazovanja i kulture kako bi ih učinila svima dostupnim; na drugoj pak, prelazni period je tegobno razdoblje u kojem ideološka mobilizacija može poprimiti i ograničavajuće forme. Najzad, društveni prostor neophodan za autonomiju religijskih institucija zavisi i od datog religijskog modela i od stupnja društvene rigidnosti koji se smatra nužnim za prelazak u socijalizam.

Religijski izvori antikomunizma imaju, dakle, duboke teorijske korene i nisu samo stvar taktike. No, bilo bi pogrešno zaključiti da su stanovišta crkve i institucionalizovanih religija monolitna. Naprotiv, velik broj hrišćana, pa čak i neki pripadnici klera, prihvataju marksističke analize društva i koriste ih pri formulisanju vlastite etike. Ovo važi kako za pristalice teologije oslobođenja u nekim zemljama »trećeg sveta«, tako i za one intelektualce i vernike koji su se uključili u društvene, radničke ili revolucionarne borbe. Čak i unutar same institucionalizovane crkve postoje pristalice manje hijerarhijskog shvatanja evangelizacije i zagovornici novog definisanja društvenog prostora. Osnovne zajednice u Latinskoj Americi, na Filipinima i u Južnoj Africi su takvi primeri.

2. UTICAJ CRKVENE PRAKSE

Šta u sadašnjoj situaciji može praksa hrišćanske i napose katoličke crkve doprineti da se konfrontacija između zapadnog i socijalističkog sveta produbi, odnosno može li šta učiniti da se demistifikuje tendencija prikazivanja te konfrontacije kao sukoba dobra i zla? Da bismo na to pitanje odgovorili, ispitaćemo neke aspekte duhovne prakse rimokatoličke crkve.

Pre no što bilo šta zaključimo o praksi crkve, moramo jasno razlikovati sektore te prakse. Prvo ćemo razmotriti sferu proizvodnje vrednosti koja je u katoličkoj crkvi, kao uostalom i u svim drugim religijskim institucijama, određena odnosom spram natprirodnog. Potom ćemo razmotriti institucionalnu praksu koja reprodukuje bilo samu instituciju, bilo njene odnose s drugim društvenim institucijama, pre svega s državom i društvenim pokretima. Najzad ćemo se pozabaviti konstitucijom crkve. Nju čine društveno raznorodni elementi koji, u određenoj mери, i sami osnov imaju u religiozno orijentisanim društvenim i religijskim pokretima. Primenom ovih kriterijuma identifikovaćemo određen broj različitih praksi.

A. Proizvodnja vrednosti

Ovo je, naravno, izuzetno obimna tema i zahteva selektivan pristup. Prvo ćemo pogledati kako je marksizam predstavljen u crkvenim dokumentima, a potom kako je stanovište crkve o jednom vrlo specifičnom pitanju društvene etike: nuklearnom oružju. Konačno ćemo izneti stav crkvenih vlasti prema teologiji oslobođenja, koja je i sama tvorac određenih vrednosti.

(i) Slika marksizma

Većina crkvenih dokumenata svoje razmatranje marksizma počinje opisom njegove filozofije i kritike religije, no opisi su često veoma šturi, čak ponekad i karikaturni. Zvanična dokumenta retko daju sažet pregled različitih stanovišta što su ih Marx i Engels imali prema religiji i ne situiraju ta stanovišta u istorijski kontekst u kojem su i formirana. Istina je, naravno, da je ista mana prisutna i u mnogim marksističkim tekstovima. Crkvena dokumenta, pak, teže karikaturnom prikazivanju marksističkih stanovišta kako bi ih potom lakše kritikovala. Francuski biskupi su, recimo, svoje viđenje odnosa hrišćana i marksista izneli u dokumentu objavljenom 30. juna 1977. godine. Oni primećuju da mnogi hrišćani s marksistima dele kritički odnos prema društvu i društvenom angažovanju. Međutim, posle toga tvrde kako marksizam želi za sebe monopol nad društvenom promenom, što nužno vodi u totalitarizam i odbacivanje pluralizma. Oni, takođe, tvrde da marksizam isključuje sve klase osim proletarijata, a to po biskupima znači da je

čovек sveden na puki odraz odnosa ekonomske proizvodnje. To jest, čovek je podređen jednoj novoj vladajućoj grupi i time je otvoren put u totalitarizam.

Francuski biskupi optužuju marksizam da određuje individualnu svest tek kao »prolaznu pojavu u razvoju kolektivne svesti«. Što se tiče odnosa marksista prema religiji, biskupi podsećaju da je po marksistima religija osuđena da iščezne, te, stoga svaki vernik koji saraduje s marksistom zapravo dela na vlastitom uništenju. Najzad se oštro kritikuje i odbacuje kao neprihvatljiva pretenzija na naučnost istorijskog materijalizma.

Način na koji biskupi izlažu marksističko shvatanje čoveka, objašnjenje društva i odnos marksizma prema religiji krajnje je sveden i, uz to, meša teorijska stanovišta s političkim operdeljenjima marksistički orijentisanih pokreta.

Na drugoj strani, dokument veliča vrednosti hrišćanstva bez i jedne aluzije na aktualnu praksu crkve u konkretnim istorijskim okolnostima, ili na praksu onih hrišćana koji su na vlasti. I pored toga što ovaj dokument, svojim umerenim tonom predstavlja pomak u odnosu na nekadašnje besprizivne osude marksizma, on i dalje počiva na površnim poređenjima koja, po pravilu, završavaju odama hrišćanstvu i osudom marksizma kao istinskog zla.

U većini dokumenata Biskupskog koncila Latinske Amerike (CELAM) marksizam se tretira kao ideologija. U pozdravnom govoru održanom na XVIII redovnoj generalnoj konferenciji CELAM 1981. godine, gospodin Lopez Trujillo je napao »ideološku primenu instrumentarijuma marksističke analize, koja narušava autoritet crkve« i dodao »kako CELAM sme da čuti?... struktura crkve je ugrožena nediskriminativnom — a sklon sam da kažem i nenaučnom — primenom ove analize stare već sto pedeset godina, iako je predstavljaju kao nešto novo«. U izveštaju koji je na konferenciji CELAM u Port o prensu podneo novi predsednik saveta, monsinjor Quarracino, marksizam se opisuje kao ideološka manipulacija.

Ni dokumenta Kongregacije za doktrinu vere (nekadašnje Svete kancelarije) nisu manje eksplicitna. Već smo ukazali na neke od Papinih izjava. Ako pogledamo neke od govora što ih je Jovan Pavle II držao na putovanjima, naići ćemo i tu na aluzije na marksističku ateističku filozofiju, na njegovo svođenje čoveka na radnu snagu, na teoriju klasne borbe koja je nespojiva s hrišćanskom koncepcijom ljubavi za bližnjega svoga. (Govor panamskim

seljacima 1983.) Reč je, dakle, o ideološkoj borbi u kojoj svaka od strana ima redukcionističko viđenje protivnikovog stanovišta. Ovde je, svakako, cilj potvrditi superiornost religijskog shvaćanja čoveka, života i univerzuma koje marksizam poriče.

Ovakav stav nije opšteprihvaćen u svim religijskim grupama, pa čak ni u okvirima same katoličke crkve. Premda se većina višeg sveštenstva vernicima obraća na veoma pojednostavljen način, postoje i izuzeci. Tako, recimo, kardinal Aloisio Lorscheider, nadbiskup Fortelesa (Brazil) i predsednik Brazilske biskupske konferencije, bez sumnje ima nešto drugačiji stav. U razgovoru objavljenom uz njegovu biskupsku poslanicu, Lorscheider kaže: »Kad čujem kako ljudi tvrde da se marksizam uvukao u crkvu, pitam ih šta podrazumevaju pod marksizmom. Obično ostanem bez odgovora... Mnogi koji govore o marksizmu zapravo ne misle na marksističku filozofiju, nego na marksističku analizu (koja je) pokušaj razumevanja društva u kome živimo.« Razlikovanje filozofije i analize, koje neki marksisti ne bi prihvatili, znači da hrišćani ne moraju odbaciti marksističku društvenu analizu i njegov politički projekt, ako već odbacuju njegov ateizam.

Valja se podsetiti da je Jovan XXIII u poslanici *Pacem in terris* izneo jedno pomalo neočekivano stanovište. Iako insistira na tome da je za hrišćanina neprihvatljiva svaka ateistička filozofija, i on pravi razliku između teorija na jednoj, i grupa i pokreta koji ih zastupaju, na drugoj strani. To je otvaralo nove mogućnosti za dijalog, i mada su mnoge od njih u međuvremenu zatvorene, slična stanovišta se mogu i danas sresti među onima koji doista drže do religijskih vrednosti. Najbolji primer su latinoamerički katolici i afrički protestanti, pristalice teologije oslobođenja. Teologija oslobođenja polazi od analize ugnjetavanja i oslobađajuće poruke Jevanđelja. Pošto joj jeste stalo do naučne analize društva i do praktične borbe ugnjetenih, ona marksizam vidi kao sastavni deo projekta emancipacije čovečanstva. Ovi hrišćani su aktivni učesnici borbe ugnjetenih i svoja teološka promišljanja zasnivaju na njoj.

(II) Stav prema nuklearnom oružju

Svoj odnos prema nuklearnom ratu su američki biskupi izložili u zajedničkom pismu 1983. godine. Imajući u vidu prirodu konfrontacije Istok-Zapad, zanimljivo je pogledati kakvi su stavovi biskupa jedne od supersila.

Njihov stav je posve jasan: jednoglasno osuđuju nuklearni rat i svaku svesnu odluku da ga se otpočne, makar i u ograničenom obimu. Oni su, međutim, manje jasni kad je reč o odvratanju, iako izjavljuju da se ono ne bi smelo koristiti kao sredstvo za sticanje superiornosti. Tako je stanovište biskupa suprotno nuklearnoj politici SAD, pogotovu što oni neprijatelja ne prikazuju kao apsolutno zlog. Stanovište predsednika Reagana je u ovoj stvari opštepoznato.

Neki od biskupa u svojoj kritici Reaganove politike naoružavanja idu čak i dalje. Dva biskupa iz Montane su javno izrazila svoje protivljenje MX programu, dok je biskup Amarila u Teksasu osudio firmu Pantex, proizvođača neutronске bombe i pozvao katolike da za nju ne rade; monsinjor Flanagan, biskup vorčesterski je za unilateralno razoružanje, a Hunthauser, biskup Sijetla, izjavio je da deo poreza neće platiti u znak protesta zbog porasta broja nuklearnog oružja.

Američki biskupi su, dakle, zauzeli ispravno stanovište u odnosu na nuklearno naoružanje, što se ne bi moglo reći za njihove kolege u Francuskoj. U izjavi od 8. novembra 1983. oni osuđuju upotrebu nuklearnog oružja, ali i dodaju: »Da li činjenica da je njihova upotreba nemoralna podrazumeva da je i pretnja tom upotrebom takođe nemoralna? Odgovor nije samoočevidan.« Ovaj dokument implicira da je sovjetski blok otvoreno agresivan, te da je, stoga, i pretnja upotrebom nuklearnog oružja opravdana. Biskupi tvrde da je njihov stav logičan jer je »dijalog blokiran i jalov... izveštačen i lažan... kad se jedna od strana u njemu hrani ideologijom koja negira dostojanstvo ljudskih bića«. Oni čak idu i korak dalje pa kažu da je viši nivo odvratanja opravdan zbog »gospodareće i agresivne prirode marksističko-lenjinističke ideologije«, da bi završili sledećom konstatacijom: »teorijski materijalizam iskorišćava želju naroda za mirom... kako bi osvojio svet«.

Na osnovu svega je jasno da francuski biskupi doprinose jačanju antikomunističkih i antisovjetskih shvaćanja i da, u sadašnjoj situaciji, daju svoj prilog zapadnoj politici. Ta činjenica nije prošla nezapaženo u krugovima NATO. U članku objavljenom u *NATO Review*, portugalski predstavnik u NATO, piše da nema nikakvog neslaganja između politike NATO i stava crkve o pitanju nuklearnog odvratanja: »Nemoguće je osuditi nuklearno odvratanje s onom moralnom strogošću kakva

je primerena osudi moguće upotrebe nuklearnog oružja«. Osvrćući se na stavove pojedinih crkvi, on dodaje: »Moralno, naglasak je snažno na odvratanju«. ⁴

(iii) *Neslaganje s progresivnim stavovima unutar crkve*

Poslednjih meseci su progresivni stavovi unutar crkve izloženi sistematskim napadima. Glavne mete su teologija oslobođenja i ono što se naziva narodnom crkvom u Latinskoj Americi. Kao što smo već napomenuli, teologija oslobođenja je pokušaj novog promišljanja teologije i prevazilaženja društvene etike. Ona polazi od položaja ugnjetenih i ponovo iščitava Jevanđelje sa stanovišta siromašnih. Situacija siromašnih se ne posmatra isključivo kroz posledice, nego se i analizira u smislu uzroka. Stoga se teologija oslobođenja bavi ulogom Hrista u istoriji čovečanstva, spasom čovečanstva, koncepcijom crkve i njenom ulogom, kao i samom jevanđelizacijom. Ova nova teologija ima mnogo toga zajedničkog s pokretima za oslobođenje i shvatanjima mnogih hrišćana koji su aktivni učesnici društvenih borbi.

U Latinskoj Americi, na Filipinima i u nekim delovima Afrike, crkva se razvila u jednu novu zajednicu vernika. U Brazilu više od sto hiljada ljudi već pripada osnovnim zajednicama a slične zajednice su odigrale značajnu ulogu u stvaranju društvene baze revolucionarnih pokreta u Nikaragvi, El Salvadoru i Gvatemali. Uvedene su nove religijske uloge (vodi zajednica, guvernici), te su laici, muškarci, žene, seljaci i radnici direktno uključeni u pastoralni rad. Neki delovi katoličke hijerarhije — i Jovan Pavle II lično — ovakav pravac razvoja, koji je mnogo više od decentralizacije, smatraju opasnošću po jedinstvo crkve.

Upućena su upozorenja i preduzete administrativne mere protiv osnovnih zajednica, dok su neka od njihovih stanovišta osuđena.

Teologija oslobođenja je optužena da primenjuje marksističke metode analize. U govoru kojim je pozdravio konferenciju CELAM u Pueblu, Jovan Pavle II je rekao da se moraju razlikovati »hrišćansko oslobođenje« i druge »forme oslobođenja koje se zasnivaju na ideologijama koje razaraju jevanđeljsku viziju čoveka, sveta i istorije«. U pismu koje je 29. juna 1982. uputio nikaragvan-

⁴ Jose Manuel P. de Villas-Boas. »Les perceptions publiques et la moralité nucléaire«, *Revue de l'OTAN*, t. 32, br. 2, 2. IV 1984, str. 18.

skim biskupima, kao i u propovedi održanoj 4. marta 1983, on je oštro osudio sve forme crkvene organizacije koje nisu podređene autoritetu biskupa.

Premda ove deklaracije i mere nisu direktno povezane s konfrontacijom dva društveno-ekonomska sistema oličena u dvema supersilama, one svojim implikacijama samo mogu doprineti njihovom još većem udaljavanju, pa time i zaoštavanju konfrontacije.

INSTITUCIONALNA PRAKSA

Ovde je nužno razlikovati praksu reprodukovanja same institucije od prakse reprodukovanja odnosa te institucije s drugim institucijama u društvu.

(a) *Reprodukcija same institucije*

Izjava italijanskih biskupa od 15. decembra 1975. jasno pokazuje o čemu je zapravo reč u institucionalnoj reprodukciji. Oni odlučno odbacuju svaku mogućnost kakvog savezništva s Komunističkom partijom, i to ne samo zbog toga što je ona ateistička već i zato što bi svaki takav savez doveo u pitanje konkordat Vatikana i italijanske vlade, odnosno crkvene institucije u oblasti zdravstva, obrazovanja i kulture. Drugim rečima, biskupima je stalo do odbrane crkvenih institucija i boje se da bi se društveni prostor tih institucija mogao smanjiti.

Dokument čak osuđuje one hrišćane koji stupaju u savez s marksistima jer razgrađuju »hijerarhijsku i organsku zajednicu crkve«. Potom se dokument osvrće i na unutrašnje reforme koje se odvijaju u Hrišćansko-demokratskoj partiji i iznose se argumenti protiv svake političke saradnje sa komunistima. To je, razume se, period kada su se italijanski komunisti zalagali za istorijski kompromis.

Ono što je dovedeno u pitanje, to je institucionalna reprodukcija. Da bi obezbedili tu reprodukciju, biskupi stupaju u savez s političkim sistemom koji je suštinski povezan s kapitalističkom organizacijom društva, njegovom integrisanošću u privredu Zapada i politikom kojom nesumnjivo dominiraju Sjedinjene Države.

Stanovište italijanskih biskupa ne dele, razume se, sve njihove kolege. Većina biskupa na svetu ima manje-više slične poglede. U tom smislu su stavovi belgijskih biskupa prema ekonomskoj krizi, stranim radnicima i

nuklearnom oružju tipični. U sva tri slučaja oni podvlače ozbiljnost problema, neprihvatljivost određenih nejednakosti i nepravdi koje postoje u društvu, da bi potom stali na interklasno reformističko stanovište koje ničim ne dovodi u pitanje strukturu kapitalističkog sistema.

(b) *Odnosi sa socijalističkim zemljama i revolucionarnim pokretima*

Pitanje odnosa sa socijalističkim državama i revolucionarnim pokretima je izuzetno složeno, te ćemo se stoga ograničiti samo na osnovne stvari, na stavove Jovana Pavla II i kratak osvrt na nešto što bi se moglo nazvati *Ostpolitik* Vatikana.

(i) *Stavovi Jovana Pavla II*

Neki komentatori ističu da Jovan Pavle II zastupa prilično različita stanovišta kad govori u Latinskoj Americi i kad govori u Poljskoj. I pored toga, međutim, među njima postoji jedna vrlo logična veza koja, uz sve odlike uzdržanog stila, jasno provejava kroz sve što on kaže, a to je da su — i po filozofskim pozicijama i po političkoj praksi — marksizam i komunizam glavni neprijatelji katoličke crkve. Tamo gde su marksistički režimi na vlasti, kao u Poljskoj, on preporučuje njihovo *de facto* priznavanje, bez obzira na to koliko se od crkve razlikuju. Čini se da je cilj Jovana Pavla II da postigne *modus vivendi* koji bi crkvi davao najveću moguću institucionalnu vlast u datom društvu. U institucionalnom smislu njegova logika je izuzetno koherentna.

To nam objašnjava kako crkva u Poljskoj može biti u opoziciji prema režimu na vlasti, a ipak biti voljna da smiruje opoziciju i odbijati da pruži podršku značajnijem položaju Solidarnosti. To nam objašnjava i zbog čega je Papa pozvao vijetnamske katolike da sudeluju u obnovi zemlje u poruci koju im je uputio prilikom posete Dalekom istoku, aprila 1984.

No onde gde bi tekuće društvene i političke borbe mogle dovesti marksistički režim na vlast, celokupna institucionalna snaga crkve se mobilizuje kako bi se sprečilo da mogućnost postane stvarnost. U tome je stvarno značenje one razlike između poruke koju je Jovan Pavle II uputio Nikaragvi i poruke koju su sadržavali njegovi govori što ih je držao po različitim zemljama »trećeg sveta«.

Njemu se ne može prebaciti da ne osuđuje nepravdu — to čini u svakoj prilici — ali su njegove osude uvek praćene i veoma ozbiljnim upozorenjima o opasnostima marksističke alternative.

Crkva je primorana da ispoljava visok stupanj institucionalnog, doktrinarnog, etičkog i organizacionog jedinstva u svojim odnosima sa socijalističkim državama i revolucionarnim pokretima. Upravo zato Papa i ističe sve te aspekte i uvodi ih u politiku crkve. On to čini dosledno ali i dovoljno suptilno kako ne bi izazvao nikakve spektakularne podele u katoličkim redovima. Treba se podsetiti da njegovoj intervenciji na Drugom vatikanskom koncilu dugujemo što *Gaudium et Spes*, koja se bavi crkvom u svetu, ne sadrži nijednu direktnu osudu komunizma.

U sadašnjim okolnostima, ovi stavovi su lako prevodljivi na jezik istočno-zapadne konfrontacije. To je očito iz Reaganove žurbe da uspostavi diplomatske odnose sa Vatikanom i da se sretne s Jovanom Pavlom II na Aljasci; iz kontakata između potpredsednika i drugih američkih zvaničnika s Rimom uoči Papine posete Latinskoj Americi, kao i iz činjenice da je ministar spoljnih poslova Léo Tinderman iskoristio incidente do kojih je došlo tokom Papine posete Managvi da opravda odbijanje Belgije da saraduje s Nikaragvom. Ima bezbroj drugih primera. Ne može se poricati da izvesni broj pripadnika klera, pa čak i viših ličnosti Vatikana, ponekad neposredno sudeluje u ovoj tihoj diplomatiji. No, isto tako valja priznati da su oni većinom odbili da stupe u teološki spor i, za razliku od Reagana, nisu sovjetskog neprijatelja nazvali satanskim.

(ii) *Ostpolitik Vatikana*

Izvrstan pregled vaticanske politike može se naći u nedavno objavljenom članku Dennisa J. Dunna.⁵ Dunn opisuje istoriju odnosa Vatikana i socijalističkih zemalja od oktobarske revolucije 1917. On ističe da je Vatikan slao pomoć stanovništvu Sovjetskog Saveza u vreme velike gladi, i da iako enciklika Pija XII oštro osuđuje komunizam i njegovu međunarodnu ekspanziju, Papina osuda fašizma, neposredno pre toga, nije ništa manje oštra.

Tek posle drugog svetskog rata stvorena je jedna koherentna politika prema socijalističkim zemljama. Po-

⁵ Dennis J. Dunn, »The Vatican Ostpolitik«, *Journal of International Affairs*, t. 36, br. 2, jesen—zima 1982/83.

slednjih četrdeset godina te politike pokazuju kontinuitet u smislu temeljnih stavova, ali i određene promene na praktičnom planu.

Pojava većeg broja socijalističkih zemalja u Evropi shvaćena je kao direktna opasnost po instituciju crkve. Crkva je zauzela neprijateljski stav prema tim zemljama, a one su, sa svoje strane, preduzimale mere protiv crkve, pa čak ponekad i protiv religije kao takve. Izvan Evrope, Vatikan je proces dekolonizacije i rast marksistički orijentisanih revolucionarnih pokreta — da ne pominjemo čitave zemlje koje su, kao Kina, prelazile u komunizam — shvatao kao suštinsku pretnju crkvi i njenom misionarskom radu. U to vreme su novouspostavljena zapadna savezništva rezultirala formiranjem NATO, niz religijskih sukoba je izbio na Istoku, a Pije XII je usvojio tvrd kurs prema komunizmu i socijalističkim zemljama. Dijalektika konfrontacije bila je prisutna kako na teorijskom tako i na praktičnom nivou.

Pontifikat Jovana XXIII označava veoma važne promene na praktičnom planu. Papa je želeo da stvori most koji bi vodio *modus vivendi* crkve i države na Istoku, ali je nastojao i da otvori dijalog na ličnom planu, recimo primajući u audijenciju Hruščovljevog zeta. Na taj način je i sam doprineo razvoju detanta. Treba se setiti da se bio ponudio za posrednika u kubanskoj krizi. Takođe je pokušao da doprinese institucionalnoj obnovi crkve u socijalističkim zemljama.

I Pavle VI je vodio sličnu politiku: mada je na teorijskom planu imao tvrdi kurs, prihvatao je da je *modus vivendi* najbolji put ka miru i stabilnosti u Evropi.

Problem imenovanja biskupa u zemljama istočnog bloka je rešen: biskupi su imenovani u Mađarskoj 1964. u Jugoslaviji 1966. i u Čehoslovačkoj 1972. godine. Iza ovog uspeha je stajala aktivnost monsinjora Casarolija. Diplomatski odnosi između Kube i Vatikana nikada i nisu prekidani, te je već godinama kubanski ambasador doajen vatikanskog diplomatskog kora. Odnosi s Jugoslavijom su obnovljeni početkom 70-ih godina.

Sovjetski Savez je unekoliko normalizovao svoje odnose s Vatikanom, između ostalog jer je svestan koliko katolička crkva može uticati na probleme mira u svetu. SSSR je prihvatio da je *modus vivendi* s katolicima koji žive na njegovoj teritoriji, posebno u Litvaniji, potreban. Ostpolitik Vatikana je često izložena napadima konzervativnih religijskih grupa, ali i desničarskih političkih partija. Oni tvrde da je Vatikan učinio previše ustupaka u zamenu za minimalne institucionalne olakšice i pravo

da imenuje biskupe koji često imaju ambivalentan odnos prema komunističkim režimima.

Izbor Jovana Pavla II ni u čemu nije izmenio generalnu politiku Vatikana, i pored toga što je ovaj Papa došao iz jedne socijalističke zemlje. On insistira na pregovorima s pozicija sile, ali održava dijalog. A kako podvlači Dunn, taj dijalog nije naivan.

(iii) *Religijski društveni pokreti i antikomunistički religijski pokreti*

U okvirima kako katoličke tako i protestantske crkve postoje grupe i organizacije koje smatraju antikomunizam važnim delom svoje doktrine ili čak svojom doktrinarnom osnovom. Bilo bi ih besmisleno navoditi, i time im možda pridati veći značaj. Neki od pokreta koji podržavaju crkvu u socijalističkim zemljama spadaju u ovu kategoriju. Oni izdaju različite novine i publikacije, ali većina ih je izgubila svoj negdašnji značaj. Vredno je pomena da organizacije kakva je Opus Dei, koje spajaju religijski fundamentalizam s desničarskim, ili čak ekstremno desničarskim političkim stavovima, još uvek dobijaju ohrabrenje i institucionalnu podršku Vatikana. Takve organizacije po prirodi stvari šire ideje konfrontacije i njenu praksu, te možda čak nagoveštavaju buduću politiku.

Postoje, razume se, i pokreti kakav je Pax Christi čiji je odnos prema trci u naoružavanju i odnosima Istok-Zapad veoma blizak odnosu savremenih mirovnih pokreta, kao i katoličke organizacije za razvoj i saradnju koje, bez obzira na politike svojih vlada, i dalje finansiraju projekte u zemljama kao što su Vijetnam, Mozambik, Angola, Kambodža i Nikaragva.

Sve to pokazuje da katolička crkva nije monolitna i da liniju njenog vrha uvek ne slede svi njeni pripadnici.

ZAKLJUČAK

Kao institucija, katolička crkva se, dakle, protivi marksizmu. I to je posve prirodno pošto je reč o jednoj religijskoj instituciji koja je utemeljena na veri u Boga. Kada se pak njen antimarksizam koristi kao politički argument, i sama crkva dobija političku boju. Kao i u mnogim drugim sferama, i ovde je jedini put — za vernike kao i za nevernike — da prihvate istu društvenu

analizu i da ostave filozofska pitanja otvorenim. Nefleksibilnost zvaničnih stavova u pogledu društvene analize i političkih projekata, izraz je amalgama o kojem smo govorili. Stanovišta mnogih religijskih vlasti su nefleksibilna, i blago rečeno nenaučna, što omogućava korišćenje, pa čak i manipulaciju religijom u cilju pogoršavanja sukoba između Istoka i Zapada.

Na nivou konkretne prakse, crkva nije ogrezla u logiku konfrontacije u znatnijoj meri. Razlog tome su njeni institucionalni interesi; na kraju krajeva, crkva postoji i u socijalističkim zemljama. S te tačke gledišta, ona bi mogla postati i izvor normalizacije.

Što se tiče emancipacije eksploatisanih klasa i naroda »trećeg sveta«, uopšte nije izvesno da je stanovište katoličke crkve — podjednako određeno njenom idealističkom definicijom teološke ortodoksije kao i njenim sopstvenim institucionalnim interesima — doista u skladu s dinamikom Jevanđelja koje poziva na odbranu i oslobođenje siromašnih. Stvarna vernost tim ciljevima podrazumevala bi temeljnu promenu i načina mišljenja i prakse crkve. Promena bi zapravo morala biti tako temeljna da neki nisu spremni da preuzmu rizike koje bi ona sobom nosila.

(François Houtart, »Religion and Anti-Communism: the Case of the Catholic Church«, *The Socialist Register* 1984, str. 349—363)

Prevela Vera Vukelić

Z. V. Skvorcov

SAVREMENI ANTIKOMUNIZAM: IDEJNO-POLITIČKA SUŠTINA I EVOLUCIJA U POSLERATNOM PERIODU

Naglo zaoštavanje ideološke borbe na svetskom prištu, prekid reakcionarnih krugova Sjedinjenih Država sa politikom popuštanja napetosti je pretpostavka početka nove etape »hladnog rata«. Predsednik SAD Ronald Reagan pozvao je na nov »krstaški pohod« protiv komunizma. Idejom krstaškog pohoda potkrepljuje se materijalna raketno-nuklearna baza — oruđe prvog udara u termonuklearnom ratu.

Analizirajući novonastalu situaciju u međunarodnim odnosima, buržoaski teoretičari izjavljuju da popuštanje napetosti u 70-im godinama predstavlja »završen istorijski proces«. ¹ Oni takođe ističu upravo činjenicu da ni vlade zemalja Zapada, a pogotovo administracija SAD, ne učestvuju aktivno u procesu zaustavljanja napetosti.

Postavlja se pitanje: gde su koreni preokreta u politici Zapada, kakva su osnovna načela tog preokreta?

Ideološka osnovna politika »hladnog rata« je *antikomunizam*, klasno neprihvatanje socijalističkog sistema od strane imperijalističkih sila, odbijanje onih progresivnih promena do kojih je u svetu došlo u uslovima popuštanja napetosti.

Kao što je poznato, antikomunizam može istovremeno da dobije raznovrsne društvene oblike i da ima različit sadržaj. Stanovišta antikomunizma mogu da brane sitnoburžoaski političari i ideolozi. U tom slučaju antikomunizam dobija obeležja društvene mimikrije, prilagođa-

¹ Vid. na primer, H.-P. Schwarz, »Entspannungspause«, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, br. 50, 1982, str. 28.

vanja buržoaskoj politici i ideologiji. Može se govoriti i o antikomunizmu liberalnog pravca. On izražava način mišljenja onih buržoaskih snaga koje veruju u mogućnost miroljubivog takmičenja kapitalizma i socijalizma, koje smatraju da je kapitalizam u epohi naučno-tehničke revolucije dobio »drugi zamah«.

Ideološku premisu za savremeni preokret reakcionarnih krugova Zapada na novu etapu »hladnog rata« predstavlja antikomunizam ultradesničara, koji »sa uzdignutim vizirom« istupaju protiv društvenog napretka i smatraju da treba primeniti vojnu silu u borbi protiv socijalizma.

Uočavanje razlikâ u društvenim osnovama antikomunističkih manifestacija u ideologiji sada je od bitnog značaja, pošto te razlike utiču ne samo na unutrašnju politiku jednih ili drugih kapitalističkih zemalja već i na međunarodnu situaciju u celini.

Da bismo shvatili pravu suštinu savremenog antikomunizma, neophodno je poznavanje njegove društveno-ekonomske osnove.

Ekonomska osnova savremenog antikomunizma nastaje u posleratnoj evoluciji imperijalizma kao monopolističkog kapitalizma, s promenom odnosa snaga između imperijalističkih država na svetskom poprištu, i težnjom da se učvrste novi oblici dominacije najkrupnijih monopola u globalnim razmerama.

Taj proces se sukobljava sa drugom, suprotnom istorijskom tendencijom — stvaranjem socijalističke zajednice, formiranjem novog tipa društveno-ekonomskih odnosa na principima socijalističkog internacionalizma, ravnopravne i obostrano korisne saradnje svih naroda i zemalja, koji imaju veliki uticaj na demokratizaciju celokupnog sistema međunarodnih odnosa. Zato antikomunistička ideologija u posleratnom periodu dobija specifične globalističke, mesijanske crte, zato se naoružava apstraktnom parolom o učvršćivanju »slobode« širom sveta, a da pri tom stvarno ima na umu slobodnu dominaciju monopolističkog kapitala, stvaranje takvog sistema međunarodnih ekonomskih odnosa koji bi mogao da postane zamena za kolonijalni sistem koji se raspada.

Osnovne etape evolucije antikomunizma u posleratnom periodu određuje nezadrživi proces jačanja pozicija realnog socijalizma, njegov napredak u svim sferama društvenog života.

Sudeći prema stepenu produblivanja uticaja realnog socijalizma na savremeni međunarodni život, sve je nepo-

srednija veza ideologije antikomunizma sa glavnim pravcem državne politike imperijalističkih zemalja.

Da bismo shvatili specifičnost savremenog antikomunizma, neophodno je odgovoriti na konkretno pitanje: kakva je veza savremenog antikomunizma sa strategijom imperijalizma imajući u vidu njegove odnose sa realnim socijalizmom i svetskim revolucionarnim procesom? Ovakvo postavljanje problema omogućava da se izdvoje ključni momenti u taktici antikomunizma, etape u njenim izmenama, da se utvrdi određena sinhronizovanost, uzajamna povezanost strategije imperijalizma i antikomunizma kao njene teorijske osnove i ideološkog izraza.

Sa te tačke gledišta, u evoluciji antikomunizma od posleratnog perioda do danas mogu se izdvojiti četiri glavne etape. One obuhvataju sledeće periode:

- od 1946—1947. godine do kraja 50-ih godina;
- od kraja 50-ih godina do kraja 60-ih godina;
- početak 70-ih godina do kraja 70-ih godina;
- početak 80-ih godina do danas.

I

Koje su karakteristike prve posleratne etape evolucije antikomunizma?

Neposredno posle sloma fašizma i japanskog militarizma, i dalje je delovala moćna inercija savezničkih odnosa, pritisak na javno mnjenje u pravcu uspostavljanja posleratne miroljubive saradnje.

Vojna saradnja SSSR, Sjedinjenih Američkih Država, Velike Britanije, oslobodilačkih snaga Francuske u borbi protiv sila fašizma uzdrimala je jedan od glavnih stereotipa antikomunističke propagande — da je SSSR »neprijatelj« zemalja Zapada, zapadne civilizacije uopšte.

Golema promena koja se desila u shvatanjima unutar široke javnosti Zapada stvorila je realnu mogućnost za jačanje međunarodne saradnje, evropske bezbednosti, učvršćenje mira u celom svetu. Ali ostvarenje te mogućnosti je najmanje odgovaralo reakcionarnim snagama Zapada.

U uslovima mira i miroljubive koegzistencije, prema mišljenju reakcionarnih snaga, proces socijalističkog preobražaja u zemljama Istočne Evrope i Azije će se uspešno i relativno bezbolno nastavljati, ubrzanim tempom će rasti ekonomski, socijalno-politički i duhovni potencijal socijalizma.

U uslovima međunarodne saradnje država sa različitim društvenim uređenjem, po sebi se razume da komunističke i radničke partije kapitalističkih zemalja predstavljaju sve legalniju snagu. Taj momenat je snagama reakcije izgledao krajnje opasan, posebno u Francuskoj i Italiji gde su se pozicije komunističke partije znatno učvrstile.

U situaciji kada se opšti međunarodni kurs kreće ka jačanju i učvršćivanju mira, razumljivo je da se smanjuju mogućnosti korišćenja vojne sile za gušenja nacionalnooslobodilačkih pokreta u kolonijama. U to vreme, kolonijalne imperije su jasno počele da ispoljavaju svoju slabost, tendenciju ka raspadanju.

S obzirom na novonastalu situaciju, snage reakcije su procenjivale da su prilike takve da bi konstruktivno nastavljanje savezničkih odnosa sa SSSR protivurečilo njihovim dugoročnim socijalno-političkim interesima.

Raymond Aron je u svojoj knjizi *Imperijalna republika* na sledeći način okarakterisao motive vladajućih krugova Zapada u ostvarivanju njihove politike: »Zadatak da se ne dozvoli Sovjetskom Savezu da popuni vakuum, koji se stvorio posle pada Rajha i iscrpljivanja starih država koje su teorijski gledano pobedile, bio je 1946. i 1947. godine očigledan za svakog ko shvata međunarodne odnose u skladu sa tradicionalnim, ako ne i sa većitim kategorijama.«²

Inicijatori preokreta od savezničkih odnosa ka neprijateljskim bili su zapadni učesnici antihitlerovske koalicije. Već 1946. godine istupajući u Fultonu, W. Churchill je istakao ideju konsolidacije kapitalističkih zemalja u borbi sa komunizmom, pod egidom Anglosaksonaca. Svoj konkretan, praktičan odraz ta ideja je dobila u Trumanovoj doktrini. Truman je 12. marta 1947. godine uputio poruku Kongresu u kojoj je objavio da tzv. »totalitarni režimi«, koji su, tobože, nametnuti slobodnim narodima direktnom i indirektnom agresijom, »potkopavaju« temelje međunarodnog mira, pa prema tome i bezbednost Sjedinjenih Država. U toj izjavi koja je istorijske činjenice izvrnula naglavce, u suštini je idejno-politička baza podređena politici eksporta kontrarevolucije. Kako je to i bilo ispravno shvaćeno u celom svetu, reč je o svojevrsnom objavljivanju rata Sovjetskom Savezu, njegovim saveznicima i međunarodnom komunističkom pokretu u celini. Svojevrsnom zbog toga što ono nije predstavljalo klasično objavljivanje rata u tradicionalnom smislu te re-

² R. Aron, *République impériale: les Etats-Unis dans le monde 1945—1972*, Paris, 1973.

či: ali istovremeno to je bilo objavljivanje otvorene borbe svim sredstvima — diplomatskim, ekonomskim, političkim, ideološkim, a i sredstvima oružane borbe tamo gde su ona bila svrsishodna. To novo stanje u međunarodnim odnosima, koje je svetu nametnula imperijalistička reakcija, nazvano je »hladni rat«.

Savremeni antikomunizam kao ideologija i politika ne može se pravilno razumeti ako se ne dovede u vezu sa »hladnim ratom«. U izvesnom smislu antikomunizam u posleratnom periodu može da se razmatra kao svojevrsna nadgradnja »hladnog rata«, kao njegov idejno-politički oblik.

Koja su karakteristična obeležja antikomunizma koji se pojavljuje u uslovima i na temelju »hladnog rata«? Prvo, antikomunizam stiče obeležja ideologije i politike usmerene na opoziciju komunizmu u celom svetu, u svim zemljama. Drugo, antikomunizam počinje da utiče na sve sfere državne politike američkog imperijalizma u oblasti međunarodnih odnosa.

Glavni centar međunarodnog antikomunizma postale su SAD koje pretenduju na to da upravljaju svetom, i koje su odredile sebi ulogu svetskog žandarma. U SAD raste broj instituta i odseka na univerzitetima, koji su sebi postavili zadatak da proučavaju komunistički pokret, da obrazuju kadar teoretičara — antikomunista; stvara se međunarodni teorijski organ antikomunizma, časopis *Problems of Communism*, obrazuje se materijalno-tehnička baza koncentrisane antikomunističke propagande, svojevrsna industrija za vođenje »psihološkog rata«. Taj zadatak ima radio-stanica »Glas Amerike«. odseci Agencije za informacije Sjedinjenih Država. Oni su veoma razgranati u raznim državama i regionima. Pod okriljem CIA otvaraju se radio-centri »Slobodna Evropa« i »Sloboda« čije poruke imaju neskrivene antisocijalističke tendencije.

Stvaraju se i karakteristični stereotipi antikomunističke propagande. Zapadna civilizacija se žestoko suprotstavlja takozvanom komunističkom monolitu. Socijalističke zemlje se prikazuju kao neki koncentrat svih društvenih poroka, a zemlje Zapada se predstavljaju kao nosioci vrednosti i vrline. Antikomunistička propaganda proizlazi iz *a priori* uzete polazne postavke koju je formulisao Edgar Hoover, šef FBI, u svojoj knjizi *Proučavanje komunizma*, prema kojoj su komunizam i sloboda nespojivi. U posleratnom periodu antikomunizam je istakao »slobodu« kao svoju glavnu parolu. To se objašnjava potpunim diskreditovanjem fašizma, velikim preporo-

dom buržoasko-demokratskih iluzija u masama. Pošto je Sovjetski Savez bio glavna sila koja je srušila fašizam, antikomunizam je preduzeo grandiozne propagandne akcije da bi u svesti masâ borbu za demokratiju odvojio od borbe za socijalizam. U vezi s tim počeli su da se falsifikuju istorija, tok, rezultati i društveno-politički bilansi drugog svetskog rata.

Da bi operacija »ispiranja mozga« uspela, bilo je neophodno da se stvore unutrašnji uslovi u samim kapitalističkim zemljama, da se zatvore kanali objektivnih naučnih istraživanja, da se obustave istupanja u štampi, da se stvori atmosfera straha, nepoverljivosti ne samo prema komunizmu već i prema svim pokušajima objektivnog izučavanja i povezivanja istorijskih činjenica. Krajem 40-ih i početkom 50-ih godina vrhunac te operacije predstavljala je poznata makartistička histerija. Ovdje se pojavio svojevrstan paradoks antikomunizma koji je stvarno prikrivao njegovu suštinu: pod demagoškom zastavom borbe za slobodu počela je ofanziva na istinske buržoasko-demokratske slobode.

Parola »sloboda« kojom su se antikomunističke snage SAD naoružale imala je i međunarodni aspekt. Imperijalistička reakcija SAD je postavila sebi zadatak da objedini međunarodne snage kapitalizma. Apstraktne ideje slobode pokazale su se kao opšta ideološka kapa koju je moguće uspešno primeniti na kapitalistički Zapad i predstaviti je kao jedinstvenu celinu. Uspostavljanje takvog jedinstva oslanjalo se na prevashodnu ekonomsku i vojnu moć SAD koje su mogle da diktiraju svoje uslove za savez snaga reakcije.

U oblasti ekonomije SAD su posedovale veliki industrijski potencijal, koji u stvari rat nije dotakao. One su se u ratu obogatile, imale su ogromne rezerve zlata, koje su činile više od polovine ukupnih svetskih rezervi. SAD su takođe imale atomsku bombu, počele su trku u naoružavanju, učvršćujući ekonomsku osnovu za svoju rastuću vojnu snagu. SAD sebe javno proglašavaju zaštitnikom »slobodnog sveta«, stvaraju vojne baze na tuđim teritorijama i agresivne vojne blokove koji zahvataju glavne regione planete. Ispod tog spolja vidljivog procesa uočljive su dublje realne tendencije ekonomske eksplozije SAD, porast masovnog izvoza američkog kapitala u Zapadnu Evropu i težnja SAD da »popune vakuum« koji se pojavio tokom rušenja kolonijalnih imperija. To raspadanje je imperijalnim snagama omogućilo da otkriju izvore sirovina, tržište, nove sfere ekonomskog i političkog uticaja.

U praksu se sprovodi i konkretna ideja »zaštite« »slobodnog sveta«. »Slobodan svet« je u stvari svet slobodne dominacije američkog monopolističkog kapitala, u skladu sa njegovom sve većom realnom snagom. Parola »sloboda« pretvorila se u praksu i u svetsku dominaciju američkog imperijalizma, a ujedno i u proces formiranja imperijalne republike, o kojoj će kasnije pisati buržoaski teoretičari kapitalističkih zemalja Zapadne Evrope.

II

Ideolozi antikomunizma su smatrali da je njihovo sopstveno teorijsko delo veoma ubedljivo i da podstiče »moralni duh« Zapada. Političari, politikolozi, sociolozi i filozofi obilato su se koristili visokoparnim deklaracijama o »otvorenom društvu«, o »slobodnom svetu«, neprijateljski raspoloženom prema »totalitarnom komunizmu«. Te ideje su prodirale u školske programe, u bioskope i pozorišta, u bulevarsku literaturu i svakodnevnu štampu. Sile reakcije su stvarale psihološki pritisak na javno mnjenje kapitalističkih zemalja, a to nije bilo samo »treperenje vazduha«. Sve to je prethodilo aktivnoj trci u naoružavanju i direktnom početku ratnih operacija protiv suverenih država koje su se vršile pod zastavom borbe protiv komunizma. »Hladni rat« se pokazao kao samo predvečerje oružanog rata.

Ali, činilo se da su se već 50-ih godina na čvrstoj građevini antikomunizma pojavile prve pukotine. Pojavili su se prvi znaci kritike makartizma u SAD. Poneko je progovorio o političkoj opasnosti od vojno-industrijskog kompleksa. U Zapadnoj Evropi se počelo govoriti o preuveličavanjima u antikomunističkim predstavama. Lansiranje prvog veštačkog zemljinog satelita u Sovjetskom Savezu, a zatim let prve kosmičke rakete sa čovekom otreznili su javno mnjenje Zapada. Počelo je da splašnjava osećanje kako će se proći nekažnjeno za antikomunističku militarističku histeriju. I to je izazvalo početak ponovnog masovnog procenjivanja antikomunističkih doktrina. U vezi s tim opravdano je govoriti o novoj etapi evolucije antikomunizma u 60-im godinama.

Razume se da 60-e godine nipošto ne smanjuju materijalnu bazu antikomunističke propagande. Naprotiv, ona se sve više usavršava. Ni ideološka borba ne slabi. Do izuzetno žestoke idejne borbe je došlo, kao što je poznato, oko događaja u Čehoslovačkoj. Po svoj prilici, ona je bila prema svojim razmerama čak značajnija, složenija,

lukavija od ideološke borbe koja je vezana za događaje u Mađarskoj 50-ih godina. Američki imperijalizam 60-ih godina razvija najveću agresiju u posleratnom periodu — agresiju u Vijetnamu. U taj period spada i aktiviranje cionističke agresije Izraela na Bliskom istoku. I upravo 60-ih godina, istina postepeno i polagano, dolazi do određenog preokreta u taktici antikomunizma — do prisilnog preokreta.

Postojali su 60-ih godina uslovi za objavljivanje takve publikacije kao što je knjiga bivšeg ministra odbrane SAD Roberta McNamare — *Sušтина bezopasnosti* (1968), u kojoj se sasvim otvoreno izražavaju sumnje u to da oslanjanje samo na vojnu silu u nuklearnom veku može da osigura nacionalnu bezbednost. McNamara karakteriše ideologe »hladnog rata« kao beznadežne simplifikatore.

Sa gledišta evolucije antikomunizma, 60-e godine karakteriše svojevrsna protivurečnost: s jedne strane, i dalje deluje inercija »hladnog rata«, a s druge strane, javljaju se tendencije da se na određeni način ponovo procene antikomunističke dogme koje su nastale na temelju »hladnog rata«. Glavni faktor koji je odredio početak tog ponovnog procenjivanja jeste promena odnosa snaga u svetskoj areni, jačanje ekonomske i odbrambene moći Sovjetskog Saveza i drugih socijalističkih zemalja.

Treba pomenuti i neke druge faktore koji su kod antikomunističkih snaga podsticali nadu da njihovi strateški ciljevi mogu da se postignu drugim sredstvima, drugim putevima. To je pre svega aktiviranje »levičarske« i desničarske oportunističke struje u nekim socijalističkim zemljama i u međunarodnom komunističkom pokretu. U uslovima jačanja ekonomskog i odbrambenog potencijala socijalizma, »levi« i desni oportunizam, koji su se povezivali na nacionalističkoj, antisovjetskoj osnovi, bio je za teoretičare antikomunizma svojevrsna »poslednja nada«. Doktrina »hladnog rata« sve više je otkrivala svoje slabosti ali, po mišljenju antikomunista, stari ciljevi se mogu ostvariti novim sredstvima. Za to je neophodno da se na sve moguće načine aktivira nacionalizam u svetskom komunističkom pokretu, da se stvori privlačan ореол »nacionalnog komunizma«, da se Sovjetski Savez izoluje od socijalističkih država Istočne Evrope i Azije. Prema mišljenju antikomunista, na taj način je mogao da se oslabi međunarodni komunistički pokret, da se zaustavi svetski revolucionarni proces i tako izmeni strateška perspektiva u korist imperijalizma.

U SAD se 60-ih godina posebno pokreću istraživanja problema komunizma u pojedinim zemljama i regionima.

Posebna pažnja se poklanja Istočnoj Evropi. U centru pažnje su i događaji u Kini. U Komisiji za inostrane poslove američkog Senata 1966. godine održana su specijalna predavanja o politici SAD u odnosu na kontinentalnu Kinu. Šezdesetih godina sve je rasprostranjenija ideja »mirnog uvlačenja« socijalističkih zemalja u orbitu uticaja Zapada. »Izgradnja mostova« između Zapada i Istoka, koju je najavio predsednik Johnson, politički je ekvivalent ideje koja postepeno postaje ključni momenat u praktično-političkoj platformi antikomunizma. Neophodno je istaći i drugi faktor — relativno uspešan razvoj ekonomije SAD i nekih drugih kapitalističkih zemalja u 60-im godinama. Korišćenje dostignuća naučno-tehničke revolucije u masovnoj proizvodnji, sistema neokolonijalnih odnosa, obogaćivanje na račun razlike u ceni industrijskih proizvoda, s jedne strane, i sirovina i goriva, s druge strane, izgleda da je kapitalističkoj ekonomiji otvorilo široke mogućnosti razvoja bez nekih posebno vidljivih ozbiljnih teškoća.

Sa tačke gledišta teoretičara antikomunizma, te okolnosti su menjale stratešku situaciju. Njima se činilo da kapitalizam može da iskoristi ekonomsku i naučno-tehničku prednost za socijalno-političku dominaciju u svetu.

Buržoaska propaganda počinje 60-ih godina intenzivno da širi ideje o dezideologizaciji, konvergenciji, miroljubivoj koegzistenciji u oblasti ideologije. U tim idejama, uporede li se one sa stavovima iz 50-ih godina, očevidno je oslabljen njihov frontalni antikomunistički naboј. One imaju za cilj da obave svojevrsna »podzemna potkopavanja« marksizma-lenjinizma i samim tim »podmetnu dinamit« komunističkom pokretu. I ovde se vrši određena »podela rada« među buržoaskim ideolozima. S jedne strane, obrazuju se »fundamentalne koncepcije« »industrijskog« i »postindustrijskog« društva. One obrazlažu radanje nove ere razvoja kapitalizma koja se, tobože, karakteriše nestajanjem klasnog konflikta, ekonomskih kriza, novom socijalnom stratifikacijom, visokim nivoom masovne potrošnje, racionalizacijom svih vidova društvenog života. Na toj osnovi marksizam-lenjinizam proglašava se »zastarelim«. Počinje da se formira tzv. futurologija koja daje optimističke prognoze razvoja kapitalističkih zemalja u doglednoj perspektivi.

Kakva je opšta logika čitave te ideološke tendencije? Ona je sasvim očigledna. Reč je o tome da se sugerira ideja kako marksizam-lenjinizam i realni socijalizam, tobože, nemaju istorijsku perspektivu i da će oni, na kraju krajeva, biti »prevladani« za sve zemlje zajedničkom

tendencijom razvitka industrijskog društva, koje po svojoj prirodi nije ni kapitalističko, ni socijalističko. Ali pošto je, po logici tih teoretičara, kapitalizam već u suštini prestao da bude kapitalizam, sada je reč samo o korenitom reformisanju socijalizma. Takav je opšti smisao rasuđivanja R. Dahrendorfa, R. Arona, D. Bella, V. Rostowa i mnogih drugih teoretičara. S druge strane, dolazi do »transponovanja« te opšte konceptualne sheme u oblike prikladne za upotrebu u socijalističkim zemljama. Taj zadatak rešavaju takvi teoretičari-antikomunisti kao što su Z. Bzezinski, Kurt London, Ciril Žebot i drugi koji su istakli koncepcije »evolucije«, »mirnog uvlačenja«, »jednostrane konvergencije«, čija je sadržina u tome da će se socijalizam, tobože, osloboditi svih svojih teškoća čim učini korak nazad od doslednog ostvarivanja principa marksizma-lenjinizma.

Sasvim je očigledno da su mnoge sitnoburžoaske koncepcije socijalizma ponovo obradile te iste ideje, ali sa svojim akcentima i varijacijama. Ota Šik u Čehoslovačkoj, grupa filozofa koja se okupila oko časopisa *Praxis* u Jugoslaviji, Rogé Garaudy u Francuskoj, u suštini govorili su o istom, ali svojim specifičnim jezikom. Tako se 60-ih godina i teorijski i praktično-politički oformljuju nove taktičke smernice antikomunizma koje počinju na neki način da utiču na državnu politiku kapitalističkih zemalja u njihovom odnosu prema zemljama socijalizma.

Sa gledišta *subjektivnih* predstava samih antikomunista, predočavalo se da će nova taktika dozvoliti da se ostvari duboka idejno-politička erozija socijalizma i komunističkog pokreta u celini.

S tačke gledišta *objektivne* situacije, ta nova taktika bila je ništa drugo nego priznanje uzaludnosti i besperspektivnosti frontalnih napada na socijalizam, pa prema tome i neodrživosti osnovnih dogmi »hladnog rata«.

Ponovno ocenjivanje dogmi »hladnog rata« vrši se u situaciji kada je američka spoljna i unutrašnja politika u krizi. Agresija američkog imperijalizma u Vijetnamu ne samo da se našla u ćorsokaku, već je dovela do produbljivanja moralno-političke krize buržoaskog društva, do jačanja antiratnog pokreta. Široka vojna agresija objektivno je vodila pogoršanju ekonomskog položaja agresora, slabljenju njegovih konkurentskih sposobnosti, mogućnosti socijalnog manevra buržoazije unutar sopstvene zemlje. Agresivna politika otkrila je i zaoštrene međimperijske protivurečnosti.

Sve te okolnosti uslovile su i ostavku predsednika Johnsona, koji je veoma proširio agresiju u Vijetnamu.

i saznanje u vladajućim krugovima SAD o neophodnosti da se dâ drugačiji smer spoljnoj politici. Američki imperijalizam objektivno više nije mogao da se u vođenju svoje spoljne politike oslanja na stare antikomunističke dogme.

III

Krajem 60-ih i početkom 70-ih godina sve više jačaju ideje socijalizma, marksizma-lenjinizma, srozava se ugled »levog« i desnog oportunističkog pokreta. Tendencija ka jedinstvu u svetskom komunističkom pokretu.

Tok događaja je jasno potvrđivao da u svetu nema takvih snaga koje bi mogle da vrate unazad istorijski tok, da zaustave progres socijalizma, oslobodilačke pokrete naroda. Realistička ocena istorijskih promena koje su se desile u svetu objektivno je diktirala novi prilaz celom sistemu međunarodnih odnosa. Stvarali su se preduslovi za prevazilaženje politike i ideologije »hladnog rata«, za prelaženje na novu fazu odnosa između kapitalističkih i socijalističkih zemalja.

U tim uslovima Sovjetski Savez i bratske zemlje socijalizma istupaju sa novim istorijskom inicijativom, koja je predodredila praktičnu izgradnju međunarodnih odnosa na principu miroljubive koegzistencije. Jedna od takvih istorijskih inicijativa je Program mira, koji je pokrenuo XXIV kongres partije 30. marta 1971. godine.

Prva polovina 70-ih godina karakteriše se opštim priznavanjem principa miroljubive koegzistencije. Na osnovu tih principa zaključuju se sporazumi između SSSR i Francuske, Savezne Republike Nemačke i Sjedinjenih Američkih Država, a 1975. godine i sa Engleskom. Socijalno-politički rezultati drugog svetskog rata dobijaju oblik ugovora. Stvaraju se preduslovi za razvoj dugoročne saradnje između socijalističkih i kapitalističkih zemalja na ekonomskoj, naučno-tehničkoj i kulturnoj osnovi. Čine se realni koraci na putu ka smanjenju strateškog naoružavanja. U uslovima popuštanja napetosti stvaraju se povoljni preduslovi za formiranje saveza demokratskih levičarskih snaga u kapitalističkim zemljama, za slabljenje uticaja vojno-industrijskog kompleksa, agresivnih vojnih blokova imperijalizma. Ujedno rastu i mogućnosti za borbu protiv neokolonijalizma, pa se, prema tome, stvaraju i uslovi da zemlje u razvoju zauzmu svoj samostalni spoljnopolitički kurs, da uspostave ravnopravne ekonomske odnose.

Doktrine antikomunizma nikako se nisu uklapale u taj realni istorijski proces. O tome svedoči i diskusija koja se razvila na stranicama časopisa *Problems of Communism* već 1970. godine.³ U toku diskusije izraženo je mišljenje da su zapadnim shvatanjima komunizma od završetka drugog svetskog rata bila svojstvena dva glavna mita, ili superuprošćavanja. Prvi mit — o monolitnom komunizmu koji predstavlja sve veću spoljašnu opasnost za Zapad; i drugi mit, moderniji u poslednje vreme, jeste mit o razjedinjenom komunizmu koji se raspada. U suštini, ovde se posumnjalo u osnovne dogme antikomunizma koje su se stvorile u posleratnom periodu. Cela grupa reakcionarnih ideologa, među kojima su bili Klaus Mehnert, Michel Tatu, Joseph Starobin, Leo Labeledz, William Griffith i drugi, pokušavala je da nađe bilo kakav oslonac za antikomunizam. Izražavali su nadu da komunizam još uvek može da bude poljuljan zbog svojih unutrašnjih protivurečnosti, i ako pri tome Zapad na njega izvrši odgovarajući ekonomski, ideološki i drugi uticaj. Međutim, ta teza nije bila dovoljno ubedljiva, pošto je kapitalistički sistem ulazio u period najoštrijih ekonomskih teškoća.

Sedamdesetih godina zapaža se i proces dubokog poremećaja svetskog kapitalističkog gazdovanja. Počela je da opada produktivnost rada, došlo je do naglog snižavanja rasta neobično snažne industrijske proizvodnje, znatno je porasla inflacija. Udeo kapitalističkih zemalja u svetskoj proizvodnji od 1951. do 1975. godine smanjio se sa 78% na 51%. U tom periodu (1950—1975) industrijska proizvodnja u zemljama SEV povećala se za više od 10 puta.

Optimističke doktrine razvoja kapitalističke civilizacije počinju da ustupaju mesto pesimističkim koncepcijama »nultog rasta« »nepokretnog društva«, a ponekad i katastrofičkim prognozama.

Sve to je prisiljavalo mnoge političke radnike Zapada da odbace iluzije, da traže realne osnove razumne politike.

Pri tome su čak i najfanatičniji antikomunisti bili prinuđeni da uzimaju u obzir objektivnu logiku istorijskih činjenica. U tom smislu je karakterističan primer Richarda Nixona. Nije tajna da je Nixon počeo svoju političku karijeru u američkom Kongresu kao žestoki antikomunista, aktivni učesnik »lova na veštice«. Godine 1962. u svom autobiografskom delu *Šest kriza*, opisujući tzv. »proces Hise« (1948 — početak 50-ih godina), Nixon

³ Vid. *Problems of Communism*, t. XIX, br. 1, 2, 1970.

je odlučno kritikovao one »liberale« koji su prijemčivi za komunističke parole o socijalnoj pravdi; pisao je da »unutrašnji komunizam predstavlja realnu pretnju bezbednosti zemlje«, pisao je o »svetskoj komunističkoj zaveri čiji je centar u Moskvi« i čak je optuživao Trumana za potcenjivanje opasnosti koje prete od komunizma. Naša uverenja, izjavljivao je Nixon, treba da se udruže sa nepokolebljivom željom ne samo da sačuvamo svoje već i da izmenimo ceo svet, uključujući i komunistički.⁴

Drugačiji je Nixon 1972. godine kada se realno sukobljava se korenitim problemima politike SAD: sa neophodnošću da prekine vijetnamsku avanturu, da ponovo proceni spoljnopolitičku moć SAD u vezi sa devalvacijom dolara 1971. godine, sa rastućom konkurencijom drugih kapitalističkih zemalja na svetskom tržištu. U toj situaciji nedotupavni antikomunizam, ideje »krstaškog pohoda«, promene komunističkog sveta itd., predstavljaju klopku u koju SAD same sebe uvlače potkopavajući svoje pozicije.

Nixon objavljuje politiku prelaska od konfrontacije ka pregovorima sa SSSR i drugim socijalističkim zemljama. To je ona politika koju odavno vodi Francuska, a koju je započela i Zapadna Nemačka. SAD sada moraju da u spoljnopolitičkoj sferi sustižu svoje saveznike — konkurente. Ruše se tvrđave »hladnog rata«. Popuštanje napetosti je sve izrazitije, a praktično se sa tim učvršćuju i principi miroljubive koegzistencije. Najviša tačka politike popuštanja napetosti je Konferencija o bezbednosti i saradnji u Evropi održana u Helsinkiju 1975. godine. Završni akt koji je donet na Konferenciji odgovarao je interesima učvršćivanja mira i bezbednosti u Evropi, proširenja obostrano korisne i ravnopravne saradnje. On je konačno učvrstio rezultate drugog svetskog rata i samim tim stavio van zakona antikomunističke doktrine o »odbacivanju komunizma«, »oslobađanju« itd.

Pošto se antikomunizam u posleratnom periodu pojavio na tlu »hladnog rata« i organski je srastao sa njim, otuda je kriza »hladnog rata« logično vodila ka slomu i osnovnih antikomunističkih dogmi.

U isti mah, na politiku miroljubive koegzistencije, popuštanja međunarodne napetosti započinju gnevni ideološki napadi od strane antikomunističkih snaga. Reakcionarni ideolozi su se trudili da objave »opštu uzbunu« na Zapadu, da istaknu kako su rezultati Konferencije u Helsinkiju »razočarali«, pošto u potpisanom dokumentu

⁴ Vid. R. Nixon, *Six Crises*, New York, 1962, str. 65—71.

nisu utvrđeni oni ciljevi koje su isticali antikomunisti s namernom da potkopaju socijalizam, da izazovu njegovu »eroziju«. ⁵ Neki buržoaski ideolozi su predlagali da se mesto politike popuštanja napetosti vodi politika »hladnog mira«⁶, koja bi u praksi zamrzla ekonomsku, naučno-političku i kulturnu saradnju sa SSSR, koja bi »dozvoljavala« mešanje u unutrašnje poslove socijalističkih zemalja, i stavljala u sumnju univerzalnost principa nepovredivosti granica. Uzgred napomenimo da je politika američke administracije te ideje naposljetku realizovala.

Mogu se izdvojiti dve glavne tendencije u potkopavanju politike miroljubive koegzistencije koju sprovode ideolozi antikomunizma. Prva je povezana s frontalnim napadima na politiku miroljubive koegzistencije, druga sa težnjom za ideološkim suprotstavljanjem na tlu samog popuštanja napetosti.

Prva tendencija je, po svojoj prilici, najizrazitije predstavljena kroz istupanje cele grupe ideologa — antikomunista, takvih kao što su Leonard Shapiro, Richard Pipes, Leo Labeledz i drugi, koji direktno i neposredno izražavaju gledište vojno-industrijskog kompleksa imperijalističkih snaga, agresivnog NATO bloka. Ti ideolozi su nedvosmisleno polazili od toga da treba odbaciti politiku zasnovanu na miroljubivoj koegzistenciji, jer će ona pred buržoaski Zapad postaviti ozbiljne političke probleme, oslabiti NATO pakt, zaoštriti protivurečnosti među kapitalističkim zemljama, pojačati pozicije levičara. Uz to, javno mnjenje Zapada stavljeno je pred lažnu dilemu: ili nastavljanje politike popuštanja napetosti, ili očuvanje »zapadne civilizacije«, a samim tim i obnavljanje »hladnog rata«. Polazilo se od toga da civilizacija može da ima čvrsta uporišta jedino kao civilizacija »izabranih«, koja u principu odbacuje sistem ravnopravnih i obostrano korisnih međunarodnih odnosa, a sa tim i osnovna načela politike miroljubive koegzistencije. S druge strane, preduzeti su naponi da se politika popuštanja napetosti iskoristi kao malj protiv socijalizma.

Karakteristično je razlikovanje koje je isticao poznati američki senator H. Jackson između tzv. »dobrog« i »lošeg« popuštanja zategnutosti. On je smatrao da je glavni uslov »dobrog« popuštanja zategnutosti isticanje uslova koji znače mešanje u unutrašnje poslove SSSR i

⁵ Vid. na primer J. Kraft. »The Spirit of Helsinki: U.S. Disbelief«, *International Herald Tribune*, 30. jul 1975, str. 6; W. Buckley, »Futility of the Helsinki Document«, *International Herald Tribune*, 4. avgust 1975, str. 4.

⁶ C. L. Sulzberger. »A Cold Peace for a Cold War«, *International Herald Tribune*, 4. avgust 1975, str. 4.

drugih socijalističkih zemalja. U suštini, reč je o tome da se »realno popuštanje napetosti« tumačilo kao ostvarenje ciljeva antikomunizma »miroljubivim sredstvima«, putem ekonomskog i političkog pritiska na socijalističke zemlje. Ideološki napadi na politiku popuštanja zategnutosti počeli su da utiču na spoljnopolitički kurs SAD.

S pravom se postavlja pitanje: kakvi su realni, najdublji uzroci tog uticaja u uslovima kada je popuštanje napetosti postizalo sve značajnije rezultate i stvorilo pozitivnu perspektivu razvoja savremenog sveta?

Glavni uzrok je taj što se krajem 70-ih i početkom 80-ih godina neokolonijalni sistem, koji je stvoren pod vođstvom SAD u posleratnom periodu, objektivno našao pred slomom. To se ispoljilo kroz krizu međunarodnih ekonomskih i finansijskih organizacija, kroz žestoko produbljivanje protivurečnosti između imperijalističkih država i zemalja u razvoju. *Pax Americana* je počeo da ispoljava svoju duboku unutrašnju nestabilnost, i da se raspada. Ekonomska kriza krajem 70-ih i početkom 80-ih godina naglo je zaoštrila konkurentsku borbu između američkih, zapadnoevropskih i japanskih monopola. Počeli su ratovi za čelik, tekstil i drugi. Našle su se u opasnosti dominantne pozicije američke ekonomike u svetu. Vladajućim krugovima SAD počeli su da preduzimaju oštre mere u pogledu izvoza progresivne tehnologije ne samo u socijalističke već i razvijene kapitalističke zemlje. Imperijalizam SAD je javno počeo da stavlja svoje egoistične interese iznad interesa tzv. »slobodnog sveta« u celini. »Amerika iznad svega« — to je stvarna parola imperijalističkih snaga Sjedinjenih Država.

Vladajućim krugovima američkog imperijalizma polagali su svu nadu na nacionalističke ultradesničare, krajnje antisovjetske, antikomunističke snage, pri tome polazeći od činjenice da je samo pretnjom započinjanja termoklearnog rata moguće zaustaviti proces erozije, i čak više od toga, zaustaviti neizbežan krah celog neokolonijalnog sistema američkog imperijalizma. Takvi otvoreno reakcionarni ideolozi, kao što je predsednik Nacionalnog instituta društvenih odnosa (SAD) Colin Gray, izražavaju suštinu mehanizma militarističke politike kada govore o tome da se »SAD neće odreći Zapadne Evrope ili nekog za njih važnog dela Bliskog istoka, Azije ili Severne Afrike samo zbog toga da se ne bi kompromitovale što prve primenjuju nuklearno oružje«. ⁷ Drugim rečima, SAD smatraju da one stvarno upravljaju svetom i ako u tom svetu dolazi do procesa utvrđivanja nezavisnog razvitka država, njihovog oslobađanja od američke hegemo-

nije, onda se samim tim stvara pretnja po »bezbednost« SAD, po njihove »životne« interese.

To što se produbljuje krize imperijalističkog sistema vremenski podudarilo sa učvršćivanjem politike popuštanja napetosti dovelo je buržoaske teoretičare do zaključka da se popuštanje zategnutosti mora odbaciti. S druge strane, pošto je vrhunac vojne moći i hegemonije SAD baš u periodu »hladnog rata«, zaključak je bio da je novi »hladni rat« preduslov obnove američke hegemonije, »vere« SAD u svoju nadmoć.

Reakcionarni teoretičari nisu imali baš neke razrađene teorije, nove strategije, koje bi određivale kurs nove politike. Oni su polagali nadu na razvijanje američkog šovinizma, na obnavljanje nezadržive trke u naoružavanju, na direktnu ucenu onih koji se nisu slagali sa karakterom njihove politike. Taj preokret u politici je počeo pod izgovorom najfanatičnijeg antisovjetizma u celokupnoj istoriji SAD.

IV

Preokret ka zaoštavanju odnosa sa Sovjetskim Savezom počeo je već za vreme predsednika Cartera i dobio svoju konačnu formu kada je na vlast u SAD došla administracija Reagana. Da bi obnovili politiku »hladnog rata«, reakcionarni elementi SAD su izmišljali razne argumente. Ujedno su se postavljali apsurdni zahtevi da se Sovjetski Savez »kazni« zbog, tobože, »nekorektnog« ponašanja, uvodile su se razne trgovačke i ekonomske sankcije, vršio se pritisak na zapadnoevropske zemlje s ciljem da se zakoči njihova ekonomska i trgovačka saradnja sa SSSR.

Ronald Reagan je pretvorio fanatičan antikomunizam u glavni pravac spoljne politike SAD. Pri tome je objašnjavao da sve nesreće u kapitalizmu dolaze zbog postojanja socijalizma, koji je proglašavao za središte zla. Jezik pretnje je postao uobičajeni jezik američke administracije. Takvi ideolozi reganizma kao što je Richard Pipes javno su izjavljivali da će se Sovjetski Savez, ako ne izmeni svoj društveni sistem, naći pred termonuklearnim ratom.

Raspirujući militarističku psihozu, prikazujući perspektive »zvezdanih ratova«, »ograničenih« i globalnih nuklearnih sukoba, neodgovorni politikanti sa lažnim op-

⁷ Vid. C. S. Gray, »Dangerous to Your Health': The Debate over Nuclear Strategy and War«, *Orbis*, t. 26, br. 2, 1982, str. 346.

timizmom obećavaju »pobedu« u takvom ratu koji realno prethodi propašću celog čovečanstva. Da bi se pridala bar neka iluzija ubedljivosti pozicijama te vrste, potrebni su posebni glumački maniri, izvođenje melodija koje hipnotišu, svesno dovođenje ljudi u zabludu, veština da se činjenice potpuno izvrnu naglavce. Sve to i karakteriše pozicije reakcionih militarističkih krugova Zapada koji su prihvatili Reaganov antikomunistički kurs.

Tako je, na primer, bivši šef delegacije SAD na pregovorima o ograničavanju oružanih snaga i naoružavanja u Centralnoj Evropi J. Dean istakao da su političari Zapada, izjašnjavajući se za strategiju prvog nuklearnog udara, naveli argumente porazne po svojoj nelogičnosti, među kojima i takve da je strategija prvog nuklearnog udara, tobože, najbolja garancija mira u Evropi.⁸ Drugim rečima, unapred planirana nuklearna agresija proglašava se za garanta mira. Spomenuti C. Grey u vezi s tim izjavljuje da sprečavanje nuklearnog rata treba da se bazira na pretnji da će se nuklearni rat započeti.⁹ Takvi bivši specifične »logike« savremenog reakcionarnog političkog mišljenja sve više postaju ne samo pojedinačna »proncljivost«, nego sistem mišljenja. Nije moguće a da se ne primeti da je to izopačeno političko mišljenje u suštini potpuno pozajmljeno od tzv. »novih desničara« u SAD.

Desni radikalizam u SAD dobija sve značajniju finansijsku podršku; on ima razgranatu mrežu različitih komiteta, koalicija i asocijacija, obuhvata i takve organizacije kao što su »Američki konzervativni savez«, »Mladi amerikanci za slobodu«, takve istraživačke organizacije kao Heritage Foundation, takva periodična izdanja kao *Conservative Digest*. »Centri mozgova« novih desničara teže da uspostave tesne veze sa intelektualnom elitom SAD, sa univerzitetima. »Novi desničari« pokušavaju da aktivno utiču na politički život zemlje, na tok biračkih kampanja u SAD, pribegavajući nemoralnim mahinacijama i ucenjivanjima.

Desni radikali pokušavaju da nađu svoj oslonac u religioznom fanatizmu. Takvi propovednici kao Jerry Falwell istupaju na televiziji i pozivaju svoje pristalice da čvrsto stoje na pozicijama desnog konzervativnog kursa, tvrdeći da u svetu postoje neke satanske spoljašnje sile, koje su se udružile protiv američke nacije, američkog načina života i treba ih zaustaviti na sve moguće načine.

⁸ Vid. J. Dean, »Beyond First Use«, *Foreign Policy*, br. 48, 1982, str. 37—38.

⁹ Vid. C. S. Gray, *naved. delo*, str. 334—335.

Nije teško zamisliti do kakvih posledica može da dovede taj religiozni fanatizam, koji je u potpunosti stekao određen ultrareakcionarni politički sadržaj.

S pravom se postavlja pitanje: šta je to na šta se oslanja antikomunizam modela 80-ih godina kad on proklamuje otvorenu vojnu konfrontaciju sa snagama socijalnog progressa i socijalizma? Prvo, na razne varijante »čudo oružja« pomoću kojeg bi bilo moguće obračunati se sa socijalizmom »jedinim udarcem«, diktirati svoju volju celom svetu. Iskustvo istorije, međutim, pokazuje da su takvi interesi iluzorni. Socijalističke zemlje poseduju dovoljno veliki ekonomski i naučno-tehnički potencijal da bi mogle da neutrališu bilo kakav pokušaj agresivnih snaga imperijalizma da postignu vojnu nadmoćnost. Drugo, polaže se nada u pokušaj da se privuku imperijalističke zemlje Zapadne Evrope i Japana na deobu »zajedničkog kolača« i da se na taj način ujedini Zapad pod vođstvom SAD u borbi protiv socijalizma i nacionalnooslobodilačkih pokreta. Ali taj kurs za sobom povlači niz neokolonijalnih ratova sa neizvesnim ishodom. Zemlje Zapadne Evrope i Japana mogu mnogo više da dobiju u uslovima popuštanja napetosti, uspostavljanja normalnih odnosa sa zemljama socijalizma i zemljama u razvoju. Imperijalna politika u savremenim uslovima je istorijski anahronizam; ona za sobom povlači ogromne negativne posledice po same kapitalističke zemlje.

Savremeni svet je došao u situaciju kada je neophodno da se uspostavi novi tip međunarodnih odnosa, zasnovanih na principima ravnopravnosti. I tu objektivnu tendenciju istorijskog razvoja nije moguće zaustaviti. Politika miroljubive koegzistencije u potpunosti odgovara toj objektivnoj tendenciji.

Da bi se pravilno ocenili politički uslovi »drugog hladnog rata« koji je otpočeo antikomunizam, neophodno je uporediti objektivne istorijske uslove 80-ih i 50-ih godina. Prvi »hladni rat« nije doneo one rezultate koje su očekivali imperijalisti. Socijalizam je učvrstio svoje ekonomske, političke i odbrambene pozicije. Proračuni imperijalista da će u novom svetskom ratu pobediti pokazali su se neosnovanim. Promena odnosa snaga na svetskom poprištu u korist socijalizma uslovlila je prelaz ka politici popuštanja napetosti. U savremenoj situaciji imperijalizam ima mnogo manje istorijskih mogućnosti nego što ih je imao neposredno posle rata. I nema sumnje da će negativne posledice »drugog hladnog rata« za opšte stanje kapitalizma u savremenom svetu biti mnogo oštrije po svojoj prirodi i ispoljiće se mnogo brže.

Pokušaji da se zavede politika globalnog diktata neizbežno vode slabljenju pozicija imperijalizma, povećavanju njegove izolacije u međunarodnoj zajednici. To se već ispoljilo u glasanjima o mnogim ključnim pitanjima u OUN, u izjavi Reaganove administracije o istupanju SAD iz UNESKO. To se izražava i kroz porast masovnih pokreta za mir, i u sveopštoj osudi takvih avantura američke vojne klike, kao što je okupiranje Grenade, vojne provokacije protiv Nikaragve, mešanje u unutrašnje poslove Salvadora, Libana, itd.

Javnost zapadnoevropskih zemalja postaje sve više svesna mogućnosti da će ratoborni krugovi SAD staviti na žrtvenik Zapadnu Evropu da bi celom svetu pokazali svoju »rešenost« da se ni pred čim ne zaustavljaju radi učvršćivanja svoje globalne hegemonije. Međutim, to stvara tendencije produblivanja protivrečnosti unutar NATO bloka. Naučni saradnik Nacionalnog fonda političkih nauka u Parizu Pierre Hassner u vezi s tim ističe da SAD mogu da budu izolovane i u Zapadnoj Evropi.¹⁰ Ujedno dolazi do produblivanja ideološke krize imperijalizma. Saznanje te činjenice da su ideologija i politika »hladnog rata« istorijski anahronizam bremenit štetnim posledicama za čovečanstvo, ne može a da ne dovede do produblivanja duhovne krize kapitalizma, do formiranja ubeđenja kod širokih masa da je sam kapitalistički sistem, koji je gurnuo čovečanstvo na granicu pogibije, odbrojao svoje dane.

Administracija SAD troši ogromna materijalna sredstva za ostvarivanje »Programa demokratije i javne diplomatije« i drugih projekata ne bi li nekako ojačala svoje ideološke pozicije. Ali stvarna reakcionarna politika dokraja uništava sve te pokušaje koncentrisane propagande.

Nije moguće ne uočiti i negativne posledice politike »hladnog rata« na ekonomski sistem kapitalizma. Teoretičari »hladnog rata« razmatraju trku u naoružavanju kao sredstvo slabljenja socijalističke ekonomike, njenog »iscrpljivanja«. Ali nezadrživa trka u naoružavanju preči čitavom ekonomskom i finansijskom sistemu kapitalističkog Zapada. Poznati američki kongresmen J. Addabbo je pisao kako ogromno povećanje vojnih rashoda prisiljava ne samo da se ograničavaju novčana sredstva na najneophodnije socijalne optrebe već i da se sistematski povećava nacionalni dug vlade, koji je dostigao astronomske

¹⁰ Vid. P. Hassner, »The Shifting Foundation«, *Foreign Policy*, br. 48, 1982, str. 11.

razmere.¹¹ Sada postoji realna mogućnost da SAD od kreditora postanu dužnik. Ogromni neproduktivni rashodi ne mogu da izvuku iz krize kapitalističku ekonomiku. Po svoj prilici, oni će stvoriti preduslove za njeno produbljivanje. Takve su posledice jačanja trke u naoružavanju.

Još 70-ih godina Walter Mondale je pisao da je nastalo vreme da se prizna činjenica da su glavni ciljevi u oblasti bezbednosti, koji su u osnovi procesa popuštanja napetosti, sada povezani sa ekonomskom situacijom. Ovaj zaključak je još aktuelniji u savremenim okolnostima. Put po kojem ide savremeni antikomunizam vodi američko društvo u istorijski ćorsokak.

Antikomunizam se trudi da ignoriše dijalektiku savremenog i socijalnog razvoja, kvalitativne promene u potencijalu socijalizma, promene koje su nastale pri izmeni odnosa snaga. Ignorisanje realnih životnih potreba, na kraju krajeva, ne može a da ne dovede do permanentnog slabljenja ideoloških pozicija antikomunizma. Reč je u suštini o raspadanju socijalno-političke orijentacije koju je buržoaska ideologija i propaganda nametnula javnom mnenju kapitalističkih zemalja u toku celog posleratnog perioda.

Na kraju bih želeo da izvedem nekoliko zaključaka.

Prvo, efikasnost borbe sa antikomunizmom određena je pravilnim svatanjem njegove socijalne, klasne prirode, etapâ njegove evolucije u zavisnosti od toka istorijskog razvoja. Drugo, evolucija antikomunizma je posledica permanentnih promena međusobnog odnosa snaga u svetsoj areni u korist snaga socijalizma, nacionalnog oslobođenja i mira. Treće, u savremenim uslovima glavni pravci borbe protiv antikomunizma manifestuju se borbom naroda za mir i bezbednost, protiv nove ratne opasnosti.

U savremenoj situaciji jačanje politike popuštanja napetosti povezano je sa aktivnim uticajem samih masa na međunarodnu politiku, uticajem samih masa na formiranje takvog kursa, koji vodi čovečanstvo trajnom miru i kolektivnoj bezbednosti. To je istovremeno onaj put koji vodi rušenju reakcionarnih dogmi antikomunizma.

(А. В. Скворцов, „Современный антикоммунизм: идейно-политическая сущность и эволюция в послевоенный период“, *Вопросы философии*, бр. 12, 1984, стр. 82—97)

Prevela Snežana Rodić

¹¹ J. P. Addabbo, »Is the High Cost of Defense Spending Justified? — No., *USA Today*, t. 111, br. 2448, 1982, str. 14—16.

1/1985.

TEORIJA I PRAKSA POLITIČKIH PARTIJA

2—3/1985.

SAVREMENI KINESKI MARKSIZAM

4—5/1985.

SOVJETSKA DRUŠTVENA TEORIJA DANAS

6/1985.

KRITIKA NEMARKSISTIČKE EKONOMIJE • *Miomir Jakšić*, Velike prekretnice građanske ekonomije • *E. K. Hunt*, Ekonomska sholastika i kapitalistička ideologija • *S. Clarke*, Marginalistička revolucija: ekonomija i sociologija • *M. Blaug*, Neoklasična teorija o novcu, kamati i cenama • *A. Mátyás*, Nemarksistička teorija tržišnih formi • *J. Robinson*, Preludijum za kritiku ekonomske teorije • *M. Dobb*, Sraffa sistem i kritika neoklasične teorije o raspodeli • *A. Mátyás*, Kritičke napomene o neoklasičnim teorijama rasta • *T. Szentes*, Teorije „nerazvijenosti“: kritički pristup • *M. Blaug*, Kejnzijska ekonomija • *I. M. Osadčja*, Najnovije tendencije u razvitku kejnzijanstva • *V. Bahar*, Problemi korelacije nezaposlenosti i inflacije u savremenoj makroekonomskoj teoriji • *V. M. Usoskin*, Savremeni monetarizam i njegov uticaj na ekonomsku politiku države •

7-8/1985.

MARK POSLE STO GODINA • *Mitja Ribičič*, Naučna osnova revolucionarnih preokreta i socijalizma • *Jurij Andropov*, Učenje Karla Marxa i neka pitanja socijalističke izgradnje u SSSR • *Hu Yaobang*, Zračenje velike istine marksizma osvetljava naš put u budućnost •

Enrico Berlinguer, Marx krajem XX veka • *Willy Brandt*, Ostavština marksizma i zadaci demokratskog socijalizma u našem vremenu • *Cesare Luporini*, Marx i mi • *Hans Jörg Sandkühler*, Karl Marx — politika, nauka i filozofija • *Georges Haupt*, Marx i marksizam • *Eric J. Hobsbawm*, Marksizam danas — jedan otvoreni bilans • *Minoru Kitamura*, Marksizam posle Marxa • *Etienne Balibar*, Marxova ideja klasne politike • RECEPCIJA MARKSIZMA • *Jean Duparc*, Objavljivanje marksističkih dela u Velikoj Britaniji (1920—1940) • *Donald Sassoon*, Marksizam i tradicija radničkog pokreta • *Gian-Mario Bravo*, Istorijat i karakteristike prvih izdanja Marxovih dela u Italiji • *Juan Trias*, Marksizam i Španska istoriografija • *Catherine Coquery-Vidrovitch*, Recepcija Marxovih dela od strane Francuskih istoričara koji se bave proučavanjem »trećeg sveta« • *Jean-Maurice Rosier*, *Pol Aron*, Prodiranje marksističkih ideja u Belgiju • *Georgi Naumov*, Dela Karla Marxa i rađanje radničkog i socijalističkog pokreta u Bugarskoj • *Michael Löwy*, Beleške o recepciji marksizma u Latinskoj Americi • *A. K. Mwakasungura B. F. Mrina*, Marksistička politička misao u afričkom kontekstu • *Michèle Bertrand*, Crkva i marksizam (1950—1976) • *Heinz Jung*, *Winfried Schwarz*, Recepcija Marxa u Saveznoj Republici Nemačkoj i značajna zbivanja u toku 100. godine od njegove smrti • *Richard Kumpf*, *Michael Klöckner*, Centri za istraživanja Marxa i Engelsa i njihova djelatnost • DEBATE • Debata povodom Marxove stogodišnjice: dva politička pitanja • *N. Badaloni*, *R. Rossanda*, *M. Salvadori*, *P. Scoppola*, *A. Tortorella* • Karl Marx: 100 godina u igri, *B. Rowthorn*, *R. Miliband*, *A. Showstack Sassoon*, *E. Hobsbawm* • Karl Marx i socijaldemokratija, *M. Banaschak*, *R. Diehl*, *P. Glotz*, *S. Papcke*, *O. Reinhold* • PRIKAZI •